

สถาบันวิทยุช่างเทคนิค

อาสาพหุวิชาเทศนา

ธรรมเทศนา ที่สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา
ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๑ - ๒๕๐๕

ของ

พุทธทาสภิกขุ

ธรรมทานมูลนิธิ

จัดพิมพ์ด้วยดอกผลทุน "ธรรมทานปริวรรตน์"

เป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ ของหนังสือธรรมโฆษณ์ หมวดที่ ๓ ชุดชุมนุมธรรมเทศนา

หมายเลข ๒๔ บนพื้นแถบสีเขียว จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

พุทธศักราช ๒๕๔๖

ฉบับที่ระลึกครบ ๑๐๐ ปี พุทธทาสภิกขุ

[ลิขสิทธิ์ไม่สงวนสำหรับการพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน, สงวนเฉพาะการพิมพ์จำหน่าย.]

กรมการศึกษานอกโรงเรียน

กระทรวงศึกษาธิการ

๖๖๖๖ - ๖๖๖๖ พ.ศ. ๖๖๖๖

๖๖๖

ธรรมนูญมูลนิธิ ไชยา จัดพิมพ์

พิมพ์ครั้งแรก	๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๔	จำนวน ๑,๕๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒	๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๗	จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

มูลนิธิไชยา

๖๖๖๖ - ๖๖๖๖ พ.ศ. ๖๖๖๖

๖๖๖๖ - ๖๖๖๖ พ.ศ. ๖๖๖๖

๖๖๖๖ - ๖๖๖๖ พ.ศ. ๖๖๖๖

๖๖๖๖ - ๖๖๖๖ พ.ศ. ๖๖๖๖

๖๖๖๖ - ๖๖๖๖ พ.ศ. ๖๖๖๖

๖๖๖๖ - ๖๖๖๖ พ.ศ. ๖๖๖๖

พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีตาย
แม้ร่างกายจะดับไปไม่ฟังเสียง
ร่างกายเป็นร่างกายไปไม่ลำเอียง
นั่นเป็นเพียงสิ่งเปลี่ยนไปในเวลา

พุทธทาสคงอยู่ไปไม่มีตาย
ถึงดีร้ายก็จะอยู่คู่ศาสนา
สมกับมอบกายใจรับใช้มา
ตามบัญญัติของพระพุทธไม่หยุดเลย

พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย
อยู่รับใช้เพื่อนมนุษย์ไม่หยุดเฉย
ด้วยธรรมโฆษณ์ตามที่วางไว้อย่างเคย
โอ้อเพื่อนเอ๋ยมองเห็นไหมอะไรตาย

แม้ฉันตายกายกลับไปหมดแล้ว
แต่เสียงสั่งยังแจ้วแว่วหูสทหาย
ว่าเคยพลอดกัณอย่างไรไม่เสื่อมคลาย
ก็เหมือนฉันไม่ตายกายธรรมยัง

ทำกับฉันอย่างกะฉันนั้นไม่ตาย
ยังอยู่กับท่านทั้งหลายอย่างทนหลัง
มีอะไรมาเหยียดไต่ให้กันฟัง
เหมือนฉันนั่งร่วมด้วยช่วยชี้แจง

ทำกับฉันอย่างกะฉันไม่ตายเกิด
ย่อมจะเกิดผลสนองหลายแขนง
ทุกวันนัดสนทนาอย่าเลิกแล้ง
ทำให้แจ้งที่สุดได้เลิกตายกัน.

พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

คนใหม่ทท

ททที่มีหน้าที่รับผิดชอบได้ดำเนินงานสำเร็จ
แก่การจัดพิมพ์หนังสือธรรมใหม่ฉบับเล่มที่ ๕
มาในครั้งนี้นั้น อาตมาขอชื่นชมใหม่ทท ทั้งโดย
ส่วนตัว และในนามของพุทธบริษัททั้งมวล
ในขณะนี้เห็นททช่วยแก้ไขใหม่ แพร่ขยายไปใน
โลกมนุษย์ ๙ นามที่โลกนี้คือ ๓๐๐ ทท ธรรมะ
เป็นอันจบ ยี่๖.

อดีตททโลก ยังไม่สามารถตั้งอยู่ในฐานะผู้
พิทักษ์สันติภาพของโลกได้ แต่กลายเป็นผู้ที่
ยึดแย้งหนักน้อย เคารพไม่ได้ เข้ายึดแก่งกันและกันเสีย
มากกว่า. ถ้าศาสนาเหลืออยู่เป็นหนึ่ง ท่านสุดท้าย
นี้จะมีความหมาย หรือที่หนึ่งของโลก, แต่ก็มี
ไม่เป็นที่เข้าใจกัน อย่างเพียงพอ; ยังละทิ้ง
ความเข้าใจกัน และประสาธนาหนักยิ่งนัก. กิจ-
กรรมธรรมใหม่ฉบับนี้ มีความมุ่งหมายส่วนลึก เพื่อ
แก้ปัญหานี้.

ทุกศาสนา ล้วนแต่มีธรรมะเป็นแก่นใจ ซึ่ง
ที่สามารถนำออกมาใช้ได้ ก็จะได้เป็นอรรถกถาของ
โลกได้. ทททำให้โลกมีศาสนา เป็นอันดี
อย่างนี้ แห่งยุคปัจจุบัน. คำสอนของแต่ละศาสนา
และข้อเท็จจริงแก่นแท้ แห่งศาสนาของตน

มีคำถามเช่นตรงกัน ในข้อนี้; ละเป็นกรณ กี่
ที่ทรงจ=มาคั่งทั้ง ให้มันไปบูชาธรรมะ แทนทร
บุช อยตนะ ก็มีไว้เพื่อ ทามรณ! สิ่งที่แห่งกมา-
นครฐณี กัณโธระอบโลก, โลกวิธ้อัดเวอยู่ด้วย
เพื่อ แห่งกามรณ และวิธีกรรมวิธีใดคกมา-
รณณ์ อย่างวิปริตวิตตารชนัดที่ไมเคยมีมา ก่อ;
กัณกรณ ธรรมโฆษณ ละอิตกอยู่ใหลกัณณะ: เหมือน
กัณโธระกัณฐา หรือถ้อยที่มี สุขขัปกอธรร เจมี
โศภณ์ได้ยอ, แต่พอเรา ก็ยังทอดทิ้งภารธระธัม
มี มิได้ อยู่มัน ละ.

ตั้งให้ดูกรมร่วมมือ แก่กิจกรรมที่ มากน้อย
เพียงไร ก็ย่อมตั้งอยู่ในฐานะ เป็นผู้มีพระคุณ
แก่พอเรา อย่างใหลกัณณะ อยู่มัน ละ. อาม
กอลลโธระกาม กอมคณ อนิมกุก แล=อันนอยพร
แลทณ อันนอยพร กอมคณ อันนอยพร อันนอยพร
แลทณ อันนอยพร กอมคณ อันนอยพร อันนอยพร
แลทณ อันนอยพร กอมคณ อันนอยพร อันนอยพร

ขอใช้ท่านผู้เป็นทนายบด มีพร้อมทั้งปวงญาติ
คงได้รับผลกศลแห่ง กิจกรรมธรรมทาน นี้ โดยทั่วกัน
ทั้งในกาลอันเป็นปัจจุบัน และสัมปรายภ; ประสพสันต์สุข
ยิ่งงั้นมี อยู่ทุก อันนอยพร อันนอยพร อันนอยพร อันนอยพร

โสมภทธรรม (๒๕)

พุทธทาสภิกขุ

อนุโยมทวด.*

ข้าพเจ้า ขอแสดงความยินดี และอนุโยมทวด
 ในกรณีที่หนังสือชุด ธรรมโมฆะ ประเภทธรรมเทศนา ได้
 ได้รับความพิมพ์ขึ้นมากลุ่มหนึ่ง สู่บรรณโลกของมหา-
 วิทยาลัย. ข้อนี้ เพราะว่า หนังสือประเภทเทศนาจานี้ มีผู้
 สนใจน้อย โดยคิดกันเสียว่า สำนวนเย็นเยือกดัดจริต
 เกลียดตามยาก ด้วระกำสมัย ไม่เหมาะสมสำหรับโลก
 แห่งยุคปรมาณ และลอมป้อเตอร์; ข้อนี้ เป็นความเข้าใจ
 ที่ผิดอยู่อย่างมาก.

ข้าพเจ้า ได้พยายาม อย่างยิ่ง ตลอดมา ในกรณีที่
 ละแก่ความเข้าใจที่ผิดส่วนนี้ ดังที่ท่านทั้งหลายจะเห็น
 ได้ จากหนังสือเทศนาแบบวิทนีโยภจ ที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นแล้ว
 มาแล้ว และในครั้งนี้อีกกลุ่มหนึ่ง. ขอนี้ อาจจะเป็นตัว-
 อย่าง สำหรับผู้แสดงธรรมที่สนใจ ละปรับปรุงระเบียบการ
 แสดงธรรมเทศนา ให้เป็นของთანสมัยสำหรับคนทั่วไป
 แห่งสมัยนี้ มิได้ได้เสียเวลา เพราะไปกีดกันมาอยู่ในลักษณะ
 ณะ กริ่งเทศนา กริ่งปาฐกถา. ที่โดยนี้ครั้งแล้ว ธรรมเทศนา
 นี้ มีที่ตักใจความของหัวใจและตอนท้าย และคำบาลีที่จำ
 มาแสดงไว้เป็นแห่งๆ ตอนสั้นแล้ว ก็ละมีลักษณะ เป็นหนังสือ
 กตธรรมดกๆ ได้ใหม่ขึ้นกัน ข้อนี้ มีผู้เคยทักกันมาแล้ว.

* เมื่อพิมพ์ครั้งแรก

น.ค.๖ ยี่สิบเก้า, แล้วเป็นอิสระ: น.ค.๖ พ้นจากคำพิพากษาทุกสิ่ง
ก็โดยชอบด้วยวิธีที่ถูกต้อง (น.ค.๖ เป็นที่ยุติของสิ่งนี้) ๗
๘ ให้ตามแผนที่มาเรื่องเกี่ยวกับพระอรหันต์ชื่อนี้ (๙) ซึ่งไว้ประ-
โยชน์ แก่ผู้มุ่งหมายตามรอยพระอรหันต์ ได้มีตามตาม
ประจักษ์ ๑๑๐๓๗, ๑๑๖๖๖:๓๕ ๑๑๖๖ ๕

อุทิศถวาย ๒๕๖๓

ไมกษฬาราม ๒๕๖
๖๐ ม.๖๖

คำปรารภ

[ในการพิมพ์ครั้งที่ ๒]

หนังสือ ชุด ธรรมโฆษณ์ ของท่านพุทธทาส ที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นมาจนถึงปัจจุบันนี้ มีจำนวนมากกว่า ๗๔ เรื่องแล้ว; แต่บางเรื่องก็ขาดคราวพิมพ์ไปนานแล้ว จึงทำให้มีเผยแพร่อยู่ไม่ครบทั้งชุด ซึ่งมีสหายธรรมหลายท่านได้สอบถามมายังธรรมทานมูลนิธิขอให้ช่วยพิมพ์ซ้ำอยู่เนืองๆ. เนื่องในโอกาสฉลอง ๑๐๐ ปีพุทธทาส ๒๔๔๕ - ๒๕๔๕ ทางธรรมทานมูลนิธิจึงเห็นสมควรให้มีการจัดพิมพ์เล่มที่ขาดคราวพิมพ์ไปแล้วขึ้นมาใหม่ให้ครบทั้งชุด โดยจะได้ทยอยจัดพิมพ์ขึ้นมาตามลำดับให้มีครบสมบูรณ์ทุกเล่มต่อไป.

สำหรับหนังสือธรรมโฆษณ์ เล่ม อาสาพหุชาเทศนา เล่ม ๑ นี้ เป็นการจัดพิมพ์ครั้งที่ ๒ ของเรื่องนี้ ด้วยทุน ธรรมทานปริวรรตน์ จำนวนพิมพ์ ๑,๐๐๐ เล่ม.

ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้พยายามรักษาต้นฉบับเดิมไว้ให้มากที่สุด เพื่อเป็นการอนุรักษ์ต้นฉบับเดิมและความสะดวกรวดเร็วในการจัดพิมพ์ด้วย; ถึงอย่างไรคุณภาพของหนังสือก็ยังเป็นเรื่องสำคัญอยู่ ดังจะเห็นได้จากที่มีการปรับปรุงคุณภาพของกระดาษและความชัดเจนของตัวอักษรให้ดีขึ้น.

ธรรมะที่ยังเป็นเพียงถ้อยคำอยู่ในหนังสือนั้น ยังช่วยใครไม่ได้, เมื่อใดถ้อยคำนั้น มีคนเอาไปคิด ไตร่ตรอง เห็นด้วย แล้วพากันปฏิบัติตาม เมื่อนั้นธรรมะเหล่านั้น จะกลายรูปจากที่เป็นเพียงคำพูด มาเป็นองค์ธรรมที่สามารถคุ้มครองผู้ปฏิบัติธรรมนั้นๆ ให้รอดพ้นจากทุกข์ได้. จึงหวังอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้จะให้ประโยชน์เป็นแนวทางในการศึกษาและปฏิบัติธรรม แก่ผู้สนใจได้อีกเล่มหนึ่ง.

ธรรมทานมูลนิธิ

คำปรารภ *

หนังสือธรรมโฆษณเล่มนี้ เป็นชุดชมมธรรมเทศนาหมายเลขอันดับที่ ๒๔ บนพื้นแถบสีเขียว ฉบับข้ออาสาพหุชาเทศนา เริ่มตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๐๑ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๘ รวม ๑๕ กัณฑ์ เป็นเล่มที่หนึ่ง. ได้ใช้เงินบริจาคของท่านบดี ผู้เป็นบุตรธิดา ๔ คน ของ พระพรหมปริญา ดังปรากฏนามในท้ายหนังสือเล่มนี้ โดยลงทุนไว้ทางสวนอศมมุนิธิ ถวายแต่ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ องค์บรรยาย; เพื่อจัดพิมพ์ธรรมเทศนาฉบับนี้ เป็นมูลค่าเท่าราคาค่าพิมพ์ของหนังสือ

ธรรมโฆษณเล่มที่เป็นธรรมเทศนา ได้รวบรวมคำเทศนาของท่านอาจารย์ พุทธทาสภิกขุ เท่าที่รักษาไว้ได้ ตั้งแต่แรกมีเครื่องบันทึกเสียงประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๑ มา โดยลำดับ; แต่ไม่อาจจะรวมเทศน์ทุกครั้งตีพิมพ์ไว้เป็นปัจจุบันได้ เพราะจะต้องใช้ หน้ากระดาษเกินกว่า ๕๐๐ หน้า ขนาดหนังสือหนาเกินไป กัณฑ์ที่ยังมิได้รวมพิมพ์ จึงจำเป็นต้องรอไว้รวมพิมพ์เป็นเล่ม ๒-๓ ต่อไป.

ชุดชมมมเทศนาได้ตีพิมพ์เผยแพร่มาแล้วลำดับแรก คือ สารทกาลิกเทศนา (เทศน์ในพิธีทำบุญวันสารท หรือวันทำบุญ ตา-ยาย อย่างประเพณีภาคใต้); ลำดับ ต่อมากำลังพิมพ์คือมาฆบูชาเทศนา, อาสาพหุชาเทศนา, ที่กำลังจะพิมพ์ต่อไปคือ วิสาขบูชาเทศนา.

โดยเฉพาะอาสาพหุชาเล่มที่ ๑ นี้ จะมีประโยชน์มากแก่ผู้ศึกษาค้นคว้าทางฝ่าย ปรียติและปฏิบัติ เป็นต้นว่า ประวัติวันสำคัญ, เกี่ยวกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าได้แก่อริยสัจ ๔, มัชฌิมาปฏิปทา, ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร, คุณค่าของพระธรรม, และอาจใช้เป็นแนวแสดงธรรมเทศนา หรือบรรยายธรรม ตามควรแก่โอกาส.

หากท่านผู้ศรัทธาประสงค์จะบริจาคทรัพย์สมทบพิมพ์หนังสือ “ธรรมโฆษณ ของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ” เล่มอื่น เล่มใดเล่มหนึ่ง ซึ่งยังมีเรื่องที่กำลังรอการจัดพิมพ์ อยู่อีกมาก. ท่านอาจบริจาคลงทุนไว้ที่สวนอศมมุนิธิ หรือธรรมทานมุนิธิ อำเภอไชยา เพื่อร่วมกันสร้างพระธรรมไว้ในพระพุทธศาสนา ถวายเป็นพุทธบูชา. ส่วนเงินรายได้จากการจำหน่ายในราคาที่เอาอกศลเป็นกำไร หรือรับบริจาครายย่อย ทางมุนิธิทั้งสอง จะได้นำเงินนั้น ๆ รวมทุนไว้ สำหรับจัดพิมพ์ธรรมโฆษณในชุดอื่น เล่มอื่นต่อไป.

สวนอศมมุนิธิ

๑๕ มีนาคม ๒๕๒๔

๑๗ หมู่ ๖ ต.หนองบอน เขตพระโขนง

ถ.สุขุมวิท ซอย ๑๐๓ กรุงเทพฯ ๒๖

* เมื่อพิมพ์ครั้งแรก

คำอุทิศ *

ลูกทั้ง ๔ ได้ร่วมกันบำเพ็ญกุศล บริจาคทรัพย์ใน การจัดพิมพ์หนังสือธรรมโฆษณ์ ชุดอาสาฬหบูชา ซึ่งเป็น พระธรรมเทศนาของท่าน“พุทธทาสภิกขุ” ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๑ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๙ สร้างไว้ในพระพุทธศาสนา เพื่อประโยชน์ แก่การศึกษาค้นคว้าปฏิบัติธรรม จักพึงมีแก่เพื่อนผู้ร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย สืบไป

ขอผลานิสงส์แห่งบุญ อันลูกทุกคนกระทำแล้ว พึงเป็นพลวปัจจัยอุทิศถึง พระพรหมปริณญา บิดาของลูกด้วย เทอญ

ลงชื่อ *ประกอบ โปษะนันท์*

„ *ประคัมพร โปษะนันท์*

„ *ประทีน (โปษะนันท์) วิรุฬห์จรรยา*

„ *ประจิตร โปษะนันท์*

* เมื่อพิมพ์ครั้งแรก

สารบาญ

อาสาฬหบูชาเทศนา

	หน้า
๑. ธรรมจักกัปปวัตตนกถา	๑
[การแสดงธรรมครั้งแรกในพุทธศาสนา]	
๒. มัชฌิมาปฏิปทา กถา	๓๓
[การปฏิบัติเพื่อความสำเร็จในการมีธรรมจักร]	
๓. มัชฌิมาปีที่ปีกากถา	๑๐๕
[วิธีการใช้มัชฌิมาปฏิปทาให้สำเร็จประโยชน์]	
๔. อภยันตปริวัชชนกถา	๑๔๔
[วิธีการเว้นจากที่สุกโ่งทั้งสองฝ่าย]	
๕. อนาภินิเวสนกถา	๑๘๒
[การใช้ธรรมจักรตัดความยึดมั่นถือมั่น]	
๖. ธรรมิสสรภาวทิวสกถา	๒๑๓
[วันประกาศอิสรภาพจากกิเลสของโลก]	
๗. อหังการมมังการวุปสมกถา	๒๔๓
[ความคับทุกข์มีไ้เพราะคับตัวกู - ของกูเสีย]	
๘. อริยสัจจปริปที่ปีกากถา	๒๗๖
[อริยสัจจคือเรื่องความทุกข์และความคับทุกข์]	
๙. วัตมลธัมมจักขุกถา	๓๑๑
[ธรรมจักร คือธรรมจักรขุ]	
๑๐. อุปาทานสัลเลขกถา	๓๔๑
[ธรรมทุกหมวด มุ่งขุดเกลาคความเห็นแก่ตัว]	
๑๑. อาสาฬหบูชาสาริกากถา	๓๖๓
[วิธีการทำอาสาฬหบูชาให้สำเร็จประโยชน์]	
๑๒. นานาธัมมุปมกถา	๓๘๔
[อุปมาของธรรมนานาประการ]	
๑๓. นานาธัมมลักขณกถา	๔๒๗
[ธรรมลักขณะ ๒๔ ประการ]	
๑๔. พุทธปฐุสทธิกัษชนกถา	๔๖๐
[การเตรียมพิธีการอาสาฬหบูชาที่สำเร็จประโยชน์]	
๑๕. นิโรธธัมมอูปายกถา	๔๘๑
[ธรรมอันเป็นอุบายเพื่อความคับทุกข์]	

(โปรดดูสารบาญละเอียดในหน้าต่อไป)

สารบาญละเอียด
อาสาฬหบูชาเทศนา

๑. ธรรมจักกัปปวัตตนกถา
(การแสดงธรรมครั้งแรกในพุทธศาสนา)

หน้า ๑

ต่างประเทศจัดวันอาสาฬหะเป็นวันสำคัญมานาน ; ประเทศไทยเพิ่งเริ่ม	๒
เนื่องจากวันนี้ทรงแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์ จึงเรียกว่าปฐมเทศนา	๓
ธรรมจักรของพระองค์หมุนไปทุกโลกโดยไม่มีใครต้านทานได้	๔
อานิสงส์ของพระธรรมอยู่เหนือวิสัยที่ใคร ๆ จะช่วยทำให้ได้	๕
ผู้ไม่รู้จักอานิสงส์ของธรรม ก็ไม่สามารถถือเอาประโยชน์ได้	๖
ส่วนผู้มีธุลีในดวงตาน้อยจะเข้าใจพระธรรมเปลื้องทุกข์ได้	๗
ทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์เรื่องแรกคือธรรมจักกัปปวัตตนสูตรนี้	๘
ใจความสำคัญของสูตรนี้ คือ ทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทา	๙
ทรงชี้ลงไปว่า การปฏิบัติที่เป็นกามสุขัลลิกานุโยคไม่สิ้นทุกข์	๑๐
ส่วนปฏิบัติฝ่ายตรงข้าม เป็นการเพิ่มทุกข์, บำบัดทุกข์ไม่ได้	๑๑
ตรัสเป็นหลักว่า จะลวงพ้นทุกข์ทั้งปวงได้เพราะสมาทานสัมมาทิฐิ	๑๒
มัชฌิมาปฏิปทาคือมรรคมืองค์แปด; มิใช่ทางหย่อนหรือตั้ง	๑๓
สิ่งที่สุดมนุษย์ควรได้ มีทางเดียวคือปฏิบัติตามพระธรรม	๑๔
ต้องสนใจสัมมาทิฐิมรรคองค์แรกนี้ ให้มากเป็นพิเศษ	๑๕
ถ้ามีสัมมาทิฐิจะปฏิบัติ ทาน ศีล สรณาคมน์ได้ถูกทาง	๑๖
แม้ทำสมาธิ ก็ต้องทำด้วยสัมมาทิฐิจึงจะมีกำลังทำลายกิเลส	๑๗

สัมมาทิฐิขั้นแรก ต้องเข้าใจถูกในสิ่งที่เป็นไปได้เพื่อความเจริญในโลก	----	----	----	๑๘
พวกเป็นมิถิฐิจะไม่รู้จักกตัญญูต่อผู้มีบุญคุณ	----	----	----	๑๙
ผู้มีคุณขั้นต้นได้แก่บิดามารดา ครูบาอาจารย์; ผู้ใหญ่ต้องอบรมให้รู้	----	----	----	๒๐
เรื่องการเกิดทางใจด้วยโอปปาติกะกำเนิดเป็นสัตว์หรือเทวดานี้ก็มีอยู่	----	----	----	๒๑
อย่าประมาท, ระวังจิตใจให้เป็นอย่างเทวดา, มนุษย์, อย่าเป็นสัตว์นรก	----	----	----	๒๒
สัมมาทิฐิขั้นสูงหมายถึงรู้เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, ไม่ยึดมั่น	----	----	----	๒๓
สัมมาทิฐิขั้นแรกได้รับประโยชน์อย่างโลก, ชั้นปลายนั้นพ้นโลก	----	----	----	๒๔
จิตที่ปราศจากอุปาทาน ดับทุกข์ได้สิ้นเชิง, สะอาด สว่าง สงบที่สุด	----	----	----	๒๕
สัมมาทิฐิเป็นแสงสว่างรุ่งอรุณ แสดงว่า นิพพานจะต้องมีมา	----	----	----	๒๖
มีสัมมาทิฐิเพียงพอแล้ว มรรคองค์อื่นจะมีถูกต้องตามไป	----	----	----	๒๗
มีสัมมาทิฐิแล้วจะคุ้มครองให้พ้นอันตรายจากความทุกข์	----	----	----	๒๘
การแสดงธรรมครั้งแรก ทำให้พระอัญญาโกณฑัญญะเห็นธรรม	----	----	----	๒๙
นับว่าทรงประกาศธรรมจักรให้เป็นไปได้สำเร็จ	----	----	----	๓๐
ผู้ใดมีสัมมาทิฐิแล้วชื่อว่าเป็นพลเมืองในอาณาจักรของพระพุทธเจ้า	----	----	----	๓๑
ธรรมเทศนาในวันนี้ แสดงให้เห็นความสำคัญของพระธรรม	----	----	----	๓๒
๒. มัชฌิมาปฏิปทา	----	----	----	๓๓

[การปฏิบัติเพื่อความสำเร็จในการมีธรรมจักร]

วันเพ็ญอาสาฬหมาส นับเป็นวันประกาศพระพุทธศาสนา	----	----	----	๓๔
ให้ตั้งใจฟังคำสวดสาธยายความประเสริฐของพระสูตร	----	----	----	๓๕
บทสวดคำบาลีบทบุพพภาคแห่งธัมมจักกัปปวัตตนสูตร	----	----	----	๓๖
มีคำว่าอนุตตรธรรมจักร เป็นใจความของสิ่งที่พระองค์ตรัสรู้	----	----	----	๓๗
อริยสัจ ๔ มีเหตุผลประกอบอยู่ในตัวการปฏิบัติ, คัดง้างไม่ได้	----	----	----	๓๘
ธรรมจักรของพระองค์มีเหตุผล ไม่มีผู้ใดต้านทานหมุนกลับได้	----	----	----	๓๙

เมื่อไม่รู้สิ่งซึ่งควรรู้ ก็จมอยู่ในกองทุกข์	---	---	---	---	๔๐
พระสูตรนี้มีลักษณะเหมือนธรรมจักร, สำคัญอยู่ที่มัชฌิมาปฏิปทา	---	---	---	---	๔๑
ลัทธิศาสนาในอินเดียตอนแรก ๆ เป็นประเภทความเชื่อ	---	---	---	---	๔๒
ต่อมามีคนคิดเกิดขึ้น : นิยมให้เหยื่อต้อนหา, อีกพวก ๑ ให้ทรมานกาย	---	---	---	---	๔๓
พระพุทธเจ้าตรัสเรียกลัทธินี้ ๆ ว่า ที่สุดโต่งสองข้าง	---	---	---	---	๔๔
ส่วนพระพุทธศาสนาให้ดำเนินทางสายกลาง, มัชฌิมาปฏิปทา	---	---	---	---	๔๕
วิเคราะห์ปาฐะในพระบาลีเริ่มแต่ เอวมุเม สุตํ	---	---	---	---	๔๖
อธิบายคำ อธิปัตนะ, ฤๅษี, มิคทายวัน	---	---	---	---	๔๗
อธิบายบทบาลี เริ่มแต่ที่ สุดสองอย่าง ไม่ควรสั่งเสพ	---	---	---	---	๔๘
คำสอนที่กล่าวถึงบรรพชิต ย่อมหมายถึงพุทธบริษัททั่วไปด้วย	---	---	---	---	๔๙
บทว่า จกขุกรณี ฌาณกรณี, นั้นล้วนเป็นการปฏิบัติให้เกิดความรู้	---	---	---	---	๕๐
ข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลาง ที่ตถาคตรู้ คืออัญจกิมรรค	---	---	---	---	๕๑
อัญจกิมรรค ต้องครบด้วยองค์แปด กลมเกลียวกัน	---	---	---	---	๕๒
บทสวดสาธยายอุเทศแห่งอริยสัจจ ๔	---	---	---	---	๕๓
มัชฌิมาปฏิปทาให้เกิดดวงตา คือความรู้ในอริยสัจจ ๔	---	---	---	---	๕๔
ความเกิดกินความกว้าง หมายถึงการมีชนมาครั้งหนึ่ง ๆ	---	---	---	---	๕๕
คำว่า “ชาติ” หมายถึงการเกิดของจิตวันหนึ่ง ๆ เกิดได้หลายชาติ	---	---	---	---	๕๖
ขึ้นชื่อว่า “ชาติ” ความเกิดแล้วย่อมเป็นทุกข์ทงน	---	---	---	---	๕๗
แม้ความชราก็เป็นทุกข์ เพราะเปลี่ยนแปลงไปสู่ความดับ	---	---	---	---	๕๘
ความตายก็เป็นทุกข์ เพราะต้องดับไป, เป็นที่หวาดกลัว	---	---	---	---	๕๙
ความโศกเศร้า ฯลฯ ไม่สมประสงค์ ล้วนแต่เป็นความทุกข์	---	---	---	---	๖๐
เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน ก็เป็นความทุกข์	---	---	---	---	๖๑
ความยึดถือตัวตนของตน มีลักษณะเหมือน แแบก, หาม, ทูน	---	---	---	---	๖๒
ความทุกข์ทั้งหลายมีค่าเงินอยู่ที่ยึดถือเบญจขันธ์	---	---	---	---	๖๓

[๕]

มูลเหตุให้เกิดทุกข์คือตัณหา, เครื่องทำให้เกิดใหม่	---	---	---	6๔
ตัณหานี้ ประกอบด้วยความกำหนัด, ความเพลิ	---	---	---	6๕
ตัณหา มี ๓ ประเภท : กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา	---	---	---	66
ความอยากของสัตว์ทุกโลกไม่มีอย่างอื่นที่นอกไปจาก ๓ อย่างนี้	---	---	---	6๗
ขึ้นชื่อว่าความทุกข์แล้ว ย่อมมาจากตัณหาอย่างเดียว	---	---	---	6๘
พระพุทธเจ้าตรัสความทุกข์พร้อมกับความดับทุกข์เสมอไป	---	---	---	6๙
ตัณหาเป็นสิ่งที่เกิดได้ ก็ต้องเป็นสิ่งที่ดับได้, สละได้	---	---	---	๗๐
จะสละตัณหาจำเป็นต้องประพฤติกะทำให้ถูกวิธีทางสติปัญญา	---	---	---	๗๑
ต้องมีสติระลึกรู้ได้, มีปัญญาคุ้มครอง, จึงจะไม่ตกใต้ตัณหา	---	---	---	๗๒
อริยสัจข้อ ๔ มัชฌิมาปฏิปทาครบ ๘ ส่วนจะกำจัดตัณหาได้	---	---	---	๗๓
วิธีปฏิบัติตามมรรคต้องมีสัมมาทิฐิในเรื่องอริยสัจ	---	---	---	๗๔
เมื่อมีสัมมาทิฐิแล้วก็มีสัมมาสังกัปป-ดำริถูกต้อง	---	---	---	๗๕
เมื่อความรู้, ดำริ, ถูกต้องแล้ว มรรคองค์อื่นก็ถูกต้องตามไป	---	---	---	๗๖
อริยมรรคมีองค์แปดเป็นเครื่องทำลายตัณหา, ดับทุกข์ไม่เหลือ	---	---	---	๗๗
บทสวดปาฐะ ว่าด้วยปริวรรต ๓, อาการ ๑๒	---	---	---	๗๘
พระพุทธเจ้าตรัสว่า อริยสัจมีจำนวน ๔ จะกล่าวอย่างอื่นอีกไม่ได้	---	---	---	๗๙
จะทำอะไร ไม่รู้เหตุผลครบ ๔ อย่างย่อมจะเป็นไปไม่ได้	---	---	---	๘๐
พระพุทธเจ้าทรงรู้ลักษณะของความทุกข์สิ้นเชิง, มูลเหตุก็ทรงละแล้ว	---	---	---	๘๑
ทุกขนิโรธทรงแจ้งชัด, มรรคก็ทรงทำให้มีโดยสมบูรณ์แล้ว	---	---	---	๘๒
ผู้รู้อริยสัจจะต้องประกอบด้วยญาณ ๓ และอาการ ๑๒ อย่าง	---	---	---	๘๓
การรู้อริยสัจ ต้องทำด้วยปัญญาในภายในคือมีปริวรรต ๓, อาการ ๑๒	---	---	---	๘๔
จะตอบแทนคุณพระองค์ ควรบริบูรณ์อริยสัจตามพระองค์	---	---	---	๘๕
พยายามปฏิบัติในอัฐมรรคมีองค์ ๘ ให้ความทุกข์น้อยลง	---	---	---	๘๖
มัชฌิมาปฏิปทาทำให้มีสติปัญญา, อำนวยความสะดวกสบายให้	---	---	---	๘๗

สลัดกัจจกรที่เห็นเป็นดอกบัวที่ติดทูนันเสียบ้าง จะได้รับธรรม	---	---	---	๘๘
บทสวดบาลีภาคที่ ๔ แห่ง ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร	---	---	---	๘๙
ทรงประกาศย่ำว่า รุอริยสังข์ครบปริวรรต ๓ อากา ๑๒	---	---	---	๙๐
ประกาศความเป็นสัมมาสัมพุทธเจ้าสมบูรณ์เพราะรุอริยสังข์	---	---	---	๙๑
ผลของการตรัสรุอริยสังข์ทำให้การหลุดพ้นจากทุกข์ไม่กำเริบ	---	---	---	๙๒
การหมดเมล็ดพืชคือตัณหา เป็นการหยุดเวียนว้ายในวัฏฏสงสาร	---	---	---	๙๓
พระองค์ตรัสว่า ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย การเกิดใหม่มิได้มีอีก	---	---	---	๙๔
ตรัสเปรียบพระธรรมเหมือนสระน้ำ จงพยายามอาบกินในสระนี้	---	---	---	๙๕
ปัญจวัคคีย์ได้รับรุอริยสังข์ตามสมควรแก่สติปัญญา	---	---	---	๙๖
โกณฑัญญะมีธรรมจักษุเกิดขึ้นว่าสิ่งใดมีเกิดก็ต้องมีดับ	---	---	---	๙๗
การตรัสรู้และประกาศเรื่องนี้เป็นที่พอใจแก่คนทุกชั้น	---	---	---	๙๘
พระบาลีมีว่าพวกเทวดาเล่าลือกันเอิกเกริกในคราวประกาศอนุตตรธรรมจักร	---	---	---	๙๙
ทุกโลกธาตุก็หวั่นไหวเพราะอำนาจการประกาศธรรมจักร	---	---	---	๑๐๐
พระพุทธเจ้าตรัสอุทานว่า “อณฺณาสี วัต โภ โกณฺฑมฺโณ”	---	---	---	

เพราะรู้ว่าโกณฑัญญะมีดวงตาเห็นธรรม	---	---	---	๑๐๑
ควรรำลึกพระคุณของพระองค์; อย่าให้ธรรมจักรเป็นหมัน	---	---	---	๑๐๒
การหลุดพ้นต้องมีด้วยปัญญา ไม่ใช่หมกมุ่นในกามหรือเป็นปฏิบัติ	---	---	---	๑๐๓
จงตั้งใจพิจารณาให้เกิดความรู้จนสุดสามารถของตน	---	---	---	๑๐๔

๓. มัชฌิมาปทีปกาถา. --- --- --- --- ๑๐๕

[วิธีการใช้มัชฌิมาปฏิปทาให้สำเร็จประโยชน์]

วันเพ็ญเดือนอาสาฬหะสำคัญเพราะทรงประกาศการตรัสรู้	---	---	---	๑๐๖
สำคัญที่ธรรมจักรคือประกาศธรรมที่ไม่มีใครค้านได้	---	---	---	๑๐๗
ธรรมจักรในกรณีนี้คือคำสอนที่เอาชนะกิเลสและทุกข์ได้	---	---	---	๑๐๘

ธรรมจักรส่วนแรกแสดงที่สุด ๒ อย่าง, ส่วนหลังเป็นหนทางสายกลาง	---	---	---	๑๐๙
บรรพชิต หมายถึงบุคคลผู้เว้นไปเสียจากสิ่งที่ควรเว้น	---	---	---	๑๑๐
ผู้มุ่งหมายดับความทุกข์แก่ตนไม่ควรสงสัยเสพสิ่งที่ที่สุด ๒ อย่าง	---	---	---	๑๑๑
พวกหมกมุ่นในกามคิดจะกลบทุกข์, พวกทรมานตนก็หวังชนะทุกข์	---	---	---	๑๑๒
มัชฌิมาปฏิปทาเป็นข้อปฏิบัติเดินสายกลางคือมรรคมีองค์ ๘	---	---	---	๑๑๓
ผู้เดินสายกลางจะรู้สิ่งที่ควรรู้ ประจักษ์ชัดด้วยใจ	---	---	---	๑๑๔
ทุกคนจงพยายามดำเนินตนไปตามทางสายกลาง	---	---	---	๑๑๕
ธรรมะเป็นเครื่องขจัดความทุกข์มิไว้คู่กันกับโลก	---	---	---	๑๑๖
ผู้ประพฤติธรรมจักรอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกอื่น	---	---	---	๑๑๗
โลกอื่นจะหมายถึงที่เห็นด้วยตาหรือเห็นด้วยใจก็ได้	---	---	---	๑๑๘
ธรรมะเป็นสิ่งประเสริฐสุดแม้พระพุทธรูปก็ทรงเคารพ	---	---	---	๑๑๙
ตรัสว่า “จงมีธรรมเป็นที่พึ่งมีธรรมเป็นสรณะ”	---	---	---	๑๒๐
สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรได้นั้น ต้องอาศัยสติปัญญาของพระพุทธรูป	---	---	---	๑๒๑
ทั้งโลกมนุษย์โลกอื่นไม่พ้นจากการย้ายของกิเลสและทุกข์	---	---	---	๑๒๒
ทุกโลกต้องการธรรมะอย่างเดียวกันเป็นเครื่องแก้ปัญหของตน	---	---	---	๑๒๓
มัชฌิมาปฏิปทา เป็นหนทางตรงลี้ไปสู่พระนิพพาน	---	---	---	๑๒๔
เริ่มต้นจากสัมมาทิฐิ-สังกัปโป, วาจา, อาชีโว, วายาโม, สติ ฯ	---	---	---	๑๒๕
ในที่สุดถึงสัมมาสมาธิ, ทำกำลังใจให้เข้มแข็งเด็ดขาด	---	---	---	๑๒๖
สำรวจตัวเองว่าเราพร้อมที่จะเอาชนะกิเลส, และทุกข์หรือไม่	---	---	---	๑๒๗
พระองค์ทรงโปรดความรู้ให้ แต่เรายังเป็นจวกัแซ่หน้าแกง	---	---	---	๑๒๘
ควรยกตนขึ้นมาเสียจากความตกต่ำเอาชนะทุกข์ให้ได้	---	---	---	๑๒๙
ชำระหนทางของตนให้สะอาดเริ่มแต่สัมมาทิฐิเป็นลำดับไป	---	---	---	๑๓๐
คนส่วนมากไม่รักตน แต่ไปรักความสนุกเพลิดเพลิน	---	---	---	๑๓๑
ใครมีสัมมาทิฐิแล้วจะเอาตัวรอดได้เหมือนเห็นรุ่งอรุณ	---	---	---	๑๓๒

ควรจะสนใจทำสมาธิภาวนาของตนให้สะอาดเหมือนอาบน้ำทุกวัน	---	---	๑๓๔
ความปรารถนาช่วยให้ประสบความสำเร็จก็ควรจะสะอาด	---	---	๑๓๕
เรื่องสัมมาวาจาสำคัญมากในสังคม, พุดผิดทำให้คนเกลียดชัง	---	---	๑๓๖
การประกอบการทำงานต้องไม่เบียดเบียนทำลายตัวเอง	---	---	๑๓๗
การดำรงชีวิตให้ถูกต้องคือต้องเป็นไปในทางกำจัดทุกข์	---	---	๑๓๘
ความพากเพียรนั้นจำเป็นยิ่งในเรื่องความดับทุกข์	---	---	๑๓๙
สติ, สมานะ, ทำให้เอาตัวรอด, เข้มแข็งเด็ดขาด	---	---	๑๔๐
พระพุทธเจ้าโปรดความถูกต้อง ๘ ประการให้แล้วควรรีบเดินตาม	---	---	๑๔๑
ธรรมจักรของพระองค์หมุนไปพลาถ บดขยี้กิเลสและทุกข์ไปพลาถ	---	---	๑๔๒
ประพาศปฏิบัติธรรมจนได้รับผลแล้วคนเราก็ก้มดบปัญหา	---	---	๑๔๓

๔. อุภยันตปริวัชชนกถา. --- --- ๑๔๔

[วิธีการเว้นจาก ที่สุดโต่ง ทั้งสองฝ่าย]

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เป็นการประกาศการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า	---	---	๑๔๕
เมื่อทรงแนพระทัยจะแสดงธรรม ก็ทรงรำลึกถึงดาบสและปัญจวัคคีย์	---	---	๑๔๖
เรื่องที่ทรงแสดงเรื่องแรกบอกทางที่ผิดแล้วบอกทางถูกให้	---	---	๑๔๗
ทรงสะสางความเข้าใจผิดในเรื่องกามคุณและการทรมานตน	---	---	๑๔๘
ที่สุด ๒ อย่างนั้นเป็นความยึดถือผิดๆ, วนอยู่ในวัฏฏสงสาร	---	---	๑๔๙
ฝั่งในเป็นวัฏฏสงสารปลุกชนอยู่; ฝั่งนอกคือนิพพานไม่มีกิเลส	---	---	๑๕๐
ถ้ายังยึดถือในร้าย หลงรัก, เกลียด, ก็ยังยึดมั่นถอมันอยู่ในโลก	---	---	๑๕๑
คนยังเห็นกงจักรเป็นดอกบัว จึงทรงชี้ให้เดินตามทางสายกลาง	---	---	๑๕๒
อัตรภาพร่างกายนี้จะต้องบริหารจิตวิญญาณให้ถูกเหมาะสม	---	---	๑๕๓
ทางสายกลางนั้นไม่ไปข้องแวกกับสิ่งสุดโต่งสองข้างเลย	---	---	๑๕๔
ทางสายกลางของพระพุทธเจ้าถ้าไม่มีองค์ ๘ ก็ไม่ชื่อว่า อริยมรรค	---	---	๑๕๕

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ถ้าภิกษุพึงอยู่โดยชอบ โลกก็ไม่ว่างพระอรหันต์	---	๑๕๖
การตรัสรู้ธรรมที่ถอนความยึดมั่น ๆ นี้ทำลายตัวกู-ของกูสิ้นเชิง	---	๑๕๗
การปฏิบัติเพื่อดับตัวกู-ของกูต้องทำไปเรื่อย ๆ กระทั่งโอกาสสุดท้าย	---	๑๕๘
คนไม่ยอมให้หลุดถึงเรื่องนิพพานเป็นอุปสรรคเข้าถึง พุทธศาสนาไม่ได้	---	๑๕๙
เมื่อได้รับสัมผัส จงมีสติปัญญาควบคุมให้ทัน อย่าให้ปรุงเป็นเวทนา	---	๑๖๐
ควบคุมกิเลสต้นเหตุให้ได้ ก็จะแก้ไขเรื่องปากเรื่องท้องได้	---	๑๖๑
อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เป็นกรรมที่ ๓ นำสู่นิพพาน, ไม่ดำไม่ขาว	---	๑๖๒
ผู้สัมมาทิฐิย่อมจะพูดชอบ, เว้นคำที่ไม่ควรพูดเสียได้	---	๑๖๓
สัมมาทิฐิเป็นนรกรากของสัมมากรรมมันโตด้วย	---	๑๖๔
การกระทำใด ๆ ก็ตาม ต้องหวังหมดความทุกข์สิ้นเชิง	---	๑๖๕
การเลี้ยงชีวิตทั้งหาและเก็บรักษาต้องเป็นไปด้วยความชอบธรรม	---	๑๖๖
การหาเลี้ยงชีพจึงต้องเป็นไปเพื่อการชดเชยกิเลสด้วย	---	๑๖๗
การปฏิบัติธรรม, เดินทางสายกลางต้องพยายามเรื่อยไป	---	๑๖๘
เบญจขันธ์ที่ประกอบด้วยอุปาทานนี้ต้องดำเนินในทางถอนอุปาทาน	---	๑๖๙
ต้องมีสมาธิอบรมจิตให้สามารถเหวี่ยงกิเลสให้สูญไป	---	๑๗๐
ทุกคนต้องระวางการเป็นอยู่ของชีวิตให้ประกอบอยู่ด้วยมรรคมีองค์ ๘	---	๑๗๑
ถ้าเป็นอยู่ชอบ, ไม่มีทุกข์, ก็ทำให้โลกนี้ไม่ว่างจากพระอรหันต์	---	๑๗๒
ถ้าเราไม่มีธรรมะของพระพุทธเจ้าคุ้มครองสิ่งใดที่มีจะเผาเรา	---	๑๗๓
เราต้องมีธรรมจักรของพระพุทธเจ้าเป็นเครื่องต่อสู้ป้องกัน	---	๑๗๔
การดำเนินตามมรรคมีองค์ ๘ ทำให้รู้ริยสัจจ ๔ อย่างสมบูรณ์	---	๑๗๕
ความทุกข์เกิดจากความยึดถือ, กำจัดอุปาทานได้ ก็ไม่มีทุกข์	---	๑๗๖
การตรัสรู้คือการสิ้นสุดของอุปาทานด้วยเหมือนกัน	---	๑๗๗
พระองค์ประกาศเป็นสัมมาสัมพุทธเจ้าเพราะรู้ริยสัจจ ๔ สมบูรณ์	---	๑๗๘
เดินตามอริยมรรคมีองค์แปดแล้ว ความทุกข์จะครอบงำไม่ได้	---	๑๗๙

จงรีบชำระล้างจิตใจมิให้ไปหลงติดขวาทิตชั่วร้าย	---	---	---	---	๑๘๐
จงพยายามมีสติดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อสู่ความสะอาด สว่าง สงบ					๑๘๑
๕. อนาภินิเวสนกถา.	---	---	---	---	๑๘๒
[การใช้ธรรมจักรตัดความยึดมั่นถือมั่น]					
ใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา อยู่ที่ความไม่ยึดมั่นถือมั่น	---	---	---	---	๑๘๓
ดังที่มีคำกล่าวว่า “สิ่งใดมีความเกิด ย่อมมีความดับ”	---	---	---	---	๑๘๔
เมื่อเบญจขันธ์เป็นอนัตตา, คนที่เกี่ยวข้องกับนิพพานก็เป็นอนัตตา	---	---	---	---	๑๘๕
อนัตตลักขณสูตร และอาทิตตปริยายสูตรก็แสดงถึงอนัตตา	---	---	---	---	๑๘๖
การให้ทาน, การรักษาศีล ก็ต้องเพื่อกำจัดตัวตน	---	---	---	---	๑๘๗
ข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนามุ่งเพื่อกำจัดตัวตนโดยตรง	---	---	---	---	๑๘๘
ทานและศีลทำเพื่อลาภก็ได้ แต่ที่ถูกต้องเพื่อยุติเกลา	---	---	---	---	๑๘๙
ทางสุดโต่ง ๒ ข้างนั้น ชี้ให้เห็นว่าเป็นการยึดมั่นถือมั่น	---	---	---	---	๑๙๐
ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแสดงถึงข้อปฏิบัติทำลายความยึดมั่น	---	---	---	---	๑๙๑
ศึกษาธัมมจักกัแล้วควรศึกษาให้เข้าใจอนัตตลักขณสูตรต่อไป	---	---	---	---	๑๙๒
หลักพระพุทธศาสนาที่ถูก, ปฏิเสธทุกสิ่งว่า ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น	---	---	---	---	๑๙๓
จะมีอะไรก็ได้โดยไม่ต้องยึดมั่นถือมั่น; ถ้ายึดสิ่งนั้นจะกลายเป็นงูพิษ	---	---	---	---	๑๙๔
ความทุกข์มีขึ้นมาสักนิด ก็เกิดมาจากความยึดมั่นถือมั่น	---	---	---	---	๑๙๕
ต้องไม่ประมาท จับตัวความยึดมั่นถือมั่นให้ได้ จะเป็นคนตรง	---	---	---	---	๑๙๖
ความไม่ยึดมั่นโดยประการทั้งปวง นั้นแหละเป็นพระพุทธ-ธรรม-สงฆ์จริง	---	---	---	---	๑๙๗
อย่ายึดมั่นพระธรรม ให้เป็นวัตถุศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมา	---	---	---	---	๑๙๘
พระธรรมต้องเป็นเรื่องประเสริฐสุด คือความไม่ยึดมั่นถือมั่น	---	---	---	---	๑๙๙
ถ้าหยุดอยาก จะได้รับสิ่งดีที่สุด คือจิตสะอาด สว่าง สงบ	---	---	---	---	๒๐๐
พยายามทำอุปนิสัยให้น้อมเอียงไปในทางของพระนิพพาน	---	---	---	---	๒๐๑

ความอยากเป็นผู้สงบมาจากกิเลสตัณหาหรือสัมมาทิฐิก็ได้	---	---	๒๐๒
ลองสนใจเรื่องอนัตตาหรือสัพพัญญุตานะ, คือความว่างเสียบ้าง	---	---	๒๐๓
ดูให้เห็นว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ล้วนแต่ไม่น่ายึดถือทั้งนั้น	---	---	๒๐๔
ถ้าความว่างแล้ว ต้องเป็นความไม่ยึดถือ, เลิกชั่วเลิกดี	---	---	๒๐๕
ถ้ามองเห็นความทุกข์เป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่าย จะนำไปสู่ความว่างได้	---	---	๒๐๖
การทำอสาพหุบูชาหรืออื่น ๆ อย่าทำไปเพื่อความยึดมั่นถือมั่น	---	---	๒๐๗
การทำวิปัสสนาต้องหมายถึงเห็นแจ้งว่าสิ่งทั้งหลายไม่ควรยึดมั่น	---	---	๒๐๘
จิตว่างจากความรักความเกลียดให้หมดจึงจะอยู่สบาย	---	---	๒๐๙
ละเสียได้ทั้งความยินดียินร้าย นั้นแหละจึงจะว่างจริง	---	---	๒๑๐
ถ้าเป็นพุทธมามกะเพียงถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นของเรา, ก็เป็นที่พึ่งไม่ได้			๒๑๑
วันประกาศธรรมจักร เราควรแจ่มแจ้งในเรื่องความไม่ยึดมั่น	---	---	๒๑๒

๖. รัชมิสฺสรวาทวิสกธา --- --- --- --- ๒๑๓

[วันประกาศอิสรภาพจากกิเลสของโลก]

วันอาสาฬหบูชา เป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศธรรม	---	---	๒๑๔
จำง่าย ๆ ว่า วิสาขะวันพระพุทธ, อาสาฬหะ-พระธรรม, มาฆะ-พระสงฆ์			๒๑๕
พูดอย่างโลดโผนว่า วันประกาศอิสรภาพจากอำนาจกิเลสमार	---	---	๒๑๖
มนุษย์พบแสงสว่างของอิสรภาพเป็นครั้งแรกในวันอาสาฬหะนี้	---	---	๒๑๗
อิสรภาพที่ทำได้ตามใจตัวนั้นเป็นไปตามอำนาจของพญามาร	---	---	๒๑๘
ควรจะทราบโทษอันร้ายกาจของพญามารที่ชื่อว่า "ตัณหา-ของกู"	---	---	๒๑๙
จงกำหนดในใจว่า วันสำคัญวันนี้ เป็นวันอิสรภาพของเรา	---	---	๒๒๐
คำประกาศของพระพุทธเจ้าตอนแรก ซึ่งเรื่องที่เกิดขึ้นอย่างนี้	---	---	๒๒๑
ข้อต่อไป เสนอข้อปฏิบัติที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา	---	---	๒๒๒
เมื่อใดจิตว่างจาก ตัณหา-ของกู เมื่อนั้นได้ขิรมรสของนิพพาน	---	---	๒๒๓

เมื่อใดเกิดเป็น ตัวกู-ของกู เมื่อนั้นเป็นวิภวสังสารมีทุกข์	---	---	๒๒๔
เหตุอันเป็นตัวปัญหาให้เกิดทุกข์และความดับเป็นเรื่องอริยสัจ ๔	---	---	๒๒๕
ศึกษาอริยสัจ ข้อ ๑ - ๒ - ๓ - ๔ ให้เข้าใจชัด	---	---	๒๒๖
การรู้อริยสัจไม่สามารถจะรู้ได้ด้วยการเรียน ; ต้องปฏิบัติจึงจะรู้	---	---	๒๒๗
จะรู้รสของการดับทุกข์หรือนิพพาน ก็ต้องปฏิบัติด้วยตนเอง	---	---	๒๒๘
ทรงประกาศอาการอันสำคัญเนื่องด้วยอริยสัจทั้ง ๔	---	---	๒๒๙
อริยสัจที่ ๑ ต้องรู้, ที่ ๒ ต้องละ, ที่ ๓ ทำให้แจ้ง, ที่ ๔ ต้องทำให้มี	---	---	๒๓๐
ควรภูมิใจที่พระศาสดาตรัสรู้จริงและสามารถเปิดเผยได้ชัดเจน	---	---	๒๓๑
ความเชื่อในพระพุทธเจ้า นั้น ตั้งรากฐานอยู่บนวิชาหรือปัญญา	---	---	๒๓๒
เป็นความเชื่อชนิดที่เป็นแสงสว่าง, เป็นดวงตา, ไม่มัวมลาย	---	---	๒๓๓
มีความเชื่อเป็นพิเศษที่พระองค์รู้ในสิ่งที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน	---	---	๒๓๔
ก่อนพระพุทธเจ้า นั้นมีแต่คำสอนเรื่องอัตตา, อาตมัน	---	---	๒๓๕
ไม่มีใครพูดถึงความดับสนิทของ ตัวกู-ของกู เลย นอกจากพระองค์	---	---	๒๓๖
ทรงตรัสรู้ สิ่งที่ไม่มียะไรมากกว่า; รู้เรื่องไม่มีตัวตน - ของตน	---	---	๒๓๗
ความปล่อยวางหมายถึงความไม่ยึดถือสิ่งใด ๆ ทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน	---	---	๒๓๘
คำสอนของพระพุทธองค์เป็นไปเพื่ออนัตตา อนัตตนิยาตง	---	---	๒๓๙
คนเห็นกงจักรเป็นดอกบัว ไปรับเอาขาศึกมาเป็นตัวเราเองเสีย	---	---	๒๔๐
พญามารยอมมีลักษณะน่ารัก น่ายึดถือ น่าพอใจยิ่งกว่าสิ่งใด	---	---	๒๔๑

๗. อหังการมมังการรูปสมกตา. --- --- --- ๒๔๓

[ความดับทุกข์มีได้ เพราะดับ ตัวกู-ของกู เสีย]

เมื่อตรัสรู้แล้วทรงระลึกถึงสัตว์ที่มีรูปในดวงตาเล็กน้อย	---	---	๒๔๔
ผู้ใดมองเห็นธรรมรัฐแล้ว จะมีอาการเหมือนได้ยินเสียงดังที่สุด	---	---	๒๔๕
การประกาศธรรมจักรอุปมาว่าทำให้คนใบ้พูดได้, คนง่อยวิ่งได้	---	---	๒๔๖

ถ้ายังเป็นใบ้, ง่อยอยู่ ก็ไม่มีทางจะพอใจธรรมะของพระองค์	---	---	๒๔๗
ต้องเตรียมจัดทำทุกประการให้ธรรมะถึงเราหรือเราถึงธรรม	---	---	๒๔๘
คนที่ธรรมะอยู่ในตัว จะเป็นตัวอย่างที่ดีของผู้ข้างเคียง	---	---	๒๔๙
การปฏิบัติธรรมอย่างลัด ก็คือทำลาย ตัวกู-ของกูเสีย	---	---	๒๕๐
ตัวกู-ของกู ตรงกับบาลีว่า อหังการ มมังการ	---	---	๒๕๑
คำ "ตัวกู-ของกู" ไม่ควรจะถือเป็นคำหยาบ, เป็นการกล่าวตรง ๆ เท่านั้น			๒๕๒
เราต้องหลุดจากการกดขี่ของกิเลสจึงจะมีอิสรภาพ	---	---	๒๕๓
การปฏิบัติพระพุทธศาสนา มูลเหตุสำคัญอยู่ที่ ตัวกู-ของกู	---	---	๒๕๔
การปฏิบัติธรรมมีอยู่ ๓ ชั้น ชั้นแรก ทำให้มีตัวกูที่ดีก่อน			๒๕๕
ชั้นที่ ๒ แม้วางมีตัวกูที่ดี ก็ให้ความเห็นแก่ตัวลดน้อยลง	---	---	๒๕๖
ชั้นที่ ๓ ถอนความยึดมั่นว่าอนัตตา, อนัตตนิยาเสีย	---	---	๒๕๗
ปฏิบัติไปเรื่อย ๆ; โอกาสสุดท้ายความตายมาถึงก็ตกกระไดพลอยโจน			๒๕๘
อุปสรรคที่ทำให้เข้าถึงพุทธศาสนาไม่ได้อยู่ที่ไม่ปฏิบัติเป็นประจำ	---	---	๒๕๙
ต้องปฏิบัติในการควบคุมอย่าให้ยึดมั่นถือมั่น เป็นเรา-ของเรา	---	---	๒๖๐
พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าอย่าทำลายนิพพานที่มีอยู่เป็นปกตินั้นเสีย	---	---	๒๖๑
นิพพานมีอยู่เองแล้ว แต่ไม่แสดงออกเพราะ ตัวกู-ของกู ปิดบังไว้	---	---	๒๖๒
ชวนกันปิดกันให้ถูกวิธี นิพพานก็จะยังอยู่ในจิตใจ	---	---	๒๖๓
ความรู้สึกลึกซึ้งมั่นถือมั่นว่า กู-ของกู นั้น น่ากลัวยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ	---	---	๒๖๔
ถ้ารู้จักกลัวรู้จักอาย การปฏิบัติก็จะดำเนินไปสะดวกถูกต้อง	---	---	๒๖๕
หลักปฏิบัติ จะต้องมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ที่จะไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร	---	---	๒๖๖
เมื่อร่างกายจะแตกดับ จิตใจก็พลอยกระโจนตามไป	---	---	๒๖๗
มองเห็นตัวกูเป็นต้นเหตุของความทุกข์ก็เป็นยอดสุดของคนฉลาด	---	---	๒๖๘
ความเจ็บป่วยนั้นมาสอนเตือนบอกให้รู้เรื่องตัวกู	---	---	๒๖๙
ความเจ็บไข้มากก็ดีแล้ว เราจะได้ดับสนิทไม่มีเชื้อเหลือ	---	---	๒๗๐

คนที่ว่างจากตัวกู จะวางเฉยได้ในทุกกรณี	--- --- --- ---	๒๗๑
ฉะนั้นต้องฝึกมีสติปัญญาให้วางเฉย, ไม่ปล่อยให้ ตัวกู—ของกู เกิด	---	๒๗๒
อย่าหลงยึดถือ ตัวตน—ของตน ปล่อยให้เป็นเรื่องสมมุติ	---	๒๗๓
รู้เรื่องสมมุติและความจริงแล้วจะง่ายในการปฏิบัติเหนือสมมุติ	---	๒๗๔
รู้จักปฏิบัติเป็น ๓ ชั้น : มีตัวกูที่ดี—น้อยลง—หมดสิ้นเชิง	---	๒๗๕

๘. อริยสัจจปริพทีปกากถา --- --- --- --- ๒๗๖

[อริยสัจจ คือเรื่องความทุกข์ และความดับทุกข์]

บางประเทศถือวันอาสาฬหบูชายิ่งกว่าวันมาฆบูชา	---	๒๗๗
วันอาสาฬหบูชา เป็นวันประกาศหัวใจของธรรม	---	๒๗๘
พระธรรมนั้นถูกต้องบริสุทธิ์บริบูรณ์ ไม่มีใครคัดค้านได้	---	๒๗๙
เรื่องที่ทรงสอนปัญจวัคคีย์วันนั้น กล่าวสั้น ๆ คือความดับทุกข์	---	๒๘๐
สมัยพุทธกาลมีวิธีดับทุกข์สอนกันมากมายหลายสิบลัทธิ	---	๒๘๑
ผู้มีสติปัญญาพิจารณาเห็นตามคำสอนในพระพุทธศาสนาก็มีมาก	---	๒๘๒
ด้วยอำนาจของธรรม ได้นามว่า “พุทธศาสนา” คือต้นจากหลัก	---	๒๘๓
อาศัยสติปัญญา กำจัดความหลับคือกิเลส แล้วปฏิบัติไปตามควร	---	๒๘๔
มาสนใจเรื่องริบดวง คือหัวใจพระพุทธศาสนาที่เป็นเรื่องดับทุกข์	---	๒๘๕
พระพุทธเจ้าตรัสว่า “กาลก่อนและบัดนี้ ตถาคตบัญญัติ—		
เฉพาะทุกข์และดับทุกข์”	---	๒๘๖
ทุกข์กับดับทุกข์ รวมกันเข้าก็เหลือเรื่องเดียวคือดับทุกข์	---	๒๘๗
ศึกษาคำว่าทุกข์ ความหมายที่ ๑ ทนยากเพราะเปลี่ยนเรื่อย	---	๒๘๘
ความหมายที่ ๓ น่าเบื่อ น่าระอา ไม่ว่าจะอยู่ในรูปใด	---	๒๘๙
ความหมายที่ ๒ ว่างอย่างน่าเกลียด, ไม่มีสิ่งใดเป็นตัวตน	---	๒๙๐
ตัวแท้ของทุกข์ พระพุทธเจ้าตรัสได้แก่เบญจขันธ์กอร์ปด้วยอุปาทาน	---	๒๙๑

อาการของทุกข์ มีมาก ซึ่งเป็นเพียงอาการ ยังไม่ใช่ตัวแท้	---	---	๒๙๒
ตัวแท้ของทุกข์อยู่ที่ความยึดมั่นถือมั่นว่า กู—ของกู	---	---	๒๙๓
มาฆของความทุกข์ ทำให้มองไม่เห็นทุกข์ได้ง่าย	---	---	๒๙๔
ไม่เห็นทุกข์เพราะมีมายาปิดบังหลอกลวงไว้	---	---	๒๙๕
ความทุกข์ที่เปิดเผยเป็นพวคนรก; ส่วนที่ซ่อนเร้นอยู่ในรูปสวรรค์	---	---	๒๙๖
เหตุให้เกิดทุกข์ ก็คือตัณหา : กาม—ภว—วิภว—ตัณหา	---	---	๒๙๗
อาการที่ตัณหาให้เกิดทุกข์ : เมื่อมีผัสสะจะเกิดเวทนาและตัณหา	---	---	๒๙๘
วัฏฏะของความทุกข์แบบ ๑ เวียนเป็นวงกลม : กิเลส—กรรม—วิบาก	---	---	๒๙๙
วัฏฏะส่วนที่เป็นผล วนอยู่ในความเกิด—แก่—เจ็บ—ตาย	---	---	๓๐๐
อริยสัจที่ ๓ ความดับทุกข์ ต้องทำให้สิ้นเหตุ	---	---	๓๐๑
อาการดับแห่งความทุกข์ ให้มีสติสัมปชัญญะทันควัน	---	---	๓๐๒
ดับทุกข์แล้ว อย่าหลงว่าเป็นสุข, เดียวนี้เพียงทุกข์ไม่มี	---	---	๓๐๓
อริยสัจที่ ๔ ข้อปฏิบัติเป็นทางให้ถึงความดับทุกข์คือมรรค	---	---	๓๐๔
หมวดแรกความถูกต้องทางความเชื่อ, หมวด ๒ ทางกาย—วาจา	---	---	๓๐๕
หมวด ๓ ถูกต้องในการใช้กำลังของจิตใจ	---	---	๓๐๖
เรื่องลำดับอย่างปัญญา—ศีล—สมาธิ นี้ปฏิบัติได้จริง	---	---	๓๐๗
ลำดับอย่างปัญญาตามพระพุทธเจ้า จักเป็นผลดีในการดับทุกข์	---	---	๓๐๘
จงพอกพูนสมาธิภาวนาให้สมบูรณ์จะมีแสงสว่างในการปฏิบัติ	---	---	๓๐๙
ควรรำลึกถึงข้อที่พระองค์ทรงแสดงหลักธรรมอันประเสริฐในวัน	---	---	๓๑๐

๕. วัตมลธัมมจักขุกถา. --- --- --- --- ๓๑๑

[ธรรมจักร คือ ธรรมจักร]

การเกิดธรรมจักร หมายถึงว่ามีผู้เข้าใจธรรมของพระองค์ได้ --- --- ๓๑๒

ดวงตาเห็นธรรมเกิดแล้วจะเห็นดังคำบาลีว่า :

ยงฺฉิณฺณํ สหฺมยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ --- --- ๓๑๓

ธรรมมี ๒ อย่าง : มีการเกิดและไม่มีการเกิดเป็นธรรมดา	----	----	----	๓๑๔
ความทุกข์มีอยู่ที่สิ่งมีการเกิดแล้วดับเป็นธรรมดา	----	----	----	๓๑๕
นามธรรมที่อาศัยกายเช่นเวทนา, ตัณหา, ก็เกิด-ดับเป็นธรรมดา	----	----	----	๓๑๖
อุปาทาน-ภพ-ชาติก็เพิ่งเกิด ในที่สุดก็ดับเป็นธรรมดา	----	----	----	๓๑๗
บุญกุศลก็เกิด-ดับเป็นธรรมดาไม่ควรยึดมั่นถือมั่น	----	----	----	๓๑๘
เมื่อธรรมจักขุเกิดขึ้นแล้ว ก็จะไม่ปล่อยวางโดยไม่ต้องเจตนา	----	----	----	๓๑๙
พระโกณฑัญญะมีดวงตาเห็นธรรมเพราะเห็นแจ้งในอริยสัจจ์ทั้ง ๔	----	----	----	๓๒๐
เบญจขันธ์ที่ประกอบด้วยอุปาทานก็มีการเกิด-ดับทุกครั้ง ที่มีผัสสะ	----	----	----	๓๒๑
ผู้ใดเห็นแจ้งในความจริงจนคลายกำหนด กล่าวได้ว่าผู้นั้นมีธรรมจักขุ	----	----	----	๓๒๒
ผู้มีจักขุแท้จริง เรียกว่า พระโสดาบัน, มีความแน่นอนที่จะถึงนิพพาน	----	----	----	๓๒๓
ดับตัวกู-ของกูเสียได้ เป็นการดับทุกข์ ที่เรียกว่า นิพพาน	----	----	----	๓๒๔
คลื่นที่เกิดเป็นตัวกู-ของกูนั้น มีไม่ค่อยจะขาดสายจึงดับทุกข์ได้ยาก	----	----	----	๓๒๕
ผู้ใดทำให้เกิดธรรมจักขุ ชื่อว่าได้สนองพระพุทธรประสงค์	----	----	----	๓๒๖
ไม่มีอะไรดีไปกว่าความพ้นทุกข์; ควรสังเวชในความประมาทของตนที่โง่มา	----	----	----	๓๒๗
ถ้ามีการเกิด-ดับ ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด นี้ไม่ใช่ความพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง	----	----	----	๓๒๘
จะดับทุกข์ได้จริง ต้องปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘	----	----	----	๓๒๙
ผู้เดินตามมรรคมีองค์ ๘ ไม่มีทางเกิดกิเลส ตัณหา อุปาทาน	----	----	----	๓๓๐
พิจารณาให้เห็นตามที่เป็นจริงว่าทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น-ดับไป	----	----	----	๓๓๑
ความทุกข์เกิดในรูปต่าง ๆ กัน : ในรูปบุญกุศล, สวรรค์ก็ได้	----	----	----	๓๓๒
เวทนาทุกข์ชนิดเกิด-ดับ, เป็นความทุกข์ทั้งนั้น	----	----	----	๓๓๓
ควรเข้าใจให้ถูกต้องตามเป็นจริงว่า โลกนี้ไม่มีอะไรนอกไปจากทุกข์	----	----	----	๓๓๔
ธรรมจักขุยอมปิดกั้นความหลงใหลได้ โดยประการทั้งปวง	----	----	----	๓๓๕
ถ้าไม่ ให้มีการเกิด-ดับต้องควบคุมตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย-ใจ	----	----	----	๓๓๖
ไม่ต้องทำอะไร อยู่ให้ถูกต้องให้มีความว่างไม่มีตัวกู-ของกู, ทุกข์ไม่เกิด	----	----	----	๓๓๗

ปฏิบัติให้ถูกต้องอารมณ์ที่มากกระทบก็ไม่มีทุกข์เกิด-ดับ มีแต่นิพพาน	---	---	---	---	---	338
ควรทำความเข้าใจในข้อที่ว่าทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดับไป	---	---	---	---	---	338
การทำอสาพหุชาควรเป็นการเพิ่มสติปัญญาเป็นทางให้ดับทุกข์สิ้นเชิง	---	---	---	---	---	340

๑๐. อุปาทานสี่เลขกถา. --- --- --- --- --- 341

[ธรรมทุกหมวดมุ่งขุดเกลาคความเห็นแก่ตัว]

วันอสาพหุชา ควรระลึกถึงพระองค์ทรงประกาศพระธรรม	---	---	---	---	---	342
พระธรรมที่ทรงแสดง ตั้งชื่อกันว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร	---	---	---	---	---	343
ใจความสำคัญมีอริยสัจ ๔, มัชฌิมาปฏิปทา, เป็นธรรมไม่เคยมีมาก่อน	---	---	---	---	---	344
มรรคมีองค์ ๘ เป็นหนทางเดียวประกอบด้วยองค์ ๘	---	---	---	---	---	345
หลักปฏิบัติที่มีอยู่ก่อนมีแต่บริโภคกามกับทรมาณกาย	---	---	---	---	---	346
มัชฌิมาปฏิปทาไม่เกี่ยวข้องกับทางทั้งสองอย่างนั้น	---	---	---	---	---	347
ทรงประกาศให้ทราบว่าทาง ๒ อย่างนั้นเป็นมิจฉาทิฎฐิ, ดับทุกข์ไม่ได้	---	---	---	---	---	348
วิธีที่ถูกคืออริยสัจ ๔ : อะไร, จากอะไร, ประโยชน์อะไร, สำเร็จโดยวิธีใด?	---	---	---	---	---	349
ตัวอย่างการให้ทานก็เพื่อบริจจาคความเห็นแก่ตัว แต่เห็นแก่ผู้อื่น	---	---	---	---	---	350
ศีล ต้องรักษาเพื่ออยู่เป็นปกติของตัวเองและผู้อื่น, บังคับตัวเองได้	---	---	---	---	---	351
จะมีศีลได้ต้องมีความละเอียดและความกลัวเมื่อประพฤติน่าผิดงาม	---	---	---	---	---	352
บำเพ็ญภาวนาเจริญวิปัสสนากรรมฐานก็ต้องรู้ โดยกฎ ๔ ข้อข้างต้น	---	---	---	---	---	353
ในพระสูตรยังมีกล่าวถึงญาณหรือปรัวัญญ์มีอาการ ๑๒	---	---	---	---	---	354
อริยสัจทั้ง ๔ ต้องรู้, ละ, ทำให้แจ้ง, และปฏิบัติให้ได้	---	---	---	---	---	355
เราจะทำใ้ใด ๆ ต้องมี สัจจญาณ, กิจจญาณ, กตญาณ, จึงจะสำเร็จ	---	---	---	---	---	356
ทำอสาพหุชาให้ถูกต้องเพื่อสืบอายุพระศาสนาไว้เพื่อศึกษาปฏิบัติต่อไป	---	---	---	---	---	357
ทำจิตใจให้กว้างขวาง เข้าถึงธรรมให้ถูกต้อง, ไม่คิดเห็นแก่ตัว	---	---	---	---	---	358
พิจารณาให้เข้าใจธรรมเพื่อทำหน้าที่ของตนและของธรรมด้วย	---	---	---	---	---	359

รีบแก้ไขตัวเองให้เข้าทำนองคลองธรรม, เห็นแก่ธรรมส่วนรวมด้วย	---	---	---	---	๓๖๐
บรรดาสิ่งมีชีวิต ไม่มีเขาไม่มีเรา, เป็นเรื่องคนคนเดียวกัน	---	---	---	---	๓๖๑
ธรรมะทุกหมวดทุกข้อ เป็นไปเพื่อขุดเกลาคความเห็นแก่ตัวให้หมดไป	---	---	---	---	๓๖๒

๑๑. อาสาพหุชนสาธิกากถา. --- --- --- --- ๓๖๓

[วิธีการทำอาสาพหุชนาให้สำเร็จประโยชน์]

ข้อแรก จะระลึกถึง ข้อที่เรามีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นสรณะ	---	---	---	---	๓๖๔
พิจารณาไปตามลำดับว่าทรงกรุณาแก่สรรพสัตว์, หาประโยชน์เกื้อกูลให้	---	---	---	---	๓๖๕
จนได้ประกาศอนุตตรธรรมจักรเป็นครั้งแรก	---	---	---	---	๓๖๖
ธรรมจักรนี้ทรงประกาศทั่วทุกโลก มิใช่เพียงแก่คน ๕ คน	---	---	---	---	๓๖๗
ธรรมจักรที่ทรงประกาศคืออริยสัจจ์ทั้ง ๔	---	---	---	---	๓๖๘
คำว่า “ประกาศให้เป็นไป” คือทำให้แจ้งแก่สรรพสัตว์	---	---	---	---	๓๖๙
ทรงเอ็นดูในสรรพสัตว์เป็นที่ตั้ง แล้วจึงทรงทำหน้าที่ด้วยความลำบาก	---	---	---	---	๓๗๐
ธรรมจักรของพระพุทธองค์ แผ่ไปในหัวใจของคนทุกคน	---	---	---	---	๓๗๑
สิ่งที่เรียกว่าหัวใจของธรรมมีว่า “สิ่งใดมีความเกิด; สิ่งนั้นมีความดับ”	---	---	---	---	๓๗๒
พระโกลนทัญญะเป็นพระสาวกสมบุรณ์องค์แรก เพราะเห็นธรรม	---	---	---	---	๓๗๓
การเผยแผ่ธรรมะสมบุรณ์ เพราะมีพระพุทธ, ธรรม, สงฆ์ ครบ	---	---	---	---	๓๗๔
บางคนไม่รู้สี่คุณของพระพุทธเจ้าตามที่เป็นอย่างจริงเพราะพูดตาม ๆ ไป	---	---	---	---	๓๗๕
เขาไม่ได้ดื่มรสของพระธรรม; เวียนประทักษิณไปโดยไม่รู้อะไร	---	---	---	---	๓๗๖
เราต้องมองเห็นคุณของพระธรรมก่อน แล้วจึงบูชาด้วยจิตใจ	---	---	---	---	๓๗๗
พระคุณนั้นก็คือพระธรรมเรื่องอริยสัจจ์เป็นตัวปฏิบัติและปฏิเวธ	---	---	---	---	๓๗๘
ควรจะได้รับความรู้ที่แท้จริง ที่ดับความทุกข์อันเกิดจากกิเลสตัณหาได้	---	---	---	---	๓๗๙
ประโยชน์เกื้อกูลที่แท้จริงคือทำลายตัณหา-ของกูไปหมดสิ้น	---	---	---	---	๓๘๐
ถ้าเข้าใจธรรมะโดยพระคุณแล้วจะบูชาเมื่อไรก็เป็นเรื่องเดียวกัน	---	---	---	---	๓๘๑

ทำอสาพหุชาวัน ^๕ ขอให้สถิตสัมพัชญญะกลับมา	---	---	---	---	๓๘๒
ปรับปรุงพวกเรากันเองให้ก้าวหน้าไปตามทางของพระศาสนา	---	---	---	---	๓๘๓

๑๒. นานาธัมมุปมกกา. --- --- --- --- --- ๓๘๔

[อุปมาของธรรมนานาประการ]

วัน ^๕ นี้เป็นวันพระธรรมเพราะเป็นวันทรงเผยธรรมครั้งแรก	---	---	---	---	๓๘๕
ควรพิจารณาทำความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมโดยละเอียด	---	---	---	---	๓๘๖
ข้อ ๑. ผู้แสวงหาทั้งหลายสงสัยอยู่เสมอว่าอะไรจะหยุดความอยากได้	---	---	---	---	๓๘๗
พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นฤๅษีที่แสวงหาทดลองปฏิบัติมาแล้ว	---	---	---	---	๓๘๘
ข้อ ๒. ธรรมะนั้นเหมือนสระน้ำที่ไม่มีตม, ทำให้เย็นได้	---	---	---	---	๓๘๙
ไม่มีสิ่งใดทำธรรมะให้เป็นมลทินได้	---	---	---	---	๓๙๐
พระพุทธเจ้าทรงกำชับ “จงประพฤติธรรมให้สุจริต”	---	---	---	---	๓๙๑
ตั้งแต่โบราณมาถือกันว่า ธรรมะที่สูงที่สุดคือความไม่เบียดเบียน	---	---	---	---	๓๙๒
ในพระพุทธศาสนาว่า นิพพานคือความไม่เบียดเบียนอย่างยิ่ง	---	---	---	---	๓๙๓
จงชวนช่วยในเรื่องการไม่เบียดเบียนตนให้ถูกต้องจริงจัง	---	---	---	---	๓๙๔
ทำอะไรด้วยอำนาจความง้อหลง เป็นการเบียดเบียนตนทั้งนั้น	---	---	---	---	๓๙๕
ธรรมะ หมายถึงทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไรแต่มีหลายแง่มุม	---	---	---	---	๓๙๖
สิ่งที่เรียกว่าธรรม มีขอบเขตกว้างขวางจนกำหนดไม่ไหว	---	---	---	---	๓๙๗
การศึกษาธรรมก็เลือกเอาส่วนที่เป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ	---	---	---	---	๓๙๘
ธรรมะที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้และนำมาสอนนั้นเพียงกำมือเดียว	---	---	---	---	๓๙๙
ควรจะสนใจในลักษณะเฉพาะที่ตรัสว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา	---	---	---	---	๔๐๐
—ไม่ควรรยึดมั่นถือมั่น”	---	---	---	---	
แต่อวิชชาครอบงำมนุษย์ทั่วไปต้องการยึดอะไรเป็นตน—ของตน	---	---	---	---	๔๐๑
ถ้าไม่ยึดมั่นถือมั่น ความรู้สึกเป็นทุกข์ก็ไม่อาจจะเกิดขึ้น	---	---	---	---	๔๐๒

ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา ยึดมั่นไม่ได้ แต่เกี่ยวได้โดยไม่ยึดถือ	---	---	๔๐๓
ภาวะปกติของเราคือความไม่ยึดให้ยู่ว่างเหมือนมือไม่ชุกชน	---	---	๔๐๔
ทำด้วยตัณหาอุปาทาน เรียกว่ายึด พอลงมือก็เป็นทุกข์เรื่อยไป	---	---	๔๐๕
คำสอนกำมือเดียวของพระพุทธเจ้าทำให้ผู้ปฏิบัติไม่มีทุกข์	---	---	๔๐๖
มันยากอยู่ตรงที่ว่า อาสวะคือความเคยชินมันเหนียวแน่นเกินไป	---	---	๔๐๗
พระพุทธเจ้าตรัสว่า คนไม่มีปัญญาฯ ฟังคำสอนของพระศาสดา			
ก็ยังไม่ลดธรรมะ	---	---	๔๐๘
จิตใจถูกปิดด้วยความเคยชิน ธรรมะแทรกซึมเข้าไม่ได้	---	---	๔๐๙
ธรรมะนั้นทวนกระแสแห่งความเียง คนทั่วไปกลับไปมีความกำหนัดยินดี			๔๑๐
คนมีความเคยชินอย่างโลก ๆ ไม่อาจมองเห็นธรรมที่ละเอียดลึกซึ้ง			๔๑๑
ผู้ที่ถูกห่อหุ้มอยู่ด้วยความมืดคืออวิชชา ไม่อาจมองเห็นธรรม	---	---	๔๑๒
ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด สิ่งนั้นจักเป็นมารติดตามผู้นั้น	---	---	๔๑๓
บุคคลควรถอนตัณหา อันเป็นเหตุให้ยึดมั่นถือมั่นเสีย	---	---	๔๑๔
มีความปรารถนาก็จะมีด้วยสติสัมปชัญญะอย่างมีด้วยตัณหาอุปาทาน			๔๑๕
กิริยาที่ติดตอนหลังเรียกว่าอุปาทาน, อยากตอนต้นเรียกว่าตัณหา			๔๑๖
การถอนตัณหา ต้องมีแนวทางสำหรับประพฤติปฏิบัติ	---	---	๔๑๗
การปฏิบัติถูกต้องเรียกว่ามรรคมืองค์ ๘ ไม่เจือด้วยความยึดถือ	---	---	๔๑๘
ทางแปดอย่างเป็นหนทางแห่งนิพพาน ต้องขยันพูนดิน	---	---	๔๑๙
สิ่งที่ทำความเนิ่นช้า คือเยื่อใยเคยชินในความยึดมั่นถือมั่น	---	---	๔๒๐
ธรรมะที่ไม่ทำความเนิ่นช้าคือปัญญา และยินดีในธรรมประเภทนี้	---	---	๔๒๑
วิราครธรรมประเสริฐกว่าธรรมทั้งปวง เพราะคลายความยึดมั่นฯ	---	---	๔๒๒
จงเป็นผู้รู้จักเดินตามกระแสธรรมะ, อย่าตามกระแสบุญคุณ	---	---	๔๒๓
มีคำกล่าวที่มีประโยชน์คือ งามอยู่ที่ซากผี ดืออยู่ที่เสียสละฯ	---	---	๔๒๔

นิพพานนั้นต้องเป็นความตายก่อนแต่ร่างกายตาย --- --- --- ๔๒๕
 ขอให้พิจารณาความดังกล่าว เพื่อเกิดความพอใจ ทำอสาพหุชา --- ๔๒๖

๑๓. นานาธัมมลักษณะกถา. --- --- --- ๔๒๗

[ธรรมลักษณะ ๒๔ ประการ]

๑. ธรรมะ^๕เหมือนเป็นที่พึ่งดูบาลีว่า ธมฺมทีปา ธมฺมสรณา --- --- ๔๒๘
 อนุญทีปา อนุญสรณา — อย่างมีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งที่ระลึก --- ๔๒๙
 เรื่องทางจิตใจต้องพึ่งตัวเอง; ไม่มีใครช่วยเราได้ --- ๔๓๐
๒. ธรรมะ^๕นี้เป็นดวงประทีป คือเป็นแสงสว่าง --- --- ๔๓๑
 ธรรมะ^๕ที่เป็นความรู้เรื่องธรรมชาติ เป็นแสงสว่างอย่างยิ่ง --- ๔๓๒
๓. ธรรมะ^๕ในฐานะที่เป็นสหาย คอยปลอบ ส่งเสริมมิให้ท้อถอย --- ๔๓๓
๔. ธรรมะ^๕ในฐานะเป็นบ่อเกิดของความดี --- --- ๔๓๔
๕. ธรรมะ^๕ในฐานะเป็นยาแก้โรค; ความเจ็บไข้ล้วนมีมูลจากขาดธรรมะ ๔๓๕
 ความเจ็บป่วย ถ้ามีธรรมะเข้ามาช่วยความเจ็บนั้นจะบรรเทา --- ๔๓๖
๖. ธรรมะ^๕เหมือนกำร่มโพธิ์ร่มไทร ให้ความคุ้มครองเยือกเย็น --- ๔๓๗
 เมื่อมีธรรมะจะประพฤติกฎต้อง ^๕นี้เป็นความรู้ที่ทำให้รู้จักพักผ่อน ๔๓๘
๗. ธรรมะ^๕เหมือนสระหรือบ่อน้ำ ทำให้จิตใจหยุดกระหายร้อนรน --- ๔๓๙
๘. ธรรมะ^๕นี้เป็นเหมือนเกาะที่อยู่กลางสมุทร --- --- ๔๔๐
 ธรรมะ^๕มีคุณสมบัติเป็นหลักให้ยึดเกาะท่ามกลางมหาสมุทร --- ๔๔๑
๙. ธรรมะ^๕เหมือนกำร่มกันฝน; ไม่ให้กิเลสตกใจจิตใจ --- ๔๔๒
๑๐. ธรรมะ^๕นี้เป็นเหมือนเหย้าเรือน เป็นที่อยู่อาศัย --- --- ๔๔๓
๑๑. ธรรมะ^๕เป็นข้าวปลาอาหาร; เป็นอาหารหล่อเลี้ยงชีวิต --- ๔๔๔
๑๒. ธรรมะ^๕เป็นเครื่องนุ่งห่ม; คนไม่มีธรรมะเป็นคนเปลือย --- ๔๔๕
๑๓. ธรรมะ^๕นี้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นอาวุธปราบศัตรูทั้งภายนอกภายใน --- ๔๔๖

๑๔. ธรรมะนี้เป็นเหมือนเกราะกันภัยหรือบ่อมปรากการ	---	---	---	๔๔๗
๑๕. ธรรมะนี้เป็นแพหรือนาวาข้ามสังสารวัฏฏ์ได้	---	---	---	๔๔๗
๑๖. ธรรมะนี้เป็นเครื่องประดับที่ทำให้งามอย่างยิ่ง	---	---	---	๔๔๘
๑๗. ธรรมะนี้เป็นกาพย์กลอนดนตรี	---	---	---	๔๔๙
๑๘. ธรรมะนี้เป็นกีฬาอย่างยิ่ง เช่นฤๅษีเล่นสนุกด้วยการเข้าฌาน	---	---	---	๔๕๐
การต่อสู้กันระหว่างความรู้สึกล้ำต่ำกับฝ่ายสูงก็เป็นกีฬา	---	---	---	๔๕๑
๑๙. ธรรมะในฐานะเป็นมหรสพ, ประเล้าประโลมใจ	---	---	---	๔๕๒
ธรรมะนี้เป็นเครื่องขับกล่อมให้ได้รับความสบายใจ	---	---	---	๔๕๓
๒๐. ธรรมะในฐานะที่เป็นเครื่องหอมหรือยาหอม	---	---	---	๔๕๔
๒๑. ธรรมะนี้เหมือนสวนดอกไม้, มีดอกไม้ทุกชนิดให้เลือก	---	---	---	๔๕๕
๒๒. ธรรมะนี้ในฐานะเป็นลูกกวาด, ขนม, หรือของกินเล่น	---	---	---	๔๕๕
๒๓. ธรรมะนี้เป็นเหมือนธงชัย, งอนรถ, หรือเครื่องชูหน้าตา	---	---	---	๔๕๖
๒๔. ธรรมะนั้นเป็นเหมือนกระจกเงา ส่องดูตัวเอง	---	---	---	๔๕๗
ธรรมะมีประโยชน์มากมาย แต่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น	---	---	---	๔๕๘
ผู้สั่งสอนเป็นสรณะ, ไม่เข้าใจธรรมะ, เป็นพุทธบริษัทปลอม	---	---	---	๔๕๙
๑๔. พุทธปรัชญาสาริกสังฆชนกถา.	---	---	---	๔๖๐

[การเตรียมพิธีการอาสาพหุบูชา ที่สำเร็จประโยชน์]

วันนี้เป็นวันระลึกเกี่ยวกับพระธรรมซึ่งทรงแสดงใจความของศาสนา	---	---	---	๔๖๑
จงทำใจให้ดีที่สุด เพื่อทำอาสาพหุบูชา	---	---	---	๔๖๒
พระพุทธองค์ทรงประสงค์ให้ทำการบูชาด้วยปฏิบัติบูชา	---	---	---	๔๖๓
ทรงสอนให้ปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ด้วยการดับกิเลส	---	---	---	๔๖๔
การบูชา ต้องทำความรู้สึกไว้ เราเป็นหนุญคุณพระองค์มาก	---	---	---	๔๖๕
เมื่อตรัสรู้แล้วทรงท้อพระทัย ที่จะแสดงธรรมเพราะเป็นสิ่งลึกซึ้ง	---	---	---	๔๖๖

ครนทรงระลึกว่า สัตว์มีรูปสี่ในตาน้อย คงพอเข้าใจจึงทรงสอน	---	---	๔๖๗
บุคคลที่พอจะสอนได้ ทรงนึกถึงดาบสที่เคยสอนพระองค์ก็ล่วงลับเสียแล้ว	---	---	๔๖๘
จึงเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ พบอุปกะสวนทางมาได้โต้ตอบกันบ้าง	---	---	๔๖๙
ในคำโต้ตอบ มีคำว่า “สพฺพาทิกฺขุ” — ทรงเป็นผู้ครอบงำสิ่งทั้งปวง	---	---	๔๗๐
สพฺพวิทฺตุ — รู้สิ่งทั้งปวง ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา	---	---	๔๗๑
สพฺพมฺชฺโช — เป็นผู้ละแล้วซึ่งสิ่งทั้งปวง, เป็นผู้พ้นพิเศษ	---	---	๔๗๒
ตรัสต่อไปว่า ไม่มีผู้ใดเป็นอาจารย์, เป็นเสมียน, เป็นคู่ปรับไม่มี	---	---	๔๗๓
— เป็นพระอรหันต์ในโลก ไม่มีผู้ใดยิ่งไปกว่า	---	---	๔๗๔
— กำลังจะเสด็จสู่กาสิ เพื่อบ้นลือกลองอมตะ	---	---	๔๗๕
พระองค์จะทรงตีกลองอมตทุกให้คนหมดอวิชชา	---	---	๔๗๖
ครั้งนั้นคนเดินทางสวนกันยังไม่รู้จักพระพุทธองค์	---	---	๔๗๗
บุคคลต้องมีใจสะอาดสว่างสงบก่อนจึงจะรู้จักธรรมะ	---	---	๔๗๘
พระองค์ตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นตถาคต”	---	---	๔๗๙
ทำให้มีความว่าง แล้วบูชาจึงจะเป็นปฏิบัติบูชาถูกต้อง	---	---	๔๘๐
เราต้องทำอสาพบูชาอย่างมีความหมาย ไม่ใช่เพื่อสนุกสนาน	---	---	๔๘๑
โดยแท้จริง เราทำประทักษิณ เพื่อระลึกแก่การประกาศธรรมจักร	---	---	๔๘๒
ธรรมจักร คือวงล้อแห่งธรรม ไม่มีชนิดอันยิ่งกว่า	---	---	๔๘๓
จงทำความรู้สึกไว้ว่า เราไม่มีสิ่งสกปรกอยู่ในหัวใจที่จะประพฤติชั่ว	---	---	๔๘๔
ขอให้ทุกคนส่งจิตใจเข้าถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มากกว่าทุกปี	---	---	๔๘๕
ความสะอาดในจิตใจของเรา จะเป็นเครื่องคุ้มกันเรา	---	---	๔๘๖
ระวังเป็นพิเศษ ให้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อยู่กับเนื้อตัวเรา	---	---	๔๘๗
ย้อนระลึกไปถึงพระกรุณาคุณที่ทรงประกาศธรรมจักร	---	---	๔๘๘
เรื่องเกี่ยวกับการประกาศธรรมจักรนั้นควรทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้ง	---	---	๔๘๙
ทำความเข้าใจไว้เป็นประจำ และให้่องงามยิ่งขึ้นไป	---	---	๔๙๐

๑๕. นิโรธัมมอุปายกถา. --- --- --- --- ---	๔๙๑
[ธรรมอันเป็นอุปายเพื่อความคับแค้นทุกข์]	
ผู้ฟังอริยสัจแล้วธรรมจักขุเกิดหมายความว่าเริ่มเห็นธรรมตัวศาสนา	๔๙๒
คนธรรมดาไม่อาจรู้จักสิ่งที่ไม่มีการเกิดและการดับ --- --- ---	๔๙๓
การเกิดที่มีปัญหา ได้แก่การเกิดความรู้สึกลงในทางจิตใจ --- ---	๔๙๔
สังเกตดูว่า สิ่งที่มากระทบตา-หู ฯลฯ ทำให้เกิด“ตัวฉัน” ๕ ๕	๔๙๕
หลักธรรมในพุทธศาสนากล่าวถึงการเกิดก็หมายถึงการเกิดทางจิตใจ	๔๙๖
สมัยพุทธกาลคนสนใจเรื่องทางจิตใจ สมัยนี้รู้แต่เรื่องปากท้อง ---	๔๙๗
คำ“ธรรมะ”มีความหมายลึกซึ้งขึ้นไปตามลำดับ คนรู้แต่วัตถุไม่เข้าใจ	๔๙๘
คำที่เป็นปัญหามากที่สุด คือคำว่าสัญญาตา, ปรมสัญญาตา --- ---	๔๙๙
“ว่าง”ทางธรรม หมายถึงไม่มีอะไรที่เราจะต้องสนใจหรือยึดถือ ---	๕๐๐
พระพุทธเจ้าตรัสว่า “โลกว่าง” หมายถึงว่างจากตัวตน-ของตน ---	๕๐๑
ตัวกู-ของกูเกิดเมื่อใด เมื่อไหร่ไม่ว่างมีความทุกข์เพราะมีตัวตน ---	๕๐๒
เพราะไม่เข้าใจคำว่า “ว่าง” จึงมีน้อยคนจะมองเห็นโลกว่าง ---	๕๐๓
ถ้าจิตว่างไม่ยึดมั่น จะเห็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์แท้จริง ---	๕๐๔
ความรู้สึกลึกลงถึงตัวตน เกิดด้วยอำนาจของความไม่รู้ --- ---	๕๐๕
เข้าใจเสียให้ถูกว่า ไม่มีความยึดถือเป็นตัวตนจึงจะไม่ทุกข์ --- ---	๕๐๖
มองเห็นไฟคือความโลภ โกรธ หลง ไคร่ดับไฟก็น้อมสู่นิพพาน ---	๕๐๗
ผู้เวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร, ทำไปตามอำนาจกิเลสก็เป็นทุกข์ --- ---	๕๐๘
มีดวงตาเหมือนนกไม่เห็นฟ้า ๕ ๕ ไม่อาจเห็นธรรมได้ --- ---	๕๐๙
เวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์ก็ไม่รู้จักทุกข์เลยเป็นบุญชน --- ---	๕๑๐
หวังได้สิ่งดีที่สุดจากพระพุทธเจ้าต้องพยายามจนมีดวงตาเห็นธรรม ---	๕๑๑
ความก้าวหน้าในทางธรรมควรต้องคิดนี้ให้ทันเวลาและเหตุการณ์ ---	๕๑๒
ต้องเข้าใจคำสอนสูงสุดของพระองค์ที่ว่าสิ่งทั้งปวงว่างจากตัวตน --- ---	๕๑๓

[๒๕]

เห็นโลกลงจากตัวตนอยู่เสมอจิตก็ว่างจากความยึดถือ	---	---	---	๕๑๔
คำว่า “ว่าง” ไม่ใช่ว่างทางวัตถุ แต่หมายถึงทางจิตใจสติปัญญา	---	---	---	๕๑๕
จิตประกอบด้วยสติปัญญา ทำการงานได้ดี, ไม่มีทุกข์	---	---	---	๕๑๖
การปล่อยความคิดไปตามเรื่องตามราวเป็นอาการของคนเขลา	---	---	---	๕๑๗
คนที่เป็นอยู่อย่างต้องทนทุกข์ทรมาน ไม่เห็นเป็นสำคัญเพราะอวิชชาปิดบัง	---	---	---	๕๑๘
ตั้งต้นด้วยความว่าง ไม่เห็นกงจักรเป็นดอกบัวก็จะมีจิตใจใหม่ขึ้นมา	---	---	---	๕๑๙
พระพุทธเจ้าทรงเป็นห่วง ได้สั่งสอนให้เป็นคนไม่ประมาทเสมอ	---	---	---	๕๒๐
ควรแก้ไขปรับปรุงพุทธบริษัทให้ก้าวหน้าสมหน้าที่	---	---	---	๕๒๑
หวังว่าจะทำตามคำสั่งของพระพุทธเจ้า คือไม่ประมาท	---	---	---	๕๒๒
สาวกของพระพุทธเจ้าควรจะรู้งเรื่องด้วยปัญญา	---	---	---	๕๒๓

อาสาฬหบูชาเทศนา - ๑ -

๑/๒๕๐๑

ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีมะแม วันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๐๑

ธรรมจักษุประวัติบทกถา.

[การแสดงธรรมครั้งแรกในพุทธศาสนา.]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

สมฺมาทิฏฺฐิสมฺมาทานา สพฺพํ ทุขํ อุปฺปจฺจนฺ - ติ

ธมฺโม สกฺกจฺจํ โสตฺพโ - ติ.

ณ บัดนี้ จะได้วิสันนาพระธรรมเทศนา เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา ส่งเสริม ศรัทธา ความเชื่อ และวิริยะ ความพากเพียร ของท่านทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัท ให้เจริญออกงามก้าวหน้า ในทางแห่งพระศาสนา กว่าจะยุติลงด้วยเวลา.

ธรรมเทศนาในวันนี้ เป็นธรรมเทศนาพิเศษ บรรารภเหตุเป็นวันที่
 ระลึก จัดขึ้นอุทิศเฉพาะพระผู้มีพระภาคเจ้า เนื่องในการทรงแสดงปฐม-
 เทศนา ซึ่งเรียกกันว่า **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**. การที่ได้ถือเอาวันเช่นวันนี้
 เป็นวันพิเศษ ก็เพราะเป็น **วันที่มีเหตุการณ์เป็นพิเศษ** ซึ่งมีอยู่ไม่กี่วันนัก คือ
ประสูติ วันตรัสรู้ วันแสดงธรรมจักรฯ และ **วันปรินิพพาน** ซึ่งมีอยู่เพียง ๔ ครั้ง,
 ตามที่ถือกันอยู่เป็นหลักทั่วไป; และ **วันนี้ก็เป็นครั้งหนึ่งใน ๔ ครั้งนั้น** กล่าวคือ
 การแสดงธรรมจักรฯ นั่นเอง.

บุคคลทั่วไปไม่เคยสนใจในวันเช่นวันนี้ ว่าจะจะเป็นวันที่มีความสำคัญ
 เช่นเดียวกับวันวิสาขบูชา หรือวันมาฆบูชา; เพราะในประเทศไทยเราไม่เคย
 มีธรรมเนียมจัดวันอาสาฬหบูชาขึ้น จึงดูไม่เห็นเป็นวันสำคัญ. ในต่าง
 ประเทศที่เป็นเพื่อนพุทธบริษัทด้วยกันนั้น เขาจัดงานสำหรับวันอาสาฬหบูชาขึ้นมา
 นานแล้ว; บัดนี้ ประเทศเราก็ได้มีการยกเอาวันนี้เป็นวันสำคัญ และมี
 งานที่จัดขึ้นเป็นพิเศษ เช่นเดียวกับวันวิสาขะ และวันมาฆะ ส่วนที่จะจัด
 ได้ดีเพียงไรนั้น ย่อมแล้วแต่การกระทำของพุทธบริษัทในที่นั้น ๆ. แต่อาตมา
 มีความเห็นว่า ควรจะได้จัดวันอาสาฬหบูชาไว้ ในฐานะเป็นวันที่มีความสำคัญ
 เท่ากันกับวันวิสาขะและวันมาฆะ; เพราะเหตุว่าเป็นวันที่มีเหตุการณ์ที่มีความ
 สำคัญเช่นเดียวกัน ดังกล่าวแล้ว เพื่อจะได้ทราบว่าเป็นเหตุการณ์ในวันอาสาฬหบูชา
 นี้ มีความสำคัญอย่างไร จะได้วิสัญญากันสืบไป.

ดังที่ได้ทราบกันแล้วว่า **วันเช่นวันนี้ เป็นวันที่แสดงธรรมจักรหรือ**
ปฐมเทศนา มีความหมายเป็น ๒ อย่างด้วยกัน. ที่ได้ชื่อว่า ปฐมเทศนา นั้น
 ก็พอจะเดากันได้ทุกคน ว่า **เนื่องจากเป็นธรรมเทศนาครั้งแรกที่สุด** คือว่าหลังจาก
 การตรัสรู้แล้ว ไม่ได้ทรงแสดงธรรมที่เป็นลำดับเป็นสันอะโรมากร่อนเลย **เพิ่งมา**

ทรงแสดงในครั้ง^๕นี้ แก่ภิกษุ^๖ญจวัคคีย์; เพราะเหตุฉะนั้น ถ้อยคำที่ได้ทรงแสดงไปแก่ภิกษุญจวัคคีย์ในคราว^๕นี้ จึงได้เรียกว่าปฐมเทศนา คือ เทศนาที่ทรงแสดงเป็นปฐม ได้แก่เป็นครั้งแรกนั่นเอง.

ส่วนที่เรียกว่า ธรรมจักร, ธรรมจักร นั้น สืบเนื่องมาแต่ข้อความในพระบาลีแห่งพระสูตร^๕นี้ นั่นเอง คือ มีข้อความว่า เทวดาได้^๖บาร้อง บอกต่อๆ กันไปว่า บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงประกาศพระธรรมจักร หรือได้ทรงยังธรรมจักรให้เป็นไป ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เป็นธรรมจักรที่ใครๆ^๖ด้านทานไม่ได้ ดังนี้ เป็นต้น; เพราะฉะนั้น เราจึงพากันเรียกพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงในครั้ง^๕นี้ว่า พระธัมมจักกัปปวัตตนาสูตร, คือสูตรที่เปรียบเหมือนกับการยังธรรมจักรให้เป็นไป, เปรียบได้กับจักรของพระจักรพรรดิที่ครอบครองโลก. พระเจ้าจักรพรรดินั้นย่อมยังจักรอย่างโลกๆ คือ อำนาจ อาวุธ ให้เป็นไป ไม่ให้มีใครด้านทาน จนกระทั่งมีชัยชนะทั่วไปทุกทิศทุกทาง; อย่างนี้ เรียกว่า ยังจักรให้เป็นไปเหมือนกัน แต่เป็น จักรของจักรพรรดิ ซึ่งหมายถึง ต้องมีการฆ่าฟันกัน อย่างเลือดนองไปหมด.

ส่วนที่เรียกว่า ธรรมจักร นั้น หมายถึงจักรโดยธรรม ไม่มีการฆ่าฟัน; แต่มีการทำให้เชื่อ ทำให้เลื่อมใส ทำให้ยินยอมสมัครใจที่จะปฏิบัติตาม จนเกิดความพ้นทุกข์ นับเนื่องเป็นสาวกของพระพุทธองค์ นี้เรียกว่า ยังธรรมจักรให้เป็นไป, ทำให้ธรรมจักรเป็นไป เรียกว่า ธัมมจักกัปปวัตตนะ เรียกง่ายๆ ว่า การหมุนจักร. พระพุทธองค์ทรงหมุนจักร ก็คือ การทรงทำให้โลกนี้ทั้งโลก เชื่อฟังพระองค์รับเอาธรรมะของพระองค์ไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อความพ้นทุกข์ของสัตว์^๕นั้น ๆ.

เราอาจจะกล่าวได้ว่า แม้ในปัจจุบันนี้ จักรของพระองค์ก็ยังหมุนอยู่ คือ เราทั้งหลายในทันทียังได้รับพระธรรมคำสั่งสอน มีความเชื่อ มีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย; แม้ประชาชนในที่อื่นก็เหมือนกัน แม้ในอนาคต คนก็ยังยินดีรับฟัง พระธรรมคำสอนของพระองค์ และพากันปฏิบัติตาม. นี่เป็นการชี้ให้เห็นได้ว่า อำนาจจักรของพระองค์นั้น ยังไม่รู้จักหมดจักสิ้น จักรนั้นยังหมุนอยู่เรื่อยไป ตลอดเวลาที่สามารถทำให้บุคคลในโลกนี้ ยังมีความเชื่อมีความเลื่อมใสเพิ่มขึ้น ๆ ไม่รู้จักสิ้นสุดหยุดหย่อน. และยิ่งกว่านั้น ท่านยังกล่าวว่า จักรนี้ได้หมุนไปทั่วทั้งมนุษย์โลก เทวโลก พรหมโลก และโลกอื่น ๆ อย่างที่ไม่มีใครต้านทานได้; หมายความว่า ไม่มีใครที่จะสามารถต่อสู้ต้านทาน.

คำว่า “ต่อสู้ต้านทาน” ในที่นี้ คือ ไม่มีใครสามารถพิสูจน์ให้เห็นว่า พระธรรมที่ได้ตรัสประกาศออกไปนั้น เป็นของไม่จริง, ไม่มีใครสามารถจะมาหักล้างคำสั่งสอนของพระองค์ ว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีประโยชน์, ไม่มีใครสามารถพิสูจน์ให้เห็นว่า พระธรรมนี้เป็นสิ่งที่เหลว ๆ ไหล ๆ ไม่ว่าจะ เป็นเทวดา หรือเป็นมนุษย์ เป็นมาร หรือเป็นพรหม ก็ล้วนแต่ไม่สามารถที่จะต้านทานธรรมจักรนี้; จึงเป็นเหตุให้กล่าวได้ว่า ไม่มีใครสามารถต้านทานให้หมุนกลับ ดังนี้. **แม้จะมีใครพิสูจน์ด้วยเจตนาร้าย เพื่อจะให้พ่ายแพ้ ก็มีแต่จะพ่ายแพ้ตัวเอง, คือผู้พิสูจน์นั้นแหละ จะกลายเป็นผู้พ่ายแพ้ภัยแก่ตัวเอง** ไม่สามารถจะหักล้างพระธรรมคำสั่งสอนได้. ข้อนี้มีปรากฏอยู่ในเรื่องราวในพระบาลีนั้นอยู่ทั่วไป.

.....

บัดนี้ เราจะได้พิจารณากันถึงข้อที่ว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ธรรมจักร นั้น จะอำนวยความสะดวกให้แก่สัตว์ทั้งหลายอย่างไร? จนถึงกับเราทั้งหลายพากัน อุทิศ เสียสละเวลาและเรี่ยวแรง เพื่อที่จะทำวันเช่นวันนี้ ให้เป็นวันพิเศษ. การที่จะทราบได้ว่า สิ่งที่เราเรียกว่า พระธรรม เป็นสิ่งที่มีอานิสงส์สูงสุดอย่างไรนั้น เราจะต้องพินิจพิจารณากัน ในทางที่จะให้เป็นประโยชน์, หรือในทางที่จะให้รู้ เห็นเข้าใจได้กันโดยตรง คือว่าจะเห็นได้ด้วยเหตุผลที่มีอยู่อย่างชัดเจน *ไม่ต้องอาศัยความเชื่ออย่างมลายายไป* เหมือนกับที่เชื่อกันอยู่ในศาสนาอื่น ๆ หรือในศาสนาพุทธเรา ซึ่งก็มีอยู่โดยมาก.

อานิสงส์ของพระธรรม นั้นมีอยู่อย่างกว้าง ๆ ก็คือสามารถอำนวยความสะดวก ชนิดที่ไม่มีทางอื่นจะทำให้แก่เราได้; ถ้าเป็นประโยชน์ที่บุคคลอื่นหรือสิ่งอื่นจะทำให้ได้แล้ว ประโยชน์อันนั้นก็ไม่ใช่เกี่ยวข้องกับพระธรรมเลย. ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นว่า ถ้าเพื่อนฝูงมิตรสหายจะช่วยทำให้ได้ เช่น การทำการงานเป็นต้น ก็เป็นหน้าที่ที่มิตรสหายจะช่วยกันทำให้ ไม่ต้องเนื่องด้วยพระธรรม ไม่ต้องพึ่งพระธรรม, หรือว่าประโยชน์บางอย่าง ซึ่ง เงิน หรืออำนาจวาสนาจะช่วยหาให้ได้ เราก็ซื้อเอาด้วยเงิน หรือหาเอาด้วยอำนาจวาสนา สิ่งนั้นก็ไม่ต้องเกี่ยวเนื่องกับพระธรรม. แต่ถ้ามีสิ่งใดที่เงินก็หาไม่ได้, อำนาจวาสนาก็หาไม่ได้, มิตรสหายพวกพ้องจะช่วยทำให้ ก็ทำให้ไม่ได้, แม้พวกเทวดา พวกยักษ์ พวกมาร ทั้งหลาย ตั้งใจจะช่วยทำให้ ก็ช่วยทำให้ไม่ได้, สิ่งนั้นแหละคือสิ่งที่พระธรรมจะช่วยให้ได้.

เพราะฉะนั้นควรจะถือว่า สิ่งที่จะได้รับจากพระธรรม หรืออานิสงส์ของพระธรรมนั้น อยู่เหนือวิสัยที่ใคร ๆ จะช่วยทำให้ได้ นับว่าเป็นของพิเศษ

โดยแท้จริง; แต่ว่าคนโดยมากมีแต่ความโง่เขลาทางมกาย เห็นแต่จะได้เงินได้ของ
ได้อำนาจวาสนา ได้พวกได้พ้อง ไม่เคยมุ่งหมายสิ่งอะไรที่ประณีตลึกซึ้งไปกว่านี้
จึงแสวงหากันแต่เงินทอง ข้าวของ อำนาจวาสนา หรือพวก หรือพ้อง ก็เลย
ไม่สนใจเรื่องพระธรรม และไม่ต้องการพระธรรม.

เมื่อไม่ต้องการพระธรรม เรื่องก็สิ้นสุดกันเสียเพียงเท่านั้น ไม่รู้ว่า
พระธรรมจะให้อะไรที่น่าเอาได้ มีแต่จะนึกไปว่าให้สิ่งที่ไม่รู้ว่าจะอะไร หรือเป็น
เรื่องลม ๆ แล้ง ๆ. คนพวกนี้จึงพากันเข้าใจว่า เรื่องข้าวปลาอาหารนั้นสำคัญกว่าเรื่อง
นิพพาน; เรื่องนิพพานจึงเป็นเรื่องที่ต้องยกไว้ก่อน ไม่ต้องพูดถึง, แสวงหาข้าว
ปลาอาหารกันเสียก่อน. เพราะเหตุฉะนั้นแหละ แม้จะถึงวันที่สำคัญอย่างยิ่ง เช่น
วันมาฆะ วิสาขะ หรือ วันอาสาฬหะ เป็นต้นนี้ ก็ยังสนใจที่จะแสวงหาข้าวปลา
อาหาร เช่นไปทำไร่ทำนาทำสวนกันเสียเป็นต้น ไม่ต้องกล่าวถึงวันธรรมดา
ทั่ว ๆ ไป, แม้ในวันเช่นวันนี้ ก็ยังเป็นอย่างนี้. นี่จึงถือว่าเป็นบุคคลที่ไม่รู้จัก
อานิสงส์ของพระธรรม ไม่สามารถจะยึดเอาประโยชน์อะไรได้จากพระธรรม
ก็ต้องปล่อยไปตามบุญตามกรรม ตามเรื่องตามราวของเขา.

แต่มีบุคคลบางพวก ที่พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่า *อัปรัชกขชาติกา*
คือ *ผู้ที่มีผงธุลีในดวงตาแต่เพียงเล็กน้อย* หมายความว่าคนเหล่านี้มีความหลงไม่สู้
มาก มีกิเลสไม่สู้มาก มีสติปัญญาเพียงพอที่จะทราบว่ อะไรเป็นอย่างไร จึงได้
สนใจที่จะศึกษาและปฏิบัติธรรม เพื่อกำจัดความทุกข์อันเป็นปัญหาที่ยุ่งยาก.

ทั้งคนที่ร่ำรวยและคนที่ยากจน ล้วนแต่มีปัญหาเกี่ยวกับการดับ
ทุกข์ นี้เสมอกัน, ไม่ว่าจะเป็นคนยากจนเข็ญใจ หรือเป็นคนมั่งมี หรือมีอำนาจ

วาสนาอย่างไร ก็คงมี ปัญหาเรื่องความทุกข์ ความร้อน อันเกิดมาจากกิเลส เบียดเบียน โดยตรงก็คือ โลภะ โทสะ โมหะ เบียดเบียน; ไม่รู้จักตั้งจิต ไว้ในลักษณะที่จะไม่หม่นหมอง จึงต้องหม่นหมองอยู่ตลอดเวลา ไม่อย่างใด ก็อย่างหนึ่ง. มีความทุกข์หนักอยู่ด้วยสิ่งต่างๆ ที่ตนมีอยู่ หรือกำลังกระทำอยู่ ไม่สามารถจะปลดปลงความทุกข์หนักเหล่านี้ ออกไปเสียจากจิตใจได้ จึงเรียกว่า เป็นผู้ที่ทนทุกข์ทรมาน.

ส่วนผู้ที่มีธุลีในดวงตาแต่เพียงเล็กน้อยนั้น สามารถเข้าใจพระธรรม แล้วเอาความรู้อันนั้นมาปลดปลงความหนักอกหนักใจ หรือความหม่นหมองให้ออกไป เสียจากตนได้; แม้จะต้องทำการงานอย่างเดียวกัน ก็ไม่มีความทุกข์เหมือนกับคน ที่ไม่รู้จักปลดปลง. แม้จะต้องทำงานหนัก ก็ไม่มีความทุกข์ความร้อน, แม้ จะต้องเจ็บต้องไข ก็ไม่มีความทุกข์ความร้อน, แม้จะต้องเสียหายหรือสูญหายสิ่ง บางสิ่งบางอย่างในคราวที่วิบัติ ก็ไม่ทุกข์ไม่ร้อน, เป็นผู้มีจิตใจเป็นปกติอยู่ได้ ในทุกกรณี ทั้งในทางที่ได้มาและทางที่เสียไป. นี้เรียกว่า เป็นผู้ไม่มีความทุกข์ไม่มีความร้อนโดยประการทั้งปวง คงทำอะไรไปได้โดยไม่มี ความทุกข์ร้อน; เรียกว่าเป็นผู้ที่มีธรรมะคุ้มครอง ไม่ให้มีความทุกข์ความร้อน.

ผู้ที่มีสติปัญญาอยู่บ้าง หรือมีกิเลสแต่เพียงเล็กน้อยในดวงตา สามารถ จะเข้าใจหรือมองเห็นพระธรรมคำสอน ว่าเป็นของดีอย่างไรนี้ พอละมามีอยู่ในโลก นี้บ้าง พระองค์ทรงเล็งเห็นว่าบุคคลประเภทนี้มีอยู่บ้าง จึงได้ทรงแสดงธรรม; ก่อนหน้านั้นทรงท้อพระทัย ถึงกับทรงตั้งพระทัยว่าจะไม่แสดงธรรม. แต่เมื่อได้ พิจารณาเห็นว่า ผู้ที่พอจะเข้าใจในธรรมะนั้นยังมีอยู่บ้าง ไม่ใช่จะไม่มีใครเข้าใจ เสียเลย; แม้ว่าธรรมะนั้นจะเป็นของยากของลึก ก็ยังมีผู้ที่พอจะเข้าใจได้บ้าง

คือพวกที่มีรูปในดวงตาแต่เล็กน้อยนั่นเอง. พระองค์จึงทรงพระกรุณาเห็นแก่บุคคลประเภทนี้ คือพวกที่มีรูปในดวงตาแต่เพียงเล็กน้อย จึงได้ทรงตัดสินพระทัยเสียใหม่ ทรงตัดสินพระทัยในการที่จะแสดงธรรม.

เมื่อทรงตัดสินพระทัยแน่วในการที่จะทรงแสดงธรรมแล้ว; ทรงระลึกต่อไปว่าจะแสดงแก่ใครดี? ในที่สุดทรงระลึกได้ว่า พวกปัญจวัคคีย์ ๕ คนที่เคยอยู่ด้วยกันเมื่อก่อนหน้านั้น บัดนี้หลีกไปอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ห้าคนนั้นแหละเป็นพวกที่ควรได้รับฟังการแสดงธรรมก่อนบุคคลอื่น, คือเขามีความสนใจมากอยู่แล้ว จึงทรงดำเนินไปสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกปัญจวัคคีย์.

พวกปัญจวัคคีย์ได้เห็นพระองค์มาแต่ไกล ในชั้นแรกไม่อยากจะเล่นด้วย ไม่อยากจะยุ่งด้วย ไม่อยากจะต้อนรับ; เพราะเข้าใจว่าพระองค์เป็นผู้ที่มีความมกมากในเรื่องการเป็นอยู่เสียแล้ว คือเลิกการทรมานร่างกาย ไปเป็นอยู่อย่างสะดวกสบายเสียแล้ว จึงไม่อยากจะสนใจ. แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธเสียทีเดียว ในฐานะที่เคยเป็นครูบาอาจารย์มาก่อน จึงได้ตั้งอาสนะไว้; ว่าถ้าอยากนั่งก็จะได้นั่ง, ได้ตั้งนาล้างเท้า, นาสำหรับฉัน สำหรับใช้ไว้, คือถ้าถ้าปรารถนาก็จะได้ล้างเท้าและฉันเป็นต้น.

แต่ในที่สุด พระพุทธองค์ก็ทรงสามารถทำให้ภิกษุปัญจวัคคีย์นั้นต้อนรับและเชื่อฟัง ยินดีที่จะฟัง โดยเดือนสติให้ระลึกนึกถึงว่า ก่อนหน้านั้นเราไม่ได้เคยประกาศตัวว่าเป็นผู้รู้ แต่บัดนี้เราอยากจะให้ท่านทั้งหลายฟัง สิ่งที่เราเชื่อว่าเป็นความรู้; พวกปัญจวัคคีย์จึงได้เกิดความสนใจที่จะฟัง. พระองค์จึงได้ทรงแสดงธรรมแก่พระปัญจวัคคีย์ เรื่องแรกที่สุด ก็เรื่องธัมมจักกัปปวัตตนสูตร นี้.

ธรรมจักษุกับปวัตตลกถานี้ มีใจความสำคัญ ก็คือว่า ในตอนต้นที่สุดนั้น ทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทา คือ หนทางที่เป็นสายกลาง ไม่ตึงเกินไป ไม่หย่อนเกินไป นี่ก็เพราะเหตุที่จะกลับใจพวกบัญญัติที่ตึงเกินไปนั้นแหละ ให้มีความเข้าใจเสียใหม่ว่า การตึงเกินไปนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ไม่สำเร็จประโยชน์ใน การที่จะทำความทุกข์ให้สิ้นไป, ต้องเป็นเรื่องพอเหมาะพอดี; พระองค์จึงได้พูดถึงมัชฌิมาปฏิปทาขึ้นเป็นครั้งแรก, และตรัสว่า เป็นเรื่องที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่กาลก่อน.

สำหรับ มัชฌิมาปฏิปทาที่ทรงแสดงนี้ ก็คือเรื่องที่ไม่ตกต่ำไปในทางกาม หนึ่งอย่างหนึ่ง เรื่องที่ไม่ตึงเครียดไปในทางทรมานร่างกาย หนึ่งอย่างหนึ่ง. ถ้าตกต่ำไปในทางกาม คือเห็นแก่ความสะดวกสบายเกินไป ก็เรียกว่าเป็นไปในทางหย่อน, ถ้าตึงเครียดไปในทาง ทำอวัยวะร่างกายให้เสื่อมสมรรถภาพไม่รู้สึกอะไรได้ ก็เรียกว่าเป็นการตึงเกินไป; หย่อนเกินไปก็ใช้ไม่ได้ ตึงเกินไปก็ใช้ไม่ได้. ข้อนี้มีมูลมาจากการที่คนบางพวกแต่กาลก่อนนั้น เกิดเข้าใจผิดแตกแยกกันเป็น ๒ ทาง คือ :-

พวกแรกถือว่า ถ้าได้บริโภคเต็มที่ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ตามความอยาก ตามความปรารถนาในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสโดยสมบูรณ์ บริบูรณ์ถึงที่สุดแล้ว ก็เป็นสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์เราควรจะได้แล้ว, จะเอาอะไรกันอีกเล่า? ถือว่าการสมบูรณ์พูนสุขทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสนั้น เป็นสิ่งที่สูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้, และเมื่อมนุษย์ได้รับสิ่งเหล่านี้แล้ว ก็จะหมดอยาก หมดต้องการในสิ่งทั้งปวงไปเอง. ให้ทุกคนพยายามให้ได้มา ซึ่ง รูป

เสียง กลิ่น รส สัมผัส มาหล่อเลี้ยง กิเลสตัณหาให้ถึงที่สุด กิเลสตัณหาก็จะระงับไปเอง.

ความข้อนั้นพระพุทธองค์ทรงพิสูจน์ว่า กิเลสตัณหาเป็นสิ่งที่เติมไม่ได้ เพียงพอไม่ได้ เหมือนกับทะเลที่ไม่รู้จักเต็มด้วยน้ำ คือว่าแม่น้ำจะเพิ่มน้ำให้แก่ทะเลสักเพียงไร ทะเลก็ไม่อาจจะเต็มด้วยน้ำได้อยู่เพียงนั้น ; เหมือนกับกิเลสตัณหาของคนเรา แม้จะเพิ่ม รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ให้สักเพียงไร หรือสมบูรณ์สักเพียงไหนก็ไม่สามารถจะทำให้กิเลสตัณหา นั้น รู้จักอิ่มรู้จักพอได้ คงมีความต้องการอย่างอื่นที่ผุดแปลกออกไป.

หรือเปรียบอีกอย่างหนึ่งก็เหมือนกับไฟ ที่บุคคลจะเติมไฟให้สักเท่าไร ก็ไม่สามารถจะทำให้ไฟนั้นรู้จักอิ่มรู้จักพอด้วยไฟได้. ยิ่งเติมไฟเท่าไร ก็ยิ่งเป็นไฟที่กำลักร่างมากขึ้น คือเป็นไฟกองใหญ่มากขึ้นอีก. ไฟกองใหญ่มากขึ้นอีก มันก็สามารถจะกินไฟมากขึ้นอีก ; ยิ่งเติมไฟเท่าไรก็ยิ่งเป็นไฟกองใหญ่มากยิ่งขึ้นไปเท่านั้น, เลยเป็นไฟชนิดที่ต้องการไฟมากมาย ไม่รู้จักสิ้นจักสุด. *ไฟย่อมต้องการไฟ หรือกินไฟได้ไม่รู้จักสิ้นจักสุดฉนั้น* กิเลสตัณหาทั้งหลายก็ไม่เพียงพอได้ด้วย รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส อย่างนั้น หรือเพียงนั้น ; เพราะฉะนั้นจึงไม่สามารถจะทำให้กิเลสตัณหาสิ้นสุดลงได้ ด้วยการเพิ่ม รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส.

พระพุทธองค์จึงทรงชี้ลงไปว่า การปฏิบัติที่เป็นกามสุขัลลิกานุโยค นั้น ไม่เป็นไปเพื่อการสิ้นทุกข์, มีแต่จะให้หลงไหลในกาม หรือปรารถนาในกามที่ไม่มีที่สิ้นสุดนั่นเอง ; จัดเป็นฝ่ายผิดฝ่ายหนึ่ง คือฝ่ายที่หย่อน.

ส่วนอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งตรงกันข้ามนั้น เป็นฝ่ายตั้ง มีความมุ่งหมายจะ
 ทรมาณร่างกาย โดยที่พวกนี้ มีความเห็นว่า ถ้าเราทรมาณร่างกาย ทำให้ ตา หู
 จมูก ลิ้น กาย เสื่อมเสียสมรรถภาพ ไม่มีกำลัง มันก็ไม่ต้องการรูป เสี่ยง กลิ่น
 รส สัมผัสไปเอง ก็เลสทั้งหลายก็ไม่อาจจะเกิดขึ้น ; เพราะ ตา หู จมูก ลิ้น กาย
 หมดกำลัง จึงได้พากันทรมาณร่างกายให้หมดกำลัง ให้เสื่อมเสียสมรรถภาพไป
 ด้วยหวังว่า ก็เลสทั้งหลายจะไม่เกิดขึ้น. ทรมาณร่างกายถึงขนาดว่าเจียนตายกัน
 อยู่ท้าว ๆ ไป เป็นระเบียบปฏิบัติอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าฝ่ายตั้ง.

พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ให้เห็นว่า การปฏิบัติที่เป็นไปในฝ่ายตั้ง เช่น
 นั้น เป็นไปเพื่อความทุกข์เพิ่มใหม่เปล่า ๆ ไม่สามารถจะบำบัดทุกข์ให้สิ้น
 สุดลงได้ ; เพราะว่าการเสียดทานซึ่งเป็นมูลเหตุของความทุกข์นั้น จะบำบัดได้ก็
 ด้วยปัญญาหรือความรู้. การที่ทรมาณร่างกายให้เหี่ยวแห้ง หมดกำลังหมด
 สมรรถภาพไปก็คตินั้น ไม่อาจจะทำให้เกิดความรู้ได้ ; อย่างดีก็เป็นแต่เพียงทำให้
 กิเลสเฉื่อยชาเนื่อยไป เพราะร่างกายไม่มีกำลัง, พอร่างกายมีกำลังเมื่อไร ก็มีกิเลส
 ที่เกิดขึ้นเต็มไปตามเดิม, หรืออย่างน้อยที่สุด ก็มีคามไม่รู้ คือความหลงไหล
 เต็มเปี่ยมอยู่ตามเดิม ไม่มีเวลาสร้างชา.

คนเราจะทรมาณตนให้ลำบาก ให้เหลือกำลังแทบว่าจะทรงร่างไม่ได้
 แต่ก็ไม่สามารถทำให้เกิดปัญญา ไม่สามารถจะทำให้เกิดความรู้ ยังคงมีโมหะ
 หรืออวิชชาเท่าเดิม ไปตามเดิมอยู่นั่นเอง, จึงไม่มีประโยชน์อะไรในการที่จะ
 ทรมาณร่างกาย เพราะไม่ทำให้เกิดความรู้หรือปัญญาขึ้นมาได้ ความทุกข์
 ทั้งหลายจะต้องสูญสิ้นไป เพราะอำนาจของปัญญาหรือความรู้.

พระพุทธองค์ ได้ตรัสไว้เป็นหลักในขั้นนี้ว่า **สมมตปฏิญฺสีสมาทานา สพฺพํ ทุกฺขํ อฺปฺยจฺจํ** ซึ่งแปลว่า **สัตว์ทั้งหลายจะล่วงพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ เพราะการสมาทานสมมตปฏิญฺสี** คือมีสมมตปฏิญฺสีอย่างดีอย่างถูกต้องนั่นเอง. พระพุทธองค์ไม่ได้เคยตรัสว่าจะพ้นทุกข์ทั้งปวงได้เพราะเหตุอย่างอื่น แต่ได้ตรัสว่า เพราะปัญญาหรือเพราะสมมตปฏิญฺสีเท่านั้น; เพราะฉะนั้น พระองค์จึงได้ทรงปฏิเสชวิธีปฏิบัติทั้ง ๒ ประการนั้นเสีย; และทรงประณามว่า การปฏิบัติทั้ง ๒ วิธีของพวกเหล่านั้น นั้นเป็นความผิดพลาดเป็นความโง่เขลาจงมายคือ :-

พวกกามสุขัลลิกานุโยค ว่าจะให้ดับทุกข์ด้วยการบริโภครกามให้เต็มเปี่ยมนั้น นั้นก็ **เป็นความเข้าใจผิด เป็นความหลงใหลโง่เขลาจงมาย**; ยิ่งทำไป ก็ยิ่งมีความทุกข์มากขึ้น ยิ่งทำไป ก็ยิ่งเป็นการเพิ่มกำลังให้แก่ความทุกข์มากขึ้น คือเพิ่มกำลังให้แก่กิเลสมากขึ้นไปกว่าเดิมนั่นเอง จึงถือว่า เป็นอวิชชา หรือ เป็นโมหะ เป็นความไม่รู้.

ถึงพวกที่ทรมาณกาย นั้นก็เหมือนกัน ยิ่งทำไป ก็ยิ่งทำให้โง่มากขึ้น ทำให้ไม่รู้มากขึ้น หลงใหลจงมายมากขึ้น จึงไม่อาจจะดับความทุกข์ได้; จัดเป็นพวกที่มงามยทั้ง ๒ พวก ทั้งพวก **กามสุขัลลิกานุโยค** และ **พวกอัสติกิลมถานุโยค**.

ท่านตรัสว่าที่สุดทั้ง ๒ นี้ **เป็นสิ่งที่บรรพชิตไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้องกับเลย** คืออย่าเข้าไปเกี่ยวข้องกับที่สุดเ็นทางหลงใหลในกาม และอย่าเข้าไปเกี่ยวข้องกับที่สุดเ็นทางที่จะทำให้ลายอวัยวะร่างกาย เพื่อให้หมดสมรรถภาพ ในการที่จะบริโภครกาม.

เป็นอันว่า ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ เป็นที่สุดของหนทางที่ผิด : เป็นทางผิดทั้งฝ่ายโน้นและทั้งฝ่ายนี้; อย่าไปข้างซ้าย อย่าไปข้างขวา แต่ให้เดินไปตามทางสายกลาง ซึ่งเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งทรงระบุไว้ว่า ได้แก่ข้อปฏิบัติ ๘ ประการด้วยกัน, รวมกันเข้าเป็นอันเดียวเรียกว่า อริยมรรค.

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ได้แก่ : สัมมาทิฐิ-ความรู้ความเข้าใจอันถูกต้อง, สัมมาสังกัปป-ความดำริใฝ่ฝันในทางที่ถูกต้อง, สัมมาวาจา-การพูดจาถูกต้อง, สัมมากัมมันโต-การประกอบกรณงานถูกต้อง, สัมมาอาชีโว-เลี้ยงชีวิตถูกต้อง, สัมมาวายาโม-ความพากเพียรแต่ในทางที่ถูกต้อง, สัมมาสติ-ระลึกประจําใจไว้อย่างถูกต้อง, สัมมาสมาธิ-มีความตั้งใจมั่นในลักษณะ ที่ถูกต้อง; รวมเป็นความถูกต้อง ๘ ประการด้วยกัน เอมารวมเป็นอันเดียวกัน แล้วก็เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหนทางที่สัตว์จะดำเนินไปสู่พระนิพพาน อันเป็นเครื่องดับทุกข์โดยประการทั้งปวง. เมื่อได้ทรงปฏิเสศที่สุดของทาง ๒ ฝ่ายว่าเป็นของผิดแล้ว, ได้ทรงชี้ให้เห็นของถูก คือทางที่ถูก, ทางที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพาน หรือ ความดับทุกข์สิ้นเชิงได้.

เพราะฉะนั้น เราทั้งหลายผู้เป็นสาวกของพระองค์ จะต้องสนใจในเรื่องหนทางที่ถูกต้อง นี้ด้วยกันทุกคน ให้มีความรู้ความเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นชัดตามที่เป็นจริง, แล้วเดินกันให้ถูกต้องทุกคน. เดินให้ถูกทุกคน เพื่อไปถึงจุดหมายปลายทาง คือ การดับทุกข์สิ้นเชิง ตามแบบของพระพุทธองค์นั่นเอง จึงนับว่าเรื่องอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการนั้นแหละเป็นเรื่องสำคัญ, เป็นตัวพระศาสนา, เป็นตัวแท่นของพระธรรม, ซึ่งเราจะต้องสนใจศึกษาและปฏิบัติ จนได้รับผลตามควรที่จะได้รับอย่างครบถ้วน อย่างบริสุทธิบริบูรณ์ จะเป็นเหตุให้

ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้รับ ชนิดที่เงินก็หามาให้ไม่ได้ ไม่ช่วยซื้อหามาให้ได้, มิตรสหาย พวกพ้องบริวารก็ไม่ช่วยหามาให้ได้, อำนาจวาสนาก็ไม่ช่วยบังคับหามาให้ได้, จะได้อยู่ทางเดียวก็แต่การหาเอามาจากพระธรรม คือ การประพฤติปฏิบัติตามพระธรรม แล้วก็ได้มาซึ่งสิ่งนั้น คือ ความดับทุกข์สิ้นเชิง

เป็นการชี้ให้เห็นได้ว่า พระธรรมของพระองค์นั้น สามารถให้ได้ สิ่งที่ไม่มีการหามาให้เราได้, พระธรรมเท่านั้นที่จะหามาให้ได้ และสิ่งนั้น สิ่งที่ได้มานั้นก็เป็นสิ่งที่ดีที่มนุษย์ควรจะได้; ไม่มีสิ่งอะไรจะสูงสุดหรือประเสริฐยิ่งไปกว่านี้แล้ว; เพราะเหตุฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่ควรสนใจ ยิ่งกว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง.

อย่าได้เห็นว่า การแสวงหาข้าวปลาอาหาร หาดิน หาดอก เป็นสิ่งที่น่าปรารถนายิ่งไปกว่าพระธรรมอีกต่อไปเลย; จะเป็นสัตว์ที่น่าสงสารเหมือนมด เหมือนแมลง เหมือนปู เหมือนปลา เหมือนเต่า เหมือนหอย ที่อยู่ในเลนในโคลนในริ้วในรู ไม่เคยรู้ว่าอะไรเป็นอะไร น่าสงสาร น่าเวทนาสักเพียงใด; คนที่ไปหลงไหลในสิ่งที่ไม่มีความเป็นสิ่งที่มีความ ก็น่าสงสารเพียงนั้น. คนที่ไปหลงไหลในสิ่งอื่น ๆ ยิ่งกว่าพระธรรม ก็คือคนโง่ คนเขลาไม่รู้จักรว่าสิ่งอะไรเป็นสิ่งที่มีความ ก็เป็นบุคคลที่น่าสงสารเหมือนมด เหมือนแมลง เหล่านี้เหมือนกัน.

เพราะฉะนั้น พุทธบริษัทจึงพากันขยันขันแข็ง ในการที่จะเปลื้องตัวออกไปเสียจากความน่าสงสาร อย่าให้ตกอยู่ในลักษณะที่น่าสงสารเช่นนั้นอีก

ต่อไป. นั่นคือ การสนใจในการศึกษาเล่าเรียน ในการประพฤติปฏิบัติตาม พระธรรมคำสอนของพระศาสนา หรือของสมเด็จพระบรมศาสดาที่ได้กล่าว แล้ว ซึ่งสรุปรวมที่สุดแล้ว ก็คือ *มัชฌิมาปฏิปทา* หนทางสายกลางสำหรับเดินไป *สู่ความดับทุกข์* ซึ่งเรียกในที่นี้ว่า *อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ* ซึ่งจะได้วิสาขนากัน สืบไป.

หนทางประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฏฐิเป็นองค์แรก นี้ จะต้องสนใจให้มากเป็นพิเศษ ว่าทำไมพระพุทธองค์จึงทรงยกเอาสัมมาทิฏฐิขึ้นมาเป็นองค์ที่หนึ่งหรือองค์แรกเล่า? คนโดยมากมักจะเห็นว่า ต้องเอาเรื่องทาน เรื่องศีล มาขึ้นต้นก่อนซิ, ทำไมไม่เอาเรื่องปัญญาหรือสัมมาทิฏฐินี้ขึ้นมาขึ้นต้น? ทำไมไม่พูดเรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องสมาธิ แล้วจึงไปพูดเรื่องปัญญา?

พระพุทธองค์ทรงยกเรื่องปัญญาหรือสัมมาทิฏฐิ ขึ้นมาเป็นเรื่องแรก นี้เป็นความถูกต้องอย่างยิ่ง; ไม่ใช่เราเพราะเราจะเชื่อว่า พระพุทธองค์ตรัส เรียงลำดับไว้อย่างนั้น. เราจะต้องพิจารณาให้เห็นด้วยตัวเราเอง ว่าเรื่อง สัมมา ทิฏฐิ นี้แหละ ต้องมาเป็นเรื่องแรก ถ้าสัมมาทิฏฐิไม่มาเป็นเรื่องแรกแล้ว เรื่องต่างๆ เป็นไปไม่ได้ ขึ้นให้เป็นไป ก็จะผิดหมด.

สมมติว่า ถ้าจะให้ท่าน ถ้าไม่มีสัมมาทิฏฐิแล้ว ท่านนั้นก็ผิด, ท่านนั้นก็จะเป็นผลร้าย ไม่ให้ผลดีเลย. จะรักษาศีลก็เหมือนกัน ถ้าปราศจาก สัมมาทิฏฐิเสียแล้ว ก็รักษาศีลอย่างมงาย รักษาศีลแลกเอานั้น แลกเอา นี้ ตาม ประชาของคนที่มีความโลภมาก; เพราะฉะนั้นจึงต้องมี สัมมาทิฏฐิ นี้แหละเป็น ตัวแรกหรือเป็นตัวนำ เรียกว่ามีปัญญา หรือมีแสงสว่าง เป็นเครื่องส่องทาง คนเราจึงจะเดินมาถูก : จะให้ท่านก็ให้ท่านถูก, จะรักษาศีลก็รักษาศีลถูก. ถ้า

ไม่มีสัมมาทิฏฐิหรือปัญญาเป็นตัวส่องทางแล้ว ก็ให้ทานหรือรักษาศีลอย่างละเมอ เพื่อฝัน, หรือถึงกับผิดพลาดไป ไม่สามารถจะบรรเทากิเลสได้. ถ้ามีสัมมาทิฏฐิ เข้าช่วยประคองแล้ว ทานและศีลก็จะเป็นไปถูกทาง : ให้ทานก็จะเป็นไปเพื่อกำจัดกิเลส, รักษาศีลก็จะเป็นไปเพื่อกำจัดกิเลส, นี้เพราะอำนาจของสัมมาทิฏฐิ.

อย่างนี้อะไรให้มากไปกว่านี้เลย; นี้ก็ดูแต่ว่าการที่เราจะรู้จักมาเข้าวัดเข้าวา เข้ามาสู่วัดนี้ เพราะอำนาจของอะไร ถ้าไม่ใช่เพราะอำนาจของสัมมาทิฏฐิ. เรามีความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้อง จึงได้มาวัด, การที่ย่างเท้าเข้ามาในวัด เพราะใครจะมา? คงจะคิดว่า เพื่อนชักจะมา. ที่จริงไม่ถูก; สัมมาทิฏฐิของเราเองจะมา. เพื่อนอาจจะพูด อาจจะแนะ ให้เรามีสัมมาทิฏฐิ นี้ก็จริงอยู่; แต่เมื่อเรามีสัมมาทิฏฐิ มีความรู้ความเข้าใจหรือมีความเชื่ออย่างถูกต้องแล้ว เราจึงมาวัดด้วยความสมัครใจของเราเอง ไม่มีใครต้องแค้นต้องเขิน. นี้เรียกว่า แม้แต่เรื่องเข้าวัดก็ต้องเข้าด้วยสัมมาทิฏฐิ.

ส่วนเรื่องถือ สรรณาคมนั้น นั้นเล่า เราถือสรณาคมนั้น คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ด้วยอำนาจของอะไร? ถ้าถือด้วยอำนาจความงมงาย ก็ได้ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่ผิดหรืองมงาย; ต่อเมื่อถือสรณาคมนั้นด้วย สัมมาทิฏฐิหรือปัญญา จึงจะได้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ที่แท้จริง. เพราะฉะนั้น ต้องมีสัมมาทิฏฐิสำหรับถือพระรัตนตรัย หรือถือสรณาคมนั้น จึงจะได้สรณาคมนั้นที่แท้จริง, หรือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริง, จะให้ทานก็ต้องมีสัมมาทิฏฐิ, จะรักษาศีลก็ต้องมีสัมมาทิฏฐิ ดังที่กล่าวแล้ว.

จะทำสมาธิ ก็เหมือนกันอีก ต้องทำด้วยสัมมาทิฏฐิ เป็นตัวนำ; ถ้าปราศจากสัมมาทิฏฐิเสียแล้ว สมาธิที่ทำได้นั้น จะเป็นสมาธินอกพระพุทธศาสนา. สมาธิที่เป็นฌาน เป็นสมาบัติ มีคนทำได้ก่อนพระพุทธเจ้า; พระพุทธเจ้ายังเคยไปเรียน แล้วสมาธิก็เป็นไปนอกทาง คือมีความมุ่งหมายเป็นอย่างอื่น ไม่เป็นไปเพื่อดับกิเลส หรือดับทุกข์โดยตรง จึงเรียกว่า สมาธินั้นนอกพระพุทธศาสนา. แต่ถ้ามีสัมมาทิฏฐิ คือความรู้จักความเข้าใจอันถูกต้อง หรือปัญญา นี้ก็ไปช่วยควบคุมบังคับสมาธิแล้ว สมาธินั้นก็เป็นกำลังสำหรับจะทำลายกิเลส คือเป็นกำลังในการที่จะเห็นแจ้ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ให้เต็มที่ แล้วก็จะทำลายกิเลส. สมาธิที่มีสัมมาทิฏฐิประกอบอยู่เช่นนี้ จึงเป็นสมาธิในพระพุทธศาสนา หรือฌานสมาบัติที่มีสัมมาทิฏฐิประกอบข้างอยู่นี้ ก็เป็นฌานสมาบัติในพระพุทธศาสนาไปได้ด้วย.

เราจึงเห็นได้ชัดเจนทีเดียวว่า เพราะอำนาจของสัมมาทิฏฐินี้เอง ที่ได้ทำให้อะไร ๆ ก็เป็นไปถูกต้อง ทำให้การดำเนินชีวิตดำเนินไปถูกต้อง; เพราะอำนาจของสัมมาทิฏฐิดังกล่าวแล้ว พระพุทธองค์จึงได้ตรัสไว้อย่างเด็ดขาด ดายตัวว่า “สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจะล่วงพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ เพราะอำนาจการสมาทานสัมมาทิฏฐิ” ดังนี้ เป็นต้น.

เป็นอันว่า ทำอย่างไรเสียได้ เราก็จะต้องอาศัยสัมมาทิฏฐิ เป็นเครื่องมือสำหรับทำความพ้นทุกข์. เราจะได้วินิจฉัยกันต่อไป ว่าสัมมาทิฏฐินั้นเป็นอย่างไร? สิ่งที่เราเรียกว่า สัมมาทิฏฐิ นี้ แปลว่า ความเห็นชอบ หรือความเห็นที่ถูกต้อง. ความเห็นในที่นี้ ไม่ใช่เห็นด้วยตา แต่เห็นด้วยใจ; เราจึงได้เรียกกันเสียง่าย ๆ ว่า ความเข้าใจที่ถูกต้อง หรือความรู้ที่ถูกต้อง หรือความเชื่อที่ถูกต้อง หรือความรู้สึกที่ถูกต้อง ได้แก่ ความรู้สึกนึกคิดเข้าใจที่ถูกต้อง นั่นเอง

เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ. ถ้าเข้าใจผิด ก็เรียกว่า มิจฉาทิฏฐิ, ถ้าเข้าใจถูกก็เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ.

สัมมาทิฏฐินี้แบ่งได้เป็น ๒ ฝ่ายหรือ ๒ ชั้น : ฝ่ายแรกหรือชั้นแรก นั้นเป็นไปเพื่อความเจริญในโลก.

สัมมาทิฏฐิในชั้นแรก หรือชั้นโลก ๆ นี้ มีหลักอยู่ว่า เขาจะต้องมีความรู้ความเข้าใจอันถูกต้อง ว่า มีดี มีชั่ว มีบุญ มีบาป มีนรก มีสวรรค์. คนทำชั่วต้องได้รับผลเป็นความชั่ว หรือความทุกข์, คนทำดีต้องได้รับผลเป็นบุญกุศล หรือความสุข. มารดาบิดามี, มีบิดามารดา มีครูบาอาจารย์ เป็นต้น, มีสัตว์ที่มีการเกิดด้วยโอปปาติกะ คือ เกิดผุดขึ้นในทันทีเป็นตัวเอง. สัมมาทิฏฐิที่เห็นอย่างนี้ ทำให้บุคคลกลัวบาป ทำให้บุคคลรักบุญกุศล พยายามละบาป แล้วบำเพ็ญบุญกุศลเป็นอย่างยิ่ง จึงเป็นผู้มีความสุขความเจริญอยู่ในโลกนี้; แม้จะยังต้องเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร ก็เวียนว่ายไปในทางบุญทางกุศล ไม่มีความทุกข์ยากลำบากในนรก มีการเสวยสุขที่เรียกว่า สุขคติ หรือสวรรค์เป็นเบื้องหน้าสืบไป เรียกว่า เวียนว่ายในวัฏฏสงสารแต่ในทางที่เป็นอริฏฐารมณ์ คือ มีความสุขกายสบายใจ ตามวิสัยของโลก เป็นไปอย่างโลก ๆ. นี้เพราะอำนาจของสัมมาทิฏฐิ ที่เชื่อหรือเห็นชัดแจ้งเข้าว่า มีดี มีชั่ว มีบุญ มีบาป มีนรก มีสวรรค์ มีมารดาบิดา มีครูบาอาจารย์ มีโอปปาติกสัตว์.

ที่ว่า มีดี มีชั่ว มีบุญ มีบาป มีนรก มีสวรรค์ นั้น เป็นเรื่องเดียวกัน คือเขาจะต้องเชื่อว่ามีฝ่ายดี ฝ่ายชั่ว ที่แท้จริง : ทำดีต้องได้ดี ทำชั่วต้องได้ชั่ว; ทำดีดีเสร็จตั้งแต่เมื่อทำ, ทำชั่วชั่วเสร็จตั้งแต่เมื่อทำ, ไม่ต้องรอ ทำชั่วก็

เป็นบาป ทำดีก็เป็นบุญ ไม่มีอะไรมาเปลี่ยนแปลงได้. ให้ถือเป็นหลักที่ตายตัว สำหรับบุคคลที่ยังรักดี เกลียดชั่ว หรือยังเกลียดบาปแล้วแสวงบุญกันอยู่เป็นประจำก็มีแต่ทำความดีอย่างเดียว.

ที่เรียกว่า บิดามารดามี ครูบาอาจารย์มี นี้หมายถึงว่า คนที่เราเรียกกันว่าบิดามารดานั้น มีความหมายอย่างบิดามารดาที่แท้จริง, ที่เรียกว่าครูบาอาจารย์ก็มีความหมายอย่างครูบาอาจารย์ที่แท้จริง.

พวกที่เป็นมิจฉาทิฎฐิ นั้น ไม่ถือว่าบิดามารดามี; เขาถือเสียว่า บิดามารดาก็เป็นสัตว์เป็นคนตามธรรมดา มีกิเลสตัณหา สมสูกันแล้ว, ลูกก็คลอดอกออกมา ไม่จำเป็นต้องนับถือว่าเป็นบิดามารดา เพราะเขาทำเรามาด้วยความสมัครใจของเขาเอง. คนเหล่านี้ไม่นับถือบิดามารดา ว่ามีบุญคุณ จึงได้พากันดูหมิ่นดูแคลนบิดามารดา ไม่เคารพบิดามารดา ไม่กตัญญูบิดามารดา. บิดามารดาแก่เฒ่าแล้ว ก็ไม่เลี้ยงไม่ดู, ใช้สอยบิดามารดาที่แก่เฒ่าแล้วอย่างทาสอย่างบ่าว ตวาดขู่ตะคอกบิดามารดาด้วยคำร้าย ๆ เหมือนกับคำที่ด่าว่าบ่าวด่าว่าทาส, ใช้บิดามารดาที่แก่เฒ่าแล้วอย่างไม่ปรานี, นี้แหละคือพวกมิจฉาทิฎฐิ ที่ถือว่าไม่มีบิดามารดา.

เราจะเห็นได้ว่าเด็ก ๆ สมัยนี้ เริ่มไม่มองเห็นบุญคุณของบิดามารดามากขึ้น คือเด็ก ๆ สมัยนี้ไม่เคารพบิดามารดาเหมือนแต่กาลก่อน; ทำคล้าย ๆ กับว่าบิดามารดาเป็นบ่าวเป็นทาส. นั่นแหละคือเด็ก ๆ ที่กำลังจะเป็นมิจฉาทิฎฐิ; ถ้าเด็ก ๆ ลูกหลานของบุคคลผู้ใดเป็นเช่นนั้น ก็ให้ถือว่ากำลังเสียหายอย่างร้ายแรง คือจะเป็นมิจฉาทิฎฐิ, ควรได้รับการแก้ไขอบรมกันเสียใหม่โดยเร็ว.

สำหรับข้อที่ว่า ครูบาอาจารย์ มีนั่นก็คล้าย ๆ กันกับที่ว่า บิดามารดามี, คือคนที่เป็นมิจฉาทิฎฐินั้น ถือว่าครูบาอาจารย์ไม่มี. คนทุกคนทำหน้าที่ของตนประกอบอาชีพ : พวกที่เป็นครูก็สอนเอาค่าจ้าง เอาเงินเดือนไปเลี้ยงชีวิต, เราให้เงินเขาแล้ว เขาก็สอนให้เรา, เราให้ของเขาแล้ว เขาก็สอนให้เรา, เราปรนนิบัติรับใช้เขาแล้ว เขาก็สอนให้เรา, จะมาเอาบุญคุณอะไรกันอีกเล่า; ไม่ถือว่าครูบาอาจารย์มีบุญคุณ ถือว่าเป็นเพียงลูกจ้างคนหนึ่งด้วยเหมือนกัน ที่ทำงานอาชีพของตนเอง; ไม่เคารพนับถืออย่างครูบาอาจารย์ ไม่รู้บุญคุณของอาจารย์. นี้เรียกว่าไม่มีครูบาอาจารย์ หรือ ครูบาอาจารย์ไม่มี; ถ้าเขาถือว่าครูบาอาจารย์ไม่มี มีแต่คนที่ทำงานอาชีพเหมือนกับเราแล้ว เรียกว่าคนนั้นเป็นมิจฉาทิฎฐิ.

เราจะเห็นได้ว่า เด็ก ๆ สมัยนี้เริ่มถือว่าครูบาอาจารย์ไม่มีกันมากขึ้น; ไม่เคารพบิดามารดา แล้วก็ ไม่เคารพครูบาอาจารย์กันมากขึ้น, กำลังเป็นมิจฉาทิฎฐิมากขึ้น. ถ้าเด็ก ๆ ทุกคนเป็นมิจฉาทิฎฐิอย่างนี้ แล้วโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่เต็มไปทั้งบ้านทั้งเมืองแล้ว โลกนี้จะเป็นอย่างไร? ขอให้ลองคิดดู. โลกนี้ก็จะ เป็นโลกของบุคคลมิจฉาทิฎฐิ, แล้วมันก็ต้องฆ่าฟันกันโดยแน่นอน.

ถ้าลูกหลานของบุคคลผู้ใดมีมิจฉาทิฎฐิตั้งที่ว่ามานี้แล้ว ก็ ควรจะได้ รับการอบรมสั่งสอน ให้มีความเข้าใจถูกต้องกันเสียใหม่ ว่า *บิดามารดาเป็นผู้ที่มีบุญคุณ* คือ *ให้กำเนิดมาด้วยความเมตตากรุณา* เลี้ยงดูมาด้วยความเมตตากรุณา ชุบย้อมให้มีจิตใจที่เป็นมนุษย์ รู้อะไรดี รู้อะไรชั่ว มาตั้งแต่ต้น ตั้งแต่แรก. *ครูบาอาจารย์* ก็เหมือนกัน *ทำหน้าที่ยกจิตยกใจ ยกวิญญาณของสัตว์ให้สูง ให้เป็นมนุษย์ที่แท้จริง.* สิ่งที่ครูบาอาจารย์ให้แก่เรานั้น มีค่าแพง มีราคามากยิ่งกว่า

เงินเดือนที่ครูบาอาจารย์ได้รับ. เพราะฉะนั้น เราจึงเป็นหนี้บุญคุณบิดามารดา ครูบาอาจารย์ ไม่ใช่เขาเป็นคนประกอบอาชีพชนิดหนึ่งเหมือนกับที่เข้าใจเลย.

เมื่อเด็ก ๆ มีสัมมาทิฐิ คือ มีความเข้าใจถูกต้องว่า บิดามารดามี ครูบาอาจารย์มี, และต้องนับถืออย่าง บิดามารดา ครูบาอาจารย์, ดังนี้แล้ว ก็จะเป็นเด็กที่มีสัมมาทิฐิ โตขึ้นก็จะทำโลกนี้ให้เจริญ ทำโลกนี้ให้อยู่กันเป็นผาสุก.

ส่วนข้อที่ว่า สัตว์โอปปาติกะมี นั้น หมายความว่า คนเราอาจจะกลายเป็นผีปีศาจ หรือ เป็นเทวดา เป็นพรหม เมื่อไรก็ได้. นั่งอยู่ที่ตรงนี้เอง ถ้ามีจิตใจเลวอย่างสัตว์นรก ก็กลายเป็นสัตว์นรกไปแล้ว, ถ้ามีจิตใจดีอย่างเทวดา อย่างพรหม ก็กลายเป็นเทวดา เป็นพรหมไปแล้ว, หรือถ้าจิตใจเปลี่ยน กลับไปเป็นมีจิตใจอย่างสัตว์เดรัจฉาน ก็กลายเป็นสัตว์เดรัจฉานไปแล้ว ตรงที่นั่นนี่เอง.

การเกิดในทางจิตใจ ด้วยโอปปาติกะกำเนิดดังนี้ มีอยู่, ไม่ใช่ไม่มี. และเราก็อาจจะเป็นสัตว์นรก หรือเป็นสัตว์เดรัจฉาน หรือเป็นเทวดา เป็นพรหมได้ เมื่อไรก็ได้ ที่ตรงไหนก็ได้; เพราะฉะนั้น ให้ระวังจิตใจไว้ให้ดี ๆ อย่าให้ไปเกิดเป็นสัตว์ที่เลวเช่นนั้น แต่ให้ไปเกิดเป็นสัตว์ที่ดี อย่างน้อยก็เป็นมนุษย์ที่ดีอยู่เสมอ. อย่าให้จิตตกต่ำไปสู่อบาย คือเป็นสัตว์นรก เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย เข้าเมื่อไรก็ได้, ดังที่ได้กล่าวมา.

เมื่อเรารู้สึก หรือเชื่อว่า จิตใจ นี้ อาจจะเปลี่ยนไปสู่จิตใจของสัตว์นรก เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อใดก็ได้ ที่ไหนก็ได้ ดังนี้แล้ว เราจะได้กลัว, เราจะได้ระวังไว้ อย่าให้จิตใจของเราเปลี่ยนไปเหมือนกับจิตใจของสัตว์เหล่านั้นเข้าได้; เราก็จะต้องไม่ตกไปในอบายโดย

แน่นอน. การที่เห็นว่าโอบปาติกะกำเนิดมีได้ทั่วไป มีได้ทุกเวลาตั้งนั้นแหละ ช่วยให้เราระมัดระวังตัวได้ดียิ่งขึ้น.

หรือถ้าเราเชื่อว่าเกิดเป็นเทวดา, เป็นสัตว์นรก, หลังจากตายแล้ว ก็ได้เหมือนกัน; แต่มันยังซ้ำเกินไป. สู้มองเห็นตามตัวบาลีว่าเกิดกันเดี๋ยวนี้ ได้หยกๆ นี้แหละไม่ได้ : เราเห็นให้ชัดลงไปว่า เราตกรนรกเดี๋ยวนี้ก็ได้, ขึ้นจากรนรกเดี๋ยวนี้ก็ได้, แล้วไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานเดี๋ยวนี้ก็ได้, แล้วกลายมาเป็นคนอื่นก็ได้; มันได้อย่างน่าตกใจเช่นนั้น.

เพราะฉะนั้น อย่าประมาทเลย ให้ระวังให้ดีๆ, ระวังจิตใจให้ดี ๆ, อย่าให้หมุนให้เปลี่ยนไปมีจิตใจเหมือนสัตว์เดรัจฉาน หรือสัตว์นรกเป็นต้น ขึ้นมาได้. ให้มีแต่จิตใจเป็นมนุษย์ที่ดี เป็นเทวดา เป็นพรหมที่ดี อยู่ตลอดเวลา ตลอดเวลา นั้นแหละเป็นของแน่นอน ว่าเป็นการดีทำความดี. เป็นการสงวนตัวรักษาตัวไว้ได้ แต่ในทางที่ดี ในสถานะที่ดี มีประโยชน์อย่างนี้.

ฉะนั้น การที่เราเชื่อว่า โอบปาติกสัตว์ คือ การเกิดผุดขึ้นทันทีทันใดอย่างกระทันหันนี้ เป็นสิ่งที่มีได้; แล้วเราจะได้กลัว เราจะได้ระวังไว้ อย่าให้เราไปเกิดเป็นสัตว์นรก หรือเป็นสัตว์เดรัจฉานอย่างกระทันหันขึ้นมา. ไม่เชื่อ ใครลองมีจิตใจอย่างสัตว์เดรัจฉาน ลองดู มันก็จะกลายเป็นสัตว์เดรัจฉานขึ้นที่ตรงนั้น ในที่นั้นๆ ในเวลานั้น; นี่เป็นการช่วยให้เกิดความไม่ประมาท ให้เกิดความสลดสังเวช แล้วจะได้ไม่ประมาท จะได้เป็นผู้ที่ตั้งตัวอยู่แต่ในทางที่ดีเสมอไป.

เราจึงเห็นได้ทันทีว่า สัมมาทิฏฐิในส่วนโลกียะนั้น เป็นไปเพื่อ ความสุขความเจริญในโลก อย่างแท้จริง คือ สัมมาทิฏฐิที่มีหลักอยู่ว่า มีดี มีชั่ว มีบุญ มีบาป มีนรก มีสวรรค์ มีบิดามารดา มีครูบาอาจารย์ ตลอดถึงมี โอบปาดิกลสัตว์ คือ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้น ดังกล่าวแล้ว. ถ้าใครมองเห็นความจริง ข้อนี้ ยึดถือไว้เป็นหลักประจำใจของตัวอยู่เสมอแล้ว เราเรียกว่าผู้นั้นมีสัมมาทิฏฐิ, เป็นสัมมาทิฏฐิขั้นต้นหรือขั้นแรก คือเป็นฝ่ายโลกียะ; ทำให้ได้รับประโยชน์ ได้รับอานิสงส์อย่างโลก ๆ คือ เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลกนี้อย่างดี ๆ คืออย่างมีสุคติ นี้ก็เป็นขั้นหนึ่ง เพราะอำนาจของสัมมาทิฏฐินั้นเอง ช่วยให้ได้รับประโยชน์ อันนั้น.

ที่นี้ สัมมาทิฏฐิในขั้นสูง คือ โลกุตตรสัมมาทิฏฐินั้น หมายถึง มีความ รั้ความเข้าใจอย่างถูกต้อง ที่สูงไปกว่าโลก สูงไปเหนือโลก : สูงเหนือดี เหนือ ชั่ว เหนือบุญ เหนือบาป เหนือนรก เหนือสวรรค์ เหนืออะไรหมด คือมี ความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้อง ว่าทั้งหมดทั้งสิ้นนั้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. ทั้งหมดทั้งสิ้นนั้นอย่าไปยึดมั่นถือมั่น อย่าไปเกาะเกี่ยวเข้า; ถ้าขึ้นไปยึดมั่นไป เกาะเกี่ยวแล้ว จะมีความทุกข์.

สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ไม่มีตัวไม่มีตน ที่จะไปยึดมั่นถือมั่นได้; สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไปขึ้นยึดถือเข้า จะมี ความ ทุกข์ แล้วจิตใจก็ไม่ยึดถือในสิ่งใดเลย ปล่อยวางสิ่งทั้งหลายทั้งปวงหมดสิ้น จึงไม่เวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป, ไม่เกิดชั่ว ไม่เกิดดี อีกต่อไป, ไม่มีการเกิด อีกต่อไป, ก็ไม่มีการแก่ การเจ็บ การตาย อีกต่อไป; เรียกว่าเป็นการถึงซึ่ง โลกุตตระ คืออยู่เหนือโลก หรือกลายเป็นนิพพานไป. สัมมาทิฏฐิในขั้นสูงจึง

ได้แก่สัมมาทิฐิ ที่เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, เห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ควรปล่อยวางโดยสิ้นเชิง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ดังนี้. ทำให้ได้รับผล เหนือโลก หรือ พ้นโลก ซึ่งเราเรียกกันว่า มรรค ผล นิพพาน.

เรื่องของมรรค ผล นิพพาน นี้ เป็นเรื่องทำให้ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในโลกนี้อีกต่อไป, ทำให้ชาติสิ้นสุดลงในชาตินี้ เพียงชาตินี้ ไม่มีชาติอีกต่อไป, ชาติได้สิ้นสุดลงเพียงเท่านั้น. ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในตอนท้ายของธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนั้นว่า **“บัดนี้เรารู้ว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์จบแล้ว กิจที่ต้องทำเพื่อความสิ้นทุกขุมได้มีอีกต่อไป”** นี้แหละคือผลของการที่มีสัมมาทิฐิ ชันสูง หรือสัมมาทิฐิขั้นที่เป็นโลกุตตระ.

สัมมาทิฐิมีอยู่เป็น ๒ ชั้น ดังนี้ ต้องเข้าใจให้ดี. อย่าเอาไปปนกันเข้า จะสับสน. **สัมมาทิฐิข้อแรก ทำให้ได้รับประโยชน์อย่างโลก** เพราะเป็นโลกียสัมมาทิฐิ ให้ได้รับผลเป็นความดีอยู่ในโลก; ส่วน **สัมมาทิฐิชั้นปลายนั้น เป็นโลกุตตระ ทำให้คนพ้นจากโลก ให้ดับสนิทไม่มีเชื้อเหลือ ให้ไปสู่निพพาน.** แต่สัมมาทิฐิทั้ง ๒ อย่างนี้ ก็เรียกว่าสัมมาทิฐิตัวกันทั้งนั้น, เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลด้วยกันทั้งนั้น, แล้วแต่ว่าใครจะปรารถนาในส่วนไหน.

ถ้ายังต่ำอยู่เช่นเด็ก ๆ หรือ คนแรกศึกษา ก็ต้องอาศัยสัมมาทิฐิที่เป็นโลกียะไปก่อน คือ ถือว่า มีดี มีชั่ว มีบุญ มีบาป มีนรกสวรรค์แล้ว, ก็หลีกเลี่ยง หลีกบาป หลีกนรกเสีย ถือเอาแต่ที่เป็นดี เป็นบุญ เป็นสวรรค์ เรื่อยไป

จนกว่าจะเบื่อ ขอให้เข้าใจว่าจะดีอย่างไร? จะเป็นบุญอย่างไร? จะเป็น
สวรรค์วิมานอย่างไร? เมื่อเป็นไปจนถึงที่สุดแล้ว ก็เบื่อได้ทั้งนั้น.

เมื่อเบื่อแล้วสัมมาทิฏฐิข้อนี้ก็ช่วยไม่ได้. ต้องอาศัย สัมมาทิฏฐิข้อที่
สองต่อไป คือ สัมมาทิฏฐิที่เป็นโลกุตตระ ช่วยให้เห็นชัดว่า **สิ่งทั้งหลายทั้ง
ปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ถอนจิตถอนใจออกไปเสียจาก
สิ่งเหล่านั้น** มันก็หมดเรื่องกัน คือไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของ
ของเรา.

ถอนตัวกู หรือของกู ออกไปเสียให้หมดจดสิ้นเชิง มันก็กลายเป็น
จิตที่หลุดพ้น ไม่มีอะไรมาผูกมัดหรือหนักหน่วงอยู่ในจิตใจอีกต่อไป; เรียกว่า
เป็นความดับทุกข์สิ้นเชิง ไม่มีอะไรเป็นเรา หรือเป็นของของเรา ไม่มีอะไรเป็น
ที่เกาะเกี่ยวอีกต่อไป. จิตนี้ก็ดับสนิทไม่มีเหลือ เป็นนิพพาน; สิ่งทั้งหลายทั้งปวง
ก็เป็นไปตามธรรมชาติ ชันธ ชาติ อายุ ตระหนี่ทั้งหลายทั้งปวง ก็หมุนไปตามธรรมดา
ของสังขาร แต่ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ตัวเรา เพราะฉะนั้น ความเกิด ความแก่
ความเจ็บ ความตาย ก็เป็นไปตามเรื่องของสังขาร, ไม่มาเกี่ยวข้องกับเรา คือ
ไม่มาเกี่ยวข้องกับจิตใจ ที่วิมุตติหลุดพ้นแล้ว, ไม่มาอยู่กับจิตใจที่ปราศจาก
อุปาทานแล้ว.

จิตใจที่ปราศจากอุปาทาน จึงมีความสะอาด สว่าง สงบ ถึงที่สุด,
เป็นการดับทุกข์สิ้นเชิง ไม่มีความทุกข์เหลืออยู่อีกต่อไป. จนกว่าจะถึงวาระ
สุดท้าย คือดับทั้งจิตทั้งร่างกายอันเป็นเบญจขันธ์ที่บริสุทธินี้ ซึ่งเรียกว่าอนุปา-
ทิสสนิพพานในวาระสุดท้าย.

เป็นอันว่า โดยอาศัยอำนาจของสัมมาทิฐิ เราจะสามารถกำจัดทุกข์ได้สิ้นเชิง เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงระบุความหมายของสัมมาทิฐิตุทกชนิดไว้ว่า ได้แก่ความรู้แจ้งเห็นจริงอย่างถูกต้องว่า *อะไรเป็นความทุกข์, อะไรเป็นมูลเหตุให้เกิดทุกข์, อะไรเป็นตัวความไม่มีทุกข์เลย และ อะไรเป็นวิธีที่จะได้มาซึ่งความดับทุกข์นั้น*. ถ้าเป็นเรื่องทุกข์หรือเรื่องความดับทุกข์อย่างโลก ๆ เราก็อาศัยสัมมาทิฐิอย่างต้น ๆ หรืออย่างโลก ๆ, ถ้าเป็นเรื่องดับความทุกข์สิ้นเชิง ก็ต้องอาศัยสัมมาทิฐิ ที่เป็นชั้นโลกุตตระ ที่สามารถดับทุกข์ได้สิ้นเชิง; จะเป็นสัมมาทิฐิอย่างโลกิยะ หรือโลกุตตระก็ตาม ล้วนแต่สอนเรื่องความทุกข์ และ ความดับทุกข์ทั้งนั้น.

เพราะฉะนั้น ความรู้เรื่องสัมมาทิฐินี้ จึงเป็นความรู้เรื่องความดับทุกข์โดยตรง; จึงนับว่า เป็นแสงสว่างอันแรกที่สุดที่เราจะต้องมี. ถ้าเราไม่มีแสงสว่างอันนี้แล้ว อันอื่นก็จะพลอยมืดไปหมด. พระองค์จึงตรัสว่า สัมมาทิฐินี้เป็นรุ่งอรุณ; เหมือนกับดวงอาทิตย์จะขึ้นมา มันต้องมีรุ่งอรุณขึ้นมาก่อน พอเห็นรุ่งอรุณแล้ว เราก็สบายใจ ว่าแสงสว่างกลางวันจะต้องมีมา, เมื่อมีสัมมาทิฐิแล้ว มันก็มีลักษณะอย่างเดียวกัน คือ มีรุ่งอรุณที่แสดงว่า พระนิพพานจะต้องมีมา; มีสัมมาทิฐิรู้ว่าดับทุกข์อย่างไรแล้ว ก็เป็นตัวนำให้ธรรมะข้ออื่น ๆ เดินไปถูกทาง, คือเมื่อมีสัมมาทิฐิแล้ว สัมมาสังกัปปไป สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต เป็นต้น จะเป็นไปอย่างถูกทาง.

เมื่อมีสัมมาทิฐิรู้ว่าอะไรเป็นอะไรโดยถูกต้อง เช่นรู้ว่าทุกสิ่งเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้ว; *สังกัปปไป* คือ *ความใฝ่ฝันก็จะเดินไปถูกทาง* คือมันจะใฝ่ฝันไปในทางที่จะไม่ยึดถืออะไร มันจะเดินไปในทางที่ไม่อยากได้อะไร

สัมมาสังกัปปो ก็เดินไปในทางที่จะไม่หลงไหลในกาม ไม่หลงไหลในการที่จะเบียดเบียนกัน ไม่หลงไหลในทางที่จะเบียดเบียนตัวเอง ให้ได้รับความร้อน หรือ ความทุกข์, นี้สัมมาสังกัปปิเดินไปถูกทางเช่นนี้ ก็เพราะอำนาจของสัมมาทิฏฐิ; เพราะฉะนั้น เราจึงพอกพูนสัมมาทิฏฐิไว้ให้สมบูรณ์ ตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์.

เมื่อสัมมาทิฏฐิมิแล้ว สัมมาวาจกัเดินไปถูกทาง คือ เมื่อเรารู้ว่า อะไรเป็นอย่างไรโดยถูกต้องแล้ว การพูดจากัผิดมิได้ มิแต่จะถูกโดยส่วนเดียว, การทำ การงาน ที่เรียกว่า สัมมากัมมันโตก็ถูกต้อง, อาชีโวคือ การเลี้ยงชีวิตก็ถูกต้อง, สติ ที่เรียกว่า สัมมาสติก็จะเป็นไปถูกต้อง, สมาธิก็จะเป็นไปถูกต้อง.

ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า เมื่อมีสัมมาทิฏฐิเพียงพอแล้ว สัมมาสังกัปปิก็จะเพียงพอขึ้นมาเอง, เมื่อมีสัมมาทิฏฐิเพียงพอแล้ว สัมมาวาจกัก็จะเพียงพอขึ้นมาเอง. เมื่อมีสัมมาทิฏฐิเพียงพอแล้ว สัมมากัมมันโตก็จะเพียงพอขึ้นมาเองพระองค์ตรัสอย่างนี้เรื่อยไปจนถึงสัมมาสมาธิ ว่าเมื่อสัมมาทิฏฐิมิเพียงพอแล้ว สัมมาสมาธิก็จะมีเพียงพอขึ้นมาเอง. อะไร ๆ ก็ถูกสัมมาทิฏฐิตัวเดียวเท่านั้น ลากมาอย่างเพียงพอ จนหมดสิ้น; เพราะสัมมาทิฏฐินั้นหมายถึงความรู้ความเข้าใจอันถูกต้อง ว่าจะต้องทำอย่างไร, จะต้องปฏิบัติอย่างไร.

นี่แหละเป็นเหตุให้พระองค์ ได้ทรงยกเอาสัมมาทิฏฐิขึ้นเป็นข้อแรกเมื่อมีสัมมาทิฏฐิแล้ว ทำอะไรผิดมิได้, ไม่มีทางที่จะทำอะไรผิดอีกต่อไป; เป็นเครื่องรางที่ดี, เป็นเครื่องรางที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่คุ้มครองบุคคลได้อย่างดี คือไม่ให้ตกนรก. เครื่องรางเช่นพระเครื่องราง ตะกรุด พิสมร ที่แขวนอยู่ที่คอที่สะเอว นั้น ไม่อาจจะคุ้มครองอะไรได้; ไม่เชื่อให้ไปดูที่พวกโจร ที่ถูกยิงนอนตายอยู่

ตามทุ่งนา ไปเปิดผ้าดู เขาก็มีเครื่องรางแขวนอยู่ที่คอบ้าง ที่สะเอวบ้าง เป็นอันมาก.

ทำไมพระเครื่องรางเหล่านั้นไม่คุ้มครองโจรคนนั้น อย่าให้ต้องไปเป็นโจร? หรือว่าเมื่อไปเป็นโจรแล้ว ทำไมไม่คุ้มครองว่า อย่าให้โจรคนนั้นถูกยิงตาย? นี่แหละจะเห็นได้ว่าเครื่องรางชนิดนี้คุ้มครองอะไรไม่ได้; อย่าว่าแต่จะคุ้มครองคนไม่ให้ตกนรกเลย เพียงแต่จะคุ้มครองไม่ให้ไปเป็นโจร หรือไม่ให้ถูกยิงตายกลางทุ่งนาก็ทำไม่ได้เสียแล้ว. ส่วนเครื่องราง คือสัมมาทิฏฐินี้สามารถคุ้มครองไม่ให้ตกนรกโดยสิ้นเชิง, ไม่ให้เป็นคนพาลโดยสิ้นเชิง, และยังคงช่วยส่งให้ไปเกิดในสุคติสวรรค์, และสามารถจะช่วยส่งให้พ้นไปจากโลก, บรรลุ มรรค ผล นิพพาน.

นี่ก็เห็นได้ว่า พระธรรมวินัยพิเศษประเสริฐสุด พระธรรมนี้สามารถคุ้มครองสัตว์โลกได้จริง ควรจะยึดถือเอาเป็นที่พึ่งได้จริง, ควรที่จะถือว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์เราควรจะได้. แล้วชวนขยายพยายามให้ได้มา โดยที่แท้แล้วสรุปอยู่ที่สัมมาทิฏฐิข้อเดียวเท่านั้น: มีสัมมาทิฏฐิแล้วจะคุ้มครองให้พ้นจากอันตรายของความทุกข์และความชั่ว, แล้วจะส่งเสริมให้หลุดพ้นไปจากความทุกข์หรือความชั่วโดยสิ้นเชิง โดยประการทั้งปวง ไม่มาเกิด แก่ เจ็บ ตาย อีกต่อไป. จึงเป็นอันเห็นได้ชัดเจนว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ เป็นทางถูกโดยแท้จริง และเป็นทางสายกลาง คือไม่วกเวียนไปซ้ายหรือไปขวา ไม่ใช่ทางเล็กหรือไม่ใช่ทางใหญ่ ไม่ใช่ทางรก หรือไม่ใช่ทางเตียน; แต่เป็นทางชนิดหนึ่งของตัวมันเอง คือเป็นทางของพระธรรม ที่บุคคลจะต้องเดินไป ด้วยการปฏิบัติทางกาย ทางวาจา ทางใจ. ประคับประคองให้มีสัมมาทิฏฐิโชติช่วงอยู่ในใจเป็นประจำ,

เป็นแสงสว่างที่ส่องทางเดินอยู่ในภายใน ให้นำบุคคลเดินโดยถูกทาง พ้นจากทุกข์ โดยประการทั้งปวงได้.

พระพุทธองค์จึงทรงนำมาตรัสแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ ว่านี่เท่านั้นเป็น หนทางอันเดียว เป็นหนทางอันเอก ที่จะทำให้สัตว์สามารถเดินไปถูกทาง ถึง ที่สุดแห่งความดับทุกข์โดยสิ้นเชิง. *อย่าได้ไปหลงไหลในเรื่องอดีตกิลมณฺเฑนุโยค หรือ กามสุขัลลิกานุโยค* อีกต่อไป เลิกความเชื่อความยึดถืออย่างมกายนั้นเสียแล้ว ดำเนินไปในทางของมัชฌิมาปฏิปทา นี้ ก็ดับทุกข์ได้.

การแสดงธรรมเทศนาในคราวนั้น มีผลทำให้ภิกษุองค์หนึ่งใน ๕ องค์ นั้น เกิดดวงตาเห็นธรรม คือมีความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องว่า สิ่งทั้งหลาย ทั้งปวงไม่ควรยึดถือ โดยบทว่า ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ — *สิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นมีความดับไปเป็นธรรมดา ไม่มีอะไรที่น่า ยึดถือว่าเรา ว่าของเรา* ดังนี้; เรียกว่า เป็นผู้มุดดวงตาเห็นธรรมในระยะเริ่ม แรก คือเริ่มเห็นลงไปว่าไม่มีอะไรที่น่ายึดถือ, ไม่มีอะไรที่ควรยึดมั่นถือมั่นว่า เราว่าของเรา. ต่อไปก็มีแต่จะปฏิบัติเพื่อความไม่ยึดถือ ปฏิบัติเพื่อความปล่อย ความวาง ความสละทั้งนั้น จึงเป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน; ลักษณะการ อย่างนี้เรียกว่า ผู้แรกถึงกระแสแห่งพระนิพพาน.

เพราะฉะนั้น การแสดงธรรมในครั้งแรกของพระองค์ จึงไม่เป็นหมัน เปล่า คือ มีผลทำให้บุคคลคนหนึ่ง คือ พระอัญญาโกณฑัญญะ นั้น เขยิบเท้าลงสู่กระแสแห่งพระนิพพาน, คือ เดินลงไปถูกร่องถูกรอยของมัชฌิมาปฏิปทา ที่ทำให้มีพระนิพพานเป็นที่ไปในเบื้องหน้า, จะลูถึงพระนิพพานได้โดยแน่นอน

เป็นที่สุดดังนี้. เป็นอันว่า พระพุทธองค์ได้ทรงประกาศธรรมจักรให้เป็นไปอย่างสำเร็จ, เป็นผลสำเร็จแล้ว ตงแต่ครั้งนั้น ไม่เป็นหมันเปล่าเลย.

จึงถือว่า เป็นวันที่ประกาศธรรมจักรออกไปในโลก ในมนุษยโลก ในเทวโลก ในพรหมโลก รวมทั้งมารโลกและโลกอื่นๆ. เทวดาพากันสาธุการ บอกกล่าวกันสืบๆ ไป จนรู้ทั่วถึงกันทุกโลก ว่าได้มีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วในโลก และพระองค์ได้ทรงประกาศธรรมจักรให้เป็นไป ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เป็นธรรมจักรที่ใครๆ ไม่อาจจะต่อต้านได้, เป็นธรรมจักรที่ใครๆ ไม่สามารถจะต้านทานให้หมุนกลับ. เสียงอันนี้ก็เอิกเกริกทั่วไป จนทำให้มีผู้มาฟังธรรมเทศนา เข้ามาหาพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว, เข้ามาเฝ้าพระองค์แล้ว, ทูลขอให้ทรงแสดงธรรม แล้วพากันปฏิบัติตาม ปฏิบัติแล้ว ได้บรรลุผลมรรคผลกันมากขึ้นๆ จนกลายเป็นสังคมแห่งพระอรียเจ้าอย่างใหญ่หลวง เกิดขึ้นในโลกนี้; เป็นสังคมของบุคคลผู้บริสุทธิ์ สะอาด สว่าง สงบเย็น, เป็นสังคมที่อยู่เหนือความทุกข์ความรอน โดยประการทั้งปวง.

สังคมนี้เป็นที่พึงของโลก ทำให้สัตว์โลกนั้นมีที่พึ่ง คือเมื่อไปหาที่พึ่งที่อื่นไม่ได้แล้ว ก็อาจจะหาที่พึ่งได้จากพระธรรม, หรือจากพระอรียบุคคลที่มีพระธรรม ที่ประกอบอยู่ด้วยธรรม; เพราะว่า พระธรรมนั้นเท่านั้นที่จะสามารถทำจิตใจให้สงบเย็น. สิ่งอื่นไม่สามารถทำจิตใจให้สงบเย็น; จะเป็นเงินทอง วาสนา อำนาจ ยศศักดิ์ บริวาร อะไรงี้ก็ตาม ไม่อาจจะทำให้สงบเย็น, เทวดา ยักษ์ มาร พรหม มาช่วยกันทำ ก็ไม่อาจจะทำให้ใจของเราให้สงบเย็น. เราต้องทำเอาเอง ด้วยของวิเศษ คือ พระธรรม; ต้องรู้พระธรรม, ต้องปฏิบัติพระธรรม จนเข้าถึงพระธรรม, แล้วก็มีจิตใจอันสงบเย็น คนใดเป็นเช่นนั้น คนนั้นเรียกว่าเป็นราชฏฐของพระพุทธเจ้า.

พระพุทฺธเจ้าเป็นเหมือนกัพระธรรมราชา หรือเหมือนกัพระเจ้า-
แผ่นดินอีกชนิดหนึ่ง, พลเมืองของพระองค์ ก็คือ บุคคลที่เป็นพระอริยเจ้า หรือ
ที่กำลังปฏิบัติเพื่อเป็นพระอริยเจ้า ที่เรียกว่า สัมมาทิฏฐิบุคคลนั่นเอง; เพราะ
ฉะนั้น ผู้ใดมีสัมมาทิฏฐิแล้ว ผู้นั้นชื่อว่า เป็นพลเมืองอยู่ในอาณาจักรของ
พระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า. ส่วนผู้ใดเป็นมิถิณาทิฏฐิ ไม่รู้แจ้งตามที่เป็นจริง คนนั้น
ไม่ใช่พลเมืองของพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า, คนนั้นไม่ได้อยู่ในอาณาจักรของพระ-
สัมมาสัมพุทฺธเจ้า; เป็นคนอยู่นอกอาณาจักรของพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า ไม่ควร
เรียกตัวเองว่าเป็นพุทฺธบริษัทเลย.

หวังว่าเราท่านทั้งหลายทุกคน จะได้พยายามประพฤติปฏิบัติรักษาดน
ให้ตั้งอยู่ในสัมมาทิฏฐิ ให้มีความรู้ความเข้าใจอันถูกต้อง ว่าอะไรเป็นอะไรโดย
แท้จริง. ตั้งตนอยู่ในสัมมาทิฏฐิแล้ว ก็จะเจริญก้าวหน้าไปตามลำดับ จน
ถึงพระนิพพาน อันเป็นเครื่องดับทุกข์สิ้นเชิงได้ โดยแน่นอน. อาศัยการ
ประพฤติปฏิบัติ หรือการกระทำของเราเอง เราจึงได้ชื่อว่าทำตนให้เป็นที่พึ่ง
ของตนเองในบทว่า *อตุตฺตา หิ อตุตฺตโน นาโถ - ตนเป็นที่พึ่งของตน.* เรารับคำ
สั่งสอนหรือความช่วยเหลือของบุคคลอื่นมากี่จริง; แต่เราต้องมาปฏิบัติด้วยตัว
เราเอง จึงจะเกิดผลเป็นความดับทุกข์สิ้นเชิง ดังนี้.

เพราะฉะนั้น เราอย่าหยุดเฉยอยู่ อย่าหวังพึ่งเทวดา ผีสงฆ์ ที่ไหนอยู่;
จะต้องประพฤติปฏิบัติด้วยตัวของเราเอง ด้วยกาย วาจา ใจ นั้นแหละ ให้เกิด
ความรู้ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ที่เป็นสัมมาทิฏฐิยิ่งขึ้นไป; เมื่อนั้น เราก็จะได้
ชื่อว่า เป็นพลเมืองของพระพุทฺธเจ้า, อยู่ในอาณาจักรของพระพุทฺธเจ้า, เป็น

ราษฎรคนหนึ่งของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, ก็มีความปีติปราโมทย์ อิ่มอกอิ่มใจ ในการได้เป็นเช่นนั้น.

โอกาสในวันนี้ หรือวันเช่นวันนี้ นี้เป็นวันที่ควรจะภาคภูมิใจ อิ่มอก อิ่มใจ ว่าเรามาน้อมระลึกนึกถึงสมเด็จพระบรมศาสดา ผู้เป็นเจ้าของอาณาจักรหรือ เป็นผู้หมุนธรรมจักรให้เป็นไป จนเราได้อยู่ในร่มเงาแห่งอาณาจักรของพระองค์ กล่าวคือ พระธรรม, หรือธรรมอาณาจักร เป็นอาณาจักรของพระธรรม ที่จะมี อยู่ตลอดกาล ตลอดเวลา ไม่มีที่สิ้นสุด ในเมื่อยังมีคนรู้และคนปฏิบัติสืบอายุ กันไว้. เราจึงพากัน พยายามทุกอย่าง ทุกวิถีทางที่จะศึกษาและปฏิบัติ เพื่อให้สืบ อายุพระธรรมคำสอน หรือธรรมอาณาจักรของพระองค์ไว้ ตลอดกาลนาน.

นับว่า ธรรมเทศนาเท่าที่ได้แสดงไปนี้ เป็นเครื่องแสดงให้เห็นความ สำคัญของวันเช่นวันนี้ หรือให้เห็นความสำคัญของพระธรรม ที่ได้กล่าวแล้ว ว่าวันนี้เป็นวันพระธรรม เช่นเดียวกับวันวิสาขะเป็นวันพระพุทธ และ วันมาฆะเป็นวันพระสงฆ์. เราจึงทำวันของพระธรรมนี้ ให้เป็นวันของพระ- ธรรม ด้วยการคิดนึกถึงแต่พระธรรม, ศึกษาหรือถกกันแต่เรื่องของพระธรรม, จนได้มีความรู้ความเข้าใจ อย่างแจ่มแจ้งในพระธรรม แล้วเป็นสัมมาทิฐิตัวด้วยกัน ทุกคน. ซึ่งเรามีโอกาสเหลืออยู่เท่าไร ก็จะได้ศึกษาหรือถกกันในเรื่องของพระ ธรรมสืบต่อไป กว่าจะสมควรลงด้วยเวลา.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้.

อาสาฬหบูชาเทศนา - ๒ -

๒/๒๕๐๑ ณ ศาลาโรงธรรม

ชั้น ๑๕ ตำบล เตียน ๘ บึงอ, วันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๐๑

มัจฉิมมาปฏิบัติพาทกถา.

[การปฏิบัติเพื่อความสำเร็จในการมีธรรมจักร.]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

อิทานิ ปณฺณรสทิวเส สนนฺิปตฺติตาย พุทฺธปริสาย กาจิ ฌมฺมิกถา กถียเต :

อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธิ

ปจฺมํ ยํ อเทเสสิ

สมฺมเทว ปวตฺเตนฺโต

ยตฺถากุชาตา อุโภ อนฺตา

จตุสฺวารียสจฺเจสุ

เทสิตํ ฌมฺมราเชน

นาเมเน วิสฺสุตํ สุตฺตํ

เวทยากรณเปาเจเน

สมฺพุทฺธมิตฺวา ตถาคโต

ฌมฺมจกฺกํ อนุตฺตรํ

โลเก อปฺปฏิวตฺติยํ

ปฺฏิปตฺติ จ มจฺฉิมมา

วิสฺสุทฺธํ ฌาณทสฺสนํ

สมฺมาสมฺโพธิกิตฺตนํ

ฌมฺมจกฺกปฺปวตฺตนํ

สงฺคีตฺนตฺมภณฺนาม เส-ติ.

ฌมฺโม สกฺกจฺจํ โสตฺพุโพ-ติ.

บัดนี้ เป็นวันบวชนครี ดิถีที่ ๑๕ แห่งอาสาฬหมาส เป็นวันเพ็ญที่ดวงจันทร์เสวยอาสาฬหฤกษ์ เพราะฉะนั้น จึงได้นำว่าวันเพ็ญอาสาฬหะ; ก็ในวันเช่นวันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงอนุตตรธรรมจักร เป็นการประกาศพระพุทธศาสนา ดังกล่าวไว้ใน บทอารัมภกถาแห่งพระสูตร นั้นแล้ว ซึ่งมีใจความว่า พระตถาคตเจ้าได้ตรัสรู้พร้อมซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ได้ทรงแสดงแล้วซึ่งพระสูตรมีนามว่า ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร อันประเสริฐ เป็นสูตรแรกอันใดก่อน แลพระองค์ได้ทรงยังธรรมจักรนั้นให้เป็นไปโดยชอบ ซึ่งใคร ๆ ไม่อาจจะทำให้ถอยกลับได้. แลในสูตรนั้น พระองค์ได้ทรงแสดงที่สุด ๒ อย่างด้วย ทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทาด้วย ทรงแสดงซึ่งญาณทัสสนะอันหมดจดด้วยดีในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ด้วย เป็นการเรียราย สิ่งซึ่งพระองค์ได้ตรัสรู้ให้เคลื่อนกล่นไปในโลก ด้วยธรรมอันพระธรรมราชานันแสดงด้วย สูตรนั้นจึงได้นำมาตามที่ท่านกล่าวบัญญัติไว้ ว่าธรรมจักกัปปวัตตนสูตร. เมื่อก้าวโดยลักษณะแห่งนวัคตฤคศาสตร์แล้ว ย่อมจัดเป็นไวยากรณ์คือเป็นคำร้อยแก้ว เป็นคำที่พระอรหันต์ซึ่งนิสาสพเจ้าได้ยกขึ้นสู่สังคายนาแล้ว จึงได้ชื่อว่า สังคัตถ์ เช่นเดียวกับสูตรทั้งหลาย.

บัดนี้ เราทั้งหลายมาประชุมกันในอภิลักขิตสมัย พ้องสมัยกันกับที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงอนุตตรธรรมจักร มีลักษณะดังกล่าวมาแล้วนั้นทุกประการ.

ก็แต่ว่า ธรรมเทศนาในวันนี้ นับว่าเป็นธรรมเทศนาพิเศษ อาศัยการน้อมระลึกนึกถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกระทำให้เป็นไปเพื่อปฏิบัติบูชา ในพระผู้มีพระภาคเจ้า; เราทั้งหลายจึงไม่ได้เห็นแก่เห็นดีแก่เห็นน้อย ด้วยกันทุกฝ่ายหรือทุกคน, ต่างพยายามใช้เรี่ยวแรงของตน ในการที่จะ

ปฏิบัติปฏิบัติบูชานั้น. พระสงฆ์ทั้งหลายก็ได้สวดสาธยายซึ่งอรรถแห่งพระสูตรนั้น โดยสยามภาษาบ้าง โดยบาลีภาษาบ้าง, ทายกทายิกาทั้งหลาย ก็ได้ถวายทาน รักษาศีล เป็นปฏิบัติบูชา เป็นที่ระลึกและบูชาคุณด้วย, และยังได้ช่วยกันฝึกฝน ในการที่จะกล่าวปาฐะอันประเสริฐนั้น ให้คล่องแคล่วด้วยตนเองอีกด้วย; นับว่าทั้งหมดนี้เป็นกรกระทำที่เสียสละตามความสามารถของตน ๆ เพื่อให้สำเร็จผลเป็นบูชาพิเศษ แต่อภิสิทธิ์สมัย แต่กรกระทำของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่มีการกระทำอันใดจะเสมอเหมือน, และเป็นกรบูชาในพระมหากษัตริย์ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ในการที่ได้ทรงเรียรายสิ่งซึ่งพระองค์ตรัสรู้แล้วนั้น ให้เคลื่อนกล่นไปในโลก เพื่อประโยชน์แก่สรรพสัตว์ทั้งปวง.

เมื่อได้มี สมานฉันท์พร้อมใจกัน ที่จะกระทำเป็นพิเศษ ดังนี้แล้ว ก็มีความอดกลั้นอดทนได้ทุกอย่างทุกประการ นับตั้งแต่จะฟังธรรมเทศนา, นับตั้งแต่จะสวดสาธยาย, นับตั้งแต่จะใช้สติปัญญาของตนกล่าววรมิกถาสรรเสริญคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้า, พรรณนาความประเสริฐของพระสูตร อันเป็นเหมือนกับการประกาศธรรมจักรและแสดงความรู้สึกในใจที่ตนจะพึงมี ที่ตนจะพึงระลึกนึกถึง ด้วยอำนาจความศรัทธาปสาทะเป็นต้น แต่พระธรรมคำสั่งสอนอันเป็นพิเศษอันนี้.

ขอท่านสาธุชนทั้งหลาย จงได้มีความตั้งใจมั่น ในอันที่จะบำเพ็ญอาสาฬหบูชา คือในวันเช่นวันนี้ ให้เป็นกรณียกิจอันพิเศษ สมตามเจตนาทุกประการ. ก่อนแต่ที่อาตมาจะได้พรรณนาข้อความ แห่งพระวรมจักกับปวัตตนสูตรนั้น พระสงฆ์ทั้งหลายจะได้สวดคณสาธยายอาร์มภกตา แลพระบาลีแห่งพระสูตรเป็นเครื่องประดับสติปัญญาส่งเสริมศรัทธาในส่วนธรรมรส ซึ่งเป็นภาษาบาลี.

ขออาราธนาพระคุณเจ้าทั้งหลาย จงได้สวดเป็นคณสาชยายซึ่งอารัมภกถา และปัพพภาคแห่งธัมมจักกัปปวัตตนสูตรต่อไป ก็มี ณ กาล บัดนี้.

[พระสงฆ์สวด]

อนุตฺตริ สมฺมาสมฺโพธิ

สมฺพหุณฺนิตฺวา ตถาคโค

ปจฺมํ ยํ อเทเสสิ

ธมฺมจกฺกํ อนุตฺตริ

...๗๑๑...

...๗๑๑...

...๗๑๑...

...๗๑๑...

เทฺวเม ภิกฺขเว อนฺตา

ปพฺพชิตฺเตน น เสวิตพฺพา

โย จายํ กามสฺสุ

กามสฺสุลฺลิกานฺโยโค

...๗๑๑...

...๗๑๑...

...๗๑๑...

...๗๑๑...

อํ โข สว ภิกฺขเว มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา

จกฺขุกรณี ญาณกรณี อุปสมาย อภิญฺฌาย สมฺโพธาย

นิพพานาย สํวตฺตติ ฯ

สารโว, ดูก่อนท่านสาธุสัตว์บุรุษ ธรรมเทศนาเป็นปัพพปาปรลำดับ ในวาระแรกนี้ จะได้แสดงถึงลักษณะที่เป็นคุณบทเฉพาะ สำหรับพระสูตรนั้น ตามลำดับแห่งอารัมภกถา ซึ่งพระคันถรจนาจารย์เจ้าได้รจนาไว้. พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้ ได้ชื่อว่าเป็น อนุตฺตระ เพราะเหตุว่าเป็นสิ่งหนึ่งซึ่งไม่มีสิ่งใดจะยิ่งไปกว่า อนุตฺตริ แปลว่า มีสิ่งอื่นยิ่งไปกว่า ไม่มี. พระตถาคตเจ้าได้ตรัสรู้

อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ได้ทรงแสดงอนุตตรธรรมจักรเป็นปฐมก่อน. คำว่า *อนุตตร* ใช้ประกอบการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และใช้ประกอบพระสูตร อันชื่อว่า *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* นี้ด้วย. ความข้อนี้อธิบาย ถึงข้อที่ อนุตตร-ธรรมจักร นั้น เป็นใจความของสิ่งซึ่งพระองค์ตรัสรู้ ที่เรียกว่า *อนุตตรสัมมา-สัมโพธิญาณ* นั้นเอง.

ท่านสรรเสริญความข้อนี้ไว้ โดยยกขึ้นในฐานะเป็นสูตรที่ทรงแสดง ก่อน; เพราะฉะนั้นจึงยุติได้ในขั้นต้นว่า อนุตตรธรรมจักร ก็คืออนุตตร-สัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรู้แล้วนำมาทรงแสดง แต่ที่ เรียกเป็น *ธรรมจักรแทนสัมมาสัมโพธิญาณ* เพราะความหมายต่างกัน. สัมมาสัม-โพธิญาณ หมายถึง *การตรัสรู้สิ่งซึ่งควรรู้ครบถ้วนทุกอย่าง เป็นการตรัสรู้ซึ่งไม่มีอื่นยิ่งกว่า*. ส่วนคำว่า *ธรรมจักร* นั้น เป็นการประกาศเผยแผ่อำนาจของธรรม คือของธรรมะหรือพระธรรม ซึ่งไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

ธรรมจักรซึ่งไม่มีอื่นยิ่งกว่า คู่กันกับสัมมาสัมโพธิญาณซึ่งไม่มีอื่นยิ่งกว่า ในฐานะที่สัมมาสัมโพธิญาณเป็นสิ่งที่ได้ตรัสรู้; ส่วนธรรมจักรเป็นสิ่งที่ ทรงเผยแผ่ออกไปได้ในบทว่า *สมุทสาสมโพธิกิตฺตนิ* ซึ่งแปลว่า *เป็นการเรียกรายให้กระจัดกระจายไปทั่วโลก ซึ่งสัมมาสัมโพธิ* คือสิ่งที่พระองค์ได้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบนั่นเอง.

ลักษณะแห่งคำว่า *ธรรมจักร* หมายถึง *วงล้อแห่งธรรม* เป็นวงล้อที่ หมุนไป, หมุนไปแล้ว ไม่มีผู้ใดในโลกจะต้านทานให้หมุนกลับได้ เพราะฉะนั้น

ท่านจึงกล่าวว่า สมมุเทว ปวตุเตนโต - เป็นสิ่งที่พระองค์ทรงให้หมุนไปโดยชอบ
นั้นเทียว, โลกเ อปปฏิวัตติยัม - ไม่มีผู้ใดในโลกจะพึงให้หมุนกลับได้.

อธิบายความข้อนี้ว่า อนุตตรธรรมจักร กล่าวคือ การเรียราย สิ่งซึ่ง
พระองค์ได้ตรัสรู้ ให้กระจายไปทั่วโลกนั้น ชื่อว่ากระทำให้เป็นไปโดยชอบ, โดยชอบ
ในที่นี้ คือมีเหตุผลประกอบอยู่ในตัวการปฏิบัติตนเอง. แม้แต่ในขณะแห่ง
การกล่าวสั่งสอน ก็มีเหตุผลพอ ที่จะให้บุคคลคิดเห็นตามได้ด้วยตนเองว่า ถ้า
ปฏิบัติตามแล้ว เป็นอย่างไร; นี้เรียกว่า เป็นเหตุผลในคำสั่งสอนซึ่งพระองค์
ได้ทรงสั่งสอน. ส่วน การปฏิบัติ นั้น พอลงมือปฏิบัติไป ก็เกิดผลทันตา
เห็น จึงเป็นเหตุผล ในตัวการปฏิบัติอีกต่อหนึ่ง.

ข้อที่มีเหตุผล ให้สัตว์เห็นชัดได้ด้วยตนเอง ด้วยการพิจารณาบ้าง
ด้วยการได้รู้ถึงรส หรืออานิสงส์แห่งการปฏิบัติตนนั้นบ้าง นี้ชื่อว่า การทรงยัง
ธรรมจักรให้เป็นไปโดยชอบ, เป็นการประกาศโดยชอบ; เพราะฉะนั้น
จึงไม่มีบุคคลผู้ใด จะต้านทานให้ถอยกลับได้ คือไม่มีบุคคลใดจะมีเหตุผล
คัดง้าง ท้วงติงการตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้าได้, ไม่สามารถจะหักล้างถ้อยคำซึ่ง
พระองค์ตรัสออกไปแล้วได้; โดยเฉพาะก็คือ อริยสัจจ์ ๔ หรือ อัญญาจักริกมรรค
นั่นเอง.

ข้อความเหล่านี้ย่อมประกอบอยู่ด้วยเหตุผลทั้งในตัวคำสั่งสอน และ
ในตัวการปฏิบัติ ไม่เปิดโอกาสให้ผู้ใดคัดง้าง; แม้ผู้ใดจะมาคัดง้าง ก็ย่อมพ่าย
แพ้ภัยแก่ตัวเอง ด้วยอำนาจการจ้านต่อเหตุผล. ลักษณะเช่นนี้เป็นไปทั้งใน
มนุษย์โลก เทวโลก มารโลก และพรหมโลก; ท่านจึงกล่าวว่า โลก
อปปฏิวัตติยัม - อันผู้ใดในโลกไหน ๆ ไม่สามารถจะต้านทานให้ถอยกลับได้.

ถ้าจะเปรียบอุปมาในทางตรงกันข้าม จะเห็นได้อย่างเดียวกันกับที่ได้กล่าวมาแล้ว ว่าพระจักรพรรดิในทางโลกนั้น เผยแผ่จักรแก้วของตนให้เป็นไปจนกระทั่งอาณาเขตจดมหาสมุทรทั้ง ๔ ทิศในขณะหนึ่ง; แต่ในโอกาสต่อมา ก็มีผู้ต้านทานจักรของพระมหจักรพรรดินั้น ให้หมุนกลับได้, คือมีผู้ได้ชนะริบเอาดินแดนเหล่านั้นไป; ผู้ที่เคยเป็นจักรพรรดิก็สูญเสียความเป็นจักรพรรดิ. นี่เห็นได้ว่า จักรแก้วของพระมหจักรพรรดินั้น ยังมีผู้ที่สามารถต้านทานให้หมุนกลับได้ และในระยะเวลาอันสั้นนี้เอง, และโดยพวกมนุษย์ด้วยกันนี้เอง, เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรกล่าวว่า *โลก อุปปฏิวัติ* — เป็นสิ่งที่ไม่มีบุคคลใดในโลกไหน ๆ ต้านทานให้หมุนกลับได้.

ส่วน ธรรมจักรของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น หมุนไปในโลกทั้งปวง ไม่มีผู้ใดในโลกไหน ๆ จะต้านทานให้หมุนกลับได้; เพราะเหตุว่าสิ่งซึ่งทรงแสดงนั้น มีเหตุผลทั้งในส่วนถ้อยคำ และส่วนการปฏิบัติดังกล่าวแล้ว.

สัตว์ทั้งหลายในโลก มีความทุกข์อย่างเดียวกัน ไม่ว่าจะในมนุษยโลก เทวโลก มารโลก พรหมโลก, หรือโลกอันต่ำ คือนิรยโลกก็ตาม ล้วนแต่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นความทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น, มีความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กายทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ความปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น, มีความยึดถือสิ่งซึ่งเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยความเป็นของเที่ยง โดยความเป็นของสุข โดยความเป็นตัวเป็นตน จึงได้มีความทุกข์เกิดขึ้น.

สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงในโลกทั้งหลายเหล่านั้น ไม่สามารถจะทำอะไร ให้เป็นที่พึงแก่ตนได้, ไม่สามารถจะทำตนเองให้เป็นที่พึ่งแก่ตนเองได้ เพราะ ความที่ไม่รู้ตามที่เป็นอย่างจริง ว่าความทุกข์นั้นเป็นอย่างไร, ว่าเหตุให้เกิดทุกข์นั้น เป็นอย่างไร, ว่าความดับทุกข์สูญสิ้นไปไม่มีเหลืออันเป็นอย่างไร, และอุบายวิธี ที่จะดับความทุกข์ให้สิ้นไปนั้นเป็นอย่างไร, ดังนี้.

เมื่อไม่รู้สิ่งซึ่งควรรู้ ดังนี้แล้ว ก็จมอยู่ในกองทุกข์; มีความทุกข์ อยู่โดยเสมอหน้ากัน ไม่ว่าจะ เป็นมนุษย์ หรือเป็นเทวดา เป็นมาร เป็นพรหม ก็ถูกเบียดเบียนอยู่ด้วยความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย, เบียดเบียนอยู่ ด้วยความอยากได้สิ่งใดแล้วก็ได้ไม่ได้ตามที่ตนหวัง : เป็นมนุษย์ก็อยากอย่างมนุษย์, เป็นเทวดาก็อยากอย่างเทวดา, เป็นมารเป็นพรหมก็อยากอย่างมาร อย่างพรหม, เป็นสัตว์ในอบายก็อยากอย่างสัตว์ในอบาย ในนรก, แต่ปริมาณของความ อยากรนั้น ย่อมเผาผลาญจิตใจโดยเสมอหน้ากัน จึงไม่สามารถจะแก้ปัญหาของ ตัวเองได้ เรียกว่า ลำพังของตัวก็ไม่อาจจะช่วยตัวเองได้.

ต่อเมื่อได้ฟัง ความจริงอันประเสริฐ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้ว เป็นความจริงที่แสดงให้เห็นว่า ความทุกข์เป็นอย่างไร, เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างไร, ความดับสนิทของทุกข์เป็นอย่างไร, วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์เป็น อย่างไร, สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ได้เข้าใจแจ่มแจ้งในความจริงอันนี้แล้ว ย่อม หมดปัญญาที่จะคั่งค้าง ย่อมไม่มีเหตุผลอันใดที่จะต่อต้าน, จึงกล่าวว่าเป็นผู้ที่หมด ปัญญา ที่จะหมุนจักร ของพระพุทธองค์ให้กลับหลัง; มีแต่จะยอมรับปฏิบัติ ตามพระธรรมคำสั่งสอน.

เมื่อมีศรัทธาปสาทะในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ปฏิบัติด้วยกาย วาจาใจ เพื่อไถ่ถอนความทุกข์ของตน จนกว่าจะสูญสิ้นไป ด้วยอาศัยพระธรรม นั้น; จึงกล่าวได้ว่า ไม่มีผู้ใดจะมีปัญญาวิเศษ สามารถที่จะรู้สิ่งอื่น ซึ่ง ประเสริฐยิ่งไปกว่า การตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า น้อยอย่างหนึ่ง; ไม่สามารถที่จะนำมาซึ่งเหตุผล ที่จะเป็นเครื่องหักล้างคำสั่งสอน หรือการตรัสรู้ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า น้อยอย่างหนึ่ง. ท่านจึงกล่าวว่า **โลก อุปปฏิวัตติยิ - อนุบุคคลใดในโลกใด ๆ ไม่สามารถจะต้านทาน ให้ออกกลับได้** ดังนี้.

พระสูตรสูตรนี้มีลักษณะเหมือนกับบรมจักร คือล้อแห่งธรรม ที่หมุน ไปในโลกไหน ๆ ก็ตาม ไม่มีใครในโลกนั้น ๆ จะต้านทานให้หมุนกลับได้; มีแต่จะหมุนก้าวหน้าไปจนตลอดโลกทุกโลก ได้รับการต้อนรับของสัตว์โลกนั้น ๆ บรรดาที่มีความทุกข์ประจำตน ได้อาศัยพระธรรมนั้นแล้ว ถอนตนออกมา จากทุกข์ได้; **ก็ในพระสูตรนี้มีข้อสำคัญ** ที่ทรงแสดงในเบื้องต้น คือ **เรื่องที่สุต ๒ อย่าง** และ **มัชฌิมาปฏิปทา** ซึ่งเป็น **ทางสายกลาง**.

คำว่าที่สุต ๒ อย่าง นี้ ผู้ที่ไม่เคยสดับมาแต่ก่อน ย่อมไม่อาจจะเข้าใจได้; เพราะฉะนั้นควรจะได้ทราบถึงข้อนี้เสียบ้างก่อนตามสมควร ว่าสิ่งที่ เรียกว่าที่สุต, ที่สุตซึ่งมีอยู่ ๒ อย่างนั้นคืออะไร? เพื่อจะเข้าใจในเรื่องนี้ จะต้องศึกษาให้เข้าใจเสียก่อนว่า ในประเทศอินเดีย ในสมัยพุทธกาลนั้น **คนเขามีความคิดความเห็นกันอย่างไร?** ถ้าจะเข้าใจเรื่องนั้นดีขึ้นไปอีก ก็ต้องศึกษาสืบต่อไปอีกหน่อยหนึ่งว่า **ก่อนแต่นั้นไปอีกแล้ว คนเขามีความรู้หรือการศึกษา ความคิดความนึกกันอย่างไร?** เป็นอันว่าเราจะต้องศึกษาเรื่องราว เกี่ยวกับความคิดนึก หรือวิชาความรู้ของคน ในประเทศอินเดีย ประมาณสัก ๒๕๐๐ ปี ก่อนพระพุทธเจ้าเกิด.

อธิบายความข้อนี้ว่า *ลัทธิศาสนาในประเทศอินเดีย* ที่เป็น *ชั้นเริ่มแรก* ที่สุดนั้น เป็นศาสนาประเภทความเชื่อ, คือสอนให้เชื่อในสิ่งที่ไม้อาจจะพิสูจน์ได้ ให้เชื่อในสิ่งซึ่งเร้นลับไม้อาจจะเห็นตัว; รวมความแล้ว ก็เชื่อผีสิง เทวดา พระเป็นเจ้าต่าง ๆ เหล่านั้น. อาศัยความเชื่อความไว้วางใจในพระเป็นเจ้า มาทำให้จิตใจของผู้นั้นสบาย. ทำการบูชาอันวอนต่าง ๆ เพื่อให้เกิดลาภเกิดผล. ลักษณะเช่นนี้เป็นไปได้ทุกหนี่ง คือมีคนประพาศปฏิบัติกันมา ยุคหนึ่งทีเดียว นับด้วยพันปี หรือสองพันปี.

ครั้นนานเข้า ๆ คนก็ค่อยฉลาดขึ้น จนเกิดมีบุคคลที่กล้าคิดกล้านึก; แล้วก็มองเห็นว่า การที่จะมามีความเชื่อตายไปตามคำบอกเล่าเช่นนี้ เป็นการเปล่าประโยชน์ เป็นการโง่เขลาหลงมาย จึงเกิดมีคนกล้าคิด หรือมีศาสนาของคนกล้าคิด *ยึดเอาเหตุผลเป็นเกณฑ์ขึ้นมา*. ในหมู่คนที่กล้าคิดยุคใหม่นี้ ได้เกิดแบ่งแยกเป็น ๒ พวก :-

พวกหนึ่งมีความเห็นว่า จะไปมัวอ้อนวอนพระเป็นเจ้าอยู่ทำไม; จะไปเชื่อในเทวดาผีสิง ที่มองไม่เห็นตัวทำไม. จึงมาพยายามกระทำการแสวงหาแล้วบริโภคน้ำซึ่งเราอาจจะทำเอาได้ ด้วยมือด้วยเท้าของเราเอง จะดีกว่า. ข้อนี้ก็ได้อะไรการแสวงหากามารมณ์ หรือเบญจพิธกามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ตามที่สัตว์ทั้งหลายปรารถนากันอย่างไร มาให้มากที่สุดที่จะมากได้แล้ว, บริโภคน้ำอยู่ กระทำใจให้อิ่มอยู่ด้วยกามคุณเหล่านั้น; แล้วก็บัญญัติว่านั่นเป็นที่ดับ เป็นที่สิ้นสุดของความทุกข์, ได้เคยบัญญัติลักษณะเช่นนี้ว่าเป็นพระนิพพาน กันมาแล้ว ตั้งแต่ยุคนั้น. โดยให้คำอธิบายสั้น ๆ ว่า ถ้าทำให้ตัณหาคือความอยากนั้นอิ่มเอมไปแล้ว ก็เป็นการดับทุกข์สิ้นเชิงไปในตัว จึง

มีการยกเอาความสมบูรณ์ด้วยกามคุณเป็นเครื่องดับทุกข์, หรือ เป็นพระนิพพาน
แล้วไปสุดโต่งอยู่ข้างหนึ่ง ดังนี้.

ส่วนนักคิด อีกพวกหนึ่ง นั้น แล่นกลับ ตรงกันข้าม : พิจารณา
เห็นว่า สิ่งใดเป็นที่ตั้งให้เกิดความอยากในทางกามคุณ; หรือว่าอวัยวะส่วนใด
เป็นที่ตั้งอาศัยให้เกิดความอยากในทางกามคุณ เราจึงพากันทำอวัยวะส่วนนั้นให้
ทุพพลภาพ ให้อ่อนกำลัง จึงจะเป็นการดับทุกข์, ไม่เป็นทางให้ความทุกข์เกิดขึ้น.
คนพวกนี้จึง มีเหตุผลในการที่จะบำเพ็ญตบะทรมาณกาย ใ้ร่างกายเหี่ยวแห้ง
ไม่เป็นที่ตั้งของความอยาก ความทะเยอทะยานในทางกามคุณ, และด้วยความหวัง
ว่าการทำเช่นนั้นจะเป็นการดับกิเลสตัณหาได้สิ้นเชิง. นับว่าเป็นการ **แล่นไป
สุดโต่งอยู่อีกข้างหนึ่ง** คือทำตนเป็นปฏิบัติต่อกามคุณ แล้วยังหวังที่จะทำลาย
อวัยวะซึ่งเป็นที่ตั้งที่เกิดของกามคุณ ทำร่างกายและจิตใจให้ทุพพลภาพ ไม่เป็นที่
เกิดของกามารมณ์อีกต่อไป นับว่าเป็นที่สุดอีกข้างหนึ่ง.

รวมทั้งอีกข้างหนึ่งก็เป็น ๒ ข้าง จึงได้ใช้คำว่า **อุโภ อนุตา** แปลว่า
ที่สุดทั้ง ๒ ข้าง : พวกหนึ่งสุดไปข้างซ้าย, พวกหนึ่งสุดไปข้างขวา. พวกสุด
ไปข้างซ้าย ก็คือ พวกที่ **นิยมให้เหี่ยวแก่กิเลสตัณหา** ให้มีให้เื่อมอยู่เสมอ;
ส่วน **อีกพวกหนึ่ง** นั้น เป็นพวกที่ **ทรมาณกิเลสตัณหาให้ทุพพลภาพด้วยการทรมาณ
ร่างกาย.** นี้เป็นลัทธิที่ถือกันว่าดีที่สุดในยุคพุทธกาล ก่อนพระพุทธเจ้าเกิด
เพียงเล็กน้อย.

เมื่อพระพุทธองค์ทรงอุบัติบังเกิดขึ้นในกลุ่มชนชาวอินเดีย ซึ่งเป็น
นักคิดเหล่านั้น พระองค์ได้ทรงค้นคว้าทุกอย่างทุกทางที่จะทรงค้นคว้าได้;

ทรงพบว่าลัทธิสองอย่างนั้น หาใช้ความถูกต้องไม่; เป็นการทำความความ
งมงาย ไปสุดโต่งอยู่ข้างซ้ายข้างขวาเท่านั้นเอง.

เพราะฉะนั้น แทนที่พระองค์จะตรัสว่าเป็นลัทธิศาสนา ๒ ลัทธิ;
พระองค์กลับตรัสเรียกมันว่า เป็นที่สุดโต่ง ๒ ข้าง ซึ่งใคร ๆ อย่านำเข้าไปใกล้เลย.
แต่พระองค์ได้ตรัสมีชฌิมาปฏิบัติ คือ ข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลาง : ไม่ไป
สู่สุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง, ไม่ตามใจกิเลส คือไม่ปรนเปรอตามตัณหา; แต่ก็ไม่ได้
ได้พยายามที่จะทำลายร่างกายโดยคิดว่า จะเป็นการทำลายตัณหาพร้อมกันไป.

แต่ทรง สอนให้ปฏิบัติในระเบียบปฏิบัติอันหนึ่ง ซึ่งเป็นทางให้
เกิดปัญญา รู้แจ้งสิ่งทั้งหลายทั้งปวงว่าเป็นอย่างไร แล้วปฏิบัติให้ถูกต้องต่อสิ่ง
เหล่านั้น. เช่นรู้แจ้งว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ดังนี้แล้ว
ก็ปล่อยวางความยึดถือในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเสีย : จะยินดีหรือรักใคร่ก็ไม่ยินดีไม่
รักใคร่. จะเกลียดชังอดทนาระอาใจ ก็ไม่เกลียดชังอดทนาระอาใจ, เพราะเหตุ
ฉะนั้น ลัทธิของพระองค์จึงไม่ข้องแวะกับสุดโต่ง ๒ ข้าง คือไม่ไปยินดีในสิ่ง
ซึ่งเรียกว่า กามคุณ; แต่ก็ไม่ได้เกลียดชังในสิ่งที่เรียกว่า กามคุณ;
แต่กระทำใจให้รู้ตามที่เป็นจริงว่า สิ่งเหล่านี้เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา:
ไม่ยึดถือโดยความเป็นตัวตน เป็นของของตน. กามคุณก็ทำอันตรายจิตใจ
ไม่ได้, และทั้งก็ไม่ต้องลำบาก ไปเที่ยวทำลายที่เกิดที่ตั้งของกามคุณให้เห็นน้อย
เปล่า; จึงจัดว่าเป็นมชฌิมาปฏิบัติ ที่ดำเนินอยู่ในทางสายกลาง ไม่
ข้องแวะไปในสุดโต่งทั้งสอง.

เป็นการแสดงให้เห็นได้ว่า **ลัทธิศาสนาซึ่งเกิดขึ้นใหม่** คือของพระพุทธรองค์นั้น ไม่พ้องกันกับที่เกิดขึ้นแต่กาลก่อนเลย; ลัทธิศาสนาที่เกิดขึ้นก่อนก็คือเรื่องความเชื่อ ให้เชื่อในพระเจ้า. ครั้นต่อมา เกิดความเบื่อกับที่จะต้องเชื่อในพระเจ้า เกิดใช้เหตุผลของตนเอง ก็บูชาตามคุณพวกหนึ่ง, กระทำตนเป็นปฏิบัติกษัตริย์ตามคุณพวกหนึ่ง.

ครั้นพุทธรศาสนาเกิดขึ้น ก็ไม่ข้องแวะกับสองลัทธินั้น; แต่ได้ดำเนินปฏิบัติในทางสายกลาง ทำปัญญาให้เกิดขึ้น รู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงว่าเป็นอย่างไรแล้ว, มีจิตใจไม่เกี่ยวข้องในสิ่งเหล่านั้นแล้ว, ความทุกข์ทั้งหลายก็เกิดขึ้นไม่ได้; เพราะไม่นี่ก็อยากในทางที่จะได้ ไม่นี่ก็อยากในทางที่จะมีจะเป็น และไม่นี่ก็อยากในทางที่จะไม่มีไม่เป็น.

รวมความก็คือไม่อยากในสิ่งใด ๆ หมด มีสติปัญญาว่าควรปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ๆ อย่างไร ก็ทำไปตามที่เหตุผลมีอยู่ตามที่เห็นควร; ไม่ต้องกระทำด้วยความอยาก, แต่ทำด้วยสติปัญญาให้ถูกต้องตามธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ดังนี้. นี้เรียกว่า เป็นลัทธิของพระพุทธรองค์ซึ่งไม่ข้องแวะกับที่สุดโต่ง ๒ ข้าง; แต่ดำเนินไปในทางสายกลาง; เป็นการเรียรายสิ่งซึ่งพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ให้สัตว์ทั้งหลายได้ใช้ปฏิบัติ เพื่อถอนตนออกจากทุกข์ ดังนี้.

พระสูตร นี้จึงมีลักษณะที่ **แสดงมัชฌิมาปฏิปทา** เป็นใจความสำคัญยิ่งกว่าสิ่งทั้งหลาย. ถ้าจะกล่าวว่า ธรรมจักกัปปวัตตนสูตรนี้กล่าวด้วยเรื่องอะไร? ก็จะตอบได้ว่าเรื่องมัชฌิมาปฏิปทา. เพราะเหตุใดจึงกล่าวดังนี้? เพราะเหตุที่ว่าพระพุทธรองค์ตรัสถึงที่สุดโต่ง ๒ อย่างก่อน แล้วได้ตรัสสิ่งซึ่งไม่ไปข้องแวะกับที่สุดโต่งนั้น ในฐานะเป็นเรื่องของพระองค์เอง คือ **มัชฌิมาปฏิปทา**

ซึ่งทำให้เกิดญาณ เกิดปัญญา เป็นไปเพื่อพระนิพพาน ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฏฐิตั้งกล่าวแล้ว. ต่อจากนั้นไปจะได้วิเศษนาในส่วนพระบาลีของพระสูตรนั้น กว่าจะสมควรลงด้วยเวลา.

พระบาลีนี้มีปาฐะเป็นบทตันว่า *เอวมุเม สุตฺติ* ซึ่งแปลว่า *ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้*. คงจะมีผู้ถามว่า *ข้าพเจ้านั้นคือใคร?* ในที่นี้เป็นที่รับรองต่อกันทั่วไปว่า ได้แก่ *พระอานนท์*. ทำไมจึงได้แก่พระอานนท์? ก็เพราะเหตุว่า *สูตรหรือพระธรรมทั้งหมด* ที่เป็นส่วนสุดตันตปิฎกนั้น *พระอานนท์เป็นผู้แสดงแก่ที่ประชุม ให้ที่ประชุมซักฟอกความผิดถูก*; เมื่อรับรองว่าเป็นความถูกต้องแล้ว จะช่วยกันจำไว้จึงเรียกว่า *ทำสังคายนา*. เพราะเหตุฉะนั้นพระอานนท์จึงได้เอ่ยขึ้นเป็นคำแรกในที่ประชุมนี้ว่า *เอวมุเม สุตฺติ - อันข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้*. ฟังมาแล้วจากผู้ใด? ก็ฟังมาแล้วจากพระผู้มีพระภาคเจ้า. ฟังมาแล้วอย่างนั้น *อย่างไร*? คืออย่างที่ใดกล่าวต่อไปนั่นเอง.

แล้วท่านก็กล่าวว่า *เอกิ สมัยิ ภควา พาราณสียิ วิหรติ อสิปตเน มิคทายเ* ซึ่งมีใจความว่า *ครั้งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จประทับอยู่ในป่าอสิปตนมิกทายวัน ใกล้ๆ เมืองพาราณสี*. คำว่า "สมัยหนึ่ง" นั้นเป็นสำนวนบาลี หมายถึงสมัยที่กล่าวถึงนั่นเอง; ไม่ได้กล่าวเป็นคำเลื่อนลอย แต่เพียงว่าหนึ่ง ๆ หนึ่ง ๆ แล้วก็ไม่ว่าหนึ่งไหน. แต่เป็นการจำกัดลงไปว่า *หนึ่งที่พระพุทธรองค์ประทับอยู่ที่ป่าอสิปตนมฤคทายวัน นั้นแหละ*.

ทำไมจึงได้ชื่อว่าป่าอสิปตนมิกทายวัน? คำว่า *อสิปตนะ* แปลว่า *เป็นที่ตกของฤๅษี*. คำว่า *มิกทายวัน* แปลว่า *ป่าเป็นที่ให้อภัยแก่น้ำ*.

อสิปตนะเป็นที่ตกของฤๅษีนั้น เป็นอย่างไร? อรรถกถาอธิบายความ
 ข้อนั้นว่า ทรงบำเพ็ญตัวเอง เป็นที่ที่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อน ท่าน
 ปรีนิพพาน. ท่านปรีนิพพานอย่างไร? พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เมื่อทราบ
 ถึงเวลาที่จะต้องปรีนิพพานแล้ว ก็เหาะลอยขึ้นไปสู่นภากาศคือบนฟ้า แล้วก็
 นิพพานในขณะนั้น; ร่างกายของท่านจึงตกลงมาที่แผ่นดิน. เมื่อท่านนิมต
 กันที่ป่าตรังนี้มากขึ้น ๆ ก็ถือเหมือนกับเป็นป่าช้าของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย
 จึงได้เรียกว่าอสิปตนะเป็นที่ตกของฤๅษี.

คำว่า ฤๅษี นี้ไม่ได้หมายถึงฤๅษีชีไพร; หมายถึงพระปัจเจกพุทธเจ้า
 ทั้งหลายเหล่านั้น. ทำไมคำว่า ฤๅษี จึงหมายถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นเล่า?
 ผู้ที่ไม่เคยเรียนบาลี ก็ยอมประหลาดใจ แต่ถ้าเคยเรียนบาลีแล้ว ก็จะพบในที่
 ทั่วไปว่า คำว่า อสิ หรือ ฤๅษี นั้น ท่านใช้เรียกสำหรับบุคคลผู้แสวงหาคุณอัน
 ใหญ่, คุณอันใหญ่ ในที่นี้ก็คือ นิพพาน ผู้ใดแสวงหานิพพานแล้วได้ชื่อว่าอสิ
 หรือฤๅษี ทั้งนั้น.

พระพุทธเจ้า, พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ตาม, พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ตาม
 พระอรหันตสาวกก็ตาม, ล้วนแต่ผู้ที่เคยแสวงหาคุณอันใหญ่ คือพระนิพพานมา
 แล้วทั้งนั้น; เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า อสิ หรือ ฤๅษี. พระปัจเจกพุทธเจ้า
 ทั้งหลายได้นำมาว่าอสิหรือฤๅษี; เพราะเหตุฉะนั้นเอง ป่านี้เป็นที่ตกแห่งสรีระ
 ร่างของพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น จึงได้ชื่อว่าอสิปตนะคือป่าเป็นที่ตกของฤๅษี.

ส่วนที่ว่า มิคทายวันนั้น เป็นที่ให้อภัยแก่เนื้อ; หมายความว่า
 พระเจ้าแผ่นดินได้มีกฎ ห้ามมิให้บุคคลผู้ใดทำอันตรายเนื้อ ซึ่งอาศัยในบ้าน, ให้

เป็นที่ผาสุกแก่เนื้อของปวง. สถานที่เช่นนั้นเขาเรียกว่า *มิกทายวัน* แปลว่า *เป็นที่*
ทักทายให้แก่ฝูงเนื้อเสียแล้ว.

ป่าเป็นที่ให้อภัยแก่เนื้อ เช่นนี้ด้วย, เป็นที่ตกของพระปัจเจก-
พุทธเจ้าแต่กาลก่อน ด้วย จึงได้ชื่อว่า อสิปตนมิกทายวัน อยู่ในใกล้เมือง
พาราณสี ไม่ได้อยู่ในเมืองพาราณสี.

พระพุทธรเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่ป่าอสิปตนมิกทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี
หนทางประมาณ ถ้านับอย่างเดีววัน ก็ประมาณ ๗-๘ ไมล์ ไมล์หนึ่ง ๔๐ เส้น;
หนทางก็ไม่ถึง ๔๐๐ เส้น ประมาณ ๓๐๐ กว่าเส้นเท่านั้นเอง. เมื่อพระผู้มี-
พระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่านี้ ได้ทรงแสดงอนุตตรธรรมจักร จึงได้ยกเอาป่า
นี้ว่าเป็นที่ทศกรังหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่นั้น.

โดยบทบาทต่อไปว่า ตตฺร โข ภควา - ในที่นั้นเองพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้ง ๕ แล้ว ตรัสข้อความนี้ว่า เทวเม ภิกฺขเว อนฺตา-ตุกฺกอน
ภิกฺขุทฺถฺหฺลฺยา! ที่สุด ๒ อย่างเหล่านี้. ปพฺพชิตฺเตน น เสวิตพฺพา - อันบรรพชิต
ไม่ควรต้องเสพเลย. โย จายํ กามสฺสุ กามสฺสุลฺลิกานฺุโยโค คือการประกอบตน
ห้วงพันอยู่ในกามสุข เป็นของต่ำ เป็นของชาวบ้าน เป็นของปดฺุชน ไม่ใช่ของอริยะ
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ น้อย่างหนึ่ง. โย จายํ อตฺตกิลมถานฺุโยโค
คือ - การประกอบในการกระทำตนให้ลำบาก เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะเจ้า ไม่
ประกอบด้วยประโยชน์เลย น้อย่างหนึ่ง.

นี่เป็นการแสดงสิ่งซึ่งพระองค์ ทรงปฏิเสธอย่างเด็ดขาดว่า บรรพชิต
อย่าเข้าไปข้องแวะเลย. โดยเหตุที่พระองค์ทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ จึงได้ใช้

คำว่า “บรรพชิต” จะมีปัญหาเกิดขึ้นได้เสมอไปว่า ถ้าอย่างนั้น *ฆราวาส* *เล่าจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับที่สุด ๒ อย่างนี้แลหรือ?* พึงเข้าใจว่าการที่กล่าวว่า *บรรพชิต* *ไม่ควรต้องเสพนั้น* ย่อมหมายถึง *ฆราวาสผู้เป็นพุทธบริษัททั่วไปด้วย* เพราะเป็นคำกล่าวเฉพาะถิ่น เฉพาะคน; แต่ในที่อื่นได้กล่าวเป็นกลาง ๆ ไม่จำกัดว่า *บรรพชิต* *หรือคฤหัสถ์ก็มี.*

นี่ก็เป็นเครื่องแสดงว่า *ธรรมะ* *นี้กล่าวทั่วไป* แม้จะถือเอา *นัยแห่งพระบาลี* *ในที่นี้เป็นเกณฑ์* ก็ยังจะเห็นได้ว่าเป็นการกล่าวสำหรับ *ฆราวาส* *ผู้มุ่งหมายจะปฏิบัติ* *เพื่อถอนตนออกจากความทุกข์ด้วยเหมือนกัน.* แต่ถ้าเป็น *ฆราวาสผู้สมัครใจจะจมอยู่ในปลักหนองของความทุกข์นั้น* *ก็ตามแต่ใจ;* *จะยินดีในที่* *ที่สุดทั้ง ๒ อย่างนี้* *อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้* *ย่อมกระทำได้ตามปรารถนา.*

แต่ถ้าผู้ใดต้องการจะหลีกเลี่ยงจากความทุกข์ จะเว้นจากความทุกข์แล้ว ย่อมรวมอยู่ในคำนี้ คือในคำว่า *ปพฺพชิต* *หรือ* *ปพฺพชิตฺเตน* *นี้ด้วยกันทั้งนั้น.* เพราะเหตุว่า คำว่า “*บรรพชิต*” *นั้น* *หมายถึงผู้ที่ต้องการจะเว้น* *หรือกำลังเว้น* *หรือ* *เว้นแล้วจากความทุกข์* *หรือจากสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งของความทุกข์;* *ไม่จำเป็นจะต้องโกนหัว* *นุ่งเหลือง* *ในที่นี้* *ก็หามิได้;* *เพราะตัวหนึ่ง* *สอปลงถึงผู้ที่จะ* *เว้นจากความทุกข์,* *เว้นจากสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งของความทุกข์* *หรือเป็นผู้ที่เว้นได้แล้ว* *ก็ตาม.*

เพราะฉะนั้น ถ้าผู้ใดต้องการจะเว้นจากความทุกข์แล้ว ผู้หนึ่งก็ต้อง เว้นจากที่สุด ๒ อย่างนี้ โดยไม่จำกัดว่า จะเป็น *ฆราวาส* *หรือเป็นนักบวชเลย;* *จึงเป็นอันว่า* *บทว่า* *ปพฺพชิตฺเตน* *น เสวิตฺตพฺพา* *นั้นหมายถึงผู้ที่ต้องการจะเว้นจาก*

ความทุกข์โดยประการทั้งปวง; จะต้องเว้นเสียจากการมัวเมาอยู่ในกามสุข, จะต้องเว้นเสียจากการทรมาณกาย ทำตนให้ลำบากโดยไร้ประโยชน์; ไม่เอียงไปซ้าย ไม่เอียงไปขวา ไม่ไปสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่งแล้ว ดำรงตนอยู่ในท่ามกลาง คือ ในทางที่ถูกในทางที่ประกอบไปด้วยเหตุผล รุ่งเรืองอยู่ด้วยปัญญา เห็นแจ้งสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอยู่ตามที่เป็นจริง เพื่อให้ถึงความดับทุกข์ได้ด้วยอำนาจของปัญญานั้น.

เพราะฉะนั้น พระองค์จึงได้ตรัสต่อไปว่า มีข้อปฏิบัติซึ่งเป็นหนทางสายกลาง ไม่ข้องแวะกับที่สุดโต่ง ๒ อย่างนั้นเลย ซึ่งตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว; จกขุกรณี - เป็นเครื่องทำให้เกิดดวงตา, ฌานกรณี - เป็นเครื่องทำให้เกิดความรู้ เป็นไปเพื่อความสงบรำงับ เป็นไปเพื่อยิ่ง เป็นไปเพื่อรู้พร้อม เป็นไปเพื่อนิพพาน.

เราจะเห็นได้จากบทเหล่านี้เอง คือบทว่าทำให้เกิดดวงตา ทำให้เกิดความรู้อย่าง ทำให้เกิดความรู้พร้อม ทำให้สงบรำงับ ทำให้ถึงนิพพาน ว่าล้วนแต่เป็นการปฏิบัติ ในทางที่ไม่ข้องแวะ กับที่จะจมอยู่ในเบือกตม กล่าวคือ กาม หรือว่าไปมัวทรมาณร่างกายให้เสื่อมกำลัง ให้สูญเสียสมรรถภาพที่จะปฏิบัติหน้าที่ของมัน.

เราจะเห็นได้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ได้ทรงสั่งสอนให้ทำลายร่างกาย; แต่ทรงสั่งสอนให้ใช้ร่างกายนี้เป็นเหมือนกับเครื่องมือ, เป็นเหมือนกับยานพาหนะ สำหรับจะได้อาศัยในการกำจัดความทุกข์. อุปมาที่แยบคายเกี่ยวกับเรื่องนี้มีอยู่ว่า ร่างกายนี้เปรียบเหมือนกับซากศพลอยน้ำ ที่คนยังจะใช้ชี้ข้ามปากพินโจร พินอันตราย ซึ่งไหลตามมาก็ได้. เมื่อเป็นดังนี้

แล้วเหตุใฉนจะต้องไปทรมานร่างกายให้ทุพพลภาพ ให้สูญเสียมรรตภาพโดยสิ้นเชิงเล่า. จะต้องบังคับควบคุมบริหารร่างกายนี้ให้แต่เพียงพอเหมาะพอดี, ให้เป็นเครื่องมือหรือยานพาหนะ, เป็นที่ตั้งของสติปัญญาสำหรับจะได้รู้สิ่งที่ควรรู้ เพ็รรู้ยั้ง เพ็รรู้พร้อม เพ็รนิพพานได้ในที่สุด ดังนเอง. ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทานั้น ไม่เอียงไปในทางกาม แต่ก็ไม่ได้มีวเสียเวลารบสู้กันกับกาม แต่ได้หลีกไปดำเนินในทางสายกลาง ซึ่งเป็นทางแห่งปัญญาโดยส่วนเดียว.

เมื่อพระพุทธองค์ได้ตรัสตั้งนี้แล้ว ได้ตรัสเป็น กถะกัมมัตตปุจฉา คือถามเองตอบเอง สืบไปว่า กตมา จ สา ภิกขเว มชฌิมา ปฏิปทา— คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย! มัชฌิมาปฏิปทานั้นเป็นอย่างไรเล่า? ซึ่งตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว ซึ่งเป็นเครื่องทำให้เกิดดวงตา ซึ่งเป็นเครื่องทำให้เกิดความรู้ ซึ่งเป็นไปเพื่อสงบรับเป็นไปเพ็รนิพพาน. พระองค์ได้ตอบด้วยพระองค์เองว่า อยเมว อริโย อญฺจกโก มกโก — ข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลาง ที่ตถาคตรู้แล้วนั้น ก็อัญจกิกมรรคนีเอง.

เพราะเหตุนี้ คืออะไรบ้างเล่า? สัมมาทิฐิ — ความเห็นอันถูกต้อง, สัมมาสังกัปป — ความดำริอันถูกต้อง, สัมมาวาจา — การพูดจาที่ถูกต้อง, สัมมากัมมันโต — การทำกรงานที่ถูกต้อง, สัมมาอาชีโว — ดำรงชีวิตในภาวะลักษณะที่ถูกต้อง, สัมมาวายาโม — พากเพียรพยายามอยู่แต่ในทางที่ถูกต้อง, สัมมาสติ — มีความรำลึกประจําใจที่ถูกต้อง, สัมมาสมาธิ — มีการดำรงใจมั่น แน่วแน่ในลักษณะที่ถูกต้อง.

อัย โข สา ภิกขเว มชฌิมา ปฏิปทา— คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย! นี้แหละคือ มัชฌิมาปฏิปทา ที่ตถาคตได้ตรัสรู้พร้อมแล้ว เป็นเครื่องทำให้เกิดดวงตา เป็นเครื่องทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความรำงับ เป็นไปเพื่อความรู้อย่างรู้พร้อม เป็นไปเพ็รนิพพาน.

พระองค์ได้ถามเองตอบเอง ว่า *มัชฌิมาปฏิปทา* คืออะไร? และตอบว่า คือ *อัญจังกิम्मรรค*. *อัญจังกิम्मรรค* คืออะไร? คือ *ความเห็นถูกต้อง ความไม่ฝืนถูกต้อง พุดจาถูกต้อง มีการงานถูกต้อง มีอาชีพถูกต้อง มีความพากเพียรถูกต้อง มีความรำลึกถูกต้อง มีความขี้ใจมัน หรือดำรงใจมันในลักษณะที่ถูกต้อง.*

ทำไมจึงได้เรียกว่ามีองค์ ๘ ประการ? เพราะว่าทั้ง ๘ องค์นี้ต้องรวมกัน ไม่ใช่แยกกัน. ถ้ายังแยกกัน ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์ ในการที่จะเป็นมัชฌิมาปฏิปทา. เปรียบเหมือนอย่างว่า ทยุกยาขนานหนึ่ง ต้องประกอบด้วยของเอามาปรุงกันถึง ๘ อย่าง ให้เข้าเป็นยาขนานเดียวกัน จึงจะแก้โรคได้. ถ้ามัวไปแยกกันอยู่เป็นอย่าง ๆ ย่อมไม่สามารถจะเป็นยาขนานนั้น หรือแก้โรคได้ตามที่ต้องการ.

อัญจังกิम्मรรค นี้ก็เหมือนกัน ในการที่จะทำให้เกิดดวงตา ในการที่จะทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อสงบารับ เพื่อนิพพานนั้น ก็ต้องครบไปด้วยองค์ทั้ง ๘ ประการ กลมเกลียวเป็นอันเดียวกัน; เหมือนกับเชือกเส้นใหญ่ ประกอบอยู่ด้วยเกลียว ๘ เกลียว พันกันอย่างสนิทแล้ว ก็สามารถที่จะเป็นทางสายกลาง ให้สำเร็จประโยชน์แก่บุคคลผู้ต้องการดวงตาหรือความรู้ เพื่อพระนิพพานได้เป็นแน่แท้.

อรรถาธิบายแห่งบุพพภาคของพระสูตรนี้มีใจความเพียงเท่านี้. ก่อนแต่ที่จะได้อธิบายสืบไป ขอให้เป็นโอกาสแก่พระสงฆ์จะได้สวดคณสาชยาย อุเทศปาฐะแห่งอริยสัจ ๔ ตามลำดับ เพื่อเป็นเครื่องเจริญศรัทธาปสาทะ ให้เกิดในส่วนธรรมรสอีกต่อหนึ่ง.

ขออาราธนาพระคุณเจ้าทั้งหลาย จงได้สวดคณสาธยายอุเทศแห่งอริยสัจจ์
๔ ต่อไป ณ กาลบัดนี้.

[พระสงฆ์สวด]

อิทํ โข ปน ภิกฺขเว	ทุกฺขํ อริยสจฺจํ
ชาติปํ ทุกฺขา ชราปํ ทุกฺขา	มรณมปํ ทุกฺขํ
... ๗ ๘ ๗ ๗ ๘ ๗ ...
... ๗ ๘ ๗ ๗ ๘ ๗ ...

อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ
อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค เสยฺยถิํ สมฺมาทิฏฺฐิฯ

สาธโว ดูก่อนท่านสาธุสัตบุรุษ, ธรรมเทศนาเป็นปูพพาปรลํดับ
สืบต่อไป พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงกล่าว กถศกัมมัยตาปุจฺฉา, ตรีสทวฺขํอํแห่ง
มัชฌิมาปฏิปทาโดยพระองค์เอง ตรีสทามเองตอบเองแล้ว, ได้ตรีสอริยสัจจ์
๔ ประการสืบไปในลำดับ ด้วยบทว่า อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขํ อริยสจฺจํ
เป็นอาทิ.

การที่พระองค์ได้ตรัสถึงมัชฌิมาปฏิปทา ว่าเป็นไปเพื่อนิพพาน แล้ว
ตรีสอริยสัจจ์ ๔ ประการสืบต่อเป็นลำดับไปนี้ รู้ได้จากอุเทศบาลี สืบไปนั้นเองว่า
มัชฌิมาปฏิปทา คือหนทางประกอบไปด้วยองค์ ๘ ประการนั้น เป็นไปเพื่อให้เกิด
ดวงตา เป็นไปเพื่อให้เกิดความรู้ เป็นไปเพื่อความสงบรำงับ รู้พร้อม รู้ยิ่ง เพื่อ
นิพพาน.

ข้อที่ มัชฌิมาปฏิปทาให้เกิดดวงตา เกิดความรู้แน่นอน จึงได้แก่ การให้เกิดความรู้ในเรื่องอริยสัจ ๔ ว่าความทุกข์เป็นอย่างไร, เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างไร, ความดับทุกข์เป็นอย่างไร, วิถีปฏิบัติเพื่อดับทุกข์เป็นอย่างไร, เป็นอริยสัจ ๔ ประการ; นี่เป็นดวงตา, นี่เป็นความรู้. ผู้ใดเห็นอริยสัจ ๔ ประการ นี้แล้ว ผู้นั้นได้ชื่อว่ามีดวงตา คือ จักษุ, ผู้นั้นได้ชื่อว่ามีญาณ คือ ความรู้ สัมกับที่กล่าวว่ามัชฌิมาปฏิปทา นั้นเป็น **อักษุกรรม** คือ **เครื่องกระทำให้เกิดดวงตา เป็นญาณกรรม - เป็นเครื่องกระทำให้เกิดความรู้**; ดังนี้ ชัดแจ้ง อยู่ในตัวแล้ว.

ข้อที่จะต้องอธิบายต่อไป ก็ได้แก่ อริยสัจ ๔ ประการ แต่ละประการ พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า **อิหํ โข ปน ภิกขเว ทุกขํ อริยสัจจํ** ซึ่งแปลว่า **อริยสัจหรือความจริงอันประเสริฐ เรื่องความทุกข์นี้แล มีอยู่**. ข้อนี้เป็นการทรง ย้ำตามวิธีของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่จะทรงกล่าวอสาทหบูชา คือ วาจา ย้า วาจาหนักแน่น วาจาทำทายเป็น ให้ใครพิศุจน์เสมอ; ว่าอริยสัจเรื่องความทุกข์นี้มีอยู่. เมื่อกล่าวต่อไปว่ามีอยู่อย่างไร? ก็ได้กล่าวว่า **ชาติปี ทุกขา - แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์, ชราปี ทุกขา - แม้ความชราก็เป็นทุกข์, มรณมปี ทุกขํ - แม้มรณะก็เป็นทุกข์** ดังนี้ เป็นต้น จนกระทั่ง **สงขัตตเตน ปรณฺจูปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา - โดยสรุปแล้ว เบญจขันธ์ซึ่งประกอบอยู่ด้วยอุปาทานทั้ง ๕ ขันธ์นั้นแหละ เป็นตัวทุกข์**.

อธิบายตามลำดับ : **ชาติปี ทุกฺขา - แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์** คำว่า **แม้** หรือ **ปี** นี้ **เป็นคำย้า**, เป็นคำในภาษาบาลี ซึ่งมีความหมายเป็นการย้า; ไม่ใช่ ว่า **แม้**เฉยๆ หรือ **แม้**เลื่อนลอย แต่เป็นการย้าว่าต้องเป็นอย่างนั้นทีเดียว. คำว่า

ชาติปี ทุกุชา ถ้าเป็นไทยๆ ก็ต้องว่า ถึงความเกิดก็เป็นทุกข์ ซึ่งหมายความว่า ไม่ยกเว้นแม้แต่ความเกิดนั่นเอง.

คำว่า ความเกิดในที่นี้ ถ้าจะกล่าวอย่างหยาบๆ ก็ได้แก่การเกิดมาจากห้องบิดามารดา เป็นคน เป็นสัตว์ แล้วก็ต้องทนทุกข์ทรมาน ไปตามประสาที่ได้เกิดมา เป็นคนหรือเป็นสัตว์ นั้นเอง. แต่ที่จะกล่าวระบุว่า การเกิด ในขณะที่เกิดมีความทุกข์ มีความเจ็บปวดนั้น ก็ถูกเหมือนกัน แต่เป็นการถูกที่น้อยมาก; เพราะว่าคำว่า ความเกิด นี้กินความกว้าง : กินความถึงการมีขึ้นมากแล้วกัน จะมีขึ้นมาโดยในลักษณะอย่างไร เรียกว่าความเกิดทั้งนั้น.

เกิดมาอย่างที่เรียกว่า เกิดมาจากบิดามารดา นั้นก็เป็นการเกิด, ซึ่งเกิดมาชาติหนึ่ง อยู่ราว ๘๐ ปี อย่างมากที่สุด ๑๐๐ ปี แล้วก็ตายไป นี้ก็เรียกว่า ชาติ. ชาติอย่างนี้ก็เป็นทุกข์ เพราะว่าจะต้องเต็มไปด้วยความทรมานจนตลอดชาติ : บางคราวก็ต้องร้องไห้ บทที่จะต้องร้องไห้มาถึง ก็ต้องร้องไห้, ครั้นบทที่จะต้องหัวเราะมาถึงก็ต้องหัวเราะ เจยอยู่ไม่ได้, มันเป็นทาสของอะไรอย่างหนึ่ง เป็นแน่นอน คือจะต้องหัวเราะ ต้องร้องไห้ ไปตามสิ่งที่มาทำให้หัวเราะ ให้ร้องไห้; เพราะฉะนั้น ทั้งหัวเราะและทั้งร้องไห้จึงต้องเป็นความทุกข์ หรือเป็นความทรมานอย่างหนึ่งโดยเสมอกัน; แต่หัวเราะนั้นสนุกดี คนจึงเลยไม่เห็นเป็นความทุกข์. นี้เป็นเพราะความโง่ของเขาเอง จะโทษใครก็ไม่ได้; แต่ถ้าเอาตามความจริงแล้ว มันเป็นการที่ต้องทรมาน : หัวเราะร้องไห้ สลับกันไป เรียกว่าชาติหนึ่งนั้นไม่มีอะไร นอกจากการดีใจ การเสียใจ หรือการยินดียินร้ายจนตลอดชาติ น้อย่างหนึ่ง.

แต่คำว่า “ชาติ” นั้น หมายถึง การเกิดของจิตก็ได้ คือว่าคนเรามีการเกิดอยู่เป็นประจำในทางจิต วันหนึ่งเกิดต้งหลาย ๆ หน. ขณะใดมีความคิดอย่างคนเกิดขึ้นในจิต ขณะนั้นก็เป็นคน. ในขณะที่ มีความคิดดีพิเศษ ออกไปอย่างเทวดา ในขณะที่นั้นก็กลายเป็นเทวดา คือเกิดเป็นเทวดาไปแล้ว. ขณะใดความคิดตกต่ำ ไปมีความคิดอย่างสัตว์เดรัจฉาน เมื่อนั้นก็เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานไปแล้ว.

วันหนึ่งเท่านั้น อาจจะได้หลายสิบชาติทีเดียว, แล้วแต่ความคิดที่หมุนไป แล้วแต่ความคิดของผู้ที่ เขาจะควบคุมมันไว้ได้หรือไม่. ถ้าเขาควบคุมมันไว้ไม่ได้ วันหนึ่งก็ต้องเกิดตาย เกิดตาย นับด้วยสิบ ๆ ชาติ หรือร้อย ๆ ชาติ ที่เดียว; จะมีทุกอย่างครบถ้วนบริบูรณ์ เกิดเป็นโจรก็มี เกิดเป็นคนสัตบุรุษ พุทธบริษัทก็มี เกิดเป็นชวานายินดีทำนาก็มี เกิดเป็นเทวดายินดีแต่ในทางกามคุณก็มี; แล้วแต่ความคิดจะโน้มไปในเรื่องไหนในวันหนึ่งคืนหนึ่ง, เรื่องหนึ่งๆ นี้ ก็เรียกว่าเป็นชาติหนึ่งๆ ด้วยเหมือนกัน. ตามหลักแห่งภาษาบาลี เป็นอย่างนั้น จึงกล่าวได้ว่า คนเราก็มักเกิดวันหนึ่งๆ หลายสิบชาติ หรือหลายร้อยชาติก็ได้ แล้วแต่กรณี.

แม้ชาติในลักษณะเช่นนี้ ก็เป็นความทุกข์; ทุกข์เพราะมันมาจากกิเลสตัณหา, อยากไม่มีที่สิ้นสุด อย่างนี้เป็นเรื่องของกิเลสตัณหา อยากชนิดที่จะจูงไป เพื่อให้กระทำตามที่มันอยาก เป็นบ่าว เป็นทาสของกิเลสตัณหาเหล่านั้น อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน; มีลักษณะเหมือนกับจะเปรียบได้ว่า *กลางคืนอดควันไว้ ครั้นกลางวันก็เป็นไฟลูกโพลงๆ* แล้วแต่ความคิดนั้นมียู้อย่างไร.

กลางคืนนอนนี้กตริกตรองกายหน้าผาก เพราะยังทำไม่ได้ ยังมี
 ยังค้ำอยู่, พอกลางวันก็ลุกขึ้นสาละวนทำไปตามความอยาก. นี้เรียกว่ากลางคืน
 อัดควัน กลางวันเป็นไฟ; คนชนิดไหนบ้างที่เป็นปุถุชนตามธรรมดาสามัญ
 จะไม่เป็นอย่างนี้? เขาจะมีความคิดอย่างมนุษย์หรืออย่างเทวดา หรือต่ำลงมา
 อย่างสัตว์ชั้นต่ำต้อย ก็มีลักษณะอย่างนี้ด้วยกันทั้งนั้น. เพราะฉะนั้นจึงกล่าว
 ได้ว่า ขึ้นชื่อว่าชาติ คือความเกิดแล้ว ย่อมเป็นความทุกข์ทั้งนั้น.

ถ้าจะกล่าวให้ละเอียดมากไปกว่านี้อีก ท่านได้กล่าวว่า ชั่วขณะจิต
 หนึ่ง, ขณะจิตหนึ่งเรียกว่า ชาติหนึ่ง ก็มี; แต่เรื่องนี้ละเอียดมากเกินไป.
 ท่านทั้งหลายส่วนมาก อาจจะไม่เข้าใจก็ได้; แต่เพื่อจะเข้าใจได้บ้าง ก็อยากจะ
 อธิบายให้ฟัง ว่าท่านถือว่าสิ่งที่เรียกว่า จิตใจของคนเรา *ไม่ใช่เป็นตัวเป็นตน*
โชติช่วงอยู่ได้เป็นอันเดียว; ที่แท้มัน เป็นสิ่งที่เกิดดับ ๆ ๆ. แต่การเกิดดับ
ของจิตนั้นถี่เกินไป จนเราไม่สามารถจะเห็นได้ว่าเป็นการเกิดดับ เลยเข้าใจเป็นของ
 ที่ยั่งยืน เป็นตัวตนตัวเดียว ยังยืนถาวรอยู่ตลอดอนันตกาล ทั้งนี้เพราะว่าการ
 เกิดดับ ๆ ของมันนั้น เป็นการเกิดดับที่ถี่เกินไป จนมองไม่เห็นว่าเป็นการเกิดดับ.

เหมือนดังคนที่นั่งอยู่ที่นั่นจะมองดูหลอดไฟฟ้า เป็นตัวอย่างก็ได้ ว่า
 หลอดไฟฟ้าลุกเป็นแสงสว่างอยู่นั้น; ถ้าว่าโดยที่แท้แล้วมันเป็นสิ่งที่เกิดดับ ๆ
 อยู่ นาทีหนึ่งประมาณ ๑,๕๐๐ ครั้ง. เพราะว่าเครื่องยนต์ที่ให้กำเนิดกระแส
 ไฟฟ้านั้น หมุนนาทีละ ๑,๕๐๐ ครั้งโดยประมาณ, ทุกครั้งให้กระแสไฟมาทีหนึ่ง
 มันจึงให้มาถึง ๑,๕๐๐ ครั้งต่อหนึ่งนาที. มันถี่มาก ติดกันมากอย่างนี้ มันจึง
 ไม่ทิ้งระยะให้เราเห็นว่า เป็นการเกิดดับ ๆ ที่ติดถี่กัน; แต่เห็นเป็นของโชติช่วง
 เป็นดวงเดียว เป็นตัวเป็นตนไปเสียทำนองนั้น.

ของง่าย ๆ ทางวัตถุอย่างนี้ ก็ยังหลอกกันได้มากถึงอย่างนี้แล้ว; จะต้องกล่าวทำไม ถึงเรื่องทางจิตทางใจ หรือทางนามธรรม, โดยเฉพาะก็คือ *การเกิดดับของจิต* ซึ่ง *เกิดดับ ๆ อยู่ยิ่งกว่านาทีละ ๑,๕๐๐ ครั้ง* คือมันจะนาทีละตั้งล้าน ๆ ครั้ง, แล้ว จะไปรู้ได้อย่างไร ว่าเป็นของเกิดดับ ๆ; เว้นไว้แต่ที่จะมีปัญญา ที่ได้ศึกษามาอย่างถูกต้อง ตามหลักตามเกณฑ์ของพระพุทธเจ้าท่านนั่นเอง.

ถ้าถือตามหลักนี้แล้ว ก็จะกล่าวได้ว่าคนเราเกิดตาย - เกิดตาย อยู่นาทีหนึ่งเป็นล้าน ๆ ครั้งทีเดียว. ถ้าเอาการเกิดชนิดนี้ มาให้เป็นความหมายของคำว่า *ชาติปี ทุกฺขา* ในที่นี้แล้ว จะเห็นได้ชัดทีเดียวว่า มันแสนที่จะทุกข์ มันเหลือที่จะทุกข์ทีเดียว เพราะมันต้องเกิดตาย ๆ นาทีหนึ่งตั้งล้านครั้งอย่างนี้ จะไม่ให้ถือว่าเป็นของเหลือที่จะทุกข์ได้อย่างไร. เพราะฉะนั้น จะมองดูกันในลักษณะไหน ก็จะได้เห็นว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัสของท่านถูกต้องแล้ว *ไม่มีทางที่จะแย้งจะค้านได้เลย ว่า ชาติปี ทุกฺขา - แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์* ดังนี้.

รวมความสั้น ๆ ว่า การมีขึ้น เป็นขึ้น นั้น เรียกว่า ชาติ, การมีขึ้น เป็นขึ้นนั้น จะมากน้อย สั้นยาว นานเร็ว เท่าไรก็ตาม เรียกว่าชาติทั้งนั้น. ขึ้นชื่อว่า ชาติแล้ว ย่อมเป็นทุกข์ เพราะเป็นของที่ต้องเกิดดับ นั้นเอง; ไม่เป็นตัวเป็นตนที่เป็นอิสระแก่ตน ต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย มีการเกิดดับเป็นต้น จึงได้กล่าวว่าขึ้นชื่อว่า ชาติแล้ว ต้องเป็นทุกข์ดังนี้.

ข้อต่อไป *ชราปี ทุกฺขา - แม้ความชราก็เป็นทุกข์*. น้อธิบายว่า *ชรา* ได้แก่การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความดับ. เราจะเห็นได้ชัดทีเดียวว่า ชรา นี้ต่างจาก "ชาติ". คำว่า "ชาติ" หมายถึง *การมีขึ้นมา เป็นขึ้นมา*; ส่วน *ชรา* นั้น

หมายถึง *อาการที่เปลี่ยนแปลงไป* หรือ *เสื่อมทรามไป ไปสู่ความแตกดับ*. ชาติ กับชรา จึงไม่ใช่ของอย่างเดียวกัน เพราะหมายเอาอาการคนละตอน คนละอย่าง.

ชาติ คือความ มีขึ้นเป็นขึ้น, ชรา คือ ความเปลี่ยนแปลงไปสู่ความแตกดับ. ความเปลี่ยนแปลงไปสู่ความแตกดับนี้ เกือบจะไม่ต้องอธิบาย ทุกคนย่อมเห็นได้อยู่ด้วยตนเองว่าเป็นความทุกข์; โดยเฉพาะคนแก่ ๆ ที่มีมือมีเท้า ยิ่งไม่อยู่ในอำนาจของตนมากขึ้นทุกที นึกยังเห็นได้ง่ายด้วยตนเอง ว่าเป็นทุกข์ จึงไม่จำเป็นจะต้องอธิบาย ให้เปลืองเวลามากไปกว่านี้.

บทว่า *มรณมปี ทุกขิ - แม้ความตายก็เป็นทุกข์* ข้อนี้อธิบายได้เป็น ๒ นัยด้วยกัน เท่าที่มีที่มาในพระบาลีปกรณ์ทั้งหลาย : *นัยหนึ่ง* อธิบายว่า *ความตายนั้นเป็นความทุกข์ โดยเหตุที่ว่า หมายถึงการต้องดับลงไป*. ความเกิดขึ้นมาเป็นทุกข์อย่างไร ความที่ต้องแตกดับลงไป ก็ต้องเป็นทุกข์อย่างนั้น เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลง ไปตามเหตุตามปัจจัยด้วยกัน; นัยอย่างหนึ่ง. หรือถ้าใครจะอธิบายว่า ก่อนแต่จะตายต้องมีอาการเจ็บปวด นั้นอย่างนั้นก็ได้; ถ้าเป็นความจริง ก็สังเคราะห์รวมอยู่ในการที่ว่า การที่ต้องแตกดับนั้นเองเป็นความทุกข์ ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น.

ส่วน *นัยที่ ๒* นั้นท่านกล่าวว่า *ความตายเป็นความหวาดกลัวของสัตว์*, ในบรรดาความกลัวของสัตว์ มารวมอยู่ที่ความตาย ความตายเป็นที่ตั้งของความกลัวทั้งหลายทุกอย่าง. เรากลัวอะไรทุก ๆ อย่างนั้น มันมารวมอยู่ที่กลัวตาย; เช่น กลัวไม่มีเงินใช้ กลัวความยากจน ในที่สุดมันก็ไปรวมอยู่ที่ความตาย.

เรากลัวเจ็บ กลัวไข้ กลัวผี กลัวเสือ กลัวทุกสิ่งทุกอย่างที่เรากลัว; เมื่อพิจารณาดูให้ดีแล้ว มันไปรวมอยู่ที่จะต้องตาย. ความจะต้องตายเป็นที่รวมของความกลัว เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ใจ, เป็นทุกข์หนักอึ้งอยู่ตลอดเวลา, เรากลัวอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยไม่รู้สึกรู้สีกักันอยู่ทุกคนตลอดเวลา, แล้วความกลัวนั้นมันไปรวมอยู่ที่ความตาย; จึงเห็นได้ว่า ความกลัวตายนี้ ครอบคลุมจิตใจของสัตว์อยู่ตลอดเวลา, จึงถือว่าเป็นความทุกข์ หนึ่งอย่างหนึ่ง. มัน เป็นทุกข์ อยู่ในตัวเอง อย่างหนึ่ง มัน เป็นที่ตั้งแห่งความกลัว อย่างหนึ่ง จึงถือว่าเป็นความทุกข์.

บทต่อไปมีว่า *โสภปริเทวทุกขโทมนสสุปายาสาบิ* ทุกฺขา ซึ่งมีใจความชัดเจนตามบาลีนั้น ๆ แล้ว ได้แก่ *ความโสภครว้า ความร่ำไรรำพัน ความเจ็บที่เนื้อที่ตัว ความเจ็บที่ใจ ความเหี่ยวแห้งใจ* แม้ทั้งหมดนั้นก็เป็นความทุกข์ หนึ่ง เป็นรายละเอียดปลีกย่อยในเรื่องของความทุกข์ ซึ่งทุกคนเข้าใจได้ดี.

อุปปีเยหิ สมบุโยโค ทุกฺโข - ความประสพกันเข้ากับสิ่ง สัตว์ สังขารอันไม่เป็นที่รัก เป็นความทุกข์. นี้หมายถึงการที่ไม่ได้อย่างใจชนิดหนึ่ง การที่ต้องประสพกันเข้ากับสัตว์หรือกับสิ่งของหรือกับบุคคลอันไม่เป็นที่รักนั้น ล้วนแต่เคยกันมาแล้วทุกคน ว่าทำให้เกิดความรู้สึกอันใดขึ้น. ความเกลียดหน้าศัตรูคู่อาฆาตเหล่านี้ แม้แต่เพียงได้ยินเสียง ไม่ได้เห็นหน้าเห็นตา ก็เกิดความเดือดร้อนเป็นทุกข์เสียแล้ว; จึงกล่าวได้โดยไม่ต้องแย้งต้องค้าน ไม่มีข้อยกเว้นใดๆ เลย ว่าการประสพกันเข้ากับสิ่งซึ่งไม่เป็นที่รักแก่ตนนั้น เป็นสิ่งที่ทนได้ยาก.

ปีเยหิ วิปโยโค ทุกฺโข - ความวิปโยค คือพลัดพรากจากสิ่ง สัตว์
สังขารอันเป็นที่รักทั้งหลาย เป็นความทุกข์. นี้กลับตรงกันข้ามกับข้อที่แล้วมา
อธิบายว่า บรรดาสิ่งใดซึ่งเป็นสิ่งที่รัก ย่อมไม่ปรารถนาจะจาก เมื่อจำเป็นจะ
ต้องจากก็คือเป็นการฝืนความปรารถนา เพราะฉะนั้นจึงเป็นความทุกข์.

ยมปิณฺฑํ น ลภติ ตมปิ ทุกฺขํ - ปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น นั้น
เป็นความทุกข์; นี้ไม่ต้องอธิบาย.

สงฺฆิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา - เมื่อก้าวโดยสรุปย่อที่สุดแล้ว
เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานเป็นความทุกข์; คำว่า “เบญจขันธ์” นั้น
คือ คนเราทั้งร่างกายและจิตใจ แบ่งออกได้เป็น ๕ ส่วน; แต่ละส่วน ๆ เรา
รักว่าเป็นตัวเรา หรือเป็นของของเรา; คือส่วนรูปเราก็มักว่าเป็นตัวเรา หรือ
เป็นของเรา, ส่วน เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ส่วนใดส่วนหนึ่งก็ตาม
เราก็มักถือว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของของเรา; มันจะเกิดความทุกข์ เพราะ
ว่าเราไม่อยากจะให้เปลี่ยนแปลง ไม่อยากจะให้เจ็บไข้ ไม่อยากจะให้ทำลาย ไม่
อยากจะให้วิบัติพลัดพรากไป.

เมื่อมีลักษณะร่องรอยของสิ่งที่เป็นอันตราย; เช่นความตายผ่านมา,
เพียงแต่รู้ว่าจะต้องตาย หรือเข้าใจเอาว่าจะต้องตาย ความทุกข์ก็เกิดขึ้นเสีย
แล้ว; เพราะเรารักสังขารร่างกายนี้ ซึ่งยึดถือว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของของเรา
ไม่ยอมให้สูญหาย กระจัดกระจายไปไหนเสีย อยากให้คงอยู่ตามความต้องการ
ของเรา เราจึงมีความวิตกกังวล มีความหวาดระแวง, มีความรู้สึกอย่างไร
อย่างหนึ่ง ซึ่งเราเองก็บอกไม่ถูกว่า มันเพราะอะไร; แต่ก็มี ความห่วง มีความ

หวาดระแวง มีความวิตกกังวล ดังที่กล่าวแล้วอยู่เสมอ. นี่แหละคือลักษณะอาการของการที่ยึดถือตัวตน หรือของของตน มีลักษณะเหมือนกับแบก หรือกับ หาม หรือกับ ทูน เอาไว้ซึ่งสิ่งนั้น ในฐานะเป็นของของตน.

ที่พูดว่า แบก หรือ หาม หรือ ทูน นี้ ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า เป็นของหนัก ใครเคยแบก เคยหาม เคยทูน เป็นต้น มาแล้ว ซึ่งของอะไร ๆ ก็ตาม ย่อมจะทราบได้ด้วยตนเองว่ามันหนัก. พอ โยนทิ้งออกไปเสีย มันก็ไม่หนัก คือมันเบา นั่นเป็นการแบก การทูน การหาม ทางวัตถุ คือทางร่างกาย ซึ่งไม่ค่อยได้แบกหรือได้ทูนกันตลอดเวลา. เดียวนี้ก็ไม่ได้หาม ไม่ได้ทูน ไม่ได้แบกอะไรเลย เพราะนั่งฟังเทศน์อยู่ที่นี้.

แต่ในส่วนทางจิตใจ นั้น มีการแบก การหาม การทูน อยู่ทุกกลมหายใจเข้าออก คือการยึดถือเบญจขันธ์ว่า ตัวตน ว่าของของตน, หวงแหวนในฐานะเป็นตัวตน เป็นของของตน, วิตกกังวลหวาดระแวง ว่ามันจะพลัดพรากแตกทำลายกระจายไป, มีความหนักอกหนักใจ เพราะการที่ตนจะต้องเป็นอย่างนั้น. นี้เรียกว่าเป็นการแบก เป็นการทูน เป็นการหาม เอาตัวตนด้วยความยึดถือไว้ เป็นของบรรทุกหนักอยู่เหนือจิตใจ; นับว่าเป็นการทนทุกข์ทรมานอย่างเร้นลับมองไม่เห็น. แต่ก็เป็นการหนักยิ่งกว่าภูเขา เพราะว่าเป็นการหนักในทางจิตใจ หนักทุกกลมหายใจเข้าออก สลัดโยนทิ้งก็ไม่ได้ จนกว่าจะเป็นพระอรหันต์เสียก่อน.

คนธรรมดาทั่วไปมีลักษณะอย่างนั้นด้วยกันทั้งนั้น; เพราะฉะนั้น จึงมีอาการที่เป็นทุกข์อยู่ตลอดเวลา. การที่เกิดกลัวตายขึ้นมา ก็เพราะเรื่องนี้,

กลัวเจ็บชอนมากเพราะเรื่องนี้, กลัวจนชอนมากเพราะเรื่องนี้, กลัวอะไรต่าง ๆ กลัวเสียชื่อ เสียเสียง กลัวไม่ได้แบบนี้ กลัวไม่ได้แบบนี้ ก็ล้วนแต่เพราะยึดถือตัวตนเช่นนี้เอง; ความทุกข์ทั้งหลายจึงมีต้นขั้ว หรือเค้าเงื่อน อยู่ที่ความยึดถือในเบญจขันธ์ทั้ง ๕ นี้ ว่าเป็นตัวเรา หรือของเรา. พระพุทธองค์จึงตรัสว่า *สังขิตเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา -เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว บัญญัติปาทานขันธ์เป็นตัวทุกข์.*

แต่ว่ามันเป็นของเข้าใจยาก สวดกันมาบ่อย ๆ แทบจะทุกวันพระตลอดชีวิต ก็ไม่เคยรู้ความหมายว่าอะไร, เป็นการสวดแต่ปาก จึงไม่มีความเข้าใจ. แต่ที่แท้แล้วเป็นคำที่ประเสริฐที่สุด เป็นคำที่แสดงความจริงที่สุดของพระพุทธเจ้า, เป็นคำที่พระพุทธองค์ทรงถือว่า เป็นคำที่ไม่มีใครกล่าวได้, เป็นคำที่เป็นใจความของพระพุทธศาสนา. แต่แล้วเราทั้งหลายก็ยังไม่เข้าใจ ยังไม่ใส่ใจ; สวดอย่างนกแก้วนกกขุนทองอยู่ตลอดเวลา.

นี่แหละคือการที่ไม่เข้าถึงตัวพระศาสนา หรือไม่เข้าถึงอริยสัจจ์ อันเป็นความจริงของพระพุทธเจ้าที่ทรงประทานไว้สำหรับเรา. ผู้ใดมีความเคารพนับถือตัวเอง ในการเป็นพุทธบริษัทของตนแล้ว จะต้องสนใจในเรื่องนี้เป็นเรื่องแรก, เรื่องความทุกข์ เรื่องเดิยวนเท่านั้น เป็นเรื่องแรก.

พระพุทธเจ้า ท่านได้ ตรัสสรุปลง ในที่แห่งอื่นว่า เราพูดแต่เรื่องความทุกข์ กับเรื่องความดับทุกข์เท่านั้น ไม่มีพูดเรื่องอื่น. นี่ก็เห็นได้ว่า เรื่องความทุกข์ เป็นเรื่องแรก; แม้จะตรัสให้เป็นสี่ คือเรื่องอริยสัจจ์ทั้งสี่ ก็ยกเอาความทุกข์เป็นเรื่องแรก. มันจึงเป็นเรื่องแรกของเรื่องทั้งปวง ที่บรรดา

พุทธบริษัทจะต้องรู้ จะต้องเข้าถึงในทางปฏิบัติ, จะต้องมีความเข้าใจในเรื่องนี้, จะต้องมีการปฏิบัติที่ถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องนี้, จึงจะสำเร็จประโยชน์ ในการที่จะรับเอาประโยชน์จากพระพุทธเจ้า หรือจากพระศาสนา หรือจากสูตร ซึ่งเป็นเหมือนกับ การประกาศแผ่นดินของพระพุทธเจ้า^{๕๔}ก็ตาม.

เมื่อพระพุทธองค์ได้ตรัสข้อที่หนึ่งเรื่องความทุกข์แล้ว ก็ตรัสเรื่องเหตุให้เกิดทุกข์สืบไป โดยบาลีว่า อิทิ โข ปน ภิกขเว ทุกฺขสมฺภูโย อริยสจฺจํ ว่า ของจริงอันประเสริฐคือมูลเหตุให้เกิดทุกข์นั้นแล มีอยู่ คือตัณหาซึ่งเป็นเครื่องทำให้เกิดใหม่ ซึ่งประกอบอยู่ด้วยความกำหนัด เพราะความเพลิดเพลิน ซึ่งมีปกติเพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ อยู่เป็นปกติ. นี่เป็นอันว่าได้ทรงแสดง ตัณหา ในฐานะที่เป็นที่เกิดของความทุกข์.

สิ่งที่เรียกว่า ตัณหา นั้น ทรงแสดงลักษณะรวม ๆ กันไปก่อนว่า ไปในพหุวิภา แปลตามตัวว่า เป็นเครื่องกระทำให้เกิดใหม่; แปลว่าตัณหา^{๕๕} เป็นมูลเหตุให้เกิดใหม่ แม้จะดับไปแล้วสักกี่ครั้ง ก็ยังเกิดได้ใหม่ เพราะมีตัณหา เป็นเชื้อ หรือเป็นเมล็ดพืชที่เหลืออยู่ เหมือนกับเมล็ดพืชทั้งหลาย ถ้ายังเหลืออยู่ มันย่อมงอกงามได้สืบไป.

ยกตัวอย่างเช่นหัวขมิ้น ที่เราปลูกไว้ สำหรับใช้ประโยชน์ตามบ้านเรือน. ในฤดูแล้ง มันจะตายไปหมดไม่มองเห็น; แต่พึงรู้ว่าใต้ดินยังมีพืชเหลืออยู่; ครั้นถึงฤดูฝนข้างหน้า มันก็งอกขึ้นมาใหม่. ลักษณะเช่นนี้มี ความหมายอย่างไร; สิ่งที่เรียกว่า ตัณหา ก็มีความหมายต่อการเกิดฉันนั้น; ไม่ใช่ว่าร่างกายแตกตายทำลายพันธ์ ถูกจับใส่โลง ไปเผา ไปฝังแล้ว ไม่มีพืช

อันใดเหลืออยู่ก็หามิได้. ที่แท้ มีพืชที่เรียกว่า ตัณฑา นี้เองเหลืออยู่ สำหรับจะได้ฝนได้ฟ้าข้างหน้าแล้ว งอกงามต่อไปใหม่ จึงได้เรียกว่า *ไปโนพุกวิกา* เป็นพืช หรือ เป็นเครื่องกระทำให้เกิดการงอกงามใหม่ คือ เกิดใหม่.

นนุทราศหคคา - ประกอบอยู่ด้วยความกำหนดเพราะความเพลิน, ความเพลิดเพลินในอารมณ์ เป็นที่ตั้งของความกำหนด. ตัณฑานั้นประกอบอยู่ด้วยความกำหนด เพราะอำนาจความเพลิน จึงได้เรียกว่า **นนุทราศหคคา** - *เป็นไปกับด้วยความกำหนด*; นี้เป็นลักษณะธรรมดา.

คำว่า “กำหนด” นั้น แปลว่า *การย้อม* ย้อมติดแน่นเหมือนสีย้อมผ้า. *วาคะ* ในที่นี้แปลว่า *การย้อม*, *ย้อมติดอยู่ที่จิตใจ*, *ย้อมติดอยู่ที่อารมณ์* จึงเป็นการถอนออกมาไม่ได้; เพราะว่าการย้อมนั้นติดแน่นสนิท. เหมือนน้ำฝาดที่ย้อมผ้า มีอยู่อย่างเดียวที่เราจะเอาออกได้ ก็คือ หาเครื่องซักฟอกอย่างพิเศษชนิดที่ว่า เราจะฟอกผ้าที่ฟอกยาก เราต้องซื้อสบู่เครื่องฟอกพิเศษ จึงจะออกได้. เครื่องย้อมใจคือ ตัณฑา นี้ก็เหมือนกัน ต้องอาศัยเครื่องฟอกวาคะ คือ อริยมรรค เท่านั้นเอง จึงจะสามารถฟอกเครื่องย้อมใจอันนี้ ให้หลุดออกจากใจได้. นี้แสดงอาการของการย้อม คือ ย้อมใจ ในลักษณะที่เป็นเรื่อง หรือเป็นกรณี อันเกี่ยวกับตัณฑา.

บทว่า *ตตฺร ตตฺราภินนฺทนี* - *มีความเพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ* หรือในสิ่งนั้น ๆ ในสัตว์สังขารนั้น ๆ. อธิบายว่า สิ่งนี้เรียกว่า *ตัณฑา* นั้น *ตามปกติ ย่อมพอใจอยู่ในสิ่งที่มันเพลิดเพลิน*, แล้วแต่ว่ามันจะเพลิดเพลินในระดับไหน. ด้วยเหตุนี้แหละ ต้องจำแนกตัณฑาเป็นพวก ๆ เสียก่อน. พระพุทธองค์

จึงตรัสว่า **เสยฺยถิ** -**อย่างไรกันเล่า?** กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา
-**ตัณหาในกาม, ตัณหาในภพ, ตัณหาในวิภพ.**

ตัณหาในกาม คือความอยากในสิ่งที่ตนใคร่. ตัณหาในภพ คือ
ในความมีความเป็น. ตัณหาในวิภพ คือในความไม่มีไม่เป็น.

ตัณหาอย่างแรกได้แก่มีตัณหาในกามคุณ หรือในกามารมณ์ คือรูป
เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่เป็นไปในทางกามตามวิสัยโลก.

ตัณหาประเภทที่ ๒ ว่าตัณหาในภพนั้นได้แก่ตัณหาในความเป็น
อย่างใดอย่างหนึ่ง ตามที่ตนอยากจะเป็น ; เช่นอยากเป็นใหญ่เป็นโต อยากเป็น
เทวดา อยากเป็นพรหม หรืออยากเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งในภพใดภพหนึ่ง ซึ่ง
โดยเฉพาะจำกัดอยู่เพียงแค่รูปภพ หรือ คือบรรดาสิ่งทั้งหลายที่มีรูปมีร่าง. ถ้าสูง
ไปกว่านั้น เรียกว่า วิภวตัณหา.

ตัณหาประเภทที่ ๓ วิภวตัณหา คือความอยากในอันที่จะไม่มีไม่เป็น
ในเรื่องต่าง ๆ เช่นไม่อยากเป็นคนยากจน ไม่อยากเป็นคนต่ำต้อยหน้า
อย่างนี้เรียกว่า วิภวตัณหาด้วยเหมือนกัน. แต่ส่วนใหญ่หมายถึงความอยาก
ในทางที่ไม่มีรูป ไม่มีร่าง ได้แก่อรุปรหม หรืออรุปรภพ โดยคิดว่า มีรูปมีร่าง
กายนี้ มันเป็นที่ตั้งของความทุกข์, มีแต่ใจอย่างเดียว จะได้ไม่เป็นที่เกิด
ที่แก่ ที่เจ็บ ที่ตาย แล้วจะได้มีความทุกข์น้อยลง, จึงได้มีตัณหาในวิภพคือความ
ไม่มีรูปมีร่างเช่นนั้น จึงได้เกิดตัณหาเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน.

ตัณหาในกาม น้อย่างหนึ่ง, ตัณหาในความเป็น น้อย่างหนึ่ง, ตัณหาใน ความไม่ให้มีไม่ให้เป็น น้อย่างหนึ่ง, เป็น ๓ อย่างด้วยกัน.

ท่านเขียน อุปมา เหมือนกับข้างตัวหนึ่งกินน้ำ ๓ สระ, แต่ละสระๆ มีความหมายต่างกัน *สระหนึ่งมีอารมณ์ของกาม* เต็มไปหมด, *สระหนึ่งมีอารมณ์ของภวตัณหา* เต็มไปหมด, *อีกสระหนึ่งมีอารมณ์ของวิภวตัณหา*.

ในบรรดาความอยากของสัตว์ทั้งหลายในโลกทุกโลก นับตั้งแต่สัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน สัตว์มนุษย์ เทวดา มาร พรหม อะไรต่างๆ ทั้งหมดทั้งสิ้น นั้น ไม่มีความอยากอย่างอื่นเลย นอกจากความอยาก ๓ ประการนี้เท่านั้น; เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ตัณหาเป็นมูลเหตุให้เกิดความทุกข์ทุกๆ โลก แก่สัตว์ทุกๆ ประเภท ทุกๆ ชนิดทีเดียว, มีความอยากที่ไหนแล้ว ก็มีความร้อนที่นั่น. เพราะว่าตัวความอยากนั้น ย่อมเป็นความร้อนอยู่ในตัวเองแล้ว; มีความอยากที่ไหน ก็ย่อมหมายถึงมีการเป็นทาสที่นั่น; เพราะว่าจะต้องทำตามอำนาจของความอยาก.

คนที่ต้องลุกขึ้นทำอะไรบางอย่าง ด้วยอำนาจของความอยากอย่างชัดแจ้ง ก็เห็นชัดอยู่แก่ใจแล้วว่า คนเราเป็นทาสของความอยากอย่างไร, มีความอยากที่ไหน ก็มีความหวังที่นั่น. ความหวัง นั้นย่อมทำให้เกิดการหยุดไม่ลง การดับไม่ลง, จึงต้องเวียนไป วิ่งไปวิ่งมาที่นั่นที่นี้ที่โน่น; จึงเห็นได้ว่ามีตัณหาอย่างเดียวกับเท่านั้น ก็เป็นมูลเหตุให้เกิดทุกข์ทุกอย่างได้ โดยไม่ยกเว้นว่าเป็นความทุกข์อย่างไหน. เช่นเรารักเขา มีความทุกข์ ก็เพราะมีตัณหาในทางที่จะให้เกิดความรัก, เราเกลียดเขา เป็นทุกข์ ก็เพราะมีตัณหาในทางที่จะไม่ให้มี

ไม่ให้เป็น คือไม่อยากจะให้คนชนิดนั้นมาอยู่ต่อหน้าต่อตาเรา. อยากจะไม่ประสบพบปะกับสิ่งเหล่านั้น, อยากจะไม่เป็นคนต่ำต้อยน้อยหน้า, หรือว่ามีคนเขื่องกว่ามาก เราก็เกิดความแค้นใจ เหล่านั้นเป็นต้น.

เห็นได้ว่า บรรดาความทุกข์ทั้งหลาย ที่มีมูลมาจากความยินดีในร้ายนั้น มาจากตัณหาอีกต่อหนึ่ง ไม่มีความทุกข์ชนิดใดที่จะไม่มาจากตัณหา; ชนเชื่อว่าความทุกข์แล้ว ย่อมมาจากตัณหาอย่างเดียวกันนั้น. แต่อย่าลืมนำว่า ตัณหานั้นมีถึง ๓ ประเภท ภาษาไทยพูดถึงตัณหา ก็หมายถึงตัณหาในทางกามคุณอย่างเดียว เลยขาดอยู่อีกตั้ง ๒ ประเภท ทำให้เข้าใจผิด.

แต่ถ้าระลึกนึกถึงว่า ตัณหาของพระพุทธเจ้า นั้น จำแนกไว้ถึง ๓ ประการด้วยกัน คือ ความอยากในกาม, ความอยากในการมี การเป็น, ความอยากในการไม่ให้มีไม่ให้เป็น, เป็นถึง ๓ อย่างตั้งนั้นแล้ว คงคิดได้ด้วยตนเองว่า ตัณหานี้เป็นสิ่งที่กว้างขวาง ครอบคลุมสิ่งต่าง ๆ ไว้ครบถ้วนทุกกรณีที่มีความทุกข์เกิดขึ้น; จึงกล่าวได้ว่าตัณหาเป็นมูลเหตุให้เกิดความทุกข์ เป็นประโยชน์ ๆ เท่านั้นเอง. แต่มีความหมายครอบคลุมไปหมด เป็นความจริงที่ครอบคลุมไม่ยกเว้นสิ่งใด ในฐานะที่เป็นเครื่องแสดงเหตุให้เกิดความทุกข์.

เมื่อพระองค์ ทรงแสดงมูลเหตุของความทุกข์ ตั้งนั้นแล้ว ก็ทรงแสดง ความไม่มีทุกข์ และวิธีที่จะให้ได้ความไม่มีทุกข์นั้นพร้อมกันไป. คนเขลา ๆ เข้าใจว่าพุทธศาสนานั้น มองสิ่งต่าง ๆ แต่ในแง่ร้าย เห็นอะไรเป็นความทุกข์ไปหมด เลยดูถูกดูหมิ่นพุทธศาสนาว่าใช้ไม่ได้. นั้นมันเป็นความโง่ของเขาเอง; เพราะไม่ได้พิจารณาดูให้ดีว่า พุทธศาสนานี้สอนไว้อย่างไร? หรือมีอะไรบ้าง?

พระพุทธรเจ้าท่าน ตรัสความทุกข์ พร้อมกับความดับทุกข์เสมอไป. ถ้าจำแนกเหตุ ก็จำแนกเหตุของความทุกข์ และวิธีที่จะปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์หรือสิ้นทุกข์นั้นไว้ เป็นคู่กันไปเสมอไป : ความทุกข์ กับ เหตุให้เกิดทุกข์ นั้นคู่หนึ่ง, ความดับทุกข์สิ้นเชิง กับ วิธีปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์สิ้นเชิง นี้ก็คู่หนึ่ง, จึงเป็น ๒ คู่ ครบบริสุทธ์บริบูรณ์ ดังที่กล่าวว่า **ปริสุทธ์ิ พุรหมุจริยิ ปกาเสติ - ตถาคคประกาศพรมจรรยับริสุทธ์ิบริบูรณ์สิ้นเชิง** พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ งดงามทั้งเบื้องต้น งดงามทั้งตรงกลาง งดงามทั้งเบื้องปลาย. น้อธิบายว่า ได้กล่าวสิ่งซึ่งควรจะกล่าวหมดจดสิ้นเชิง ไม่ได้กล่าวไปในแง่ร้าย ซึ่งทำให้คนท้อถอยหมดกำลังใจ, และไม่ได้กล่าวติดต่อกัน คือกล่าวแต่ความทุกข์แล้ว ไม่ได้แสดงวิธีที่จะดับความทุกข์ด้วย; เพราะเหตุฉะนั้นแหละ จึงมี อริยสัจจข้อที่สาม และข้อที่สี่ติดตามมา.

อริยสัจจข้อที่สาม กล่าวถึงความดับทุกข์สิ้นเชิง เรียกว่าทุกขนิโรธ มีบทบาทว่า อิทั โข ปน ภิกขเว ทุกขนิโรโธ อริยสัจจ - **ภิกษุทั้งหลาย ความจริงอันประเสริฐ คือ ความดับไม่เหลือแห่งความทุกข์อย่างนี้แล มีอยู่.** ทรงอธิบายว่า **โย ตสุสาเยว ตณฺหาย อเสสวารกนิโรโธ จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย - ตณฺหาโตที่ใดกล่าวแล้วข้างต้น การดับไม่เหลือ การสลละคืน การปล่อย การทำให้ไม่มีที่อาศัย ซึ่งตณฺหาที่กล่าวนั้น นั้นแหละ คือความดับไม่เหลือแห่งความทุกข์.**

เมื่อได้ตรัสว่าตณฺหาเป็นมูลเหตุ ให้เกิดความทุกข์เป็นหลักอยู่แล้ว. การตรัสถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ก็เป็นการกล่าวถึงความดับไม่เหลือแห่งตณฺหา; เพราะฉะนั้น จึงไม่มีอรรถาธิบายอันใดมากในทางที่จะใช้เป็นทางตรรก;

แต่มีข้อที่อธิบายในทางที่จะให้เกิดความหวังว่า เมื่อ ตัณหา เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ ตัณหา นั้นก็ต้องเป็นสิ่งที่ดับได้. การที่ ตัณหา เป็นสิ่งที่ดับได้ นั้นเอง เป็น ความหวังของบุคคลที่ต้องการจะดับทุกข์, จึงทรงจำแนกว่า การดับ การสละ การสลัดคืน การปล่อย การทำไม่ให้มีที่อาศัย ซึ่ง ตัณหา นั้น เป็นการดับ ไม่เหลือของความทุกข์.

การสละในที่นี้ ฟังทราบบว่า ไม่ได้หมายถึงการสละอย่างสละวัตถุ เหมือนสละข้าวของเงินทอง; การสละ ตัณหา นั้น ย่อมหมายถึง อูบายวิธีอัน ฉลาด อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะทำให้ ตัณหา ที่เกิดอยู่ แล้วนั้นดับลง เพราะฉะนั้น จำเป็นที่จะต้องทราบว่า ตัณหา นั้น มันเกิดที่ใด, เมื่อมันเกิดแล้วมันตั้งอยู่ที่ใด? ดังนี้เป็นต้น.

เกี่ยวกับข้อนี้ มีพระบาลีตรัสไว้ชัดเจนว่า มีสิ่งที่เรียกว่า ปิยรูป สาทรรูป คือสิ่งซึ่งเป็นที่รักที่พอใจของ ตัณหา. อะไรเล่าเรียกว่า ปิยรูป สาทรรูป? ทรงจำแนกว่า *ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ* ๖ อย่างนี้ก็เป็น *ปิยรูป สาทรรูป*. *รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ฆัมมารมณ* นี้ก็เป็น *ปิยรูป สาทรรูป*. *วิญญาณ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ* นี้ก็เป็น *ปิยรูป สาทรรูป*. *สัมผัส ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ* นี้เป็น *ปิยรูป สาทรรูป*. *รสอร่อย* ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ นี้ก็เป็น *ปิยรูป สาทรรูป*. *ตัวความอยากที่เกิดขึ้นจากรสอร่อย* ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ นี้ก็เป็น *ปิยรูป สาทรรูป*. *สัญญาเจตนา มีเจตนาอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นมาจากความคิดอันนั้น* เพราะอาศัยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย

ทางใจ นี้ก็เป็นปัยรูป สาตรูป. ทรงจำแนกโดยลักษณะอย่างนี้มากมายด้วยกัน ยกมาพอเป็นตัวอย่าง ว่าตัณหานั้นเมื่อจะเกิดก็เกิดที่ตาเป็นต้น; เมื่อจะตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ตาเป็นต้น เพราะฉะนั้น เมื่อจะดับไป มันก็ต้องดับที่ตานั้นเอง.

ตัวอย่าง เช่น เห็นรูป เกิดตัณหา ครั้นหมดเรื่องหมดราว ก็หมดความรู้สึกทางตา. ครั้งแรกเกิดการเห็นทางตา เกิดความพอใจทางตา เกิดความสุขทางตา สิ้นเรื่องสิ้นราว ก็ดับไปในทางตา; จึงรู้ว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นบาทฐานอันแรกสำหรับเป็นที่เกิด เป็นที่ตั้งและเป็นที่ดับของตัณหา. เพราะฉะนั้น การที่จะสละหรือบริจาคตัณหานั้น จำเป็นที่จะต้องมีอะไรมาจัดการที่ตา ที่หู ที่จมูก ที่ลิ้น ที่กาย ที่ใจ อย่างเดียวกันอีก; เมื่อตัณหาเกิดที่ตา ที่หู ที่จมูก ที่ลิ้น ที่กาย ที่ใจ สิ่งที่จะมาดับก็ต้องเกิดที่นั่น.

เพราะฉะนั้น จึงจะต้องสร้างสิ่งซึ่งเป็น ข้ำศึกแก่ตัณหา แล้วแต่ว่าตนจะปฏิบัติในลัทธิอะไร; ในลัทธิพระพุทธศาสนานี้ ย่อมหมายถึง สติปัญญา.

สิ่งที่เรียกว่า สติ ก็คือ ความรู้ที่มาช่วยกันท่วงที. สิ่งที่เรียกว่า ปัญญา ก็คือ ความรู้ที่มีอยู่ประจำตลอดกาล. ความรู้ ๒ ชนิดนี้ จะเป็นเครื่องสละตัณหา; ถ้าผู้ใดได้กระทำให้เกิดขึ้นทันท่วงที ในขณะที่ตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น เป็นต้นแล้ว ก็จะมีการสละ หรือจาละ ต่อ ตัณหาชนทนนั้น.

เพราะฉะนั้น ผู้ที่ต้องการ จะสละตัณหา นั้น จำเป็นที่จะต้องประพฤติ กระทำ ให้ถูกต้องวิธีการเจริญในทางสติปัญญา, เป็นผู้อยู่อบรมมปัญญา

อยู่เป็นประจำ จนเกิดความคล่องแคล่วชำนาญ สามารถที่จะมาต่อสู้อันตราย
ข้าศึก คือกิเลสได้ทันทั่วทั้งที่. ไม่ว่าทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย
ทางใจล้วน ก็สามารถที่จะ ระวังได้, มีปัญญามาเป็นเครื่องคุ้มครองตนได้
จึงไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของตัณหา ไม่เป็นบ่าว เป็นทาส ของกิเลสตัณหาในกรณี
นั้น; เพราะฉะนั้น จึงเป็นความดับเสียซึ่งตัณหา ซึ่งเป็นความดับทุกข์อยู่ใน
ในตัว พร้อมกันไป.

แต่ตามปกติคนเราไม่เป็นเช่นนั้น สติปัญญาไม่รู้อยู่ที่ไหน? ไม่รู้ว่าไป
ไหนเสียหมด. มีอะไรมากระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ
ก็ตกเป็นบ่าวเป็นทาสของกิเลสตัณหา ทางตา ทางหู ทางจมูก เป็นต้นนั้น
เสียแล้ว ตกแล้วตกอีกอยู่นั่นเอง; ไม่มีวันที่จะระวังได้ ไม่มีวันที่จะรู้สึกตัว.
แม้จะต้องเจ็บปวด แม้ถึงกับจะต้องวิบัติวินาศ จิบหายไปเพราะเหตุนี้ ก็ยังมอง
ไม่เห็นว่าเป็นทาสของตัณหา, ยังไม่มองเห็นว่ากำลังถูกข้าศึก คือกิเลส
ตัณหาเป็นผู้กระทำให้หลงกลาญ; กลับหลงรักบูชากิเลสตัณหาหันไปอีก
ทั้งที่จิบหายไป ทั้งที่วินาศ ทั้งที่เสื่อมเสีย เพราะอำนาจกิเลสตัณหาตัวเอง.

นี้เรียกว่าเป็นบ่าวเป็นทาสของกิเลสตัณหา, ตกอยู่ในหลุม ในบ่อ
ในที่มืด ของกิเลสตัณหา, มีลักษณะอย่างนั้นไปเสียหมด. เพราะฉะนั้น จึงเป็น
การยากที่จะเข้าใจคำว่า *อเสสวราคนิโรโธ จาคो ปญฺนิสฺสกุโค มุตฺติ อนาลโย*
เป็นต้นได้ เพราะว่าทั้งหมดนั้นล้วนแต่เป็นการชนะกิเลสตัณหา เป็นการกระทำ
แก้ตัณหาอย่างหลงกลาญ; ไม่ใช่ตัณหากระทำแก่เราอย่างหลงกลาญ; แต่
เราเป็นผู้กระทำแก้ตัณหาอย่างหลงกลาญ, เป็นการดับเสียซึ่งตัณหา ซึ่ง
เป็นการดับทุกข์ด้วยดังนี้.

ผู้ปฏิบัติพึงสนใจความดับทุกข์สิ้นเชิง มีความหมายตรงที่การดับตัณหา ได้สิ้นเชิง ดังที่กล่าวมา นับว่าเป็นการรู้อริยสัจข้อที่สาม.

อริยสัจข้อที่สี่ต่อไป ที่มีอุเทศพระบาลีว่า อิหิ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสจฺจํ - ภิက္ขุทฺถฺลลย ความจริงอันประเสริฐ คือ วิธีปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์อย่างนี้แล มีอยู่. อยเมว อริโย อญฺชฺชโก มกฺโก - นั่นคืออัญจกิมรรคอันประเสริฐ. เสยฺยถิ - อย่างไร กันเล่า? สมนาทิฏฺฐิ สมนาสกฺกโป ฯลฯ - ความเห็นที่ถูกต้อง ความดำริ ใฝ่ฝันที่ถูกต้อง การพูดจาที่ถูกต้อง การประกอบกรงานถูกต้อง การดำรงอาชีพถูกต้อง ความพากเพียรถูกต้อง ความรำลึกประจำใจถูกต้อง ความบ่งใจแน่วแน่อย่างถูกต้อง ; นี้เป็นหนทางอันประเสริฐอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ เป็นมัชฌิมาปฏิปทา.

อธิบายความข้อนี้ว่า มัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งจะต้องประกอบครบกัน ทั้ง ๘ ส่วน แล้วกำจัดตัณหาได้ นั้น. ข้อแรก ต้องหมายถึง การที่มีความรู้ ความเห็น ความเข้าใจอันถูกต้องเสียก่อน จึงจะเป็นรุ่งอรุณ ของมัชฌิมาปฏิปทา; หมายความว่า การปฏิบัติในพระพุทธศาสนานี้ จะเจืออยู่ด้วยความ มงายไม่ได้. เพราะฉะนั้นจึงต้องยกเอาปัญญาขึ้นมาเป็นข้อแรก เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ คือความรู้หรือความเห็น หรือความเข้าใจก็ได้ ที่ถูกต้อง เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ, รู้ถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริงอย่างไร แล้วจะได้ปฏิบัติให้ถูกต้องตาม เหตุการณ์นั้น ๆ.

สัมมาทิฏฐิ นี้ โดยตรงท่านหมายถึง รู้เรื่องความทุกข์อย่างถูกต้อง, รู้เรื่องมูลเหตุให้เกิดความทุกข์อย่างถูกต้อง, รู้เรื่องความไม่มีทุกข์เลยว่า ได้แก่ภาวะ

ชนิดไหนเช่นไรอย่างถูกต้อง, รู้เรื่องวิธีปฏิบัติให้ถึงภาวะชนิดนั้นได้อย่างไรโดยถูกต้อง, โดยตรงคือรู้อริยสัจสี่นั่นเอง. ถ้าพูดเป็นไทย ๆ ก็รู้เรื่องความทุกข์และความดับทุกข์โดยสมบูรณ์ นี้เรียกว่า มีสัมมาทิฐิในที่นี้.

แต่คำว่า สัมมาทิฐิ, สัมมาทิฐินี้ มีอยู่หลายชั้น ที่เป็นอย่างไรกียะ ก็มี, เป็นอย่างไรกุตตระ ก็มี. ถ้ารู้อริยสัจอย่างทั่วนี้เป็นสัมมาทิฐิชั้นสูง เป็นชั้นโลกุตตระ คือจะดับทุกข์ออกไปจากโลกได้; แต่ถ้าเป็นชั้นต้น ๆ ต่ำ ๆ คือยังเวียนว่ายกันอยู่ในโลก เป็นโลกียวิสัยแล้ว ท่านอธิบายสัมมาทิฐิไว้อีกอย่างหนึ่งว่า คือมีความรู้ ความเห็นความเข้าใจถูกต้องว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว, บุคคลที่เรียกว่า บิณฑบาต ครุบาอาจารย์มี, การทำบุญให้ทานมี, สวรรค์มี โลกหน้ามี สัตว์ที่เป็นอุปาทิกะมี, ดังนี้เป็นต้น. คนที่มีสัมมาทิฐิชนิดนี้จะได้เลิกละความชั่ว บำเพ็ญแต่ความดีอย่างเต็มที่ เรียกว่ามีสัมมาทิฐิอย่างโลก.

ส่วน สัมมาทิฐิอย่างโลกุตตระ นั้น เห็นว่าทั้งชั่ว ทั้งดี ยังเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร ยังมีเกิด แก่ เจ็บ ตาย อยากจะพ้นไปจากนั้น; จึงมีสัมมาทิฐิในเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่น่ายึดถือเลย ต้องการจะดับ จะปล่อย จะวาง จะหลุดพ้นไปจากสิ่งทั้งหลาย จึงได้พิจารณาในทางที่จะไม่ยึดถือทั้งความดีและความชั่ว. ต้องการจะปล่อยวาง ทุกสิ่งทุกอย่าง มีจิตหลุดพ้นจากสิ่งทั้งปวง สงบเย็นอยู่โดยสมควรแก่กาลเวลาแล้ว ดับสูญสิ้นไป ไม่มีเชื้อเหลือสำหรับเกิดอีก เพราะสูญจากเชื้อ หรือจากพืชสำหรับเกิดอีกโดยสิ้นเชิงดังนั้น นี้เรียกว่าสัมมาทิฐิอันสูงสุด.

สัมมาทิฐิที่เป็นองค์ประกอบแห่งมรรคมรรค ๘ ประการนี้ หมายถึง เรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องความไม่มีทุกข์ และวิธีปฏิบัติให้

ถึงความดับทุกข์โดยตรง; เพราะฉะนั้นจึงเป็นสัมมาทิฐิที่กว้าง จะนำไปใช้
 อย่างสัมมาทิฐิโลก ๆ ก็ได้. จะนำไปใช้อย่างสัมมาทิฐิโลกุตตระคือเพื่อถึง
 นิพพานก็ได้, เป็นสิ่งที่ท่านทั้งหลายผู้สนใจ จะต้องศึกษาเอาเอง ให้เหมาะ
 ให้สมแก่ฐานะของตน. แต่ขั้นชื่อว่าสัมมาทิฐิแล้ว ย่อมดับทุกข์ได้ทั้งนั้น
 และโดยประการที่ปวง ท่านจึงได้กล่าวว่า *สมมาทิฐิจิสมาทานา สพฺหํ ทุกฺขํ
 อฺปจฺจคฺคํ* - คนเราจะล่วงพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ด้วยอำนาจสัมมาทิฐิ ดังนี้.

ข้อต่อไปเรียกว่า สัมมาสังกัปป แปลว่า *ความดำริใฝ่ฝั่นอันถูกต้อง*
 ข้อนี้ย่อมาจากข้อแรก. เราต้องมีความรู้ ความเห็น ความเข้าใจ ที่ถูกต้อง
 เสียก่อน แล้วเราจึงจะรู้จักเลือกรู้จักใฝ่ฝั่น รู้จักดำริไปในทางที่ถูกต้องได้. เมื่อ
 รู้ว่าความทุกข์เป็นอย่างไร ความดับทุกข์เป็นอย่างไร ก็รู้จักเลือกไปในทางที่จะ
 ดับทุกข์ได้. เมื่อรู้ว่าดีชั่วเป็นอย่างไร ก็รู้ใฝ่ฝั่นในทางที่จะหลีกเลี่ยง หรือดำเนิน
 ไปในทางดีได้ ดังนี้ เป็นต้น.

แต่ท่าน ระบุอาการของความดำริใฝ่ฝั่น นี้ไว้เป็น ๓ อย่าง อย่าง
 แยกคายเป็น คือดำริในอันไม่ประทุษร้ายพยาบาล เบียดเบียน; และดำริในอัน
 ที่จะออกไปจากกาม, ดำริในอันที่จะไม่เบียดเบียน :-

ไม่ดำริไปในทางที่มุ่งร้าย, ทำตัวเองให้ลำบาก. หรือทำผู้อื่นให้ลำบาก
 นี้หมายถึงเพราะงี้ ทำตัวเองให้ลำบาก ทำคนอื่นให้พลอยลำบากเพราะความงี่.

ไม่ดำริไปในทางเบียดเบียน นี้คือโกรธ หรือโทสะ; ไม่มีความโกรธ
 ไม่มีโทสะ ไม่ดำริไปด้วยอำนาจความโกรธ หรือโทสะ.

ดำริในทางออกจากกาม นี้ดำริที่จะทำลายราคะ หรือโลภะ. คนเรา
หมกมุ่นในกามเพราะราคะหรือโลภะ ความดำริที่จะออกไปจากกาม ก็หมายถึง
ความรู้ว่า การจมอยู่ในกาม เป็นการจมอยู่ในความทุกข์ จึงได้ดำริที่จะออกไป
จากกาม.

การดำริทั้ง ๓ นี้ จึงได้แก่การดำริที่จะ ออกไปจากอำนาจของราคะ
ดำริที่จะ ออกไปจากอำนาจของโทสะ ดำริที่จะ ออกไปจากอำนาจของโมหะ
นั่นเอง ดำริในอันที่จะออกจากกาม ก็คือออกจากอำนาจราคะ. ดำริในอันที่
จะไม่พยายาบาท คือออกจากโทสะ. ดำริในอันที่จะไม่เบียดเบียน ทำให้ลำบาก
โดยไม่รู้ตัว ก็เพื่อจะออกไปจากโมหะ.

เมื่อมีความรู้ความเข้าใจถูกต้อง มีความใฝ่ฝัน ดำริถูกต้องแล้ว
ไม่ต้องสงสัยเลย วาจาก็จะถูกต้อง การงานก็จะถูกต้อง อาชีพก็จะถูกต้อง
ความพากเพียรก็จะถูกต้อง สัมมาสติ ความรำลึกก็จะถูกต้อง ความตั้งใจมั่น
ก็จะถูกต้อง.

พระองค์ได้ตรัสว่า สัมมาทิฏฐิ ตัวแรกนั้น สำคัญกว่า ๗ องค์ ที่
เหลือ. ใน ๘ องค์นี้ สัมมาทิฏฐิองค์แรก เป็นองค์ที่สำคัญที่สุด เป็นหัวหน้า
ขององค์ที่เหลือ. ท่านเปรียบว่าเหมือนกับรุ่งอรุณ; ถ้ามีขึ้นมาแล้ว ไม่ต้อง
สงสัย เวลาสว่าง กลางวัน ต้องมีแน่; นี้ก็เหมือนกัน ถ้ามีสัมมาทิฏฐิแล้ว
สัมมาสังกัปปไปเป็นต้น ก็จะมีมาเอง. ฟังพอกพูนสัมมาทิฏฐิให้อย่างยิ่ง ให้สุด
ความสามารถของตนเถิด ก็จะเกิดการดำเนินที่เป็นไปครบทั้ง ๘ องค์ เป็นมัชฌิมา-
ปฏิปทาขึ้นมาได้. สัมมาทิฏฐิเปรียบเหมือนกงหน้า, มีสัมมาสมาธิเหมือนกับ

กองหลวง นอกนั้นก็เป็นบริวารห้อมล้อม ครบถ้วนบริสุทธิ เป็นกองทัพที่ถูก
 ต้องตามหลักเกณฑ์แล้ว ย่อมเอาชนะข้าศึกคือกิเลสได้โดยแน่นอน.

จึงเป็นอันว่าสิ่งที่ควรสนใจที่สุด ก็คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ใน
 ฐานะที่เป็นเครื่องทำลายตัณหา อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์, และเป็นเครื่องทำให้
 ถึงความดับไม่เหลือของความทุกข์. หรือเราจะเชื่อพระพุทธเจ้า ก็ยังพอจะได้
 ว่าเป็นเรื่องแรกที่สุด ที่พระองค์ทรงนำมาแสดง ถ้าไม่เป็นเรื่องดีจริงแล้ว คงไม่
 ทรงนำมาแสดงในฐานะเป็นเรื่องแรก และเป็นการประกาศธรรมจักรตั้งพระ-
 ศาสนาของพระองค์เลย.

จึงขอให้พุทธบริษัททุกคนได้ สนใจกับเรื่องอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ใน
 ฐานะที่เป็นเรื่องที่เราจะต้องปฏิบัติเป็นประจำวัน; ไม่ใช่ไว้สวด ไว้ท่อง
 อย่างนกแก้วนกขุนทองเหมือนที่ทำอยู่ แต่ว่าเป็นเรื่องที่จะต้องปฏิบัติให้ครบถ้วน
 ทั้ง ๘ องค์ เป็นประจำวันทั้งกลางวันกลางคืนทุก ๆ อริยาบถ. ให้ได้ชื่อว่า
 กาย วาจา ใจของเรา ได้เดินไปแล้วตามทางแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งลัดจาก
 ความทุกข์ ไปสู่ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ สมกับที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทาไม่แวะซ้าย
 เวียนขวา; แต่ตั้งไปสู่ความดับสนิทของทุกข์ หรือความพ้นทุกข์โดยตรง.
 นับว่าเป็นเรื่องวิเศษกว่าเรื่องทั้งหลาย และเป็นเรื่องพิเศษกว่าเรื่องทั้งหลาย.
 วิเศษตรงที่ดับทุกข์ได้สิ้นเชิง, พิเศษตรงที่มีไว้สำหรับพวกเราพุทธบริษัทโดยตรง.

จึงได้ถือเอาเรื่องวิเศษและพิเศษนี้ให้เป็นที่พึ่งแก่ตนได้ สมนาม
 ของพุทธบริษัท และสมแก่การที่ตรัสไว้เป็นเรื่องราวแรก เป็นภาคต้นของธัมมจัก-
 กัปปวัตตนสูตรนี้ด้วย.

ต่อแต่^๕นี้เป็นตอนที่พระพุทธองค์ได้ตรัสถึง *ปริวรรต ๓ และอาการ ๑๒* คือ *เรื่องอริยสัจจ์ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้ว* ได้ผ่านมาด้วยพระองค์เองอย่างไร จนถึงกับกล่าวปฏิญาณว่าเป็นสัมมาสัมพุทธโ ซึ่งเราควรจะได้ลำดับรับฟังต่อไป. แต่ว่าก่อนแต่ที่จะได้วิเศษนาถึงขั้นนั้น จะได้เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าสวด คณสาธยายปาฐะพระบาลีส่วนนั้น เพื่อให้เกิดกุศลส่วนธรรมรสอีกส่วนหนึ่ง.

ขออาราธนาพระคุณเจ้าได้สวดคณสาธยายในทุติยภาคแห่งธัมมจักกัปป-
วัตตนสูตร ต่อไป ณ กาลบัดนี้.

.....

[พระสงฆ์สวด]

อิหิ ทุกฺขิ อริยสจฺจนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺตฺตฺเตสุ
ธมฺเมสุ จกฺขุ อุตฺปาติ ฌาณํ อุตฺปาติ ปญฺญา อุตฺปาติ ฯ

... ๗ ๘ ๗ ๗ ๘ ๗ ...

... ๗ ๘ ๗ ๗ ๘ ๗ ...

ภาวิตฺตฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺตฺตฺเตสุ ธมฺเมสุ
จกฺขุ อุตฺปาติ ฌาณํ อุตฺปาติ ปญฺญา อุตฺปาติ

วิชฺชา อุตฺปาติ อาโลโก อุตฺปาติ.

สารโว ดูก่อนท่านสารุสตัดบุรุษทั้งหลาย, ธรรมเทศนาเป็นปูพพาปร-
ลำดับ ถึงตติยภาคของธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงถึง ญาณ
ในอริยสัจจ์ ๔ เรียกว่า *ปริวรรต ๓ อาการ ๑๒*. เกี่ยวกับข้อ^๕ ผู้ที่สนใจใคร่

จะเข้าใจ จะต้องกำหนดในเบื้องต้นก่อน ว่าอริยสัจจน์ั้นมีอยู่ ๔ ประการ คือ ทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับทุกข์, และทางดับทุกข์; เรียกสั้นกว่านั้นก็คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เป็นภาษาบาลี; เรียกเป็นไทยก็คือว่า เรื่องทุกข์ เรื่องเหตุของทุกข์ เรื่องความดับทุกข์ และทางดับทุกข์ นับอย่างไรก็ยังคง เป็น ๔ เพราะความสมบูรณ์.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **ไม่มีใครในโลกนี้หรือโลกไหน ที่จะกล่าว อริยสัจจ์ให้มีจำนวนเป็นอย่างอื่นนอกจาก ๔.** การที่พระองค์กล่าวอริยสัจจ์มีจำนวนเป็น ๔ นี้ ไม่มีใครมาแก้ไขได้อีกแล้ว พิจารณาดู ย่อมจะเห็นได้จริงตามนั้น ดังที่ได้กล่าวเป็นคู่ๆ แล้ว ว่า ความทุกข์ กับ มูลเหตุของความทุกข์, ความไม่มีทุกข์ กับ วิธีให้ได้ความไม่มีทุกข์. ถ้าจะเปรียบกันกับเรื่องโรค ก็ต้องพูดว่า เรื่องโรคอย่างหนึ่ง, เรื่องสมุฏฐานของโรคอย่างหนึ่ง, เรื่องความหายโรคอย่างหนึ่ง, เรื่องวิธีทำให้หายโรคอย่างหนึ่ง, เป็น ๔ อย่างด้วยกัน.

ในคัมภีร์ต่างๆ ท่านเปรียบอุปมาเกี่ยวกับอริยสัจจ์ไว้มากมายด้วยกัน เช่น เรื่องข้าวแพงเพราะฝนแล้ง, ข้าวดีเพราะฝนดี, ข้าวแพงหายากคนตายเปรียบเหมือนทุกข์ของอริยสัจจ์, ฝนแล้งเป็นมูลเหตุให้ข้าวแพง, ข้าวมี คนได้กินอยู่กันสบาย เปรียบเหมือนทุกข์นิโรธ, ฝนดีเปรียบเหมือนมรรค, ดังนี้ เป็นต้น.

รวมความแล้วก็คือว่า เหตุผล ๒ คู่สำหรับที่จะต้องศึกษาให้รู้. ผู้ที่อยากจะรอบรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่ง จำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์สำหรับรู้เป็น ๔ อย่าง ดังนี้เสมอไป คือรู้เรื่องนั้นพร้อมทั้งเหตุ, แล้วรู้เรื่องตรงกันข้ามกับเรื่องนั้น พร้อมทั้งเหตุอีกต่อหนึ่ง, จึงจะเรียกว่า มีความรู้โดยสมบูรณ์. โดยหลักเหตุผลของ

ทางตรรกก็ตาม ทางศาสนาก็ตาม หรือทางอื่นใดก็ตาม ย่อมลงกันได้ว่าเป็นเหตุ
ผลที่เพียงพอ เป็นความรู้ที่เพียงพอ สำหรับจะปฏิบัติหน้าที่ของตน ๆ.

การที่คนเราจะทำอะไรสักอย่างหนึ่ง แล้วไม่รู้เหตุผลครบทั้ง ๔ อย่างนี้
ย่อมเป็นไปได้; แม้ที่สุดแต่จะทำไร่นานา ก็ต้องอาศัยความรู้ ๔ อย่างนี้
การทำนานั้นจึงจะเป็นไปด้วยความฉลาด เป็นไปเพื่อผลอันสมบูรณ์. ตัวอย่าง
เป็นปัญหาที่จะตั้งขึ้นได้ว่า เรื่องนี้เป็นอย่างไร? เรื่องนี้มีมูลเหตุมาจาก
อะไร? เรื่องนี้เพื่อวัตถุประสงค์อันใด? และเรื่องนี้จะถึงได้โดยวิธีการ
อย่างไร? ใน ๔ อย่างนี้เป็นหลักการของอริยสัจจ์ในพระพุทธศาสนา ซึ่งบุคคล
ทุกคนอาจจะนำไปใช้ได้ในทุกกรณี ที่เป็นการปฏิบัติงานหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง
ให้สำเร็จประโยชน์. เพราะฉะนั้นแหละ เกี่ยวกับเรื่องอริยสัจจ์. เราจะต้อง
กำหนดจำนวน ๔ หรือตัวเลข ๔ นี้ไว้ให้แม่นยำ จึงจะเข้าใจในเรื่องอาการ
ต่าง ๆ ของอริยสัจจ์ได้.

อริยสัจจ์ ๔ ข้อแรกคือ ทุกข์. ในเรื่องทุกข์นี้ มีหน้าที่ที่เราจะ
ต้องปฏิบัติกระทำให้เป็น ๓ คือ รู้ว่าความทุกข์เป็นอย่างไร? ความทุกข์นี้ควรทำ
อย่างไร? และเราทำแล้วหรือยัง? พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ความทุกข์เป็น
อย่างไร ๆ เรารู้โดยละเอียดแล้ว ความทุกข์นี้เป็นสิ่งที่ควรละเสีย, และ
ความทุกข์นี้ เราตัดขาดละได้สิ้นเชิงแล้ว; เรียกว่าพระองค์มีความรู้หรือญาณ
ในเรื่องทุกข์นี้ ๓ อย่าง, คือรู้ว่าความทุกข์เป็นอย่างไร รู้ว่าความทุกข์นี้เป็น
สิ่งที่ต้องละ, รู้ว่าความทุกข์นี้ได้ ละแล้ว.

ที่ว่าความทุกข์นี้เป็นอย่างไร? ก็คือรู้ว่า ขาด ขรา มรณะ โสกะ ปรีเทวะ-
ทุกข์ โทมนัส อุตายาส สังขิตเตนะ บัญจุปาทานักขันธา ทุกขา เป็นต้น. เหล่านี้
เรียกว่าเป็นตัวทุกข์ เป็นอย่างนี้ๆ; และรู้ว่าความทุกข์ทั้งหมดนี้ควรละ ไคร่ ๆ
ทุกคนควรละ.

หาไม่ได้เลย . ไคร่ ๆ ที่ควรประกอบทุกข์. ไคร่ ๆ ทุกคนควรจะละ
ความทุกข์นั้น เพราะไคร่ ๆ ก็เกลียดทุกข์, รู้ชัดถึงขนาดที่ว่า จิตใจไม่ทนอยู่
ได้ จึงได้ทำการละ, และในที่สุดมีความรู้ว่า ความทุกข์นั้นตนได้ละไปแล้วเพียงไร
หมดจดสิ้นเชิง หรือโดยเอกเทศ ดังนี้ เป็นต้น.

แต่สำหรับพระพุทธรเจ้า นั้น ทรงรู้ลักษณะของความทุกข์สิ้นเชิง
ท่าน รู้ความจริงของมันว่าเป็นสิ่งที่ต้องละ โดยสิ้นเชิง และท่านรู้เกี่ยวกับตัว
ท่านเองว่า ท่าน ได้ละขาดแล้ว จึงนับว่าเป็นความรู้ในเรื่องทุกข์สัจจข้อแรกนั้น
๓ อย่างด้วยกัน.

ส่วน ทุกขสมุทยสัจจ มูลเหตุให้เกิดทุกข์ข้อที่ ๒ นั้นก็อย่างเดียวก
กันอีก มีหน้าที่ที่จะต้องทำ ๓ อย่างเหมือนกัน คือรู้ว่ามันเป็นอย่างไร? ความ
จริงของมันควรจะทำอย่างไร? และได้ทำแล้วหรือยัง? สำหรับพระพุทธรเจ้าผู้ถึง
ที่สุดแห่งการกระทำแล้ว ท่านย่อมมีญาณเป็นรูปร่างดังนี้ว่า มูลเหตุให้เกิด
ทุกข์ นี้เป็นอย่างไร ๆ เราได้แล้วแจ้งชัด. มูลเหตุให้เกิดทุกข์นี้เป็นสิ่งที่ควรละเสีย
มูลเหตุแห่งความทุกข์นี้เป็นสิ่งที่ควรละเสีย และ มูลเหตุแห่งความทุกข์นี้เราได้ละ
เสียแล้ว ดังนี้; เรียกว่าได้มีความรู้เกิดขึ้นเกี่ยวกับต้นเหตุ ๓ อย่างด้วย
เหมือนกัน. รู้ว่าต้นเหตุนี้เป็นอย่างไร? รู้ว่าเราควรที่จะจัดการกับต้นเหตุนี้

อย่างไร? รู้ว่าเราได้จัดการแล้วอย่างไร? ก็ได้ความว่า ตัณหานั้นเป็นอย่างนั้น ๆ, ตัณหานั้นจะต้องละเสีย, ตัณหานั้นเราละได้แล้ว, พระพุทธเจ้าท่านมีญาณที่ได้เป็นไปแล้ว ในกรณีอันเกี่ยวกับตัณหาเป็น ๓ อย่างดังนี้.

ในกรณีอันเกี่ยวกับความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ หรือที่เรียกว่า นิโรธ นั้น ก็มีหลักเกณฑ์อย่างเดียวกัน : จะต้องรู้ว่า *ทุกข์นิโรธ* นั้นเป็นอย่างไร? *ทุกข์นิโรธ* นั้นทำให้เกิดหน้าทีอย่างไร? และเราได้ปฏิบัติหน้าทีนั้นแล้วหรือยัง? *ทุกข์นิโรธ* เป็นอย่างไร? *ทุกข์นิโรธ* คือความดับตัณหาสิ้นเชิง *ทุกข์นิโรธ* ก่อให้เกิดหน้าทีอย่างไร? *ทุกข์นิโรธ* ก่อให้เกิดหน้าทีคือ ทุกคนควรจะทำให้แจ้งชัดออกมา และ*ทุกข์นิโรธ* นั้นได้ปฏิบัติแล้วอย่างไร? สำหรับพระองค์นั้น ได้ปฏิบัติให้แจ้งชัดสิ้นเชิงแล้ว.

สำหรับ*ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา* หรือ *มรรค* นั้น ก็เหมือนกัน มีหน้าทีเป็น ๓ อย่างอย่างเดียวกัน คือ จะต้องรู้ว่ามันเป็นอย่างไร? รู้ว่า*มรรค* นั้นก่อก่อให้เกิดหน้าทีอย่างไร? และได้ทำแล้วอย่างไร? เพียงใด? สำหรับพระพุทธเจ้าท่านก็ได้มีความรู้เพราะผ่านไปแล้วว่า *มรรค* นั้น เป็นอย่างนี้ ๆ คือ *มรรคมีองค์ ๘* มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น. *มรรคมีองค์ ๘* นี้ก่อก่อให้เกิดหน้าทีคือ *ทุกกมควรจะทำให้เกิด* ให้เป็นขึ้นมาให้ได้, และได้รู้ขั้นสุดท้ายสำหรับพระองค์เองว่า พระองค์ได้ *ทำให้เกิดมีขึ้นมาแล้วโดยสมบุรณ์*; เพราะฉะนั้น จึงเป็นการตัดปัญหาแล้วโดยสมบุรณ์อยู่ในตัว.

เราจะเห็นได้ว่า อริยสัจจมี ๔ และอริยสัจจหนึ่ง ๆ หนึ่ง ๆ นั้น มีหน้าทีที่จะต้องจัดจะต้องทำอยู่ ๓ จึงคูณกันเป็น ๑๒ : ๔ x ๓ เป็น ๑๒. ทุกข์ นั้น

เป็นเรื่องที่มีอยู่อย่างไกรก็ต้องรู้ ทุกขันธ์เป็นสิ่งที่ ควรรู้ และ รู้แล้ว. ส่วน เหตุ
ให้เกิดทุกข์ นั้นเป็นอย่างไร ๆ ก็ ต้องรู้ ทุกขันธ์ก่อให้เกิดหน้าทีคือ ต้องละ
และก็ได้ละแล้ว และรู้ดีกว่า ได้ละแล้ว. ส่วน ทุกขนิโรธ คือความดับทุกข์นั้น
เป็นอย่างไรก็ต้องรู้ และรู้ว่าหน้าทีนั้นคือ ต้องทำให้แจ้ง ออกมา และรู้ว่าตนเอง
ได้ทำให้แจ้งแล้ว. ส่วนอริยสัจที่ ๔ คือ มรรค นั้นเป็นอย่างไร ๆ ก็ต้องรู้
แล้วรู้ว่าหน้าทีคือ ทำให้เกิดให้มีขึ้นมาให้ได้ และรู้ว่าตน ได้ทำให้เกิดมีขึ้นมา
แล้ว.

ผู้ใดได้จัดการกับอริยสัจ ๔ ประการในลักษณะเช่นนี้ ผู้นั้นชื่อว่า
รู้อริยสัจ. ผู้ที่ท่องอริยสัจได้ขึ้นปากนั้น เรียกแต่ว่า ผู้จำอริยสัจได้
ไม่ใช่ผู้รู้อริยสัจ. ผู้ที่สอนคนอื่นเรื่องอริยสัจได้ ก็เพียงแต่ผู้ที่จำได้แล้วมา
สอนเขา ยังไม่ใช่ผู้รู้อริยสัจเลย. ส่วน ผู้รู้อริยสัจ นั้นจะ ต้องประกอบด้วย
ญาณ ๓ อย่าง และอาการ ๑๒ อย่าง ดังที่ได้กล่าวแล้ว.

ญาณ ๓ อย่าง คือ รู้เรื่องนั้น, รู้หน้าที่ที่จะต้องทำเกี่ยวกับเรื่อง
นั้น, และรู้หน้าที่เกี่ยวกับเรื่องนั้นที่ตนได้ทำเสร็จแล้ว. อย่างแรกเรียกว่า
สัจจญาณ คือรู้อะไรที่จะต้องรู้, อย่างที่ ๒ เรียกว่า กิจจญาณ คือรู้หน้าที่ที่จะต้องทำ,
อย่างที ๓ เรียกว่า กตญาณ คือรู้หน้าที่ที่ตนได้ทำไปเสร็จแล้ว. เมื่อญาณทั้ง ๓
นี้เป็นไปแล้วในอริยสัจทั้ง ๔ ครบทั้ง ๔ แล้ว จึงจะเรียกว่า ผู้นั้นรู้อริยสัจ
โดยใจความก็คือ ได้รู้ เรื่องความทุกข์ ได้ละ ตัณหาแล้ว ได้ทำนิพพานให้ปรากฏ
แล้ว, ได้ ทำมรรคให้เจริญงอกงามแล้ว นั่นเอง จึงเป็นเรื่องทำเสร็จแล้ว;
ไม่ใช่เรื่องเพียงแต่ท่องจำไว้ได้.

จึงควรที่ทุกคนจะมีความสนใจให้มากเป็นพิเศษ ในการที่จะรู้วริยสัจจ์
นั้น คือ ต้องทำด้วยปัญญาในภายใน อันแท้จริง; ดังที่พระพุทธเจ้าท่านยา
แล้วยาอีกว่า จกขุ อุทปาที - ดวงตาเกิดขึ้นแล้วแก่เรา, ญาณ อุทปาที - ความรู้
เกิดขึ้นแล้วแก่เรา, ปญญา อุทปาที - ปัญญาเกิดขึ้นแล้วแก่เรา, วิชชา อุทปาที
- วิชชาเกิดขึ้นแล้วแก่เรา, อาโลกิ อุทปาที - แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เรา;
ว่าดังนิตย ๑๒ เทียว.

ขอให้อลองคิดดูว่า เป็นการเข้าถึงปัญญา ความรู้แจ้งชัดเจนในใจอย่างไร;
ได้รู้แจ้งในสิ่งที่ควรรู้, รู้แจ้งในหน้าที่ที่ต้องทำ, รู้แจ้งในหน้าที่ที่สำเร็จแล้ว
อย่างไร, นั้นแหละจึงได้เป็นการรู้, หรืออาการของความรู้ ๑๒ อาการ; เรียกว่า
มีอาการ ๑๒. อริยสัจจ์มีปริวรรต ๓ คือมีหน้าที่ ๓ แล้วก็มีอาการเกี่ยว
กับหน้าที่นั้น ๑๒; เรียกว่า มีปริวรรต ๓ มีอาการ ๑๒ เป็นลักษณะเครื่อง
กำหนดว่า ผู้นั้นได้รู้วริยสัจจ์แล้ว.

การที่พระพุทธองค์ตรัสข้อความนี้ ย่อมเป็นการยืนยันพระองค์เอง
ว่าตรัสรู้วริยสัจจ์แล้ว; เป็นการท่ายุคนถึงขอที่จะมาค้ำว่า ยังไม่ได้ตรัสรู้
เลย. พระองค์ได้ทรงยาในข้อถึง ๑๒ ครั้ง ซ้ำๆ กัน เพื่อเป็นการยืนยันถึง
การรู้วริยสัจจ์ด้วยญาณ ๓ ด้วยอาการ ๑๒ ดังว่ามา เป็นหลักปฏิบัติสำหรับผู้
ต้องการรู้วริยสัจจ์; ซึ่งท่านทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัทจะต้องสนใจ จึงจะทำ
ให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ดวงตา ความรู้ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ขึ้นมาให้ได้ ในสิ่งที่
ยังไม่เคยรู้มาแต่ก่อน.

ในบทว่า ปุพเพ อนนุสสุเตสุ ธมฺเมสุ. พระพุทธเจ้าเองท่านก็ไม่
เคยทราบเคยรู้มาก่อนในเรื่องนี้ เพิ่งทราบหลังแต่การตรัสรู้แล้ว; ได้ทำความ

พวกเพียรจนตรัสรู้เรื่องนี้. พวกเราก็ไม่เคยรู้เคยทราบมาก่อน แต่เราได้เปรียบพระพุทธรเจ้าเป็นไหน ๆ เพราะว่าเราไม่ต้องค้นเอง, ไม่ต้องพยายามให้เหน็ดเหนื่อยเอง. ท่านนำมาสอนให้พวกเราได้รู้, และมีผู้สอนสืบต่อมาถึงเรา. หน้าที่ของเราจึงเหลืออยู่น้อยมาก คือพยายามปฏิบัติตาม ให้รู้ให้จนได้เท่านั้น; ย่อมมีหวังที่จะรู้ได้ง่ายกว่าพระพุทธรเจ้าซึ่งไม่เคยรู้มาแต่ก่อน และต้องค้นเอาเองดังนี้.

เราควรจะรู้พระเดชพระคุณ พระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธรเจ้าที่ทรงเหนื่อยยากลำบากเกี่ยวกับเรื่องนั้น กว่าจะได้ความรู้อันนี้มาสอนเรา. ถ้าเราเป็นคนไม่เอกตัญญู อยากจะตอบแทนคุณพระองค์ ท่านแล้ว ก็ควรรับรู้ อริยสัจจ์ ตามพระองค์ท่านเสียโดยเร็ว ด้วยการหมั่นพยายามพากเพียรประพฤติปฏิบัติในมัชฌิมาปฏิปทา อันประกอบไปด้วยองค์ ๘ ประการ. ให้รู้ อริยสัจจ์ ๔ โดยญาณ ๓ และอาการ ๑๒ นั้นให้สำเร็จบริบูรณ์ตามขั้นตามชั้น ไม่ใช่ว่าจะรู้ทีเดียวถึงที่สุดเป็นพระอรหันต์; แต่แม้จะรู้ในขั้นต้น ๆ ก็ต้องรู้บริบูรณ์ ประกอบด้วยญาณ ๓ อาการ ๑๒ ด้วยเหมือนกัน แต่ในอันดับต่ำ.

อธิบายตรง ๆ ก็ว่า จะเป็นพระโสดาบันก็ตาม ก็รู้ อริยสัจจ์ ครบทั้ง ๔ มีญาณ ๓ มีอาการ ๑๒ ด้วยเหมือนกัน แต่ในอันดับต่ำ. จะเป็นพระโสดา และเป็นสกทาคามี อนาคามีสูงขึ้นไป ก็รู้ อริยสัจจ์ ทั้ง ๔ ญาณ ๓ และอาการ ๑๒ แต่ในอันดับที่สูงขึ้นไป. ครั้นเป็นพระอรหันต์ ก็รู้ อริยสัจจ์ ทั้ง ๔ อีกนั่นเอง มีญาณ ๓ มีอาการ ๑๒ อีกนั่นเอง แต่ถึงขั้นบริบูรณ์บริสุทธิ์เต็มที่ จึงละตัณหาได้สิ้นเชิง.

นี้เรียกว่าการรู้ร้อยสัจจ์มีอยู่เป็น ๔ ชั้น ; แต่ละชั้น ๆ ก็ต้องครบ
 อากาโร ๑๒ หรือมีญาณครบทั้ง ๓ ; จึงเป็นอันว่าไม่เหลือวิสัยที่เรา แม้ว่าจะยัง
 เป็นพระอรหันต์ไม่ได้ ก็ควรจะเป็นร่อง ๆ ลงมา. แม้ยังเป็นพระอรียเจ้าไม่ได้
 ก็ควรจะเป็นปุถุชนที่ดี ; รู้ร้อยสัจจ์ในลักษณะของปุถุชนที่ดี ก็ยังได้ชื่อว่าเป็น
 พุทธบริษัทที่แท้จริง, ตอบแทนพระคุณของพระพุทธเจ้าได้ ไม่เสียที่ที่พระองค์
 มีพระเมตตากรุณาแก่เราอย่างใหญ่หลวง.

จึงได้พยายามประพฤติปฏิบัติในอัฐฐังกิมรรคมีองค์ ๘ ประการ ;
 ให้รู้ร้อยสัจจ์ระดับใดระดับหนึ่ง ทำความทุกข์ให้ลดน้อย เบบางไปกว่าที่มี
 อยู่แต่ก่อน ; ให้พอเห็นประจักษ์ชัดด้วยใจตัวเองว่า บัดนี้ความทุกข์ได้ลดลงไป
 บ้างแล้ว ดังนี้ ก็นับว่าเป็นการดี. นั่นจะเป็นปฏิบัติบูชา เป็นเครื่องบูชาคุณ
 ของพระพุทธเจ้าได้ส่วนหนึ่งแล้ว.

การที่จะมัวมัวประมาท เห็นแก่การเป็นบ่าวเป็นทาสของกิเลสหรือ
 ตัณหาในที่นี้ ไม่มีที่สิ้นสุดนั้น ไม่เป็นการปลอดภัยเลย ; มีแต่จะทำให้ตกหนัก
 ลงไป ไม่สมกับที่เป็นพุทธบริษัท ซึ่งมีความรู้ ความตื่น ความเบิกบาน แล้ว
 กลับไปมีความมืดมัว หม่นหมอง จมอยู่ในสิ่งเศร้าหมอง มีดมัวดังนี้. ควรจะ
 เป็นพุทธบริษัทให้ถูกต้องตามความหมาย ก็จะอยู่เป็นสุขได้ ; ไม่ใช่จะต้อง
 เสียสละสิ่งทั้งปวงทั้งหมดทั้งสิ้น ในคราวเดียว ; แต่จะมี สิ่งทั้งหลายทั้งปวง
 ได้ตามสมควร แต่ว่า ในลักษณะที่จะไม่ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้น.

เมื่อก่อนนั้น มีไว้สำหรับให้เกิดความทุกข์ หนักอกหนักใจ ; แต่
 เดียวนี้จะได้ มีไว้สำหรับเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกสบาย. คนโง่คนหลง

มีเงินไว้ สำหรับสุขบนศีรษะให้หนัก, สำหรับเผาดวงใจให้เร้าร้อน, สำหรับทำให้เกิดวิตกกังวล; แต่คนฉลาดนั้น มีเงินไว้เป็นบ่าวเป็นทาส อยู่ใต้ฝ่าเท้า สำหรับอำนวยความสะดวก ไม่ก่อให้เกิดความวิตกกังวล. เปรียบดูเถิดว่า คนที่มีเงินด้วยกัน แต่กลับผิดแตกต่างกันอย่างนี้; คนหนึ่งมีเงินด้วยกิเลสตัณหา, คนหนึ่งมีเงินด้วยสติปัญญา, คนไหนเป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้า คือเป็นพุทธบริษัท.

ถ้าผู้ใด พิจารณาเห็นความจริง ข้อนี้แล้ว จะเกิดความศรัทธา-
ปสาทะ เกิดความพากเพียร ความพยายาม ใครที่จะประพฤติปฏิบัติธรรมะ
ขึ้นมาทันที โดยไม่ต้องสงสัย; เพราะว่าธรรมะมี มัชฌิมาปฏิปทาเป็นต้น
ทำให้คนมีเงินเป็นต้น มีเงินด้วยสติปัญญา คืออยู่ใต้ฝ่าเท้า ไม่มาเป็นนายเรา
แต่มาเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกสบายให้แก่เรา. เพราะฉะนั้น จะมีเรือก
สวนไร่นามีชื่อเสียงทรัพย์สมบัติ ยศศักดิ์ บริวาร อะไรอีกสักก็มากน้อยก็ตาม
ล้วนแต่มีไว้สำหรับเป็นบ่าวเป็นทาสเรา ไม่ใช่มาสุขอยู่บนศีรษะเป็นนายเหนือ
เรา; ผิดกันอย่างตรงกันข้าม.

นั่นคือผลหรืออานิสงส์ หรือ อานุภาพของพระธรรม พระธรรมมี
อานิสงส์อย่างนั้น, มีอานุภาพอย่างนั้น, สมกันแล้วที่เราจะบูชา. พระพุทธ-
เจ้าทุก ๆ พระองค์ก็บูชาพระธรรม; แล้วคนที่ไม่ชอบใจในธรรม ไม่ปฏิบัติธรรม
นั้น ควรจะได้รับการขนานนามว่าเป็นคนโง่เขลาสักเพียงใด.

ไปคิดดูด้วยตนเอง ก็พอจะทราบกันได้ทุกคน; คนที่ไม่ลืมหูลืมตา
ไม่พอใจในธรรมะ ไม่สนใจในธรรมะนั้น จะเรียกว่าเป็นคนได้หรือยัง? ถ้าเรียก

ว่าเป็นคนก็ต้องเป็นคนตามแบบนั้น ; ไม่ใช่เป็นมนุษย์ที่มีใจสูงอยู่เหนือกิเลส และความทุกข์เลย. ถ้าเป็นคนที่ถูกต้อง ซึ่งตามความหมายของมนุษย์มีใจสูง ไม่แกเลือกกลัวอยู่ด้วยความทุกข์นั้น จะต้องมีธรรมะเป็นเครื่องชำระชะล้าง ให้เกิดความสว่างไสวแจ่มแจ้งและสงบเย็น มีความบริสุทธิ์สะอาด ปราศจากทุกข์. นั้นแหละคืออานิสงส์ของพระธรรม, นั้นแหละคืออานุภาพของศาสนา, ที่จะช่วยให้เราเป็นอยู่ได้อย่างผาสุก ไม่ต้องเป็นบ่าวเป็นทาส ของสิ่งที่เราสมักรเป็นบ่าว เป็นทาสกันมา ตั้งแต่ต้นจดบัดนี้.

จึงได้สลัดกัจจกรที่เห็นเป็นดอกบัว ที่เกิดทูนไว้นานนักหนาแล้วนั้น ลงทิ้งเสียบ้างเถิด ; ก็จะได้มีจิตใจที่ปลอดโปร่ง ได้รู้ถึงธรรม ได้แอบรสของพระธรรม มีความเยือกเย็น เพราะอำนาจของพระธรรม แล้วจึงมีศรัทธาปสาทะ เลื่อมใสในธรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไป. ในที่สุดการบรรลุถึงมรรค ผล นิพพาน นั้น ก็จะไม่เป็นสิ่งที่เหลือวิสัย ของบุคคลผู้ได้ดำเนินมาจนถึงขั้นนี้.

นี้แหละคือ อานิสงส์ของการรู้ร้อยสัจจ์ ในลักษณะที่ประกอบไปด้วย ญาณ ๓ และมีอาการ ๑๒ ซึ่งเป็นการรู้ร้อยสัจจ์ที่แท้จริง ถึงกับพระพุทธองค์ทรง นำมากล่าวประกาศเป็นอัสภิวาจา คือวาจาทำลายให้ผู้อื่นคัดค้านการตรัสรู้ของพระองค์, วาจายืนยันว่าเป็นการตรัสรู้แล้วโดยแน่นอน. ควรที่เราทั้งหลาย จะได้สนใจในเรื่องญาณ ๓ และอาการ ๑๒ ซึ่งเป็นลักษณะแห่งการรู้ร้อยสัจจ์ ให้แจ่มแจ้งชัดเจน จงทุก ๆ คนเถิด.

ต่อแต่นั้นไปจะเป็นจุดตถภาคแห่งพระบาลีธัมมจักกัปปวัตตนสูตร แสดงถึง ข้อที่พระองค์ได้ทรงยืนยันความ เป็นพระพุทธเจ้า, ประกาศที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ;

เป็นที่อนุโมทนาสาธุการของพวกเทวดามนุษย์ทั้งหลาย ตลอดทุก ๆ โลกธาตุ ทำให้เกิดดวงตาขึ้นแก่พระสาวก, เป็นความสำเร็จในการประกาศตั้งพระศาสนา, เป็นการประดิษฐานพระศาสนาลงในโลกนี้แล้ว โดยสมควรสืบไป. แต่ก่อนแต่ที่จะได้วิเศษขึ้นข้อความนั้น ควรจะได้เป็นโอกาสให้มีการสวดสาธยายปาฐะแห่งพระบาลีนั้น เพื่อประกอบให้เกิดการกุศลในส่วนธรรมรสอีกบ้างตามควร.

ขออาราธนาพระคุณเจ้าทั้งหลายได้สวดคณสาธยาย ในบาลีจตุตถภาค ที่ ๔ แห่งพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ต่อไป ณ กาลบัดนี้.

[พระสงฆ์สวด]

ยาวกั๊วญจ เม ภิกขเว อิเมสุ จตุสุ อริยสจเจสุ
เอวนตปิรวัญญั ทฺวาทสาการิ ยถากุตฺติ ฃาณทสฺสนิ

.....๗๑..... ๗๑.....

.....๗๑..... ๗๑.....

อณฺณาสี วต โภ โกณฺทญฺโฆ อณฺณาสี วต โภ โกณฺทญฺโฆติ
อิตฺติหิ อายสมฺมโต โภณฺทญฺญสฺส อณฺณาโภณฺทญฺโฆเตวฺว นามิ อโหสิ.

สารโว, ดูก่อนท่านสาธุสัตว์บุรุษ, ธรรมเทศนาเป็นปูพพาปรลำดับสืบมาแต่ต้น ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถึงที่สุดโต่ง ๒ ข้าง ซึ่งบุคคลไม่ควรแวะเข้าไป แล้วให้ดำเนินในมัชฌิมาปฏิปทาสายกลาง ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดปัญญา เกิดจักขุ เกิดแสงสว่าง; ครั้นเกิดปัญญา เกิดจักขุ เกิด

แสงสว่างแล้ว จักรู้อริยสัจ ๔ ประการ ว่าความทุกข์เป็นอย่างนี้ ๆ, เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างนี้ ๆ, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เป็นอย่างนี้ ๆ, วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เป็นอย่างนี้ ๆ; และว่าการรู้อริยสัจทั้ง ๔ นั้น ให้สังเกตว่าเป็นความรู้ในตัวอริยสัจนั้นด้วย, เป็นความรู้หน้าที่ที่จะต้องทำเกี่ยวกับอริยสัจนั้นด้วย, และเป็นการรู้การทำแล้วเพียงไร ในหน้าที่ที่ตนจะต้องทำเกี่ยวกับอริยสัจนั้นด้วย. เมื่อได้รู้เป็น ๓ ข้อดังนี้ มีในอริยสัจทั้ง ๔ ข้อ นับเป็น ๑๒ อากาโร ดังนี้แล้ว ก็ชื่อว่ารู้อริยสัจ.

การที่พระพุทธองค์เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นมาได้ ก็เพราะรู้อริยสัจ ครบทั้งปริวรรต ๓ และอากาโร ๑๒ ดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง. เพราะฉะนั้นแหละ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสประกาศย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ยาวกัณฐก เม ภิกขเว อิเมสุ จตุสุ อริยสัจเจสุ เป็นอาทิ ซึ่งมีใจความว่า *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตลอดกาลเพียงไร ที่ญาณทัสสนะของเรายังไม่บริสุทธ์ คือไม่ประกอบไปด้วย ปริวรรต ๓ อากาโร ๑๒ ตามที่เป็นจริง เราก็จะยังไม่ประกาศตัว, คือไม่ปฏิญาณตัวว่า ตรัสรู้อนัตตวิเศษญาณ ในมนุษยโลก เทวโลก มารโลก พรหมโลก อยู่เพียงนั้น.*

ยโต จ โข เม ภิกขเว อิเมสุ จตุสุ อริยสัจเจสุ - *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต่อเมื่อใดแล ยถาภูตญาณทัสสนะของเรา ประกอบด้วยปริวรรต ๓ มีอากาโร ๑๒ เป็นไปในอริยสัจ ๔ ด้วยดีแล้ว; เมื่อนั้นแล เรายอมปฏิญาณความเป็นผู้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะ ซึ่งอนัตตวิเศษญาณ ในมนุษยโลก เทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ ดังนี้. นี่เป็นการประกาศยืนยันของ พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า การตรัสรู้อนัตตวิเศษญาณนั้น หมายถึงสิ่งใด?*

คือหมายถึงการรู้อริยสัจ ๔ โดยปริวรรต ๓ โดยอาการ ๑๒ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั่นเอง. พระองค์ได้ใช้คำว่า ญาณทัสสนะ คือปัญญาที่เป็นเครื่องรู้เครื่องเห็นตามที่เป็นจริง ว่าปัญญาเครื่องรู้เครื่องเห็นตามที่เป็นจริง มีอาการ ๑๒ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น; ถ้ายังไม่บริสุทธิ์หมดจดครบถ้วนในอริยสัจ ๔ แล้ว ยังไม่ปฏิบัติว่าเป็นผู้ตรัสรู้เลย. ต่อเมื่อสมบูรณ์แล้วจึงจะปฏิบัติญาณว่าเป็นผู้ตรัสรู้ ดังนี้.

นี่เป็นการกล่าวครั้งสุดท้าย ถึงการรู้อริยสัจ เพื่อให้ภิกษุปัญจวัคคีย์ ๕ นั้น ทราบว่า บัดนี้การตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพระองค์นั้น ถึงที่สุดแล้ว อย่าได้มีความกินแหนงแคลงใจ ในการที่จะสงสัย ไม่เชื่อฟัง ไม่รับพิจารณาสิ่งซึ่งทรงนำมาสอน; ด้วยอาศัยการกล่าวที่มีเหตุผลเช่นนี้ ได้ทำภิกษุปัญจวัคคีย์นั้น เริ่มสนใจ และเริ่มรับคำสั่งสอน เป็นลำดับสืบไปจนกระทั่งบรรลุพระอรหันต์ ด้วยธรรมเทศนาในครั้งต่อมา.

การประกาศพระองค์ ว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะนั้น ได้กระทำแล้วที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันนั้นเหมือนกัน การประกาศธรรมจักรให้เป็นไปในโลกทุกโลกก็ได้กระทำแล้วที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันนั้นเหมือนกัน ด้วยอาศัยพระบาลีว่า ยาวกัณฺฐ เม ภิกฺขเว ดังนี้เป็นต้น นั่นเอง.

เมื่อพระองค์ได้ตรัสข้อความนี้ ซึ่งเป็นการยืนยันการตรัสรู้แล้ว ได้ทรงประกาศผลของการตรัสรู้ นั้นสืบไปว่า ฆาณมฺจุ ปน เม ทสฺสุณฺโณ อุกฺปาภิ - ญาณด้วย ทัสสนะด้วย คือทั้งญาณและทั้งทัสสนะ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ว่า อุกฺปา เม วิมฺุตติ - ความหลุดพ้นจากทุกข์ของเราไม่กลับกำเริบ. อยมนฺติมา

ชาติ - การเกิดนี้เป็น การเกิดครั้งสุดท้าย. นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว - การเกิดใหม่ ไม่มีอีกต่อไป ในบัดนี้.

เป็นอันว่า ผลของการตรัสรู้ของอุนฺตรสัมมาสัมโพธิญาณนั้น นอกจากจะเป็นการรู้ร้อยสัจจ์ ซึ่งเป็นไปในฝ่ายวิชาแล้ว ยังให้เกิดผลของการปฏิบัติคือ การหลุดพ้นจากความทุกข์นั้นไม่กลับกำเริบ. อธิบายว่า ความหลุดพ้นจากความทุกข์ของคนเราตามธรรมดา นั้นกลับกำเริบ คือว่าไม่ใช่ว่าคนเราตามธรรมดา จะไม่เคยหลุดพ้นจากความทุกข์เลย, หรือจะไม่มี การหลุดพ้นจากความทุกข์เลย.

เหมือนที่เรา นั่งอยู่ที่นี้ ไม่มีความทุกข์ครอบงำ ก็เรียกว่าเป็นวิมุตติ หรือหลุดพ้นจากความทุกข์ได้เหมือนกัน; แต่แล้ววิมุตตินี้จะกลับกำเริบ ในเมื่อกลับไปถึงบ้านถึงเรือน ซึ่งจะพบปะสิ่งต่าง ๆ จะพบหน้าที่ที่จะต้องทำ ซึ่งล้วนแต่จะเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา และก็เกิดขึ้นมาจริง ๆ. นี้เรียกว่า วิมุตตินั้นกลับกำเริบ เพราะว่ากิเลสนั้น ไม่ได้ถูกตัดให้สูญสิ้นไป; เพราะไม่รู้ร้อยสัจจ์ตามที่ เป็นจริงถึงที่สุดสิ้นเชิง เป็นแต่ว่ามีอารมณ์บางอย่าง ผ่านมา เป็นเครื่องจูงจิตใจ ให้เป็นไปในทางที่กิเลสยังครอบงำไม่ได้ ยังไม่รู้สึกรู้สียงเหมือนกับการหลุดพ้นจากความทุกข์ชั่วคราว. วิมุตติหลุดพ้นจากทุกข์อย่างนี้ เรียกว่า เป็น กุปฺปา - กลับกำเริบได้.

ส่วน วิมุตติที่เกิดขึ้นเพราะการรู้ร้อยสัจจ์โดยอาการ ๑๒ นั้น เป็นวิมุตติที่เกิดจากการดับต้นหาสิ้นเชิง ไม่มีต้นหามาเกิดอีก คือไม่มีกิเลสมาเกิดอีก ความทุกข์ก็ไม่เกิดอีก ความหลุดพ้นจากทุกข์จึงไม่กลับกำเริบ; มีผลให้เป็นการไม่มีการเกิดอีกต่อไป. ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย.

อธิบายดังที่ได้อธิบายมาแล้วว่า ความเกิดนั้นเกิดเพราะตัณหา ซึ่ง เป็นเหมือนเมล็ดพืชเหลืออยู่ในสันดาน จะงอกงามเป็นชาติขึ้นมาเมื่อไรก็ได้; แต่เมื่อเมล็ดพืชคือตัณหาหมดไป ก็ไม่มีพืชเหลือสำหรับจะเกิด. แม้จะมีดิน มีฟ้า มีฝน มีน้ำมีท่าอะไรก็ตาม; แต่ถ้าเมล็ดพืชไม่มี มันจะเกิดได้อย่างไร. นี่แหละจึงกล่าวว่า ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย; ความเกิดอีกไม่มีแล้วตั้งแต่นั้นไป หมายถึงการหมดเมล็ดพืช คือตัณหานั่นเอง, เป็นการประกาศการหยุดเวียนว่าย ในวัฏฏสงสาร, เป็นการไม่เวียนว่ายไปในอำนาจของกิเลส ของกรรม และของ ผลกรรมอีกต่อไป.

สัตว์ทั้งหลายเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร มีอาการเจ็บปวด และติดแน่นอยู่ในนั้น; มีลักษณะเวียนว่ายเป็นวงกลม เพราะมีกิเลส เป็นเหตุให้อยาก ทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง. กระทำกรรม อย่างใดอย่างหนึ่งลงไปตามอำนาจ กิเลสแล้ว ไม่ใช่จะหยุดอยู่เพียงแค่นั้น ย่อมทำให้เกิดผลกรรม. ผลกรรม เกิดขึ้นมาแล้ว ไม่ใช่จะหยุดอยู่เพียงแค่นั้น ย่อมจะทำให้เกิดกิเลสอย่างใด อย่างหนึ่งขึ้นมาอีก.

เหมือนอย่างว่า เราเป็นชาวนา มีความอยากจะทำนา ซึ่งจัดเป็น ตัณหา หรือ กิเลส; เมื่อมีความอยากจะทำนาก็ต้องทำกรรม คือการทำนา นั้นเป็นตักรรม หรือการกระทำ. การทำนาซึ่งเป็นตักรรมนั้น ต้องมีผล อย่างใดอย่างหนึ่ง; ถ้าเป็นผลในทำนองให้ได้ข้าวเปลือกมาก ก็อยากจะทำอีก เพื่อให้ได้มากขึ้นไป, หรือมีความดีอกดีใจบริโภคผลนั้น ๆ เกิดกิเลสอย่างอื่น ก็ได้; หรือว่าทำนาไม่ได้ผลเลย เสียหายหมด ก็จะต้อง อยากทำแก้ตัวใหม่ หาวิธีใหม่ หาที่ใหม่ หาอะไรใหม่ คงทำให้อยากทำนาใหม่อยู่อีกนั่นเอง.

นี้เรียกว่า ผลของกรรมนั้นไม่ได้หยุดอยู่เพียงนั้น แต่ได้ก่อให้เกิดกิเลส คือความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งอีก ในรูปใดก็ได้แล้วก็ทำกรรมลงไปอย่างใดอย่างหนึ่งอีก. เกิดผลของกรรมแล้วก็มาส่งผลให้เกิดกิเลส อย่างใดอย่างหนึ่งต่อไป จึงเป็นวงกลมที่วนเวียนคล้องกันไปเป็นห่วงๆ ไม่มีที่สิ้นสุดเหมือนสายโซ่ที่ยาวยืด. นี้เรียกว่า วัฏฏสงสาร เพราะ มีต้นเหตุเป็นเมล็ดพืช มีกรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง เหมือนน้ำฝน ให้เวียนวายเป็นวัฏฏสงสารไปไม่มีที่สิ้นสุดตั้ง

แต่บัดนี้พระองค์ตรัสว่า อยมนุติมา ชาติ นตฺถิทานิ ปุณฺพภโว - ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย การเกิดใหม่มิได้มีอีก เพราะเหตุที่ว่าวงกลมนั้นได้ถูกทำลายให้กลายเป็นของที่ไม่กลมไป หรือกิเลสส่วนที่เป็นกิเลส, หรือต้นเหตุที่เป็นส่วนกิเลส นั้น ได้ถูกทำลายไปแล้วส่วนหนึ่ง มันก็เลยไม่กลม ก็เลยหมุนไม่ได้; คือว่ากรรมก็ไม่มีขึ้นได้, ผลกรรมก็มิขึ้นไม่ได้, และไม่อาจจะทำให้มีกิเลสอันใหม่ขึ้นมาได้. เพราะฉะนั้นจึงเป็นของที่ละลาย กระจัดกระจายลงที่ตรงนั่นเอง, ไม่เป็นวงกลมที่จะหมุนได้อีกต่อไป. ความเกิดของกิเลสหรือของกรรม หรือของผลกรรมก็ตาม ย่อมไม่มี.

นี้เรียกว่า ชาติได้สิ้นสุดลง; เพราะเหตุนี้ การเกิดใหม่จึงมีอีกไม่ได้. ความทุกข์จึงไม่มี, วัฏฏสงสารจึงสิ้นสุดลง, เป็นการแสดงผลของการรู้ อริยสัจจ์ ว่าให้เกิดขึ้นอย่างไร; เป็นเหตุให้บุคคลได้ลุถึงสถานะอันหนึ่งซึ่งไม่เคยถึง, เป็นเหตุให้บุคคลได้รับสิ่งหนึ่ง ซึ่งไม่เคยได้รับมาแต่กาลก่อน คือ ได้ถึงภาวะที่หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ที่ไม่เคยถึง ไม่เคยเห็น ไม่เคยทราบ ไม่เคยรู้รส ไม่เคยทุกข์ อย่างมาแต่กาลก่อน.

นับว่า ได้ถึงสิ่งที่ต่ำที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้, ได้ถึงสิ่งที่สูง ประเสริฐที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้; ไม่เสียที่ที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์, ไม่เสียที่ที่ได้เวียนว่ายมาในวัฏฏสงสารแล้ว, เป็นผู้ที่เอาชนะวัฏฏสงสารได้ในที่สุด ไม่ต้องลอยในทะเลอย่างยัดเยียดอีกต่อไป. เรียกว่าเป็นผู้ได้สิ่งที่ดี, เป็นการได้ดี เป็นการทำดีที่ทำให้บุคคลเอาชนะความทุกข์ได้ตามมากตามน้อย และเอาชนะความทุกข์ได้ถึงที่สุด โดยวิธีการอันเดียวเท่านั้น ไม่มีวิธีการอันอื่นอันใดเลย.

นับว่าเป็นบุญเป็นกุศลอย่างยิ่งแล้ว ที่คนได้พบพระพุทธศาสนา ได้นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งที่จะเป็นที่พึ่งแก่ตน ในการดับทุกข์ได้; และการที่จะมาละเลยเสีย ไม่เอาใจใส่ประพฤติปฏิบัติ ให้ได้รับผลนั้น ย่อมเป็นความผิดพลาดของเขาเอง. *พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสเรื่องนี้ไว้ว่า สรรพน้ำก็มีอยู่ แต่เขาไม่กินเอง เขาไม่อาบเอง แล้วจะไปโทษใคร.*

ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าท่านได้ ตรัสเปรียบพระธรรม หรือพระศาสนา ว่าเหมือนสรรพน้ำ. สัตว์ทั้งหลายก็คือพวกเรา สรรพน้ำก็มีอยู่ ไม่กิน ไม่อาบเอง มันจึงร้อน ระส่ำระสาย ดังนี้; ก็นับว่าเป็นการสมแก่ความโง่เขลาอยู่แล้ว. ถ้าไม่อยากจะเป็นอย่างนั้นอีกต่อไป ก็ควรจะอาบจะกินในสระคือธรรมะนั้น ให้ได้รับความสะอาด สว่างไสว แจ่มแจ้งสงบเย็น, ซึ่งเป็นหน้าที่ของน้ำจะพึงกระทำให้. จงได้พยายามที่จะอาบจะกิน ในสระของพระพุทธเจ้าด้วยกันทุกคน.

อีกอุปมาหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสว่า *ทางเดินไปสู่เมืองราชคฤห์ก็มีแล้ว แต่คนเขาไม่เดินเอง. บางคนเดินไป ก็ถึง, บางคนเดินไปวกเวียนเสียครึ่งทาง, ไม่ถึง. บางคนก็ไม่เดินเลย จะไปโทษหนทางได้อย่างไร. ในกรณีเช่นเดียวกับ*

ที่เราไม่อาจจะโทษสวรรค์; ในกรณีนี้เราก็ไม่อาจจะโทษหนทาง ควรจะโทษคนที่ไม่เดินเอง แล้วมันก็ไม่ถึง.

ข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลางประกอบไปด้วยองค์ ๘ นำไปสู่ที่สุดของวิญญูสงสาร ก็ทอดยาวอยู่แล้ว; แต่ท่านทั้งหลายไม่เดินเอง แล้วจะไปโทษใคร. ทั้งที่พระพุทธเจ้าประกาศอยู่ทั่วไป ในที่ทั่วไป ไม่มีที่สิ้นสุด เป็นธรรมจักรที่หมุนอยู่ไม่มีที่สิ้นสุด ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ แล้วเราก็ไม่เดินเอง.

ในที่สุดนั้น ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ เป็นผู้ที่เดิน คือเป็นผู้รู้ อริยสัจจ์ ตามสมควรแก่การพิจารณาหรือแก่สติปัญญา. ภิกษุเหล่านั้นมีปิติ โสมนัสปราโมทย์มาก ในการได้ยินได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง จึงได้บรรลุธรรมจักร. พวกเราในที่นี้ก็เรียกว่าได้ยินได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง แต่แล้วจะเกิดปิติปราโมทย์ หรือธรรมจักรหรือไม่. มันอยู่ที่ว่าเราฟังอย่างไร? เราฟังอย่างจริงจังหรือไม่?

คำว่าหู นั้น หูคนก็ฟังรู้เรื่อง แต่ถ้าเป็นหูกะทะ หูหม้อ ทำนองนั้น ก็คงไม่รู้เรื่อง; จะฟังสักกี่ร้อยครั้ง ฟันกรง ก็คงไม่รู้เรื่อง. เพียงแต่ฟังรู้เรื่อง ก็ยังไม่พอ เพราะเป็นเพียงความรู้; จะต้องนำไปคิดนึกพิจารณาให้เข้าใจ ว่าเป็นอย่างไรโดยเหตุผล. เพียงแต่เข้าใจก็ยังไม่พอ จะต้องนำไปปฏิบัติ ให้เกิดความเห็นแจ้งชัดด้วยจิตใจภายใน ได้กิน ได้ดื่ม ได้อาบ ด้วยรสของธรรมนั้นในภายในจริงๆ นี้จึงจะพอ; เรียกว่าได้อาบน้ำแล้ว ได้ดื่มน้ำแล้ว ได้เดินไปถึงปลายทางแล้ว.

ภิกษุบัญญัติก็ได้รับการกระทำที่เป็นการฟัง เข้าใจ คิดเห็นแจ่มแจ้ง ประจักษ์ใจ เกิดปีติปราโมทย์ ในภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอย่างยิ่ง ในฐานะเป็นสิ่งที่ไม่เคยได้ฟังมาแต่กาลก่อน. ในที่สุดแห่งการตรัสของพระพุทธเจ้า ครั้งแรก ในป่าอิสิปตนมฤคทายวันนั่นเอง, ธรรมจักขุ อันไม่มีรูปสี อันไม่มีมลทิน ได้เกิดขึ้นแก่ผู้หนึ่งฟังคนหนึ่ง ซึ่งชื่อโกณฑัญญะ. ธรรมจักขุได้เกิดขึ้นในใจ เป็นความสว่างแจ่มแจ้งว่า *ยงฺกิญฺจิ สมฺมุตฺตมมํ สพฺพนฺตํ นโรจฺจมมํ - สิ่งใดก็ตามเมื่อมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาแล้ว สิ่งนั้นต้องมีความดับเป็นธรรมดา.*

ความรู้แจ่มแจ้งอันนี้ เรียกว่า ธรรมจักขุ คือดวงตาที่เห็นธรรม, *วิรัช - ปราศจากฝุ่นธุลี.* ตาของคนเราดูๆอย่างนี้ ถ้าฝุ่นเข้าไปในตา มันจะเป็นอย่างไรบ้าง? ไม่เข้าใจก็ลองเอาฝุ่นใส่เข้าไปดู ฝุ่นนั้นตาจะเกิดอาการที่ไม่เป็นตาขึ้นมาทันที; จึงต้องกล่าวว่า *วิรัช - ดวงตาที่ปราศจากธุลี,* และต้องกล่าวว่า *วิตมล - ไม่มีมลทิน ผ่าหมอกมีคมไว้ในตา;* เช่นเป็นต้อกระจกเป็นต้น.

เป็นดวงตาที่เป็นวิรัช วิตมล จึงจะเห็นแจ้งในความจริงที่ว่า *ยงฺกิญฺจิ สมฺมุตฺตมมํ สพฺพนฺตํ นโรจฺจมมํ* ว่า *สิ่งใดมีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดาแล้ว สิ่งนั้นต้องมีการดับเป็นธรรมดา* จิตใจจึงไม่หลงรัก, ไม่หลงเกลียดในสิ่งใดหมด, ไม่ยินดียินร้ายในสิ่งใดหมด. แต่วางเฉยอยู่ได้เป็นสายกลาง; มีสติปัญญา ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งปวงอย่างถูกต้อง โดยไม่ต้องไปยินดียินร้าย ไปรักไปเกลียดในสิ่งใด, มีจิตใจสะอาด สว่าง สงบเย็นอยู่ได้ เพราะเหตุนี้ เป็นผลของธรรมจักขุดังนี้.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดมีผู้เห็นตาม สำเร็จครบองค์ เรียกว่า *ตั้งศาสนาลงได้ดังนี้แล้ว* เป็นที่โสมนัสศรัทธา;

ไม่เพียงแต่แก่มนุษย์ แต่เป็นที่พอใจ เบิกบานแก่สัตว์ที่ยิ่งไปกว่ามนุษย์ คือที่เรียกกันว่า พวกเทวดาทุก ๆ ชั้น : เป็น *ภุมมเทวดา* ตามชั้นต่ำ ๆ เป็น *จาตุมหาราช* ชั้นสูงขึ้นไป เป็น *ชั้นดาวดึงส์* เป็น *ชั้นยามา* เป็น *ชั้นตูลิตา* *นิมมานรดี* *ปรนิมมิตวสวัตดี* จนหมดพวกเทวดาแล้ว ก็ยังเป็นทีพอใจแก่ *พวกที่สูงไปกว่าเทวดา* คือ *พวกพรหม* จนกระทั่งถึงชั้นพรหมสุดท้าย.

เป็นอันว่าการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า^{นี้} ไม่เพียงแต่เป็นที่พอใจแก่มนุษย์ แต่เป็นที่พอใจแก่คนทุกชั้น ไม่ว่าจะชั้นสูง ไม่ว่าจะชั้นต่ำ ชั้นกลาง ชั้นสูง. เราจะหมายเอาเทวดา เป็นเทวดาตามตัวหนังสือ^{นี้}ก็ได้ ไม่เสียหายอะไร. เรา จะหมายเอาเทวดา เป็นสัตว์ที่สูงสุด ในบรรดาสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ที่ไหนก็ตามใจอย่าง^{นี้}ก็ได้. แต่ความสำคัญมันอยู่ตรงที่ว่า การตรัสรู้และการประกาศการตรัสรู้^{นี้} เป็นทีพอใจแก่คนทุกชั้น, เป็นประโยชน์แก่คนทุกชั้น.

เทวดาพอใจ ก็ได้รับประโยชน์; เพราะว่าเป็นผู้มีศรัทธา พอใจในสิ่งที่^{นี้}เป็นประโยชน์ รู้จักสิ่งนั้นได้ดี จึงปติปราโมทย์และอนุโมทนา^{นี้}ที่ตนยังทำไม่ได้ และทั้งที่ยังไม่สมควรจะทำ นี่แหละโทษของสวรรค์ที่เต็มไปด้วยกามคุณผูกมัดจิตใจของพวกเทวดา ให้ผัดเพี้ยนต่อการปฏิบัติธรรมะในพระพุทศาสนาไว้พาลังก่อน เสียเรื่อยไป.

ส่วนในมนุษย์โลกนั้นนับว่าดีแล้ว ที่ไม่มีอะไรดึงดูดใจมากถึงเพียงนั้น จึงเป็นโอกาสที่จะประพฤติปฏิบัติธรรมะในศาสนาได้โดยง่าย โดยสะดวก โดยเร็ว; นับเป็นการได้เปรียบพวกเทวดา จน *พวกเทวดาจัดไว้ให้ว่า มนุษย์โลกนี้เป็นสุคติของเทวดา*; เมื่อพวกเทวดาจะจุติ มีปัญหาว่าจะจุติไปที่ไหนเล่า จึงจะเป็นผลดี

เป็นบุญเป็นกุศล ; คิดไปคิดมาก็เห็นว่า ที่มนุษย์โลกนี้แล มีพระรัตนตรัย
หาง่าย พบได้ง่าย ถึงได้ง่าย จึงได้ตั้งใจจตุตจากเทวโลก มาเกิดในมนุษย์โลก
เพื่อให้เข้าถึงพระรัตนตรัย คือถึงพระธรรมหรือถึงพระพุทธานุภาพเอง.

คำนี้เป็นคำที่ **พระพุทธเจ้าตรัสเอง** มีปรากฏอยู่ในพระบาลี ว่า **มนุษย์-
โลกนี้เป็นสุดคิของเทวดา** ซึ่งเป็นการแสดงอยู่ในตัวแล้วว่า มนุษย์เราได้เปรียบ
เทวดาเป็นไหน ๆ ; แต่แล้วคนที่อยู่ติดกับเกลือ ก็สมัครกินต่างอยู่ตลอดไป จน
พระพุทธเจ้าก็แทบจะช่วยอะไรไม่ได้. เหมือนกับว่า สระน้ำ ก็มีอยู่ แล้วก็ไม่มีใคร
ใครกินใครอาบ เหมือนกับว่าทางเดินก็มีอยู่ แต่แล้วก็ไม่มีใครเดิน ; จึงเป็นที่น่า
สังเวชน่าสมเพช บุคคลผู้ที่ยังไม่ได้รับประโยชน์จากพระพุทธานุภาพ. พวก
เทวดาทั้งที่ยังไม่ได้รับประโยชน์อะไร ก็ยังอนุโมทนาสาธุการ ก็ยังนับว่าเป็นการ
ได้ดีอยู่ ไม่น้อยเลย.

พวกเทวดาอนุโมทนาสาธุการเป็นอย่างไร ? พระบาลีมีอยู่ว่า พวกเทวดา
เล่าลือกันเอิกเกริกอ้ออิงว่า “ท่านทั้งหลายเอ๋ย บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประกาศ
อนุตตรธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี
ธรรมจักรนั้นอันใคร ๆ ไม่สามารถให้หมุนกลับได้, อันสมณะก็ตาม พราหมณ์ก็ตาม
เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกไหนก็ตาม ไม่สามารถหมุนให้กลับได้ ไม่
สามารถต้านทานให้กลับได้เลย”.

เทวดาทั้งหลายส่งเสียงระบือเล่าลือต่าง ๆ ไปเป็นลำดับชั้น ๆ ชั้นต่ำ
ที่อยู่ตามพื้นแผ่นดิน ก็บอกพวกชั้นจาตุम्मหาราช ; ชั้นจาตุम्मหาราชก็บอก
พวกชั้นดาวดึงส์ เป็นลำดับดังนี้ จนหมดชั้นเทวดา, แล้วถึงชั้นพรหมใน

อันดับต้น, จนกระทั่งถึงชั้นพรหมในอันดับปลาย, กล่าวบอกอย่างเดียวกันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประกาศอนุตตรธรรมจักรแล้ว ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ไม่มีใครตีโต้ให้หมุนกลับได้ ดังนี้.

ในขณะนั้นเอง มีข้อความในบาลีกล่าวต่อไปว่า ในขณะนั้นเอง ทุกโลกธาตุได้หวั่นไหว. จำนวนแห่งโลกธาตุนั้น ท่านกล่าวว่า *ทสทหัสสี* คือ หมื่นหนึ่ง. โลกธาตุหมื่นหนึ่งนั้น ใหญ่เล็กสักเพียงไร ?

จึงได้พิจารณาดู คำว่า *โลกธาตุ* นี้ เท่าๆ กับว่า *ระบอบหนึ่งของอาทิตย์จักรวาล*; หมื่นอาทิตย์จักรวาลใหญ่กว่าโลกนี้สักเท่าไร? ทุกๆ โลกธาตุ ทั้งหมื่นโลกธาตุได้หวั่นไหวไปหมด ด้วยอำนาจการประกาศธรรมจักร; เพราะว่า เป็นสิ่งที่ไม่เคยมีในโลกธาตุ, เป็นสิ่งที่มีความหมายมากกว่าสิ่งใด ในบรรดาสิ่งที่มีความหมายในโลกธาตุ.

และสิ่งนี้เป็นไปเหนืออาณาภาพของเทวดา ไม่มีเทวดาองค์ไหนจะต้านทานได้, ไม่มีเทวดาองค์ไหนจะบันดาลได้, เทวดาในที่นี้ท่านหมายถึงพระเป็นเจ้าทั่วไป เพราะคำว่า *เทว* ในภาษาบาลีนั้น มีความหมายอย่างนั้น ไม่มีพระเป็นเจ้าองค์ไหน ที่จะตรัสรู้และประกาศธรรมจักร และไม่มีพระเป็นเจ้าองค์ไหนที่จะต้านทานตีโต้ธรรมจักรของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้หมุนกลับได้ดังนี้.

เพราะฉะนั้น จึงเกิดการลุกโพล่งเป็นแสงสว่าง หวั่นไหวทั่วไปทุกๆ โลกธาตุ ด้วยอำนาจของสิ่งที่ไม่เคยมี ได้เกิดขึ้นในโลก; ด้วยอำนาจของสิ่งที่สูงสุด ที่ไม่เคยมีสิ่งใดสูงสุดไปกว่านี้ ที่ได้เกิดขึ้นแล้วในหมื่นโลกธาตุนั้น.

ในขณะนั้นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธรู้ออกมาว่า
 อญฺเฐวสิ วต โภ โกณฺฑญฺโฆ, อญฺเฐวสิ วต โภ โกณฺฑญฺโฆ. คำว่า *อรุทาน*,
 อรุทาน^{๕๔}คือ *คำปลงปาก*. *คำปลงปาก* คือที่ไม่อาศัยเจตนาอย่างใดอย่างอื่น
 นอกจาก *ความรู้สึกกระทบกัน* ที่เกิดขึ้นมาเพราะอำนาจโสมนัสเป็นต้น ไม่ต้อง
 อาศัยเจตนาเลย จึงได้เรียกว่า อรุทาน.

พระพุทธรู้ออกมาว่า ท่านโกณฑัญญะได้เกิดธรรมจักขุเห็น
 ธรรมแล้ว จึงได้ตรัสอรุทานว่า *อญฺเฐวสิ วต โภ โกณฺฑญฺโฆ - โภณฑญฺญะ*
รูแล้ววีย์! อญฺเฐวสิ วต โภ โกณฺฑญฺโฆ - โภณฑญฺญะรูแล้ววีย์! ดังนั้น ๒
 ครั้ง *พระพุทธรู้อุทาน*นี้เอง เป็นมูลเหตุให้พระโกณฑัญญะนั้น ได้สร้อยนามเพิ่ม
 เข้าข้างหน้าว่า “*อัญญาโกณฑัญญะ*” และใคร ๆ ก็เรียกท่านว่า “*อัญญาโกณฑัญญะ*”
 สืบมา. เป็นการสิ้นสุดลงแห่งปารุช ของพระบาลีธัมมจักกัปปวัตตนสูตร.

ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้บำเพ็ญบารมีนับด้วย ๔ อสงไขยแสนกัปป์
 ด้วยความเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งหลายนั้น เพื่อจะช่วยสัตว์ทั้งหลาย ให้ล่วงพ้น
 จากความทุกข์นั้นเอง. บัดนี้ความปรารถนาตลอด ๔ อสงไขยแสนกัปป์ของพระ-
 องค์นั้น ได้บรรลุผลลงด้วยดี, ได้ถึงที่สุดลงเป็น อันดับแรก คือ การโปรด
 ภิกษุปัญจวัคคีย์ ณ บำอิสิปตนมฤคทายวัน ที่เรารวมเรียกว่า ปฐมเทศนา.

เพราะเหตุว่าเป็นพระธรรมเทศนาเรื่องแรก ครั้งแรกหนแรก ใน
 ที่แรกที่ได้ตรัสในโลกนี้ เพื่อทำโลกนี้ให้มีแสงสว่าง ให้มีธรรมะ ให้มีศาสนา
 และเป็นการทำลายต่อธรรมทั้งปวง จึงได้ชื่อว่าธัมมจักกัปปวัตตนะ คือการ
 หมุนธรรมจักรให้เป็นไป เพื่อขัดขอยธรรมทั้งหลายในโลก, เพื่อทำลายความมืด

ให้สูญสิ้นไป, ทำแสงสว่างให้เกิดขึ้นแทน, เพื่อทำลายของปิดให้กลายเป็นของเปิด, เพื่อทำของที่คว่ำอยู่ให้กลายเป็นของหงายขึ้นมา, ที่เป็นของลึกลับซ่อนเร้นอยู่ ก็จะเป็นของที่ง่ายและเปิดเผย ด้วยการประกาศอนุตตรธรรมจักรนั่นเอง.

เมื่อ การบำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขยแสนกัปป์ ที่ได้ทรงทำมาตลอดเวลานานถึงเท่านั้น ก็เพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย รวมทั้งพวกเราเป็นต้นนี้ด้วยแล้ว ก็ควรจะระลึกนึกถึงความสำนึก ในพระมหากรุณาธิคุณ อีกครั้งหนึ่งว่า ขออย่าให้การยังธรรมจักรให้เป็นไป ของพระองค์นั้น เป็นหมันเสียเลย. *ก็สัตว์ที่มีฤทธิ์ในดวงตาแต่เพียงเล็กน้อยนั้นมีอยู่, เพื่อจะเป็นผู้รู้ เข้าใจถึงธรรมนั้น. อย่าเป็นแต่ว่า เป็นคนตาบอด, อย่าเป็นแต่คนที่มีไฟผ้าในดวงตามากเกินไป, หรือมีฤทธิ์ในดวงตามากเกินไป* จึงมีหิริ โอตตปะกัมบัง คือมีความกลัวและความละอาย ต่อการที่เหลวไหล ไม่เอาใจใส่ ในสิ่งที่ประเสริฐสุดนี้กันเสียบ้าง.

การประกาศธรรมจักรของพระองค์เป็นหมันไป ก็เพราะคนพวกนี้เอง เพราะคนตาบอดพวกนี้เอง, เพราะคนพวกที่มีผ้าในตามากเกินไป เหล่านี้เอง; แล้วเราจะมานั่งทำธรรมจักรบูชากันให้เมื่อยให้เหนื่อยทำไม. เพราะฉะนั้น ควรจะเป็นผู้ที่ ได้รับสนองพระเมตตาคุณ พระมหากรุณาธิคุณ ด้วยการยอมเสียสละทุกอย่างทุกทาง.

อย่าเห็นแก่วัตถุให้มากไปนักเลย จะนำไปสู่ความทุกข์ ยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม. โลกเรานี้มีความทุกข์ลำบากมากยิ่งขึ้น เพราะไม่เอาใจใส่ สิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านมีให้แก่เรา แต่ไปเอาใจใส่มาก ในสิ่งที่กิเลสตัณหามันต้องการ.

นี้ก็เป็นอันว่า เราสมัครเป็นสาวกของพญามาร คือกิเลส ตัณหา เหล่านั้น, แล้วหันหลังให้พระพุทเจ้า ทั้งที่ปากร้องว่า พุทธัง สรณัง คัจฉามิ เป็นคนขบถอยู่เต็มตัว; ยิ่งไปกว่านั้น ก็เป็นคนอกตัญญู ไม่รู้คุณถึงความ เหนื่อยยาก ที่พระองค์ทรงยังธรรมจักรให้เป็นไป ด้วยความเหนื่อยยาก ลำบาก; เพราะต้องตั้งความเพียรบำเพ็ญบารมีถึง สื่อสงไขยแสนกัปป์ จึงเป็น พระพุทเจ้าขึ้นได้ และได้ทรงทนทรมาณกาย เพี้ยแผ่สั่งสอนธรรมะอันนี้.

แม้แต่ในรายแรก นี้ก็ต้องต่อสู้กันเป็นอย่างดี เพราะว่าพวก ปัญจวัคคีย์นั้น ไม่ยอมเชื่อว่าพระพุทเจ้านี้ เป็นพระพุทเจ้า, ไม่ยอมเชื่อว่า พระพุทเจ้านี้ เป็นผู้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ; เพราะว่า **ปัญจวัคคีย์ นั้น เคยมีความนิยมส่วนสุดโต่งข้างหนึ่ง คือส่วนอัสติกลมณานิยค,** เป็นพวก ประกอบตนทรมาณกายให้ลำบาก โดยหวังว่า จะเป็นการหมดกิเลสตัณหาเพราะ เหตุนั้น. ส่วนพระพุทเจ้าท่านไม่หลงอย่างนั้น; ท่านปฏิบัติในทางสายกลาง ไม่ทรมาณกาย ปัญจวัคคีย์จึงไม่ยอมเชื่อ; จึงต้องพูดจากันเป็นวรรคเป็นเวร จนกว่าจะมองเห็นความจริงว่า การหลุดพ้นนั้นต้องมีด้วยปัญญา ไม่ใช่มีด้วยการ หมกมุ่นในกาม หรือการทำตนเป็นปฏิบัติกษต่อกาม. อย่าไปข้องแวะกับกาม ทั้งในทางที่จะไปมัวเมา หรือในทางที่จะไปปราบมัน; แต่หลีกเลี่ยงบำเพ็ญในทาง สติปัญญา ตามมัชฌิมาปฏิปทา ให้เกิดญาณ เกิดจักษุ จนมองเห็นอริยสัจจ์ ๔ แล้ว ก็เป็นการทำลายกิเลสตัณหาอันให้สิ้นไป ถึงความดับทุกข์โดยสิ้นเชิง.

นี่เป็นการรู้คุณ นี่เป็นการแทนคุณ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทเจ้า อย่างสูงสุด ดังที่ได้ตรัสว่า ปฏิบัติบูชาเป็นบูชาอย่างยิ่งกว่าบูชาทั้งหลาย.

ทรงหวังว่าสาวกทั้งหลายจะบูชาพระองค์ ด้วยปฏิบัติบูชา แทนการบูชาด้วยดอกไม้
รูปเทียน นั้นเป็นอย่างยิ่งแล้ว.

หวังว่าเราทั้งหลายทุกคน จะได้ถือเอาประโยชน์ จากความเป็น
พุทธบริษัท นับถือพระพุทธศาสนา และประกอบกรรมงามจักกภูชา หรือ
อาสาฬหบูชา ณ ที่นี้ ในวันนี้; ทั้งนี้เพื่อประโยชน์แก่การที่จะเข้าถึงพระธรรม
คำสั่งสอน ให้มากให้เร็ว ให้ยิ่งขึ้นไปกว่า ที่จะปล่อยไว้เอื่อยๆ เหนื่อยๆ.

จงได้ตั้งอกตั้งใจพิจารณา ให้เกิดความรู้ ความสว่างไสวแจ่มแจ้ง
ให้สุดความสามารถของตน โดยเห็นว่าเรื่องนี้เป็นหน้าที่ของพุทธบริษัท
ที่จะต้องทำ เรื่องอื่นนอกไปจากนี้ ไม่มีประโยชน์ยิ่งไปกว่า.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เหว่ก็มี ด้วยประการฉะนี้.

อาสาฬหบูชาเทศนา - ๓ -

๑/๒๕๐๒ ณ ศาลาโรงธรรม

ชั้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีกุน, วันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๐๒

มัชฌิมาปทีปิกากถา.

[วิธีการใช้มัชฌิมาปฏิบัติให้สำเร็จประโยชน์.]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ
อิทานิ อาสาฬหปุณฺณมีทิวเส สนฺนิปตฺติตาย พุทฺธปริสาเย กาจิ
ธมฺมิกถา กถียเต:
เทวเม ภิกฺขเว อนฺดา ปพฺพชิตฺเตน น เสวิตพฺพา เอเต เต ภิกฺขเว
อุโป อนฺเต อนฺุปกมฺม มัชฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา-ติ.
ธมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพ-ติ.

ณ บัดนี้ จะได้วิชันนาพระธรรมเทศนา เพื่อเป็นเครื่องประดับสติ
ปัญญา; ส่งเสริมศรัทธา-ความเชื่อ และวิริยะ-ความพากเพียร ของท่าน
ทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัท, เพื่อความเจริญงอกงามก้าวหน้าในทางแห่งพระศาสนา
ของสมเด็จพระบรมศาสดา กว่าจะยุติลงด้วยเวลา.

ธรรมเทศนาในวันนี้เป็นธรรมเทศนาพิเศษ ปราศจากเหตุดังที่ท่านทั้งหลายย่อมจะทราบกันได้อยู่แล้วว่าเป็นวันอาสาฬหบูชา สำหรับวันนี้มีสิ่งที่จะต้องทำในใจหลายประการด้วยกัน; นับตั้งแต่ว่า **ทำไมวันนี้จึงจัดเป็นวันอาสาฬหบูชา** เป็นอาทิ ?

การที่ได้เรียกวันนี้ ว่า **วันอาสาฬหบูชา** มีความหมายว่า **เดือนขึ้นชื่อเดือนอาสาฬหะ, วันนี้เป็นวันเพ็ญของเดือนอาสาฬหะ; การบูชาที่ทำในวันนี้ชื่อว่า อาสาฬหบูชา** เพราะว่าเป็นการบูชาที่กระทำในวันเพ็ญชื่อ อาสาฬหะ.

ทำไมจึงได้มีการบูชาเป็นพิเศษในวันนี้ ? มีข้อความกล่าวว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว, ในวันสุดท้ายได้ทรงคำนึงถึงว่า จะแสดงธรรมเทศนาแก่ใครเป็นคนแรก ? เพื่อเป็นการหว่านโปรยสิ่งที่ได้ตรัสรู้แล้วนั้นออกไป ให้เป็นประโยชน์แก่สัตว์โลกทั้งหลาย ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า. ในที่สุดได้ทรงเลือกเอาภิกษุ ๕ รูป ที่เรียกว่า บัญจวัคคีย์ ซึ่งขณะนั้นอาศัยอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี. ข้อความกล่าวต่อไปว่า ในวันจตุตถศี คือ เมื่อวานนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จจากโพธิมณฑลตรงไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ถึงในวันนี้แล้ว ทรงค้างคืนอยู่กับภิกษุ บัญจวัคคีย์ด้วยการสังสนทนา; ในวันรุ่งขึ้นคือวันเพ็ญวันนี้ ได้ทรงแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร.

วันเพ็ญเดือนอาสาฬหะนี้ จึงเกิดเป็นวันสำคัญขึ้นมา เพราะว่าเป็นวันที่พระพุทธองค์ทรงเรียกรายสิ่งที่พระองค์ได้ตรัสรู้ ดังบาลีกล่าวว่า **สมฺมาสมฺ-โพธิกิตฺตนิ - ได้เรียกรายสิ่งที่พระองค์ ได้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองนั้น ให้เป็นประโยชน์**

แก้สัตว์ทั้งหลาย, และจัดว่าเป็นการทรงแสดงครั้งแรก จึงได้ชื่อว่าปฐมเทศนา; และเพราะเหตุว่า เป็นเหมือนกับประกาศอำนาจของพระธรรม ออกไปสู่โลกนี้ ซึ่งสมัยนี้มีผู้กล่าวโดยอุปมาโวหารว่า ทรงส่งกองทัพธรรมออกไปในโลกนี้ ซึ่งได้แก่การตรัสธรรมเทศนาชื่อว่า อนุตตรธัมมจักร หรือ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร นั้นเอง.

ความสำคัญอยู่ตรงที่คำว่า ธัมมจักก; *ธมฺม* แปลว่า *ธรรม*, *จกฺก* แปลว่า *ล้อ* ซึ่งในที่นี้หมายถึง วงกลม หรือ วงล้อ ที่แสดงอำนาจ ชนิดที่ใครๆ ดำเนินทานไม่ได้; เช่นเดียวกับบุคคลที่จะได้ชื่อว่า พระจักรพรรดิ ตามความหมายเมื่อครั้งโบราณนั้น ต้องเป็นผู้ที่ประกอบไปด้วยจักร ซึ่งหมายถึง *วงล้อ เหมือนอาวุธชนิดหนึ่ง* ที่ว่าหมายถึงวงล้อ นั้น หมายถึงล้อรถ ที่บุคคลผู้เป็นจักรพรรดิได้ส่งออกไปตามทิศทางต่างๆ เพื่อประกาศอำนาจ. ที่ว่าหมายถึงอาวุธ นั้น หมายถึงอาวุธพิเศษชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่มีใครสามารถจะต่อต้านได้ แต่จะหมายถึงวงล้อ หรือหมายถึงอาวุธกลมๆ ที่เรียกว่าจักรนั้นก็ตาม ความสำคัญอยู่ตรงที่ไม่มีใครต่อต้านได้ จึงได้เรียกว่า ธัมมจักร สำหรับพระพุทธโฆสาวาทเกี่ยวกับเรื่องนี้.

ธัมมจักกัปปวัตตนะ แปลว่า ทรงส่งธรรมจักรออกไป หรือแปลตามตัวหนังสือว่า การยังธรรมจักรให้เป็นไป. พระพุทธองค์ได้ส่งธรรมจักรให้เป็นไปด้วยการกระทำอย่างไร? ด้วยการกระทำคือ ทรงประกาศสิ่งซึ่งพระองค์ได้ตรัสรู้ ออกไปในลักษณะที่ใครๆ คัดค้านไม่ไหว, คัดค้านไม่ได้. พวกมนุษย์ เทวดา มาร พรหม หรือพวกไหนก็ตาม รวมกันแล้ว ก็ยังไม่สามารถจะคัดค้านสิ่งซึ่งพระองค์ทรงส่งออกไปนี้ได้. เพราะฉะนั้นจึงถูกเปรียบกันกับการที่พระเจ้าจักรพรรดิส่งกองทัพ ทหาร นำล้อ แล้ว ถี้ออาวุธจักรออกไป

ตามทิศทางต่าง ๆ ไม่มีใครกล้าต่อกร ยอมแพ้มัดทั้ง ๔ ทิศ จนกระทั่งถึงมหาสมุทรทั้ง ๔ ทิศ. นั่นเป็นเรื่องทางโลก ๆ เป็นการแผ่อำนาจอย่างโลก ๆ ซึ่งมีการกลับแพ้ได้ แม้ว่าในขณะนั้นจะไม่มีใครต้านทาน; แต่ว่ายังกอดอยู่ได้วิสัยของความไม่เที่ยง ในที่สุดอำนาจของพระเจ้าจักรพรรดินั้นก็ยังสาบสูญไป เหมือนกับว่ามีใครต่อต้านได้อยู่นั่นเอง.

ส่วน พระจักรพรรดิที่เป็นธรรมราชา ซึ่งหมายถึงองค์พระบรมศาสดา และทรงส่งธรรมจักรให้เป็นไป ตามแบบของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น ไม่มีทางที่จะพ่ายแพ้ ไม่มีวันที่จะกลับพ่ายแพ้. แม้ว่าความไม่เที่ยงจะครอบงำอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง; แต่ธรรมจักรของพระองค์ก็ยังไม่เปลี่ยนแปลง คือ ไม่พ่ายแพ้ จนกล่าวได้ว่า ธรรมะที่แท้จริงไม่เข้าถึงความชรา คือไม่คร่ำคร่า ไม่เปลี่ยนแปลง ดังเราก็ได้ทราบกันอยู่ทั่วไปเป็นหลัก ธรรมจักรของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นสิ่งที่ประกอบไปด้วยคุณสมบัติอย่างไร จึงกลายเป็นสิ่งที่บุคคลต้านทานไม่ได้ หรือไม่อาจจะกลับพ่ายแพ้ได้? นั่นแหละคือสิ่งที่เราจะต้องวินิจฉัยกันโดยละเอียด ในวันนี้ ขอให้สาธุชนทั้งหลายจงตั้งอกตั้งใจฟัง ให้สำเร็จประโยชน์เกิด.

สิ่งที่เรียกว่า ธรรมจักร ในกรณีนี้ ก็คือ คำสอนชนิดที่สามารถเอาชนะกิเลสและความทุกข์, เป็นคำสอนที่ประกาศความฉลาดของคนเรา หรือประกาศชัยชนะของมนุษย์เรา. ขอให้ลองคิดดูให้ดี ว่าก่อนแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ขึ้นมาในโลกนั้น มนุษย์เรามีแต่การพ่ายแพ้แก่กิเลสและความทุกข์, ไม่มีทางที่จะเอาชนะกิเลสและความทุกข์ได้เด็ดขาดเลย. ครั้นเมื่อ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นการชนะกิเลสและความทุกข์โดยสิ้นเชิง สำหรับ

พระองค์ก็จริง; แต่ในฐานะที่พระพุทธองค์ได้ทรงเป็นมนุษย์คนหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า บัณฑิตมนุษย์เราสามารถเอาชนะกิเลสและความทุกข์ได้.

ท่านทั้งหลายทั้งปวงจงคิดดูเถิดว่า เราควรจะรู้สึก รู้สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์สักเพียงไร? หรือจะรู้สึกในพระคุณอันใหญ่หลวงของพระองค์ในลักษณะเช่นไร? เพราะว่าอย่างน้อยที่สุดก็ได้ทำให้มนุษย์นี้กล่าวได้ว่า เอาชนะกิเลสและความทุกข์ได้ และไม่เพียงแต่กล่าวว่า เท่านั้น เป็นการทำให้มนุษย์เราเอาชนะกิเลสและความทุกข์ได้จริงๆ ในเมื่อเราทุกคนพากันศึกษาพากันปฏิบัติ; กล่าวคือ ดำเนินไปตามร่องรอยที่พระองค์ทรงประกาศธรรมจักรไว้ให้แก่สัตว์โลกสำหรับยึดถือเอาเป็นที่พึ่งของตน ๆ.

ธรรมะซึ่งพระองค์ทรงอุปมา ว่าเหมือนกับธรรมจักรนั้น มีข้อความอย่างไรเล่า? ธรรมะนี้มีหลักสำคัญว่า *เทวมะ ภิกขเว อนุตตา ปุพฺพชิตน น เสวิตพฺพานิ* ส่วนหนึ่ง, และอีกส่วนหนึ่งว่า *เอเต เต ภิกขเว อุกฺโก อนุตฺต อณฺุปกมฺม มชฺฌิมา ปฏิปทา* นี้ก็อีกส่วนหนึ่ง, เป็น ๒ ส่วนด้วยกัน. *ส่วนแรก* ทรงแสดงมีใจความว่า *ที่สุด ๒ อย่าง อันบรรพชิตไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้อง, ส่วนหลัง* ทรงแสดงว่า *หนทางสายกลาง ที่ไม่เฉไปทางที่สุด ๒ อย่างนั้น ตถาคตได้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว.*

ท่านทั้งหลายจงสังเกตให้ดี ในข้อที่พระองค์ตรัสว่า *ที่สุด ๒ อย่าง อันบรรพชิตไม่ควรข้องเสพ* นี้หมายความว่าอย่างไรกันแน่? ถ้าหากว่าคำว่า *บรรพชิต* หมายถึงนักบวชแล้ว คำตรัสเหล่านี้ก็ไม่มีประโยชน์อะไร แก่พวกท่านทั้งหลายที่เป็นฆราวาสเลย. ถ้าเป็นอย่างนั้นแล้ว *การประกาศธรรมจักรของพระองค์* จะมุ่งหมายแต่เพียงสำหรับ**ผู้บวช**อย่างเดียวเท่านั้นหรือ? ไม่มีประโยชน์

อะไรแก่ฆราวาสผู้อยู่บ้านเรือนเสียเลยอย่างนั้นหรือ? ข้อ^๕นั้นทางที่จะทำความ
เข้าใจกันได้เป็นอย่างดี ในข้อที่จะต้องพิจารณากันถึงความหมายของคำว่า
“บรรพชิต” นั้นเอง.

ที่สุดสองอย่าง^๕ อันบรรพชิตไม่ควรต้องเสพ; เมื่อเป็นดังนี้
บุคคลที่เรียกกันว่า “บรรพชิต” นั้น เป็นอย่างไรเล่า? ท่านทั้งหลาย อย่าได้
ถือเอาใจความสำคัญของคำ^๕นี้แต่เพียงว่า “นักบวช” จะต้องถือเอาใจความสำคัญของ
คำว่าบรรพชิตให้ถูกต้อง.

คำว่า บรรพชิต จะแปลว่า บวช หรือ ผู้บวช ก็ตาม; แต่คำว่า บวช
นั้น หมายความว่าอย่างไรเล่า? คำว่า บรรพชิต หรือผู้บวชนั้น หมายความว่าถึง
บุคคลผู้เว้น หรือผู้ไปเสียจากสิ่งที่ควรเว้น. อะไรเป็นสิ่งที่ควรเว้น? สิ่งนั้น
ก็คือกิเลสและความทุกข์ นั้นเอง.

กิเลส คือเหตุให้เกิดทุกข์, ความทุกข์ ก็คือตัวความทุกข์, เมื่อเอา
มารวมกันก็คือสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา หรือไม่พึงปรารถนา. บุคคลที่กำลังไป
หรือพยายามที่จะไป เสียจากสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา นั้นแหละคือ บรรพชิต.
อย่าได้ไปคำนึงถึงว่าอยู่บ้านหรืออยู่วัด; พวกที่อยู่วัดไม่พยายาม ที่จะไปเสียจาก
กิเลสและความทุกข์ ก็มีถมไป พวกที่อยู่ที่บ้าน แต่ก็พยายามที่จะไป หรือเว้น
เสีย จากกิเลสและความทุกข์ ก็มีถมไป; เพราะฉะนั้น เรื่องบ้านหรือเรื่องวัด
ไม่ใช่ความสำคัญในข้อ^๕นี้.

ข้อสำคัญในข้อ^๕นี้โดยตรงที่ว่า จะเป็นผู้เว้น หรือจะเป็นผู้ไปจากกิเลส
หรือความทุกข์เท่านั้นเอง, หรือหาไม่เท่านั้นเอง ถ้ามีการพยายามที่จะไป หรือ

จะเว้นเสียจากกิเลสและความทุกข์ที่ไหน ที่นั่น ก็ชื่อว่ามืบรรพชิต; ไม่ต้อง
พูดถึงในบ้านหรือในป่า, ไม่ต้องพูดถึงอยู่วัดหรืออยู่บ้านกันอีกต่อไป.

โดยนัยนี้เราจึงเห็นได้ว่า พระธรรมที่ชื่อว่า ธรรมจักร นี้ ไม่ได้มุ่ง
หมายสำหรับบรรพชิตที่เป็นพระ อยู่วัดโดยส่วนเดียว แต่ได้มุ่งหมายถึง
บรรพชิต ที่แม้ไม่ได้อยู่วัด, ไม่ได้บวชอย่างผู้อยู่วัด ด้วย; โดยมีใจ
ความสำคัญอยู่ตรงที่ว่าเป็นผู้พยายาม เพื่อจะไปหรือจะเว้นเสียจากกิเลส และ
ความทุกข์นั่นเอง. ถ้ากล่าวให้สั้นกว่านี้อีก ก็จะกล่าวได้ว่า คือบุคคลผู้ที่
พยายามที่จะดับทุกข์, เอาชนะความทุกข์นั่นเอง เรียกว่า “บรรพชิต”.

ที่สูตร ๒ อย่างนี้ บรรพชิตไม่ควรสงสัยเสพ ก็อธิบายว่า ที่สูตร ๒
อย่างนี้ บุคคลผู้จะทำความดับทุกข์ให้แก่ตน ไม่ควรสงสัยเสพ. บุคคลนั้น
จะเรียกตัวเองว่า พระ หรือ ชรวาส ก็สุดแท้; แต่ถ้ามุ่งหมายที่จะดับความ
ทุกข์ให้แก่ตนแล้ว ไม่ควรจะเข้ามาข้องแวะกับที่สูตร ๒ อย่างนี้เลย.

ในที่สูตร ที่เกี่ยวกับข้อนี้ มีข้อที่จะต้องสนใจต่อไป ก็คือว่า ที่สูตร ๒
อย่างนั้น คืออะไรบ้าง? ที่สูตรที่ผู้ดับทุกข์ หรือผู้ทำความดับทุกข์ไม่ควรเข้าไป
เกี่ยวข้องนั้น เรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยค อย่างหนึ่ง, เรียกว่า อตตกิลมณานุโยค
อย่างหนึ่ง.

ที่เรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยคนั้น หมายถึงการประกอบตนพัวพันอยู่
ในกามสุข โดยไม่ลืมหูลืมตา เรียกว่าไม่รู้สร้าง. ที่เรียกว่า อตตกิลมณานุโยค
นั้นได้แก่การทรมานตนให้ลำบาก ด้วยหวังว่าความทุกข์จะหมดไปเพราะข้อนี้.

พวกที่หมกมุ่นในกาม ไม่รู้ไม่สร้าง ก็ด้วยความคิดว่า นั่นเป็นความดับทุกข์ นั่นเป็นการเอาชนะความทุกข์ได้ จึงหวังเอาอำนาจของกามคุณ เป็นเครื่องดับทุกข์, ถือเอากามคุณเป็นนิพพาน สำหรับทำความดับทุกข์ของตน นี่ก็เป็นพวกที่ไป สุดโต่งข้างหนึ่ง.

ส่วนอีกพวกหนึ่งถือว่า การตามใจกิเลสตัณหา นั้น ไม่เป็นไปเพื่อดับทุกข์ ต้องทำลายกิเลสตัณหาจริง แต่ว่าการทำลายกิเลสตัณหา; มีหลักสำคัญอยู่ตรงที่ ทำร่างกายนี้ให้หมดกำลัง, ทำร่างกายนี้ให้ทุพพลภาพ กิเลสตัณหาก็ไม่มีเรี่ยวไม่มีแรงไปเอง จึงได้พยายามทำร่างกายนี้ให้ทุพพลภาพ หรือถอยกำลัง; ด้วยหวังว่ากิเลสจักไม่เกิดขึ้นเพราะเหตุนี้. คนบางพวกยังคิดไกลไปว่า ด้วยการทรมาณตนให้แสนเผ็ดที่ สุดนี้ จะเป็นทีพอใจของพระเป็นเจ้า. พระเป็นเจ้าจะโปรดให้หมดจากความทุกข์ หรือได้ขึ้นสวรรค์คงนิกม. รวมความแล้ว พวกที่ทรมาณตนให้ลำบากอย่างย้งนี้ ก็มุ่งหวังที่จะดับทุกข์เหมือนกัน.

เราจะเห็นได้ว่า พวกที่หมกมุ่นในกามคุณ ก็เพราะอยากจะกลบเกลื่อนความทุกข์ หรือดับทุกข์, หรือเอาชนะความทุกข์. พวกที่ทรมาณตนให้ลำบาก ก็ด้วยหวังจะดับทุกข์, จะเอาชนะความทุกข์. แต่แล้วทำไมจึงกลายเป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสว่า เข้าไปส่องแสงไม่ได้? เข้าไปขึงแวงไม่ได้, นี่ก็เพราะว่าการทำอย่างนั้น เป็นความมมงาย เป็นความหลงไหล กระทำไปด้วยความไม่รู้แจ้งเห็นจริง จึงไป สุดโต่งอยู่ข้างหนึ่งๆ กันทั้งสองฝ่าย.

ทำไมจึงเรียกว่า ที่สุด หรือ สุดโต่ง? ก็เพราะว่ามัน ไม่พอดี มันเกินไปทั้งนั้น; มันเกินไปทั้ง ๒ ข้าง : พวกหนึ่งรุนแรงไปทางหนึ่ง, พวก

หนึ่งก็รุนแรงไปอีกทางหนึ่ง. พวกหนึ่งเข้าใจผิดไปทางหนึ่ง, พวกหนึ่งก็เข้าใจผิดไปอีกทางหนึ่ง. หันหลังให้กัน แล้วก็เดินไปสู่ดโต่งด้วยกันทั้งนั้น; จึงเรียกว่า ที่สุด ซึ่งบาลีเรียกว่า อนตฺตา แปลว่า *ที่สุดทั้งหลาย* คือ *ที่สุด ๒ ชนิดข้างโน้น* และ *ข้างนี้*. *ที่สุด ๒ ชนิดนี้* คือ *ความไม่พอดี, ความมากเกินไป* จนไร้ประโยชน์.

ส่วน บรรพชิตในพระพุทธศาสนา^{นี้} ได้รับการแนะนำไม่ให้ดำเนินไปสู่ดโต่งอย่างนั้น; แต่ให้อยู่ในลักษณะที่พอดี คือให้มีสติปัญญา ให้มีความรู้ ให้ทำไปด้วยวิชา ด้วยแสงสว่าง ด้วยจักษุคือ ดวงตา ด้วยปัญญา ความรอบรู้ ดังนี้เป็นต้น; เพราะฉะนั้น จึงได้ระบุสิ่งขึ้นม่อีกสิ่งหนึ่ง เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า *ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องดำเนินโดยสายกลาง*. ข้อ^{นี้} ได้แก่ ข้อปฏิบัติที่ประกอบไปด้วยองค์ ๘ ประการ คือ *สัมมาทิฏฐิ* เป็นต้น *จนถึงสัมมาสมาธิ*.

ข้อปฏิบัติ ๘ ประการ^{นี้} พระพุทธองค์ตรัสว่า *อุโภ อนฺเต อนุปกมฺม* คือ *ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกันกับที่สุด ๒ อย่างนั้น*, หรือว่า *ที่สุด ๒ อย่างนั้น* ไม่มีอยู่ในข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง^{นี้}. เราหลับตานึกดู ก็จะพอเห็นได้ไม่ยากเลยว่าข้างซ้ายมันก็สุดไปทางหนึ่ง ข้างขวามันก็สุดไปทางหนึ่ง; เมื่อเราอยู่ที่ตรงกลางแล้ว มันจะไปถึงที่สุดได้อย่างไร? หรือว่า *ที่สุดทั้ง ๒ ข้างนั้น* มันจะมาสู่เราได้อย่างไร?

แปลว่า เราผู้ดำเนินอยู่ในทางสายกลาง หรือเป็นกลาง ย่อมไม่มีทางที่จะไปข้องแวะกับที่สุดทั้ง ๒ อย่างนั้น; เพราะฉะนั้น จึงไม่มีการ

หมกมุ่นอยู่ในกามสุข และไม่มีการทรมานตนให้ลำบาก. เป็นผู้รู้จักกระทำให้พอเหมาะพอดี ที่เกี่ยวกับร่างกายนี้ ที่เกี่ยวกับการเป็นอยู่ในโลกนี้, หรือการประพฤติเป็นไปทุกอย่างทุกทาง ให้เป็นไปแต่ในลักษณะที่พอดี ไม่มีความทุกข์เกิดขึ้นได้ เพราะการกระทำที่พอดี, นี้คือมัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อนจากผู้ใดเลย เป็นการตรัสรู้พร้อมเฉพาะของพระองค์เอง. นับว่าเป็นสิ่งเดียวหรือเป็นสิ่งที่ประเสริฐสุด ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้, แล้วได้นำมาเผยแผ่ เรี่ยรายให้กระจายไป.

ทำไมในที่นี้เราจึงกล่าวว่า มัชฌิมาปฏิปทาเป็นสิ่งเดียวหรือสิ่งเอก ที่พระพุทธองค์ ได้ตรัสรู้และเผยแผ่ไป? ทั้งนี้เพราะว่าสิ่งเดียวนั้นเป็นสิ่งที่มีความครบถ้วน เมื่อบุคคลดำเนินไปในทางสายกลางแล้ว ย่อมดับทุกข์ได้สิ้นเชิง, หรือกล่าวให้ละเอียดออกไป ก็คือว่า เมื่อบุคคลดำเนินไปในทางสายกลางแล้ว ก็จะรู้สิ่งที่ควรรู้ คือ อริยสัจจ ๔ ประการ ได้แก่รู้ทุกข์, รู้เหตุให้เกิดทุกข์, รู้ความดับสนิทของทุกข์, และทางปฏิบัติให้ถึงความดับสนิทของทุกข์, เป็น ๔ อย่างด้วยกัน จึงเรียกว่า อริยสัจจ ๔.

และคำว่า “รู้” ในที่นี้ ไม่ใช่รู้้อย่างท่องจำ ไม่ใช่รู้้อย่างเข้าใจ แต่ความรู้ประจักษ์ชัดด้วยใจ ถึงขั้นที่ความทุกข์เป็นอย่างไร, เหตุให้เกิดทุกข์จะได้แล้วอย่างไร, ความดับสนิทของความทุกข์นั้น ทำให้แจ้งขึ้นมาอย่างไร, และทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับสนิทของความทุกข์นั้น ได้พอกพูน ได้เจริญ ได้ทำให้มาก ให้เต็ม ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์แล้วอย่างไร. นี้ก็คือ รู้สิ่งที่ได้เป็นไปในใจและได้เกิดขึ้นในใจ ได้ตั้งอยู่ในใจ ได้ปรากฏอยู่แก่ใจ. รวมความก็คือรู้ความทุกข์ทั้งหมดไปจากใจ รู้ความที่ใจไม่มีทุกข์เหลืออยู่นั่นเอง; เป็นความรู้

ที่เรียกว่า รุอิริยสังข์ ๔ ประการ เป็นผลเกิดมาจากการดำเนินไปตามทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทานั้น.

เพราะฉะนั้น เราทั้งหลายทุกคน จึงได้พยายามดำเนินตนไป ตามทางสายกลาง ให้เป็นสิ่งที่ตงอกตงใจทำอย่างยิ่งกว่าสิ่งใด จนกระทั่งความทุกข์หมดไปจากใจ; มีความดับทุกข์ปรากฏชัดแจ้งแก่ใจ, เป็นผู้ที่ไม่มีความทุกข์เหลืออยู่สำหรับรบกวนตนอีกต่อไป. นี่แหละจึงจะได้ชื่อว่า เป็นผู้ดำเนินไปในทางสายกลาง ได้อยู่ในร่มเงาของธรรมจักรของพระผู้มีพระภาคเจ้า, หรือกล่าวได้ว่าเป็นพลเมืองที่แท้จริงของพระธรรมราชา กล่าวคือองค์สมเด็จพระบรมศาสดาผู้ยังธรรมจักรให้เป็นไป จนถึงกับเราพากันมาสั่งสาธูการกล่าวสรรเสริญคุณอยู่ในที่นี้ ในวันนี้.

.....

ข้อสำคัญที่จะต้องระลึกรู้กันต่อไปก็คือว่า สิ่งที่เรียกว่า ธรรมจักร, ธรรมจักร อันมีความหมายเป็นหนทางสายกลางนี้ เราจะเรียกว่าอะไรกันดี? เราควรจะระลึกรู้กันต่อไปถึงคำอีกคำหนึ่ง ซึ่งเป็นเพียงคำคำเดียว; คำนี้คือคำว่า ธรรม หรือธรรมะ, ธรรมะหรือธรรมคำเดียวเท่านั้นพอแล้ว จนถึงกับท่านกล่าวเรียกวัน วันนั้น ว่า เป็นวันของพระธรรม หรือวันของธรรมะ เช่นเดียวกับที่กล่าววันวิสาขะว่าเป็นวันของพระพุทธ, และกล่าววันมาฆะว่าเป็นวันของพระสงฆ์และกล่าววันอาสาฬหะว่าเป็นวันของธรรมะ หรือพระธรรม.

ทำไมจึงได้เรียกวันนี้เป็นวันของพระธรรม? ก็เพราะว่าเป็นวันที่เรากำหนดอุทิศ ระลึกถึงพระธรรม, หรือสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงห่วงไป

ในโลก เพื่อเป็นเครื่องดับทุกข์ของสัตว์โลก. ถ้าจะเปรียบด้วยยาแก้โรค ก็เหมือนกับ การแจกยา. ถ้าจะเปรียบด้วยการชำระชะล้าง ก็เหมือนกับ การแจกสิ่งซึ่ง เป็นเครื่องชำระชะล้าง ; แต่โดยตรงก็ได้แก่การแจกความรู้ หรือข้อปฏิบัติ สำหรับปฏิบัติเพื่อกำจัดความทุกข์นั่นเอง.

สิ่งที่เรียกว่า ธรรมะนี้ เป็นเครื่องขจัดความทุกข์โดยตรง ไม่มีอะไร มากไปกว่านั้น ไม่มี ความหมายอะไร มากไปกว่านั้น. คนบางคนเข้าใจ ธรรมะ อุดรินออก ลู่นอกทางไป ว่าเป็นของตรงกันข้ามกับโลก จนเข้าใจไปว่า ธรรมะกับ โลกนี้เป็นขั้วตักต่อกัน ถ้าเป็นธรรมะก็ไม่ใช่โลก, ถ้าเป็นโลกก็ไม่ใช่ธรรมะ. ถ้าใครอุดรินไปเข้าใจอย่างนี้ ก็แปลว่าคนนั้นได้กลายเป็นคนทำที่สุดโต่งเสียเอง ; *ความโง่เกิดเป็น ๒ แพร่ง* ขึ้นมา : ไปสุดโต่งอยู่ข้างหนึ่งว่า ธรรมะก็เป็นอย่าง หนึ่ง, โลกก็เป็นอย่างหนึ่ง ไม่เกี่ยวข้องกันเลย. ตนเองก็ไม่รู้ว่าจะอยู่ที่ตรงไหน เพราะถ้า *ถ้าจะเป็นคนโลก ไม่เกี่ยวกับธรรมะ ก็ละอาย ; ถ้าจะเป็นธรรมะก็ ไม่เกี่ยวกับโลก ก็เสียดาย* เพราะยังเป็นห่วงโลกอยู่. ความแยกกันเด็ดขาด ออกไปเป็นสุดโต่งอย่างนี้ ก็เรียกได้ว่า เป็นความเข้าใจผิด ไม่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา อยู่นั่นเอง.

ธรรมะกับโลกนั้น ไม่ได้เป็นของสุดโต่งกันอยู่อย่างนั้น แต่มี ความสัมพันธ์กัน ; เพราะสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะนั้น มีไว้สำหรับคู่กันกับ โลก. ถ้าโลกยังมีธรรมะก็แปลว่า โลกนี้ยังมีที่พึ่ง. มีทางที่จะเอาชนะกิเลส และความทุกข์ได้. ถ้าโลกนี้ปราศจากธรรมะเสียแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะเอาชนะ กิเลสและความทุกข์ได้เลย ; เพราะเหตุฉะนั้นแหละ ธรรมะกับโลกจึงเป็นสิ่งที่ แยกกันไม่ได้. อย่าเข้าใจเหมือนคนบางคนคิดว่า ถ้าจะประพடுத்தธรรมะแล้ว

ต้องสละโลก, หรือพูดกันอย่างง่าย ๆ ว่า ถ้าจะปฏิบัติธรรมะแล้ว ก็ต้องไปอยู่ป่า ต้อง
 ๕ บ้าน ๕ เรือน ๕ หลาก ๕ หลาน ไปอยู่เสียในป่า จึงจะเป็นธรรมะขึ้นมา. นี้
 เป็นความเข้าใจผิด ชนิดที่เป็นสุดโต่ง, ก็จะเอียงไปทางอัตตกิลมถานุโยค หรือ
 ทางใดทางหนึ่งโดยแน่นอน.

เราจะต้องระลึกนึกถึงข้อที่ว่า ธรรมะนี้มีไว้สำหรับเป็นเครื่องมือ
 ให้ชาวโลกได้ใช้เป็นเครื่องกำจัดกิเลสและความทุกข์; ดังมีพระพุทธภาษิต
 ว่า *ธมฺมจารี สุขํ เสติ อสุมิ โลกํ ปรมฺหิ จ* ซึ่งแปลว่า *ผู้ประพฤติธรรมะย่อมอยู่*
เป็นสุข หรือนอนเป็นสุข ทั้งในโลกนี้และทั้งในโลกอื่น.

จงฟังดูให้ดี ๆ ในข้อที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ผู้ประพฤติธรรมะจะอยู่
 เป็นสุข ทั้งในโลกนี้และทั้งในโลกอื่น. นี่มันแปลว่า เอาธรรมะออกไปจาก
 โลกหรือเปล่า? นี่มันแปลว่า ธรรมะเป็นของคนละอย่างต่างหากไปจากโลก
 หรือเปล่า?

ถ้าเราจะถือเอาตามพระพุทธภาษิตข้อนี้ ก็ย่อมจะได้ใจความชัดเจนว่า
 ประพฤติธรรมะเพื่ออยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกอื่น. คำว่า “โลกนี้” ก็หมาย
 ความ โลกที่มนุษย์รู้จักกันนั่นเอง. “โลกอื่น” ก็คือโลกที่มนุษย์ไม่ค่อยจะรู้จัก
 กัน. คำว่า “มนุษย์” ในที่นี้ ก็หมายถึงมนุษย์ธรรมดา ที่อยู่ในโลกนี้ ที่
 ประกอบไปด้วย รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ตามที่ควรปรารภอย่างไร;
 นี้เรียกว่าโลกนี้.

ที่เรียกว่า “โลกอื่น” ก็หมายความว่า โลกที่สูงไปจากนั้น คือ *โลก*
ของบุคคลที่ไม่ลุ่มหลงใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส; แต่ไปแสวงหาความสุข

ได้จากสิ่งอื่น นอกไปจาก รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ซึ่งก็มีอยู่หลายแบบหลายอย่างเหมือนกัน; **นั่นก็เรียกว่า โลกอื่นได้** คือมีความรู้สึกนึกคิดที่ผิดไปจากที่มนุษย์ธรรมดาในโลกนี้ หรือในวิสัยโลกนี้เขารู้จักกัน จึงต้องใช้คำว่า โลกนี้ และโลกอื่น.

ส่วนบางคนจะคิดว่า “โลกอื่น” หมายถึง *โลกนรก โลกสวรรค์ โลกเทวดา มารโลก พรหมโลก ที่ไหน ก็ได้, อย่างนั้นก็*ได้; แต่การที่เอาเพียงวัตถุเห็นด้วยตาเป็นหลักเป็นเกณฑ์อย่างนั้น ยังไม่แน่นอน และ *ยังไม่อาจจะเห็นทางให้เข้าใจได้ชัดเจน เหมือนกับที่เราจะเอาจิตใจนี้เป็นเกณฑ์* ซึ่งหมายความว่า จะมีจิตใจอย่างคนในโลกนี้ก็*ได้, หรือจะมีจิตใจอย่างคนที่สูงไปกว่าคนธรรมดาในโลกนี้ก็*ได้.

ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า คนที่อยู่ใน *กามาวจรภูมิ* ก็ต้องยินดี *พอใจอยู่ในการบริโภคกาม*; ส่วนคนที่อยู่ใน *รูปาวจรภูมิ* ก็มีจิตใจที่ *ไม่อาจจะยินดีในกาม แต่ไปยินดีในสิ่งที่สูงไปกว่านั้น คือ ความสุขสงบว่าง* ที่ไม่เกี่ยวข้องกับ *กามเลย*, แล้วยังมีการเกิดที่สูงขึ้นไปเป็น *อรุปาวจรภูมิ* คือว่ามีจิตใจไม่เกี่ยวข้องกับ *กาม* แล้วยังละเอียดประณีต ถึงกับ *ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่มีรูปมีร่าง*. รวมความแล้วก็คือ *จิตใจชนิดที่พิเศษไปกว่าจิตใจของคนธรรมดา* นี้เรียกว่า เขาจะมีความสุข หรือเสวยความสุข อย่างคนธรรมดาๆ สามีญในโลกนี้ก็*ได้, หรือจะเสวยความสุข ชนิดที่สูงไปกว่ามนุษย์ธรรมดาสามัญในโลกนี้ก็*ได้, แต่ว่าการเสวยความสุข *๒ อย่างนี้ หรือทุกอย่างก็ตาม จะต้องมิมีมูลมาจากการประพฤติกิเลส*.

สิ่งที่เรียกว่า *ธรรมะ* ก็คือสิ่งที่ *พระพุทธเจ้าได้หว่านโปรย* ให้แก่สัตว์ทั้งหลายในวันเพ็ญวันนั้น, หรือวันที่คล้ายกับวันเพ็ญวันนั้น ในครั้งพุทธกาล

นั่นเอง ซึ่งเราเรียกวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ เพราะฉะนั้น เราจะต้องกำหนด หรือมองเห็นให้ชัดเจนไปว่า วันเพ็ญอาสาฬหะก็คือวันที่มนุษย์ เราได้รับเครื่องมือ สำหรับจะเอามาใช้แสวงหาความสุข ทั้งในโลกนี้และทั้งในโลกอื่น, คือจะ แสวงหาความสุขอย่างชาวโลกธรรมดา ก็ต้องใช้ธรรมะนี้; จะแสวงหาความสุข ที่สูงขึ้นไปกว่าชาวโลกธรรมดา ก็ต้องใช้ธรรมะนี้. ท่านจึงรวมไว้ในบทเดียวกันว่า *ธมฺมจารี* คือ *บุคคลเป็นผู้ประพฤติธรรมะ* หากแต่ว่าธรรมะนี้มีหลายชั้น; เพราะฉะนั้น บุคคลจะต้องประพฤติธรรมะนั้น ให้เป็น *ธมฺมา* หรือ *ธมฺมปฏิบัติ* คือ *ปฏิบัติสมควรแก่ภูมิแก่ชั้นของตน* นั่นเอง แต่จะเป็นก็ภูมิก็ชั้นก็ตาม มันก็ยัง คือธรรมะนั้นแหละ ไม่ไปไหน.

เพราะฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่า ธรรมะ จึงเป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุด สูงสุด ยิ่งกว่าสิ่งใด สมกับเป็นที่ตั้งแห่งความเคารพของสัตว์ทั้งหลาย ไม่ยกเว้นแม้แต่ พระพุทธเจ้า. *พระพุทธเจ้า* ท่านได้ตรัสเองว่า *พระองค์ก็ทรงเคารพธรรมะ* และ ยังกล่าวเลยออกไปว่า พระพุทธเจ้าทุกองค์ในอดีต ก็เคารพธรรมะ. พระพุทธเจ้า ทุกองค์ที่จะมาในอนาคตก็เคารพธรรมะ เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าทั้งหมดเคารพ ธรรมะ. ทำไมจึงมากถึงอย่างนี้ ก็ขอให้ลองคิดดู?

ถ้าลองคิดดู ก็จะมองเห็นได้ไม่ยากเลย ว่าบรรดาสิ่งทีวี่พิเศษประเสริฐ สุดของมนุษย์เรา ก็คือเครื่องมือกำจัดความทุกข์ สิ่งนี้คือ ธรรมะ ไม่มีอะไร อื่น; เพราะฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่า ธรรมะ จึงเป็นสิ่งที่สูงสุดสำหรับมนุษย์เรา ที่ควรระภาคภูมิใจในการที่จะได้จะถึง; จึงหวังว่าเราทุกคนจะได้สนใจ ในสิ่ง ที่เรียกว่า ธรรมะ ในลักษณะเช่นนี้ แล้วพากันสนใจในวันพิเศษคือวันนี้ ว่าเป็น

วันสำคัญเห็นปานนั้น คือ เท่า ๆ กันกับคุณค่าหรือความประเสริฐสุดของสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ นั่นเอง.

เป็นอันว่าเราทำการระลึกถึงธรรมะกันในวันนี้ ก็เพื่อจะเป็นเครื่องย้ำให้แน่นแฟ้นลงไปว่า เราจะยึดถือธรรมะเป็นสรณะเป็นที่พึ่ง ให้สมกับที่พระองค์ตรัสว่า *ธมฺมที่ปํ ฐมฺมสรวา - ทานํทงฺหลายจมีธรรมะเป็นที่พึ่ง มีธรรมะเป็นสรณะ* ด้วยกันทุกคน. อย่าได้หวังสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง; เพราะว่าสิ่งอื่นไม่อาจจะเป็นที่พึ่งได้โดยแท้จริง. ถ้าปราศจากธรรมะเสียแล้ว จะมีเงิน มีทอง มีอำนาจวาสนาสักเท่าไร ก็หาเป็นที่พึ่งให้แก่ตนได้ไม่, คือว่าสิ่งเหล่านั้น ไม่อาจจะเป็นที่พึ่งให้แก่บุคคลนั้นได้เลย ถ้าหากว่าปราศจากธรรมะเสียแล้ว.

หรือจะกล่าวให้ลึกลงไปกว่านั้นอีก ก็ยังอาจจะกล่าวได้ว่า ถ้าปราศจากธรรมะเสียแล้ว ก็ไม่อาจจะหาเงิน หาชื่อเสียง หาอำนาจวาสนา ได้เลย. ถ้าหาเงิน หาชื่อเสียง หาอำนาจวาสนามา โดยทางที่ผิดธรรมะ มันก็จะให้เป็นเงิน เป็นอำนาจวาสนา ที่ไม่มีประโยชน์อะไรแก่บุคคลนั้น; แต่จะกลายเป็นศัตรูที่ขบกัดบุคคลนั้นเอง ให้วินาศแหลกลาญไป.

เพราะฉะนั้นเราจะเห็นได้ว่า แม้แต่การหาเงิน หาชื่อเสียง หาอำนาจวาสนา คนเรายัง ต้องอาศัยธรรมะเป็นเครื่องมือ มันจึงจะได้สิ่งเหล่านั้นมาในลักษณะที่จะเป็นประโยชน์แก่ตน ไม่มาขบกัดตนให้วินาศแหลกลาญไป. นับประสาอะไรกับการที่จะแสวงหา เครื่องมือที่ดับทุกข์ที่สูงไปกว่านั้นอีก, คือที่เงิน หรืออำนาจวาสนาไม่สามารถจะช่วยดับให้ได้. ข้อนี้ก็ให้แก่ความทุกข์ที่

เป็นสภาวะธรรมดา กล่าวคือความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ซึ่งเป็นปัญหาที่ยาก ทำให้เดือดร้อนหม่นหมอง.

แม้แต่คนที่มั่งเงิน มีชื่อเสียง มีอำนาจวาสนาสูงที่สุด ก็ยังมีปัญหาเป็นความทุกข์ร้อน ด้วยความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย หรือความที่สิ่งทั้งหลายไม่เป็นไปตามอำนาจของตน; ไม่มีอะไรที่จะเป็นไปตามอำนาจ หรือตามความปรารถนาของบุคคลใด เพราะว่า *สิ่งทั้งหลายในโลกนี้ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.*

เมื่อสิ่งทั้งหลายไม่เชื่อฟังบุคคลนั้น; บุคคลนั้นก็มีปัญหาเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลาย เป็นความทุกข์ที่ยากนานาประการขึ้นมาทีเดียว. แต่ถ้ามีธรรมะเป็นแสงสว่างเป็นที่พึ่ง เป็นสรณะอยู่ในตนแล้ว ปัญหาเหล่านั้นจะไม่เกิดขึ้น, ปัญหาเหล่านั้นจะไม่มีขึ้น สำหรับทำความทุกข์ความร้อน ความยุ่งยากลำบากให้แก่บุคคลนั้น. นี้เรียกว่า เพราะมีธรรมะเข้ามา ปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวกับความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย จึงหมดไป.

ถ้าผู้ใดมองเห็นโทษเห็นภัย อันเกิดจากความที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่เป็นไปตามความต้องการ หรือตามความปรารถนาของตน เป็นความทนทรมานอยู่ตลอดเวลาแล้ว; จึงได้พยายามวิ่งเข้าหาธรรมะ คือรับเอาสิ่งซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงหว่านโปรย ให้แก่สัตว์โลกทั้งหลายนี้แหละ มาเป็นเครื่องแก้ปัญห เฉพาะหน้าของตนเถิด; ก็สามารถจะขจัดปัญหาต่างๆ ให้สูญสิ้นไป ให้มีจิตใจสะอาด สว่าง สงบเย็น, เป็นผู้อยู่ในฐานะที่ประเสริฐสุด เพราะไม่มีกิเลสและความทุกข์มาเบียดเบียน; นับว่าได้สิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์เราควรจะได้แล้ว จะเอาอะไรกันอีกเล่า.

ผู้มีปัญญาทั้งหลายลองคิดดูกันเถิดว่า มันมีอะไรอีกเล่า ที่สูงประเสริฐวิเศษไปกว่านี้ คือ กว่าสิ่งที่ทำจิตใจให้มีความสะอาด สว่าง สงบเย็น ไม่มีความทุกข์ความร้อนเลย. ความโง่ความหลงหมดไป, ไม่เห็นกงจักรเป็นดอกบัวอีกต่อไป, เป็นผู้รู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง, รู้จักทำจิตใจของตนให้เดินไปตามทางมัชฌิมาปฏิปทา แล้วตั้งอยู่ในฐานะที่ความทุกข์หรือกิเลสครอบงำย้ายไม่ได้. เป็นคนที่ผ่องใสสดชื่น เยือกเย็น สงบเย็นอยู่ได้ตลอดเวลา แม้กระทั่งวาระสุดท้าย คือจะแตกตายทำลายขั้นธไป ก็ยังยิ้มอยู่นั่นเอง. ดังนั้นเรียกว่า เป็นคนที่ชนะกิเลสและความทุกข์โดยสิ้นเชิงหรือหาไม่? ถ้าหากว่ามีแต่ลำพังสติปัญญาของสัตว์โลกธรรมดาแล้ว ไม่ได้อาศัยสติปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว จะสามารถเอาชนะกิเลสและความทุกข์ได้เห็นปานนั้น เทียบหรือ?

ถ้ามองเห็นว่า สัตว์ตามธรรมดา ไม่สามารถจะต่อกรกับกิเลสและความทุกข์ได้แล้ว ก็จงรีบสำนักถึงพระคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสียให้ถูกต้องและโดยเร็วเถิด. อย่าให้เสียที่ ที่มานั่งทำอาสาฬหบูชากันให้เหนื่อยเลย. จงได้พยายามคิดนึกในขั้นนี้ ให้มาก ว่าสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้ มันอยู่ที่ตรงนี้เอง; และ ต้องอาศัยสติปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นเครื่องมือ คือสิ่งที่พระพุทธรองค์ได้ตรัสรู้แล้ว, ได้มีพระมหากรุณาหาว่านโปยเรียรายสิ่งเหล่านี้ให้ทั่วไปในโลกนี้, ให้เป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกทั้งปวง ไม่ว่าจะป็นมนุษย์โลก เทวโลก มารโลก พรหมโลก นี้เห็นได้ว่าจะมีความสุขอยู่ในโลกไหน ชนิดไหน ก็ต้องอาศัยธรรมะนั่นเอง.

ที่เรียกว่า *มนุษย์โลก* ก็คือคนที่ *มีจิตใจอย่างชาวโลกธรรมดา*. ที่เรียกว่า *เทวโลก* ก็คือ *คนที่มีบุญ มีวาสนา* แสวงหาความสุขได้ในโลกหรือวิสัยโลกตามที่ตนพอใจ; ต่างจากมนุษย์โลกธรรมดาก็ตรงที่ว่า พวกเทวดานั้นแสวงหาความสุขความเพลิดเพลินได้ตามความพอใจ เพราะเป็นสัตว์ที่มีบุญ. ส่วนสัตว์มนุษย์ธรรมดาแล้วยังไม่มีบุญมากถึงเท่านั้น ต้องทำงานอาบเหงื่อต่างน้ำ เพื่อแลกมากุศล; ส่วนพวกเทวดานั้น ไม่ต้องเหนื่อยอย่างนั้น ก็สมบูรณ์ไปด้วยมากุศล; มันผิดกันที่ตรงนี้เอง. แต่แล้วมันก็ไปเหมือนกัน ตรงที่มีความทุกข์อย่างเดียวกัน; เช่นมีโรคะ โทสะ โมหะ ที่เรียกว่า กิเลส นั้นเผาผลาญให้เราร้อนอยู่อย่างเดียวกัน, และมีความทุกข์ คือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เผาผลาญให้เราร้อนอยู่อย่างเดียวกัน.

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า คนในมนุษย์โลก หรือสัตว์ในเทวโลก แม้จะต่างกันโดยลักษณะอื่น; แต่ก็ยังเหมือนกัน ตรงที่ยังมี ความทุกข์ เพราะกิเลสและความทุกข์ครอบงำยับยั้งอยู่นั่นเอง. ต่อให้ไปถึง *พรหมโลก* คือ พวกที่ไม่เกี่ยวข้องกับมากุศล มีความสุขอยู่ด้วยอำนาจการทำจิตใจให้สงบเพราะอำนาจของฌาน สมาธิ หรือสมาบัติ เป็นต้น; แม้อย่างนั้นแล้วก็ยังไม่พ้นจากการถูกเบียดเบียนย่ำยีด้วยกิเลสและความทุกข์; โดยเฉพาะก็คือความหลงและความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย.

โดยเหตุฉะนั้นแหละ พระธรรมจึงจำเป็น หรือควรจะต้องแพร่หลายไปในทุกโลก ไม่ว่าจะ เป็นมนุษย์โลก หรือเทวโลก หรือพรหมโลก ซึ่งเป็นโลกสูงสุด จะเป็นโลกต่ำสุดเช่นนรกเบื้องต่ำ ก็ต้องการธรรมะ; จะเป็นโลกสูงสุด เช่น พรหมโลก ก็ต้องการธรรมะ. เพราะเหตุฉะนั้นแล ท่านจึงกล่าวว่า

ธรรมจักรของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ได้แผ่ไปแล้วในทุกโลก คือทั้งมนุษย์-โลก เทวโลก มารโลก พรหมโลก หรือว่าจำแนกเป็นโลกอย่างไรหน้อย่างไรอีก ก็ตามล้วนแต่หมายความว่ามันหมดทุกโลกจริง ๆ.

ที่เรียกว่า ธรรมจักรแพร่ไปในทุกโลกนั้น ก็มีความหมายอยู่ตรงที่ ว่า ทุกโลกนั้นจะต้องการธรรมะอย่างเดียวกันนั้น เป็นเครื่องแก้ปัญหาคือของ ตน; นอกเสียจากธรรมะแล้ว ในโลกนั้น ๆ ไม่มีอะไรที่จะเป็นเครื่องดับทุกข์ ให้แก่สัตว์โลกในโลกนั้น ๆ ได้. จึงเป็นอันกล่าวได้ว่า สิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้น ไม่ใช่ เป็นของจำเป็นแม้แต่สำหรับพวกเราโดยส่วนเดียว; แต่จำเป็นไปแก่สัตว์ทุกชนิด ทั้งอย่างสูง อย่างกลาง และอย่างต่ำ, จึงเป็นอันว่าสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ หรือ ธรรมจักรนี้เป็นของประเสริฐสุดโดยแท้จริง เป็นสิ่งเดียว หรือเป็นสิ่งเอก ที่ สัตว์ทั้งหลายจำต้องปรารถนา จำต้องเข้าถึงให้ได้. ถ้าไม่เข้าถึงสิ่งนี้แล้ว ไม่ สามารถจะเอาชนะกิเลส และความทุกข์; อย่างดีก็จะวิ่งไปจมมุดอยู่ที่สุดโต่ง ข้างใดข้างหนึ่ง คือข้างฝ่ายหลงไหลสยบอยู่ในกามก็ได้, หรือฝ่ายที่หลงไหล ทรมาณร่างกายให้ลำบากแล้ว ๆ เล่า ๆ ไม่มีหยุดไม่มีหย่อนอย่างนี้ก็ได้.

นี้เรียกว่า อดีที่สุดที่จะทำกันได้ ก็เพียงเท่านั้น ในการที่จะเอาชนะ ความทุกข์ คือ ไม่สามารถจะเอาชนะความทุกข์ได้; เพียงแต่กลบเกลื่อน ความทุกข์, หรือหลอกตัวเองให้หลงไปว่าเอาชนะความทุกข์ได้ เพียงเท่านั้น เท่านั้น.

ส่วน ธรรมจักร หรือสิ่งที่พระพุทธรองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ประกาศออกไป นั้น สามารถกำจัดความทุกข์ได้สิ้นเชิง, ไม่มีความทุกข์เหลือ ไม่มีกิเลสเหลือ

สำหรับเป็นปัญหาของบุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา นั้น ; สมกันกับที่พระพุทธองค์ตรัสว่า มัชฌิมาปฏิปทานี้ ไม่เกี่ยวข้องกับที่สุด ๒ อย่างนั้น แต่ว่าเป็นไปเพื่อดับทุกข์โดยสิ้นเชิง คือ พระนิพพาน. สิ่ง que เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทานี้ หมายถึง หนทางที่ปฏิบัติแล้ว ตรงลี้วไปสู่พระนิพพาน ไม่ควนไปสู่อื่น จึงสมกับที่เรียกว่า หนทาง คือ เป็นหนทางแห่งพระนิพพานโดยแท้จริง.

หนทางนี้ประกอบไปด้วยองค์ ๘ ประการ หมายความว่าประกอบ ไปด้วยการกระทำที่ถูกต้อง ๘ ประการ คือ มีความถูกต้องในเรื่องความคิดความ เห็น เป็นข้อแรกเสียก่อนเรียกว่า สัมมาทิฐิ.

แล้วมีความถูกต้องในความปรารถนา หรือความมุ่งมาดปรารถนา ความใฝ่ใจที่จะกระทำซึ่งเรียกว่า สัมมาสังกัปป;

แล้วก็มีความถูกต้องในการพูดจา หมายความว่าไม่ปล่อยให้โทษทุกข์ เกิดขึ้นมาเพราะการพูดของตนได้เลย ซึ่งเรียกว่า สัมมาวาจา. ลองพิจารณาดูเถิดว่า คนเป็นอันมากเดือดร้อนอยู่ในโลกนี้ ด้วยคำพ้งเพียงการพูดไม่ถูก เท่านั้นก็มีอยู่ เป็นเหลือหลาย เป็นคนไม่ก้าวหน้า ในกิจการของตน เพราะเพียงแต่พูดไม่เหมาะสม ไม่สม พูดไม่ถูกไม่ต้องอย่างเดีวนี้ ก็มีอยู่ท่ว ๆ ไป; เพราะฉะนั้น อย่าได้ ไปเข้าใจผิดว่า มันไม่ใช่เรื่องสำคัญ.

ทำไมพระพุทธเจ้าจะต้องเอามาตรัสไว้ข้อหนึ่งเล่า? โดยที่แท้แล้วมัน เป็นเรื่องสำคัญ คนที่พูดไม่ถูกต้องในลักษณะที่ควรจะพูดนั้น คือ คนที่ไม่มี

ปัญญา; เมื่อมันแสดงอยู่ในตัวว่า ไม่มีปัญญา มันก็แปลว่าเอาตัวรอดไม่ได้ ด้วยเหตุฉะนั้นแหละ การพุดจา แม้แต่การพุดจาที่ถูกต้อง ก็ต้องนับว่าเป็นสิ่งที่สำคัญ ที่ควรระมัดระวังอย่างยิ่ง; เช่นเดียวกับความคิดเห็นที่ถูกต้อง หรือ ความใฝ่ฝัน ปรารถนาที่ถูกต้องนั้นเหมือนกัน.

และ จะต้องมีการกระทำที่ถูกต้องไม่ผิดพลาด ไม่ย้อนมาขบกัดตัวเอง เรียกว่า สัมมากรรมันโต นี่เป็นการถูกต้องในส่วนการทำการทำงาน.

และจะต้องมีความถูกต้องในส่วนที่เป็นการดำเนินชีวิต หรือเลี้ยงชีวิต ที่เรียกว่า สัมมาอาชีโว ข้อนี้อันไม่ได้หมายความว่าถึงการทำเลียงปากเลียงท้อง หรือ การประกอบอาชีพอย่างเดียว; แต่หมายรวมไปถึงการรู้จักเป็นอยู่ หรือมีชีวิตอยู่ ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการแสวงหาอาหารเป็นต้นนั้น ในลักษณะที่ถูกต้อง.

และ จะต้องมีความถูกต้องในเรื่องความพากเพียร, ความพากเพียร นี้สำหรับเป็นเครื่องมือให้ถึงจุดหมายปลายทาง. แต่ถ้าว่าเดินไม่ถูกต้อง มันก็ วกวน ไม่มีทางที่จะไปถึงจุดหมายปลายทางได้. ความพากเพียรของเรา จึงเป็น สิ่งที่จะต้องได้รับการควบคุมเป็นอย่างดี ให้อยู่ในลักษณะที่ถูกต้อง และคิดให้ดี; แม้ว่าเราจะคิดดี แต่เมื่อเราควบคุมความเพียรของเราไว้ไม่ได้ มันก็กลับไปคิด ไม่ดีเมื่อไรก็ได้. เรามีความปรารถนาดี แต่ถ้าเราควบคุมความเพียรไม่ดี มันก็ กลายเป็นปรารถนาที่ไม่ดีเมื่อไรก็ได้; เพราะฉะนั้น จะต้องควบคุมความพากเพียร คือความพยายามที่จะมีตั้งแต่ต้นจนปลายนี้ ให้อยู่ในลักษณะที่ถูกต้องด้วย.

และ จะต้องมีความถูกต้องในเรื่องสติ คือ ความรำลึกประจำใจ; เพราะว่าคนเราอาจจะเผลอ อาจจะเลื่อน อาจจะเพี้ยน อาจจะบ้า ๆ แง๋ ๆ เมื่อใด

ก็ได้. จำเป็นที่จะต้องมีระเบียบสำหรับประพฤติปฏิบัติ ที่เป็นการควบคุมสติไว้ให้ยังคงสดใส และแจ่มใส ชัดเจนแจ่มแจ้ง บริสุทธิ์ บริบูรณ์อยู่ตลอดเวลา ซึ่งเรียกว่า สัมมาสติ เป็นเครื่องคุ้มครองตัว ไม่ให้เกิดการผิดพลาดขึ้นมาได้อย่างเด็ดขาด.

และในที่สุดก็ต้องมีความตั้งใจมั่นหรือปักใจมั่น อันถูกต้อง ที่เรียกว่า สัมมาสมาธิ นี้หมายความว่า กำลังใจของเราจะต้องเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ เข้มแข็ง เด็ดขาด อยู่แต่ในทางที่ถูกต้องเสมอ.

คนเราเสียท่าเสียที ถึงกับวินาศฉิบหายก็เคยมี เพราะการที่ไม่สามารถจะควบคุมจิตใจให้เข้มแข็งเด็ดขาดอยู่ในลักษณะที่ถูกต้อง; แม้ว่าจะมีปัญญา แต่ถ้าไม่สามารถควบคุมจิตใจไว้ในลักษณะเช่นนี้แล้ว ปัญญาก็ไม่อาจจะช่วยได้. มีปัญญาเสียเปล่า เพราะว่ามีจิตใจอ่อนแอ เลยวินาศลงไปทั้ง ๆ ที่มีปัญญา; เพราะฉะนั้น ต้องมีความเข้มแข็ง เด็ดขาด ฉียบขาดของจิตใจ ที่เป็นไปในลักษณะที่ถูกต้องด้วย.

รวมความว่าจะต้องมีปัญญาที่ถูกต้อง คือมี **สัมมาทิฐิ** กับ **สัมมาสังกัปป** จะต้องมีการประพฤติปฏิบัติที่เรียกว่า ศีลคือ **มีสัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว** และจะต้องมีกำลังใจที่ถูกต้อง หรือมีสมาธิที่ถูกต้อง คือมี **สัมมาวาจาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ**. เมื่อรวมกันทั้ง ๘ อย่าง คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปป สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวาจาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ดังนี้แล้ว ก็ชื่อว่าสิ่งต่าง ๆ ได้พร้อมแล้ว ที่จะเอาชนะกิเลสและความทุกข์; หมายความว่าในขณะที่นั้น หรือบุคคลนั้นก็ตาม เป็นเวลาที่พร้อมแล้ว เป็นบุคคลที่เหมาะสมแล้ว ที่จะเอาชนะกิเลสและความทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง.

ขอให้เราทั้งหลายทุกคน พิจารณาดูในข้อนี้ให้ดีๆ และให้เป็นอย่างมาก ว่า เดียวนี้เราอยู่ในลักษณะที่พร้อมแล้ว ที่จะเอาชนะกิเลสและความทุกข์หรือหาไม่? หรือว่าวันหนึ่งคืนหนึ่ง เดือนหนึ่งก็ตาม มันล่องไปในลักษณะที่เราอยู่ในสภาพที่พร้อมแล้ว ที่จะเอาชนะกิเลสและความทุกข์หรือหาไม่? หรือว่าเรามีแต่ความอ่อนแอ โลเลเหลวไหลละ เป็นเหยื่อของกิเลสและความทุกข์อยู่ทุกเวลา?

ขอให้สำรวจตัวในข้อนี้ ในลักษณะเช่นนี้กันให้มากจงทุกคนเถิด เพื่อว่าจะได้รับประโยชน์จากการเกิดมาเป็นมนุษย์นี้ ให้มากเท่าที่จะมากได้. การที่จะตกอยู่ใต้อำนาจหรือวิสัยของกิเลสและความทุกข์ เช่นเดียวกับที่ล่องมาแล้วแต่หนหลังนั้น ไม่นับว่าเป็นสิ่งที่ดีแต่ประการใดเลย; เป็นความพ่ายแพ้, เป็นความขาดทุน, หรือเป็นความเสื่อมเสีย หรือเป็นความอยู่ในสภาพ ที่นี้กดูแล้วไม่น่าชื่นอกชื่นใจที่ตรงไหน, มีแต่ความน่าอดหนาระอาใจ น่ากระดาก น่าละอายน่าอดสู.

ปัญหายุ่งยากต่างๆ เหล่านี้ ควรจะหมดสิ้นไป ด้วยการที่เรารู้จักนำเอาสิ่งที่ดีที่สุด ที่พระพุทธเจ้าทรงเรียรายไว้ในโลกนั้นแหละ มาเป็นเครื่องมือ, คือกล่าวบ่อยๆ หรือย้ำบ่อยๆ ว่า สิ่งซึ่งพระพุทธเจ้าเรียรายไว้ทั่วโลกนี้ ก็เพราะว่าพระพุทธองค์ ได้ทรงเรียรายไว้ทั่วโลกจริงๆ; หากแต่ว่าคนในโลกนี้ หูหนวก ตาบอดเสียเอง ไม่เห็นเสียเอง ไม่ได้ยินเสียเอง ไม่รู้สึกไม่สำนึกเสียเอง แล้วจะไปโทษพระพุทธเจ้าได้อย่างไร.

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยนี้แล้ว นับว่าเป็นการเรียรายอย่างยิ่ง เพราะเมื่อตะกั้นทุกคนก็ยังสวดบาศิรัสมจกกับปวัตตณสูตร, แล้วยังแปลเป็นไทยด้วยซ้ำ

ไปแล้วจะกล่าวได้อย่างไรว่า ความรู้ของพระพุทธเจ้านั้น ไม่ถูกเรียกรายมาในที่นี้. สิ่งทีประเสริฐสุดนั้นได้ถูกเรียกรายมาในที่นี้; แต่ว่าจะมีคนเก็บเอามาสักกี่คนนั้น ยังมีปัญหาอยู่, ยังมีปัญหาต่อไปว่า ในบรรดาคนที่เก็บเอาขึ้นมาแล้วนั้น มีกี่คนที่รู้จัก จนสามารถนำเอาไปใช้ให้เป็นประโยชน์. มีแต่คนเก็บ ๆ คือว่าสนใจบ้าง หรือสวดร้องท่องบ่นได้บ้าง; แต่ก็ไม่ใช่สนใจที่จะทำอะไรให้มากกว่านั้น คือไม่สนใจที่จะเอาไปคิดไปนึก ให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง แล้วปฏิบัติตาม จนสำเร็จประโยชน์ นี้มาซึ่งงังนอยู่ทีตรงนี้ ก็เรียกว่า ยังไม่ได้รับประโยชน์ จากสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงเรียกรายให้ นั้นเอง.

ข้อที่กล่าวว่า ทรงเรียกรายหว่านโปรยไปทั่วโลกนั้น เปรียบเหมือนกับว่า ฝนตกทั่วไป; แต่คนก็ไม่ได้รับประโยชน์จากการตกของฝนนั้น เต็มเปี่ยมตามความหมาย. มีอาการคล้ายกับ *กบที่อยู่ในสระที่มีบัว ไม่ได้รับประโยชน์จากกลิ่นหอมของดอกบัว ทั้ง ๆ ที่เกษรของดอกบัวก็ร่วงลงบนหัวของกบ.* ความข้อนั้น นี้ก็ดูให้ดี เพื่อว่าอาการอย่างนั้น มันอย่าได้มาเป็นแก่เราเลย, คือว่าเราอย่าได้เป็นกบเลย. เกษรของดอกบัว ซึ่งเปรียบเหมือนกับธรรมะ ทีพระพุทธองค์เรียกรายไปทั่วโลกนั้น ถ้าตกลงมายังเราที่ไม่ได้เป็นกบ; และตกลงมายังเราที่เป็นมนุษย์ทีถูกต้องแท้จริงแล้ว ก็จะได้สำเร็จประโยชน์ คือได้รับกลิ่นหอมของพระธรรม นำเอาไปเป็นเครื่องบำรุงจิตใจ ให้เจริญงอกงามก้าวหน้าไปตามทางของพระธรรม จนสามารถเอาชนะกิเลสและความทุกข์ได้จริง; อย่างนี้เรียกว่าไม่เป็นกบ.

แต่เป็นที่น่าสมเพชเวทนาว่า บางคนเป็นอะไรมากไปเสียยิ่งกว่าเป็นกบ คือ *เป็นจวกที่จมแช่อยู่ในน้ำแกง แต่ก็ไม่เคยรู้รสน้ำแกง;* อย่างนี้ก็

เรียกว่ายิ่งไปกว่าคบ เพราะว่าเชื้ออยู่ในแกง ทั้งที่ในเวลาเดือดอยู่บนไฟก็ตาม ยกลงมาจากบนไฟแล้วก็ตาม. จักตักแกงก็ไม่เคยรู้รสแกงอยู่นั่นเอง เรียกว่า มั่นด้าน หรือมั่นหนา หรือมั่นชา อะไรก็ตาม มากเกินไปกว่าที่จะรู้รสแกง.

ถ้าคนเราเป็นเอามากเสียอย่างนี้ ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมแล้ว ก็ต้องเรียกว่าเป็นอภัพบุคคล, เป็นคนอภัพต่อพระรัตนตรัย อภัพต่อพระศาสนา, ไม่สามารถจะได้รับประโยชน์อะไรจากพระธรรม หรือจากพระศาสนา; จะต้องตายไปโดยเปล่าประโยชน์ อย่างนี้เรียกว่า **เป็นคนอภัพ มีผลเช่นเดียวกับ กับที่เป็นกบ หรือ เป็นจักตักแกง.**

ถ้าว่าเป็นมนุษย์ มีจิตใจอย่างมนุษย์ คือมีจิตใจสูงพอที่จะสำนึกถึงสิ่งต่างๆ ได้ ตามที่ตนควรจะสำนึกแล้ว ก็มีหวังว่าจะรู้จักรสของพระธรรม, หรือรู้จักกลิ่นหอมของพระธรรม หรือรู้จักคุณสมบัติอย่างอื่นของพระธรรม จนสามารถน้อมนำมาเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงจิตใจของตน ให้เจริญงอกงามก้าวหน้า คือสูงขึ้นไปจากการท่วมทับของกิเลสและความทุกข์ได้โดยไม่ต้องสงสัยเลย.

เพราะฉะนั้น ขอให้เราทุกคน ประกอบ หรือกระทำอาสาฬหบูชา ด้วยการยกตนของตนขึ้นมาเสียจากความตกต่ำ ในทำนองนั้น, ให้สูงขึ้นมาในลักษณะที่เรียกว่า เอาชนะกิเลสและความทุกข์ได้ ตามสมควรแก่สติปัญญาของตน. ทำอย่างไรเสียก็ไม่มีความที่จะถูกด่าว่า เป็นกบหรือเป็นจักตักแกงอีกต่อไปนับตั้งแต่การทำอาสาฬหบูชา อย่างน้อยคือวันนี้.

จึงหวังว่าทุกคน จะได้นำความจริงข้อนี้ติดตัวไป คือติดไปในความจำ สำหรับไปคิดไปนึกให้มีความรู้ ความเข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้นไป; เป็นที่ไม่เปลืองสติ ปล่อยตนให้ตกต่ำลง ในปลักหนองของกิเลสและความทุกข์มากเหมือนที่แล้งมา. แต่ค่อยถอนตนขึ้นมาได้โดยลำดับๆ จนเป็นผู้ที่พร้อมที่จะเอาชนะกิเลสและความทุกข์, คือเป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทา ที่ประกอบไปด้วยองค์ ๘ ประการนั้น โดยสมบูรณ์อยู่ในตัว แล้วคงจะคิดได้. ขอให้ได้เป็นผู้ได้ ชื่อว่าเป็นผู้พร้อมแล้ว ที่จะชนะกิเลสและความทุกข์จริงๆ. ขอให้ทุกคนไปชำระหนทางของตน โดยแยกออกเป็นต่างๆ แล้วชำระให้สะอาดทุกอย่าง คือชำระสัมมาทิฐิ ให้สะอาด ชำระสัมมาสังกัปปให้สะอาด ชำระสัมมาวาจาให้สะอาด เรื่อยไป เป็นลำดับ จนกระทั่งถึงสัมมาสมาธิ.

ที่ว่า ชำระสัมมาทิฐินั้น ก็หมายความว่า เราอาจจะเรียกตัวเราว่ามีสัมมาทิฐิ แต่แล้วมันน้อยเกินไป หรือมันไม่สะอาดพอ. เราจะต้องทำความเข้าใจเรื่องความรู้ ความคิด ความเห็น เกี่ยวกับความดับทุกข์นี้ให้ถูกต้องแน่นอน. อย่าได้ไปหลงไหลเอาสิ่งที่ไม่อาจจะดับทุกข์มาเป็นสิ่งดับทุกข์เลย, ไปเข้าใจผิดเอาสิ่งที่ไม่ดีมีประโยชน์ มาเป็นสิ่งที่ดีมีประโยชน์, หรือเอาสิ่งที่ดีมีประโยชน์น้อยมา เป็นสิ่งที่ดีมีประโยชน์มาก, หรือเอาสิ่งที่เป็นที่พึงไม่ได้ มาเป็นที่พึงแก้ตน ดังนี้. มันก็จะเสียเวลาเปล่า เหนื่อยเปล่า เปลืองเปล่า.

เกิดมามีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ก็ไม่ได้รับประโยชน์อะไรที่คุ้มกัน. นี่แหละคือโทษของการที่มีสัมมาทิฐิไม่สะอาด คือมีสัมมาทิฐิไม่เพียงพอ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนึกให้มาก ว่าอะไรจะเป็นที่พึงแก้ตนได้จริงๆ. การศึกษาเล่าเรียนอย่างไร ที่จะเป็นที่พึงแก้ตนได้จริงๆ นี้ก็อย่าได้เลือกให้ผิดเลย.

จงเลือกให้ถูกให้ตรงด้วยความรักตน ด้วยความถนอมตนสงวนตน ให้อยู่แต่ในหนทางที่จะเอาตัวรอด.

ที่พูดว่ารักตน^{นี้} หมายความว่า คนส่วนมากไม่รักตน; แต่ไปรักกิเลส คือ ไปรักความสนุกสนานเปลิดเพลิน เอรีดอรัยในทางอารมณ์ ซึ่งเป็นเหยื่อของกิเลส โดยไม่คำนึงถึงอย่างอื่น. อย่างนี้เรียกว่ารักกิเลสยิ่งกว่ารักตน หรือรักกิเลสหมดเลย ไม่เหลือไว้สำหรับรักตนเลย, แล้วตนจะเป็นอย่างไร? ในที่สุดตนก็จะต้องอาบน้ำตาต่างน้ำ ไม่วันใดก็วันหนึ่ง. นี้คือบุคคลที่ไม่รักตน; ด้วยสำคัญตนผิด ไปรักเอากิเลสเข้าเต็มที จึงได้เลือกทำไปตามอำนาจของกิเลส, หรือแม้แต่จะเลือกศึกษาเล่าเรียน ก็เลือกไปตามอำนาจของกิเลส ในที่สุด ก็กลายเป็นชุดหลุมฝังตัวเองมากขึ้นทุกวัน ๆ ไม่มีทางที่จะรื้อถอนออกจากความทุกข์ได้.

เพราะฉะนั้น คนทุกคนจะต้องระมัดระวัง ในการที่จะจัดการศึกษาของลูกของหลานของตน หรือของตนเองก็ตาม ให้เป็นไปแต่ในทางของสัมมาทิฐิ คือมีความรู้ ความเห็น ความเข้าใจ ที่ถูกต้อง ว่าอะไรเป็นอย่างไร, ความทุกข์เป็นอย่างไร, เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างไร, ความไม่มีทุกข์เลยที่แท้จริงนั้นเป็นอย่างไร และทำอย่างไรจึงจะได้มา, นี้เรียกว่าลักษณะของสัมมาทิฐิ.

เราจะต้องรักสัมมาทิฐิ ซึ่งได้แก่ รักพระธรรม; รักสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านทรงแสดงไว้ให้แก่เรา ว่าเป็นสิ่งที่น่ารักยิ่งกว่าเพชรกว่าพลอย หรือยิ่งกว่าสิ่งที่อำนาจความสนุกสนานอย่างอื่นให้ เพราะว่าเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงทรงแสดงไว้

ไปรอยให้มัน ไม่เคยทำให้ใครต้องเสียน้ำตา. แต่สิ่งที่คนเลือกเอาเองตามกิเลส ตัณหา นั้น มิแต่จะทำให้คนต้องอาบน้ำตา. แล้วสิ่งไหนจะเป็นอย่างไร? ลอง เลือกกันดู; ใครเลือกถูก ก็รอดตัว, ใครเลือกผิด ก็เป็นการชุดหลุมฝังตัว ให้จมอยู่ในกองทุกข์ ไม่มีทางที่จะรอดอน. เพราะฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่า สัมมาทิฏฐิ นี้ จึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด จนถึงกับพระพุทธองค์ทรงยกขึ้นมา เป็นข้อแรกของหนทางสายกลาง คือ สัมมาทิฏฐิ, แล้วจึงถึงสัมมาสังกัปป และอื่น ๆ เป็นลำดับไป. ถ้าสิ่งนี้ไม่สำคัญ พระพุทธองค์ก็จะไม่ทรงยกขึ้นมา เป็นข้อแรกของทางสายกลาง.

หวังว่าท่านทั้งหลายทุกคน จะได้สนใจกับสิ่งที่เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ ให้ มาก ให้สมกับที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้อย่างหนึ่งว่า สัมมาทิฏฐินั้นมันเป็นรุ่งอรุณ, รุ่งอรุณคือแสงทองที่เพิ่งจะส่องขึ้นมาทางทิศตะวันออกในเวลาเช้า. ทำไม สัมมาทิฏฐิ จึงถูกจัดเป็นรุ่งอรุณ? ก็เพราะว่ามันเป็นสิ่งที่แน่นอนว่า ถ้า สัมมาทิฏฐิ มีแล้ว จะมีการเอาตัวรอดได้; เหมือนกับที่เมื่อเห็นรุ่งอรุณแล้ว ก็แน่นอน ว่าเวลากลางวันจะต้องมีมา. เมื่อสัมมาทิฏฐิเป็นสิ่งที่แน่นอนว่าจะเป็นที่ทางเอา ตัวรอดได้ ดังนั้นแล้ว ก็ควรแล้วที่จะเรียกว่าเป็นรุ่งอรุณ.

ถ้าใครมีสัมมาทิฏฐิ ก็แปลว่า คนนั้นมีรุ่งอรุณสำหรับที่จะเอาชนะ ความทุกข์ และ กิเลสทั้งหลาย คือมีรุ่งอรุณของความสุข, รุ่งอรุณของความพ้น ทุกข์ รุ่งอรุณของการดับทุกข์สิ้นเชิง. จึงได้ปกครองตน ให้อยู่แต่ในร่องในรอย ของสัมมาทิฏฐิกันจงทุกคน ให้สมกับที่มันเป็นรุ่งอรุณดังนี้.

นี่เรียกว่า ชำระสัมมาทิฏฐิ ของตน ให้สะอาดอยู่ตลอดเวลา อย่าให้มีอะไรมาครอบงำ ทำให้เศร้าหมองได้; เหมือนกับเราอดส่ำห้ำล้างหน้าล้างตา

ให้ดูสะอาดอยู่ตลอดเวลา ไม่ให้มีกลิ่น มีเหม็นมีโคล. นี้เรียกว่าเรารักษาหน้าตาให้สะอาด; แต่แล้วทำไมเราจึงไม่รักษาหน้าตาในภายใน ที่สำคัญยิ่งไปกว่าหน้าตาข้างนอก. หน้าตาข้างใน คือ สัมมาทิฏฐิ นั่นเอง, คือจิตใจซึ่งประกอบอยู่ด้วยความรู้ ซึ่งจะเป็นหน้าตาอันแท้จริงของเรา; แม้ว่ามันจะดูกันยาก แต่มันก็เป็นหน้าตาที่แท้จริง.

หน้าตาข้างนอกนั้นมันหลอกๆ เอาอะไรมาป้ายมาเขียนมาแต่มีมาเท่านั้นก็สามารถที่จะหลอกคน ให้เห็นเป็นอย่างอื่นไปได้; แต่แล้วก็ยังไม่สำเร็จประโยชน์อันใด ในการที่หลอกกันเช่นนั้น. ส่วนหน้าตาข้างในคือจิตใจแท้จริงนั้น ไม่มีทางที่จะหลอกกันได้เช่นนั้น, และเป็นสิ่งสำคัญ ในการที่จะทำความเจริญให้แก่ตน. เราจึงต้องรักษาหน้าตาข้างใน หรือหน้าตาอันแท้จริงนี้ ให้สะอาดอยู่เสมอ เช่นเดียวกับเรารักษาหน้าตาข้างนอก; และเรายังจะต้องรักษามันให้สะอาดยิ่งกว่าหน้าตาข้างนอก มันจึงจะเดินไปถูกทาง และไปสู่ความดับทุกข์สิ้นเชิงได้. เพราะฉะนั้น คนทั้งหลายคงจะได้สนใจ ในการที่จะทำสัมมาทิฏฐิของตนให้สะอาด; เหมือนกับที่เราขยันอาบ ขยันล้าง รักษาความสะอาดแก่ร่างกายอยู่ทุกวัน ฉะนั้นได้ฉนั้น.

เมื่อสัมมาทิฏฐิสะอาดแล้ว สิ่งอื่น ๆ ก็สะอาดไปตามได้ โดยไม่ยากเลย, คือเมื่อมีความคิดความเห็นหรือความเข้าใจถูกต้องแล้ว ความปรารถนาหรือความใฝ่ฝันมันก็จะถูกต้องไปตาม. การพูดการจา, การทำการทำงาน, มันก็จะถูกต้องไปตาม. การดำรงชีวิตอยู่, หรือความพากเพียร มันก็จะถูกต้องไปตาม. สติและสมาธิก็จะถูกต้องไปตาม; เรียกว่า สำคัญอยู่ที่สัมมาทิฏฐิอย่างนี้ ท่านจึงกล่าวว่า *สมฺมาทิฏฐิสมาทานา สหฺมํ ทุกฺขํ อุปฺจจฺกํ - คนจะล่วงพ้นจากความ*

ทุกข์ทั้งหลายทั้งปวงได้ ก็เพราะการสมาทานสัมมาทิฐิ ดังนี้. หวังว่าเราจะได้สนใจในหัวใจของทางสายกลาง คือสัมมาทิฐินี้ให้เป็นอย่างยิ่ง ทำให้เต็ม ทำให้บริสุทธิ์ ทำให้บริบูรณ์ จนถึงกับสามารถดำเนินไปในทางสายกลางได้จริง.

สำหรับ สัมมาสังกัปป คือ ความไม่ฝืนนั้น ควรจะฝืนนั้นถูกต้องไป ตามทำนองของสัมมาทิฐิ, คือฝืนไปในทางที่จะไม่เบียดเบียน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น. เบียดเบียนตน คือโง่หลง ทำตนเองให้ลำบาก ด้วยความสมัครใจของตนเอง. คิดดูเถิดว่าใครบ้างที่ไม่รักตัว หรือว่าอยากจะทำให้ตัวลำบาก; แต่แล้วทำไมคนทุกคนจึงยังคงลำบากอยู่นั่นเอง. นี้ก็เพราะว่าเป็นผู้ที่ไม่สามารถจะมีความเข้าใจ ในข้อที่จะไม่ทำตัวให้ลำบาก; แต่กลับไปสมัครทำตัวให้ลำบากด้วยความสมัครใจ เพราะมีความไม่ฝืนผิด เห็นกงจักรเป็นดอกบัวด้วยเหมือนกัน. ฝืนไปในทางที่จะทำตัวให้ลำบากยิ่งขึ้นทุกวัน ๆ โดยเข้าใจว่าเป็นทางถูก คือทำตัวให้ได้รับสิ่งที่ตัวปรารถนา แต่แล้วสิ่งที่ตัวปรารถนาก็มาเกิดเป็นศัตรูเสียเอง เพราะความไม่ฝืนผิดนั้น หรือเพราะความเข้าใจผิดมาแต่ก่อนหน้านั้น.

ความไม่ฝืน ของคนเราเป็นสิ่งที่สำคัญ คือเป็นสิ่งที่จะช่วยให้ประสบความสำเร็จ; แต่ถ้าความไม่ฝืนไม่ถูกต้องแล้ว ความสำเร็จที่จะเกิดขึ้นมานั้น มันก็จะเกิดมาเพื่อฆ่าคนนั้นเองให้วินาศพหุกลาญไป. ด้วยเหตุฉะนั้นอย่าได้เข้าใจว่า เพียงแต่ไม่ฝืน ๆ ๆ แล้วก็จะสำเร็จประโยชน์; มัน จะต้องไม่ฝืนให้ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม คือตามความจริงของพระธรรม คือให้เป็นธรรมะ; อย่าให้เป็นอธรรม ความไม่ฝืนนั้นจึงจะนำมาซึ่งความสำเร็จ ชนิดที่เป็นการทำตนให้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง. เราจึงต้องสนใจในการที่จะชำระความไม่ฝืน หรือความปรารถนาของเราให้บริสุทธิ์สะอาดเช่นเดียวกัน.

ที่นี้มาถึง การชำระวาจาให้สะอาด. ลองคิดดูเถิดว่า คนเป็นอัน
 มากได้พลังพลาดไป เพราะการไม่ชำระวาจาให้สะอาด. คนบางคนมีสิ่งอื่น หรือ
 มีอะไรอื่นครบทุกอย่าง; แต่แล้วก็ต้องทุกข์ยากลำบาก เพราะพูดไม่เป็น,
 เพราะ พูดในลักษณะที่ไม่ควรพูด, เพราะ พูดด้วยถ้อยคำที่ไม่ควรพูด, หรือ
 พูดในเวลาที่ไม่ควรพูด; ล้วนแต่เป็นการพูดไม่เป็น. สิ่งอื่น ๆ ที่มีอยู่ก็พลอย
 เสียไป เพราะการพูดไม่ถูกต้อง เพราะไม่มีสัมมาวาจาตนเอง.

ถ้าเราจะได้ ระมัดระวังกันให้มาก โดยคิดว่า วาจาเป็นเครื่องมือ
 สำคัญในทางสังคม แล้ว; คนเราก็จะมีความเจริญยิ่งไปกว่าที่กำลังเป็นอยู่ใน
 ขณะนี้. บางคนก็พูดไม่เป็น, หรือพูดไม่ได้เอาเสียทีเดียว. บางคนก็พูดจัดจ้าน
 พูดเก่ง; แต่แล้วก็ผิดทั้งนั้น ผิดในข้อที่จะ *ทำความยุ่งยากลำบาก ให้แก่ตนได้*
มาก ขนก็มี, *ทำให้คนเกลียดชังมากยิ่งขึ้น* ก็มี, *ทำให้คนเสื่อมความเคารพนับถือ*
ก็มี, อะไร ๆ ก็ *เป็นไปล้วนแต่ในทางที่ขาดทุน*; อย่างนี้ก็เพราะวาจาอย่างเดียว
 ก็มี จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาให้มากในเรื่องการพูดจา.

ถ้าไม่อย่างนั้นแล้ว จงนั่งเสียดีกว่า, คือว่า ถ้าพูดไม่เป็น แล้วนั่ง
 เสียดีกว่า; อย่างที่เรียกว่า *ถ้าพูดไป อย่างดีก็ได้สองไพเบี้ย; แต่ถ้านั่งเสีย*
กลับจะได้ถึงตำลึงทอง. นี่ท่านสอนให้ระมัดระวังในเรื่องการพูดจา. ถ้าเรา
 เสีย ได้กำไรกว่า; เราก็ต้องควรจะนั่ง, การที่พูดมาก หรือไม่ระมัดระวัง ก็มี
 แต่ทางขาดทุน สู้หนึ่งไม่ได้ดังนี้; จะเห็นว่าการนั่งเป็นการฉลาดกว่าเป็นไหน ๆ
 แต่ พระพุทธเจ้าท่านได้สอนไว้ มีหลักอย่างหนึ่งว่า ถ้าพูดไม่เป็นธรรมแล้ว
 นั่งเสียดีกว่า; อย่างที่กล่าวไว้ *นั่งเสียตำลึงทองนั่นเอง*.

พระพุทฺธเจ้าท่านติเตียนการนอนหลับ : การที่คนเห็นแก่นอน นอนหลับนี้ ท่านติเตียน ; แต่ท่านยังกล่าวว่า ถ้าพูดเพื่อเจ้อแล้ว นอนเสียก็ยังมีดีกว่า นี่หมายความว่า มันยังมีความผิดพลาดน้อยไปกว่านั้น. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกำชับว่า ถ้าจะพูดก็จงพูดด้วยธัมมิกถา คือ ถ้อยคำที่ประกอบไปด้วยธรรม หรือเป็นธรรม คือจะนำประโยชน์มาให้แก่บุคคลนั้นนั่นเอง. ถ้ามีเจ้อแล้ว ก็ให้หนึ่งเสียอย่างเด็ดขาด. สัมมาวาจาจึงเกิดเป็นปัญหาขึ้นมาว่า เราควรนั่งหรือควรพูด ? ถ้าเราควรพูดเราจะพูดอย่างไร ? เป็นปัญหา ๒ ชั้น อยู่ดังนี้.

หวังว่าท่านทั้งหลายทุกคน จะได้นำเอาหลักเกณฑ์ข้อนี้ ไปเป็นเครื่องช่วยตัวเองให้รอดพ้นจากความทุกข์ ที่ไม่ควรจะมี. เราจะเห็นอยู่ทั่วไปว่ามีคนเบื่อหน่าย อิดหนาระอาใจแก่คนบางคน เพราะว่าเขาพูดมาก อย่างเดียวกับท่าน. เราเองก็ไม่ชอบคนพูดมาก ; แต่แล้ว ทำไมเรากลายเป็นคนพูดมากเสียเอง ในเมื่อโอกาสมันมิให้พูด ? ทำไมไม่สำนึกกว่า เราก็ก็น่าจะชอบคนพูดมากในขณะนั้นเล่า คือในขณะที่เราเป็นคนพูดมากเสียเอง ? นี่แหละคือการที่ไม่ได้ชำระสัมมาวาจาของตนให้สะอาด ควรจะไปชำระกันเสียใหม่.

สำหรับ สัมมากัมมันโต ประกอบการงานชอบนั้น จะไม่ต้องกล่าวอะไรกันมากนัก ; เพราะเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ง่าย เว้นจากการกระทำผิดต่างๆ แล้ว ได้ชื่อว่า สัมมากัมมันโต. แต่ต้องระวังตรงที่ว่า อย่าไปเบียดเบียนตัวเองเข้า หนึ่งที่ตัวเองก็รักตัวเอง ; พูดว่าสร้างความจริงให้แก่ตัวเอง แต่แล้วก็ไปหลงทำสิ่งที่เป็นการทำลายตัวเองกันอยู่บ่อย ๆ.

สำหรับ สัมมาอาชีโว นั้น เป็นผู้ดำรงชีวิตไว้ในลักษณะที่ถูกต้อง ย่อมหมายถึงการมีความรู้ ความเข้าใจ ถูกต้องมาแต่เดิม รู้ว่ามีชีวิตอยู่เพื่อ

อะไร? เกิดมาเพื่อกิน เพื่อนอน หรือเพื่ออะไรกันแน่? เกิดมาเพื่อตามใจตัวเอง หรือเพื่อบังคับตัวเองกันแน่? ถ้ารู้ความจริงในข้อนี้แล้ว ก็จะสามารถจะดำรงชีวิตให้ถูกต้องได้, สามารถจะแสวงหาปัจจัยเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตได้, สามารถจะใช้ปัจจัยเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตนั้น ในลักษณะที่เหมาะสม, แล้วความทุกข์จะไม่เกิดขึ้น เพราะเหตุแห่งการหาเลี้ยงชีวิต; เพราะว่าแม้แต่นกแต่หนู มันก็ยังไม่อดตาย มันยังมีชีวิตอยู่ได้ ปัญหาเรื่องเลี้ยงชีวิตนั้น มันไม่มากมายอะไร.

แต่ว่า เมื่อเราเลี้ยงชีวิตได้ ไม่ตายแล้ว เราจะทำอะไรกัน? นี่แหละคือปัญหาที่ว่า เราจะต้องดำรงชีวิตนี้อย่างไร มีข้าวกิน มีเงินใช้ มีอะไรแล้ว มันหมดปัญหาหรือยัง? หรือว่าเรายังจะต้องศึกษาประเพณีปฏิบัติอะไรต่อไปอีก? อย่าได้คิดว่า เกิดมาเพื่อหาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องก็พอแล้ว ถ้าอย่างนี้ มันก็ไม่ดีไปกว่าสุนัข และแมว; เพราะว่าสุนัขและแมว มันก็หาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องได้. แต่เมื่อเราเลี้ยงปากเลี้ยงท้องได้แล้ว เราจะทำอะไรกันต่อไป? นั่นคือการดำรงชีวิตที่ถูกต้อง คือดำรงชีวิตอยู่ในลักษณะที่เป็นการก้าวหน้าไปในทางสูง, ในทางที่จะกำจัดความทุกข์ในทางจิตทางใจ ให้สูงขึ้นไปอย่างเด็ดขาด.

การหาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องได้นั้น มันกำจัดความทุกข์ได้ชนิดเดียว คือเรื่องปากเรื่องท้องเท่านั้น เรื่องไม่ตายเท่านั้น; แต่ไม่ตายแล้ว จะอยู่เพื่ออะไร? นี่แหละ เป็นสิ่งที่จะต้องคิดให้มาก. นี่คือความสูงของจิตใจ, คือรู้ไปถึงว่า เมื่อเรายังไม่ตายนี้ เรายังจะต้องทำอะไร ให้สมกับการที่เราเกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา.

สำหรับ สัมมาวาจาโม คือ ความพากเพียรชอบ นั้น มันอยู่ที่ว่า ถ้าเรา มองเห็นสิ่งที่ดีที่สุด ที่เราควรจะได้แล้ว เราก็ขยันตัวเป็นเกลียวเอง. เหมือน คนที่เห็นแต่ข้าวเปลือกแล้วขยันทำนาตัวเป็นเกลียว, ไม่มีเวลามาวัด ฟังเทศน์ เลย. นี่ใครไปใช้เขา? ที่เขาขยันได้ถึงอย่างนั้น ก็เพราะเขามองเห็นสิ่งที่เขา ต้องการ. เราก็เหมือนกัน มองเห็นสิ่งที่เราควรต้องการ ที่ยิ่งไปกว่าข้าวเปลือก คือ ความดีทุกขตามแบบของพระพุทธเจ้า, หรืออมตธรรมตามแบบของพระ- พุทธเจ้า แล้วเราก็ขยันอย่างนั้น; แล้วเราก็ขยันต่อไป ในข้อที่จะชำระ ชะล้าง สิ่งที่เป็นข้าศึกของสิ่งที่เราปรารถนา, แล้วขยันที่จะพอกพูน สิ่งที่จะเป็น เครื่องอุปกรรม^๕เกอหนุน แก่สิ่งที่เราปรารถนา; เมื่อดำเนินถูกต้องทางอย่างนี้แล้ว สัมมาวาจาโมของเรา ก็สะอาด.

สำหรับ สัมมาสติ - ความระลึกอย่างถูกต้อง นั้น จะต้องชำระชะล้าง ให้สะอาด ไปในทางที่จะระลึกแต่ในทางที่จะเป็นเครื่องป้องกันตัว ให้รอดปลอดภัยจริง ๆ. สติ ทำหน้าว่าเป็นเครื่องคุ้มครองตัว, เป็นเครื่องวางศักดิ์สิทธิ์ยิ่งกว่า เครื่องรางชนิดไหนหมด. เราจะต้องมีสติเป็นเครื่องยับยั้งชั่งใจ. อย่าพรวด พรวดผลุนผลัน, อย่าเสียทีคนง่าย ๆ เพราะขาดสติ. นี้เรียกว่า เป็นเบื้องต้น ของการที่จะมีสติอยู่ในโลก.

ส่วนการที่จะมีสติสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป ก็คือ มีสติ อย่าเสียทีแก่กิเลส ของเราเอง กิเลสนั้นมันไม่ใช่มิตร ไม่ใช่สหายของเรา ไม่ใช่ผู้หวังดีต่อเรา; แต่ เป็นข้าศึกศัตรู ที่อยู่ในรูปที่พรางตาให้เห็นว่า เป็นมิตร เป็นสหาย. เราจะต้อง มีสติ เป็นเครื่องกีดกันศัตรู อันนี้ออกไปให้ได้ และมีความสำนึกตัวอยู่เสมอ ไม่ให้มันกลับมีมาอีก, ไม่ให้มันกลับเข้ามาอีก; อย่างนี้เรียกว่า มีสติที่ชำระ

แล้วอย่างสะอาด คือ กำหนดถึงแต่สิ่งที่จะเป็นเครื่องรางคุ้มครองป้องกัน ; เช่น คำนี้ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งมีความหมายเป็นความสะอาด สว่าง สงบ ให้ประจักษ์ชัดอยู่แก่ใจ กำหนดเป็นอารมณ์ตั้งนั้นแล้ว ก็ไม่หลงไม่เผลอไปเอาสิ่งที่เป็นความสกปรกมีดมัวเศร้าหมองเร่าร้อนได้อีกต่อไป ; เป็นเครื่องคุ้มครองได้อย่างนี้ ไม่เสียที่คน ไม่เสียที่กิเลส ไม่เสียที่อะไร ๆ หมด เรียกว่า เอาตัวรอดได้เพราะสติ.

สำหรับ สัมมาสมาธิ นั้น จะต้องชำระด้วยการที่มีจิตใจมั่นคง หนักแน่น เด็ดขาด บากบั่น เด็ดเดี่ยว อยู่แต่ในทางที่ถูกต้อง คือเมื่อความรู้ ความเข้าใจ หรือสิ่งต่าง ๆ ได้ดำเนินไปอย่างถูกต้องแล้ว ; ก็จึงปักหลักให้มั่นคง อยู่ในสภาพเช่นนั้น ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ. โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คือทางใจ เพิ่มพูนกำลังใจให้มากพอ ให้เข้มแข็ง เด็ดขาด ไปแต่ในทางที่ ได้ตั้งไว้ดีแล้ว, คือทางที่จะเอาชนะกิเลส ; เป็นผู้มีสมาธิ ในสิ่งที่ตนกำลังศึกษา เล่าเรียน หรือกำลังประพฤติปฏิบัติกระทำอยู่ ให้หนักแน่นมั่นคง จนกว่าจะถึงที่สุดของสิ่งที่ตนจะต้องทำ. นี้เรียกว่า เป็นสมาธิทั่ว ๆ ไป.

สมาธิที่สูงไปกว่านั้น ก็คือพยายามทำจิตใจให้ปลอดโปร่ง จากกิเลส เครื่องรบกวนทุกอย่าง แล้วจะเป็นจิตที่แจ่มใส มีสติปัญญาสมบูรณ์ขึ้นมาทุกที. มองเห็นสิ่งที่ลึกซึ้ง ที่มองเห็นยากมาแต่ก่อน ; แต่จะมองเห็นได้ง่ายดาย ในขณะจิตเป็นสมาธินี้. คนทุกคนจึงควรดำรงจิตของตนไว้ ให้อยู่ในลักษณะที่เป็นอย่างนี้ คือพร้อมที่จะมีปัญญา, ให้พร้อมที่จะรู้อะไรต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง.

อย่าให้มีดมัว อัดอัดกัลลัคคัมมอยู่ เพราะกามฉันทะ คือ ความหมกมุ่น
 ในกาม บ้าง, เพราะพยาบาท คือ ความโกรธแค้นอิจฉาริษยาผู้อื่น บ้าง, เพราะ
 ถีนมิทธะ คือ ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม บ้าง, เพราะอุทธัจจกุกกัจจะ คือ ความฟุ้ง
 เกินไป บ้าง, หรือ ความรำคาญ บ้าง หรือ เพราะวิกิจจนา คือ ความล่งเล วนไป
 วนมา ในหน้าที่การงานของตนบ้าง; เหล่านี้ล้วนแต่เป็นนิวรณ์ ที่ทำจิตให้เสื่อม
 ทรมตกจมไป ไม่เหมาะที่จะก้าวหน้าที่จะเล่าเรียน ในการศึกษาหรือการประพฤติ
 ปฏิบัติ. นักเรียน กดี นักปฏิบัติ กดี จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องระครองจิตของ
 ตน ให้อยู่ในลักษณะที่เป็นสมาธิชนิดนี้; ไม่ใช่สมาธิหลับตานั่งแข็ง เป็น
 ก้อนหิน เป็นท่อนไม้ไป. แต่เป็นสมาธิชนิดที่มีจิตใจแจ่มใส อ่อนโยน
 นิ่มนวลควรแก่การงาน ที่จะศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติ. นี้เรียกว่า เป็นการ
 ชำระสัมมาสมาธิของตน ให้บริสุทธิ์ สะอาดแล้ว, เป็นความสะอาดครบถ้วนทั้ง
 ๘ ประการแล้ว ก็จะมีขั้นเข้าเป็นเกลียวเดียวกัน เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา คือ
 หนทางอันประเสริฐนำสัตว์ไปสู่ความดับทุกข์สิ้นเชิงได้ สมตามความ
 ปรรณนา.

เพราะฉะนั้น เมื่อจะถามว่า พระพุทธเจ้าเรียกรายนานไปยสิ่งใด
 ลงไปในโลก? ก็ตอบได้ว่า พระพุทธองค์ทรงหว่านไปยความถูกต้องต่าง ๆ
 นานาชนิดลงในโลก. ถ้าสรุปรวมแล้วก็คือ ความถูกต้อง ๘ ประการ
 ที่เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ เป็นอาทิ, กระทั่งถึงสัมมาสมาธิเป็นปริโยสาน ให้บุคคล
 ดำเนินไปในลักษณะที่ถูกต้อง; ไม่สุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่ง, แต่เดินไปตรง
 กลาง, หรือตามที่เรียกอุปมา ว่าเป็นทางสายกลาง จากกิเลสไปสู่ความหมด
 กิเลส จากความทุกข์ไปสู่ความดับทุกข์; เรียกว่า เป็นพุทธบริษัท มีจิตใจ
 สะอาด สว่าง สงบ พอที่จะนั่งแวดล้อมรอบ ๆ พระพุทธเจ้าได้จริงๆ. กิเลสและ

ความทุกข์พ่ายแพ้แล้ว คนเราก็มอดปัญหาโดยสิ้นเชิง มีความสงบสุข, หรือเป็น
ผู้อยู่ด้วยความผาสุก ทั้งในโลกนี้และในโลกอื่น ได้ستمตามความหมายของคำว่า
ผู้ประพฤติกิเลสย่อมนอนเป็นสุข นอนเป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกอื่น ดังที่
กล่าวมา.

เป็นอันว่า ธรรมจักรของพระบรมศาสดานี้ เป็นสิ่งหนึ่ง ซึ่ง
มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์หมุนไปพลาง บดขยี้ไปพลาง, หมุนไปพลาง บดขยี้ไปพลาง.
บดขยี้อะไร? ก็คือ บดขยี้กิเลสและความทุกข์ ซึ่งเป็นภัยเป็นอันตราย อัน
ร้ายกาจของมนุษย์ในโลกนั่นเอง. พระพุทธองค์ได้ทรงปล่อยจักรนี้ให้ขึ้นไป
นับตั้งแต่วันอาสาฬหบูชา เมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว, คือ นับตั้งแต่วันที่ทรงแสดง
ธรรมจักร ๔๕ ปีก่อนพุทธกาล; แล้วจากนั้น ก็ยังหมุนไป สำหรับบดขยี้กิเลส
และความทุกข์ เพื่อประโยชน์สุขแก่สัตว์ทั้งหลาย; หากแต่ว่าคนบางคนไม่
สามารถรับเอาได้ เพราะหลับหูหลับตา.

บัดนี้เรามา คำนึงถึงความประเสริฐสุด ข้อนี้นี้ ด้วยการลืมหูลืมตา
มีความรู้ความเข้าใจแจ่มแจ้งแล้ว, รับเอาไปเป็นเครื่องคุ้มครองตน, เป็น
เครื่องมือสำหรับทำหายกิเลสตัณหา, ทำหายความทุกข์ที่เคยครอบงำย้ายิเรามา
แต่กาลก่อน. เราเคยเสียน้ำตาไปเพราะเหตุใด ก็หยุดน้ำตาได้ เพราะอาศัย
เครื่องมืออันนี้. เราเคยพ่ายแพ้เสียทีคนมาด้วยเหตุใด เราจะเอาชนะได้เพราะ
ความรู้ความเข้าใจอันใหม่นี้. การดำรงตนอยู่ในทางที่ถูกต้องชนิดนี้เท่านั้นจะ
เป็นเหตุให้คนไม่เสียทีคน และไม่เสียทีกิเลสและความทุกข์อีกต่อไป.

ปัญหาที่คนจะต้องผจญทั้งหมดไป เพราะการเดินทางไปตามทางสายกลาง
ซึ่งสรุปได้ด้วยคำสั้น ๆ ว่า ธรรมะ เพียงคำเดียว. สนใจในสิ่งที่เรียกว่า

ธรรมะ, ประพฤติปฏิบัติ สิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ, ได้รับผล ของการปฏิบัติธรรมะ แล้วคนเราก็หมดปัญหา. การเกิดมาก็ได้รับสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้รับ. การเลี้ยงชีวิตเป็นอยู่ ไม่ตายเสียก็เพื่อได้รับสิ่งนี้; แล้วสิ่งนี้เราก็ได้รับ, แปลว่า ไม่เสียที่ทุกอย่าง ไม่เสียที่เกิดมา ไม่เสียที่ศึกษาเล่าเรียน ไม่เสียที่ประกอบ การงาน ไม่เสียที่ไปทุกอย่าง; เพราะว่าได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์เราควรจะได้รับ คือการที่ได้เข้าไปอยู่ในร่มเงาของธรรมจักร ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั่นเอง. เป็นผู้ที่ประพฤติธรรมแล้ว นอนเป็นสุขทั้งโลกนี้และโลกอื่น มีข้อความ ดังที่ได้วิเศษขึ้นมา ก็นับว่าสมควรแก่เวลาแล้ว; เหลืออยู่ก็แต่ข้อที่ท่านทั้งหลาย จะทำตนให้ได้รับประโยชน์จากสิ่งที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทานี้ ไม่เผลอตัว ไหลไปทางสุดโต่ง ๒ ข้าง แล้วดำเนินไปในทางสายกลางเถิด ก็จะได้รับสิ่งที่ ประเสริฐที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้รับ.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้.

อาสาฬหบูชาเทศนา - ๔ -

๑/๒๕๐๓ ณ ศาลาโรงธรรม

ชั้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีชวด, วันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๐๓

อุกฤษณ์ตปริวัชชนกถา.

[วิธีการเว้นจาก ที่สุดไต่ทั้งสองฝ่าย.]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

อิทานิ อาสาฬหปุณฺณมีทิวเส สนฺนิปตฺตตาย พุทฺธปริสาय กาจิ ฐมฺมิกถา กถียเต

เทวเม ภิกฺขเว อนฺดา ปพฺพชิตฺเตน น เสวิตพฺพา-ติ.

ฐมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพ-ติ.

ณ บัดนี้ จะได้วิสันนาธรรมเทศนาธรรมจกัปปวัตตนกถา เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญาส่งเสริมศรัทธา — ความเชื่อและวิริยะ — ความพากเพียรของท่านทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัท ให้เจริญออกงามก้าวหน้าในทางแห่งพระศาสนาของสมเด็จพระบรมศาสดา อันเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลาย กว่าจะยุติลงด้วยเวลา.

ธรรมเทศนาในวันนั้นเป็นธรรมเทศนาพิเศษ **เนื่องในโอกาสพบ**
 อันจัดขึ้นเป็นครั้งแรกแก่การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศธรรมจักร. **การประกาศ**
พระธรรมจักรนี้ โดยที่แท้ก็เป็นการประกาศการตรัสรู้ของพระองค์ นั่นเอง. ข้อ-
 ความแห่งธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนั้น เป็นข้อความที่แสดงถึงสิ่งที่พระองค์ได้ตรัสรู้
 แล้วทรงนำมาประกาศแก่สัตว์ทั้งหลาย และแก่พระบัญญัติด้วยโดยเฉพาะเป็นพวก
 แรก; แต่ **พระสังคิติกายารย** ทั้งหลาย ได้ให้ชื่อพระธรรมเทศนานี้ ว่า **ธัมมจัก-**
กัปปวัตตนสูตร.

เราไม่ควรจะคิดว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงเรียกพระธรรม-
 เทศนานี้ว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรด้วยพระองค์เอง แต่เราก็ทราบไม่ได้ว่า
 พระองค์จะทรงเรียกพระธรรมเทศนานี้โดยชื่อว่าอย่างไร; แต่ก็เป็นที่แน่นอนว่า
 พระสังคิติกายารยเจ้าทั้งหลาย ที่ร้อยกรองพระธรรมวินัย หรือพระอาจารย์ใน
 กาลต่อมาก็ตาม ได้ให้ชื่อพระธรรมเทศนานี้ว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร; สังเกตได้
 จากความหมายของคำคำนั้นนั่นเอง คำคำนี้แปลว่า พระสูตรซึ่งเป็นเหมือนกับการ
 ยंत्रธรรมจักรให้เป็นไป, คือ **พระสูตรนี้** มีข้อความที่เปรียบกันได้ กับการประกาศ
 ธรรมจักรออกไปในหมู่สัตว์; **เป็นการประกาศความเป็นพระพุทธเจ้า** ด้วย,
เป็นการประกาศพระธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ แก่สัตว์โลกทั้งหลาย ด้วย, **เป็นการ**
ประกาศอำนาจของพระธรรม ซึ่งเปรียบเหมือนกับจักร และได้เห็นว่า ธรรมจักร
 ออกไปในหมู่สัตว์เพื่อทำลายล้างมิชฉาทิฏฐิ หรือสิ่งอันเป็นปฏิปักษ์ต่อธรรม
 ทั้งหลายด้วย, มีอาการเหมือนกับการสถาปนาธรรมอาณาจักรขึ้นในโลกนี้โดย
 มันคง. เพราะฉะนั้น ข้อความแห่งพระสูตรนี้จึงได้ชื่อว่าธัมมจักกัปปวัตตนะ
 ซึ่งแปลว่า การยंत्रธรรมจักรให้เป็นไปทั่ว. สิ่งที่ควรสนใจเป็นอย่างยิ่งก็คือ
 ข้อความในพระสูตรนี้ ว่ามีใจความอย่างไรนั่นเอง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ทรงระลึกว่า ธรรมะที่ได้ตรัสรู้นี้ เป็นของละเอียดลึกซึ้ง ไม่อยู่ในวิสัยที่คนทั้งหลายจะเข้าใจได้. พระองค์ก็ทรง ท้อพระทัย มีความปรารถนาน้อยในการแสดงธรรมเสียพักหนึ่ง คือ ทรงคิดที่จะ ไม่แสดงธรรมที่ได้ตรัสรู้นี้ ; แต่เผอิญเป็นโชคคติของหมู่สัตว์ที่ยังมีอยู่, ข้อนี้ ได้แก่ การที่ **กำลังแห่งพระมหากรุณา** มีอยู่มากในพระชั้นธรรมาณีนาน กำลังแห่งพระมหา กรุณานั้นเอง ได้เชื้อเชิญพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้ทรงตั้งพระทัยใหม่ คือตั้งพระ ทัยว่าแม้ว่าสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจะไม่อาจเข้าใจธรรมะนี้ แต่ก็มี **สัตว์บางพวกซึ่งเป็น อปปรักขชาติกา** คือว่ามี **มธุลีในดวงตาแต่เพียงเล็กน้อย สามารถจะมีธรรมจักษุ มองเห็นธรรมะอันลึกซึ้งนี้ได้** จึงทรงหวังว่า สัตว์พวกนี้เอง จะเป็นผู้รู้ธรรม หรือสัตว์ที่รู้ธรรมจักษุบ้างเป็นแน่.

พระองค์จึงได้ทรงแน่วพระทัย ในการที่จะทรงแสดงธรรม ทรงชวน ขววยในการที่จะแสดงธรรมที่ได้ตรัสรู้นี้ ทรงชวนชวนจนถึงกับ **ทรงระลึกว่า ใครบ้างหนอที่จะสามารถเข้าใจธรรมะ อันลึกซึ้งนี้ได้?** ทรงระลึกทบทวนไป ทบทวนมา กระทั่งระลึกได้ถึงดาบสทั้งสอง ; แต่ก็ได้ทราบว่ายายเสียแล้ว และในที่สุด ก็มาทรงระลึกถึง คนที่ร้องลงมา ก็ได้แก่ **ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕**. เพราะว่าคนทั้ง ๕ นี้ มีความชวนชวนที่จะรู้พระนิพพาน อันเป็นเครื่องดับทุกข์ อยู่เป็นอย่างยิ่งแล้ว ; หากแต่ว่ายังเดินไม่ถูกทาง ยังยึดมั่นถือมั่นในอะไรบางอย่าง อยู่ แต่ก็ **มีมธุลีในดวงตาแต่เบาบาง** อาจจะทำให้เกิดความสุขขึ้นได้. พระองค์ จึงทรงแน่วพระทัยว่า คนทั้ง ๕ นี้ เหมาะแล้วที่จะฟังพระธรรมเทศนาเป็นพวก แรก พระองค์จึงได้เสด็จไปสู่คนทั้ง ๕ และได้ทรงแสดงธรรมจักษุกับปวัตตนสูตรนี้ หลังจากที่ได้ชักชวนความเข้าใจกันแล้วพอสมควร.

เรื่องที่ทรงแสดงมีใจความสำคัญ ก็คือ สิ่งที่เกิดเพราะเดินไปสู่ดโ่งข้างซ้ายหรือข้างขวาไปเสียหมด ไม่ดำเนินในสายกลาง นี่เรื่องหนึ่ง, แล้วเรื่องถัดไปก็คือเรื่องสายกลาง, หรือทางสายกลาง, หรือการเดินทางไปตามทางสายกลาง ได้แก่อริยมรรคอันประกอบไปด้วยองค์ ๘, และถัดไปอีกเรื่องหนึ่งก็คือเรื่อง อริยสัจจ์ ซึ่งเป็นผลเกิดมาจากการเดินไปตามทางสายกลาง นั่นเอง. และทรงประกาศยืนยัน เกี่ยวกับพระองค์เองว่า เพราะรู้อริยสัจจ์จึงได้ประกาศว่า ตรัสรู้อรุณุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ถ้ายังไม่รู้อริยสัจจ์โดยสมบูรณ์ ก็ยังไม่ประกาศพระองค์ว่า ตรัสรู้อรุณุตตรสัมมาโพธิญาณ จึงมีเรื่องสำคัญๆ คือ:-

เรื่องแรก นั้นเป็นเรื่อง บอกทางผิด อย่าไปเดินเข้า ได้แก่ทางที่สุดโ่ง ๒ ข้างนั่นเอง. เรื่องถัดมา เป็นเรื่อง บอกทางถูกที่ควรเดิน ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ, และเรื่องถัดมาอีก คือเรื่องอริยสัจจ์ นี้เป็นผลที่จะได้รับในการที่เดินไปตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ รวมเป็น ๓ เรื่องด้วยกัน. และแสดงผลเป็นอันสงส์ว่า การรู้อริยสัจจ์ถึงที่สุดนั้นดับทุกข์ได้สิ้นเชิง ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์จบแล้ว กิจที่จะต้องทำเพื่อความดับทุกข์นั้น ไม่มีอีกต่อไป.

เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงกำหนดหัวข้อใจความสำคัญ ๓ ประการนี้ไว้ให้แม่นยำ เพื่อจะได้ไม่พินเื้อในการที่จะศึกษาและปฏิบัติ พระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า. เราจะต้องรู้ว่าอะไรเป็นทางผิด, คือทางที่ไม่เดินไปสู่นิพพาน; แต่เดินวนเวียนไปในวัฏฏสงสาร เกิดแล้วเกิดอีก. และอะไรเป็นทางถูก ที่จะทำให้ตรงลี้วแน่วแน่วไปยังพระนิพพาน อันเป็นที่สุดของวัฏฏสงสาร.

คนธรรมดาทั่วไป ก็สนใจใคร่จะได้สิ่งซึ่งเป็นความดับทุกข์กันอยู่แล้ว ไม่ใช่ว่าสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงนั้น ไม่ต้องการความดับทุกข์; แต่เนื่องจากเข้าใจความทุกข์หรือความดับทุกข์ผิด เข้าใจไม่ตรง เข้าใจเขวไปหมด จึงไม่รู้จักความทุกข์ตามที่แท้จริง; ไม่รู้จักสิ่งที่จะดับทุกข์ได้อย่างถูกต้องตามที่แท้จริง, ไม่รู้จักว่าอะไรเป็นความทุกข์ จนถึงกับพระองค์ต้อง ทรงแสดงพระทัยลงไปว่า ความเกิด ความแก่ เป็นต้นนั้น เป็นความทุกข์. ถ้า สรูป แล้วก็คือ ความยึดมั่นถือมั่นเบญจขันธ์นั้นเป็นความทุกข์.

คนที่ยังไม่มีสติปัญญา เรียกว่ายังมีธุลีในดวงตามากเกินไปนั้น ย่อมไปเห็นสิ่งอื่นเป็นความทุกข์, หรือเห็นความทุกข์นี้ แต่ก็ไม่ตรงตามความหมายที่แท้จริง ไปกลัวสิ่งที่ไม่ควรกลัว แล้วก็กลัวสิ่งที่ควรกลัว เช่นไม่เห็นว่าการเกิดเป็นสิ่งที่น่ากลัว ก็อยากเกิด อยากเป็นนั่นเป็นนี่ ซึ่งล้วนแต่เป็นความทุกข์ ทุกอย่างทุกประการ แล้วก็อยากจะเป็นชนิดที่เป็นความทุกข์ทุกประการอยู่นั่นเอง. นี้แหละเรียกว่า ไม่รู้จักว่าอะไรเป็นความทุกข์ จึงไม่ได้กลัวต่อความทุกข์; เรื่องจึงดำเนินไปไม่ได้ เพราะไม่รู้จักรับปัญหาอันแท้จริงว่าได้แก่อะไร.

ด้วยเหตุฉะนั้นแหละ พระพุทธองค์จึงต้องทรงสละความเข้าใจผิดในเบื้องต้นนี้ ให้หมดไปเสียก่อน จึงได้ทรงระบุว่า *การหมกมุ่นในกามคุณ นั้นก็เป็นสุดโต่งฝ่ายหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่ทางถูก เป็นทางที่ไม่ควรเดินเข้าไปเลย และการทรมาณตนให้ลำบาก ด้วยความเข้าใจผิด* อย่างไม่อย่างหนึ่งนั้น มันก็เป็นสุดโต่งอีกข้างหนึ่ง ซึ่งไม่ควรจะข้องแวะเข้าไปเลย *ไม่ควรจะเดินตามทางนั้นเลย.*

ของคูน^๕เป็นของที่ตรงกันข้าม สิ่งแรกๆที่เรียกว่า *กามสุขัลลิกานโยค* นั้น; หมายความว่า มีการคล้อยตามความรู้สึกของสัญชาตญาณ ที่เกี่ยวเนื่องกับกามารมณ์^๕นั้นอย่างเต็มที่; ไม่ปิดกระแส ไม่กั้นกระแส, *ไม่ทวนกระแสแต่ประการใดเลย*, ปลอ่ยให้ล่องลอยไปตามความต้องการของกระแสแห่งกิเลสตัณหา มันจึงไหลลื่นไปทางสุดโต่งข้างหนึ่ง.

ที่^๕อีกทางหนึ่งตรงกันข้าม ก็หมายความว่า เป็นผู้^๕ปิดกั้นกระแสอย่าง *ชะงักงันทีเดียว*; ถึงกับทำลายอวัยวะอันเป็นที่รับความรู้สึกทางอารมณ์นั้นเสีย^๕นี้ก็เรียกว่า เป็นการวิ่งสุดโต่งไปอีกข้างหนึ่งอีกทางหนึ่ง; แม้จะตรงกันข้ามกับทางแรก แต่ก็มีผลเป็นความไม่ดับทุกข์เลยอย่างเดียวกัน. รวมความแล้วมันเป็นความยึดมั่นถือมั่นอย่างบ้า ๆ บอ ๆ ด้วยกันทั้งนั้น.

อย่างแรกก็ยึดมั่นถือมั่นในอัสสาทะของกาม, อย่างหลังก็ตั้งข้อเกลียดชัง จงเกลียดจงชังอย่างหลับลัทธิลัทธิต่ออัสสาทะของกามเอาเสียทีเดียว จึงไม่สามารถที่จะประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ซึ่งเรียกกันว่า ดำเนินไปด้วยสติปัญญา อย่างลึมหลิมตา เต็มไปด้วยสัมมาทิฐิ.

เพราะเหตุฉะนั้น พระองค์จึงทรงประณามที่สุดทั้ง ๒ อย่างนั้น ว่ามันเป็นเรื่องเหวี่ยงไปทางซ้ายหรือทางขวา อย่างสุดโต่งเท่านั้น, ไม่ได้เดินไปตรงๆตามทางสายกลางเลย. มันมัวเมาแต่เหวี่ยงซ้ายเหวี่ยงขวา สุดโต่งไปข้างนั้นที่ข้างนี้; วนเวียนซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่ในวัฏฏสงสาร แกว่งซ้ายที่แกว่งขวาที่เหมือนกับลูกตุ้มนาฬิกา สุดไปข้างหนึ่งแล้วก็แกว่งเลยไปอีกข้างหนึ่ง แกว่งไปแกว่งมาอยู่อย่าง^๕นี้ ตามความยึดมั่นถือมั่นสำคัญผิด หรือการเดาเอาเอง นึกเอาเอง แล้วมันจะเดินตรงๆ ไปยังที่^๕สุดข้างโน้นอย่างไรได้.

เราควรจะทำความรู้สึกที่เป็นอุปมาว่า **ผ้งนอกโน้นเป็นนิพพาน ผ้งในนี้เป็นวัฏฏสงสาร**; **ศีร์** เรียกว่า **ผ้งใน** คือ ผ้งที่ปุณฺณอาศัยอยู่ หรือผ้งที่คนมีกิเลสอาศัยอยู่ แล้ววิ่งเลาะไปเลาะมาอยู่ตามริมผ้งนั่นเอง ข้ามปากไปผ้งโน้นไม่ได้. ผ้งโน้นเรียกว่า **ปารี** คือ **ผ้งนอก** หมายความว่า **นอกอำนาจของกิเลส** คือ **กิเลสตามไปไม่ถึง** ความทุกข์ตามไปไม่ถึง มันจึงเป็นผ้งนอกคือผ้งโน้น. **นี้** เป็นชื่อสมมติของพระนิพพาน.

คนที่ไม่รู้ความจริงของผ้งนี้และผ้งโน้น ก็ยอมหลงติดอยู่ที่ผ้งนี้; เพราะเหตุที่ไม่รู้ว่าผ้งโน้นบ้าง, เพราะเหตุที่หลงไหลมัวเมาอยู่ในสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในผ้งนี้บ้าง; เพราะฉะนั้นจึงออกไปสู่ผ้งโน้นไม่ได้ คงอยู่ที่ผ้งนี้ หรือ **อย่างดีที่สุดก็วิ่งเลาะอยู่ตามริมผ้งข้างนี้ ไม่สามารถจะออกไปสู่ผ้งโน้นได้.** **นี้** ก็เพราะไม่มีการเดินก้าวหน้าไปตามทางที่ถูกต้อง; มัวแต่เหวี่ยงซ้ายเหวี่ยงขวาอยู่ด้วยอำนาจความรักและความชัง ความชอบหรือความเกลียด ที่เรียกว่า ความยินดี ยินร้ายอยู่นั่นเอง.

ขอให้สังเกตดูเถิดว่า ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนา นั้น ต้องการจะนำออกเสียซึ่งอภิขมาและโทมนัส ในโลกทั้งปวงเท่านั้น. อย่าง **ในบทแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร** หรือ **บทบรรยายของสัมมาสติ** ก็ตาม ล้วนแต่กล่าวว่าจะ **กำจัดเสียซึ่งอภิขมาและโทมนัสในโลก** ด้วยกันทั้งนั้น. **อภิขมา** คือ **หลงรัก**, **โทมนัส** คือ **หลงเกลียด**; **ความหลงรักในกาม** ก็คือ **กามสุขัลลิกานุโยค**, **ความหลงเกลียดในอารมณ์** เหล่านี้ ก็คือ **อตตกิลมถานุโยค**; เพราะฉะนั้น **กามสุขัลลิกานุโยค** ก็ดี **อตตกิลมถานุโยค** ก็ดี ที่แท้ก็คือตัวความยินดี ยินร้ายอย่างลึกซึ้งนั่นเอง. หรือจัดเป็นอภิขมาและ โทมนัส ทั้งคู่เอง; ซึ่งข้อปฏิบัติทั้งหลายต้องการจะให้นำออกเสีย.

เมื่อยังมีอภิษมา โทมนัส ยินดียินร้าย หลงรักหลงเกลียด อยู่ใน
 สิ่งต่างๆ ในโลกนี้ ก็เรียกว่า ยัถยัตมน์ถ้อมันอยู่ในโลกนี้; เพราะมีความยัตมน์
 ถ้อมันตัวเดียวเท่านั้น มันจึงทำให้หลงรักหรือหลงเกลียดได้. ความยัตมน์ถ้อมัน
 นั้นมันเอียงไปทางไหนก็ได้, คือเอียงไปทางซ้ายก็ได้, เอียงไปทางขวาก็ได้;
 หมายความว่า เอียงไปในทางรักก็เรียกว่ายัตมน์ถ้อมัน, เอียงไปในทางเกลียด
 ก็เรียกว่ายัตมน์ถ้อมัน; แม้จะรูปร่างต่างกัน แต่ก็มีความยัตมน์ถ้อมันด้วยกัน.
 เพราะฉะนั้นจึง เป็นการยัตมน์ถ้อมันชนิดที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ตรงตามบทที่
 ว่า *สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทฺกฺขา คือ เบนฺจจันท์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน
 เป็นตัวทุกข์* ดังนี้.

หลงอยู่ในกามสุขัลลิกานุโยค กัถิ หลงอยู่ในอัตตกิลมถานุโยค กัถิ
 ล้วนแต่ติดมันอยู่ในเบญจจันท์, หรือเป็นเบญจจันท์ที่ยังประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน
 ยัตมน์ถ้อมันในทางที่จะยินดีและในทางที่ยินร้ายอยู่นั่นเอง : แกว่งไปแกว่งมา
 ซ้ายที่ขวาที่ อยู่นั่นเอง, ไม่เดินไปตรงๆ ได้เลย, ไม่ก้าวหน้าออกไปสู่ฝั่งนอกคือ
 พระนิพพานได้เลย.

เพราะเหตุฉะนั้นเอง พระพุทธเจ้าท่านจึงได้ *ทรงยกข้อ^{๕๕}นั้นมากล่าวเป็น*
ข้อแรก ว่าพวกแกอย่ามัวแต่เหวี่ยงซ้ายเหวี่ยงขวา สุดโต่งข้างโน้นที่ข้างนี้ที่
 อยู่ดังนี้ นี่เป็นสำนวนที่พูดกันตรงๆ. บรรพชิตไม่ควรข้องแวะกับที่ สุดโต่ง
 ๒ อย่างนี้ เพราะมันจะเป็นการแกว่งไปแกว่งมา อยู่ที่ตรงนี้ ไม่เดินตรงแนว
 ไปสู่พระนิพพานได้.

แต่ทำไมสิ่งเหล่านี้จึงเป็นทวดแห่งความหลงอย่างที่ไม่น่าเชื่อ? เพราะ
 ว่าถ้าหากว่า *มีความเข้าใจผิดต่อโลกแล้ว ย่อมมีความสำคัญผิด* หลงติดอยู่ในสิ่งที่
 ไม่น่าจะติด ชนิดที่เห็นกงจักรเป็นดอกบัวไปเสียทั้งนั้น : อย่าง *กามสุขัลลิกานุโยค*
ก็เป็นกงจักรชนิดหนึ่ง เหมือนกัน แต่ก็ยังเห็นเป็นดอกบัวกันอยู่ทั่วไป; แม้
อรรถกถาญาณุโยค - การทรมานตนให้ลำบาก นี้ก็เป็นกงจักรชนิดหนึ่ง เหมือนกัน.
 แต่ก็มีคนบางคนหรือบางพวกหลงเห็นเป็นดอกบัวอยู่ ไม่มากก็น้อย.

นี้แสดงให้เห็นว่า แม้มันจะตรงกันข้ามถึงขนาดนั้น คนก็ยังเห็น
 กงจักรเหล่านี้เป็นดอกบัวอยู่ด้วยกันทั้ง ๒ ประเภท พระองค์จึงทรงนำมาแสดง
 เสียทั้ง ๒ ประเภท. อย่าได้ไปเห็นว่าเมื่อมันตรงกันข้ามแล้ว จะต้องผิด
 ข้างหนึ่ง มีถูกข้างหนึ่งเสมอไป; มันอาจจะผิดทั้ง ๒ ข้างก็ได้ ทั้งที่ตรงกันข้าม
 คือเหวี่ยงไปทางซ้ายก็ผิด เหวี่ยงไปทางขวาก็ผิด. เพราะว่าที่ถูกต้องมัน ต้องเดิน
 ไปตรงๆ คือเดินไปตามทางสายกลาง ตรงแนวไปยังพระนิพพาน ต่างหาก.
 การที่ไปหลงยึดมั่นถือมั่นเป็นของคู่, คู่ๆ แล้วว่า ถ้ายันหนึ่งผิด อันหนึ่ง
 จะต้องถูกต้องนี้; เป็นความผิดอย่างยิ่งได้ โดยทำนองเดียวกัน; เพราะฉะนั้น
 จะต้องจัดไว้ในฐานะเป็นของผิดทั้งคู่.

และที่เรียกว่าสุดโต่ง นั้น ก็หมายความว่ามันผิดอย่างสุดโต่ง คือว่ามัน
 ผิดถึงที่สุด ไม่มีอะไรจะผิดยิ่งไปกว่านั้นอีกแล้ว : แกว่งไปทางซ้ายสุดก็ผิดอย่าง
 ซ้ายสุด, แกว่งไปทางขวาสุดก็ผิดอย่างขวาสุด. ต่อเมื่อเดินไปด้วยสติปัญญา
 เป็นสัมมาทิฐิ ตรงกลางเท่านั้น จึงจะเป็นเรื่องที่ไม่ผิด. เราจะต้องระมัดระวัง
 จะต้องจัดต้องทำให้ การเป็นอยู่ของเราทุกๆ วันนี้ ดำเนินไปแต่ในทางสาย
 กลาง, อย่าให้เหวี่ยงซ้ายเหวี่ยงขวาอยู่ดังนี้.

ถ้าพูดอย่างต่ำ ๆ ง่าย ๆ อย่างธรรมดาสามัญ ก็ว่า อย่าไปบำรุงบำเรอ มันมากเกินไป; แต่แล้วก็ อย่าไปทรมาณมันจนถึงกับเหือดแห้งทำอะไรไม่ได้; มันจะต้องประคับประคองให้ดี ในลักษณะที่มันจะเดินไปได้. เหมือนอย่างว่า เลี้ยงสัตว์ เช่นเลี้ยงม้าไว้ขี่ ถ้าไปทำให้มันอ่อนถึงที่สุด มันก็วิ่งไม่ได้ มันก็ต้องล้มลงนอนเหมือนกัน; แต่ถ้าไปทำให้มันพอมถึงที่สุด มันก็วิ่งไม่ได้ มันลุกขึ้นไม่ไหว; เพราะฉะนั้น จะต้องจัดต้องทำให้มันพอเหมาะพอดี ที่มันอาจจะวิ่งได้ และวิ่งเร็วที่สุด.

ชีวิตอัตภาพ ร่างกายนี้ ประกอบอยู่ด้วยจิตวิญญาณนี้ จะต้องได้รับการบริหารให้ถูกต้อง คืออย่าให้เอียงซ้ายสุดหรือขวาสุด โดยทำนองที่กล่าวแล้ว; แต่ให้มันอยู่ในสภาพที่พอเหมาะพอสม. อย่าไปตามใจมัน แต่ก็อย่าไปกดขี่ข่มเหงมัน. พึงดูให้ดีเถิดว่า หมายความว่าอย่างไร.

การตามใจ มันนั้นหมายความว่า เอาตามทีกิเลสตัณหามันต้องการ; ส่วนการ กดขี่ข่มเหง มันนั้น หมายความว่า ทำให้มันหมดกำลัง ถึงความเป็นทุกข์ทรมาน ใช้การอะไรไม่ได้ คือ นามรูปนี้เสื่อมสมรรถภาพ จนใช้การอะไรไม่ได้. ส่วนการกระทำ ที่พอเหมาะพอสมนั้น ก็คือ การควบคุมไว้ ในลักษณะที่ถูกต้อง ที่มันจะดำเนินไปได้ ในลักษณะที่มันจะเป็นบทรเย็นอยู่ในตัวมันเอง, มันจะเป็นแสงสว่าง อยู่ในตัวมันเอง ทำให้เรารู้ เข้าใจ เห็นแจ้ง เห็นจริง ในตัวเราเองอย่างยั้งยั้งขึ้นไปตามลำดับ ๆ จนกระทั่งรู้ความจริงถึงที่สุดว่านี่ไม่ใช่ตัวเรา นี่เป็นเพียงธรรมชาติ, เป็นเพียงธาตุที่หมุนไปตามธรรมชาติ ไม่มีอะไรที่เป็นตัวเรา, ไม่มีอะไร ที่จะต้องยึดถือไว้เป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา, ไม่มีอะไร

ที่จะต้องยึดถือไว้ในฐานะที่เป็นของนารักหรือน่าเกลียด, ไม่มีความรู้สึกที่เป็นความรักหรือความเกลียด; จึงไม่ตั้งอยู่ในฐานะที่จะเหวี่ยงซ้ายที่ขวาที่ ดังที่แล้่วมา คือการไม่ประกอบตนอยู่ในกามสุขัลลิกานุโยค และทั้งไม่ประกอบตนอยู่ในอัตตกิลมถานุโยค นั้นเอง.

ทำให้เราเห็นได้ว่าเป็นเรื่องแรก เป็นข้อปฏิบัติเรื่องแรก ชั้นแรก หรือชั้นแรก ที่เราจะต้องตระเตรียมให้ดำเนินไปอย่างถูกต้อง โดยการเว้นการกระทำชนิดที่เป็นการสุดโต่ง อย่างนี้เสีย ก็สิ้นไปเรื่องหนึ่ง ตอนหนึ่ง, คือสิ้นไปในตอนตระเตรียม; หมายความว่า เราไม่หลงทาง ไปทางซ้ายหรือทางขวาอีกต่อไป เป็นอันแน่นอนว่าเราจะเดินไปข้างหน้า.

ที่นี้มาถึงเรื่องที่สอง คือเรื่องที่จะเดินไปข้างหน้านี้ จะต้องเดินไปอย่างไร? พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสต่อไปว่า *เอเต เต ภิกขเว อุโภ อนฺเต อนุปคมฺม มขฺฉิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา* ดังนี้ เป็นต้น มีใจความว่า *ภิกษุทั้งหลาย มันมีทางสายกลางอยู่ทางหนึ่ง สายหนึ่ง ซึ่งไม่ไปข้องแวะกับที่สุดโต่งทั้งสองเหล่านั้น.* ทางนี้แหละเป็นสิ่งที่ตถาคตได้ตรัสรู้ คือได้รู้พร้อมเฉพาะขึ้นมาเอง ไม่ได้เคยได้ยินได้ฟังมาจากใครที่ไหน ไม่ได้เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อนเลย เป็นการรู้แจ้งขึ้นด้วยปัญญาอันยิ่งของตถาคต ดังนี้.

อันนี้แหละที่เราเรียกกันในภายหลังว่า การตรัสรู้ของพระองค์ คือ การตรัสรู้ในเรื่องทางที่จะเดินตรงๆ แน่วไปยังพระนิพพาน นั้นเอง, และพระองค์ทรงยืนยันกำชับลงไปว่า ทางนี้มันไม่ไปเกี่ยวข้องกับที่สุดโต่ง ๒ อย่าง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น นี้เป็น ใจความสำคัญของทาง ทางนี้ ว่าต้องไม่ไป
เกี่ยวกับที่สุดโต่ง ๒ ข้างนั้น.

แล้วมันไปของมันอย่างไร? พระองค์ก็ทรงจำแนกต่อไปว่า มันต้อง
ประกอบอยู่ด้วยคุณสมบัติ คือ *มีความรู้ ความเข้าใจ อย่างถูกต้อง* อยู่ในนั้น, *มีความ
เคารพยำเกรงอย่างถูกต้อง* อยู่ในนั้น, *มีการพูดจาอย่างถูกต้อง* อยู่ในนั้น, *มีการ
ประกอบกรรมทำกรณต่าง ๆ อย่างถูกต้อง* รวมอยู่ในนั้น, *มีการดำรงชีวิตเรียบง่าย
ชีวิตเป็นอยู่อย่างถูกต้อง* อยู่ในนั้น, และ *มีความพากเพียรเพื่อให้เกิดความก้าวหน้า
ต่อไปอย่างถูกต้อง* อยู่ในนั้น, แล้วก็ *มีสติความรำลึกควบคุมสิ่งต่าง ๆ ไว้อย่างถูกต้อง*
ให้เป็นไปอย่างถูกต้องตามเดิมอยู่ในนั้น, และ *มีสมาธิ* คือ ความแน่วแน่ มันคง
ทนได้ต่ออุปสรรคทุกชนิด รวมอยู่ในนั้น, ซึ่งเราเรียกกันเป็นชื่อโดยภาษาบาลี ว่า
สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปป เป็นลำดับไป จนถึง *สัมมาสมาธิ* ดังที่ท่านทั้งหลาย
ได้สวดแล้วเมื่อตะกัทยกๆ นี้เอง ว่ามีอยู่ ๘ องค์อย่างไร, และมีคำอธิบายอย่างไร.

คุณธรรมทั้ง ๘ ประการนี้ต้องมีอยู่ในทางสายนั้น ทางสายนั้น จึงจะ
เรียกว่า อริยมรรค หรือทางอันประเสริฐ หรือจะเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา
คือ ทางสายกลางของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. ถ้าไม่มีองค์ประกอบ ๘ องค์นี้รวม
อยู่ในนั้น ทางนั้นยังไม่ชื่อว่า อริยมรรค หรือ มัชฌิมาปฏิปทาของพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า.

พูดให้ชัดยิ่งกว่านั้นก็คือ ยังไม่ใช่พุทธศาสนา คือว่าถ้าคำชี้แจงแนะนำ
สั่งสอนเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนี้แล้ว หันรู้เถิดว่า คำแนะนำ
สั่งสอนเหล่านั้นไม่ใช่พุทธศาสนา, ไม่ใช่คำแนะนำสั่งสอนของสมเด็จพระบรม-

ศาสนา; เพราะฉะนั้นเราจะต้องจำไว้เป็นหลักว่า มันจะต้องมีความหมายขององค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฏฐิ^๕นี้รวมอยู่ เราจึงจะถือว่าเป็นหลักพระพุทธศาสนา หรือเป็นทางสำหรับเดินตรงแนวไปยั้งที่สุดของความทุกข์ กล่าวคือพระนิพพาน และเป็นสิ่งสูงสุดที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสรู้ แล้วนำมาฝากเรา มามอบให้แก่เรา.

เราจะต้องจัดจะต้องทำทุกอย่างทุกประการ ให้ชีวิตจิตใจของเราดำเนินไปตามหนทาง อันประกอบไปด้วยองค์ ๘ ประการ^๕ นี้ อยู่เป็นปกติทั้งวันทั้งคืน ทั้งหลับทั้งตื่น ทีเดียว อย่าให้องค์ ๘ ประการ^๕นี้สูญหายไป. เราจะต้องเป็นอยู่ให้ชอบ, คือดำรงอยู่ให้ชอบอีกความหมายหนึ่งซึ่งพระพุทธองค์ท่านเรียกสั้น ๆ ว่า *สัมมาวิหาร* ดังที่ได้ตรัสไว้ในตอนที่พระนิพพานว่า *ถ้าภิกษุทั้งหลายจะพึงเป็นอยู่โดยชอบแล้วไซ้ โลกนี้ก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์.*

พระบาลีนั้นมีว่า *อิม เจ ภิกขุ สมมา วิหเรยฺยํ อสุญฺญเณ โลกิ อรหนเตหิ อสฺส* ซึ่งแปลตรงๆตามพระบาลีนั้นได้ว่า *ภิกษุทั้งหลาย! ถ้าภิกษุเหล่านั้นจะพึงเป็นอยู่โดยชอบแล้วไซ้ โลกก็ไม่ว่างจากพระอรหันต์.* ฟังดูให้ดีๆ ในตอนนี้ท่านไม่ได้กล่าวอะไรมากมาย ท่านกล่าวสั้นที่สุดว่า *สมมา วิหเรยฺยํ* พึงอยู่กันโดยชอบ, พึงอยู่กันโดยชอบ, ให้อยู่กันโดยชอบเท่านั้น, แล้วก็ *โลกนี้จะไม่ว่างจากพระอรหันต์.*

เราจะอยู่กันโดยชอบได้อย่างไร? จะมีชีวิตคืนหนึ่งวันหนึ่งล่วงไปโดยชอบได้อย่างไร? สติปัญญาของเราเองมีเพียงพอไหม? ที่จะทำให้เราเป็นอยู่โดยชอบ, หรือว่า เราจะต้องพึ่งสติปัญญาของพระพุทธเจ้าอีกต่อไป. ถ้าเราไม่สามารถจะเป็นอยู่ชอบ หรืออยู่โดยชอบได้ ด้วยสติปัญญาของเราเอง; เราก็ต้อง

ถือนั่นว่าของตัวนั้นน้อยลง ๆ จิตใจมันจึงจะค่อยเบา คือมีความทุกข์นั้นน้อยลง ๆ การปฏิบัติชั้น สูงขึ้นมาจากชั้นปฏิกุชน และเริ่มเลื่อนชั้นมาเป็นชั้นของบัณฑิต หรือของพระอริยเจ้าแล้ว คือมีตัวกู ที่เบาบางลง ลดน้อยถอยลงตามลำดับ; แต่ว่ายังไม่ถึงขั้นสุดยอด ยังมีตัวกูเหลืออยู่

เหมือนกับที่มีสอนอยู่ในลัทธิต่างๆ ในสมัยพุทธกาล ในสมัยที่พระพุทธเจ้าท่านเกิดขึ้นนั้น ไม่ใช่ว่าจะไม่มีใครที่สอนถูกต้องเสียเลย; มีการสอนที่ถูกต้องเหมือนกัน แต่ก็ไม่สามารถจะทำให้ตัวกูหมดสิ้นได้, เพียงแต่ให้ตัวกู น้อยลงได้เท่านั้นเอง มันจึงไม่ดับทุกข์สิ้นเชิง. เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์ จึงกล่าวทรงยืนยันว่า ธรรมะนั้น ๆ ยังไม่พอ เพื่อจะดับทุกข์สิ้นเชิง. พระองค์ จึงไม่พอใจในธรรมะเพียงเท่านั้น และทรงหลีกเลี่ยงออกไปค้นคว้าของพระองค์เอง จนได้ธรรมะที่สามารถดับตัวกูได้สิ้นเชิง มาสอนพวกเราทั้งหลาย, กล่าวคือ การตรัสรู้ถึงธรรมะ ที่สามารถถอนความยึดมั่นถือมั่น ว่าอัตตา หรือ อัตตนิยา ได้สิ้นเชิงนั่นเอง, เป็นการทำลายตัวกูหรือของกูให้สิ้นเชิงลงไป.

ทั้งหมดนี้สรุปความได้ว่า การปฏิบัติเกี่ยวกับตัวกูนั้นมีอยู่เป็น ๓ ชั้น : ชั้นที่หนึ่งให้มีตัวกูหรือของกูที่ดี. ชั้นที่สองให้มีตัวกูหรือของกูนั้นน้อยลง ๆ และ ชั้นที่สามให้หมดตัวกูเสียเลย ดังนี้

ท่านทั้งหลายลองคิดดูต่อไปว่า เราต้องเสียเวลา พุดถึงเรื่องตัวกูที่ดี หรือตัวกูที่น้อยลง ๆ ทำไมกัน? ถ้าเราสามารถที่จะยึดหลักที่หมดตัวกูได้ทันแก่ เวลา. เราจะพูดกันแต่เรื่องหมดตัวกู ให้ทันแก่เวลา จะไม่เป็นการดีกว่าหรือ? ถ้าเป็นความถูกต้องอย่างนั้นแล้ว เราก็ควรจะวินิจฉัยกัน ถึงเรื่องการดับหมดของ

ตัวกูจะดีกว่า; เพราะว่าเวลายังเหลือน้อยสำหรับชีวิตนี้. เมื่อยุดักันไปในลักษณะเช่นนี้แล้ว เราก็สนใจแต่ในการปฏิบัติเพื่อทำให้หมดตัวกู ดังที่เราจะพูดกันทั่วไป โดยคำพูดอย่างอื่นว่า พระนิพพานนั้นเป็นอย่างไร? ทำอย่างไรจึงจะบรรลุถึงนิพพาน ทันทแก่ความต้องการของเรา? ดังนี้ เป็นต้น.

.....

การปฏิบัติเพื่อให้ดับเสียซึ่งตัวกูและของกู คือหมอดูปาทานที่ยึดถือว่าเราว่าของเรานั้น เราอาจจะมองให้กว้างจนสามารถจะพบได้ว่า เรามีโอกาสอยู่ถึง ๒ ประเภท คือ ตามปกติ ธรรมดาสามัญวันหนึ่งๆ นี้ เราก็ปฏิบัติไปเรื่อยๆ. แต่แล้วก็จะถึง โอกาสสุดท้าย คือ ในขณะที่ร่างกายจะแตกดับ หรือที่เราเรียกกันว่า ความตายมาถึง โอกาสนั้นก็เป็นที่โอกาสอย่างยิ่งอีกครั้งหนึ่ง ที่จะดับเสียซึ่งตัวกู ถ้าเรารู้จักทำให้ถูกวิธี ในแบบที่เรียกว่า “ตกกระไดแล้วก็พลอยกระโจนให้ถูกวิธี” มันก็จะที่เดียวถึงด้วยเหมือนกัน;

แต่นี้ อุปสรรคมันเกิดขึ้น ด้วยเราสร้างขึ้นมาเอง คือว่าคนส่วนมากนั้น มักจะถือกันเสียว่า นิพพานนี้เป็นเรื่องสูงเกินไป อย่าไปพูดถึงเลย. พอเพื่อนฝูง มาชวนคุยถึงเรื่องนิพพาน ก็ปฏิเสธไม่ยอมคุยด้วย; บางคนถึงกับด่าเขาด้วยซ้ำไป ว่าเป็นคนที่เพ้อเกินไป เป็นคนที่เพ้อทะยานมากเกินไป ถึงกับไปสนใจในเรื่องนิพพาน ซึ่งอยู่สูงสุดเหนือวิสัยของตน. เพราะฉะนั้น เรื่องนิพพานจึงถูกยกไว้เป็นเรื่องที่สูง เกินไปกว่าที่จะเอามาปรึกษาหารือกัน.

ข้อนี้จะเห็นได้โดยประจักษ์ เป็นพยานชัดเจนอยู่ในหมู่พวกท่านทั้งหลาย ที่สนทนากันอยู่นั่นเอง, เป็นอุบาสกเป็นอุบาสิกาแท้ๆ ก็ยังทวาดคนที่เอาเรื่องนิพพานมาพูด, เป็นภิกษุสามเณรแท้ๆ บางทีก็เป็นเจ้าวัดเป็นสมภารด้วย ก็ยังทวาดคนที่เอาเรื่องนิพพานมาพูด; ทั้งนี้เพราะว่า เขาต้องการจะพูดเรื่องทำไรทำนา เรื่องสร้างกุฏิวิหาร สร้างนั่นสร้างนี่ให้ครึกครื้น สรวลเสเฮฮากันไปที่เดียว. หรือว่าอย่างเจียมตัวหน่อย ก็จะยอมให้พูดถึงแต่เรื่องศีล สมาธิ ปัญญา ชั้นต้นๆ ต่ำๆ ทำบุญให้ทานกันไปตามเรื่อง ไม่ยอมให้พูดถึงเรื่องนิพพาน.

ลองคิดดูเถิดว่า เมื่อวางหลักเสียอย่างนี้แล้ว เรื่องของพระนิพพาน หรือเรื่องการดับของตัวกู่นั้น มันจะลึกซึ้ง อยู่ลึกหรือว่าถึงกับสาบสูญไปได้หรือไม่? หรืออย่างไรกัน? นี่แหละคือมูลเหตุอันแท้จริง ที่ทำให้อุบาสกอุบาสิกา ภิกษุสามเณร ไม่สนใจในเรื่องของพระนิพพาน หรือการดับตัวกูและของกู; ไปสนใจแต่เรื่องที่จะยกหูชูหาง อวดดีบอวดดี ในเรื่องการศึกษาเล่าเรียน, หรือแม้แต่การปฏิบัติ ชนิดที่เห่อที่นิยมกันไปเป็นฝูงๆ เพื่อผลเป็นลาภ เป็นสักการะ เป็นอำนาจวาสนา เป็นชื่อเสียงอะไรไปเสียทงนั้น; ไม่เป็นไปเพื่อการดับตัวกูหรือของกูเสียเลย.

เมื่อเป็นดังนี้แล้ว หูหรือหางของตัวกู่นั้น มันก็ชูสูงมากขึ้น แล้วจะให้ทำอย่างไรกัน? ถ้าจะไม่ให้ตายเสียก่อนที่จะรู้อะไรเรื่องนี้ คือมันจะต้องเข้าโลงไปเสียก่อน ที่จะรู้ว่าตัวกูหรือของกูนั้นเป็นอย่างไร. นี่แหละคืออุปสรรคอันใหญ่หลวงของการปฏิบัติธรรม ที่ทำให้เกิดการเข้าถึงพุทธศาสนาไม่ได้, คือไม่เอามาถือไว้ ในฐานะเป็นเรื่องที่จะต้องเรียน ต้องรู้ หรือต้องปฏิบัติเป็นประจำวันนึ่งเอง.

เพราะฉะนั้น จึงขอเตือนท่านทั้งหลายว่า ขอให้ทำให้ตรง ตามที่ พระพุทธองค์ได้ทรงขอร้องไว้ คือพระพุทธองค์ได้ทรงขอร้องไว้มากมาย เหลือ ที่จะกล่าวให้หมดให้สิ้นได้ในทีนี้; แต่สรุปใจความสั้น ๆ ที่สุดแล้ว อาจจะถูกกล่าว ได้ด้วยคำไม่กี่คำ คือพระพุทธองค์ได้ทรงขอร้องให้ปฏิบัติในการที่จะควบคุม ในขณะที่มีการเห็นรูปทางตา ได้ยินเสียงทางหู ได้กลิ่นทางจมูก ได้รู้รส ทางลิ้น ได้สัมผัสทางผิวกาย และเกิดความรู้สึกนึกคิดเป็นอารมณ์ขึ้นมาในใจ; หมายความว่า เมื่อ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้เหยื่ออย่างใดอย่างหนึ่งของมันเข้ามาแล้ว จงพยายามกระทำให้สุดความสามารถ ในการที่จะควบคุมมันไว้. อย่า ให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นว่าเรา, ว่าของเราขึ้นมาแน่นอน พุตสน ๆ ก็พูดอย่างนี้.

แต่ถ้าจะจาระไนออกไปอีกหน่อยก็ว่า เมื่อได้รับสัมผัส ทางตา ทางหู เป็นต้นแล้ว จงมีสติปัญญามาควบคุมให้ทันทั่วทั้งที่ ให้มันเป็นเพียงสัมผัส คือ การกระทบกันทางตาแล้ว ให้ดับไป ให้เลิกไป ให้หยุดไป.

อย่าให้มันปรุงเป็นเวทนา เป็นความสุขสนุกสนานเอร็ดอร่อย หรือ เป็นความทุกข์ ขัดอกขัดใจ ทะลึ่งตึงตังขึ้นมา. อย่าให้มันเกิดเวทนาอย่างนี้ ขึ้นมา, หรือถ้าจะเกิดเวทนาเป็นรู้สึกสุขหรือทุกข์ขึ้นมาแล้ว ก็อย่าได้ยึดเอา เวทนานั้น โดยความเป็นของตน หรือโดยความเป็นตัวตน ให้เวทนานั้นมันดับ ไปเสีย.

อย่าให้เกิดเป็นตัณหา คือความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา เนื่อง ด้วยเวทนานั้น; จะเป็นตัณหาในทางอยากได้อยากเอาก็ตาม, จะเป็นตัณหาใน ทางความมีความเป็นก็ตาม, หรือตัณหาในทางความไม่ให้มี ไม่ให้เป็นก็ตาม,

เป็นอย่างนี้, คือชี้ว่าความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้น, จนกระทั่งถึง ความยึดมั่น ถือนั่นในเบญจขันธ์ ว่าเป็นตัวทุกข์; ไม่ใช่เรื่องอดอยากเป็นความทุกข์ อย่างที่เข้าใจกัน. และว่าเหตุให้เกิดทุกข์นั้น คือกิเลสตัณหาต่างหาก ไม่ใช่เรื่องความอดอยากเป็นเหตุให้เกิดทุกข์.

ควบคุมกิเลสตัณหาให้ได้เถิด ก็จะแก้ไขเรื่องความอดอยาก เรื่องปากเรื่องท้องได้เป็นแน่. คนกลับจะทำผิดมากไปเสียอีก ในเมื่อควบคุมกิเลสตัณหาไม่ได้; ไปทำสิ่งที่ไม่ควรทำเข้า มันก็ยิ่งอดอยาก ทางปากทางท้องมากยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม หรือเสื่อมเสียชื่อเสียงมากไปกว่าเดิม อัดคับคับแคบมากไปกว่าเดิม; มีเงินต่งแสนต่งล้าน ก็หาความสุขไม่ได้ มีทรัพย์สมบัติท่วมหัว ก็นอนหลับสักงีบหนึ่งก็ไม่ได้ แล้วมันจะมีไปทำไมกัน แล้วนี่ก็ไม่ใช่เพราะอำนาจมิชฌาภิบาลบีบเบียนหรืออย่างไร.

ขอให้ลองพิจารณาดูให้ดี ก็จะเห็นได้ว่า ความทุกข์นั้นมันเกิดมาจากกิเลสตัณหา ไม่ใช่เกิดมาจากการที่ไม่มีอะไรจะกิน, ไม่มีอะไรจะใช้ เป็นต้น. ควบคุมกิเลสตัณหาให้ได้ ก็จะต้องมีอะไรกิน มีอะไรใช้อย่างเหลือเฟือทีเดียว แล้วจะเป็นอยู่กันอย่างผาสุกทั้งอย่างโลกนี้และโลกหน้า คือทั้งอย่างฝั่งนี้และฝั่งนอกทีเดียว.

ถ้าเรามีสัมมาทิฐิ เข้าร่องเขารอยของพระพุทธเจ้า ว่าทุกข์เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เป็นอย่างนี้, และหนทางแห่งความดับไม่เหลือของทุกข์เป็นอย่างนี้, ดั่งนี้แล้ว ก็เรียกว่าสัมมาทิฐิได้; **เข้าไขดแจ้วว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ไปยึดมั่น**

ถ้อยมัน, เข้าใจว่ากรรมเป็นเครื่องนำสัตว์ทั้งปวง ไปสู่การเกิดดี เกิดชั่ว; ถ้าเรา ทำลายกรรมให้หมดสิ้นได้ เราก็นิพพาน ไม่ต้องเกิดดีเกิดชั่ว.

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แหละ เป็นกรรมที่ ๓ ที่จะทำกรรมดีและ กรรมชั่วให้หมดไป. รู้เรื่องกรรมที่ ๓ กันเสียบ้าง อย่ารู้เรื่องแต่กรรมดี กรรมชั่ว อย่างเดียว.

กรรมที่ ๑ คือ ความชั่ว นำไปสู่ทุกข์ มีอบาย ทุกคติ วินิบาต.

กรรมที่ ๒ คือ กรรมดี นำไปสู่สุคติโลกสวรรค์; แต่ไม่นำไปนิพพาน

ส่วน กรรมที่ ๓ คือ อริยมรรค เป็น กรรมไม่ดำไม่ขาว เป็นกรรม ไม่ดีไม่ชั่วนี้ นำไปสู่พระนิพพาน, เป็นการทำลายความหมุ่นเวียนของวัฏฏ- สงสารให้สิ้นสุดลง.

นี่ก็เป็นลักษณะของสัมมาทิฐิในเรื่องกรรม. มีความเข้าใจถูกใน เรื่องสามัญญลักษณะ, เรื่องกรรม, เรื่องอริยสัจจ์ เป็นต้น เหล่านี้แล้ว ก็เรียกว่า มีสัมมาทิฐิอย่างครบถ้วน เป็นองค์อันหนึ่ง.

ที่นี้ก็มาถึง สัมมาสังกัปปิโย ซึ่งเป็น องค์ที่ ๒ นี้ต้องมีมากเท่ากับ สัมมาทิฐิเสมอไป สัมมาทิฐิเห็นชอบเท่าไร; ความปรารถนาใฝ่ฝันก็จะต้อง ชอบเท่านั้น. มองเห็นทุกข์โทษในวัฏฏสงสารเท่าไร; ความดำริในอันที่จะ ไม่พยายาบท เบียดเบียน ก็เป็นไปเท่านั้น; เรียกว่ามีกำลังเท่ากัน แม้มี หน้าที่ต่างกัน. ขอให้ มีสัมมาทิฐิให้มาก ๆ เกิด สัมมาสังกัปปิโยก็จะมีมากขึ้น ไปตามกำลังของสัมมาทิฐิ ก็มีกำลังแรงในอันที่จะทำความไม่ลุ่มหลงในกาม ไม่

พยายามและไม่เบียดเบียน ซึ่งเป็นความหมายสำคัญของความไม่ฝืน หรือสัมมาสังกัปปไปในที่นั้น.

องค์ที่ ๓ สัมมาวาจา การพูดจาชอบ นั้น ไม่ได้หมายแต่เพียงการพูดจาที่ปากอย่างเดียว แต่หมายถึงจิตใจด้วย; หมายความว่า การพูดนี้ ต้องออกมาจากจิตใจ; เพราะฉะนั้นถ้าใจเต็มไปด้วยสัมมาทิฏฐิ หรือสัมมาสังกัปปไปแล้ว ปากก็จะพูดผิดไปไม่ได้. ย่อมจะต้องพูดชอบเป็นธรรมดา คือมันจะเว้นคำที่ไม่ควรพูด, พูดแต่คำที่ควรพูด, ไม่มีเรื่องจะพูดหรือควรพูด ก็จะไม่ได้อยู่ได้ ไม่เหมือนกับคนที่ไม่มีสัมมาทิฏฐิ หรือไม่มีสัมมาวาจา พูดพล่อย พูดตะบัน พูดจนคนอื่นรำคาญ ไม่ได้พูดก็จะออกแตกตาย อย่างนี้ มันเพราะการที่ไม่มีสัมมาวาจา ซึ่งมีมูลมาจากสัมมาทิฏฐิ.

คนทั้งหลายเขารำคาญคนพูดมาก ไม่ต้องพูดเท็จ พูดหยาบ พูดน่าเกลียดน่าชังอะไร แต่เพียงแต่พูดมากอย่างเดียวเท่านั้น เขาก็เกลียดเสียแล้ว ไม่มีใครชอบ; เพราะฉะนั้น การพูดมากก็ไม่ใช่สัมมาวาจา. ระมัดระวังอย่าพูดสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องพูดเลยจะดีกว่า; อย่างน้อยคนเขาก็จะไม่รำคาญอย่างมากมายก็ได้เป็นผู้มีสัมมาวาจา ซึ่งเป็นองค์อันหนึ่งของอริยมรรค คือเราสามารถบังคับกิเลส ที่เป็นเหตุให้พูดมากนั้นเสียได้. เราบีบบังคับกิเลสไม่ให้มันพ้นออกมาได้ ให้มันตายด้านอยู่ข้างใน ไม่ให้มันพูด; นี้ก็พิจารณาเหตุเถิดว่ามันพูดเกลือกิเลสให้ร่อยหรอไปเพียงไร.

เพราะฉะนั้น สัมมาวาจา นี้ก็ไม่ใช่เรื่องเล็กๆ น้อยๆ ไม่ใช่เรื่องศีลต่ำๆ เตี้ยๆ แต่มัน เป็นเรื่องขุตเกลือกิเลส ที่เป็นเหตุให้คนพูดมากนั่นเอง.

พูดมากเกินไปก็ต้องโกหก พูดคำหยาบ พูดส่อเสียด พูดเพื่อเจ้อไปในที่สุด. ฉะนั้น ถ้าผู้ใดจะมีสัมมาวาจาให้ได้จริงๆ ก็จะต้องมีตั้งรกตงรากออกมาจาก สัมมาทิฐิตัวด้วยเหมือนกัน; คือต้องคิดให้มาก ต้องเห็นให้มาก แล้วมันก็จะ ประหยัดปาก ประหยัดคอ ประหยัดถ้อยคำได้ เป็นสัมมาวาจาแน่.

องค์ที่ ๔ คือสัมมากัมมันโต ทำการงานชอบ หรือการกระทำชอบ นั้น ก็คล้ายๆ กันกับการพูด หากแต่ว่าเป็นการทำ. คนบางคนขยันทำ แต่ มันทำไม่ถูก มันทำชนิดที่ไม่เป็นเรื่องเป็นราว ไม่เป็นชั้นเป็นอัน ไม่เป็น สาระแก่นสาร. เราก็เห็นคนพวกนี้ มีอยู่มากมายในโลกนี้ และไม่สำเร็จ ประโยชน์อะไร; เพราะไม่มีมูลมาจากสัมมาทิฐิว่่าอะไรควรทำ, อะไร ไม่ควรทำ, และสิ่งที่ควรทำนั้น จะต้องทำอย่างไร, และทำเพื่อประโยชน์อะไร, เขาไม่คิดเห็นอย่างนี้เลย ก็ทำไปอย่างหลับหูหลับตา ทำเพื่อๆ ไปตามที่เขาเล่าลือ กัน ทำไปตามที่เขาเชิด เขาหลอก เขาหลง เขาทำให้ตนข่าวเล่าลือ ดังนี้ เป็นต้น.

เราจะต้องสร้าง สัมมาทิฐิเป็นรกรากของสัมมากัมมันโต ด้วย เช่นเดียวกัน มีการคิดนึกพิจารณาทบทวนสอบสวนอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งอยู่เสมอ ไป; ให้การกระทำของเราเป็นสัมมากัมมันโตให้จนได้ ไม่ใช่เพียงแต่ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ เป็นต้น. เราจะต้องทำอะไรให้ดีไปกว่านั้น, คือว่าไม่ฆ่าสัตว์แล้ว ก็ยังจะต้องมีเมตตากรุณา, ไม่ลักทรัพย์แล้ว ก็ยังจะต้องเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่, หรือสร้างสิ่งซึ่งเป็นสาธารณประโยชน์เหล่านี้เป็นต้น. ซึ่งมันตรงกันข้ามกับ กิเลสที่เป็นเหตุให้ทำผิด.

เราจะทำถูก ทำสิ่งที่ควรทำให้มากเสมอไป แล้วจะต้องไม่ทำเพื่อ ตนด้วย ขอให้จำไว้ให้มั่นคง. อย่าทำเพราะเห็นแก่ตน หรือทำเพราะเห็น

แก่เกียรติยศของตน ถ้าทำอย่างนั้นมันจะได้อะไรน้อยเกินไป คือมันจะได้แต่ผลตอบแทนหรือเป็นเกียรติยศแก่ตน แล้วมัน ไม่ได้หนีพยาน; เพราะมันไปหลงเอาของของตน หรือ เอาเกียรติยศแก่ตน เสียหมด ไม่ได้ทำไปเพื่อพระนิพพาน.

การกระทำของเราจะเป็นการรักษาศีลหรือ การกระทำอะไรก็ตาม เราจะต้องหวังเอาความดับทุกข์สิ้นเชิง ที่เราเรียกกันว่า นิพพาน; ไม่ใช่ทำเพื่อแลกชื่อเสียงเอาหน้าเอาตา หรือไม่ใช่ทำเพื่อเอาสวรรค์วิมานอะไรที่ไหน แต่จะทำเพื่อนิพพาน คือทำเพื่อขุดเกลากิเลสให้ร่อยหรอหมดไป สิ้นไปจนหมดกิเลสและหมดทุกข์. เราได้ความหมดทุกข์อย่างนี้; มันสูง มันประเสริฐดีกว่าได้ชื่อได้เสียง ได้เงินได้ทอง อย่างนั้นจึงจะเรียกว่า ได้มากสมกัน.

ถ้าหากว่าเพียงแต่ได้ชื่อเสียง เงินทองเหล่านี้ มันก็ได้เล็กน้อยเกินไป คือได้แค่ชื่อเสียง เงินทองเหล่านี้, แล้วก็ไม่ได้การกำจัดกิเลสที่เป็นไปเพื่อนิพพาน.

อย่างว่าเราจะเสียสละที่ดินสักผืนหนึ่ง ให้คนเขาเดินสะดวกสบายกันวันหนึ่งตั้งร้อยคนหมื่นคน. เราคงจะเสียที่ปลูกข้าวไปสักแถวหนึ่งเท่านั้น แล้วมันจะสักกี่ทะนาก็ถึง; แต่ว่าถ้าเราเสียสละส่วนนั้นออกไป มันก็เสียสละกิเลสที่หวงแหนของเราออกไปได้ นั่นมัน เป็นไปเพื่อนิพพาน แล้วมันยังทำให้คนตั้งหมื่นตั้งพัน ที่เดิน ได้รับความสะดวกสบายนั้น พลอยได้รับประโยชน์สุขไปด้วย, มากกว่าที่เราจะได้ข้าวเปลือกเพียง ๒-๓ ทะนານ หรือเพิ่มขึ้นถึงหนึ่ง เพราะเราไม่ยอมให้เนื้อที่นาของเราเสียไปในการทำทางเดิน.

ลองไปคิดดูกันให้มากในข้อนี้ ว่าอะไรเป็นการขาดทุน หรือได้กำไรกันแน่. นี่แหละเป็นการแสดงในข้อที่ว่า การได้ชนิดที่มาเป็นของตน หรือเพื่อตนนั้น ไม่เป็นการกระทำชนิดที่เป็นสัมมากัมมันโตด้วย. ต่อเมื่อการกระทำนั้น เป็นไปเพื่อชุกเกลตาตัวตน ชุกเกลตาของของตนด้วย จึงจะเป็นการสัมมากัมมันโต.

อย่าเข้าใจแต่เพียงว่าไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ แล้วก็ เป็นสัมมากัมมันโต; ถ้าทำไปเพื่อเห็นแก่ตนแล้ว มันก็มีตัวมีตนที่หนาเปอะปะอยู่นั่นเอง มันไม่เข้าไปเพื่อพระนิพพานได้. เราจะทำอะไรในทางกาย ก็ต้องให้เข้าไปเพื่อทำลายความเห็นแก่ตน.

การทำงานชอบ พระพุทธองค์ ไม่ได้ทรงหมายถึงการหาทรัพย์ มาใส่ตน หาชื่อเสียงมาใส่ตน แต่ทรงหมายถึงให้กระทำทางกายนี้ เป็นไปเพื่อชุกเกลตาภิเลสขของตน; ไม่ฆ่าสัตว์ ก็เพื่อชุกเกลตาภิเลสขของตน ไม่ลักทรัพย์ ก็เพื่อชุกเกลตาภิเลสขของตน ไม่ประพฤตินอกงาม ไม่อะไรต่างๆ ก็เพื่อชุกเกลตาภิเลสขของตน; ไม่ใช่เพื่อให้ได้อะไรมาใส่ตน ให้มากขึ้น ให้หนาขึ้น ให้รุ่งรังยั้งขึ้น. ควรจะเข้าใจคำว่า สัมมากัมมันโต เสียให้ดี ให้ถูกให้ต้องเป็นลำดับขึ้นไปดังนี้.

องค์ที่ ๕ สัมมาอาชีโว ถัดไปนั้น หมายถึงการดำรงชีวิต เลี้ยงชีวิต หาเลี้ยงชีวิตอยู่อย่างชอบ : จะเป็นการหากำดี, การเก็บไว้บริโภคน้ำดี, การบริโภคน้ำดี ล้วนแต่จะต้องเป็นไปเพื่อความชอบธรรม และถูกต้อง; เพราะว่าถ้าเห็นแก่ปาก แก่ท้องถึงขนาดที่ทำอะไรผิดๆแล้ว เรียกว่ายังมีธุลีในดวงตาหนาเกินไป, มีฝุ่นมีทรายเข้าตาเต็มอยู่เสมอ, แล้วจะมองเห็นอะไรได้.

พระพุทธรเจ้าท่านต้องการอัปรัชกษชาติกา คือสัตว์ที่มีฤทธิ์ในดวงตาแต่เล็กน้อย คือไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง ทำผิดไปตั้งแต่เรื่องปากเรื่องท้อง. เขาจะต้องทำถูกไปตั้งแต่เรื่องปากเรื่องท้อง จึงจะทำให้เรื่องอื่น ๆ เป็นไป อย่างดีได้. ว่าที่จริงเรื่องปากเรื่องท้องนี้ เป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งเหมือนกัน เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร; แต่ว่ามันต้องตั้งอยู่ด้วยอาหารที่ชอบธรรม ด้วยกิริยาอาการที่ชอบธรรม, คือเป็นไปตามทำนองคลองธรรม, คือเป็นไปในทางที่จะชดเชลลาก็เลสให้เบาบางลงไปนั่นเอง.

เพราะเหตุฉะนั้นแหละ การหาเลี้ยงชีพ ของเรานั้น จะต้องเป็นไปเพื่อการชดเชลลาก็เลส ด้วย, จะต้องหาเลี้ยงชีพโดยวิธีที่เป็นการชดเชลลาก็เลสของเราไปในตัว. อย่าหาเลี้ยงชีพไปในทางที่มันจะเพิ่มพูนกิเลสให้แก่เรา; แม้ว่าการหาเลี้ยงชีพนั้น คนทั้งหลายเขาจะถือกันว่า สุจริตดีแล้ว เราจะต้องมีสัมมาอาชีวะกำกับอยู่เสมอ ให้การหาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องของเรานี้ เป็นไปแต่ในทำนองที่จะชดเชลลาก็เลส, คือให้มีความทุกข์น้อยลงไป.

เราจะบำบอกลงไปถึงไหน ในการที่จะหาความทุกข์เพิ่มให้มากขึ้น ด้วยการบำรุงบำเรอปากท้องนั้นจนเกินขอบเขต. เมื่อมันจะมี หรือเมื่อมันมีพอที่จะให้เป็นอยู่โดยสงบสุขแล้ว, มันก็ไม่ควรจะต้องลำบาก เรื่องปากเรื่องท้องให้มากกว่านั้น จนหมดเวลาที่จะมาสนใจเรื่องความสงบ หรือเรื่องของพระนิพพาน.

จงพิจารณาดูให้ดีเถิดว่า คนที่หน้ามืด หลงใหลแต่เรื่องปากเรื่องท้อง เรื่องทรัพย์สินสมบัติ ไม่มีเวลามาสนใจเรื่องของพระพุทธรเจ้า นั้น เพราะเหตุ

อะไรกัน? ตั้งแต่เกิดจนตาย งามอยู่แต่เรื่องเงิน เรื่องของ เรื่องทอง เรื่องปาก เรื่องท้อง; ไม่เคยลืมหูลืมตาต่อเรื่องพระพุทธเจ้า; นี่ไม่ใช่เพราะเวลานั้นไม่พอ เวลานั้นมีมากพอ แต่ว่าเขาไม่สมัคร, สมัครตกอยู่ใต้อำนาจของความเห็นแก่ปากแก่ท้อง เห็นแก่เงินแก่ทอง เห็นแก่ทรัพย์สมบัติทางวัตถุ ทางเนื้อทางหนัง อย่างไม่ลืมหูลืมตา. นี่แหละคือบุคคลที่มีธุลีใฝ่ผ้าในดวงตาเต็มที่, ไม่สามารถจะเข้าใจธรรมะของพระพุทธเจ้าได้; ที่มีอยู่เป็นอันมากในโลกนี้ ที่ทำให้พระพุทธเจ้าท้อถอยที่แรก ที่ว่าไม่คิดจะแสดงธรรมเสียแล้ว; เพราะมันเป็นสิ่งที่เข้าใจยากสำหรับคนทั่วไป, เราไม่ควรจะอยู่ในจำนวนของคนพวกนั้นเลย.

เราควรจะอยู่ในจำนวนของพวกที่มีธุลีในดวงตาแต่เพียงเล็กน้อย ไม่หลงเรื่องปากเรื่องท้อง จนเอามาเป็นอุปสรรคกีดขวางเรื่องของความดับทุกข์คือพระนิพพาน; เมื่อถือหลักได้อย่างนี้จึงจะเรียกว่ามีสัมมาอาชีโวอย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรมของสัมมาทิฐิ. พูดสั้น ๆ ว่า ให้เรื่องทำมาหากินของเราทั้งหลาย กลายเป็นเรื่องขุดเกลากิเลสของเราพร้อมกันไปในตัว จึงจะชื่อว่า มีสัมมาอาชีโว; เพราะเหตุว่ามีสัมมาทิฐิ คือความเข้าใจถูกต้องเป็นนรก เป็นนรกอยู่ภายใต้ อยู่เบื้องล่างของสัมมาอาชีโวนั่นเอง.

องค์ที่ ๖ สัมมาวาจาโม ความพากเพียรชอบ หมายความว่าสิ่งต่าง ๆ ไม่อาจจะทำเสร็จได้ในคราวเดียว ในวันเดียว. การเดินทางสายกลางตรงแนวไปพระนิพพานนี้ก็เหมือนกันไม่สำเร็จได้ด้วยการทำเพียงครั้งเดียว ขึ้นเดียวตอนเดียว; แต่จะต้องทำเรื่อยไป พยายามให้ก้าวหน้าเจริญรุ่งเรือง งอกงามจนถึงผล คือมรรค ผล; เหมือนกับเราปลูกต้นไม้ เราก็ต้องระมัดระวังรักษาจนเป็นนอกดอกออกผล. การปฏิบัติธรรมะนี้ก็เหมือนกัน จะต้องตั้งต้น

ปฏิบัติดำเนินไป มีการระมัดระวังรักษาเรื่อยไป จนกว่าจะออกดอกออกผล เป็นมรรค ผล นิพพานขึ้นมา. นี้เรียกว่า เอาใจใส่พยายามพากเพียร ให้เกิดความเจริญก้าวหน้าแก่องค์มรรคทั้ง ๘ องค์ นี้เรื่อยๆไป.

องค์ที่ ๗ สัมมาสติ นั้น จะต้องมีความรำลึก สำนึก ควบคุมตน หรือจะเรียกว่า เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน นี้ ให้ดำเนินไปแต่ในทางที่จะถ่ายถอนอุปาทานอยู่เรื่อยๆไป. จะต้องรำลึกนึกให้ได้ตั้งแต่เบื้องต้น แล้วควบคุมมันไปตลอดสายตลอดเวลา ให้ถูก แล้วก็ถูกเรื่อยๆ ไม่มีทางที่จะกลับผิดได้. และเป็นผู้ไม่ประมาท ก็คือไม่หลงอยู่ในวิภวสัญญาสงสาร; จมอยู่แต่ในเรื่องของวัตถุ, จมอยู่แต่ในเรื่องของสิ่งของเงินทองในโลกนี้ อย่างไม่ลืมหูลืมตา. นั่นเรียกว่า หลับตา ประมาท ตาย อยู่ที่นั้น, ไม่เคยลืมหูลืมตา หรือลุกขึ้นเดินเลย.

จะต้องลืมหูลืมตาขึ้น ในท่ามกลางสิ่งเหล่านั้น แล้วลุกขึ้นเดินออกมาจากสิ่งเหล่านั้น. นี้เรียกว่าไม่ประมาท ไม่นอนจมอยู่ในความหลงใหลมัวเมา แล้วก็สำรวจตนเดินต่อไปเรื่อยๆไป ด้วยความระมัดระวังอันนี้ จนกว่าจะถึงที่สุด. นี้เราเรียกว่า สติที่ทำความตื่น เหมือนกับลืมหูลืมตาขึ้นมา ไม่หลับอยู่อีกต่อไป, แล้วก็เดินต่อไปอย่างลืมหูลืมตา; หมายความว่าลืมหูลืมตาลุกขึ้นจากนอน, แล้วก็ลืมหูลืมตาเดินต่อไป, ด้วยมองเห็นจุดหมายปลายทางที่ถูกต้อง; แล้วเดินไปจนถึงจุดหมายปลายทางอันนั้น ข้อปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้งปวง มีลักษณะอย่างนี้ทั้งนั้น. ขอให้ไปพิจารณาดู รวมความแล้วนี่ก็คือสัมมาสติ.

องค์ที่ ๘ สัมมาสมาธิ ข้อสุดท้ายนั้น หมายถึง การมีกำลังใจ, มีกำลังของจิตอย่างหนักแน่นมั่นคง, มีอำนาจที่จะทำให้สำเร็จประโยชน์, คือมีน้ำหนักที่จะฟันฝ่าสิ่งต่างๆ หรือตัดทอนสิ่งต่างๆ หรือทำลายล้างสิ่งต่างๆ จะเรียกว่า กำลัง หรืออำนาจ หรืออำนาจ หรืออะไรก็สุดแท้ ของจิตนั้น; ที่จะต้องอบรมให้มีมาก จนถึงกับจะเหวี่ยงกิเลสให้กระจัดกระจายสูญหายไป. หรือจะสามารถแผดเผากิเลส ให้ไหม้วอดวายเป็นจุณไป หรือจะชำระชะล้างกิเลส ให้หมดความสกปรกเศร้าหมองไป แล้วแต่เราจะเรียก. แต่รวมความแล้วก็ต้องให้มีกำลังเพียงพอ; ถ้ามีกำลังไม่เพียงพอ มันไม่สำเร็จประโยชน์อะไร.

เหมือนว่าน้ำนิดเดียว จะเอาไปดับไฟกองใหญ่ได้อย่างไร? ทุ้งๆ ที่น้ำมันสามารถดับไฟ ใครๆ ก็รู้ว่าน้ำนี้อาจจะดับไฟได้; แต่ถ้ามันไม่มีกำลังพอแล้ว มันก็ดับไม่ได้. อย่างนี้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็น ว่าสิ่งนั้นแม้จะมีหน้าที่ หรือมีอำนาจ มีคุณสมบัติที่จะทำหน้าที่อย่างนั้นแล้ว แต่ถ้ามันไม่มีกำลังเพียงพอ มันก็ทำไม่ได้.

เหมือนกับเรามีความรู้จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง; แต่ถ้าเราไม่มีแรง แล้วเราจะทำอย่างไรได้; ก็ต้องมีกำลังกาย กำลังความคิด หรือแรงอย่างใดอย่างหนึ่งมาด้วย จึงจะสามารถทำได้.

การจะเดินทางไปสู่พระนิพพานนี้ก็เหมือนกัน เรามีความรู้ความเห็น ความเข้าใจ ความประพฤติ การกระทำอะไรต่างๆ ครบก็จริง; แต่ถ้าเราไม่มีกำลัง สิ่งเหล่านั้นก็หยุดชะงักไปด้วย. เราจะต้องมีกำลังที่จะผลัดดันสิ่งเหล่านั้น ให้เป็นไปตามเรื่อง ตามทำนอง หรือว่าตามหน้าที่ของสิ่งนั้นๆ. เราจะต้อง

อบรมบ่มสมาธิ คือกำลังจิต ให้มีมากพอในการที่จะให้องค์มรรคอีก ๗ องค์ นั้น เดินไปได้; เมื่อกำลังแห่งสมาสมาธิ เข้าผลักใสแล้ว, เข้าค้ำจุนแล้ว สมาทิกฺขุธิ สมาสังกัปปโย สมาวาจา สมากัมมันโต สมาอาชีโว สมาวายาโม สมาสติ ก็จะเป็นไปอย่างเพียงพอ, จะเป็นไปอย่างเข้มแข็งแก่ลัวกล้าในหน้าที่ของตน.

....

เป็นอันว่าเมื่อเรามีองค์แห่งมรรคทั้ง ๘ องค์ครบถ้วน โดยความหมายอย่างนี้แล้ว เราสามารถเดินไปตามทางสายกลางไม่วอกไม่เวียน ตรงแนวไปสู่ที่สุดทุกข์ได้. พุตกัมมใหม่อีกครั้งหนึ่งสำหรับคนที่ไม่คุ้นเคยกับธรรมะชั้นสูงหรือภาษาบาลี ก็จะต้องระมัดระวังให้การเป็นอยู่ของตน หรือชีวิตชีวาของตนนี้ ประกอบอยู่ด้วยองค์ ๘ ประการ คือ:-

มีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง แล้วก็เลือกปรารถนาใฝ่ฝันไปให้ถูกต้องตามความรู้ ความเข้าใจนั้น.

ระมัดระวัง การพูดจาให้ถูกต้อง, การทำงานให้ถูกต้อง, การเลี้ยงชีวิตให้ถูกต้อง คือให้ทั้ง ๓ อย่างนี้ เป็นไปเพื่อความสงบ ทั้งส่วนตัวเองและผู้อื่น เป็นไปเพื่อจะขุดเกลาคความเห็นแก่ตัวให้หมดไป ๆ ตามลำดับ.

แล้วก็มีความพากเพียร อย่างนั้นให้ยิ่งขึ้นไป แล้วก็จะมี การควบคุมตัวเอง เรียกว่าไม่ลืมนตน ให้สำนึกตนอยู่ได้ เหมือนกับว่า เราไม่ยอมหลบลับตา เราจะลืมนตาแจ้วอยู่เสมอ เห็นอะไรเป็นอะไร ตามที่เป็นจริงอย่างถูกต้องอยู่เสมอ

ดังนี้ แล้วก็ **มีสัมมาสมาธิ** ข้อสุดท้าย คือ **สร้างกำลังใจในการที่จะทำสิ่งเหล่านี้ไว้ให้มากพออยู่เสมอ**; อบรมจิตใจของตน ประคับประคองจิตใจของตน ให้อยู่ในลักษณะที่เข้มแข็ง แจ่มใส สดชื่นอยู่เสมอ. อย่าให้มีเศร้าสร้อยละห้อย ละเหี่ยว หรืออย่าให้มีกำเริบเสิบสานฟุ้งซ่านเกินประมาณไปได้; แต่ให้อยู่ในลักษณะที่พอเหมาะพอดี คล่องแคล่วต่อการที่จะกระทำการงาน ทั้งทางร่างกาย และทางจิตใจ นี้เป็นองค์สำคัญและเป็นองค์สุดท้าย.

เมื่อ เป็นอยู่ได้อย่างนี้แล้ว ก็จะได้เรียกว่า เป็นอยู่ชอบ ด้วยกัน ทั้งนั้น, เป็นอยู่ชอบชนิดที่อยู่ในโลกนี้ก็ไม่มีความทุกข์, หรือว่าต้องการจะออกไปจากโลกนี้ ก็ออกได้ ชนิดที่เรียกว่า จะทำให้โลกนี้ไม่ว่างจากพระอรหันต์ อยู่นั่นเอง. ฟังดูให้ดีแล้ว ก็จะเข้าใจได้ด้วยตนเองว่า พระอรหันต์ ก็มีได้หมายความว่า อยู่ที่ไหน ไกลออกไปจากโลกนี้ ที่แท้ก็มีอยู่ในโลกนี้; จึงพูดว่า ทำโลกนี้ไม่ให้ว่างจากพระอรหันต์ หรือทำโลกนี้ให้กลายเป็นโลกของพระอรหันต์ไปเสีย ก็คือให้มีจิตใจอยู่เหนือโลก.

อย่าจมอยู่ในโลก, หลงใหลอยู่แต่ในเรื่องของโลก ไม่ลืมนตา ไม่มีสรวาง จนกระทั่งเฝ้าเข้าโลงไป, เกิดมาแต่เป็นทาสการงาน เป็นทาสเงินทอง เป็นทาสลูกหลาน จนกระทั่งเฝ้าเข้าโลงไป ตั้งแต่เกิดจนตาย, ไม่เคยพบอะไรดีกว่านี้ ตั้งแต่เกิดจนตาย ไม่เคยลืมนตาเลย มันหลับตาอยู่เรื่อย; เหมือนกะสัตว์อะไร ชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่เคยลืมนตาเลย หลับตาเกิดมา หลับตาเป็นอยู่ หลับตาเข้าโลงไป. คนอย่างนี้ จะดิ้ออะไรสักก็มากน้อย ขอให้ลองนึกดู. เขาได้รับประโยชน์อะไรจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าบ้าง? ก็ขอให้ลองนึกดู เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนาหรือไม่? ขอให้ลองนึกดู.

ถ้าเกิดมาหลับตา เป็นตัวเต่า ตัวตุ่น จนกระทั่งเนาเข้าโลงไปตั้งนี้
 ธรรมจักรของพระพุทธเจ้าจะมีประโยชน์อะไร? จะส่องแสงแก่บุคคลชนิดนี้ได้
 เท่าไร? เขาจะเป็นเหมือนจวกัดกแกง หรือเป็นเหมือนกบใต้กอบัว สักมากน้อย
 เท่าไร? ขอให้ลองคิดดู.

ขอให้อาการอย่างนี้อย่าได้มาเป็นแก่เราเลย เราประกาศตัวเราเป็น
 พุทธบริษัท เราสวดสรรเสริญคุณพระพุทธเจ้า, สวดสรรเสริญคุณการตรัสรู้
 ของพระพุทธเจ้า, สวดสรรเสริญคุณของพระสงฆ์ปฏิบัติตามการตรัสรู้ของพระ-
 พุทธเจ้า อยู่หยก ๆ เมื่อตะกั้น และตลอดเวลาที่เดียว; แล้วเราจะมาหลับหู
 หลับตา ไม่รู้ว่าสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ นั่นคืออะไรตั้งนี้ ได้อย่างไรกันเล่า?
 เราเกิดมาเพื่ออะไร? ควรจะลืมตาดูบ้าง ว่าเกิดมาเพื่ออะไร? เกิดมาเพื่อเห็น
 แก่เงินแก่ทองจนเนาเข้าโลงไป หรือว่าเกิดมาสมควรจะได้พบความสะอาด สว่าง
 สงบ ของจิตใจบ้าง ซึ่งมันเป็นผลที่ประณีตสุขุม น่าชื่นอกชื่นใจ ยิ่งกว่าที่เงิน
 ทองข้าวของจะให้ได้.

และอีกประการหนึ่งนั้น ถ้าเราไม่มีธรรมะของพระพุทธเจ้าในข้อนี้
 แล้ว ยังมีเงินมากเท่าไร มันจะยังเป็นไฟสุ่มหัวเราเท่านั้น. ถ้าเราไม่มี
 ธรรมะของพระพุทธเจ้ามาช่วยคุ้มครองแล้ว; สิ่งที่เรามี ๆ นั้นแหละมันจะ
 แผลดเผาเรา, จะเผาผลาญเรา, จะฝังเราทิ้งเป็นให้จมอยู่ในนรกทั้งเป็น, จน
 กระทั่งเนาเข้าโลงไป.

แต่ถ้าเรามีธรรมะของพระพุทธเจ้า เข้ามาเป็นที่พึ่งแล้ว ไม่มีอะไร
 มาทำให้เราเป็นทุกข์ได้ เงินทอง ข้าวของ ทรัพย์สมบัติ ลูกหลาน บุตร ภรรยา

อะไรก็ไม่ทำให้เราเป็นทุกข์ได้; ยังมีอะไร ก็ยังมีมาเป็นบ่าว เป็นทาสของเรา ไม่ใช่มาเป็นนายของเรา. เพราะฉะนั้นระวางให้ตีในการที่เราจะมีอะไร ๆ อย่างเป็นบ่าวเป็นทาสของเรานั้น. เราต้องฟังอะไร? เราต้องอาศัยอะไร? เราจะมีวัว ควาย ไร่นา ช้างม้า มีอะไรต่าง ๆ ชนิดที่ไม่มาสมอยู่บนหัวของเรา; ในใจของเรานั้นเราจะต้องมีอะไรเป็นเครื่องป้องกัน.

เราจะต้องมีธรรมจักรของพระพุทธเจ้าเป็นเครื่องต่อสู้เป็นเครื่องป้องกัน, ใช่หรือไม่ใช่? ถ้าเราไม่มีสิ่งนี้ สิ่งที่เรามีนั้นแหละ มันเป็นอุปสรรค เป็นศัตรู เป็นไฟ เป็นคูเวรแก่เรา ทรมานเราทางหลับทั้งคืน; ผลสุดท้ายเราก็จะต้องหลับตาตาย เน่าเข้าโลงไปอย่างตัวเต่า ตัวตุ่น ที่ไม่เคยลืมตาขึ้นมาในโลกนี้ มุดอยู่แต่ใต้ดิน ไม่เคยเห็นแสงตะวัน ดังนี้.

นี่แหละคืออันสงสออันแท้จริง ที่เราจะทำอาสาฬหบูชา คือศึกษา ทำความรู้ ความเข้าใจ ในธรรมจักรของพระพุทธเจ้า; ให้ธรรมจักรของพระพุทธเจ้าเป็นอาวุธอันประเสริฐ ทำลายล้างอุปสรรคศัตรูของเราให้หมดไป. เราจะมีกำเป็นอยู่ชอบในโลกนี้, ทำอะไรได้ต่าง ๆ โดยไม่มีความทุกข์เลย. อะไรที่ควรจะมีก็มีได้หมด, อะไรที่ไม่ควรจะมีก็ไม่ต้องมี. อะไรที่มี ๆ ก็จะมี แต่ในทางที่ทำให้เราสงบเย็น, ทำให้เรามีความสะอาด สว่างและสงบ อยู่ทั้งหลับทั้งตื่น.

ให้ทรัพย์สมบัติ เงินทอง ข้าวของ อะไรต่าง ๆ นั้น มาเป็นเพียงอุปกรณ์ให้เราเป็นอยู่ด้วยความสะอาด สว่าง สงบ; ไม่ใช่ให้มันมาเป็นนายเรา หรือเป็นเครื่องสมเฝ้าเรา เป็นเครื่องรบกวนเรา ทรมานเรา หรือมาเป็นเครื่อง

ทำให้เราเสียชื่อว่า เป็นคนขี้เหนียว เป็นคนขี้ตดขตั้ง ไม่เสียสละเพื่อประโยชน์ แก่เพื่อนมนุษย์ได้ แม้ในกรณีที่ควรเสียสละ. นี่เพราะอะไร ไม่ใช่เพราะเรา เป็นบ่าวเป็นทาสมันเกินไปดอกหรือ ?

ขอให้ลองคิดถึง ว่าสิ่งเหล่านั้น ถ้ามันเป็นนายเรา เราก็ก็นาย; ถ้าเรา เป็นนายมัน นั้นแหละจึงจะพอได้ จึงจะเรียกว่าน่านามีไว้ ในฐานะเป็น เครื่อง อำนาจความสะดวกให้แก่เราในการที่เรามีชีวิตอยู่อย่าง สะอาด สว่าง และสงบ เพราะว่าสามารถดำเนินไปได้ในทางสายกลางของพระพุทธเจ้า คือ *อริยมรรคมีองค์ ๘* ที่ *พระพุทธองค์ตรัสว่า “เป็นสิ่งที่ฉันตรัสรู้เฉพาะด้วยตนเอง ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาจากใคร”* ดังนี้. นี่นับว่าเรื่องของ *มรรคมีองค์ ๘* ประการนี้ เป็นความสำคัญ อย่างยิ่งเกี่ยวกับมนุษย์เราโดยตรง ทำให้เราเป็นอยู่โดยชอบ และทำโลกนี้ ไม่ให้ว่างจากพระอรหันต์.

.....

เรื่องที่ถัดไปอีก ก็คือว่า การดำเนินไปตามองค์ ๘ ประการนี้ ทำให้รู้ *อริยสัจ ๔* อย่างสมบูรณ์, หรือว่าการรู้ *อริยสัจ ๔* อยู่เป็นพื้นฐานนั้น จะต้องมิอยู่ใน *มรรคมีองค์ ๘* ประการนี้ ดังนี้ก็จะได้.

อริยสัจ ๔ นั้น แสดงให้รู้ตามที่เป็นจริงว่า ทุกข์นั้นคืออะไร, เหตุให้เกิดทุกข์นั้นคืออะไร, แก้ไขความโง่หลงต่าง ๆ ได้หมดจดสิ้นเชิง. เราไปกลัวสิ่งที่ไม่ใช่ทุกข์ ว่าเป็นทุกข์ไปเสียก็มี ทุกข์ที่แท้จริงที่น่ากลัว เรากลับ ไม่กลัว เราไม่รู้ว่าคุณเกิดเป็นต้นเหตุของความทุกข์ เราก็นินดีที่จะเกิด อยาก

จะเกิด ทะเยอทะยานที่จะเกิดสร้างสรรค์การเกิดไม่มีที่สุด; แต่ถ้าเรารู้ว่ามิ
อุปาทานในการเกิดแล้ว เต็มไปด้วยความทุกข์ เราก็จะได้หยุดมิอุปาทานในการ
เกิด คือไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นสิ่งที่น่าเกิด ไม่มีการยึดมั่นถือมั่นอะไรแล้ว เรียก
ว่า ไม่มีการเกิด.

อย่างว่าเรานั่งอยู่ที่ตรงนี้ ถ้าเราไม่ยึดมั่นถือมั่น ตัวเราว่าเป็นตัวเรา
เป็นตัวกู ดั่งนี้แล้ว ตามหลักธรรมะถือว่า เราไม่ได้เกิดอยู่. เราอยู่นั่นคือความ
เกิดแล้วโดยสิ้นเชิง; แต่ถ้าพูดตามธรรมดา ก็พูดว่า เราเกิดแล้วมานั่งอยู่ที่นี้,
เรายังเกิดเป็นคน ยังนั่งอยู่ที่นี้. ถ้าความรู้สึกอย่างนั้นยังมีอยู่ ก็หมายความว่า
การเกิดของเรายังมีอยู่; แล้วเราก็จะต้องกลัวตาย, แล้วเราก็จะต้องมีปัญหา
เรื่องไม่ได้ ตามที่เราต้องการ มันก็เป็นทุกข์ และเนื่องมาจากความเกิดนั่นเอง.

เรามีความยึดถือทุกสิ่งทุกอย่างที่น่ายึดถือ อย่างนี้เรียกว่า ความทุกข์
ทั้งปวงเกิดมาจากความยึดถือ : จะยึดถือในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ก็ตาม, จะยึดถือในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ก็ตาม, หรือจะยึดถือ
ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ตรงแห่งความยึดถือข้ออื่นก็ตาม, ล้วนแต่เป็นผลให้เกิด
ความเกิดขึ้นมาทันที คือเกิดเป็นความรู้สึกว่าเราต้องการนั้น ต้องการนี้ แล้ว
ก็เป็นทุกข์ เพราะความต้องการนั้น. แต่ถ้าอย่าไปหลงยึดถือในสิ่งเหล่านั้น
ความรู้สึกว่าเราก็ไม่มี ความรู้สึกที่เราต้องการนั้น ต้องการนี้ ก็ไม่มีเป็นจิตที่
ยังคงว่างอยู่ตามเดิม; อย่างนี้เรียกว่ายังไม่มีการเกิด, ยังไม่มีการเกิด ก็ไม่มี
ความทุกข์. ถ้าลงได้เกิดขึ้นมาแล้วเป็นต้องทุกข์แน่ ๆ.

การเกิดนี้ต้องอาศัยอุปาทาน; ฉะนั้น กำจัดอุปาทานเสียเท่านั้น
การเกิดก็ไม่มี. แม้จะนั่งอยู่ที่นี้ตรงหลายสิบคน ถ้าไม่มีอุปาทานในตัวตนแล้ว

เรียกว่า ไม่มีการเกิด; ไม่ต้องพูดถึงจะต้องเกิดข้างหน้า, หรือว่าเกิดที่ไม่รู้ไม่เห็น ที่เห็นกันอยู่หยก ๆ หนึ่งกันอยู่ตรงนั้นแหละ ลองละอุปาทานเสียให้ได้เท่านั้น หมดความยึดถือว่าตัวเราว่าของเราเสียให้ได้เท่านั้น ความเกิดก็จะสูญหายไป ดับหายไปในที่นี้.

เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า การเกิดนี้เป็น การเกิดครั้งสุดท้าย; หมายความว่า การตรัสรู้นั้นเป็นการเกิดแห่งญาณ ถึงที่สุด. รู้ว่ายังหลงด้วยอุปาทานเพียงใดแล้ว ก็ยังมีการเกิดอยู่เพียงนั้น; หมดอุปาทานลงไปเมื่อไร ก็หมดการเกิดเพียงนั้น. เพราะฉะนั้น การเกิดหมดไปเมื่อหมดอุปาทาน, ความเกิดสิ้นสุดลง เมื่ออุปาทานสิ้นสุดลง. การตรัสรู้นั้นก็คือการสิ้นสุดของอุปาทานด้วยเหมือนกัน; เพราะฉะนั้นพระองค์จึงตรัสว่า *อภยันตปริวัชชาติ - การเกิดนี้เป็น การเกิดครั้งสุดท้าย.*

อย่างนี้ไม่ได้หมายความว่า เกิดโดยร่างกายจากท้องแม่ครั้งสุดท้าย; ไม่ใช่. การเกิดของจิต ที่ยึดถือด้วยอุปาทานครั้งสุดท้ายเท่านั้น ซึ่งเราสามารถจะทำให้มีได้ ในภพหรือว่าในชาติ ในปัจจุบันทันตาเห็นนี้ ได้ด้วยกันทุกคน, ประจักษ์ชัดแก่ปัญญาของเราได้ ในเมื่อเราสามารถทำให้อุปาทานความยึดมั่นถือมั่นนั้นสิ้นไป. อย่างนี้แหละจึงจะชื่อว่า รู้จักความเกิดและความสิ้นสุดของความเกิด, เป็นการ รู้อริยสัจ ๔ อย่างแท้จริง. *ความเกิดก็คือทุกข์, ความไม่เกิดก็คือความไม่ทุกข์.*

เรื่องอริยสัจนั้นจะพูดเป็นความทุกข์ก็ได้ จะพูดเป็นความเกิดก็ได้ จะพูดเป็นเรื่องราวโลกก็ได้ : โลก, เหตุให้เกิดโลก, ความดับสนิทของ

โลก, หนทางให้ถึงความดับสนิทของโลก, ดั่งนี้ก็ได้อธิบายหรือจะพูดว่า ความเกิด
 มูลเหตุให้มีความเกิด, แล้วก็ความไม่เกิด, แล้วก็ทางให้ถึงความไม่เกิด, ดั่งนี้ก็ได้อธิบาย
 หรือจะพูดว่า อาสวะ : มูลเหตุให้เกิดอาสวะ, ความดับสนิทของอาสวะ, ทางให้ถึง
 ความดับสนิทของอาสวะ, ดั่งนี้ก็ได้อธิบาย.

จะพูดอย่างไร ๆ ก็เป็นเรื่องของอริยสัจจทั้งนั้น ก็จะแสดงเรื่อง ๔
 เรื่องเสมอไป : เรื่องที่หนึ่ง ก็คือ ทุกข์ เรื่องที่ ๒ ก็คือ เหตุให้เกิดทุกข์
 เรื่องที่ ๓ ก็คือ ความไม่ทุกข์ ความดับทุกข์ได้สิ้นเชิง และเรื่องที่ ๔ ก็คือ
 วิธีทำให้มันดับทุกข์ได้สิ้นเชิง. นี้เรียกว่าเรื่องอริยสัจ. การรู้เรื่อง ๔ เรื่องนี้
 เรียกว่า รู้เรื่องที่ควรรู้ถึงที่สุด ซึ่งถ้าใครรู้สมบูรณ์แล้ว คนนั้นเป็นพระพุทธรเจ้า.
 ถ้าใครรู้ได้ด้วยลำพังตนเอง ก็เรียกว่าสัมมาสัมพุทธรเจ้า พระองค์ประกาศว่า
 เป็นสัมมาสัมพุทธรเจ้า เพราะรู้เรื่องอริยสัจ ๔ นี้ โดยลักษณะสมบูรณ์ คือ
 เรียกว่ามี ปริวัฏฏ์ ๓ มีอาการ ๑๒.

ปริวัฏฏ์ ๓ ก็หมายถึงรู้ว่า นี่เป็นอย่างไร, นี่จะต้องทำอะไร, และนี่
 ทำเสร็จแล้วหรือยัง. เช่น เรื่องทุกข์ ก็ต้องรู้ว่า มันเป็นอย่างนี้ ๆ
 มันต้องรู้, และรู้แล้ว. เรื่อง เหตุให้เกิดทุกข์ นั้น รู้ว่ามันเป็นอย่างนี้ ๆ ; เรื่อง
 นี้ ต้องละเสีย และละได้แล้ว. เรื่อง ความดับทุกข์ นั้น รู้ว่ามันเป็นอย่างนี้ ๆ
 และเรื่องนี้ ต้องทำให้แจ้งออกมา, และก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว. เรื่อง ทางให้ถึงความ
 ดับทุกข์นั้น เป็นอย่างนี้ ๆ เรื่องนี้ จะต้องทำให้มันเจริญออกงามขึ้น, และได้ทำให้
 เจริญออกงามขึ้นถึงที่สุดแล้ว. อย่างนี้เรียกว่ารู้เรื่องอริยสัจอย่างสมบูรณ์ ด้วยปริวัฏฏ์
 ๓ และด้วยอาการ ๑๒. อริยสัจจมี ๔ อย่าง แต่ละอย่าง ๆ รู้ด้วยปริวัฏฏ์ ๓
 ก็เป็นอาการ ๑๒.

เราควรจะสนใจรู้อะไรหลายทั้งปวงในลักษณะเช่นนี้เสมอ คือรู้อะไร
 สิ่งนี้เป็นอย่างไร หน้าที่ที่เกี่ยวกับสิ่งนี้คืออะไร, และหน้าที่นั้นทำได้แล้ว
 หรือยัง? อย่างนี้เรียกว่าปริวัชฎ ๓. เมื่อรู้อะไรเกี่ยวกับความทุกข์ดังนี้แล้ว
 ก็เรียกว่ารู้อริยสัจโดยครบถ้วนบริบูรณ์; เป็นผู้ที่ได้ใช้ธรรมจักรที่พระพุทธเจ้า
 ได้หว่านให้มัน ทำลายล้างความทุกข์ให้หมดจดไปโดยสิ้นเชิง สมกับที่เรามา
 ประชุมกันทำอาสัพพัญญาในวันนี้ ในสถานที่นี้; ก็เพื่อจะศึกษาเรื่องนี้ เพื่อจะ
 มีความเข้าใจเรื่องนี้ให้แจ่มแจ้งชัดเจนยิ่งขึ้น ๆ ตามลำดับ และจะสามารถปฏิบัติให้
 เดินตามทางสายกลาง ไม่แหวะซ้ายแหวะขวา ไม่แกว่งซ้ายแกว่งขวา อย่างที่แล้ว ๆ มา
 อีกต่อไป.

ให้เดินไปตามอริยมรรคที่มีองค์ ๘ ประการ จากฝั่งนี้ไปสู่ฝั่งโน้น
 คือนอกโลก, กล่าวคือ ภาวะที่อำนาจในโลกนี้จะไม่ครอบงำย่ำยีได้อีกต่อไป คือ
 ความทุกข์ในวัฏฏสงสาร จะครอบงำย่ำยีไม่ได้อีกต่อไป. อากาโรเช่นนั้น
 สมมติเรียกกันว่าเป็นการ บรรลุพระนิพพาน.

พูดตรง ๆ ก็คือว่า ทำอย่าให้ความทุกข์ครอบงำได้สิ้นเชิงเท่านั้น
 ก็เรียกว่าเป็นการบรรลุพระนิพพาน และสมมติความเป็นอย่างนั้นว่า เป็นฝั่งนอก
 หรือฝั่งโน้น. สัตว์ทำไม่ได้ สัตว์ทั้งหลายทำไม่ได้ จึงติดอยู่ที่ฝั่งนี้ เลาะไป
 เลาะมาอยู่ที่ฝั่งนี้ ทั้งที่อยากไปใจจะขาด ก็ยังออกไปไม่ได้; แม้ว่าความทุกข์
 บีบคั้นอยู่ ก็ยังไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร นี่เพราะมีความรู้ในเรื่องการเดินทางไม่
 เพียงพอ.

สัตว์ที่มีรูปสี่ในดวงตาเล็กน้อยเช่นนี้ มีหวังที่จะข้ามไปสู่ฝั่งโน้นได้
 ด้วยการพยายามศึกษาในอริยมรรคที่มีองค์ ๘ ประการนี้ ตามลำดับไป จนกว่า

จะเพียงพอ; ส่วนสัตว์ที่ไม่ลืมหูลืมตาเอาเสียเลยนั้น ก็ต้องยกให้เขา. จะต้องช่วยกันนึกเสียว่า มันเป็นกรรมหนามากของสัตว์นั่นเอง, จะต้องหลับหูหลับตา ไม่มีวันลืมตา จมอยู่ในความทุกข์จนกระทั่งเนาเข้าโลงไป; แต่ขอว่าอาการอย่างนั้นจงอย่ามีแก่เราเลย.

เราจะเป็นพุทธบริษัทที่มีความรู้ มีความตื่น มีความเบิกบาน สมตามความหมายของคำว่า พุทธะ. จงรีบตื่น คือลืมตา อย่าได้เข้าใจผิด ในสิ่งที่กำลังเข้าใจผิดอยู่ หรือเคยเข้าใจผิดมาแล้ว. จงรีบชำระชะล้างแก้ไข; อย่าไปหลงติดซ้ายหรือหลงติดขวา หลงติดในของรักของหวงแห่งจนบริจาคไม่ได้. หลงติดขวาก็คือ หลงเกลียดหลงชังในสิ่งที่ ที่แท้แล้วไม่ควรจะไปเกลียดไปชังอะไรที่ไหน. สิ่งทั้งหลายไม่ได้มีมาไว้ให้เราเกลียดหรือเรารัก; แต่เราโง่เราหลง เราบ๊อบอ ไปรักหรือไปโกรธเข้าเอง มันจึงมีการแกว่งซ้าย แกว่งขวา ไม่เดินไปตามทางสายกลาง.

ฉะนั้น เราอย่าไปโทษสิ่งอื่น นอกจากจะโทษความโง่ ความหลงของเราเอง. แต่บัดนี้เราจะต้องรื้อถอน จะต้องสร้างชาจากความโง่ความหลง; เพราะอำนาจของธรรมจักร เนื่องในการที่เราประกอบพิธีอาสาฬหบูชา คือศึกษาเรื่องนี้ ให้มีความเข้าใจชัดเจนแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น เป็นแสงสว่างอย่างที่เรียกว่า ลืมหูลืมตาขึ้นมาทุกคราวที่เราทำอาสาฬหบูชา.

หวังว่าท่านทั้งหลาย คงจะไม่เบื่อหน่ายเอือมระอา ในการที่จะทำอาสาฬหบูชา เพราะว่าถ้าทำถูกต้องแท้จริงแล้ว มันไม่น่าเบื่อ มันไม่น่าเอือมระอา แต่ประการใด; กลับจะเป็นที่น่าออกพอใจ น่าทำ ยิ่งกว่าสิ่งทั้งหลาย.

ฉะนั้น จึงได้พยายามมีสติ กำหนดรำลึกสิ่งทั้งหลายทั้งโดยรอบด้าน ให้เห็นถูกต้องตามที่ เป็นจริง ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้นเป็นอย่างไรแล้ว ดำเนินตนไปในทางที่ถูกที่ควร ซึ่งโดยเฉพะอย่างยิ่งแล้ว ก็ไม่แคล้วไปจากการเดินตาม อริยมรรคอันมีองค์ ๘ ประการ ซึ่งเป็นใจความสำคัญของธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งพระองค์ได้ทรงแสดงไว้ ในฐานะที่เป็นหัวใจของธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงทำหาย ว่าเรื่องนี้เรื่องเดียวเท่านั้น ที่ฉันไม่เคยได้ยินได้ฟังมาจากผู้อื่นผู้ใด มาก่อนเลย เป็นการรู้พร้อมเฉพะ จึงประกาศว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. ถ้ายังไม่รู้เรื่องนี้ ก็ไม่ประกาศว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนี้ เห็นว่าเป็นเรื่องประเสริฐที่สุด สำคัญที่สุด สูงสุดในพระพุทธศาสนา.

หวังว่าท่านทั้งหลายทั้งปวงจะได้สนใจ ให้สมกับที่เป็นเรื่องสำคัญที่สุดนั้นทุกๆ ประการ และให้การทำอาสาฬหบูชาของเรา เป็นการน้อมนำจิตใจของเรา เข้าไปสู่ความสะอาด สว่าง สงบ คือ การเดินตามทางสายกลางนั้น, เข้าถึงความ เป็นอันเดียวกันกับพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์, หรือจะสมมติ เรียกว่า บรรลุถึงความดับทุกข์สิ้นเชิง ก็มีความหมายอย่างเดียวกัน ดังนี้, หวังว่าความประสงค์อันนี้จะ เป็นผลสำเร็จ เพราะความที่เราทุกคนมีความซื่อตรงจงรักต่อพระรัตนตรัย เห็นแก่พระรัตนตรัย ยิ่งกว่าเห็นแก่ตัว, หรือของของตัว ยิ่งขึ้นทุกๆ เวลา ทุกๆ โอกาส ทุกๆ วย เป็นลำดับไป กว่าจะถึงที่สุด จุดหมายปลายทาง.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เหว ก็ด้วยประการฉะนี้.

อาสาฬหบูชาเทศนา - ๕ -

๒/๒๕๐๓ ณ ศาลาโรงธรรม

ชั้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ ปีชวด, วันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๐๓

อนาถินเวสนกถา.

[การใช้ธรรมจักรตัดความยึดมั่นถือมั่น.]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

อิทานิ อาสาฬหปุณฺณมีทิวเส สนฺนิปตฺติตาย พุทฺธปริสาย กาจิ ฌมฺมิกถา กถียเต :

สพฺเพ ฌมฺมา นาลํ อถินเวสยา-ติ.

ฌมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพ-ติ.

ณ บัดนี้ จะได้วิสันนาพระธรรมเทศนา เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา ส่งเสริม ศรัทธา-ความเชื่อ และวิริยะ-ความพากเพียรของท่านทั้งหลาย ผู้เป็นพุทธบริษัท สืบต่อจากธรรมเทศนาที่ได้วิสันมาแล้วในตอนบ่าย.

ข้อความใน *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* นั้น ได้แสดงถึง *ที่สุดโต่งที่ควรเว้น ๒ ประการ* และได้แสดงถึง *หนทางสายกลาง* ไม่ข้องแวะกับที่สุดโต่งนั้น และมีผลให้ทำให้รู้แจ้งในอริยสัจจทั้ง ๔ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ *รู้ความดับทุกข์สิ้นเชิง* ที่ได้ปรากฏขึ้นแล้ว. ทั้งหมดนี้เป็นใจความของธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งควรจะได้วินิจฉัยสืบไปว่า *หลักเกณฑ์ทั้งหมดนี้ ตรงกันกับหลักซึ่งเป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนาอย่างไร?*

พึงทราบไว้เป็นหลักเกณฑ์ทั่วไปว่า *ใจความสำคัญของพระพุทธศาสนานี้ อยู่ที่ความไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น* สิ่งใดๆ หมด *ว่าเป็นตัวตน หรือเป็นของของตน.* ควรจะทบทวนความเข้าใจว่า ได้มีพระพุทธภาษิตกล่าวถึงใจความสำคัญข้อนี้ โดยที่มีผู้ทูลถามว่า *พระพุทธทวงจะทั้งหมด อาจจะสรุปลงเป็นข้อเดียว ประโยคเดียวได้หรือไม่? พระพุทธองค์ได้ตรัส และได้สรุปไว้ เป็นพระพุทธภาษิตว่า สัพเพ ธมมา นาลิ อภินเวสยา* ซึ่งแปลว่า *ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น.*

ธรรมทั้งหลายทั้งปวง ก็ได้แก่ *สิ่งทั้งหลายทั้งปวง, ทุกสิ่งไม่ว่าอะไร* หมด นับตั้งแต่สิ่งที่เล็กน้อยต่ำต้อยที่สุด ขึ้นไปจนถึง *สิ่งที่ประเสริฐที่สุด* กล่าวคือ *พระนิพพาน.* สิ่งต่างๆ สิ่งเหล่านั้นไม่ควรจะถูกยึดถือ โดยความเป็นตัวตนหรือเป็นของของตน; โดยอาศัยพระพุทธภาษิตที่ว่า *สัพเพ ธมมา นาลิ อภินเวสยา* นี้เอง; เป็นอันได้ความว่า *ใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา มีอยู่เป็นประโยคสั้น ๆ ว่า* *สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น* ดังนี้.

ถ้าจะมีปัญหาขึ้นว่า *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* นี้ ได้แสดงใจความเช่นนั้นด้วยหรือเปล่า? ผู้ที่มีปัญญาย่อมพิจารณาเห็นได้เองว่า การที่ชี้ให้เห็น *ความทุกข์,*

เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับสนิทของความทุกข์, และทางให้ถึงความดับสนิทของความทุกข์, ว่ามีอยู่อย่างนั้น ๆ ในฐานะที่เป็นกฎเกณฑ์ตายตัวของธรรมชาติหรือของธรรมชาติ ซึ่งไม่มีใครสามารถจะแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ แม้แต่พระพุทธเจ้า, แม้แต่พระพุทธเจ้า ก็ไม่สามารถจะบัญญัติสิ่ง^{๕๕} ตามความพอพระทัยของพระองค์, และไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลง แก้ไขความจริงของธรรมชาติ^{๕๖} ให้เป็นไปอย่างอื่น. ฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่เด็ดขาดตายตัวของธรรมชาติ^{๕๗} ให้เห็นว่าความอยากเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์, ต้องดับความอยากสิ้นเชิง จึงจะดับความทุกข์. การเข้าไปยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด ย่อมทำให้มีความอยากในสิ่ง^{๕๘} นั้น.

เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันแสดงอยู่ในตัวแล้วว่า แม้แต่บาลี *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* ซึ่งไม่ได้กล่าวถึงอนัตตา ความไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนเลยสักคำเดียว ก็เป็นอันแสดงร่องรอยของอนัตตา อยู่ในถ้อยคำเหล่านั้นแล้ว; ดังจะเห็นได้สืบต่อไปว่า ธรรมจักขุที่เกิดขึ้น เพราะการฟังธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนั้น มีอยู่ว่า *ยงกิลฺลิจิ สมุทฺถธมฺมํ สพฺพนฺตํ นโรธธมฺมํ - สิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นย่อมมีความดับเป็นธรรมดา.* เมื่อสิ่งเหล่านั้นมีแต่ความเกิดขึ้น และความดับไปเป็นธรรมดาแล้ว ก็แสดงว่าไม่ควรยึดมั่นถือมั่นอยู่ในตัว ด้วยเหมือนกัน เพียงแต่ไม่กล่าวชัดลงไปโดยเจาะจงเท่านั้น; เป็นอันว่าแสดงว่าไม่ควรยึดมั่นถือมั่นอยู่โดยปริยาย.

เมื่อผู้ฟังได้เข้าใจในขั้น^{๕๙} นี้ คือเริ่มมีธรรมจักขุ หรือว่าการตรัสรู้ในระยะเริ่มแรกเกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อมเหมาะสมที่จะฟังคำอธิบาย หรือคำชี้แจงต่อไปว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นอย่างเต็มที่; เพราะเหตุฉะนั้น^{๖๐}

เอง เมื่อได้ทรงแสดงฉัหมจกักปวัตตนสูตรสิ้นสุดไปแล้ว, ในโอกาสต่อมาพระองค์ก็ได้ ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร ซึ่งความเป็นอนัตตาของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่รวมเรียกว่า เบญจขันธ์.

ผู้ที่มีการศึกษาในทางภาษาบาลี ก็จะเกิดข้อสงสัยว่า ในพระบาลีที่เป็นหลักใช้คำว่า สพฺเพ ธมฺมา - สิ่งทั้งหลายทั้งปวง, นาลิ อภินิเวสย - ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น; แต่ในบาลี อนัตตลักขณสูตร ระบุแต่เพียง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอนัตตา หรือไม่ควรยึดมั่นถือมั่น. ทำให้สงสัยว่าสิ่งซึ่งนอกไปจากเบญจขันธ์ โดยเฉพาะได้แก่ อสังขตธรรม หรือวิสังขารธรรม เช่น พระนิพพาน เป็นต้นนั้น จะเป็นอนัตตาด้วยหรือไม่?

ข้อนี้มีทางที่จะพิจารณาได้หลายอย่างหลายทางด้วยกัน; แต่ทางที่ดีที่สุดนั้น ควรจะพิจารณาว่า เมื่อเบญจขันธ์เป็นอนัตตา การรู้พระนิพพาน หรือรู้ความทุกข์ที่ดับไปแล้ว และการเสวยความสุขที่เกิดมาจากความทุกข์ดับไปนั้น ก็ต้องเป็นอนัตตาด้วย; เพียงเท่านั้นก็พอแล้ว ไม่ต้องก้าวก้าวขึ้นไปถึงพระนิพพานว่าเป็นอนัตตา. เพราะว่าพระนิพพาน หรือผลที่เกิดจากการลูถึงพระนิพพานนั้น ย่อมสรุปรวมอยู่ในเบญจขันธ์ข้อใดข้อหนึ่งหรือหลายข้อ.

เมื่อเบญจขันธ์เป็นอนัตตา ความเกี่ยวข้องของคนเรา ที่เกี่ยวข้องกันกับนิพพาน ก็เป็นอนัตตา; จึงเป็นอันว่า เมื่อปฏิเสธเบญจขันธ์ โดยความเป็นอนัตตาโดยสิ้นเชิงแล้ว ก็ย่อมปฏิเสธพระนิพพานโดยความเป็นอนัตตา ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเราว่าของเรา พร้อมกันไปในตัว. เพราะว่าพระนิพพานจะไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับบุคคลได้, หรือจะไม่สามารถมีความหมายอะไรขึ้นมาได้ ถ้าไม่มาในรูปของความรู้ซึ่งเป็นเวทนา สัญญา สังขาร หรือวิญญาณ.

การรู้อัจฉตต่อพระนิพพานก็จัดเป็นวิญญาณชนิดหนึ่ง ในบาลีบางแห่งเรียกพระนิพพานว่า วิญญาณ, ก็ยังมี; และการได้ไสวस्थ्यเกิดจากความดับทุกข์สิ้นเชิง หรือการบรรลุนิพพาน ก็ตกอยู่ในฐานะที่เป็นเวทนาอันสูงสุด อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่. เวทนา หรือ วิญญาณก็เป็นอนัตตาอยู่แล้ว; ด้วยเหตุฉะนั้นพระนิพพานจึงไม่ควรถูกยึดถือโดยความเป็นตัวตน หรือเป็นของของตน ให้ยุ่งยากลำบากขึ้นมาเปล่า ๆ. เป็นอันว่าถูกปฏิเสธ โดยการที่ไม่ยึดมั่นเวทนาหรือวิญญาณนั้น ว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของของตน.

ด้วยเหตุฉะนั้นแหละ เป็นอันกล่าวได้ว่า บาลี อนัตตลักขณสูตร ซึ่งแสดงต่อจากธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนั้น ก็เป็นการ ปฏิเสธตัวตนโดยสิ้นเชิง คือธรรมทั้งหลายทั้งปวงนั้นเอง ตั้งอยู่ในฐานะเป็นอนัตตา ไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตนหรือของของตน ดังนี้.

แม้จะได้พิจารณาเลยต่อไปถึง อาทิตตปริยายสูตร ซึ่งทรงแสดงถึงของร้อนแก่พวกชฎิล จนทำให้ชฎิลเหล่านั้น ลุถึงความเป็นพระอรหันต์ไปด้วยกัน; แม้ก็เป็นการศึกษาถึงอนัตตา คือความไม่ใช่ตัวตนหรือของตน คือไม่ควรยึดมั่นถือมั่น อย่างเดียวกัน. เพราะปฏิเสธ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, และรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธัมมารมณฺ์ ทงหลาย; และอื่น ๆ ที่เนื่องกันอยู่กับอายตนะเหล่านั้น โดยความเป็นของร้อน ก็เป็นความทุกข์ ทุกข์เพราะความโลภ ความโกรธ ความหลง ซึ่งเป็นไฟกิเลส นี้ก็อย่างหนึ่ง, ทุกข์เพราะความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเป็นไฟทุกข์โดยตรง นี้ก็อย่างหนึ่ง, จึงเป็นอันปฏิเสธสิ่งเหล่านั้น โดยความเป็นของที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น โดยประการทั้งปวง อย่างเดียวกัน.

เพราะฉะนั้นเป็นอันกล่าวได้ว่า หลักแห่งธัมมจักกัปปวัตตนสูตร กิติแห่ง อนัตตลักขณสูตร กิติ หรือแห่ง อาทิตตปริยายสูตร กิติ, และแห่งสูตรทั้งหลายอันทั้งหมดทั้งสนทงปวงกิติ ล้วนแต่สรุปลงในบทว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น อย่างเดียวกันหมด ไม่มีอะไรผิดแปลกแตกต่างไปกว่านี้. แม้ว่า สูตรทั้งหลาย ที่แสดงถึงข้อปฏิบัติโดยตรง ไม่มีเรื่องอื่นปน, สูตรนั้นก็ยังมีมุ่งหมายที่จะกำจัดความยึดมั่นถือมั่น หรือความสำคัญว่าเป็นตัวเป็นตนอยู่นั่นเอง.

อย่างต่ำแม้แต่เรื่อง การให้ทาน; ถ้าเป็นการให้ทานที่ถูกต้อง ก็ต้องมุ่งหมายที่จะกำจัดความยึดถือว่า ตัวตน หรือของตน, ไม่ใช่ให้ทานเพื่อแลกเอาผลอย่างใดอย่างหนึ่งมาเป็นของตน. ต้องเป็นให้ทานชนิดที่บริจาคให้หมดไปให้สิ้นไป จากความยึดถือว่าตัวตนหรือของของตน. การให้ทานชนิดนี้ย่อมมีหลักแห่งความไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน เป็นรากฐาน เป็นพื้นฐาน เป็นตัวแท้และเป็นผลสุดท้ายด้วย; จึงกล่าวได้ว่า แม้แต่การให้ทาน ถ้าให้ถูกต้อง ตรงตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้ว ย่อมเป็นการขุดเกลาคัวตัวตน หรือของของตน ให้หมดไปจากความยึดถือตนเอง.

แม้แต่เรื่อง การรักษาศีล ถ้าเป็นศีลที่แท้จริง ก็ต้อง รักษาเพื่อจะกำจัดความเห็นแก่ตัวตน, ความแสวงหาความสะดวกสบายสนุกสนานเพลิดเพลินให้แก่ตน. การรักษาศีลชนิดนี้เป็นการกำจัดความเห็นแก่ตน, ความตามใจตนหรือกิเลสที่เป็นเหตุให้ยึดถือตัวตนอีกอย่างเดียวกัน; ไม่ได้รักษาศีลเพื่อแลกเอาสวรรค์ หรือความมีหน้ามีตาเป็นต้น แต่รักษาศีลเพื่อจะค่อยๆ ขุดค่อยๆ เกลา ความยึดมั่นถือมั่น ที่เห็นแก่ตัวตนนั่นเอง.

เพราะฉะนั้น ถ้าบุคคลผู้ใดประสงค์จะให้การรักษาศีลของตน เป็นไปอย่างถูกต้อง ตามหลักของพระพุทธเจ้า หรือของพระธรรมที่เป็นตัวพุทธศาสนาแท้จริงแล้ว จะต้องจัด ต้องทำไปในลักษณะที่ให้ศีลนั้น เป็นเครื่องมือขุดเกลาคความเห็นแก่ตัวแก่ตน หรือความยึดถือว่าตัวตนของตน ให้เบาบางไปอยู่ทุกเมื่อ จึงจะเป็นศีลแท้ในพระพุทธศาสนา.

ถ้าจะกล่าวถึง การเจริญสมาธิ ก็มีทางที่จะกล่าวได้อย่างเดียวกันอีกว่า สมาธิก็ต้องเป็นไป เพื่อกำจัดหรือแก้ไข ความยึดถือว่าตัวตนอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นเดียวกันด้วย. แม้แต่จะเพ่งดูกันอย่างง่าย ๆ ว่า ในขณะที่แห่งสมาธิ หรือเข้าสมาธิ นั้นความยึดถือว่า ตัวตนหรือของตน ก็ระงับไปด้วยเหมือนกัน; ไม่ปรากฏอยู่ในห้วงแห่งความรูสึก. และการเจริญสมาธินั้น ก็มุ่งจะกำจัดกิเลสประเภทที่เป็นนิวรณ์ ที่มีมูลมาจากการยึดถือ ว่าตัวตนหรือของตนโดยตรงอยู่แล้ว; จึงเป็นอันว่าอย่างไรเสียสมาธิที่แท้จริง ก็จะต้องมีความมุ่งหมายเพื่อกำจัดความยึดถือเรื่องตัวตนหรือของตนด้วยอย่างเดียวกัน.

ส่วน เรื่องบัญญัตินั้น ไม่ต้องกล่าวถึง เพราะมีความมุ่งหมายถึงจะรู้แจ้งเห็นจริงว่าไม่ใช่ตัวตน, และกำจัดความยึดถือว่าตัวว่าตนเสียโดยสิ้นเชิง.

ทั้งหมดนี้ถ้าพิจารณาดูให้ดี ก็จะเห็นได้ว่า ข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่ทานและศีลขึ้นไปนั้น ล้วนแต่มุ่งหมายที่จะกำจัดตัวตนโดยตรง; ถ้าผิดไปจากนั้นก็ไม่ควรจะถือว่าเป็นใจความที่ถูกต้องของพระพุทธศาสนา. อาศัยตามหลักของพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า. อภยมาหิ ลากฺขณนิสา อภยมาหิ นิพฺพวนคามินี - ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่ออาศัยลาภ ก็อย่างหนึ่ง ข้อปฏิบัติที่เป็น

ไปเพื่อนิพพาน ก็อีกอย่างหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่มันมีรูปร่างเหมือนกัน เรียกชื่ออย่างเดียวกัน.

เช่น การให้ทาน ให้ทานเพื่อจะให้ได้ลาภ มีสุข สรรเสริญ สวรรค์ เป็นต้น; อย่างนี้เรียกว่าให้ทาน. ให้ทานเพื่อจะกำจัดความยึดถือของตัวตนให้หมดไป; อย่างนี้เรียกว่าให้ทาน. แต่มันต่างกันลิบ การให้ทาน อย่างแรกเป็นการ อาศัยลาภ, เพื่อจะเอาผลเป็นลาภ, เป็นชื่อเสียงหรือเป็นความเจริญงอกงามโดยลาภผล, หรือว่าได้สวรรค์วิมานมาเป็นเครื่องตอบแทน. แต่อย่างหลัง นั้นกำจัดความยึดถือว่าตัวตนให้หมดไป ๆ ไม่ต้องการจะเอาอะไรมาเพิ่มให้เป็นของของตน; มีแต่จะให้มันหมดไป, มีแต่จะไถถอนความยึดถือว่าของตนนั้นให้หมดไป. มันจึงเดินกันคนละทาง อย่างแรกเป็นไปเพื่อลาภ, อย่างหลังเป็นไปเพื่อนิพพาน.

การรักษาศีล ศีลนี้ก็อย่างเดียวกันอีก เป็นไปเพื่อลาภก็ได้ เป็นไปเพื่อนิพพานก็ได้ สมาธิ ก็อย่างเดียวกันอีก : เป็นไปเพื่อลาภก็ได้ เป็นไปเพื่อนิพพานก็ได้. ปัญญาก็ยังเป็นอย่างเดียวกันอีก คือ จะอาศัยลาภ ปรรกลาภ เป็นไปเพื่อลาภ; อย่างนี้ได้, แต่เป็นไป เพื่อนิพพานก็ได้.

เพราะฉะนั้น เป็นอันว่า เราจะต้องมีความเข้าใจอย่างถูกต้องว่า ข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนานี้ จะมีชื่อเรียกอย่างไร, จะเหมือนกันกับอะไรที่ไหนก็ตาม; แต่ที่จริงหรือตัวแท้นั้น ต้องเป็นไปเพื่อการขุดเกลาคความยึดถือว่าตัวตน หรือของตนทั้งนั้น โดยอาศัยหลักว่าต้องเป็นเพื่อความไม่ยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง. เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันกล่าวได้โดยไม่ต้องกลัวผิด; เป็นการกล่าว

ที่ถูกต้องที่สุดว่า พระพุทธวจนะทรงสนทนงหมด จะมีสักกัหมันก็พัน พระธรรม-
 วินัยก็ตาม ล้วนแต่ทรงแสดงเพื่อการทำลายความยึดมั่นถือมั่น อย่างใดอย่าง
 หนึ่ง หรือปริยายใดปริยายหนึ่ง แง่ใดแง่หนึ่ง มุมใดมุมหนึ่งทั้งนั้น.

เป็นอันว่า **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร** ก็ดี **อนัตตลักขณสูตร** ก็ดี **อาทิตต-
 ปริยายสูตร** ก็ดี ล้วนแต่มุ่งหมายที่จะทำลาย หรือได้ถอน หรือบรรเทาความยึดมั่น
 ถือมั่นด้วยกันทั้งสิ้น; จะต้องพิจารณาให้เห็นความจริงข้อนี้ จึงจะเข้าถึงใจความ
 สำคัญของพระธรรมเหล่านี้.

อย่างใน **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร** ทรงแสดงที่สุดโต่ง ๒ ข้าง ข้าง **กาม
 สุขัลลิกานุโยค** ก็ดี ข้าง **อตตกิลมณานุโยค** ก็ดี. นี่ก็เป็นการชี้ให้เห็นว่า นั้นมัน
 เป็นการวิ่งเข้าไปยึดมั่นถือมั่น ข้างโน้นข้างนี้บ้าง. การประกอบประพฤติ
 กระทำความพัวพันในกาม ก็เป็นความยึดมั่นถือมั่นในกาม, การประกอบใน
 อตตกิลมณานุโยค ทรมานตนให้ลำบาก ก็เพราะยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจของ
 ทิฏฐิ; และหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ในทำนองเดียวกันกับกามเหมือนกัน
 แต่มันเรียกชื่อคนละอย่าง.

การที่เขา **ทรมานร่างกายให้เจ็บปวดลำบากนั้น** ก็เพื่อหวังจะได้ผลอะไร
 อย่างใดอย่างหนึ่งมา เพราะอำนาจความยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง; **หาใช่เพื่อปล่อยวาง
 โดยประการทั้งปวงไม่.** ถ้าเป็นไปเพื่อการปล่อยวางโดยประการทั้งปวงแล้ว มัน
 ก็ไม่มีความคิดผิด ไม่มีทิฏฐิที่ผิด ที่จะไปเข้าใจผิด จนถึงกับทำการทรมานตัวเอง
 ให้ลำบาก; เพราะเรื่อง ความปล่อยวาง นั้นมันไม่ต้องทรมาน ย่อมอาศัยความรู้
 ความเข้าใจอันถูกต้อง กล่าวคือ ปัญญา หรือ สัมมาทิฏฐิ เป็นส่วนใหญ่.

ถ้าไปหมกมุ่นในกาม ปัญญา หรือ สัมมาทิฏฐิก็ไม่เกิดขึ้นได้ ไม่สว่างไสวขึ้นมาได้; ถ้าไปทรมานตนให้ลำบาก ปัญญาหรือสัมมาทิฏฐิก็ไม่เกิดขึ้นได้ ไม่สว่างไสวขึ้นมาได้; เพราะว่าทั้ง ๒ อย่างหรือ ๒ ฝ่ายนั้น เต็มอัดไปด้วยความยึดมั่นถือมั่น. เพราะฉะนั้น จะต้องไม่ไปข้องแวะในสิ่งทั้งหลายประเภทนั้นหรือเหล่านั้นเลย; แต่จะต้องเดินในทางสายกลาง ซึ่งเป็นการพอกพูนปัญญาให้เจริญรุ่งเรือง ก้าวหน้าขึ้นไปตามลำดับ อย่างที่เรียกว่า อริยมรรคจนกระทั่งกลายเป็น อริยมรรคญาณ คือ ญาณที่เกิดขึ้นเพราะการเดินตามอริยมรรค; อย่างนี้เท่านั้นจึงจะเป็นการทำลายความยึดมั่นถือมั่น.

ดังนั้น จึงทำให้เห็นได้ว่า แม้แต่พอเริ่มแสดงธรรมจักกัปวัตตนสูตร ก็ได้เริ่มทรงแสดงความยึดมั่นถือมั่นให้เห็นชัด อยู่แล้ว และได้ทรง แสดงข้อปฏิบัติที่จะทำลายความยึดมั่นถือมั่นเสียให้ได้ ในลำดับต่อมา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นเอง. และการที่ ทรงแสดงอริยสัจ อย่างยิ่ง ในฐานะเป็นการตรัสรู้นั้น นั้น เป็นการชี้ให้เห็นว่า หมดความยึดมั่นถือมั่นแล้วจะเป็นอย่างไร; ญาณหรือปัญญาชนิดนี้แก่กล้า หรือคมกล้าสามารถเพียงไร, ในการที่จะบรรเทาใถ่ถอนทำลายเสียซึ่งความยึดมั่นถือมั่น.

เมื่อเป็นดังนี้ จึงมีผลทำให้เกิดธรรมจักขุเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่นขึ้นมาได้ ปรากฏออกมาเป็นคำพูดว่า สิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นย่อมมีความดับเป็นธรรมดา; อย่าไปหลงยึดมั่นถือมั่นเข้า ดังนี้. และเป็นอันที่กล่าวได้ว่า ธรรมจักกัปวัตตนสูตร นั้น ก็เป็นการแสดงถึงเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น; แต่เป็นไปในขั้นเตรียม ในขั้นแรก เพื่อให้เข้ารูปเข้ารอยเสียขั้นหนึ่งก่อน, แล้วพระองค์จึงทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร ซึ่งเป็นการระบุชี้เรื่อง

ความไม่ควรมียึดมั่นถือมั่น ลงไปโดยตรง; ซึ่งให้เห็นที่รูป ที่เวทนา ที่สัญญา ที่สังขาร ที่วิญญาณ ซึ่งเป็นคำสำหรับใช้เรียกสิ่งทั้งปวง. เพราะว่า สิ่งทั้งปวงคือสิ่งทั้ง ๕ นั้น, หรือว่าสิ่งทั้งปวงก็คือ สิ่งที่ต้องเนืองกันอยู่กับสิ่งทั้ง ๕ นั้น เมื่อสิ่งทั้ง ๕ นั้นเป็นอนัตตาแล้ว สิ่งทั้งหลายทั้งปวงทั้งหมดทั้งสิ้น ก็ย่อมเป็นอนัตตาไปด้วยกัน.

.....

ควรที่เราจะได้พิจารณาสืบต่อไปตามลำดับว่า หลังจากได้ศึกษาและเข้าใจในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแล้ว ก็ควรจะได้ศึกษาให้เข้าใจในอนัตตลักษณะสูตร เป็นลำดับต่อมา. พระองค์ได้ทรงแสดง ลักษณะแห่งความเป็นอนัตตา โดยใจความสำคัญว่าเป็นสิ่งที่บังคับไม่ได้ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ อย่างนี้ ไม่อยู่ในอำนาจของใคร, ใครจะขอร้องว่าจงเป็นอย่างนั้น จงอย่าเป็นอย่างนั้น มันก็ไม่ได้ มันจะต้องเป็นไปตามธรรมชาติของสิ่งเหล่านั้น. *การที่ไม่เป็นไปตามความต้องการของใคร และ ใคร ๆ บังคับให้เป็นไปตามความต้องการของตนไม่ได้ นั่นคือลักษณะของอนัตตา.* ลักษณะเช่นนั้น เป็นลักษณะที่มีอยู่ในสิ่งทุกสิ่ง ที่เป็นสังขาร คือมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป.

แม้ว่าจะมีสิ่งอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็น วิสังขาร หรือ พระนิพพาน ซึ่งถือว่าไม่ได้เกิดขึ้น ไม่ได้ตั้งอยู่ ไม่ได้ดับไป เพราะไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นสิ่งที่มีอยู่อีกลักษณะหนึ่งก็ตาม; แต่สิ่งนั้นก็หาควรจะถูกยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นตัวเป็นตนขึ้นมาอีกไม่; คงเป็นอนัตตาไปในลักษณะเดียวกัน คือ ไม่มีใครบังคับพระนิพพานได้ ว่านิพพานจงเป็นอย่างนี้ นิพพานจงเป็นอย่างนั้น.

สิ่งที่เรียกว่า วิสังขาร หรือ นิพพาน ก็คงเป็นสิ่งที่ ใคร ๆ บังคับไม่ได้ อย่างเดียวกันอีก ฉะนั้นจึงไม่ต้องแยกพระนิพพาน ออกไปไว้ในฐานะที่เป็น อัตตา หรือตัวตัวตน แต่ประการใด คงรวมอยู่ในคำว่า “*ธรรมทั้งหลายทั้งปวง เป็นอนัตตา หรือ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ ควรยึดมั่นถือมั่น*” เพราะว่าใคร ๆ บังคับไม่ได้, และการที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ใคร ๆ บังคับไม่ได้เหล่านั้น ก็เป็นอนัตตา อยู่อีกชั้นหนึ่ง; เพราะฉะนั้นจึงเป็นอนัตตาโดยสิ้นเชิง ไม่เหลืออะไรไว้สำหรับ ให้ยึดมั่นถือมั่นแต่อย่างใด.

นี้เรียกว่า ปฏิเสธหมดทุกสิ่ง ว่าเป็นของที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น และเป็นหลักพระพุทธศาสนาที่ถูกที่ตรง ที่ไม่ขัดขวางกันกับหลักใด ๆ หมดบรรดา ที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้. ที่ไปเห็นว่ามันขัดขวางกันอย่างไรนั้นมัน เป็นเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ของบุคคลผู้ได้ยินได้ฟัง หรือเอาความคิดเห็น กเอาตามสติปัญญาของตนเอง. ถ้าเราจะถือเป็นหลักไว้สักอย่างหนึ่งก่อนว่า คำ สอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดทั้งสิ้นต้องไม่ขัดกัน. ที่ว่าฟังดูขัดกัน ก็เพราะ เราฟังไม่เป็น ฟังไม่ถูก ฟังไม่เข้าใจ จึงดูขัดกันไปหมด : เดียวว่าเป็นอนัตตา, เดียวว่าเป็นอนัตตา, เดียวว่าควรทำ, เดียวว่าไม่ควรทำ, เดียวบอกว่าไม่มีอะไรที่ ควรยึดถือ, แต่แล้วก็บอกให้ทำความดี อย่างนั้น อย่างนี้, ดังนี้ เป็นต้น.

ถ้าเข้าใจถูกต้อง ตามที่เป็นจริงแล้ว ย่อมจะเข้าใจไปในการทำงานว่า สิ่ง ทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น; แต่ว่าเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น ได้ โดยความไม่ยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง. เราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ได้, ประพฤติกระทำสิ่งทั้งหลายทั้งปวงก็ได้, แต่ว่าอย่ายึดมั่นถือมั่น. พุทตรง ๆ ก็ว่า เราจะทำความดีก็ได้; แต่เรา อย่ายึดมั่นถือมั่น.

ถ้าเรายึดมั่นถือมั่น เราจะต้องร้องไห้เพราะการทำกรรมดีนั้นเอง หรือ จะต้องผูกคอตาย กระโดดน้ำตาย เพราะการทำกรรมดีนั้นเอง; คือเมื่อทำไม่ได้ อย่างออกอย่างใจขึ้นมา ก็ขัดแค้นใจ จนถึงฆ่าตัวตายอย่างนี้, หรือว่าทำ กรรมดีได้แล้วมันก็จะพลัดพรากสูญหาย เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นไปอีก ก็จะต้องร้องไห้ หรือจะต้องฆ่าตัวตายอย่างเดียวกัน.

แต่ถ้าถือ ตามหลักของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็มีอยู่ว่าเราจะประพฤติ หรือ จะกระทำความดี สักเท่าไรก็ได้ แต่ไม่จำเป็นจะต้องยึดมั่นถือมั่น. ทำให้ สำเร็จประโยชน์ไป ตามเรื่องตามราว ตามกฎ ตามเกณฑ์ ตามธรรมชาติสักเท่าไร ก็ได้; ไม่ต้องยึดมั่นถือมั่น, แล้วก็ไม่ต้องเสียใจเพราะทำไม่สำเร็จ; แล้วก็ ไม่ต้องดีใจเพราะทำสำเร็จ จิตจึงคงวางเฉย เป็นลักษณะที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น คือ ไม่ดีใจและไม่เสียใจ อยู่เป็นปกติตนเอง.

หรือว่าเราจะมีเงินมีทองมีของ มีอะไรไว้ในครอบครอง ก็มีได้โดย ไม่ต้องยึดมั่นถือมั่น; ถ้าไปยึดมั่นถือมั่นเข้าเมื่อใด มันก็จะกลายเป็นงูพิษ ขบกัด เราให้ต้องร้องไห้บ้าง, ให้ต้องฆ่าตัวตายบ้างอย่างเดียวกันอีก. แต่ถ้าเราไม่ยึดมั่น ถือมั่นแล้ว จะมีมากมายเท่าไรก็ได้; มันกลายเป็นบ่าวเป็นทาสของเรา ไปอยู่ใต้ฝ่าเท้าของเรา คอยรับใช้เรา เพื่ออำนวยความสะดวกเท่านั้น. ความไม่ยึดมั่น ถือมั่น ทำให้สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่เกิดเป็นพิษขึ้นมา, จะมีไว้เท่าไรก็ได้ในครอบ- ครอง จะทำไว้สักเท่าไรก็ได้; แต่ถ้าเกิดความยึดมั่นถือมั่นแล้ว ทำนิตเดียวก็ ต้องร้อนใจ มีไว้ชนิดเดียวก็ต้องร้อนใจ.

ซึ่งเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสถ้อยคำที่ฉลาดที่สุด ที่มนุษย์เรา จะกล่าวกันได้ คือเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง. ความทุกข์ทั้งปวงเกิดมาจาก

ความยึดมั่นถือมั่น; ความไม่มีทุกข์เลย เกิดมาจากความไม่ยึดมั่นถือมั่น. เราจะต้องศึกษาให้มีความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ในเรื่องความยึดมั่นถือมั่น และความไม่มียึดมั่นถือมั่น ซึ่งเป็นของตรงกันข้าม.

เหมือนอย่างวันนี้ ซึ่งเรากลัวกันว่า เป็นวันที่ระลึกถึงพระพุทธบาทสี่คำสั่งสอนอันสำคัญต่าง ๆ; เราก็ควรจะได้อศึกษาให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ถึงเรื่องความยึดมั่นถือมั่น และความไม่มียึดมั่นถือมั่น โดย คอยกำหนด สังเกต ให้ละเอียดถี่ถ้วนทีเดียวว่า ความระคายใจ ห่ม่นหมองใจ อะไรต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นมา แม้แต่สักกัตถะหนึ่งนั้น มันต้องเกิดมาจากความยึดมั่นถือมั่น ทั้งนั้น; กระทั่งถึงความกลัว ความทุกข์โศก ความเศร้าเสียใจอย่างรุนแรง มันก็เกิดมาจากความยึดมั่นถือมั่นอย่างเดียวกัน. เพราะฉะนั้น การที่จะเกิดความระคายเคือง หรือเป็นความทุกข์ขึ้นมาสักกัตถะหนึ่ง มันก็เกิดมาจากความยึดมั่นถือมั่นที่เราไม่รู้สึกรู้ตัว, ที่เราดูกันอย่างผิวเผินแล้ว มองไม่เห็น.

ต่อเมื่อจะได้ พิจารณากันให้ละเอียด ประณตสิกซึ่งแยกกายเท่านั้น เราจะเห็นตัวความยึดมั่นถือมั่น ที่ซ่อนอยู่ภายใต้ความทุกข์ หรือความห่ม่นหมอง ทุกชนิดทุกประการ ซึ่งเป็นเหตุให้เราต้องลำบากอย่างที่รู้สึกตัว : ต้องวิ่งไปวิ่งมา คือต้องปรารถนานั้น ปรารถนานี้ อยากระหว่างนั้น อยากระหว่างนี้; เมื่อได้กรูสึกอย่างหนึ่ง เมื่อไม่ได้กรูสึกอีกอย่างหนึ่ง นี้เรียกว่าเป็นการวิ่งไปวิ่งมา อยู่ในระหว่างความได้กับความไม่ได้, หรือความเอียงไปทางซ้าย เอียงไปทางขวา; อย่างที่ได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ตอนกลางวันนั่นเอง.

ถ้าเราไม่สนใจกันให้ละเอียด เราจะไม่มีทางเข้าใจความจริงข้อนี้ได้ ก็จะโง่อยู่ดังเดิม; หรือจะทำการศึกษาค้นคว้าให้มากมายสักเท่าไร ก็จะไม่

ประโยชน์อันใด ถ้าไม่สามารถจับหลักเกณฑ์อันนี้ให้ได้ มันก็ได้แต่บ่น ๆ ท่อง ๆ ร้องอย่างนกแก้วนกขุนทองไปตามเดิม. เพราะฉะนั้นจะต้องไม่ประมาท พินิจพิจารณาดูให้ดี ให้จับตัวความยึดมั่นถือมั่นนี้ให้ได้, ให้ได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก. เราจะต้องไม่ละอายเป็นการที่จะจับให้ได้ว่า เรามีความยึดมั่นถือมั่น. ถ้าเกิดเข้าข้างตัว ไม่ยอมเป็นคนโง่ ยึดมั่นถือมั่น คอยแก้ตัวไปต่าง ๆ นานาแล้ว มันก็จะเป็ผีปีศาจที่หลอกตัวเอง ให้เห็นว่าดีอยู่ร่าไป; ไม่เห็นความยึดมั่นถือมั่นอยู่นั่นเอง. แต่ถ้าเราจะเป็นคนตรงขึ้นมา เป็นคนจริงขึ้นมา มองดูสิ่งทั้งหลายทั้งปวง รวมทั้งตัวเองด้วย ตามที่เป็นจริง ให้เห็นให้พบว่ามันมีความยึดมั่นถือมั่นอยู่อย่างไร.

คนที่เคยทำอะไร ผิด ๆ ถูก ๆ กลับไปกลับมา มันยังจะเห็นได้ง่ายว่า เพราะความยึดมั่นถือมั่นนั้น มันแกว่ง หรือมันจับจด หรือมันไม่แสดงออกมาให้เห็นชัดว่ามันควรจะเป็นอย่างไร จึงได้กลับไปกลับมา วิ่งมาที่นั่น วิ่งมาที่นี่, หรือว่าจะบวช ๆ สึก ๆ อยู่ร่าไป; อย่างนี้ก็เรียกว่า วิ่งไปวิ่งมาอยู่นั่นเอง. หรือว่าจะเพียงแต่บางวันก็นึกพอใจในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, บางวันก็เกิดเฉย ๆ เอือมระอา บางวันก็มีศรัทธา, บางวันก็หาไม่มีศรัทธาไม่, ล้วนแต่แปรวนแปร วนเรอยู่ดังนี้; เพราะว่าความยึดมั่นถือมั่นนั้น กวัดแกว่ง ไปเที่ยวเกาะข้างโน้นที ไปเที่ยวเกาะข้างนี้ที ไปเที่ยวเกาะข้างโน้นที; นี้เป็นความยึดมั่นอย่างเลวมาก.

ถ้าดีขึ้นมาหน่อย มันก็ยึดมั่นถือมั่นอะไร เอาอย่างจริง ๆ จัง ๆ ในที่สุดก็จะ พบโทษอันร้ายกาจของความยึดมั่นถือมั่น ได้โดยง่าย และ โดยเร็ว ก็จะไม่ยากบ่นในการที่จะทำลาย ความยึดมั่นถือมั่น ได้โดยเร็วเช่นเดียวกัน.

ความยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นมูลเหตุให้เรายุ่งยากลำบากสักเท่าไร? ขอให้ลองคิดดูเถิด. แต่ว่าอีกทางหนึ่งนั้น มันก็เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้; เพราะฉะนั้น ถ้าจะยึดมั่นถือมั่นกันจริงๆ แล้ว ก็ต้องยึดมั่นถือมั่นให้เป็นที่ไปในทางสูงยิ่งๆ ขึ้นไป, แล้วก็จะได้ถึงที่สุดแห่งความยึดมั่นถือมั่นกันเสียที.

พิจารณาดูให้ดี ๆ ว่า สิ่งที่ทำแล้ว ไม่ควรข้องแวะเลยนั้นเป็นอย่างไร? สิ่งที่ควรยึดมั่นถือมั่นไว้ก่อนนั้นเป็นอย่างไร? แล้วก็ยึดมั่นถือมั่นสิ่งชนิดนั้นไว้ก่อน; แล้วก็พิจารณาหาต่อไปว่า ยังมีอะไรที่ดีกว่านั้น หรือที่มีความทุกข์น้อยกว่านั้นอีก, ก็จะได้เลื่อนไปหาสิ่งนั้น ไปยึดมั่นในสิ่งที่มีความทุกข์น้อยลงไปอีก. นี้เรียกว่า ไม่ใช่เพิ่มความยึดมั่น; แต่เป็นการคลายหรือบรรเทาความยึดมั่นสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น น้อยลงเท่านั้น ที่จะทำให้เกิดความทุกข์น้อยลงได้.

อย่างว่าเราจะยึดพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มันก็มีการยึดกันหลายอย่าง : ยึดอย่างโง่ ๆ เผลา ๆ เอาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นเหมือนกับพระเจ้า, เป็นเหมือนกับเทวดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไปก็มี; นี่มันเป็นการกระทำในขั้นเริ่มแรกของเด็ก ๆ. ต่อเมื่อรู้ความจริงสูงขึ้นมากว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ไม่ได้เป็นอย่างนั้น; พระพุทธเจ้าเป็นผู้รู้อะไร คือเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น, แล้วท่านสอนเรื่องนี้ แล้วก็มีปฏิบัติตาม ทาง ๓ สิ่งที่น่าพอใจ น่าเลื่อมใส ควรจะยึดถือเป็นแบบฉบับ; ดังนั้นยิ่งดีกว่า ที่จะยึดถือว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นพระเป็นเจ้าหรือเป็นเทวดาท่านองนั้น.

แต่ถ้ามีสติปัญญาสูงขึ้นไปอีก กระทั่งรู้ว่า ความไม่ยึดมั่นถือมั่นโดยประการทั้งปวงนั้นแหละ เป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ที่แท้จริง, เป็น

เนื้อเป็นตัวของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จริง ๆ, ก็จะได้พยายามเข้าถึงความไม่ยึดมั่นถือมั่นนั้น, และทำตนให้เป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริงขึ้นมาเสียเอง. นี่ก็เห็นได้ว่า มันเป็นการเลื่อนความยึดมั่นถือมั่น ให้สูงขึ้นไปจนถึงความไม่ยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเรียกกันว่า เป็นความดับสนิทของความทุกข์.

.....

ถ้าเราจะพิจารณาดูอีกทีหนึ่ง เราจะเห็นได้ว่า พระพุทธภาษิตเช่น *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* นี้ ไม่ได้พูดถึงบุคคลเลย, ไม่ได้พูดถึงคำว่า เราหรือตัวเราเลย; พูดถึงแต่ธรรมะซ้อนขึ้นซ้อนตามลำดับไป. นี่ก็เป็นการแสดงให้เห็นอยู่อีกส่วนหนึ่งว่า มันไม่มีทางที่จะยึดมั่นถือมั่น เพราะมันไม่มีความรู้สึกที่เป็นตัวเรา หรือของเราที่ตรงไหน มีแต่ธรรมะหรือความจริงที่แสดงไว้อย่างนั้น; เพราะฉะนั้นเราไม่ควรจะไปยึดมั่นพระธรรมนั้น ในฐานะเป็นสิ่งที่ควรยึดมั่นถือมั่น.

อย่าถึงกับว่าไปยึดมั่นพระธรรม ให้เป็นวัตถุที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมา, อ้างอิง อธิษฐาน ขอร้องต่าง ๆ นานา, เอามาเสี่ยงสัจจาริษฐาน ทำการเสี่ยงทายอย่างนั้นอย่างนี้ ว่าด้วยอำนาจของพระธรรม. จงช่วยให้ความจริงในเรื่องนี้กันที. อย่างนี้ก็ยังเป็นที่น่าหัวเราะ มันไม่ผิดอะไรกันกับเรื่องการเสี่ยงเข็มซีเป็นต้น ซึ่งคนโง่ ๆ ก็ให้เห็นหรือเข้าใจไปว่า ด้วยอำนาจของความจริง หรือด้วยอำนาจของธรรมะ หรือของพระเจ้า หรืออะไรต่าง ๆ ที่จะให้ไม้เข็มซีหลุดมาสักอันหนึ่ง แล้วบอกความจริงที่แท้จริงให้แก่ตน. *คนเราไม่ควรจะทำพระธรรมให้ตกต่ำลงไป* ในลักษณะเช่นนี้.

พระธรรมจะต้องเป็นเรื่องสูงสุด ประเสริฐที่สุด คือเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น เท่านั้น : เรียนรู้เรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น, ปฏิบัติเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น, แล้วได้ผลมาเป็นความไม่ยึดมั่นถือมั่น เท่านั้น, จึงจะเป็นพระธรรมชนิดที่จะเป็นที่พึ่งให้แก่เราได้; ไม่ต้องร้องไห้ ไม่ต้องกินยาตาย ไม่ต้องทำอะไรหมด แล้วยังมีแต่ความเบาสบาย . ไม่มีความทุกข์แก่จิตใจแต่ประการใดด้วย.

การได้อย่างนี้ก็เป็นการดีที่สุดแล้ว ที่มนุษย์เราควรจะได้ แล้วจะเอาอะไรกันอีกเล่า; จึงเป็นอันว่า พระธรรมมีความหมายสำคัญอยู่ตรงที่ทำให้เกิดความว่าง : ว่างจากตัวตน ว่างจากของของตน, ว่างจากความยึดถือว่าตัวตน, ว่างจากความยึดถือว่าของของตน. พึงดูก็ไม่ยาก คือว่าถ้าไม่ยึดถือแล้ว มันก็ต้องว่าง: ถ้าไปยึดถือแล้วมันก็ติดอยู่ที่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มันก็ไม่ว่าง. เหมือนกับว่ามือของเรากำลังกำ หรือกุมอะไรอยู่ เราก็เรียกว่ามือของเราไม่ว่าง เพราะมันไปจับฉวยอะไรอยู่; แต่ถ้ามือของเราอำมหิต ปล่อยหมด ไม่จับ ไม่ฉวย ไม่กุมอะไรไว้ เราก็เรียกว่ามือของเราว่าง.

มือที่ไปเที่ยวจับเที่ยวกุมอะไรไว้ กับมือที่อยู่ว่าง ๆ นั้น มือไหนจะทำความลำบากยุ่งยาก หรือทำความทุกข์ให้แก่เรา? เราก็จะเห็นได้ทันทีว่า มือที่ไปเที่ยวจับเที่ยวกุมอะไรเข้านั้นแหละ มันทำความทุกข์ยากลำบากให้แก่เรา; ส่วนมือที่อยู่ว่าง ๆ นั้น มันไม่ได้ทำอะไรให้เกิดเป็นความทุกข์ยากลำบากขึ้นมา.

จิตก็เป็นอย่างเดียวกัน เหมือนกับมือ คือถ้าจิตไม่ไปยึดถืออะไรเข้าไว้ โดยความเป็นตัวตนของตนแล้ว จิตนั้นก็ว่าง, และไม่ทำความทุกข์ร้อนอะไรให้เกิดขึ้น. แต่ถ้าจิตไปเที่ยวยึดถืออะไรเข้า โดยความเป็นตัวตนหรือของตนแล้ว

จิตนั้นก็ไม่ว่าง, ก็เต็มอัดอยู่ด้วยความยึดถือ. จิตที่ไม่ว่าง ชนิดนี้แหละ จะทำให้เกิดความยุ่งยากลำบากเดือดร้อนต่างๆ นานาขึ้นแก่เรา. เพราะฉะนั้น จะต้องระวังให้ดี ๆ ระวังให้ดี ๆ ที่กำลังอยากเป็นอย่างนั้น, กำลังอยากเป็นอย่างนี้ อยู่ในหัวใจในจิตในใจ ในเวลานี้ เดียวกันนั้นแหละ จะกลายเป็นเรื่องทำความไม่ว่าง ขึ้นมาเปล่า ๆ โดยไม่จำเป็น.

ถ้าลองหยุดอยาก หยุดความอยากที่จะเป็นนั่นเป็นนี่ดูเสียบ้าง มันก็จะมีความรู้เรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่นได้ง่ายขึ้น; เพราะฉะนั้น ควรจะสอบสวนตัวเองให้รู้จักกันเสียที่ว่า ตนกำลังยึดมั่นถือมั่นอะไรอยู่? ตนกำลังอยากจะเป็นอะไรบ้าง? ถ้าลอง หยุดอยาก อันนั้นเสีย มันก็จะว่าง ขึ้นมาทันที ก็จะได้รับสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้รับ, คือความมีจิตว่าง หรือเรียกอย่างสมมติ ก็คือจิตที่สะอาด สว่าง สงบ ถึงที่สุด; อย่างน้อยก็ชั่วคราวหนึ่ง ชั่วขณะหนึ่ง จนกว่าจะโง่จะหลง ย้อนกลับไปยึดถือขึ้นมาใหม่ว่าจะเอาอย่างนั้น จะเป็นอย่างนั้นขึ้นมาอีก มันก็กลับวุ่นวายไปอีก เป็นความทุกข์ไปตามเดิม.

แต่อย่างไรก็ตาม ถ้ารู้จักทำให้จิตว่างได้เป็นบางขณะแล้ว มันก็จะเป็นอุปนิสัยปัจจุบัน ช่วยให้พอใจในความว่างนั้นมากขึ้น; เรียกว่าเป็นปัจจุบันแห่งพระนิพพานได้จริง ๆ, คือเมื่อได้ชิมรสของความว่างดูขณะหนึ่งแล้ว ก็จะเข้าใจความว่าง. จิตก็จะโน้มเอียงไปในทางความว่าง หรือน้อมเอียงไปในทางพระนิพพาน, หลีกหนีออกมาเสียจากความวุ่น กล่าวคือวิภูฏสงสาร. นี้เรียกว่า จิตกำลังมีอุปนิสัยปัจจุบัน ที่จะโน้มเอียงไป ในทางของพระนิพพาน.

เราจง พยายามทำให้เกิดอุปนิสัยบ้จจย ที่น้อมเอียงไปในทางของ พระนิพพาน ในลักษณะเช่นนี้ทุก ๆ วัน ให้มากขึ้นทุก ๆ วันตามลำดับ ด้วยสติ สัมปชัญญะ ที่สมบูรณ์ ด้วยปัญญา หรือ สัมมาทิฏฐิ ที่เพียงพอ. ควรจะละอาย กันเสียบ้าง ถึงจะไม่บอกคนอื่น ก็ละอายอยู่ในใจของตัว ที่อยาก จะเอาอย่างนั้น อยาก จะเอาอย่างนี้ อยาก จะเป็นอย่างนั้น อยาก จะเป็นอย่างนี้ อยาก จะได้บุญ อย่างนั้น อยาก จะได้บุญอย่างนี้; นั้นแหละถ้าหาโยงเมื่อไร ก็ละอายจนไม่ รู้ว่าจะเอาหน้าไปซ่อนไว้ที่ไหน. เพราะความคิดนี้รู้สึกอย่างนั้น มันก็เป็น ความยึดถืออย่างยิ่ง; ไม่สมกับที่จะเป็นพุทธบริษัท ผู้ ชู ผู้ ตื่น หรือผู้เบิกบาน แต่ประการใด.

แม้ที่สุดแต่บางคนที่จะคุยอวดว่า เราอยากจะสงบ, เราอยากจะได้รับ ความสงบ, เราอยากจะเป็นผู้สงบ; แม้ดังนี้ ก็จงระมัดระวังให้ดี ๆ มันจะเล่น ตลก ซับซ้อนกันอยู่หลายชั้น. เพราะว่าความอยากเป็นผู้สงบ นั้น มีมูลมาจากความอยากที่เป็นความยึดมั่นถือมั่น ด้วยคิดว่าจะดีกว่าคนอื่นเท่านั้นเอง หาได้มากมายไปกว่านั้นไม่. ถ้ามันมีมูลมาจาก ความคิดที่อยากจะทำดีกว่าคนอื่น แล้ว มันก็คือความโง่ ความหลงเต็ม ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ อยู่นั่นเอง, เพียงแต่ มันเปลี่ยนรูปเปลี่ยนร่าง เปลี่ยนสีสนัวรรณะสักหน่อยเท่านั้น. เพราะว่าความ คิดทำนองนั้น มันจะช่วยให้เกิดความสงบไม่ได้; เพราะมันยังหวังที่จะเป็นอะไรชนิดที่จะดีจะเด่น อยากจะดีอยากจะทำเด่นด้วยความเป็นผู้สงบ.

ความสงบนั้นจะมา ก็ต่อเมื่อไม่มีความอยากดีอยากเด่น, ไม่มีความ อยากจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้, ไม่มีความอยากที่จะอยู่ป่าหรืออยู่บ้าน, ไม่มีความ อยากอยู่วัดหรืออยากอยู่บ้าน, ไม่มีความอยากอะไร ๆ ที่เป็นคู่ ๆ อย่างนี้, ไม่หลง-

ไหลในสิ่งใดที่เป็นคู่ๆ อย่างนี้, จิตจึงจะอยู่ในระดับกลาง คือว่าง จากความยึดถือ ทั้งข้างซ้ายและข้างขวา; อย่างนี้ต่างหากมันจึงจะเป็นความสงบ.

ความอยากเป็นผู้สงบนั้น มีมูลมาจากกิเลสตัณหาที่ได้ มีมูลมาจากสัมมาทิฐิ หรือ ปัญญาอันแท้จริงก็ได้. จึงสอบสวนดูให้ดีว่า ความอยากเป็นผู้สงบของเรานั้น มันมีมูลมาจากสติปัญญา หรือว่ามันมีมูลมาจากกิเลสตัณหา, หรือว่ามันมีมูลมาจากความเดาศุ่มๆ ไปเท่านั้นเอง โดยได้ยินได้ฟังมาว่า ความสงบเป็นสิ่งสูงสุดดังนี้.

เราจะเห็นได้ว่า มีคนเที่ยววิ่งวนหาความสงบกัน เหมือนกับสุนัขที่ถูก ราดด้วยน้ำร้อน แล้วก็*ไม่เคยพบความสงบสักที* วิ่งไปวัดโน้น วิ่งมาวัดนี้ วิ่งไป สำนักวิปัสสนานี้ วิ่งมาสำนักวิปัสสนานี้ อย่างเดียวกับสุนัขถูกราดด้วยน้ำร้อน แล้วก็*ไม่เคยพบความสงบสักที*; อย่างนี้ลองไปคิดว่า มันมีมูลเหตุอันแท้จริงอยู่ที่ตรงไหน? ถ้าหากว่ามีใช้ความยึดมั่นถือมั่น อย่างเป็นทางการเป็นบ้ำเป็นหลังของตนเอง ที่มีต่อสิ่งที่เรียกกันว่า ความสงบ หรือความสุข หรือความประเสริฐ หรือพระนิพพาน หรือมรรคผลก็ตาม ซึ่งเป็นเหตุให้คนเที่ยววิ่งไปวิ่งมา เทียวเสาะแสวงหาที่นั่นที่นี้; อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านเรียกสั้นๆ ว่า ทำให้มีการวิ่งไปวิ่งมา แล้วมันจะสงบอย่างไร วิ่งไปมันก็ไม่สงบ วิ่งมามันก็ไม่สงบ.

ถ้าจิตมันยังอยากอะไรอยู่ แล้วมันก็ยังเป็นการวิ่งไปวิ่งมา แม้จะจับ มาตรึงตะปูไว้กับเสา หรือกับก้อนหิน ที่ใดที่หนึ่ง จิตมันก็ยังวิ่งไปวิ่งมาอยู่นั่นเอง; เพราะฉะนั้น การวิ่งไปวิ่งมาของจิตนี้เป็นความไม่สงบอย่างยิ่ง.

เราจะต้องรู้จักมูลเหตุ ที่ทำให้ต้องวิ่งไปวิ่งมา; แล้วขจัดมูลเหตุอันนั้นเสีย จนไม่ยากอะไร มันจึงจะสงบ; แม้แต่ความยากที่จะสงบ ก็ต้องไม่มี. ถ้ายังยึดถือเรื่องความสงบและความไม่สงบอยู่แล้ว มันก็ต้องวิ่งไปวิ่งมาชนิดที่ละเอียด จนแทบจะไม่รู้สีกตัว. ต่อไม่ยึดถือในเรื่องความสงบ หรือความไม่สงบแล้ว มันจึงจะว่าง; พอว่างแล้วมันก็สงบเอง และ สงบจริง ก็เป็นความสงบที่แท้จริง.

เพราะฉะนั้น เราถือเอาความว่างเป็นความหมายของคำว่า สงบ ดูจะค่อยปลอดภัยสักหน่อย อย่างไรเสียก็ไม่มีทางที่จะผิด; เพราะมีหลักกล่าวไว้ว่า ว่างอย่างยิ่งนั้นแหละคือนิพพาน ดังที่ผู้มีสมาธิประพันธ์เป็นบาทคาถาว่า นิพพานํ ปรมํ สุขุณฺณํ - นิพพานนั้นแหละว่างอย่างยิ่ง, หรือว่าว่างอย่างยิ่งนั้นแหละคือนิพพาน. อย่างนี้ต่างหากมันจึงจะเป็นความสงบ; แต่เป็นความสงบชนิดที่คนเข้าใจไม่ได้. เขาเข้าใจได้แต่เรื่องความสงบ ที่เป็นคู่กันกับความไม่สงบ ซึ่งเป็นที่ตั้งของความยึดถือด้วยอุปาทานทั้ง ๒ ฝ่าย. เขาไม่เข้าใจเรื่องความว่างไม่รู้เสียเลยว่า ความว่างนั้นเป็นอย่างไร; เมื่อเป็นดังนี้ก็เข้าใจความสงบผิดอยู่รำไป ไม่มีทางที่จะถูกขณมาได้.

....

ลองสนใจเรื่องอนัตตาหรือสุญญตา คือความว่างกันเสียบ้าง ยังจะดีกว่า, จะง่ายกว่า, จะสะดวกกว่า; เพราะอนัตตาหรือสุญญตานี้ ไม่เป็นเหยื่อล่อให้ยึดมั่นถือมั่น ว่าน่ารัก น่าเอา น่าเป็น. มันบอกแต่ว่าว่าง, มันบอกแต่ว่าไม่มีตัวตนเลย, มันว่างอย่างยิ่ง. ถ้าสนใจเรื่องอนัตตา เรื่องสุญญตา ก็จะไม่

ถูกลวง ให้หลงยึดความสงบ ด้วยอำนาจอุปาทานอีกต่อไป; มีความรู้ความเข้าใจ
เดินแนวไปตามแนวของความว่าง ให้มันว่างมากขึ้น ว่างมากขึ้น คือมีความ
ยึดถือน้อยลง ยึดถือน้อยลง มันก็ว่างมากขึ้น ว่างมากขึ้น จนกระทั่งว่างถึงที่สุด
ว่างอย่างยิ่ง แล้วเป็นนิพพาน.

เราจะต้องพยายามดูให้เห็นว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงต่าง ๆ นานา มาก
มายหลายอย่างนั้น ล้วนแต่ไม่น่ายึดถือทั้งสิ้น. สิ่งใดเห็นได้ง่ายก็เห็นเสียก่อน,
แล้วก็เห็นสิ่งที่ละเอียดหรือเห็นยากยิ่งขึ้นไปทุกที, จนกระทั่งเห็นว่า สิ่งที่เราเคย
หลงรักใคร่หลงใหลมากที่สุดนั้นมันก็ว่าง, คือว่างจากความน่ายึดถือว่าตัวตน หรือ
ของตน เช่นเดียวกัน. นี้เรียกว่าเห็นละเอียดยิ่งขึ้นตามลำดับ.

อย่าไปคิดว่าสิ่งที่เห็นได้ง่าย ๆ ด้วยสติปัญญาของคนโง่ ว่าเป็นของว่าง
ดังนั้นก็จบแล้ว หรือหมดแล้ว หรือพอแล้ว, แล้วก็เหลือไว้สำหรับ ยึดถือในสิ่ง
ที่ตนรักหรือตนพอใจ, แล้วก็ไมยอมให้วิพากษ์วิจารณ์หรือวินิจฉัย อย่างหนึ่ง
อย่างใดต่อไปอีก. อย่างนี้ก็เรียกว่า ไปยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็น
ที่ตั้งแห่งความยึดถืออยู่อย่างเต็มที่ ไม่เป็นความว่างไปได้เลย. สิ่งทั้งหลาย
ทั้งปวงกลายเป็นสิ่งที่ถูกยึดถือ อยู่ด้วยกิเลสตัณหาอุปาทาน ของบุคคลนั้นอย่าง
เต็มที่ เขาก็มีแต่สิ่งทั้งปวงซึ่งถูกยึดถือ, เต็มอัดอยู่ด้วยความยึดถือ ทั่ว ๆ ที่
อยากจะมีความสงบ ทั่ว ๆ ที่อยากจะพ้นทุกข์กับเขาบ้าง เหมือนกัน.

เพราะฉะนั้น เราผู้เป็น พุทธบริษัท จะต้องมีความรู้ความเข้าใจ
เรื่องว่าง หรือ ไม่ว่าง นี้กันให้มากสักหน่อย. ถ้าจิตยึดถือแล้วก็เรียกว่าไม่ว่าง
วุ่นทั้งนั้น; แม้แต่ยึดถือพระนิพพาน แม้แต่ยึดถือในตัวความว่างเอง ก็ทำให้ความ

ว่างไม่. ถ้าความว่างแล้ว ต้องเป็นความไม่ยึดถือ; ต่อเมื่อไม่มีความยึดถืออะไร จึงจะเป็นความว่างที่แท้จริง. ข้อนี้ต้องยกให้เป็นของปัดจัตตัง คือต่อเมื่อถึงเข้าจริง ๆ เท่านั้น จึงจะรู้ว่าความว่างนั้น เป็นอย่างไร; ในขณะที่นี้ได้แต่ออนมานเอาไว้ก่อนว่า ถ้ายึดถือแล้วก็ไม่ว่าง, ยึดถือในทางดี ก็วิ่งไปในทางดี, ยึดถือในทางชั่ว ก็วิ่งไปในทางชั่ว.

เลิกดีเลิกชั่วกันเสียที จึงจะว่าง จึงจะอยู่ตรงกลางได้, คือไม่เอียงไปทางนั้น ไม่เอียงไปทางโน้น, ไม่เอียงไปในทางสุดโต่งข้างไหนหมด. เมื่อไม่เอียงไปในทางไหนหมด มันจึงจะอยู่ตรงกลาง หรืออยู่ในลักษณะที่เรียกว่า “ว่าง” เพราะไม่ไปเที่ยวยึดถืออะไรที่ไหน. ลองตั้งใจตั้งนี้กันเสียใหม่ คงจะพบความว่างมากยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม หรือกว่าที่แล้มาแล้ว, และจะรู้ว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นน่าอัศจรรย์จริง คือ สามารถทำให้จิตใจนี้ว่าง, อยู่ว่างได้โดยไม่ยึดถืออะไร, ไม่แบกไม่หามไม่ทูนอะไรหมด ไม่มีความหนักแต่ประการใดเลย; เรียกว่า เป็นผู้ปลงของหนักลงเสียได้ ไม่ถือเอาไว้ ก็เป็นผู้ที่ไม่มีความหนัก คือไม่มีความทุกข์ มีแต่ความเบาสบาย.

ทุกคนควรจะได้ มองดูตน ย้อนกลับหลัง ไปยังเบื้องหลังที่แล้ว ๆ มา แต่หันหลัง ว่าได้เคยทำอะไรบ้าง? ได้เคยร้องไห้กี่ครั้ง? ได้เคยทุกข์ทรมานหมองใจมาแล้วกี่ร้อยครั้ง? แล้วดูให้ดี ๆ ว่ามันเป็นอย่างไร? ควรจะพอกันสักทีหรือไม่? หรือควรจะปล่อยให้เป็นไปอย่างนั้นตามเดิม? แปลว่าคนเราไม่มีทางที่จะเลื่อนชั้น ขึ้นมาให้สูงขึ้นเหนือความทุกข์ได้ ดังนั้นหรือเปล่า?

ลองคิดถึงความยุ่งยากความลำบากแต่หันหลัง นับตั้งแต่เกิดมา จนกระทั่งถึงวันนี้; ว่ามันควรจะเป็นอย่างไรต่อไป? หรือว่าควรจะได้รับการแก้ไข

ให้ดีขึ้น ? ให้จิตใจได้พบกับความเบาสบายให้มากขึ้น หรือให้อยู่เหนือความทุกข์มากขึ้น. ถ้าใครสมัครจะแบก จะทูน จะถือเอาความทุกข์ไว้ไปตามเดิม เท่าเดิม พาเข้าโลงไป ก็ตามใจ; มันก็เป็นสวากของพญามาร หรือกิเลสตัณหาไปตามเรื่อง, ไม่เป็นสวากของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปได้เลย.

แต่ถ้าผู้ใด มองเห็นความทุกข์นั้น ในฐานะที่เป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่าย น่าอดทนระอาใจอยากจะสิ้นจะสุดกันเสียที; นี่แหละจึงจะหันมาเป็นสวากของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, แล้วปฏิบัติบำเพ็ญไปในทางสายกลาง ที่จะนำไปสู่ความว่าง ได้รับความเยือกเย็น ความสะอาด สว่าง สงบ อันใหม่ ที่ไม่เคยรับมาก่อน และได้รับทันอกทันใจ ก่อนแต่ที่จะเข้าโลง; เรียกว่า ไม่เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา, เพราะได้รับสิ่งซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนามาทันแก่เวลา ก่อนแต่ที่ตนจะแตกตายเป็นขี้เถ้า. ความไม่เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ พบพระพุทธศาสนานั้น อยู่ที่ตรงนั่นเอง.

ใครจะเป็นคนได้ หรือใครจะเป็นคนเสียหมดไม่มีเหลือนี้ ไว้ให้เป็นสิ่งที่ต่างคนต่างดูของตนเอาเอง, มันเป็นเรื่องเฉพาะตนโดยแน่นอน. เราไม่ไปสนใจในเรื่องของบุคคลอื่น; เพราะว่าเรื่องของเราเองก็มากมายเต็มทีแล้ว และเราก็อยู่ในฐานะที่เรียกว่าเต็มที, หมายความว่าอยู่ในลักษณะที่น่าสมเพช เวทนาเป็นอย่างยิ่ง หรืออย่างเต็มทีอยู่แล้ว เราจึงรีบแก้ไขจิตใจของเรา อย่าให้มีความทุกข์ทรมันหม่นหมอง เหมือนอย่างแต่ก่อน, ให้เป็นจิตใจที่มีความสะอาด สว่าง สงบ มากขึ้นตามลำดับ แล้วเราก็จะได้รับสิ่งที่ประเสริฐที่สุด ที่มนุษย์เราควรจะได้รับ.

ทั้งหมดนั้นคือความมุ่งหมายอันแท้จริง ของการที่เราเกิดมาเป็นพุทธบริษัท ศีกษาธรรมะปฏิบัติพระศาสนา กระทั่งมาทำอสาพหุชยาอย่างในวันนี้ ก็เพื่อจะชักซ้อมความเข้าใจ ในข้อนี้, และให้เรา สามารถประพฤติปฏิบัติ ไปในลักษณะที่เรามีความเบาสบายยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม มีความสะอาด สว่าง สงบ มากยิ่งขึ้น ไปทุกที ตามลำดับ ทุกวัน ทุกเดือน ทุกปี, และเราจะได้ถึงยอดสุด ของความสะอาด สว่าง สงบ นั้นทันแก่เวลา ในชาติอันเป็นปัจจุบันทันตาเห็นนี้ และได้ชื่อว่า เป็นผู้ที่ได้สิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้.

ขอให้การทำอสาพหุชยา กัด และอื่น ๆ กัดของเรานี้ จงเป็นไปเพื่อผล อย่างนี้แต่อย่างเดียวก่อน อย่าได้เป็นไปเพื่อความยึดมั่นถือมั่น ในการกระทำ นี้ ให้มันยุ่งยากลำบากมากมายไปอีกเลย. เช่นเดียวกับที่เรายึดถือพระพุทธเจ้า นี้ เราไม่ได้ยึดถืออย่างที่เรียกว่า ยึดถือด้วยอุปาทาน เรายึดถือด้วยปัญญา ที่เป็นการทำลายความยึดถืออยู่ในตัว เรายึดถือเพื่อให้หมดความยึดถือ, เรา ยึดถือเพื่อจะเอาอย่างพระพุทธเจ้า ที่ทำลายความยึดถือให้หมดไปได้ โดยใจ ความก็คือ เราถือเอาพระองค์เป็นแบบอย่างเท่านั้น.

เราไม่ได้ยึดถือด้วยอุปาทาน ที่มีอาการเป็นความอยากอย่างนั้นอย่างนี้ อยากจะให้ได้อย่างนั้นอย่างนี้ อยากจะให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้; แต่ว่าเราจะถือเอาเป็นตัวอย่าง เพื่อทำลายความอยากหรือกิเลสตัณหาเหล่านั้น ให้หมดไป ให้สิ้นไปโดยประการทั้งปวง; เป็นจิตใจที่ไม่กั้มอยู่ด้วยความอยาก, เป็นจิตใจที่ไม่วุ่นวายอยู่ด้วยความอยาก, เป็นจิตใจที่ว่างที่โปร่ง ที่บริสุทธิ์ สะอาด ผ่องใส แจ่มแจ้ง สงบเย็น; อย่างนี้เขาไม่เรียกว่าความยึดถือด้วยอุปาทาน แต่เป็นการถือเอาเป็นตัวอย่างด้วยสติปัญญา แล้วดำเนินตาม. จงพยายามแยกกัน

ให้เด็ดขาด; อย่าได้เห่อสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือด้วยอุปาทานอีกต่อไป; แต่ว่าเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้นด้วยสติปัญญา.

เหมือนอย่างว่าจะมาทำวิปัสสนาที่สำนักไหนก็ตาม ต้องไม่มาด้วยความเห่อวิปัสสนา, ต้องไม่มาด้วยความเห่อ มรรค ผล นิพพาน, แต่ต้องมาด้วยสติสัมปชัญญะที่จะเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งว่า ทำอย่างนั้นมันจะขุดเกลาคความยึดถือได้หรือไม่? ถ้ามัน ขุดเกลาคความยึดถือได้; นั่นแหละเป็นวิปัสสนาที่ถูกต้อง, เป็นวิปัสสนาที่ทำให้เห็นแจ้งว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดถือโดยเด็ดขาด; เห็นแจ้งอย่างนั้นแล้ว มันก็คลายความยึดถือ หรือหมดความยึดถือไปได้. อย่างนี้จะไม่ตกอยู่ในฐานะเป็นคนเห่อวิปัสสนา หรือเป็นคนยึดมั่นถือมั่นในคำว่า วิปัสสนาด้วยกิเลสตัณหา เหมือนดังที่เป็นกันอยู่โดยมาก แล้วมันก็วุ่นวายยิ่งไปกว่าเดิม.

เราจะต้องรู้ให้ชัดแจ้งว่า วิปัสสนา นั้น หมายถึง ความเห็นแจ้งว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น; โดยใจความก็คือ เห็นความหมายของคำว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น หรือบทบาลีว่า สัพเพ ธมฺมา นาคํ อภินิเวสยา นั้น ให้แจ่มแจ้งชัดเจนยิ่ง ๆ ขึ้นไป. นี่จึงจะเรียกว่า วิปัสสนา จนกระทั่งเห็นแจ้งว่า บัดนี้ตัวเรามีได้มีความยึดถืออะไรแล้ว แม้แต่จะยึดถือว่าตัวเราเป็นตัวเรา ก็ไม่มี; อย่างนี้จะ เป็นยอดสุดของวิปัสสนา คือเป็น มรรค ผล นิพพาน, ไม่มีตัวเรา ไม่มีของเรา ที่จิตยึดถือไว้.

จิตว่างโดยประการทั้งปวง เราก็ได้รับผลของวิปัสสนาที่ถูกต้อง และแท้จริง : เป็นวิปัสสนาที่ไม่ทำใครให้หนักอกหนักใจ, เป็นวิปัสสนาที่ไม่ทำให้ใครให้ยุ่งยากลำบาก, เป็นวิปัสสนาที่ไม่ทำใครให้บ้า ๆ บอ ๆ ถึงกับต้องนำ

ไปส่งโรงพยาบาล. เพราะว่าวิปัสสนาที่แท้จริงของพระพุทธเจ้านั้น เป็นความเห็นแจ้งในเรื่องความว่าง : เห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงว่าง, ที่ไม่ว่างนั้นมันเป็นของหลอก ที่ว่างนั้นเป็นของจริง. เราเห็นของจริงก็คือเห็นความว่าง, ว่างตรงที่ไม่น่ายึดถือ ไม่น่ารัก ไม่น่าเกลียด ไม่น่าอะไรหมด.

ให้จิตว่างจากความรักหรือความเกลียดเสียให้หมด มันจึงจะเรียกว่าเห็นความว่าง ก็อยู่สบาย; มีลักษณะอย่างที่เราเรียกกันว่า เป็นพระอริยเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งในพระพุทธศาสนานี้ ตามมากตามน้อย โดยไม่ต้องยึดถือว่าคุณเป็นพระอริยเจ้า เป็นอริยเจ้าชั้นไหนชั้นนี้; เหมือนที่สำคัญเอาเอง, หรือเหมือนกับที่เขาแต่งตั้งให้, หรือรวมกันทั้งที่เขาแต่งตั้งให้แล้วก็ยึดถือเอาเอง ที่ทำให้เกิดความยุ่งยากลำบากอย่างยิ่ง ทำให้พระศาสนายุ่งยากลำบากวุ่นวาย มากขึ้นไปกว่าที่จะไม่มีเรื่องเหล่านี้.

บัดนี้เรามีความหวังดีต่อส่วนรวม คือ พระศาสนาด้วย และต่อตัวเองที่กำลังทนทุกข์เพราะความไม่รู้แจ้งเห็นจริง นี้ด้วย; เราจึงได้อุตสาหะสนใจ ที่จะประพฤติกะทำทุกอย่าง ในการที่จะค้นหาร่องรอยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้งสิ้นให้พบ, แล้วดำเนินกาย วาจา ใจ ของตน ให้เดินไปตามร่องรอยนั้น. ปล่อยวางสิ่งที่เคยยึดถือมาแต่เก่าแต่ก่อนนั้น ให้หลุดไป ให้น้อยไป ให้บางไป จนกระทั่งไม่มีอะไรเหลืออยู่สำหรับยึดถืออีกต่อไป. พุดง่าย ๆ ก็คือ ไม่มีจิตที่อยากเอาอะไร ไม่มีจิตที่อยากเป็นอะไร มีแต่จิตที่อยู่ด้วยความว่าง, ปราศจากความยึดถือ โดยประการทั้งปวงนั่นเอง. เมื่อเป็นดังนี้ก็ไม่มีความหวั่นไหวที่จะทำให้เกิดทุกข์. อริยมรรคที่เป็นทาง

สายกลาง ประกอบไปด้วยองค์ ๘ ก็ได้เดินสิ้นสุดไปแล้ว; ก็เป็นอันว่าไม่มีกิจที่จะต้องทำอีกต่อไป. เห็นแจ้งประจักษ์ในความเป็นอนัตตาของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอยู่ อย่างชัดเจนเหมือนกับคนที่มีตาไม่บอด มองเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอยู่ได้อย่างชัดเจนดังนี้.

นี่เป็นอันว่า เราได้เข้าถึงความหมายอันแท้จริง ของ *พระธรรมคำสอน* ซึ่งอยู่ในรูปของ *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* กิติ อยู่ในรูปของ *อนัตตลักขณสูตร* กิติ หรือในสูตรอื่น ๆ อีกมากมาย เหลือที่จะนับได้กิติ มีใจความตรงเป็นอันเดียวกันหมด คือ เห็นความไม่น่ายึดมั่นถือมั่นแล้ว จิตก็วางเฉยอยู่ได้.

ถ้าจะทำอะไรก็ทำด้วยจิตที่ว่าง ไม่ยึดมั่นถือมั่น จะมีอะไรก็มีด้วยจิตที่ว่าง ไม่ยึดมั่นถือมั่น. แม้แต่จะกินอะไรก็กินด้วยจิตที่ว่าง ไม่ยึดมั่นถือมั่น, จะอาบ จะถ่าย จะนั่งจะห่ม จะทำอะไรทุกอย่าง ก็ทำด้วยจิตที่ว่าง ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น, มันก็ไม่มีความทุกข์ ไม่ต้องหัวเราะ ไม่ต้องร้องไห้. อยู่ได้ว่าง ๆ อยู่ได้อย่างสะดวก สบาย สงบเย็น โดยประการทั้งปวง; ถ้าได้หัวเราะ มันก็วุ่นอย่างคนหัวเราะ; ถ้าได้ร้องไห้ มันก็เหี่ยวแห้งอย่างคนร้องไห้ วุ่นวายอย่างคนร้องไห้.

เราจงยินดีที่จะสลัดเสียทั้ง ๒ อย่าง คือ เมื่อไม่อยากจะร้องไห้แล้ว ก็อย่าไปอยากหัวเราะเข้า มันจะได้ ละเสียได้ทั้งความยินดีและความยินร้าย นั้นแหละ มันจึง จะว่างจริง คือ *ไม่มีกามตัณหา* เกิดขึ้น *ไม่มีภวตัณหา* เกิดขึ้น *ไม่มีวิภวตัณหา* เกิดขึ้น. *ภวตัณหา* และ *กามตัณหา* อาจจะ *ช่วยไปในทางหัวเราะ* *วิภวตัณหา* อาจจะ *ดึงไปในทางร้องไห้*; แต่ถ้าไม่มีทั้งหมดแล้ว มันก็ไม่ต้องหัวเราะ มันก็

ไม่ต้องร้องไห้, เป็นคนไม่มีเหตุให้เกิดทุกข์อีกต่อไป, มีจิตใจสงบเย็น เยือกเย็น โดยไม่ต้องรดน้ำ แต่ก็ยังเย็นยิ่งไปกว่ารดน้ำ.

นี่แหละคือ อานิสงส์ของการปฏิบัติในพระศาสนา ตามคำสอนของ พระบรมศาสดา ที่เราถือเอาว่าเป็นที่พึ่งของเรา : ตะโกนแล้วตะโกนเล่า ว่าถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ, เรียกตัวเองว่า เป็น **พุทธมามกะ** คือผู้ตะโกนว่า **พระพุทธเจ้าเป็นของเรา**; แต่แล้วก็ **ไม่สามารถที่จะเอามาทำให้เป็นที่พึ่งแก่ตนได้** คงถือไว้อย่าง **มดแดงที่หวงพวงลูกไม้** มันเองก็กินไม่ได้ แต่ไม่รู้ว่ามันจะหวงไปทำไม. เหมือนกับพุทธบริษัททั้งหลาย **ที่หวงความเป็นพุทธบริษัท**, หวงพระพุทธ หวงพระธรรม หวงพระสงฆ์ ด้วยความยึดมั่นถือมั่น; **มีอาการเหมือนกับมดแดงที่หวงผลไม้อยู่บนต้น**; อย่างนี้แล้ว มันจะน่าละอายสักเท่าไร, หรือว่าอย่างน้อย ก็ที่น่าหัวเราะสักเท่าไร.

เรากำลังหวงพระพุทธ หวงพระธรรม หวงพระสงฆ์ กันอย่างนี้ หรือไม่? หรือว่าเรายังถือพระพุทธ ถือพระธรรม ถือพระสงฆ์กัน ในลักษณะที่ไม่ได้อะไรเลยเช่นนี้หรือไม่? ได้แต่สักว่า มี มีอย่างปากว่าถือเอาอย่างปากว่า เหมือนกับมดแดงที่จะร้องตะโกนออกมาว่า ผลไม้พวงนี้เป็นของกู. แล้วใครจะคิดอย่างไรบ้าง? ก็ลองนึกเอาเอง.

เราจะมาตะโกนว่า **พระพุทธเจ้าเป็นของเรา พระธรรมเป็นของเรา, พระสงฆ์เป็นของเรา, หรือว่าถึงพระพุทธ ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์**; แต่แล้วก็ **ไม่มีความเป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์อยู่ในใจสักนิด** : เต็มอัดอยู่ด้วยกิเลส ตัณหา อุปาทาน, มีอุปาทานยึดมั่นถือมั่นในกามคุณบ้าง, ยึดมั่นถือมั่น

ในทฤษฎีความคิดความเห็นบ้าง, ยึดมั่นในสิ่งที่ตนเคยทำมาจนชินเป็นนิสัย ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงบ้าง, หรือยึดมั่นอันใหญ่ ว่าตัวกู ว่าของกู ไม่ยอมสลัดความยึดมั่น ถือมั่นอันนี้เลยบ้าง, แล้วก็มันก็เหมือนกับมดแดง ที่ร้องว่า “มะม่วงของกู ผลไม้ น้ของกู” อยู่อย่างเดียวกัน. คนที่ไม่ดีไปกว่ามดแดง; ก็เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ พบพระพุทธศาสนา โดยไม่ต้องสงสัย. มัน เป็นมดแดงที่แฝงพง มะม่วง อยู่ดั่งนร่าไป เกิดมาอีกสักกี่ชาติ มันก็ยังคงเป็นอย่างนั้น; เพราะไม่มีความเข้าใจ ในเรื่องความยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง.

จึงหวังว่าเราทั้งหลายทุกคน จะได้สนใจในพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น; แล้วก็ต้องศึกษาให้ไม่ยึดมั่นถือมั่น ให้ได้จริงๆ จะโดยอาศัยหลักของพระพุทธภาษิตข้อนี้ หรือพระพุทธภาษิตข้อไหนก็ตาม. แต่ถ้าเราถือว่าวันเช่นวันนี้ เป็นวันที่พระพุทธเจ้าท่านประกาศ ธรรมะอันสำคัญ อันสูงสุด คือธรรมจักร เป็นการประกาศพระธรรมจักร เป็นการหมุนธรรมจักรให้เป็นไป หรือเป็นการเรียรายธรรมะ ที่ควรเรียราย ดังนี้แล้ว; เราก็ควรจะได้มีความเบิกบาน สว่างไสว แจ่มแจ้ง ในเรื่อง ความไม่ยึดมั่นถือมั่น จนสามารถทำลายความยึดมั่นถือมั่น ที่มีอยู่แต่กาลก่อน ให้บรรเทาเบาบางไป สมกับที่เรามานั่งทำอาสาฬหบูชากันในวันนี้, และจะทำต่อไปในปีหลังๆ ตามที่เราจะพึงกระทำได้ ให้มันเป็นการได้รับผลอย่างแท้จริง และสูงขึ้นไปตามลำดับ จงทุกๆ คนเทอญ.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้.

อาสาฬหบูชาเทศนา - ๖ -

๑/๒๕๐๔ ณ ศาลาโรงธรรม

ชั้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ ปีฉลู, วันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๐๔

ธัมมิสสรภาวทิวสกา.

[วันประกาศอิสรภาพจากกิเลสของโลก.]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส ฯ

เทวเม ภิกฺขเว อนฺตา ปพฺพชิตฺเตน น เสวิตพฺพา

เอเต เต ภิกฺขเว อุโภ อนฺเต อนุปคมฺม มชฺฌิมา ปฏิปทา ฯ

กตมา จ สฺวา ภิกฺขเว มชฺฌิมา ปฏิปทา อยมฺเว อริโย อฏฺฐจฺจโก มคฺโค

ยวาทิวญฺจ เม ภิกฺขเว อิมํสุ จตฺตํ อริยสจฺเจสฺส น สุวิสุทฺธํ อโหสิ

เนว ตาวาหํ ภิกฺขเว ฯ

ยโต จ โข เม ภิกฺขเว อิมํสุ จตฺตํ อริยสจฺเจสฺส สุวิสุทฺธํ อโหสิ

อถาหํ ภิกฺขเว ฯ

ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาที

อุกุปฺปา เม วิมุตฺติ อยมนฺติมา ชาตี นตฺถิทานี ปฺนพฺภโว-ติ.

ธมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพ-ติ.

ณ บัดนี้ จะได้วิสัชนา **พระธรรมเทศนาเนื่องในอาสาฬหบูชา** เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา ส่งเสริมศรัทธา - ความเชื่อ และวิริยะ - ความพากเพียรของท่านทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัท, ให้เจริญงอกงามก้าวหน้าในทางแห่งพระศาสนา ของสมเด็จพระบรมศาสดา กว่าจะยุติลงด้วยเวลา.

ธรรมเทศนาที่ว่าเนื่องในอาสาฬหบูชา^{นี้} หมายความว่าวัน^{นี้}เป็นวันที่ขนานนาม หรือสมมติเรียกกันว่าวันอาสาฬหบูชา มีความสำคัญสำหรับพุทธบริษัททั้งหลาย; แต่ว่าบางคนก็ยังไม่ทราบและไม่สนใจ; เพราะฉะนั้นในชั้นแรกควรจะได้ทราบและมีความสนใจกันเสียก่อน.

ท่านทั้งหลายย่อมทราบดีแล้ว สำหรับวันมาฆบูชา และวิสาขบูชาว่าทั้ง ๒ วัน^{นี้}มีความสำคัญอย่างไร? เมื่อกล่าวสั้น ๆ วันมาฆบูชา ซึ่งมาถึงในต้นปี^{นี้} เป็นวันที่ระลึกเนื่องด้วยพระอรหันต์ทั้งหลาย บรรดามีในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ได้ประชุมกัน ประกาศหัวข้อธรรมะ ซึ่งเป็นหลักของพระพุทธศาสนา จึงเรียกสั้น ๆ ว่า วันมาฆบูชา^{นั้น}เป็นวันพระอรหันต์. ส่วนวันวิสาขบูชา^{นั้น} ก็ทราบกันอยู่แล้วว่า เป็นวันตรงกันกับวันประสูติ ตรัสรู้และปรินิพพาน ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า; เพราะฉะนั้น จึงอาจจะเรียกได้สั้น ๆ อย่างเดียวกันว่า เป็นวันพระพุทธเจ้า เป็นวันของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ.

ส่วนวันถัดมาคือวันอาสาฬหบูชาในวัน^{นี้} เป็นวันที่พระองค์ทรงประกาศพระธรรมที่ได้ตรัสรู้ออกไป เป็นวันที่ประกาศพระศาสนาเป็นหลักเป็นฐาน เป็นครั้งแรก; เพราะฉะนั้น จึงเรียกได้ว่า เป็นวันของพระธรรมที่

ปรากฏออกมาในโลก หรือเป็นวันของพระศาสนาที่ประดิษฐานลงไปในโลก. และถ้าพิจารณาต่อไปอีกนิดหนึ่ง ก็ให้เห็นได้ว่า ก่อนหน้าการแสดงธรรมจักร^๕ พระสงฆ์ยังไม่มี; มีแต่พระพุทธเจ้ากับพระธรรมที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้. ครั้นได้ประกาศพระธรรม^๕ นี้ออกไป โดยชื่อว่า **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร** ทำให้เกิด **มีบุคคลที่รู้ตาม** กล่าวคือพระสงฆ์^๕ นั้นขึ้นมา; จึงกล่าวได้ว่าวันนี้เป็นวันเกิดของ **พระสงฆ์** ขึ้นในพระพุทธศาสนา, **เรียกว่าเป็นวันพระสงฆ์ก็ได้.**

แต่ถ้าจะมองดูต่อไปอีก ก็พอจะเห็นได้ว่า **วันนี้เองเป็นวันที่มีครบทั้ง** **พระพุทธ ทั้งพระธรรม และพระสงฆ์ พระรัตนตรัย** เพิ่งสมบูรณ์ขึ้นมาในวันนี้ จึงกล่าวได้อีกว่า ถ้าจะเรียกวันวันนี้ว่า **วันพระรัตนตรัย** ก็ยังได้; เพราะเป็นวันที่เกิดขึ้นครบทั้ง ๓ รัตนะนั้นเอง. แต่สมมติเรียกกันว่า เป็นวันพระธรรม ดูจะเข้าที่กว่า คือว่า **วันวิสาขะ** นั้นเป็น **วันพระพุทธ วันอาสาฬหะ** นี้เป็นวันพระธรรม และ **วันมาฆบูชา** ซึ่งเป็นวันพระอรหันต์นั้นแหละ เป็นวันพระสงฆ์.

ถ้าเด็ก ๆ จะท่องจำก็จะท่องจำได้ง่าย ๆ ว่าวัน วิสาขบูชา เป็นวันพระพุทธ วันอาสาฬหบูชาเป็น วันพระธรรม วันมาฆบูชาเป็นวันพระสงฆ์, และวันอาสาฬหบูชา^๕ นี้เองเป็นวันบรรจบครบทั้ง ๓ รัตนะ หรือเป็นวันพระรัตนตรัย.

ฉะนั้น เป็นอันว่า วันนี้เรากำลังประชุมกัน เป็นที่ระลึกถึงพระธรรม เป็นวันสำคัญตรงที่พระธรรมได้ปรากฏแก่โลก. ถ้าไปเรียกอย่างโวหารที่ โลกโนไหน ก็ยังจะกล่าวได้ว่าวันนี้เป็นวันที่เหมือนกับการ **ประกาศธรรมาณาจักร** ของพระพุทธเจ้าออกไปในโลก. เมื่อกล่าวโดยส่วนรวม ๆ กันแล้วก็กล่าวได้ทีเดียว ว่าพระองค์ได้ประกาศพระศาสนา หรืออาณาจักรแห่งพระศาสนา ของพระองค์

ออกไปในวัน^{นี้} เช่นเดียวกับที่ศาสดา^{อื่น} หรือลัทธิ^{อื่น}เขาก็ได้ประกาศลัทธิ หรือ ศาสนาของเขาออกไปในวัน^{อื่น}. ^{นี้}เรียกว่า เป็นการมองเห็นในทางสังคมของโลก.

แต่อาตมาอยากจะทำให้ท่านทั้งหลายมองเข้ามาข้างใน คือ มองเข้ามาใน ภายใจของตัวเอง. ถ้าท่านขยันทอง และฉลาดมองในส่วน^{นี้}แล้ว ท่านจะ พบว่า วัน^{นี้}จะเรียกได้อย่างโลนโลน ที่เดียวว่า เป็นวันประกาศอิสรภาพจาก อำนาจของกิเลส, พญามาร. ^{คือ}ว่า พระพุทธเจ้าท่านทรง ประกาศสิ่ง^{ที่}จะ ทำให้เราเป็นอิสรภาพจากกิเลสตัณหา ซึ่งเปรียบเหมือนกับพญามาร หรือ ซาตาน หรืออะไรแล้วแต่จะเรียกกัน. โดยที่ก่อนหน้า^{นี้} มนุษย์ในโลกเป็น ทาสของพญามาร, อยู่ใต้อำนาจของพญามารแห่งความมืดบอด แห่งความโง่, หรือแม้แต่ความกำหนัด ความหลงใหลยินดีในสิ่งต่าง ๆ. และพญามารที่เป็น เจ้าเป็นนายอย่างยิ่ง ที่จับคนไว้ในความทุกข์ ก็คือ ความเข้าใจผิด ยึดมั่นถือมั่น ในเรื่องตัณหาอุปาทาน มีความรู้สึกเป็นตัวกู เป็นของกู อยู่ในจิตใจ; แล้วก็มี ความเห็นแก่ตัวกู หรือของกู^{นั้น}. หรือเราเรียกกันสั้น ๆ ในที่^{นี้}ว่า ตัวกูหรือ ของกู กล่าวคือ ความเห็นแก่ตัวเอง และของของตัวเอง อัน^{นี้}แหละเป็นเหมือน กับพญามาร ที่ทำให้สัตว์โลกทั้งหลายต้องตกอยู่ในกองทุกข์.

มองดูกันสั้น ๆ ง่าย ๆ ชัด ๆ ก็เห็นได้ว่า แม้โลกทุกวันนี้ ก็ตกอยู่ใต้อำนาจของพญามาร ที่ชื่อว่าตัวกู หรือ ของกู. พญามารตัว^{นี้} ได้ทำให้โลก^{นี้} บั่นบ่วนระส่ำระสาย และจมอยู่ในความทุกข์; หลีกออกไปจากอำนาจของมัน ไม่ได้ จึงต้องทนทุกข์. ถ้าเมื่อใดเอาชนะกิเลสตัณหา หรือพญามารตัว^{นี้}ได้, เมื่อนั้นมนุษย์ก็เป็นอิสระจากความทุกข์. ความที่ถูกรอบงำอยู่ด้วยตัวกูหรือ ของกู^{นี้}เอง เป็นการตกอยู่ใต้อำนาจของพญามารจนไม่มีอิสระ.

และวันนี้คือ วันอาสาฬหบูชา^๕ พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมชนิดที่ทำให้เป็นอิสระออกมาจากอำนาจของพญามาร ซึ่งมีชื่อว่าตัวกู หรือของกู; เราจึงควรจะพอใจในวันเช่นวันนี้^๕ ว่าเป็นวันสำคัญสำหรับเรา, มีความหมายอย่างยิ่งสำหรับเรา, คือเป็นวันที่เราเป็นอิสระจากพญามาร. คำว่า “เรา” ในที่นี้หมายถึงมนุษย์ในโลก; ไม่ใช่เฉพาะเราคนเดียว ซึ่งจะเป็นตัวกูหรือของกู ขึ้นมาอีก. แต่เราหมายถึงมนุษย์ทั้งหลายทั่วไปเป็นส่วนรวม และหมายถึงในด้านในคือด้านจิตใจ ที่เป็นความรู้สึกนึกคิดได้ ในภายในของตน ๆ.

มองดูในภายในแล้ว จะเห็นว่ามนุษย์เพิ่งพบแสงสว่างของอิสรภาพเป็นครั้งแรกในวันนี้, เป็นอิสรภาพหรือเป็นแสงสว่างที่แท้จริง ควรแก่ความชื่นชมยินดี; ไม่เหมือนกับอิสรภาพหรือแสงสว่างหลอก ๆ ที่เคยหลงไหลกันอยู่, และกำลังหลงไหลกันอยู่ จนกระทั่งถึงบัดนี้.

เพราะว่าแสงสว่างชนิดนั้น ไม่เป็นแสงสว่าง, อิสรภาพชนิดนั้นไม่เป็นอิสรภาพ; แต่คนก็หลงเรียกว่าแสงสว่าง หรืออิสรภาพ; โดยที่คนเป็นอันมากถือเสียว่า ถ้ามันเป็นวิชาความรู้แล้วก็เรียกว่า แสงสว่างไปทั้งนั้น. แม้จะเป็นรูเรื่องทำมาหากิน รู้รัก รู้เกลียด รู้ชอบ รู้ชัง รู้อะไรไปตามความรู้ของโลก ๆ นี้ เขาก็เรียกกันว่า ความรู้ และเป็นแสงสว่าง; แต่ถ้าว่ากันโดยแท้จริงหรือตามหลักของธรรมะแล้ว ยังหาใช่แสงสว่างไม่ ยังเป็นความมืดอยู่เท่าเดิม.

เหมือนอย่างว่าเงไม่รู้จักหาเงิน ก็เรียกว่า มืด; ครั้นฉลาดหาเงินได้เยอะแยะมากมาย มันก็ยังเป็นความเงหรือความมืดเท่าเดิม. เพราะว่ายังไม่สามารถจะทำให้เกิดแสงสว่างในการที่จะดับทุกข์ได้, แล้วมันยังจะมีมืดมากไป

กว่าเดิม ในเมื่อหลงไหลในเงิน หรือในเกียรติยศชื่อเสียง อำนาจวาสนา ที่หามา
ได้นั้น. นั้นมันกลับเป็นความมืดยิ่งไปกว่าเสียกว่าเมื่อยังไม่ได้เรียน หรือไม่ได้
ทำอะไร; แล้วจะเรียกว่าแสงสว่างได้อย่างไรกัน.

ยิ่งไปทำเข้าก็ยิ่งมืดมากเข้า ยิ่งเรียนรู้อะไรมากเข้า ก็ยิ่งมืดมากเข้า,
ยิ่งส่องแสงสว่างชนิดนี้มากเข้า ก็ยิ่งมืดมากเข้า, จนเป็นแสงสว่างที่บังลुकตาไม่ให้
เห็นอะไรเสียเลย เพราะความบังของแสงสว่างชนิดนี้. เราจึงไม่ถือว่าเป็นแสง
สว่างที่แท้จริง; เพราะไม่เนื่องด้วยธรรมะที่บอกให้รู้ว่าอะไรเป็นความทุกข์,
อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์, อะไรเป็นความดับทุกข์ที่แท้จริง, และอะไรเป็น
ทางให้ได้มาซึ่งความดับทุกข์นั้น, ดังนี้.

และที่ว่า อิศรภาพนั้นไม่ใช่อิสรภาพ ข้อนี้หมายความว่า คนโง่ๆ
เหล่านั้น ย่อมหลงสำคัญเอาว่า การที่ได้ทำอะไรตามใจตัวกู ตามใจของกูนั้น
เป็นอิสรภาพ; เพราะว่าได้ทำอะไรตามชอบใจ ทำตามความต้องการของตัวเองไป
ได้ทุกอย่าง แล้วก็เป็นผู้ที่โอ้อวด. นั่นก็คือความโง่ในเรื่องอิสรภาพ; เพราะว่าการ
ที่ต้องทำอะไรไปตามใจของตัวเองนั้น ก็ยังหาใช่อิสรภาพไม่, เพราะหัวใจของตัวเอง
นั้นประกอบอยู่ด้วยความโง่ หรือที่แท้ก็คือพญามารนั่นเอง แล้วตนต้องทำ
อะไรๆ ลงไป ตามอำนาจของพญามารเช่นนั้นแล้ว จะเรียกว่า อิสรภาพได้อย่างไร
กันเล่า; เพราะที่ต้องทำไปตามอำนาจของพญามาร, คือ ต้องทำไปตาม
อำนาจของกิเลสตัณหาของตัวเองหรือของกู.

ปีศาจร้ายที่ได้ชื่อว่า ตัวกู หรือ ของกู นั้นแหละ กำลังครอบงำหรือ
นั่งอยู่บนศีรษะของบุคคลนั้น : ครอบงำบุคคลนั้นอยู่ บังคับบัญชาบุคคลนั้นอยู่;

เพราะฉะนั้น เขาจึงไม่มีอิสรภาพ แม้เขาจะต้องต่อสู้ฆ่าฟันข้าศึก ฆ่าฟันศัตรูให้
 เหลกกลาญไป เหลืออยู่แต่ตัวเขาในโลกก็ตาม. เขาก็ยังเป็นข้าของกิเลสตัณหา
 หรือของตัวกูของกูอยู่นั่นเอง; มันจึงไม่ใช่อิสรภาพที่ไหนเลย. แต่กลายเป็น
 ข้าทาส, เป็นการทนอยู่ใต้อำนาจของนาย ชนิดที่ทำร้าย ยิ่งกว่าที่คนมนุษย์
 ด้วยกันจะทำให้ได้.

นี้หมายความว่า กิเลสตัณหา ที่เรียกว่า ตัวกู - ของกู หรือ ความเห็น
 แก่ตัว ในที่นี้ ทำอันตรายคนเรา ยิ่งกว่าที่โจรหรือศัตรูของเราจะทำให้ได้.
 โจรหรือศัตรูของเราจะทำแก่เราได้ ก็เพียงแต่ทำร้ายทางร่างกาย; หากสามารถ
 ทำลายความเป็นมนุษย์ของเราได้ไม่, คือไม่สามารถจะทำลายคุณความดีของเรา.
 แต่ถ้าสิ่งที่เรียกว่า ตัวกู หรือของกูนี้เข้ามาแล้ว มันยอมทำลายสิ้นเชิง คือจะ
 ทำลายความเป็นมนุษย์, หรือคุณสมบัติของความเป็นมนุษย์ก่อน แล้วร่างกาย
 หรือชีวิตนั้นก็ไร้ความหมายไปเอง; เพราะฉะนั้น มันจึงเป็นการทำลายสิ้นเชิง.

เราควรจะทราบโทษอันร้ายกาจของพญามาร ซึ่งมีชื่อว่าตัวกูหรือ
 ของกูนี้กันให้ถูกต้องและแท้จริง, แล้วก็แสวงหาอิสรภาพจากอำนาจของ
 พญามารตัวนี้ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นอิสรภาพที่แท้จริง และความรู้ในเรื่องนี้
 เท่านั้นที่จะเรียกได้ว่า เป็นแสงสว่างอันแท้จริง. จึงหวังว่าท่านทั้งหลายจะได้
 มีความสนใจในเรื่องแสงสว่างอันแท้จริง และอิสรภาพอันแท้จริงกัน ให้มากเป็น
 พิเศษ, และทราบถึงความสำคัญของวันอาสาฬหบูชา อันเป็นวันที่เราอยากจะ
 เรียกกันตามประสาพวกเราชาวพุทธว่า เป็นวันอิสรภาพของมนุษยโลก, คือ
 มนุษยชาติได้ประสบกับแสงสว่างและอิสรภาพ โดยแท้จริงในวันนี้ เพราะ

การกระทำของพระพุทธเจ้า ที่เราเรียกกันว่าธัมมจักกัปปวัตตนะ กล่าวคือ การยังธรรมจักรให้เป็นไปในหมู่มนุษย์.

เมื่อเราได้เข้าใจถึงความหมายอันนี้แล้ว ก็จะพอใจในความหมายของคำว่า อาสาฬหบูชา และพอใจในการที่วันเช่นวันนี้ได้เวียนมาถึงเข้าอีกครั้งหนึ่ง, และเราก็บำเพ็ญคุณงามความดีต่างๆ เป็นที่ระลึกถึงเหตุการณ์อันสำคัญนี้ ตามที่เราจะทำได้ ดังที่เราทั้งหลายกำลังประชุมกันอยู่ในที่นั่นเอง. เพราะฉะนั้นท่านทั้งหลายจึงได้กำหนดกระทำไว้ในใจ ถึงความสำคัญของวันนี้ว่า เป็นวันอิสรภาพของพวกเรา โดยพระมหากรุณาของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้ประดิษฐานพระสงฆ์และประดิษฐานพระศาสนา ลงไปในโลก ในวันเช่นวันนี้ ด้วยการกระทำที่เรียกว่า ธัมมจักกัปปวัตตนะ. และเรื่องราวอันนี้ ท่านเรียกชื่อว่า ธัมมจักกัปปวัตตนะสูตร คือ สูตรอันกล่าวถึงการยังธรรมจักรให้เป็นไป; ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ซึ่งควรแก่การนำมาวิสัชนา และควรที่ทายกทายิกาทั้งหลายจะได้สวดร้องท่องบ่นพระสูตรนี้ ในวันนี้ด้วยเหมือนกัน.

.....

ในโอกาสนี้ อาตมา จะได้อธิบายถึงใจความสำคัญๆ ทั้งหมดของพระสูตรสูตรนี้ เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญาของท่านทั้งหลาย นี้ส่วนหนึ่งและเป็นเหมือนกับการทำความเข้าใจกันอย่างแจ่มแจ้ง ในข้อความที่ท่านทั้งหลายจะได้สวดกันในคืนนี้, ให้เป็นที่เข้าใจในเวลาที่กำลังสวดนั้นด้วยอีกส่วนหนึ่ง เป็นการสวดที่รู้ความหมาย ไม่เป็นการสวดอย่างนกแก้วนกขุนทองนั่นเอง; จึงหวังว่า ท่านคงจะตั้งใจสวดประสาธ เพื่อจะฟังข้อความนี้ด้วยดีด้วยกันทุกคน.

อาตมาจะกล่าวถึง เจาะพระพุทฺธภาษิตเท่านั้น ไม่กล่าวถึงท้องเรื่อง ที่ยี่ดียวพิสดาร ซึ่งไม่ใช่พุทฺธภาษิต สำหรับพระพุทฺธภาษิตนั้น ก็มีกล่าว เป็นข้อ ๆ เป็นตอน ๆ.

ตอนที่หนึ่ง พระองค์ได้ทรงประกาศออกมาว่า เรื่องที่ผิด ๒ อย่าง คือสุดโต่งไปทางซ้าย หรือทางขวา นั้น ใช้ไม่ได้; เป็นเรื่องที่ผิดสุดโต่ง หมายความว่า มันแกว่งสุดไปทางโน้น ก็ผิด แล้วแกว่งกลับสุดมาทางนี้ มันก็ผิด มันต้องอยู่ตรงกลางจึงจะถูก. นี่เป็นใจความสำคัญของคำตรัสข้อแรก โดย พระบาลีว่า *เทวเม ภิกขเว อนฺตา ปพฺพชิตน น เสวิตพฺพา* เป็นใจความว่า *ภิกษุทั้งหลาย! ที่สุดทั้งหลายสองเหล่านี้ อันบรรพชิตไม่ควรข้องแวะเลย*

ที่เรียกว่า ที่สุด ก็หมายความว่าแกว่งไปสุดโต่ง. ที่ว่า ทั้งสอง นั้น ก็คือ สุดไปทางซ้าย และสุดไปทางขวา. ที่ว่าสุดไปทางซ้าย ก็หมายถึง หย่อน เกินไป จนไปบื้อเบื้ออยู่ในเรื่องของกามคุณ. ที่ว่าสุดโต่งไปทางขวานั้น ก็คือ เป็นเรื่องที่ตึงเกินไป จนไปเครียดอยู่ในความทรมาณร่างกายต่าง ๆ นานา. นี้ เรียกว่า ที่สุด ด้วยกันทั้ง ๒ อย่าง ซึ่ง บรรพชิตไม่ควรข้องแวะด้วย.

คำว่า *บรรพชิต* ในที่นี้ ให้ถือว่า เป็นความหมายรวม คือ *ผู้ที่ต้องการ จะไปจากความทุกข์* จะเป็นพระก็ได้ จะเป็นฆราวาสก็ได้ ถ้าต้องการจะไปจาก ความทุกข์แล้ว *เรียกว่า บรรพชิตด้วยกันทั้งนั้น*. เอาความหมายของการที่ต้องการ จะไปจากความทุกข์เป็นส่วนใหญ่. อย่าได้เอาความหมายของเพศ หรือ ของระเบียบพิธี เพศพันธุ์ฐานันเป็นต้นเลย. ถ้าผู้ใดประสงค์จะไปจาก

ความทุกข์ ก็ จะ เรียกว่า บรรพชิตในทันทีทันใด, แล้วก็ ต้องไม่ข้องแวะกับที่
 สุกโต้ง แกว่งขวาสุดซ้ายสุด ทั้ง ๒ อย่างนี้ แต่ จะ ต้อง เดิน ตรง กลาง.

.....

ต่อจากนั้นพระองค์ก็ได้ ตรัสสืบไปว่า ข้อปฏิบัติที่เป็นมัชฌิมาปฏิ-
 ปทา ไม่เกี่ยวกับที่สุกโต้ง ๒ อย่างนั้น เรา รู้ แล้ว คือ ตถาคคต ได้รู้ เจาะ อย่าง ยิ่ง
 แล้ว, และเป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดดวงตา เป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดญาณ
 เป็นไปเพื่อความสงบรำงับ เป็นไปเพื่อความรู้อยิ่ง เป็นไปเพื่อความรู้อพร้อม
 และเป็นไปเพื่อนิพพาน.

นี่ท่านต้องทำความเข้าใจว่า เมื่อพระองค์ได้ทรงบอกปฏิเสขที่สุกโต้ง
 ทั้ง ๒ ฝ่ายไปแล้ว. พระองค์ก็ทรงยืนยันว่า ที่อยู่ตรงกลางนั้น พระองค์ได้รู้
 แจ่มชัดเจนโดยเจาะแล้ว; ไม่ใช่มาบอกแต่ให้เว้นที่สุกโต้ง แล้วก็ไม่ว่าจะทำ
 อย่างไร, และบอกยืนยันว่า พระองค์ไม่ได้มีความมุ่งหมายในเรื่องนี้ แต่ได้รู้แจ่มชัด
 ประจักษ์ในเรื่องนี้ และทรงยืนยันว่า การกระทำอย่างนี้ เป็นการกระทำให้เกิด
 ดวงตา หรือกระทำให้เกิดญาณ คือความรู้.

หมายความว่า เมื่อก่อนนี้ มันไม่มีดวงตา มันมืดบอดมองไม่เห็นอะไร
 จึงมัวแต่แกว่งไปทางสุกโต้งข้างโน้นที ข้างนี้ที; นี้เรียกว่า ไม่มีดวงตา
 ไม่มีญาณ แต่ถ้าได้ ปฏิบัติ อยู่ในมัชฌิมาปฏิปทานี้แล้ว มันจะทำให้เกิดดวงตา
 และเกิดญาณ ขึ้นมา แปลว่า มัชฌิมาปฏิปทานี้ จะเป็นไปเพื่อความสงบรำงับ
 ยิ่งรู้ รู้อพร้อม และ เพื่อนิพพาน.

นิพพาน ในที่นี้ เป็นความหมายสำคัญของคำทั้งหมด. *ความสงบ*
ว่าง มันก็ย่อมหมายถึง นิพพาน, *รู้อย่าง* *รู้พร้อม* นี้ก็ต้องหมายถึงรู้ใน นิพพาน :
 รู้เรื่องนิพพาน, และรู้นิพพาน ที่ได้ลุล่วงแล้วจริงๆ จึงจะเรียกว่ารู้อย่างและรู้พร้อม;
 และที่ว่า เป็นไปเพื่อนิพพาน นั้น หมายความว่า มัน เป็นไปเพื่อดับไม่เหลือ.
 ดับไม่เหลือแห่งอะไร? ก็คือดับไม่เหลือแห่งตัณหา และของกู นั้นเอง.

เมื่อใดตัณหา และของกู ดับไปโดยไม่เหลือ เมื่อนั้นเรียกว่า
 นิพพาน. และคำว่า นิพพาน แปลว่า *ดับไม่เหลือ*, *นิ* แปลว่า *ไม่เหลือ*, *พานะ*
 แปลว่า *ไป*, *ไปไม่เหลือ*, ก็คือ *ดับไม่มีอะไรเหลืออยู่ที่นั่น*. กิริยาอันนั้นเรียกว่า
 นิพพาน คือ ดับไม่เหลือ, ดับไม่เหลือแห่งอะไร? ก็ดับไม่เหลือแห่งสิ่งที่
 กำลังมีอยู่ นั้นแหละ สิ่งที่กำลังมีอยู่นั้นคืออะไร? สิ่งที่กำลังมีอยู่นั้น ก็คือตัณหา
 และของกู, ที่กำลังรู้สึกอยู่ในใจ ของบุคคลผู้มีความรู้สึกนั้นเอง.

เมื่อใดมีความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัณหา ว่าของกู พลุ่พลุ่อยู่ในใจ
 เมื่อนั้นแหละคือ สิ่งที่มีอยู่; สิ่งนั้นแหละคือสิ่งที่มีอยู่สำหรับเป็นทุกข์. ถ้า
 เมื่อใด ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นว่าตัณหาว่าของกูแล้ว; เมื่อนั้นจิตมันก็ว่าง คือ
 ไม่มีอะไรในจิตเลย เมื่อใดตัณหา-ของกู หายไปหมด คือ ดับหายไปหมด เมื่อนั้น
 เป็นนิพพาน. ถ้าดับหาย หรือว่างหมดไปเป็นการถาวร ก็เรียกว่า
 นิพพานจริง หรือ นิพพานแท้. ถ้าดับหายเพียงชั่วคราวชั่วคราว ก็เรียกว่า
 นิพพานชั่วคราวๆ เหมือนกับที่เราจะดับกันอยู่โดยมาก.

ท่านทั้งหลายจะต้องสังเกตดูเอาเองว่า เมื่อใดจิตว่างจากตัณหา และ
 ของกูแล้ว เมื่อนั้นก็ขมรสของพระนิพพานอยู่ คือ ความไม่มีทุกข์ ความเบา

สบาย ความว่างจากทุกข์; แปลว่า เราทั้งหลายที่เป็น พุทธบริษัท ที่ปฏิบัติตน อยู่อย่างถูกต้องนั้น ก็มีโอกาสมันนิพพานชนิดที่ซิมลอง ล่วงหน้าอยู่ด้วยกัน ทุกคนและทุกวัน.

จงสังเกตข้อนี้ให้ดี ๆ ว่าเมื่อจิตว่าง จากตัณหา และของภวนั้นแหละ เมื่อนั้น เป็นนิพพาน; พอมีความรู้สึกเกิดเป็นตัณหา เป็นของภวนั้นมา เมื่อใด เมื่อนั้นก็เป็นวิภวสังสาร ขึ้นมาแทน และเป็นความทุกข์. เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนให้ปฏิบัติในทำนองชนิดที่อย่าให้เกิดตัณหา หรือของภวนั้นขึ้นมาได้; จึงได้ กล่าวว่ คำสอนนี้หรือการปฏิบัตินี้ เป็นไปเพื่อนิพพาน โดยเฉพาะก็คือ มัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งควรจะทราบไว้ว่า สิ่งที่พระพุทธรองค์ได้ตรัสรู้นั้น ก็คือ ข้อปฏิบัติเพื่อจะดับเสียให้หมดให้สิ้นซึ่งตัณหาและของภวนั้น ซึ่งหมายถึงกิเลสตัณหา อุปาทานที่เกิดขึ้น เป็นความยึดถือ ในสิ่งที่ได้เกิดขึ้นในใจ หรือได้ประสบอยู่ใน ใจ โดยเฉพาะก็คือเวทนา ที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง หรือไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง ซึ่งเมื่อยึดถือเข้าแล้ว มันก็มีตัณหาซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ มีของภวนั้น ซึ่งเป็นเหตุ ให้เกิดทุกข์โดยไม่ต้องสงสัย.

เราจะปล่อยหรือเราจะทำลายเสียซึ่งกิเลสตัณหาข้อนี้อย่างไร ? นั้นเป็นเรื่องที่ยืดยาว ที่จะต้องวิสัญญากันในโอกาสหลัง. แต่ว่า นั้นแหละคือ ตัวธรรมะแท้หรือตัวพระธรรม ที่พระองค์ได้ตรัสรู้และทรงนำมาประกาศในวันเช่นวันนี้.

.....

ถัดจากนั้นไป พระองค์ก็ทรงจำแนกมัชฌิมาปฏิปทานั้น ว่ามีอะไร บ้าง ? โดยพระบาลี ว่า กตมา อ สา ภิกขเว มชฺฌิมา ปฏิปทา อยเมว อริโย

อฏฺฐังคิโก มคฺโค ดังนี้ เป็นต้น มีใจความว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! มัชฌิมาปฏิปทา นั้นเป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! มัชฌิมาปฏิปทา นั้น ก็คือ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ** กล่าวคือ **สัมมาทิฐิ** - ความเห็นที่ถูกต้อง, **สัมมาสังกัปป** - ความดำริใฝ่ฝันที่ถูกต้อง, **สัมมาวาจา** - การพูดจาที่ถูกต้อง, **สัมมากรรม** - การกระทำการงานที่ถูกต้อง, **สัมมาอาชีโว** - การดำรงชีวิตอยู่อย่างถูกต้อง, **สัมมาวาจาโม** - ความพากเพียรที่ถูกต้อง, **สัมมาสมาธิ** - ความรำลึกควบคุมจิตใจหรือประจำใจอยู่อย่างถูกต้อง, **สัมมาสมาธิ** - ความดำรงใจมั่นอยู่ในภาวะที่ถูกต้อง, รวมเป็น ๘ อย่าง ๘ ประการด้วยกัน แต่ทั้งหมดนั้นต้องรวมเข้าเป็นอันเดียวกัน เหมือนกับว่าเชือก ๘ เกลียว พันรวมกันเป็นเชือกเส้นเดียว.

มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่าหนทางปฏิบัติที่เดินไปสายกลาง ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น ดังกล่าวนั้น นี้แหละคือสิ่งที่ตถาคตได้ตรัสรู้เฉพาะ และเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดดวงตา เกิดญาณ และเป็นสิ่งที่ เป็นไปเพื่อสงบรำงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อรู้พร้อม เพื่อนิพพาน ดังนี้.

.....

ถัดจากนั้นไป พระองค์ก็ได้ ตรัสถึงสิ่งซึ่งเป็นตัวเหตุ เป็นตัวปัญหา ที่ทำให้มนุษย์เราต้องเป็นทุกข์, คือได้ตรัสถึง ความทุกข์และเหตุของความทุกข์ คู่หนึ่ง และได้ตรัสถึง ความดับไม่เหลือของความทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือของความทุกข์ นั้นอีกคู่หนึ่ง; เป็น ๒ คู่ หรือ ๔ อย่าง ซึ่งเราเรียกกันว่า อริยสัจจ ๔ ประการ; ทั้งนี้เพราะว่า เมื่อบุคคลดำเนินอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทา อันมีองค์ ๘ ประการแล้ว การตรัสรู้ซึ่งอริยสัจจ ๔ ประการนั้น จักต้องมีแน่. อริยสัจจ ๔ ประการนั้น จำแนกดังต่อไปนี้ :-

อริยสัจจ์ที่ ๑ ความทุกข์ หมายถึง สภาพที่ดูแล้วน่าเกลียด และ
ทรมานใจ. นี่ได้แก่ความเกิด ความแก่ ความตาย และความทุกข์อย่างอื่น ๆ ทุก
อย่าง ซึ่งเมื่อบุคคลกระทบเข้าแล้ว จะมีอาการทนได้ยาก, และพิจารณาดูแล้ว
จะรู้สึกน่าเกลียด หรืออดทนารอาใจ, และไร้แก่นสารโดยประการทั้งปวง
นี้เรียกว่าความทุกข์.

อริยสัจจ์ที่ ๒ เหตุให้เกิดทุกข์ นั้น หมายถึง ความอยาก ซึ่งเกี่ยว หรือ
มีมูลมาจากกิเลสตัณหาของตัวกูหรือของกู นั้นเอง. สิ่งใดตัวกู - ของกู เข้ายึดถือ
แล้ว สิ่งนั้นจะต้องเป็นเหตุของความทุกข์เสมอไป; และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ที่เป็นตัวกู นั้นได้แก่ *รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ* ที่เรียกว่า *เบญจขันธ์*
นั้นเอง. นี้เมื่อยึดถือเข้าแล้ว ก็เป็นตัวกูขึ้นมา ที่นี้ของภายนอกคือ *รูป เสียง*
กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ *ธัมมารมณีย์* คือ ถ้าไปยึดถือเข้าแล้ว นั่นก็เป็นของกู
ขึ้นมา. เมื่อมีทั้งตัวกู - ings ของกู โดยสมบูรณ์อย่างนี้แล้ว ก็เป็นแดนไหลออกมา
ของความทุกข์, เป็นบ่อเกิดของความทุกข์ ที่เรียกว่า *ทุกขสมุทัย* คือ แดนเกิด
ของความทุกข์ ดังนี้.

อริยสัจจ์ที่ ๓ เรียกว่า *ทุกขนิโรธ* นั้น หมายถึง สภาวะที่เป็นความ
ดับทุกข์สิ้นเชิง นี้ก็หมายถึงสภาวะที่ว่าง หรือขาดสูญไปจากกิเลสตัณหา, หรือ
หลุดตรง ๆ ก็คือ ว่างขาดสูญไปจากตัวกู หรือของกู; ไม่มีอะไรที่เป็นตัวกู หรือ
เป็นของกู มีแต่ธรรมะอย่างอื่น ธรรมะช่ออื่น จึงไม่มีความทุกข์. จะหมายถึง
พระนิพพานโดยตรงก็ได้ จะหมายถึงพระนิพพาน โดยอ้อมก็ได้. คือว่า เมื่อใด
ไม่มีความทุกข์ ก็จัดเป็นทุกขนิโรธได้ เพราะมีมูลมาจากความว่างจากกิเลส
ตัณหา ที่เป็นตัวกู หรือของกู นั้นเอง.

ส่วน อริยสังข์ข้อที่ ๔ นั้น เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ทำให้ได้มาซึ่งความดับทุกข์ไม่เหลือ. นี่ก็ไม่มีอะไรอีก คือได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการอีกนั่นเอง. ท่านจะเห็นได้ด้วยตนเองอีกว่า ปฏิบัติในมรรค ๘ นั้นแหละ จะทำให้เกิดความรู้ หรือถึงความดับไม่เหลือแห่งความทุกข์. อริยมรรคมีองค์ ๘ จึงเข้าไปรวมอยู่ในอริยสังข์ ๔ ในฐานะที่เป็นอริยสังข์ข้อหนึ่งด้วย.

จึงเป็นอันว่า ถ้าสามารถทำอริยสังข์ข้อที่ ๔ แล้ว ก็สามารถจะทำให้ อริยสังข์ข้อที่ ๓ เกิดขึ้น, และทำอริยสังข์ข้อที่ ๑ และข้อที่ ๒ ให้ปรากฏออกมาอย่างแจ่มแจ้ง; แต่ว่าให้ความทุกข์ หรือตัวเหตุให้เกิดทุกข์ นั้นดับไป. หมายความว่า เราปฏิบัติในมัชฌิมาปฏิปทาเพียงอย่างเดียว แต่จะเกี่ยวข้อกับ อริยสังข์ครบถ้วนทั้ง ๔ ประการ; จึงเป็นการไม่เหลืออวิสัย ไม่ยากเกินไป ใน การที่จะทำการปฏิบัติเพื่อรู้อริยสังข์ทั้ง ๔.

ข้อนี้มีความสำคัญอยู่ตรงที่ว่า การรู้อริยสังข์นี้ไม่สามารถจะรู้ได้ ด้วยการเรียน เหมือนความรู้ทั่วไปในโลก ที่เรียนเอา ศึกษาเอากรู้ได้; แต่ก็ได้มาซึ่งความรู้ชนิดที่ไม่เป็นแสงสว่าง แต่ความรู้ที่เป็นแสงสว่างนั้น จะ ได้มาด้วยการปฏิบัติ; เพราะฉะนั้น การศึกษาในพระพุทธศาสนา นี้ จึงหมายถึง การปฏิบัติ ไม่ได้หมายถึงการเรียน.

แม้ท่านจะเรียกว่าการศึกษา ต้องเรียกว่า *ศีลสิกขา สมာธิสิกขา ปญญาสิกขา* อย่างนี้ ก็มีได้หมายถึงการเรียน; แต่หมายถึงการปฏิบัติ และปฏิบัติใน มัชฌิมาปฏิปทา มีองค์ ๘ ประการ ดังที่กล่าวมานี้เอง ที่เรียกว่า สิกขา. และ

จำแนกเป็น *ศีล สมาธิ ปัญญา*; เพราะฉะนั้น *ศีล สมาธิ ปัญญา* ก็คือ *สังสัง* *เดียวกันกับมัชฌิมาปฏิปทา*; ไม่ได้แตกต่างกันเลย เพราะเป็นตัวการปฏิบัติที่นำมาซึ่งความรู้ชนิดที่เป็นแสงสว่างจริง ๆ คือ เป็นความรู้ที่เกิดขึ้น หลังจากการปฏิบัติเสร็จแล้ว ไม่ใช่ความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะลำพังการเรียนล้วน ๆ.

จริงอยู่ในขั้นต้นเราจะต้องเรียน แล้วก็มีความรู้อย่างรู้เรียน หรือ เรียนรู้ แล้วเราจะต้องปฏิบัติ มีผลเกิดขึ้นแก่จิตใจอย่างไร เป็นความรู้อีกชั้นหนึ่ง; แต่เป็นความรู้ที่ถูกต้องและที่แท้จริง คือเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นหลังจากการปฏิบัติ แล้วมีอะไร, อะไรได้เกิดขึ้น, อะไรได้ดับไป, และเมื่อดับไปแล้วมีอะไรเกิดขึ้นแทน. เช่นว่า ก่อนนี้มีทุกข์ และมีเหตุให้เกิดทุกข์. เดียวนี้ความทุกข์ดับไป แล้วความไม่มีทุกข์เลยปรากฏอยู่แทน. ความไม่มีทุกข์เลยนี้จะมีรสชาติเป็นอย่างไร บอกกันไม่ได้ด้วยวาจา หรือตัวหนังสือ; ทุกคนจะต้องชิมด้วยตนเอง. เหมือนเราอยากจะรู้ว่าน้ำตาลมีความหวานอย่างไร; เราต้องชิมด้วยตนเองเราไม่อาจจะรู้ได้ด้วยวาจาหรือตัวหนังสือ ฉะนั้นใครก็ตาม

การที่จะรู้อรรถของการดับทุกข์หรือพระนิพพานได้ ก็มีทางเดียวเท่านั้น คือต้องปฏิบัติด้วยตนเอง จนทุกข์นั้นดับไป, แล้วเรารู้ได้ว่า การดับทุกข์หรือ นิพพาน นั้นเป็นอย่างไร; ไม่ต้องเกี่ยวกับตัวหนังสือ หรือคำพูดของผู้ใดเลย. คำพูดหรือตัวหนังสือมีให้แต่ในเบื้องต้น เพื่อจะบอกกันให้รู้ว่าต้องการปฏิบัติอย่างไร การแสดงซึ่ง ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ของพระองค์ก็ตกอยู่ในลักษณะเช่นนี้ คือเป็นตัวหนังสือหรือคำพูด บอกผู้ฟังให้รู้ว่า จะต้องกระทำอย่างไร ปฏิบัติอย่างไร; แล้วผู้ทำก็ไปปฏิบัติอย่างนั้น.

ในที่สุดแห่งการปฏิบัติ นั้นแหละ จึงจะเกิดความรู้ที่แท้จริงว่า
 ทุกข์^{๕๗}เป็นอย่างไร, เหตุให้เกิดทุกข์^{๕๗}เป็นอย่างไร, ความดับไม่เหลือแห่งความ
 ทุกข์^{๕๗}เป็นอย่างไร, และหนทางปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งความทุกข์^{๕๗}เป็น
 อย่างไร; นี้เรียกว่า รุ^{๕๘}อริยสัจ ๔. ท่านทั้งหลายพึงสังเกตความหมายของ
 ของคำว่า รุ^{๕๘}-รุ^{๕๘}ในที่นี้ไว้ให้ดี ๆ, ให้มันเป็นความรู้^{๕๘}อย่างนี้ จึงจะเรียกว่าเป็น
 ความรู^{๕๘}อริยสัจ ดังที่พระพุทธองค์ได้ประกาศไว้ ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร^{๕๙}นั้น.

....

ถัดจากนี้ไป พระพุทธองค์ก็ได้ทรงประกาศอาการอันสำคัญ เกี่ยว
 เนื่องกับอริยสัจ^{๕๙}ทั้ง ๔ นั้นคือ พระองค์ทรงประกาศออกไปว่า อิ^{๖๐}หิ^{๖๐} ทุกข์^{๖๐}
 อริยสัจจนฺติ เม ภิกขเว ปุ^{๖๑}พ^{๖๑}เพ^{๖๑} อนนุ^{๖๒}ส^{๖๒}ส^{๖๒}เต^{๖๒}ส^{๖๒} ธม^{๖๓}เม^{๖๓}ส^{๖๓} จก^{๖๔}ขุ^{๖๔} อ^{๖๕}ท^{๖๕}ป^{๖๕}า^{๖๕}ท^{๖๕}ิ^{๖๕} ฌา^{๖๖}ณ^{๖๖}ิ^{๖๖} อ^{๖๗}ท^{๖๗}ป^{๖๗}า^{๖๗}ท^{๖๗}ิ^{๖๗}
 ป^{๖๘}ญ^{๖๘}ณ^{๖๘}า^{๖๘} อ^{๖๙}ท^{๖๙}ป^{๖๙}า^{๖๙}ท^{๖๙}ิ^{๖๙} วิ^{๗๐}ช^{๗๐}า^{๗๐} อ^{๗๑}ท^{๗๑}ป^{๗๑}า^{๗๑}ท^{๗๑}ิ^{๗๑} อา^{๗๒}โล^{๗๒}โก^{๗๒} อ^{๗๓}ท^{๗๓}ป^{๗๓}า^{๗๓}ท^{๗๓}ิ^{๗๓} ดังนี้เป็นต้น.

มีใจความว่า ภิกษุทั้งหลาย! ดวงตาได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ญาณได้เกิดขึ้น
 แล้วแก่เรา บัญญาได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา วิชชาได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา แสงสว่างได้เกิดขึ้น
 แล้วแก่เรา ในธรรมทั้งหลาย ที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่กาลก่อนว่า ความทุกข์
 ความจริงเรื่องทุกข์^{๖๐}นั้นมันเป็นอย่าง^{๖๑}นี้ ๆ ว่า ความทุกข์^{๖๐}นั้นเป็นสิ่งที่ต้อง^{๖๒}รู้^{๖๒} และความทุกข์^{๖๐}
 นี้เราตถาคตรู^{๖๓}แล้ว น^{๖๔}หนึ่ง.

และว่า เหตุให้เกิดทุกข์^{๖๐}นั้นเป็นอย่าง^{๖๑}นี้ ๆ ที่แท้จริงมันเป็นอย่าง^{๖๑}นี้ ๆ, เหตุ
 ให้เกิดทุกข์^{๖๐}นั้นเป็นสิ่งที่ควร^{๖๕}จะละ^{๖๕}เสีย^{๖๕} และเหตุ^{๖๐}ที่ให้เกิดทุกข์^{๖๐}นั้น เราตถาคดละ^{๖๖}มัน^{๖๖}ได้^{๖๖}แล้ว
 น^{๖๗}บ^{๖๗}ท^{๖๗}หนึ่ง.

และว่า ความจริงที่เป็นความดับไม่เหลือแห่งความทุกข์นั้น มันเป็นอย่างนี้ ๆ และความดับไม่เหลือแห่งความทุกข์นี้ เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้งให้ปรากฏแก่ใจ และว่าความจริงที่เป็นความดับไม่เหลือแห่งความทุกข์นี้ ตถาคตได้ทำให้ประจักษ์แจ้งแก่ใจแล้ว นับทหนึ่ง.

และว่า ความจริงคือหนทางที่ทำให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์นั้นมันเป็นอย่างนี้ ๆ และความจริงที่เป็นหนทางดับไม่เหลือแห่งทุกข์นี้ เป็นสิ่งที่ควรทำให้มีขึ้นเจริญขึ้น และว่าความจริงที่เป็นหนทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์นี้ เราตถาคตได้ทำให้มันมีขึ้นถึงที่สุดแล้ว

รวมเป็นอริยสัจ ๔ อย่าง อย่างหนึ่ง ๆ มี ๓ อาการ จึงเป็น ๑๒ อาการ ด้วยกัน. อริยสัจที่หนึ่ง นั้นเกี่ยวกับการรู้ มันต้องรู้ ควรรู้ และต้องทำให้รู้ ถึงที่สุด. อริยสัจที่สอง นั้นเป็นเรื่องที่ต้องละ แล้วต้องละให้ได้. อริยสัจที่สาม นั้น ต้องทำให้แจ้งในใจ, แล้วก็ ทำให้แจ้งให้ได้. อริยสัจที่สี่ นั้นต้องทำให้มีขึ้น โดยการกระทำ แล้วก็ทำให้มีขึ้นมา.

เมื่อครบทั้ง ๑๒ อาการอย่างนี้แล้ว เป็นเครื่องหมายที่แสดงว่า ผู้คนเป็นผู้รู้หรือเป็นผู้ตรัสรู้แห่งอริยสัจทั้ง ๔ ถึงที่สุดจริง ๆ; ถ้าไม่อย่างนั้น ยังไม่ถึงที่สุด. เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงประกาศลงไปในวันระสูตท้ายว่า ยาวกัณเฑาะ เม ภิกขเว อิมสฺส จตฺตฺส อริยสจฺเจสฺส เวนฺตปิรวุฑฺฒิํ ทฺวาทสาการิํ ยถากุตฺติํ ฌานทสฺสนิํ น สฺวิสุทฺธิํ อโหสิ เป็นต้น ซึ่งมีใจความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ตลอดเวลาเพียงใดที่ยังไม่มีญาณทัสสนะแจ่มแจ้ง โดยบริสุทธิหมดจดแก่เรา ในอริยสัจทั้ง ๔ อย่างนี้ โดยปริวฑฺฒิํ ๓ โดยอาการ ๑๒ ตามที่เป็นจริงแล้ว เราก็ยังไม่ปฏิญาณตัว

ว่า เป็นผู้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก อยู่เพียงนั้น แต่ว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแลเราได้เกิดมีการรู้เห็นอย่างหมดจด ด้วยดี ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ โดยปริวัฏฐี ๓ โดยอาการ ๑๒ แล้ว เราย่อมปฎิญาณว่า เป็นผู้ตรัสรู้ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก.

ข้อนี้ท่านทั้งหลายพึงทำในใจให้แนบคาย เพื่อจะได้ทราบถึงการที่พระพุทธรองค์ทรงยืนยันในการตรัสรู้ของพระองค์เอง เกี่ยวกับอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ประการ และว่า อริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้น จะต้องรู้อย่างแท้จริงด้วยอาการ ๑๒ ดังที่ว่ามา.

ข้อนี้เราควรจะภาควมใจว่า พระศาสดาผู้ที่เราคิดเอาเป็นทมิฬ หรือ เป็นแสงสว่างของเรานั้น ได้เป็นผู้ตรัสรู้จริง โดยสามารถเปิดเผยสิ่งที่ได้ตรัสรู้นั้น ให้ชัดเจนแจ่มแจ้งออกมาได้ ในลักษณะที่เราอาจจะเห็นตาม เข้าใจได้ด้วยปัญญา และเชื่อได้โดยเหตุผลที่ว่ามียุอย่างนี้ ๆ จริง ๆ; ไม่ต้องเชื่อมงงายตายไป เหมือนอย่างคนที่เชื่อกันตามปกติในโลกนี้.

ตัวอย่าง เด็กๆ ที่เกิดมา ก็ถูกบิดามารดาที่โง่เขลาพูดผิดๆ ทำท่าทางผิดๆ สอนผิดๆ จนกระทั่งว่า ในโลกนี้มีผี แล้วก็กลัวผี ไม่สามารถจะระงับการกลัวผีได้ ไปจนตลอดชีวิต. แม้จะเห็นได้ว่าความเชื่อในเรื่องผีนั่น มงงายอย่างไร? มันไม่มีตัวตน ก็เอามาเชื่อให้เป็นตัวเป็นตนขึ้นมาได้, แล้วความเชื่อที่ขึ้นไปตามทางของอวิชา และความโง่งนี่เป็นความทุกข์ทั้งนั้น. แต่เราก็ยังเห็นได้ว่า มันหาใช่ความเชื่อไม่ มันเป็นความโง่งชนิดหนึ่ง ที่ถูกทำให้โง่ แล้วก็มีความเข้าใจว่าอย่างนั้น.

เพราะฉะนั้น ความเชื่อในเรื่องผีสาងเป็นต้นนี้ ไม่ใช่ความเชื่ออย่างเดียวกันกับที่เราเชื่อพระพุทธเจ้า ความเชื่อในพระพุทธเจ้านั้น ตั้งรากฐานอยู่บนวิชา หรือ ปัญญา; เช่นที่ท่านเปิดเผยเรื่องอริยสัจจ์นี้ เราเห็นแจ่มแจ้งชัดเจนทุกชนทุกตอน เราจะมองดูกันด้วยเหตุผลข้อไหน มันก็เห็นได้ชัดเจนทั้งนั้น. มันจึงเป็นความเชื่อที่ควรแก่นาม ที่จะเรียกว่า ความเชื่อ และเชื่อจริงๆ.

ส่วนความเชื่อ เช่นความเชื่อเรื่องผีนั้น หาใช่ความเชื่อไม่; เป็นเพียงความงมงายๆ กันไปเท่านั้นเอง. ที่นำมาเปรียบเทียบเช่นนี้ ก็เพื่อให้เห็นชัดไม่ปะปนกัน ว่าสิ่งที่เรียกว่า ความเชื่อเป็นอย่างไร, และข้อที่เรามีความเชื่อในพระพุทธเจ้า หรือในพระศาสดาของเรานั้น มันเป็นความเชื่อที่แท้จริงอย่างไร, และมันตั้งรากฐานอยู่บนอะไร.

การเชื่อหรือ ความเชื่อ ของเรา ในพระพุทธองค์นั้น มีทางที่จะมองกันหลายแง่หลายมุม เช่น ชั้นแรกที่สุด เราเชื่อว่าท่านเป็นพระพุทธเจ้าจริง หรือท่านเป็นผู้ตรัสรู้จริง นี้เราก็เชื่อเรามีความเชื่อกันในส่วนนี้; เพราะเมื่อพิจารณาโดยทุกอย่างทุกทางแล้ว เราไว้ใจได้ว่า ท่านได้รู้สิ่งที่ท่านนำมาพูดนั้นจริง และ ท่านปฏิบัติตามนั้นได้จริง และ ท่านได้รับผลของการปฏิบัติ อย่างนั้นแล้วจริงๆ. ท่านเป็นคนบริสุทธิ์, ท่านเป็นคนมีปัญญา, และท่านเป็นคนไม่มีทุกข์จริง สมกับนามว่า เป็นพระพุทธเจ้า หรือเป็นพระศาสดาจริง, แล้วเราก็เชื่อว่า ท่านเป็นพระพุทธเจ้า น้อย่างหนึ่ง.

ทีนี้ ถัดมา เราเชื่อในสิ่งที่ท่านนำมาสอน, สิ่งที่ท่านได้ตรัสรู้และนำมาสอน; กล่าวคือเรื่องการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์นั้น เราไปพิจารณาดูเข้า

เราก็เห็นว่าท่านพูดจริง, คือ มองเห็นชัดด้วยตนเองได้. ถ้าใครก็ตาม ไป ปฏิบัติ เข้าตามนั้นจริงๆ มันก็จะดับทุกข์ได้จริง. อย่างที่ท่านตรัสจำแนกเป็น อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ นี้; ลองพิจารณา ดู ยิ่งพิจารณา ดู ก็ยิ่งเห็นว่ามัน ดับทุกข์ได้จริง. เราจึงเชื่อว่า สิ่งที่ท่านนำมาตรัส มาพูด มาบอกนั้น เป็น สิ่งที่ควรแก่การฟัง, หรือมีค่าควรแก่การรับเอาไว้ปฏิบัติจริงๆ, เราก็เชื่อท่าน. รวมเป็นความเชื่อขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง เป็น ๒ อย่างด้วยกัน; ทำให้เราเกิดความ ไว้วางใจในการที่จะปฏิบัติ; เมื่อได้ปฏิบัติ ยิ่งปฏิบัติเท่าไร ก็ยิ่งเชื่อมากขึ้น ปฏิบัติถึงที่สุด ก็เชื่อถึงที่สุด.

นี้เรียกว่าเป็นความเชื่อ ชนิดที่ลึมหลุ่มตาอยู่ตลอดเวลา; ไม่ใช่เป็น ความหลับหูหลับตาแม่แต่น้อย แม่แต่นิดเดียว; เรียกว่า เป็นความเชื่อ ชนิดที่เป็นปัญญา เป็นวิชา เป็นแสงสว่าง เป็นดวงตา จึงไม่มถมาย. เพียง แต่ระมัดระวังให้ดี ๆ ในข้อที่ว่า ความเชื่ออย่างมถมายหลับหูหลับตานั้น ก็มี, หรือแม่แต่ที่ชาวบ้านเรียกกันว่าปัญญา วิชา แสงสว่างนั้น มันก็ยังเป็นความโง่ ความหลง ความมืด ความบอด อยู่ก็มี.

เหมือนที่ไต่ยกตัวอย่างมาแล้วข้างต้นว่า ความรู้หรือความเฉลียวฉลาด ในการแสวงหาซึ่งความทุกข์ นั้นก็เรียกว่า ความรู้ เหมือนกัน. ยิ่งรู้มาก ยิ่งทุกข์มาก หรือที่เรียกว่า *ยิ่งรู้มากยิ่งยากนาน*; เพราะว่าความรู้นั้นมันไม่ใช่ ความรู้ มันเป็นความรู้ปลอม. แต่เขาก็เรียกกันว่าความรู้; มันจึงเป็นเหตุ ให้รู้มากยากนาน, หรือยิ่งรู้มาก ก็ยิ่งทุกข์มาก ยิ่งยุ่งมาก ยิ่งเวียนหัวมาก เป็นโรค เส้นประสาทตาย ก็เพราะความรู้ที่มากไปในการทำงานนั้น.

แต่ความรู้ของพุทธบริษัท ที่ดำเนินไปตามศรัทธา หรือปัญญาตามแบบของพุทธศาสนานี้ หาเป็นเช่นนั้นไม่; ยิ่งรู้ก็ยิ่งแจ่มแจ้งตามที่เป็นจริง; ยิ่งแจ่มแจ้งตามที่เป็นจริงก็ยิ่งเบา ยิ่งสบาย ยิ่งไม่มีความทุกข์ ไม่มีโรคทั้งทางกายและทางจิต สมกับที่ว่าเกิดมาเป็นมนุษย์ ก็หวังสิ่งสิ่งเดียว^๕ คือ ความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง.

และข้อที่เรามีความเชื่อในพระพุทธเจ้าเป็นพิเศษ อีกส่วนหนึ่งก็คือข้อที่พระองค์ตรัสว่า *ปุพเพ อนนุตตตสฺส ชมเมตฺส*^๕ หมายความว่า *พระองค์ได้รู้หรือว่ามีความรู้ ในสิ่งหรือในธรรมะที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน.*

หนทางปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อดับทุกข์สิ้นเชิงนี้ ไม่ได้มีใครสอนพระองค์ เป็นการตรัสรู้ของพระองค์โดยเฉพาะ ซึ่งเราเรียกว่า *สัมมาสัมโพธิญาณ* คือ *ตรัสรู้โดยพระองค์เอง*; ไม่ใช่ได้ฟังมาจากบุคคลอื่นใด, และไม่ใช่ว่ามีใครกล่าวและสอนกันอยู่แต่ก่อน. จริงอยู่เขาอาจจะมีคำกล่าวคำสอนเรื่องความดับทุกข์กันอยู่ก่อนแล้ว; แต่ว่าคำสอนนั้นหาใช่เป็นอย่างนี้ไม่, เป็นอย่างอื่น.

คำสอนที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ และเป็นอย่างนั้น มีแต่ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ขึ้นเท่านั้น; เพราะฉะนั้น *พระองค์จึงได้ตรัสว่า “ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่กาลก่อน”*. จริงอยู่ที่พระพุทธองค์เป็นผู้ที่เล่าเรียนมาก ศึกษามาก, ก่อนการตรัสรู้ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ ที่พระองค์ได้ทรงศึกษาเล่าเรียนนั้น เป็นอุปกรณ์สำหรับให้เกิดความรู้อันใหม่นี้. แต่ว่าไม่ได้เป็นความรู้ที่กล่าวลงไปตรงๆ อย่างนี้; เป็นแต่เพียงความรู้อุปกรณ์ชนิดที่

ให้รู้ว่าอะไรผิด, อะไรผิด, อะไรผิด, หรือให้รู้ว่าความรู้ชนิดไหน ความรู้ชนิดนั้นมันยังไม่พอ ที่จะดับทุกข์ได้. ยิ่งเรียนไป ก็ยิ่งรู้ว่า มันยังไม่พอที่จะดับทุกข์; จะไปเรียน ไปศึกษาเพิ่มเติมในสำนักครูบาอาจารย์ไหน พระองค์ก็มีแต่พบว่า มันยังไม่เพียงพอที่จะดับทุกข์. แม้แต่จะได้ไปศึกษาเล่าเรียน ในสำนักของครูบาอาจารย์ชั้นยอด ที่เรารู้กันอยู่ว่าในสำนักของอาฬารดาบส และอุททกดาบส, มันก็ยังให้ผลอย่างเดียวกัน คือทำให้เกิดความรู้ขึ้น ในพระหฤทัยของพระองค์ว่า มันก็ยังไม่พอเพื่อจะดับทุกข์; พระองค์จึงได้ทรงหลีกเลี่ยงไปค้นคว้าทางอื่น ทุกทางทุกอย่าง.

เมื่อรู้ว่าอะไรผิด ๆ ๆ ไปจนหมดแล้ว มันก็ต้องเหลือแต่ที่ถูกเป็นธรรมดา; ในที่สุด พระองค์ก็พบหนทางนั้น คือว่าทางที่จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะเป็นไป เพื่อดับทุกข์สิ้นเชิง. ในที่สุด ก็ทรงพบหนทางดังที่ได้นำมากล่าวนี้, ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทานั่นเอง; ถ้าดำเนินไปแล้ว มันจะดับเสียสิ้น ซึ่งตัวกูและของกู ไม่มีตัวกูที่จะไปหย่อนยานอยู่ในทางกามคุณ, ไม่มีตัวกูที่จะไปแครงแครงอยู่ในอรรถกถาโลก คือ การทรมานกาย; มีแต่สติปัญญา วิชาความรู้ที่ทำลายตัวกูเสียหมด จึงเกิดเป็นความว่างจากตัวกู, เป็นสติปัญญาที่นำมาซึ่งความว่าง, ว่างจากตัวกู ซึ่งเป็นต้นเหตุของความทุกข์ หรือ เป็นพระนิพพานในที่นี้.

คำอธิบายนี้เอง เป็นคำอธิบายที่ชัดเจนมากในข้อที่ว่า เป็นสิ่งที่พระองค์ไม่เคยทรงฟังมาก่อน, เป็นธรรมะที่พระองค์ไม่ได้เคยทรงฟังมาก่อน. เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่าแต่กาลก่อน ก่อนพระพุทธเจ้านี้ มันมีแต่คำสอนเรื่องตัวกู คือ เรื่องอัตตา หรือ เรื่องอาตมัน ด้วยกันทั้งนั้น :

ว่าให้เป็นตัวกูอย่างนั้น, ให้เป็นตัวกูอย่างนั้น, ให้ได้มาซึ่งตัวกูอย่างนั้น, ให้ได้มาซึ่งตัวกูอย่างนั้น, หรือว่าในที่สุด ก็ได้เข้าไปเป็นตัวกูถาวร ก็เป็นปรมาตมันอันถาวร อันเที่ยงแท้ อันไม่แตกดับ เป็นเหมือนกับพระเป็นเจ้าอันถาวร หรืออะไรทำนองนั้น ซึ่งเรียกได้สั้น ๆ ว่าเป็นตัวกูตัวใหญ่ ที่เที่ยงแท้ถาวร.

มันมีแต่เรื่องตัวตน ทั้งนั้น ที่เขาพูดกันมาแต่กาลก่อน ไม่มีใครพูดถึงความดับสนิท สิ้นสุดของตัวกูหรือของกูเลย; เพิ่งจะมีเมื่อมีการตรัสรู้ อนุตรธรรมสัมมาสัมโพธิญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เท่านั้น จึงมาพูดถึงกันถึงเรื่องการสิ้นสุดลงแห่งตัวกู.

เพราะเหตุฉะนั้นแหละ *พระองค์จึงทรงกล่าวประกาศว่า ปุพฺเพ อนนฺตํ สุตฺตํ สมฺเมสุ จกฺขุ อุตฺปาที* - ดวงตาได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่กาลก่อน, *ญาณํ อุตฺปาที* - ญาณความรู้ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่กาลก่อน, *ปญฺญา อุตฺปาที* - ปัญญา หรือความรู้ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน, *วิชฺชา อุตฺปาที* - วิชชา ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน, *อาโลกิ อุตฺปาที* - แสงสว่างได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน.

ท่านจึงพึงดูเถิดว่า มีการยากี่ครั้งกี่คราว ว่ามันได้เกิดขึ้นในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน. นี่หมายถึง การยืนยันอย่างกล้าหาญที่สุด สมกับที่เป็นพระศาสดาของโลก ว่ามันเป็นสิ่งที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน ได้เกิดขึ้นคือได้รู้แล้ว นำมาสั่งสอนสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง. ก่อนนี้ โลกทุกโลกรู้จักกันแต่เรื่องมีตัวตน; เดียวนี้ โลกเกิดมีความรู้เรื่องแท้จริงนั้นไม่มีตัวตน. ก่อนนี้จะ

เป็นในโลกมนุษย์โลกนรกก็ตาม หรือเทวโลก มารโลก พรหมโลก สูงสุดในเบื้องบน
อย่างไรก็ตาม หรือแม้ที่สุดแต่ในโลกนรกข้างใต้ก็ตาม มันรู้จักกันแต่เรื่องตัวตน
หรือของตนทั้งนั้น; แล้วก็มุ่งหวังแต่จะเอาอะไรเป็นตัวตนเป็นของตนอยู่ทั้งนั้น.

พอพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น ท่านตรัสรู้สิ่งที่ไม่มียะไรมากกว่า *อนุตตระ*
แปลว่า *ไม่มีอะไรยิ่งกว่า*, *อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ* แปลว่า *ความรู้พร้อมเฉพาะ*
ที่ไม่มียะไรมากกว่า. ความรู้นั้นก็คือความรู้เรื่องที่ว่า ที่แท้จริงนั้น มันไม่มีตัวตน
มันไม่มีของตน คือไม่มีตัวกูไม่มีของกูนั่นเอง. ที่เรามีความรู้สึกยึดถือว่ามีอะไร
เป็นตัวกูเป็นของกูนั้น มันเป็นเรื่องที่หลงเอาเอง ว่าเอาเอง ยึดมั่นถือมั่นเอาเอง;
แล้วก็เชื่อเอาเองเหมือนกับที่เขาหลอกว่าผีมี เราก็กลัวผีจนเจ็บจนไข้ จนเป็น
จนตายไป เพราะความกลัวนั้น ทั้งที่ผีไม่มี.

เรื่องตัวตนนั้นก็เหมือนกัน ทั่วๆ ที่ตัวตนแท้จริงก็ไม่มี, ของตนแท้จริง
ก็ไม่มี; แต่อวิชชา ความโง่ความหลงมันมี มันก็ทำให้เชื่อ ให้คิดให้นึก ให้ยึด
ถือว่ามีตัวตนหรือว่ามีของตนอันแท้จริง. คนจึงได้ยึดมั่นถือมั่นนั้นว่าเป็นตัวตน
ว่าเป็นของตน, ยึดถือในภายในสังขารร่างกายว่าเป็นตัวตน, ยึดถือแต่ภายนอก
ว่านั่นเป็นของของตน.

เช่นยึดถือในทรัพย์สมบัติ บุตรภรรยา อำนาจวาสนาต่างๆ นานา
ตลอดจนกระทั่งถึงบุญกุศล; ถ้าเป็นไปในทำนองนี้แล้ว มันต้องเป็นทุกข์
มันต้องมีความหนัก หรือต้องทนทรมาน. แต่ถ้าเป็นไปในทางที่ไม่มีตัวตนแล้ว
คือปล่อยวางสิ้นเชิงแล้ว ไม่แบก ไม่ถือ ไม่หาบ ไม่หาม ไม่ทูน ไม่ยึดมั่นถือมั่น
อะไรไว้แล้ว, มันก็เบาสบายไม่เป็นทุกข์. สิ่งเหล่านั้นก็ตก *ตกเร็วรวดอยู่แทบเท้า*

ของเรานั้นเอง ไม่ไปไหน คงจะมาเป็นบ่าวเป็นทาส อำนวยความสะดวกสบายแก่เรา; แต่ไม่มาอยู่บนศิรชะ เหนือศิรชะ เป็นนายของเรา. นี่แหละคือ อานิสงส์ของการที่ไม่ยึดถือ หรือไม่มีตัวตน หรือของตน.

ที่ใช้คำว่า “ตกอยู่ข้างเท้าของเรา” นี้ มันก็ยังน้อยไปอีก เพราะว่าคนโง่ๆ บางคน คงจะก้มลงไปมีตัวมีตนที่ข้างเท้าของตนนั้นอีก, คือที่ปล่อยลงไปอยู่กลางพื้นดิน ข้างเท้าแล้ว ก็ยังตามลงไปยึดถือว่าตัวตนอีก; ถ้าเป็นอย่างนี้ มันก็ช่วยไม่ได้.

คำว่า สละออกไปจากตน มันหมายความว่า ต้องไม่ยึดถือว่าเป็นของตน ไม่ว่าจะเก็บไว้ในหีบที่บนเรือน หรือจะทิ้งใต้ถุนไปแล้ว; หรือแม้ที่สุดแต่ว่า จะได้เผาไฟไหม้หมดไปแล้ว จิตอย่าได้มีความระลึกนึกย้อนหน้าย้อนหลัง ว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของของตน จึงจะไม่ใช่ทุกข์. ลองคิดดูเถิด แม้ลูกหลาน บุตรภรรยา ที่ตายไปแล้ว ถ้ายังมีความยึดถือว่าตัวตนหรือของตน เหลืออยู่ มันก็ทุกข์หรือมีความทุกข์ได้ ทั้งที่คนนั้นตายไปหลายปีแล้ว หรือหลายสิบปีแล้วก็ตาม.

ความยึดถือมีได้ทั้งในส่วนอนาคต และในส่วนอดีตเท่าๆ กับที่กำลังมีอยู่ในปัจจุบัน; เพราะฉะนั้น ความปล่อยวางจึงไม่หมายถึงการยึดถือ ซึ่งเหลืออยู่ในส่วนใดเลย เหมือนอย่างที่เปรียบว่า ทั้งลงไปใต้ถุนแล้ว ก็ต้องไม่ตามลงไปยึดถือ, หรือว่าปล่อยให้ตกลงไปอยู่ที่ฝ่าเท้าแล้ว ก็ต้องไม่ตามไปยึดถือ.

นี้หมายความว่าเงินทองทรัพย์สินสมบัติเหล่านั้นไม่ต้องยึดถือ; แต่มันก็เป็นบ่าวเรา อำนาจความสะดวกให้แก่เรา. เราเกี่ยวข้องกับมันด้วยสติปัญญาที่รู้ว่าควรจัดควรทำสิ่งใดอย่างไร; เราไม่ไปเกี่ยวข้องกับมันด้วยอำนาจความยึดถือว่าตัวตนว่าของตนนั้นต่างหาก เพราะฉะนั้น แม้มีอยู่ ก็เหมือนกับไม่มี. แม้จะเก็บไว้ในตู้ในรังย หวงแหนอย่างคนเขาหวงแหนกันนั้น ก็เหมือนกับไม่มีสำหรับผู้ที่ไม่ยึดถือ; ฉะนั้น เขาจะเก็บไว้ที่ไหนก็ได้ โดยสติปัญญา โดยไม่มีความยึดถือแล้ว มันก็เท่ากับไม่มี, ไม่มีอะไรที่เป็นตัวตน หรือเป็นของตน.

ชีวิตร่างกายนี้ไม่ถูกยึดถือว่าเป็นตัวตนของตน, สิ่งต่าง ๆ ทรัพย์สินสมบัติหรืออะไรก็ตาม ไม่ถูกยึดถือว่าเป็นของตน; นี้แหละคือ ความหมดไปแห่งตัวกูและของกู, ไม่มีสิ่งใดซึ่งเป็นอัตตา หรือเป็นอาตมา เป็นของอัตตาหรือเป็นของอาตมา เหลืออยู่แต่ประการใดเลย. โดยบาลีท่านเรียกว่า เป็น *อตุตฺตา* เป็น *อตุตฺตนิยา* คือ *เป็นตัวตน* และ *เป็นของเนื่องด้วยตน* นั้นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์.

ถ้าเป็น อนัตตา เป็น อนัตตนิยา คือไม่เป็นตัวตน ไม่ใช่ตัวตน, และไม่ได้เนื่องอยู่ด้วยตัวตน, อันนี้ก็ *ไม่เป็นทุกข์*. คำสอนของพระพุทธองค์เป็นไปเพื่ออนัตตา เพื่ออนัตตนิยาทั้งนั้น ไม่ได้เป็นไปเพื่ออัตตา และอัตตนิยาเลย. พระองค์จึงได้ทรงประกาศว่า มันเป็นธรรมะ ที่ฉันไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่กาลก่อน ดังนี้.

เราทั้งหลายทุกคนจงภาคภูมิใจเถิดว่า เรามีพระศาสดาที่กล้าปฏิญาณว่า ได้รู้ถึงสิ่งที่ไม่เคยมีใครเคยรู้มาแต่กาลก่อน; เพราะฉะนั้น มันจึงสามารถทำให้เราดับทุกข์ได้ ในลักษณะที่ไม่เคยมีใครดับทุกข์เช่นนี้ได้มาแต่กาลก่อน

กล่าวคือ เป็นการดับทุกข์ได้จริงนั่นเอง. เพราะฉะนั้น เราจะเติมคำว่า “*อริยะ, อริยะ*” นี้เข้าไปข้างหน้าเป็น*อริยสังข์* เป็น*อริยทรัพย์* หรือเป็น*อริยะอะไรก็ตาม* คือว่าเหล่านี้เป็นสิ่งที่จะเป็นไปเพื่อความดับทุกข์ทั้งนั้น. *อริ* แปลว่า *ข้าศึก*, *ยะ* แปลว่า *ไป*, *อริยะ* แปลว่า *ไปจากข้าศึก*.

ข้าศึก ในที่นี้หมายถึง ความทุกข์ และเหตุให้เกิดทุกข์. *อริยะ* - *ไปจากข้าศึก* ก็หมายความว่า *ไปจากความทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์*; เพราะฉะนั้น สิ่งใดที่จะให้ได้มาซึ่ง*อริยะ*โดยถูกต้องแล้ว สิ่งนั้นต้องเป็นสิ่งที่ไปจากความทุกข์, และเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งนั้น คือไปจาก*ข้าศึก*นั่นเอง. เพราะเราถือว่า*ข้าศึก*อย่างยิ่ง*ข้าศึก*แท้จริง นั่นคือความทุกข์; หาใช่*ข้าศึก*อย่างที่เป็นคน ๆ เป็นสัตว์ เป็นคนอะไรด้วยกันไม่.

*ข้าศึก*อย่างนั้นไม่ใช่*ข้าศึก*อย่างแท้จริง; ไปมั่วรบราฆ่าฟันกันจนล้มตาย ชื่อว่าปราบ*ข้าศึก*ลงได้แล้ว แท้จริงก็เป็นของเด็กเล่น, เป็นของสำหรับเด็กกอมมือทำเล่นมากกว่า. เพราะ*ข้าศึก*นั้นไม่ใช่*ข้าศึก*ที่แท้จริง ส่วน*ข้าศึก*ที่แท้จริงนั้น มันอยู่ข้างใน มันบีบคั้นย่ำยีเรา อยู่ทุกลมหายใจเข้าออก; แต่เรา ใจ ไปเห็นเป็นตัวเราเองเสีย, เอา*ข้าศึก*นั้นแหละเป็นตัวเราเองเสีย เราจึงไม่รู้ว่ามี*ข้าศึก*ที่แท้จริงอย่างไร. คนโง่จึงเห็นกงจักรเป็นดอกบัว รับเอาความทุกข์หรือสิ่งที่เบียดเบียนอยู่ในตัวมันเองนั้น มาเป็นตัวตนหรือของตน จนยึดมั่นเอาเบญจขันธ์คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้ ว่าเป็นตัวตน, และยึดเอาภายนอกคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ว่าเป็นของตน; ก็ถูก*ข้าศึก*ย่ำยีแหลกกลาญอยู่ทั้งกลางวันกลางคืน ก็หารู้สึกว่า ถูก*ข้าศึก*ย่ำยีไม่ เพราะเอา*ข้าศึก*นั้นมาเป็นตนเสียเอง.

นี่แหละจึงกล่าวว่า ข้าศึกที่เร้นลับ, ข้าศึกที่ซ่อนเร้นที่สุด, ข้าศึกกล่าวคือ อวิชชา หรือ กิเลสตัณหา^{นี้} ปรากฏอยู่ในลักษณะที่ถูกยึดถือว่าเป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา; เพราะฉะนั้น เขาจึงกล่าวกันว่า สิ่งที่เราเรียกว่า พญามาร^{นั้น} ย่อมตั้งอยู่ในฐานะที่น่ารัก น่ายึดถือ น่าพอใจที่สุด ยิ่งกว่าสิ่งใด; ถ้าไม่เช่นนั้นแล้ว มันจะเป็นพญามารขึ้นมาไม่ได้. มันจะต้องแก่งพอนที่จะทำตนให้เป็นที่ตั้งแห่งความรัก ความยึดถือ อย่างเหนียวแน่นจริงๆ มันจึงจะเป็นมารขึ้นมาได้, มันจึงจะทรมานคนให้หน้าใจเล่นได้. ถ้ามันแสดงอาการเป็นของน่าสะอึกหวาดเสียวมาเสียแต่ที่แรกแล้ว ใครจะไปเล่นกับมัน มันก็เป็นพญามารให้แกใครไม่ได้; เพราะฉะนั้นแหละ มันจึงเข้ามาในลักษณะที่สวयงามที่สุด น่ายึดมั่นที่สุด จึงเป็นพญามารได้.

เดี๋ยวนี้ พระศาสดา ของเรามาเปิดเผย และ ทำให้เห็นแจ้งชัดเจน ตามที่เป็นจริง, ว่าอะไรเป็นมาร, อะไรไม่ใช่มาร ดังนี้; โดยการประกาศเปิดเผยสิ่งที่ควรเปิดเผยในวันอาสาฬหปุณณมี ในวันเช่นวันนี้, และ พระองค์ทรงยืนยัน พระองค์เองว่า เป็นผู้ทอถักที่สุดแห่งการกระทำ^{นี้} คือผู้ทอถักความหลุดพ้น จากอำนาจของพญามาร จึงทรงปฏิญาณว่า *ณานญจ ปน เม ทสฺสนํ อุกฺปาทิ - ญาณทัสสนะได้เกิดขึ้นแก่เราว่า, อุกุปฺปา เม วิมุตฺติ - ความหลุดพ้นของเราไม่กลับกำเรบอีก, อยมนฺติมา ชาติ - ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย, นตฺถิทานิ ปุณฺหุว - การกลับเป็นอย่างนี้ไม่มีอีกต่อไปแล้ว.*

ที่ว่า การหลุดพ้นไม่กลับกำเรบ^{นั้น} คือ นิพพานของพระองค์ไม่ใช่ นิพพานขิมลองเหมือนของพวกเรา แต่เป็นนิพพานแท้. ^{ที่}ว่า ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย^{นั้น} หมายความว่า ตัวกูหรือของกูไม่กลับมาเกิดได้อีกต่อไป ^{ที่}ว่า

ความกลับเกิดใหม่ไม่มีอีกแล้วนั้น ก็หมายถึง ความสิ้นไปแห่งมูลเหตุที่ทำให้
ยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวกูและของกูนั่นเอง. คำอธิบายโดยละเอียดพิสดารจะมี
อย่างไร จะได้วินิจฉัยในโอกาสหน้า.

ธรรมเทศนาในบัดนี้สมควรแก่เวลา ขอยุติธรรมเทศนาในตอนนีไว้
แต่เพียงนี้.

เอว้ ก็มีด้วยประการฉะนี้.

อาสาฬหบูชาเทศนา - ๗ -

๒/๒๕๐๔ ณ ศาลาโรงธรรม

ชั้น ๑๔ ค่า เดือน ๘ ปีฉลู, วันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๐๔

อหังการมมังการวูปสมกถา.

[ความดับทุกข์มีได้ เพราะกับ ตัวกู - ของกู เสีย.]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

อหังการมมังการมานานุสโย ธรรมจกฺเกน ปทาเลตพุโพ-ติ.

ธมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพุโพ-ติ.

ธรรมเทศนาเป็นปูพพาปรลำดับ สืบเนื่องจากธรรมเทศนา ที่ได้วิสันนา
แล้วแต่กลางวัน. เนื่องจากวันนี้เป็นวันอาสาฬหบูชา คือวันที่มีพระจันทร์
เต็มดวงเสวยฤกษ์อาสาฬหะ มีเหตุการณ์อันสำคัญเกิดขึ้นในโลกนี้ ; และโดย
เฉพาะ ของพุทธบริษัททั้งหลาย เพราะเนื่องด้วยการประกาศธรรมจักรให้เป็นไป
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ ป่าอิสิปตมิกทายวัน, มีผลทำให้มีผู้เข้าใจในการปฏิบัติ
เพื่อจะให้มนุษย์เรา เอาชนะความทุกข์ได้อย่างแท้จริง. เป็นการประกาศพร้อม

กันไปในตัว ว่าข้อปฏิบัติบางอย่างซึ่งมีอยู่แต่ก่อนนั้น ยังไม่เพียงพอสำหรับจะดับทุกข์ให้สิ้นเชิงได้; คนทั้งหลายจึงยังไม่พ้นจากความทุกข์ แม้ว่าจะได้รับความพอใจในการปฏิบัติ หรือการกระทำบางอย่างบางระดับอยู่ แต่ก็ทำให้เป็นความดับทุกข์สิ้นเชิงไม่.

ถ้าจะกล่าวว่าเป็นการที่มีตาบอด ตาก็ยังบอดอยู่นั่นเอง; แม้ว่าจะค่อยยังชั่ว แต่ก็ยังหาหายบอดไม่ เพราะว่าเป็นความบอด ชนิดที่เป็นเรื่องของจิตใจหรือนามธรรม. การที่เข้าใจว่ามองเห็นนั่นแหละ กลายเป็นความบอดเสียเอง เพราะเห็นผิด, ความเห็นหรือความรู้ที่เดินไปผิดนั้น ก็คือความบอดชนิดหนึ่ง. การที่มีความบอดชนิดนี้ ไม่เป็นการที่จะรักษาให้หายได้ ด้วยวัตถุสิ่งของ; แต่ต้องรักษาให้หายได้ ด้วยการกระทำในใจ ด้วยการฝึกฝนในทางจิตทางใจ. ถ้าปฏิบัติผิดหรือมีการฝึกฝนผิด ก็ยังเกิดมีอาการบอดอย่างอื่นขึ้นมาแทน; เพราะฉะนั้นสัตว์ทั้งหลาย จึงตกอยู่ในอาการของบุคคล ที่มีธุลีเต็มอยู่ในดวงตา ทำให้มองไม่เห็น เรียกว่า ตาบอด.

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ทรงระลึกนึกกว่าจะแสดงธรรมที่ได้ตรัสรู้นั้นแก่ใครดี ก็ได้ทรงนึกถึงบุคคลที่ในดวงตามีธุลีแต่เพียงเบาบาง ซึ่งเรียกว่า อปปรักขชาติกา คือ สัตว์ผู้มีชาติแห่งสัตว์ ที่มีธุลีในดวงตาแต่เล็กน้อย จึงได้ทรงดำเนินไปโปรดสัตว์เหล่านั้น.

ข้อที่ว่า มีธุลีในดวงตาแต่เล็กน้อย นี้ ไม่ได้หมายความว่าหายบอด แต่หมายความว่า มีอาการที่จะรักษาเยียวยาได้ หรือขจัดความบอดนั้นให้สิ้นไปได้. พระองค์จึงทรงแสดงธรรมโปรด เวไนยสัตว์ คือ สัตว์ที่พอจะนำไปได้ นี้ ให้ได้

รับประโยชน์จากการตรัสรู้ของพระองค์ คือให้ดับทุกข์ได้ตามส่วน จนเป็นพระอริยบุคคลในพระศาสนาเกิดขึ้นตามลำดับๆ. พระอริยเจ้า หรือ พระอริยสาวก ในขั้นต้นๆ ก็คือ ตาเริ่มหายบอด เริ่มมองเห็นรำไร และมองเห็นยิ่งขึ้นทุกที จนเห็นได้แจ่มแจ้งชัดเจน นี้เรียกว่า หายบอด.

หรือถ้าจะกล่าวว่าเป็นคนหูหนวกมาแต่กาลก่อน ใครพูดอะไรก็ไม่ได้ยิน คือไม่รู้เรื่องตั้งนั้นแล้ว ก็หมายความว่าปุถุชนคนธรรมดาสามัญทั่วไปนั้นหูหนวก; แม้จะพูดธรรมะให้ฟังอย่างไรๆ ก็ตกอยู่ในอาการที่เบ้าปีให้เต่าฟัง ให้แรดฟัง; ไม่สำเร็จประโยชน์อันใด คือไม่รู้ความหมาย แม้ได้ยินก็ไม่รู้เรื่อง. เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าเป็นคนหูหนวก ต่อเมื่อได้รับคำแนะนำสั่งสอนชี้แจง ให้ไปปฏิบัติตาม โดยสมควรแก่ธรรมะแล้ว โรคหูหนวกนั้นก็ค่อยๆ หายไป จนได้ยิน.

กิจที่ที่ได้ยินนั้นนับว่าแปลกประหลาดมาก คือได้ยินสิ่งที่ไม่เคยได้ยิน; ไม่ใช่หมายความว่า มีคนพูดให้ได้ยิน แล้วก็ได้ยิน แล้วก็เข้าใจ; นั้นยังน้อยเกินไป. ที่ดีจริงๆ นั้น มันได้ยินของตัวเอง โดยไม่ต้องมีใครมาพูดใส่หูให้ฟัง; เพราะว่าข้อนี้ท่านได้เปรียบเทียบไว้อย่างอุปมาว่า *เสียงของธรรมะนั้นดังลั่น ดังก้อง อยู่เสมอ เป็นเสียงของธรรมะ ที่ดังลั่นยิ่งกว่าเสียงฟ้าผ่าหรือเสียงใดๆ หมด. แต่บางทีก็ทำอุปมาให้ชัด และลึกยิ่งลงไปอีกว่า เป็นเสียงของความเจ็บ หรือความไม่มีเสียง หรือเรื่องของความสงบที่ไม่มีเสียง* แต่กลับมีเสียงดังยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ.

นี้หมายความว่าธรรมะนั้น ถ้าผู้ใดปฏิบัติจนกระทั่งมองเห็นธรรมะ เข้าใจธรรมะ ชีมซาบ รู้สึภธรรมะนั้นแล้ว ก็มีอาการปานประหนึ่งว่าได้ยินเสียงที่ดังที่สุด หรือได้เห็นภาพที่แจ่มแจ้งที่สุดก็ได้. มันเป็นเหมือนกับเสียงที่ดัง

อยู่ในภายใน คือในจิตใจของตัวเอง ว่าอะไรเป็นอย่างไร, อะไรเป็นอย่างไร, โดยที่ไม่ต้องมีใครมาพูด. แต่ก็ได้ยินเสียงในภายใน เป็นเสียงของธรรมชาติ, เป็นเสียงของความสงบ. เมื่อเป็นผู้ที่มีการได้ยินถึงขนาดนี้ จึงจะกล่าวได้ว่า เขาเป็นคนหายจากการหูหนวกโดยสิ้นเชิง. ธรรมชาติของพระพุทธเจ้าทำให้คนหายหูหนวกได้ ในลักษณะอย่างนี้.

หรือถ้าจะเปรียบว่า การประกาศธรรมจักรของพระองค์ทำให้คนใบ้พูดได้^{นี้}. ท่านลองนึกดูเถิดว่า คนใบ้นั้น ต้องหูหนวกด้วย มีหูหนวกมาแต่กำเนิดด้วย มันจึงจะเป็นใบ้ มันจึงพูดไม่ได้; แต่เดี๋ยวนี้มันไม่หนวกแล้ว มันก็พูดได้ดั่งลิ้นเท่ากับเสียงของพระธรรม ยิ่งกว่าเสียงของฟ้าผ่า. ^{นี้}แหละคิดดูเถิดว่า คนใบ้สามารถจะพูดได้ดั่งยิ่งกว่าเสียงของฟ้าผ่า, และเป็นเสียงที่มีความหมายอันมีค่าสูงสุด คือ ทำความดับทุกข์ได้นั่นเอง.

หรือถ้าจะพูดโดยอุปมาว่า การประกาศธรรมจักรของพระองค์ มีอำนาจจนถึงกับ ทำให้คนง่อยลุกขึ้นวิ่งได้. ^{นี้}หมายความว่า คนปัญญาสัตว์ทั่วไปนั้น มันเหมือนกับคนง่อย เพราะมันจมอยู่ในเลน. ท่านต้องนึกให้มองเห็นภาพของสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งกำลังจมอยู่ในเลน; โดยเฉพาะที่เป็นสัตว์ตัวโตๆ เช่น ช้าง ด้วยก็ยิ่งดี ว่าช้างที่จมอยู่ในเลนนั้นมันกระดุกกระดิกได้อย่างไร, มันจะวิ่งไปไหนได้. ^{นั่น}แหละคือความเป็นง่อยที่แท้จริงของบุคคลผู้จมอยู่ในเลน หรือเปือกตม กล่าวคือ กาม; ได้แก่สิ่งที่มายั่วยวน ผูกมัดตรึงไว้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ยิ่งกระดุกกระดิก ก็ยังมีแต่จะจมลึกลงไปกว่าเดิม, ยิ่งเคลื่อนไหวก็มีแต่ยิ่งจมลงไปทุกที. เหมือนกับช้างที่จมเลนจนกระทั่งตายอยู่ในนั้น.

บุรุษนั้นก็จมอยู่ในเบือกตม กล่าวคือ กาม มีอาการกระดุกกระดิกไปไม่ได้, คือว่า จะขึ้นจากเบือกตมกล่าวคือกามนั้นไม่ได้. นี่คืออาการที่เป็นง่อยลุกขึ้นเดินไม่ได้ ของบุรุษหรือสามัญสัตว์ ต่อเมื่อได้ฟังธรรมะที่พระองค์ทรงประกาศ เข้าใจธรรมะนั้นปฏิบัติแล้ว ก็ลุกขึ้นวิ่งได้ คือขึ้นจากเบือกตมกล่าวคือกามนั้นได้, เป็นผู้เอาชนะความทุกข์ทั้งปวงได้. คนง่อยลุกขึ้นวิ่งได้ แสดงอาการว่าเร็งบันเทิงอยู่ในธรรมด้วยเหตุนี้.

ตัวอย่างเพียงเท่านั้นหรืออุปมาเพียงเท่านั้นก็เพียงพอแล้ว ที่จะให้เกิดความเข้าใจแก่เราท่านทั้งหลาย ว่าเราสามัญสัตว์นั้น มีอาการเหมือนกับคนตาบอด คนหูหนวก คนใบ้ และคนง่อย เป็นต้น. ถ้าเรามีความประสงค์ที่จะพ้นจากอาการทุพพลภาพ เหล่านี้แล้ว ก็ไม่มีทางอื่นใดนอกจาก *อาศัยยานุภาพของพระธรรม* ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้วทรงประกาศนั่นเอง.

จึงหวังว่าท่านทั้งหลายจะได้ *ทำในใจโดยแยบคาย เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ตามนี้ได้ด้วยกันทุกคน* *ไม่ให้เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์และพบพระพุทธศาสนา*; เพราะท่านยังได้กล่าวไว้ในที่บางแห่งว่า แม้แต่สัตว์เดียรัจฉาน ก็ยังพอใจในการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. เราที่เกิดมาเป็นมนุษย์ มีระดับสูงกว่าสัตว์เหล่านั้น จะไม่พอใจในพระธรรมของพระพุทธเจ้าได้อย่างไรเล่า. แต่ก็ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ถ้ายังเป็นคนหูหนวก ตาบอด เป็นคนใบ้ เป็นคนง่อยอยู่แล้ว ก็ไม่มีทางที่จะพอใจในธรรมะของพระพุทธเจ้าได้เลย; เพราะไม่เข้าใจ ไม่ได้ยิน ไม่ได้เห็น ไม่ได้สัมผัส ต่อธรรมะของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น.

เพราะฉะนั้น เราจะต้องเตรียมตัว จัดทำทุกๆ ประการ ที่จะให้
 ธรรมะนั้นถึงเรา, หรือให้เราถึงธรรมะนั้น ด้วยการกระทำที่ถูกต้อง แยกกาย
 และสมบุรณ์ และด้วยความพากเพียร เพื่อให้เร็วเข้า. อย่าได้รัรืออยู่ เพราะว่า
 เวลานั้น รู้สึกว่า จะมีน้อยเกินไปสำหรับการเข้าถึงธรรมะ ซึ่งเป็นของลึกและ
 ละเอียด; เราจำเป็นที่จะต้องพยายามทำให้ทันแก่เวลา. เหมือนกับเราจะชักผ้า
 ทำไมเราต้องนึกถึงว่า จะมีแดดหรือไม่มีแดด แล้วเราจะต้องนึกถึงข้อที่จะต้องรีบ
 ชักตั้งแต่ตอนเช้า เพื่อจะผิงแดดให้มันแห้งทันเวลา.

ความฉลาดในลักษณะอย่างนั้นมิได้, มันมิได้โดยลำพังเราเอง; แต่
 แล้วทำไมจึงมามีความโง่ ในการที่จะปล่อยให้เวลาล่วงไปโดยไม่มี ความก้าว
 หน้าในทางธรรม. จนเวลานั้นไม่พอ, กลายเป็นคนเฒ่าเข้าโรงไป โดยไร้ความ
 หมายใด ๆ ทงสน ไม่มีคุณธรรมอันใดเหลืออยู่ เพื่อเป็นทตงแห่งความเคารพนับถือ
 เลื่อมใส หรือถือเอาเป็นตัวอย่างของบุคคลใดได้เลย. นี่แหละเรียกว่า เกิดมา
 ตายเปล่า ไม่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและทั้งแก่ผู้อื่นด้วยเหตุนี้.

เมื่อเป็นผู้มีสติปัญญา่อมสามารถบำเพ็ญประโยชน์ ทั้งแก่ตนเองและ
 ทั้งแก่บุคคลอื่น; เพราะฉะนั้น จำเป็นที่จะต้องรีบสร้างสรรค์คุณธรรม ให้สำเร็จ
 ประโยชน์ขึ้นมาให้ได้. ถ้าหากไม่ได้แก่คนอื่น ก็ต้องให้ได้แก่ตัวเองก่อนและ
 โดยแน่นอน; เกี่ยวกับตัวเองนี้จะดูจะง่ายกว่าคนอื่น คนทั่วไปก็เชื่อกันอย่าง
 นั้น. แต่ว่า ธรรมะนั้นเป็นของประหลาดอยู่อย่างหนึ่ง ในข้อที่ว่า ถ้าสามารถ
 ทำให้แก่ตัวเองได้ ก็จะเป็นการทำให้แก่บุคคลอื่นพร้อมกันไปในตัว, คือ
 เพียงแต่มีธรรมะอยู่ในตัว มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ด้วยธรรมะเท่านั้น ก็เป็นประโยชน์
 แก่บุคคลอื่น อย่างยิ่งและอย่างสูงสุดเสียแล้ว.

ขอให้ท่านทั้งหลายลองพยายาม หรือว่าลองพยายามนิดๆ คิดดู ก็ จะเห็นความจริงข้อนี้ได้ ว่าคนที่มีธรรมะอยู่ในตัวนั้น กลายเป็นคนที่มีประโยชน์แก่บุคคลอื่นในโลกนี้ โดยรอบข้างอยู่ได้อย่างไรกัน? เพราะว่าคนที่มีธรรมะนั้นย่อมเป็นเหมือนแดน เขตแดน อันเป็นที่ขานออกมาแห่งประโยชน์และความสุข, หรือเป็นแดนที่ขานออกมาของความสะอาด สว่าง และสงบ คืออย่างน้อยที่สุดก็ย่อมส่องแสงสว่าง คือเป็นตัวอย่างที่ดีของบุคคลที่อยู่ข้างเคียง; ถือเอาเป็นนิทศน์อุทาหรณ์, ถือเอาเป็นสิ่งที่เปรียบเทียบ จนเกิดความรู้ความเข้าใจได้โดยลำพังเขาเองเหมือนกัน แม้ไม่ต้องพูดกันสักคำเดียว.

ท่านจึงกล่าวว่า การที่มีพระอรียเจ้าอยู่ในโลกนี้ เป็นการได้ที่ดีของสัตว์โลกทั้งหลาย; เพราะฉะนั้นเราท่านทั้งหลายทุกคน จึงได้มองเห็นคุณค่าอันสูงสุดของพระธรรม ในฐานะที่เป็นสิ่งที่ควรน้อมนำเข้ามาสู่ตน หรือน้อมนำตนเข้าไปสู่ธรรม แล้วแต่จะกล่าวจะเรียก; แต่ให้มีผลเป็นการเข้าถึงธรรมโดยสมควรแก่ธรรม ให้สมกับการที่เกิดมาเป็นมนุษย์ พบพระพุทธศาสนา, ตั้งอยู่ในฐานะเป็นอุบาสกอุบาสิกา ผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย หรือพระธรรมนั้น.

....

ธรรมเทศนา ที่ได้วิสันามาแล้ว ในตอนกลางวัน นั้น เป็นเนื้อความของ **พระพุทธภาษิตที่เรียกว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร** อันแสดงให้เห็นโดยหลักว่า การที่จะดำเนินไปถูกทางนั้น ต้องเดินสายกลาง เว้นเสียจากการแกว่งสุดโต่งไปทางข้างๆ จะเป็นข้างซ้ายหรือข้างขวาก็ตาม คือไม่หย่อนหรือไม่ตึงนั่นเอง. โดยความหมายก็คือ ไม่อ่อนบ่อแป้ไปในทางกามคุณ, แต่ก็ไม่ตึงเครียดไปในการทำ

ร่างกายให้เจ็บปวด ทุกข์ยากลำบากเปล่า, และจะต้องทำให้มีการดำเนินไปในท่ามกลางหรือสายกลาง หรือระหว่างกลาง คือความพอเหมาะพอสม ที่เรียกกันว่าสัมมา หรือความถูกต้อง.

เพราะฉะนั้น จึงต้องมีความถูกต้องในสิ่ง ๘ สิ่ง คือ *ความถูกต้องในความคิดเห็น* ความถูกต้อง*ในการให้ฟัง* ความถูกต้อง*ในการพูดจา* ความถูกต้อง*ในการกระทำ* ความถูกต้อง*ในการดำรงชีวิต* ความถูกต้อง*ในความพากเพียร* ความถูกต้อง*ในการคุมสติ* ราลึกประจำตน และความถูกต้อง*ในการดำรงจิตมั่น*. เมื่อมีความถูกต้อง ๘ ประการนี้ ซึ่งเรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ แล้ว ก็ชื่อว่า เป็นผู้เดินอยู่ตรงกลาง ไม่แกว่งไปทางที่สุดโต่งหรือเกินไป. นี้เพราะเหตุใด? นี้เพราะเหตุแห่งความถูกต้อง นั่นเอง. ความถูกต้องจึงหมายถึงความพอเหมาะพอดี และก็เป็นความสมบูรณ์อยู่ในตัวมันด้วย.

การที่เราประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนนี้ บางทีเราก็ไม่จำแนกเป็นมรรคมีองค์ ๘ ไม่มองเห็นเป็นความถูกต้องถึง ๘ ประการ; แต่ถึงอย่างนั้น มันก็ยังต้องเป็นความถูกต้องอยู่นั่นเอง, เป็นความพอเหมาะพอดี และเป็นความสมบูรณ์อยู่ในตัวมันเองนั่นเอง. เพราะฉะนั้น เราจึงมีทางที่จะรวบรัดความถูกต้องนี้ ให้มาอยู่ในหลักเกณฑ์ที่สั้น ๆ ง่าย ๆ หรือเพียงอย่างเดียว เพื่อให้เหมาะสมกับการประพฤติปฏิบัติของบุคคล ผู้มีสติปัญญาตามธรรมดาสามัญ ไม่สามารถจะท่องจำหรือจะคิดนึกอะไรได้อย่างกว้างขวาง จึงได้พยายามที่จะรวบรัดใจความของพระพุทธภาษิตนั้น ให้มาอยู่ในรูปของการปฏิบัติลัด ๆ สั้น ๆ ที่เรียกว่า การทำลายเสียหรือดับเสีย ซึ่งตัวกูและของกู.

ข้อนี้ถ้าฟังดู ก็เป็นคำหยาบและแปลกอยู่ ที่เป็นคำหยาบนั้นเพราะใคร ๆ ก็ถือว่าคำว่า *ตัวกู* — *ของกู* นั้นเป็นคำหยาบ แต่ในที่นี้ *ไม่ได้มุ่งหมายจะให้เป็นคำหยาบ*; แต่มุ่งหมายจะเป็นการชี้ให้เห็น ถึงภาวะในขณะจิตที่มีความกลัดกลุ้มจัด ไปในทางราคะกัฏฐิ โลภะกัฏฐิ โทสะกัฏฐิ โมหะกัฏฐิ มั่นย่อมเป็นความกลัดกลุ้มไปในรูปแบบของตัวกู และของกูนี้ทั้งนั้น. ตามปกติ ก็พูดว่า ฉัน ว่า เธอ ว่า ข้าพเจ้า แต่พอกลัดกลุ้มขึ้นมา ก็ระเบิดออกเป็นตัวกู และเป็นของกู นี้เพราะเหตุอะไรเล่า? นี้ก็เพราะเหตุที่ว่ากิเลสตัณหา ที่เป็นหน้าตาแท้จริงของมันนั้นคือตัวกู และของกู เป็น ความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูและของกู. ถ้าเรียกให้เพราะก็อาจจะเรียกได้เพราะอย่างยิ่ง โดยภาษาดั้งเดิม คือภาษาบาลีนั้นว่า *อหังการ* และ *มมังการ*.

อหังการ แปลว่า *การกระทำว่าเรา*, *มมังการ* แปลว่า *การกระทำว่าของเรา*; แต่ใจความสั้น ๆ ของมันก็คือ ตัวกูและของกูนั่นเอง. *อหังการ* ก็คือความยึดถือว่าตัวกู. *มมังการ* ก็คือ ความยึดถือว่าของกู; เพราะฉะนั้นในคนทุกคนจึงเต็มไปด้วยอหังการ และมมังการ อยู่ตลอดเวลา; ดังที่ได้เคยเล่านิทานเรื่องลิงล้างหูให้ฟังอยู่บ่อย ๆ ซึ่งหวังว่าทุกคนยังคงจำได้ ว่า :-

มนุษย์นี้ถูกค่าโดยถึงตัวหนึ่ง ซึ่งพลัดเข้ามาอยู่ในหมู่มนุษย์ ว่าในหมู่มนุษย์นี้ ไม่ได้ยินคำอะไร นอกจากคำว่า *ตัวกู* — *ของกู* ดังแซ่ไปหมด ทั้งในรั้วในวังก็ตาม บ้านนอกคอกนา ทั้งกลางวันและกลางคืน, ได้ยินแต่ว่า ลูกของกูเมียของกู ทรัพย์สมบัติเงินทองข้าวของของกู หรืออะไรทำนองนี้. นี่ย่อมแสดงอยู่ในตัวเองแล้วว่า แม้จะไม่ออกเสียงว่า เป็นตัวกูหรือเป็นของกู แต่มันก็มีความหมายเป็นตัวกูหรือของกู ดังก้องอยู่ในจิตในใจของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น.

เพราะฉะนั้น หลักธรรมะในพระพุทธศาสนา จึงมีหลักไปในทางที่จะดับเสียซึ่งตัวกูและของกู อันเป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งปวง, ที่กล่าวอย่างสั้นว่าไฟเพราะ ก็กล่าวว่า ดับเสียซึ่ง *อหังการ* และ *มมังการ*; เมื่อหมดอหังการมมังการแล้ว ก็หมายความว่าหมดกิเลสตัณหาโดยสิ้นเชิงนั่นเอง. เพราะฉะนั้น การที่เอามากล่าวสั้น ๆ เพื่อท่านทั้งหลายจำง่ายเข้าใจง่าย ว่าตัวกูหรือของกู *ไม่ควรจะถือเป็นคำหยาบเลย*, ถือว่าเป็นการกล่าวตรงไปตรงมา เพื่อให้ตื่นขึ้นอย่าให้ลึกซึ้งจนเข้าใจไม่ได้อยู่ตามเดิม.

พอพูดว่าตัวกู - ของกู เท่านั้น คนที่มีอะไรเป็นตัวกู - เป็นของกู อยู่ทุกวัน ๆ ก็สะดุ้งทันที; เพราะมันเข้าไปถึงจิตใจถึงใจของตน ที่มีตัวกู และของกู เต็มอัดอยู่ในนั้น เข้าใจได้โดยไม่ต้องพูดกันมากคำ. เพราะฉะนั้นแหละจึงได้ยกเอาคำ ๒ คำนี้ขึ้นมา เป็นบทสำหรับสอน สำหรับชี้แจง สำหรับแนะให้ปฏิบัติ; แต่ก็ไม่ใช่เป็นเรื่องนอกกลุ่มนอกทาง หรือนอกคอกของพระพุทธเจ้าเลย, เป็นการกล่าวไปตามแนวของพระธรรมนั้น เพียงแต่ *เปลี่ยนคำให้ทั้งกันสั้น ๆ ง่าย ๆ เพื่อประหยัดเวลา*.

การประกาศพระพุทธศาสนานั้น ได้กล่าวแล้วแต่เมื่อตอนกลางวันนั้นว่า เป็นเหมือนกับการประกาศอิสรภาพ จากความยึดครองบีบคั้น ของตัวกูและของกู ซึ่งเป็นตัวกิเลสตัณหา เป็นภุมตปิศาจ เป็นพญามาร ที่ทำการยึดมนุษย์ไว้ ไม่ให้มีอิสรภาพ; ทำการกดขี่ข่มเหงทรมานมนุษย์ ให้ตกอยู่ในกองทุกข์.

เราจะต้องหลุดออกมา จากการกดขี่ข่มเหง ของกิเลสพญามารตัวนี้ จึงจะเป็นอันว่าได้ประสบอิสรภาพ ซึ่งเรียกโดยบาลีว่า *วิมุตติ, วิมุตติ* แปลว่า *ความหลุดพ้น ความหลุดรอด หรือความรอดออกไปได้*; นั่นคือ อิสรภาพตาม ความหมายของพระพุทธศาสนา ไม่ใช่อิสรภาพของเด็กอมมือ อย่างที่ชาวโลกนี้ เขาพูดกันว่า *เดี๋ยวนี้ ชาตินั้นชาตินี้ สูญเสียอิสรภาพ ชาตินั้นชาตินี้ ได้อิสรภาพ มาแล้ว ดั่งนี้เป็นต้น*; นั่นมัน*เป็น*อิสรภาพของเด็กอมมือทั้งนั้น.

อิสรภาพที่แท้จริงนั้น คืออิสรภาพที่ไม่ถูกผูกมัดบีบคั้น หรือ พญามาร หรือ กิเลสครอบงำ นั่นจึงจะเป็นอิสรภาพที่แท้จริง, คือมีจิตใจเกลี้ยงเกลาจากการถูกกดขี่ข่มเหงโดยสิ้นเชิง, เป็นผู้ที่ไม่มีความทุกข์มาแผ้วพานแต่ประการใด นี้เรียกว่า อิสรภาพ.

แล้วใครเล่าที่เป็นนายมากดขี่ข่มเหง? มันก็คือ ตัวกู และ ของกูที่ เต็มอึดอยู่ในจิตในใจนั่นเอง. พุทเพียงเท่านั้นก็คงจะเข้าใจได้แล้วว่า ตัวกู นั้นแหละ มันทำลายอิสรภาพของตัวกู. ในที่สุดถึง จงไม่รู้ว่าเป็นตัวกู จริงๆ นั้นมันอยู่ที่ไหน? ตัวไหนจะเป็นตัวกู-ของกูที่แท้จริง? นี้ก็เพราะเหตุว่า เข้าใจผิด ในความจริงของธรรมชาติ. ตาม *ความจริงของธรรมชาติ* นั้น *หามืออะไร ที่เป็นตัวกู, เป็นตัวกูที่แท้จริง หรือเป็นตัวกูที่หลอกลวงไม่*, คือมันไม่มีอะไรที่เป็น ตัวกูเสียเลย. มันมีแต่ของ ๒ อย่าง หรือ ๒ ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งก็คือกิเลสตัณหา ความโง่ความหลง ที่เป็นเหตุให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกูหรือของกูนี้ฝ่ายหนึ่ง อีกฝ่าย หนึ่งนั่นคือสติปัญญา ความบริสุทธิ์สะอาดหมดจดจากกิเลส ซึ่งตรงกันข้าม กับความเศร้าหมองหรือกิเลส; อันนั้นคือความหมดความคิดนึกยึดถือ ว่าตัวกูหรือ ของกู.

กล่าวสั้น ๆ ก็มีแต่ ๒ อย่าง คือมี กิเลส กับ สติปัญญา ถ้าฝ่ายกิเลสเข้ามาครอบงำแล้ว มันก็เป็นตัวกู เป็นของกู กลุ้มไปหมด เต็มไปหมดทั้งโลก; แต่ถ้ามีสติปัญญาชนิดที่แท้จริง ของพระพุทธเจ้าเข้ามาแล้ว ตัวกูและของกูก็หายหน้าไปหมดเหมือนกัน; มีแต่สติปัญญา หรือ ญาณทัสสนะ ซึ่งเป็นเหมือนกับดาบ มีด หรืออาวุธที่คม ที่จะฟาดฟัน ตัวกูหรือของกู ให้สูญหายกระจัดกระจายไป ไม่รื้อหน้าอยู่ได้.

เพราะฉะนั้น เมื่อใดมีสติปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเข้ามาแล้ว ในที่นั้นก็มีแต่ความสะอาด สว่าง สงบ ไม่มีมีแววของตัวกูหรือของกูเลย. ในจิตใจของบุคคลใด มีสติปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว มันก็เท่ากับว่ามีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มาอยู่ในจิตใจของบุคคลนั้น. ในบุคคลนั้นก็ไม่มีผีปศาจ ที่เรียกว่าตัวกู หรือของกูนั้นเหลืออยู่ได้เลย, จึงมีจิตใจที่สะอาด สว่าง สงบ นับว่าเป็นการได้ สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้. นี่แหละ คือเรื่องของเรา. นี่แหละคือปัญหา หรือตัวปัญหาอันแท้จริงของเรา ในการที่ว่าเรา มาเกี่ยวข้องกับพระศาสนา หรือธรรมะนี้ทำไมกัน.

หรือจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็กล่าวได้ว่า ในการศึกษา และการปฏิบัติ พระพุทธศาสนาทางหมดนั้น มันมีมูลเหตุสำคัญอยู่ที่ตรงตัวกู นี้เอง, อยู่ที่ตัวกู และของกูนี้เอง; เพราะฉะนั้น การปฏิบัติของเรา มันไม่เกี่ยวกับเรื่องอื่นเลย มันเกี่ยวกับตัวกูและของกูไปเสียทั้งนั้น. ถ้าจะพูดให้เห็นชัด ๆ ออกไปอีก ก็จะต้องแบ่งการปฏิบัติ ที่เกี่ยวกับตัวกู หรือของกูนี้ออกเป็น ๓ ชั้น คือว่า **การปฏิบัติในขั้นต้น** นั้น ปฏิบัติ **เพื่อให้มีตัวกูหรือของกูชนิดที่ดี** ที่สมมติเรียกกันว่า เป็นฝ่ายดี ฝ่ายบุญ ฝ่ายกุศล ให้เป็นมีตัวกูหรือของกู ที่เป็นบุญเป็นกุศล คือเป็น

ฝ่ายดี. ที่ขึ้นขึ้นไปเป็น **ชั้นกลาง** เลื่อนขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งนั้น คือการปฏิบัติที่ **ทำให้ตัวกูหรือของกูลดลง ๆ ๆ ๆ** เรื่อยไป ส่วนที่เป็นการปฏิบัติ **ชั้นสุดยอด** นั้น คือ **หมดตัวกูโดยสิ้นเชิง.**

ท่านทั้งหลายลองพิจารณาดูให้เห็นความจริงในข้อนี้ จนจับหลักให้ได้เสียก่อนว่า การปฏิบัติธรรมะของเราทั้งหมดทั้งสนนนั้น มีอยู่ ๓ ชั้นอย่างนี้จริง ๆ. โดยทั่วไปได้รับคำสั่งสอนให้ปฏิบัติดี ให้สร้างบุญสร้างกุศล **นี่ก็เพื่อจะให้ได้มาซึ่งตัวกูหรือของกูที่เป็นชนิดเสียก่อน;** เพราะว่า ถ้าผิดจากนี้หรือตรงกันข้ามจากนี้ กล่าวคือ **ไม่มีการปฏิบัติธรรมะแล้ว** มันก็หมายถึงการที่มีตัวกู **ชั้นเลว,** มีตัวกูของกูชั้นที่เป็นกิเลสตัณหาเต็มที, คือเป็นการทำชั่ว เป็นการทำบาป เป็นตัวกูหรือของกูของสัตว์นรก ซึ่งท่านทั้งหลายก็รู้กันอยู่ในความหมายของคำคำนี้ ว่ามันหมายความว่าอย่างไร. เป็นตัวกูหรือของกูอย่างสัตว์นรก ก็คือ **ทำชั่วทำบาป ไม่มีความดี ไม่มีบุญ ไม่มีกุศล.** แต่เวลานั้นไม่ต้องการปฏิบัติ ไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติ; เพราะฉะนั้น **ไม่ต้องพูดถึง** เพียงแต่ปล่อยไปตามอำนาจของกิเลสตัณหาก็กพอแล้ว มันก็จะมีตัวกู หรือของกู ที่เป็นบาป เป็นความชั่ว เป็นการตกนรกทั้งเป็น **อยู่ในตัวมันเองแล้ว** ตัดออกไปได้ **ไม่ต้องพูดถึงเลย.**

....

ที่จะพูดถึงก็คือเรื่อง การปฏิบัติ ในขั้นต้น จึงได้แก่การปฏิบัติที่ทำให้เกิดมีตัวกู หรือของกูที่ดี คือเป็นบุญ เป็นกุศลนั่นเอง. ข้อนี้ย่อมาหมายถึงการควบคุมกิเลสตัณหา **ชั้นหนึ่งก่อน** ขึ้นมาแล้ว; เพราะว่าถ้าไม่มีการควบคุมกิเลสตัณหาแล้ว ตัวกูหรือของกูก็จะมีแต่ชั้นเลวไปเสียทั้งนั้น. พอเริ่มควบคุมด้วยการปฏิบัติธรรม ตัวกูก็ค่อยสะอาด มาเป็นตัวกูที่ดี หรือของกูที่ดีขึ้น ซึ่งมี

เรื่องยืดยาว ในการทำความดี ทำบุญ ทำกุศล เป็นคนดีอยู่ในโลกนี้ ซึ่งท่านทั้งหลายก็ทราบได้เองแล้วอีกเหมือนกัน. อตมาจึงไม่จำเป็นที่จะต้องนำมาพิจารณาให้ฟังให้เสียเวลา.

จะรวบรัดไปในข้อที่ว่า แม้ว่าจะมีตัวกูหรือของกูที่ดีอย่างไร มันก็ยังพ้นทุกข์ไปไม่ได้, ยังจะต้องมีความทุกข์ไปตามแบบของตัวกูที่ดี. หมายความว่า จะเป็นเศรษฐีร่ำรวย หรือจะมีอำนาจวาสนา หรือว่าจะมีอะไร ๆ เป็นเทวดา มันก็ยังมีทุกข์ไปตามแบบของเศรษฐี ของพระราชา หรือของเทวดาอยู่นั่นเอง. แม้ว่าจะเป็นผู้บวช สัตบุรุษที่เต็มไปด้วยบุญกุศล มีตัวกู-ของกูอย่างดี มันก็ยังร้องไห้เพราะความทุกข์ บางอย่างบางประการ ที่ตนยังดับไม่ได้; และสิ่งที่เป็นมูลเหตุของการร้องไห้นั้น ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าตัวกู ที่ว่าดีนักนั้นแหละ เป็นเหตุให้ร้องไห้ได้มาก สมกับที่มันดีมากเหมือนกัน. นี้ก็เพราะความยึดถือในตัวกูที่ดี.

แม้ว่าจะมีความสะดวกสบายอย่างอื่น แต่ก็ไม่สามารถจะเอาชนะความทุกข์ที่เป็นของธรรมชาติ คือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นต้นได้; เพราะฉะนั้น คนที่ประพฤติดี มีความดี มีบุญมีกุศล ก็ยังต้องทนทุกข์ทรมานเพราะความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ที่ตนเข้าไปยึดถือเอามาเป็นตัวกู หรือเป็นของกูด้วยเหมือนกัน.

ทางที่จะดับทุกข์ บรรเทาทุกข์นั้น จึงกลายเป็นว่า ต้องให้ตัวกูนั้นน้อยลงไป; แม้ว่าจะเป็นตัวกูที่ดี ที่เต็มไปด้วยบุญด้วยกุศล ก็อย่าให้ตัวมันโตนัก ทำให้มันลดน้อยลง ๆ ตามลำดับ คือมีความเห็นแก่ตัว หรือความยึดมั่น

ถ่อมกว่าของตัวนี้หน่อยลง ๆ จิตใจมันจึงจะค่อยเบา คือมีความทักข์น้อยลง ๆ การปฏิบัติขั้นสูงขึ้นมาจากขั้นปุถุชน และเริ่มเลื่อนขึ้นมาเป็นชนของบัณฑิต หรือของพระอริยเจ้าแล้ว คือมีตัวกู ที่เบาบางลง ลดน้อยถอยลงตามลำดับ; แต่ว่ายังไม่ถึงขั้นสุดยอด ยังมีตัวกูเหลืออยู่.

เหมือนกับที่มีสอนอยู่ในลัทธิต่างๆ ในสมัยพุทธกาล ในสมัยที่พระพุทธเจ้าท่านเกิดขึ้นนั้น ไม่ใช่ว่าจะไม่มีใครที่สอนถูกต้องเสียเลย; มีการสอนที่ถูกต้องเหมือนกัน แต่ก็ไม่สามารถจะทำให้ตัวกูหมดสิ้นได้, เพียงแต่ให้ตัวกู น้อยลงได้เท่านั้นเอง มันจึงไม่ดับทุกข์สิ้นเชิง. เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์ จึงกล่าวทรงยืนยันว่า ธรรมะนั้นๆ ยังไม่พอ เพื่อจะดับทุกข์สิ้นเชิง. พระองค์ จึงไม่พอใจในธรรมะเพียงเท่านั้น และทรงหลีกเลี่ยงออกไปค้นคว้าของพระองค์เอง จนได้ธรรมะที่สามารถดับตัวกูได้สิ้นเชิง มาสอนพวกเราทั้งหลาย, กล่าวคือ การตรัสรู้ถึงธรรมะ ที่สามารถถอนความยึดมั่นถือมั่น ว่าอัตตา หรือ อัตตนิยา ได้สิ้นเชิงนั่นเอง, เป็นการทำลายตัวกูหรือของกูให้สิ้นเชิงลงไป.

ทั้งหมดนี้สรุปความได้ว่า การปฏิบัติเกี่ยวกับตัวกูนั้นมีอยู่เป็น ๓ ชั้น : ชั้นที่หนึ่งให้มีตัวกูหรือของกูที่ดี. ชั้นที่สองให้มีตัวกูหรือของกูนี้หน่อยลง ๆ. และ ชั้นที่สามให้หมดตัวกูเสียเลย ดังนี้.

ท่านทั้งหลายลองคิดดูต่อไปว่า เราต้องเสียเวลา พุดถึงเรื่องตัวกูที่ดี หรือตัวกูที่หน่อยลง ๆ ทำไม่กัน? ถ้าเราสามารถที่จะยึดหลักที่หมดตัวกูได้ทันแก่ เวลา. เราจะพุดกันแต่เรื่องหมดตัวกู ให้ทันแก่เวลา จะไม่เป็นการดีกว่าหรือ? ถ้าเป็นความถูกต้องอย่างนั้นแล้ว เราก็ควรจะวินิจฉัยกัน ถึงเรื่องการดับหมดของ

ตัวกูจะดีกว่า; เพราะว่าเวลายังเหลือน้อยสำหรับชีวิตนี้. เมื่อยุติกันไปในลักษณะเช่นนี้แล้ว เราก็อสนใจแต่ในการปฏิบัติเพื่อทำให้หมดตัวกู ดังที่เราจะพูดกันทั่วไป โดยคำพูดอย่างอื่นว่าพระนิพพานนั้นเป็นอย่างไร? ทำอย่างไรจึงจะบรรลุถึงนิพพาน ทันแก่ความต้องการของเรา? ดังนี้ เป็นต้น.

.....

การปฏิบัติเพื่อให้ดับเสียซึ่งตัวกูและของกู คือหมอดูปาทานที่ยึดถือว่าเราว่าของเรานั้น เราอาจจะมองให้กว้างจนสามารถจะพบได้ว่า เรามีโอกาสอยู่ถึง ๒ ประเภท คือ ตามปกติ ธรรมดาสามัญวันหนึ่งๆ นี้ เราก็อปฏิบัติไปเรื่อยๆ. แต่แล้วก็จะถึง โอกาสสุดท้าย คือ ในขณะที่ร่างกายจะแตกดับ หรือที่เราเรียกกันว่า ความตายมาถึง โอกาสนั้นก็จะเป็นโอกาสอย่างยิ่งอีกครั้งหนึ่ง ที่จะดับเสียซึ่งตัวกู. ถ้าเรารู้จักทำให้ถูกวิธี ในแบบที่เรียกว่า “ตกกระไดแล้วก็พลอยกระโจนให้ถูกวิธี” มันก็จะที่เดียวถึงด้วยเหมือนกัน.

แต่^{นี้} อุปสรรคมันเกิดขึ้น ด้วยเราสร้างขึ้นมาเอง คือว่าคนส่วนมากนั้น มักจะถือกันเสียว่า นิพพาน^{นี้} เป็นเรื่องสูงเกินไป อย่าไปพูดถึงเลย. พอเพื่อนฝูงมาชวนคุยถึงเรื่องนิพพาน ก็ปฏิเสธไม่ยอมคุยด้วย; บางคนถึงกับด่าเขาด้วยซ้ำไป ว่าเป็นคนที่เพ้อเกินไป เป็นคนที่ทะเยอทะยานมากเกินไป ถึงกับไปสนใจในเรื่องนิพพาน ซึ่งอยู่สูงสุดเหลือวิสัยของตน. เพราะฉะนั้น เรื่องนิพพาน จึงถูกยกไว้เป็นเรื่องที่สูง เกินไปกว่าที่จะเอามาปรึกษาหารือกัน.

ข้อนี้จะเห็นได้โดยประจักษ์ เป็นพยานชัดเจนอยู่ในหมู่พวกท่านทั้งหลาย ที่สนทนากันอยู่นั่นเอง, เป็นอุบาสกเป็นอุบาสิกาแท้ ๆ ก็ยังตวาดคนที่เอาเรื่องนิพพานมาพูด, เป็นภิกษุสามเณรแท้ ๆ บางทีก็เป็นเจ้าวัดเป็นสมภารด้วย ก็ยังตวาดคนที่เอาเรื่องนิพพานมาพูด; ทั้งนี้เพราะว่า เขาต้องการจะพูดเรื่องทำไร่ทำนา เรื่องสร้างกุฏิวิหาร สร้างนั้นสร้างนี้ให้ครึกครื้น สรวลเสเฮฮากันไปที่เดียว. หรือว่าอย่างเจียมตัวหน่อย ก็จะยอมให้พูดถึงแต่เรื่องศีล สมาธิ ปัญญา ชั้นต้น ๆ ต่ำ ๆ ทำบุญให้ทานกันไปตามเรื่อง ไม่ยอมให้พูดถึงเรื่องนิพพาน.

ลองคิดดูเถิดว่า เมื่อวางหลักเสียอย่างนี้แล้ว เรื่องของพระนิพพาน หรือเรื่องการดับของตัวกู่นั้น มันจะลึกซึ้ง อยู่ลึกหรือว่าถึงกับสาบสูญไปได้หรือไม่? หรืออย่างไรรกัน? นี่แหละคือมูลเหตุอันแท้จริง ที่ทำให้อุบาสกอุบาสิกา ภิกษุสามเณร ไม่สนใจในเรื่องของพระนิพพาน หรือการดับตัวกูและของกู; ไปสนใจแต่เรื่องที่จะยกหูชูหาง อวดดีบอวดดี ในเรื่องการศึกษาเล่าเรียน, หรือแม้แต่การปฏิบัติ ชนิดที่เห่อที่นิยมกันไปเป็นฝูง ๆ เพื่อผลเป็นลาภ เป็นสักการะ เป็นอำนาจวาสนา เป็นชื่อเสียงอะไรไปเสียทั้งนั้น; ไม่เป็นไปเพื่อการดับตัวกูหรือของกูเสียเลย.

เมื่อเป็นดังนี้แล้ว หูหรือหางของตัวกูนั้น มันก็ชูสูงมากขึ้น แล้วจะให้ทำอย่างไรกัน? ถ้าจะไม่ให้ตายเสียก่อนที่จะรู้เรื่องนี้ คือมันจะต้องเข้าไปเสี่ยงก่อน ที่จะรู้ว่าตัวกูหรือของกูนี้เป็นอย่างไร. นี่แหละคือ อุปสรรคอันใหญ่หลวงของการปฏิบัติธรรม ที่ทำให้เกิดการเข้าถึงพุทธศาสนาไม่ได้, คือไม่เอามาถือไว้ ในฐานะเป็นเรื่องที่จะต้องเรียน ต้องรู้ หรือต้องปฏิบัติเป็นประจำวันนึ่งตนเอง.

เพราะฉะนั้น จึงขอเตือนท่านทั้งหลายว่า ขอให้ทำให้ตรง ตามที่พระพุทธรองค์ได้ทรงขอร้องไว้ คือพระพุทธรองค์ได้ทรงขอร้องไว้มากมาย เหลือที่จะกล่าวให้หมดให้สิ้นได้ในที่นี้; แต่สรุปใจความสั้น ๆ ที่สุดแล้ว อาจจะกล่าวได้ด้วยคำไม่กี่คำ คือ พระพุทธรองค์ได้ทรงขอร้องให้ปฏิบัติในการที่จะควบคุม ในขณะที่มีการเห็นรูปทางตา ได้ยินเสียงทางหู ได้กลิ่นทางจมูก ได้รู้รสทางลิ้น ได้สัมผัสทางผิวหนัง และเกิดความรู้สึกคิดนึกเป็นอารมณ์ขึ้นมาในใจ; หมายความว่า เมื่อ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้เหยื่ออย่างใดอย่างหนึ่งของมันเข้ามาแล้ว จึงพยายามกระทำให้สุดความสามารถ ในการที่จะควบคุมมันไว้. อย่าให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นว่าเรา, ว่าของเรานั่นนั่นเอง พุตสน ๆ ก็พูดอย่างนี้.

แต่ถ้าจะจาระในออกไปอีกหน่อยก็ว่า เมื่อได้รับสัมผัส ทางตา ทางหู เป็นต้นแล้ว จึงมีสติปัญญาควบคุมให้ทันทั่วทั้งที่ ให้มันเป็นเพียงสัมผัส คือการกระทบกันทางตาแล้ว ให้ดับไป ให้เลิกไป ให้หยุดไป.

อย่าให้มันปรุงเป็นเวทนา เป็นความสุขสนุกสนานเอร็ดอร่อย หรือเป็นความทุกข์ ขัดอกขัดใจ ทะลึ่งตึงตังขึ้นมา. อย่าให้มันเกิดเวทนาอย่างนั้นขึ้นมา, หรือถ้าจะเกิดเวทนาเป็นรู้สึกสุขหรือทุกข์ขึ้นมาแล้ว ก็อย่าได้ยึดเอาเวทนานั้น โดยความเป็นของตน หรือโดยความเป็นตัวตน ให้เวทนานั้นมันดับไปเสีย.

อย่าให้เกิดเป็นตัณหา คือความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา เนื่องด้วยเวทนานั้น; จะเป็นตัณหาในทางอยากได้อีกเขาก็ตาม, จะเป็นตัณหาในทางความมีความเป็นก็ตาม, หรือตัณหาในทางความไม่ให้มี ไม่ให้เป็นก็ตาม,

อย่าให้ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นเพราะการปรุงแต่งของเวทนานั้น นี้เรียกว่าทำเวทนานั้นให้ดับไป.

เมื่อเวทนาดับไปแล้ว ไม่ปรุงแต่งเป็นความอยากแล้ว ก็ไม่เกิดอุปาทานว่าอะไรเป็นตัณฺหา, หรืออะไรเป็นของกู. จิตก็ว่างจากตัณฺหา, ว่างจากของกูอยู่ตามปกติ, ความทุกข์ก็ไม่เกิดขึ้น. นี้แหละคือความว่างหรือนิพพาน ซึ่งแสดงอาการให้เห็นอยู่เป็นปกติ เป็นประจำ เป็นพื้นฐานเสียอีก; แต่เราจับเอาไม่ได้ เข้าใจไม่ได้, ทำให้เป็นตัณฺหา เป็นของกูเสียร้ไป. ตัณฺหาหรือของกูจึงบีบคั้นนิพพานโดยสิ้นเชิง ไม่ปรากฏแก่จิตใจของสัตว์ตามปกติ มีแต่เรื่องของตัณฺหาหรือของกูไปเสียทั้งนั้น.

ถ้าเมื่อใดเราได้ปฏิบัติตรงตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า : เมื่อตาเห็นรูป กิติ เมื่อหูได้ฟังเสียง กิติ จมูกได้กลิ่น กิติ ลิ้นได้รส กิติ ภายได้สัมผัสทางผิวหนัง กิติ ใจได้อารมณ์มาคิดนึกรู้สึก กิติ เราควบคุมให้เป็นเพียงผัสสะคือเพียงกระทบทางตา ทางหู หรือทางใจเฉย ๆ ไม่ให้เป็นเวทนาแล้ว ตัณหาที่ไม่เกิด, อุปาทานก็ไม่เกิด, ตัณฺหา—ของกูก็ไม่ปรากฏออกมา จิตก็ว่างเป็นนิพพาน คือ ความไม่มีทุกข์อยู่ดังเดิม.

เราทั้งหลายจงถือเป็นกิจประจำวัน ในการปฏิบัติธรรมอย่างนี้ อย่าได้ดูหมิ่นดูถูกตัวเอง ว่าไม่สามารถจะบรรลุถึงนิพพานชาตินี้แล้ว อย่าไปสนใจเลย. โดยที่ถูกต้องที่จริงนั้น พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้อย่างสั้นและลัดที่สุุดว่าท่านทั้งหลายจงอย่าได้ทำลายนิพพาน ซึ่งปรากฏอยู่เป็นปกตินั้นเสีย ด้วยอำนาจการสร้างตัณฺหาหรือของกู ให้เกิดขึ้นมาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น

ทางกาย ดังที่กล่าวแล้วนั่นเอง. ควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไว้เป็นอย่างดีเท่านั้น อาการของพระนิพพาน คือความว่างจากความทุกข์นั้น ก็จะปรากฏแก่จิต เป็นจิตว่างจากความทุกข์อยู่เสมอไป. นั่นแหละคือนิพพานที่เป็นนิรันดร; และมีอยู่ในที่ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง หาทิไหนก็พบ, และเมื่อไรก็พบ แต่แล้วความโง่ คือ กิเลส ตัณหา อวิชชา อุปาทานของคนเจ้าตัวนั้นแหละ ปิดบังพระนิพพานที่เป็นของนิรันดร และมีอยู่ในที่ทั่วไปนี้เสีย จึงไม่รู้เรื่องนิพพาน, แล้วยังประณามว่า เรื่องนิพพานนี้สูงเกินไป กว่าที่คนเราจะเข้าถึงได้.

จึงหวังว่าท่านทั้งหลาย จะได้เปลี่ยนความคิดเห็นเสียใหม่ ให้มีความคิดเห็นที่ถูกต้องว่า ถ้าเราควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฎุภวิธแล้ว นิพพานจะปรากฏอยู่กับใจของเราเสมอไป. พอเราทำผิดในเรื่องการควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เท่านั้น นิพพานก็จะสูญหายไป; แต่มีนรกหรือวัฏฏสงสารเกิดขึ้นมาแทน ตลอดเวลาที่เป็นอย่างนั้น. แต่พอเราควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้ดีมาใหม่ นิพพานก็กลับมาอีก.

เราถือหลักกันอย่างนี้ ก็จะเป็นของง่ายตาย ตรงที่ว่านิพพานมีอยู่เองแล้ว, มีอยู่ก่อนแล้ว, มีอยู่กับหัวใจของเราทุกเมื่อ หรือเป็นอันเดียวกันกับหัวใจของเราแท้ๆ; แต่มันไม่แสดงออกมา เพราะเราได้สร้างสิ่งเคลือบคลุมปิดบังอันอันขึ้นมาปิดบังมันเสีย คือความรู้สึกที่เป็นตัวกู เป็นของกู ในเมื่อได้เห็นรูป ฟังเสียง ตมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัส นั่นเอง.

เพราะฉะนั้นมันจึง ไม่เป็นสิ่งที่สุดวิสัย ของใคร ๆ หมด ในการที่ควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; คุณได้ทำไรนิพพานก็จะอยู่กับเนื้อกับตัว

เท่านั้น. ถ้าคุมได้ถึงที่สุด, นิพพานก็จะอยู่เป็นการถาวร; เพราะว่าการควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้น มัน เป็นเหมือนกับการตัดอาหารของกิเลสตัณหา, ตัดอาหารของตัวกู หรือของกู โดยสิ้นเชิง. มีอาการเหมือนกับที่เขาเรียกกันว่า บอยคอตหรือสไตรค์กันเสียทุกอย่างทุกทาง. ไม่ให้ตัวกูหรือของกูมีอาหารกินได้ ไม่ว่าทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางใจเอง ชวนกันปิดอุดเสียทุกทาง.

ตัวกูหรือของกูซึ่งเป็นตัวกิเลสนั้น ไม่มีทางได้มาซึ่งอาหาร ไม่ว่าจะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสอันใด ได้มาหรือเกิดขึ้น ก็เป็นของตายดำเนินไปเสียทุกที; เพราะว่สติปัญญาเข้าไปควบคุมสิ่งเหล่านี้เสียทุกที ไม่สามารถเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่หล่อเลี้ยง เวทนา ตัณหา หรืออุปาทานได้เลย; นานเข้าตัวกู หรือของกูนั้นก็ผอมลง ๆ และตายไปเอง. หมดตัวกูแล้วก็เหมือนกับหมดสัตว์ร้าย หมดผีร้าย หมดโจรร้าย หมดพญามาร มันจึงมีแต่ความสุขเย็นเป็นพระนิพพาน ดังนี้.

จงชวนกันปิดกันให้ถูกวิธี ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจเท่านั้น นิพพานก็จะยังคงเป็นนิพพาน ประจำอยู่ในจิตในใจของคนเราได้ด้วยกันทุกคน. แต่แล้วพวกท่านทั้งหลายก็ ไม่รู้จักอาย ไม่รู้จักกลัวกันเสียบ้างเลย : ไม่รู้จักอายในข้อที่ว่า เป็นอุบาสก เป็นอุบาสิกา เป็นพุทธบริษัทในพุทธศาสนานี้ แล้วก็มีละเลยหละหลวมต่อหน้าที่ของตน, ไม่ละอายในการที่ตนทำผิดทำพลาด, ไม่ละอายในข้อที่ตนหลงผิด จนถึงกับปิดเรื่องของพระนิพพาน ออกไปนอกวงของการศึกษา และการปฏิบัติ.

เรามัวสาละวนกันแต่เรื่องปากเรื่องท้อง เรื่องเอิร์ตอวยสนุกสนาน สรวลเสเฮฮา ทั้งชาววัดและชาวบ้าน; ในโลกนี้ยังไม่เพียงพอ ยังหวังไว้ วาด

ไว้ว่าจะไปสุขสนุกกันใหญ่ในโลกหน้า ในสวรรค์ ในนิมาน ต่อตายแล้ว ดั่งนี้เป็นต้น. แล้วก็ไม่รู้จักอายุกันเสียเลย ว่ามันเป็นความโง่ ความหลง ความเห็นผิด ความเข้าใจผิดสักเท่าไร? ในการที่พุทธบริษัทไม่สนใจในเรื่องที่พระพุทธเจ้าประกาศให้ หรือประทานไว้. แต่ไปสนใจในเรื่องที่ตรงกันข้าม หรือเป็นข้าศึกแก่กัน; โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ สนใจในเรื่องกามสุขัลลิกานุโยค ซึ่งเป็นที่สุุดโต่งฝ่ายหย่อนหยานนั่นเอง; นี้เรียกว่า ไม่รู้จักอายุ.

ที่ว่า ไม่รู้จักกลัวกันเสียบ้างนั้น ก็คือไม่รู้จักกลัวว่า ปีศาจร้าย พญามารร้ายนั้น. คือ ตัวกู และ ของกู นั้นเอง, ความรู้สึกยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวกูหรือของกูนั้น เป็นสิ่งที่น่ากลัว ยิ่งกว่าสิ่งใดทั้งหมด ยิ่งกว่าเสือ ยิ่งกว่าโจร ยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด ที่จะมาทำอันตราย; แต่แล้วก็หากกลัวไม่. นี้แหละเรียกว่า ไม่รู้จักอายุด้วย ไม่รู้จักกลัวด้วย; เพราะฉะนั้น จะต้องแก้กันเสียบ้าง ด้วยความรู้จักอายุ รู้จักกลัว; ถ้าได้ปฏิบัติผิดไปในวันหนึ่งๆ แล้ว ก็ต้องอายุ, และระลึกรู้ถึงกิเลสตัณหา โดยความเป็นของน่ากลัว.

คนสมัยนี้เขาอาจจะกลัวลูกระเบิดอย่างร้ายแรง ที่เรียกกันว่าระเบิดปรมาณู นั่นคือความกลัวของเด็กกอมมือ เพราะไปกลัวสิ่งที่ไม่ควรกลัว หรือไม่น่ากลัวเท่าไรนัก. ข้อนี้หมายความว่า ลูกระเบิดนั้น มันจะทำอันตรายได้ก็แต่เพียงร่างกาย, มันหาสามารถทำอันตรายคุณธรรม คือความเป็นมนุษย์ที่มีอยู่ในจิตใจของเราไม่. แต่ถ้าตัวกู — ของกู หรือ กิเลสตัณหา นี้เข้ามาแล้ว มันทำลายคุณธรรมของความเป็นมนุษย์โดยสิ้นเชิง, ทำลายชนิดที่ลูกระเบิดทำลายให้ไม่ได้ และอีกอย่างหนึ่งนั้นต้องนึกดูว่า ลูกระเบิดนั้น มันไปเคยมาระเบิดใส่เราสักที ไม่มีใครเคยถูกระเบิด หรือยังไม่มีทางที่จะถูกระเบิด แต่แล้วตัวกู

หรือ ของกู นี้ มันระเบิดอยู่บนหัวของเรา ทั้งกลางวันกลางคืน, ทั้งหลับทั้งตื่น, คือว่าแม่แต่ฝัน ก็ยังฝันไปในเรื่องของความทุกข์.

นี้หมายความว่า มันระเบิดอยู่ที่เนื้อที่ตัวของเราตลอดเวลา เราก็ยังหากลัวไม่; ไปกลัวสิ่งที่ยังไม่มา หรือไม่มาโดยแน่นอนนั้นเสียมากกว่า, แล้วไปกลัวสิ่งที่ทำอันตรายแต่เพียงผิว ๆ คือทางกาย ไม่สามารถทำอันตรายลึกลงไปถึงส่วนจิตใจ นี้แหละเรียกว่า ไม่รู้จักอายไม่รู้จักกลัวอย่างยิ่ง.

เมื่อเรารู้จักอายและรู้จักกลัวกันแล้ว เราก็จะต้องกลัวการทำผิด ๆ ในการปฏิบัติธรรมะของเรา, เราจะรู้จักละอายในการที่เราประพฤติดีผลาดเรื่อย ๆ มา จนกระทั่งถึงวันนี้ ซึ่งเวลาก็กว้างไปมากแล้ว. เราก็เป็นอุบาสกอุบาสิกา กันมาหลายสิบปีแล้ว ก็ยังย่าเท้าอยู่ที่เดิม เหมือนกับเราดูเด็ก ๆ ลูกเล็ก ๆ ว่า ทำไม่จึงสอบไล่ตก. ที่แท้เราเองก็เป็นผู้สอบไล่ตก ย่าเท้าอยู่ที่เดิม ยิ่งกว่าลูกเด็ก ๆ เล็ก ๆ. นี้คือความไม่รู้จักอายด้วยเหมือนกัน.

ถ้ารู้จักอายในขั้นนี้กันแล้ว ไม่ต้องสงสัย การปฏิบัติก็จะดำเนินไปเอง คือ การควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้น จะเป็นไปโดยสะดวก จะเป็นไปอย่างถูกต้อง และอย่างรัดกุม ยิ่งขึ้นทุกวัน ๆ ในที่สุดจิตนั้นก็จะเป็นจิตที่มีความว่าง จากตัวกู อยู่เป็นปกติ อยู่เป็นประจำ เพราะอำนาจของการที่รู้จักควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้น.

ท่านทั้งหลายลองคิดดูเถิดว่า นี่มันเป็นเรื่องยืดยาวพิสดารเกินกว่าที่จะศึกษาหรือไม่? อาตมาอาจจะยืนยันได้ว่า ทั้งหมดในพระไตรปิฎก ๘๔,๐๐๐

พระธรรมชั้นนั้น มีแต่คำสอนที่สรุปรวมลงในข้อนี้ทั้งนั้น; คือให้ควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ไว้ อย่าให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด ว่าควรยึดมั่นถือมั่น แล้วไปยึดมั่นถือมั่นเข้า. พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในหลักทางฝ่ายวิชาว่า **สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสย** แปลว่า **ธรรม หรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวง หรือธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวงนั้น ไม่ควรที่ใคร ๆ จะเข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา** ดังนี้.

ทีนี้ ในส่วนหลักปฏิบัตินั้น พระองค์ตรัสไว้ว่า ทรงแสดงไว้ว่า ให้คอยระวังที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ให้มีสติอยู่กับเนื้อกับตัว ในเมื่อได้เห็น รูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส เป็นต้นแล้ว; อย่าได้ไปหลงยึดมั่นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยความเป็นตัวของมันเอง หรือเป็นตัวของเราขึ้นมาเลย. นี่แหละที่เป็นการปฏิบัติ ชนิดที่จะรักษาเอาไว้ได้ ซึ่งสภาวะเดิมแท้ของจิต ซึ่งว่างจากการปรุงแต่ง ทำให้ว่างจากตัว - ของกู เป็นจิตที่สงบเย็นอยู่ได้ทุกโอกาส. นี้เรียกว่าเป็นการปฏิบัติประจำ. เราทำนทั้งหลายทุกคน จะต้องยึดถือเอาหลักปฏิบัติอย่างนี้เป็น การประจำ ให้มีความว่างจากตัวกูหรือของกูอยู่เสมอ. พอตัวกู - ของกู เกิดขึ้นแล้ว จงละอายให้มาก, จงกลัวให้มาก. ความละอายและความกลัว นั้นเอง จะช่วย จะช่วยให้การปฏิบัติมีมากขึ้น และดำเนินไปถูกทางโดยเร็ว.

ทีนี้ก็มาถึงการปฏิบัติ ชนิดที่เป็นการตกกระไดพลอยโจน ในขณะที่จะดับจิต ที่เรียกว่าจะทำลายชั้นนั้น จะต้องเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ ในการที่จะไม่ยึดถืออะไรไว้ โดยความเป็นตัวกู หรือเป็นของกู. แต่ว่าข้อนี้มันต้องเนื่องมาจากความเคยชิน หรือการกระทำจนคล่องแคล่วชำนาญอยู่เป็นปกติ ก่อนแล้ว มันจึงจะทำได้; เมื่อเราตามปกติ ก็ปฏิบัติในเรื่องของความว่างจาก

ตัวกูและของกูอยู่แล้ว พอถึงคราวที่ร่างกายจะแตกตายทำลายขันธ์ ความรู้อันนั้น
เกิดขึ้นทันทีแล้ว การตกกระไดพลอยโจนจะทำได้ง่ายที่สุด และได้ผลดีที่สุด.

ข้อนี้หมายความว่า เมื่ออายุมากอยู่มาจนถึงชรา ถึงโอกาสที่ร่างกาย
จะแตกดับแล้ว หน้าที่ก็มีแต่เพียงว่า พलयผสมโรงด้วยกันกับร่างกายที่จะต้อง
แตกดับนั้น; **เมื่อร่างกายอยู่ไม่ได้แน่ จะต้องแตกดับแล้ว จิตใจก็พลอยกระโจน
ตามไปด้วยกัน** ว่าพलयสมัคระดับด้วยกัน; นี้พูดอย่างอุปมาให้เป็นบุคลาธิษฐาน.
การที่ร่างกายจะต้องแตกดับไปแน่นอนแหละ เป็นโอกาสดีแล้ว ที่ตัวกูนี้จะได้พलय
ดับกันไปเสียที; เพราะว่าจะต้องพิจารณาให้เห็นโดยประจักษ์อยู่เสมอว่า ตัวกู
นี้ยังอยู่เพียงใดแล้ว ความทุกข์ก็ยังมีอยู่เพียงนั้น สิ้นสุดตัวกูกันอย่างง่าย ๆ
เสียที ความทุกข์ก็จะได้สิ้นสุดกันเสียที. นี้เรียกว่าเป็นการปฏิบัติของคนโง่
ที่สุดก็ได้; แต่จะเรียกว่าเป็นการปฏิบัติของคนฉลาดที่สุดก็ได้.

ที่เรียกว่าเป็นการปฏิบัติของคนโง่ที่สุดนั้น หมายความว่าเขาไม่รู้เรื่อง
อะไรเลย รู้อย่างเดียวแต่เพียงว่า จะดับต้นเหตุของความทุกข์ คือตัวกูและของกู
นี้เสียเท่านั้น; เพราะตัวกูของกูนี้เป็นที่ตั้งของความทุกข์. นี้จะเรียกว่าเขา
โง่ ก็เรียกได้ เพราะ **เขาไม่รู้อะไรเลย นอกจากรู้นึกเดียวแต่เรื่องจะดับตัวกู.**
คนโง่อย่างนี้ก็มีมาก และเป็นพระอรหันต์ไปแล้วเป็นจำนวนมากทีเดียว; หมาย
ความว่าในสมัยกรุงพุทธกาลนั้น คนที่มาเฝ้าพระพุทธเจ้า ฟังธรรมะเพียง ๒-๓
คำ แล้วบรรลุพระอรหันต์ที่ตรงนั้น ก็มีอยู่เป็นจำนวนมาก. คนเหล่านี้ไม่รู้
เรื่องศีล สมาธิ ปัญญา ไม่รู้เรื่อง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่รู้เรื่อง
ปฏิจจสมุปบาท ไม่รู้การจำแนกอริยสัจจ์ ไม่รู้อะไรหมด รู้แต่เรื่องว่ายึดถือ

สิ่งใดเข้าแล้วก็เป็นที่ทุกข์, ไม่ยึดถือสิ่งใดโดยประการทั้งปวงแล้ว ก็หมดทุกข์, แล้วก็จิตใจที่ปล่อยวาง จึงเป็นพระอรหันต์ไปในที่นั้น ในขณะที่นั้น ในโอกาสนั้น.

เขาไม่รู้จนท่วมหัว จนเอาตัวไม่รอด อย่างนักศึกษาและนักปฏิบัติ สมัยนี้ ซึ่งพูดอะไรได้มากมาย จำแนกแจกแจงอะไรได้มากมาย; แต่แล้วก็เป็นที่เรื่องปากพูด, เป็นเรื่องฉลาดในการพูด, เป็นนักปราชญ์ในการพูด, ทำให้จัดคนที่พูดอะไรไม่เป็น อธิบายอะไรไม่เป็น ว่าเป็นคนโง่. แต่ถ้าว่าโดยที่แท้แล้ว คนที่มองเห็นตัวกู โดยความเป็นต้นเหตุของความทุกข์ แล้วอยากจะดับมันเสีย; รู้เพียงเท่านั้นนั่นแหละคือ ยอดสุดของคนฉลาด, เป็นคนฉลาดที่สมบูรณ์ที่สุดแล้ว. แต่เราไปเรียกเขาว่าคนโง่ ว่าเขาพูดอะไรไม่เป็น, แม้แต่จะจำแนกรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ไม่เป็น.

คนสมัยนี้เก่ง ต้องเอาเมตตาธรรมมาเป็นกระป๋อง เป็นทะนานที่เดียวที่จะมาจำแนกแจกแจงเรื่องรูป เรื่องเวทนา เรื่องสัญญา สังขาร วิญญาณ เรียงกันจนตายไม่จบ. ท่านลองคิดดูเถิดว่า ท่านจะเลือกเป็นคนฉลาดของคนสมัยนี้ หรือจะเลือกเป็นคนโง่ของคนสมัยพระพุทธเจ้า? ทางที่ง่ายที่สุด ถ้าเป็นคนโง่ของคนสมัยพระพุทธเจ้าแล้ว ก็จะไปบรรลุพระนิพพานได้ทุกคน; เพราะเขาไม่มีอาการที่เรียกว่า ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอดนั่นเอง.

ด้วยเหตุผลอันนี้แหละ จึงชักชวนท่านทั้งหลายว่า จงมาเป็นคนโง่ของพระพุทธเจ้ากันเถิด : รู้อะไรก็เพียงเท่าที่รู้ว่า ตัวกู - ของกูนี้เป็นเหตุของความทุกข์; ดับมันเสียก็จะเป็นนิพพาน แล้วก็ชวนกันป้องกันไม่ให้มันเกิดขึ้น ให้มันอดอาหารตายไป ๆ. ถ้าไม่ตาย มันก็ต้องมาตายกันตอนนี่เอง คือตาย

กันในตอนที่เราจะแตกดับ แล้วจิตนั้นก็พลอยกระโจน ว่าสมัคดับไม่เหลือ
ไปด้วย ไม่มีอะไรที่น่าเป็นห่วงยึดถือ ว่าเราว่าของเราอีกต่อไป. ทรัพย์สมบัติ
บุตรภรรยา จะห่วงทำไม? ในเมื่อตัวกูแท้ๆ ก็ยังไม่เอา; ถ้าไม่เอาตัวกูแล้ว
จะเอาบุตรภรรยา สามี่ เงินทอง ทรัพย์สมบัติไปทำไม? นี่เป็นการ ปฏิบัติที่ลัด
ที่สุด ด้วยการทำลายสิ่งที่เรียกว่าตัวตนหรือของตนนั้นเสีย. การปฏิบัตินั้นก็
จะเป็นการทำให้เข้าถึงมรรค ผล นิพพาน ได้ในที่ทั่วไป และได้แน่นอน ในเมื่อ
ร่างกายจะแตกดับ ตามธรรมชาติธรรมดาของมัน.

นี่จะพูดกันถึง **ความเจ็บป่วย** บ้าง ความเจ็บไข้หรือเจ็บป่วยนั้น **คน
ทั้งหลายเกลียดกันมาก.** ใครได้รับก็โกรธ ก็อดอดขัดใจ บ่นพิรพิไรไปต่าง ๆ
นานา; นี่แหละคือความโง่ หรือคนโง่ของคนสมัยนี้. ว่ากันที่แท้แล้ว ความ
เจ็บป่วยนั้น มัน มาสอน มัน มาเตือน มัน มาบอกให้รู้เรื่องตัวกู ว่าเป็นที่ตั้ง
ของความทุกข์อย่างไร. มันมาพูดต้งๆ แต่คนหูหนวกเหล่านี้ก็ไม่ได้ยิน ไม่เข้าใจ
ในคำเตือนคำพูดของความเจ็บไข้ได้. ถ้าหูไม่หนวก คือมีความเข้าใจใน
ธรรมะแล้ว ก็จะไม่ช่วยเอาได้ทันทีว่ามันมาเตือน. มันมาเตือนทำไม? มาเตือน
ในข้อไหน? มันมาเตือน ให้พลอย ตกกระไดแล้วให้พลอยกระโจน ให้ถูกวิธี
ให้ฉลาด และให้สำเร็จประโยชน์.

ความเจ็บไข้ที่นั่นแหละมันมาเตือน ว่าร่างกายนี้จะแตกดับแล้ว; จง
เตรียมพร้อมเพื่อการกระโจนตามไปด้วยกัน ในการที่จะดับเสียซึ่งตัวกู และ
ของกู. นี่แล้วทำไมเราจึงไม่ชอบใจมัน; กลับไปเห็นเป็นโทษ เป็นอันตราย
เป็นข้าศึก เป็นศัตรู พาลโกรธความเจ็บ ความไข้ บ่นพิรพิไรไปต่าง ๆ นานา
โดยไม่รู้จักภายในความโง่ของตนเสียเลย.

จึงได้ศึกษาในเรื่องอันเกี่ยวกับความเจ็บความไข้ซึ่งกันเสียใหม่, หรือจะพูดเอาเองอย่างโง่ ๆ ว่า ความเจ็บไข้มานักดีแล้ว เราจะได้ดับสนิท, ไม่มีเชื้อเหลือกันเสียทีและเร็ว ๆ ยิ่งเจ็บมากป่วยมากก็ยิ่งดีใจ ว่ามันจะได้ดับกันเสียเร็ว ๆ. เมื่อเป็นดังนี้หัวเราะออกมาได้อย่างดังก้องทีเดียว ทั้งที่คนทั้งหลายเขาเห็นกันว่ากำลังเจ็บหนักจะเอาตัวไม่รอดอยู่แล้ว; แต่กลับหัวเราะว่าจริง. เป็นผู้ไม่กลัวต่อความเจ็บไข้และความตายแต่ประการใด; เพราะว่าเราสามารถถือเอาโอกาสแห่งความเจ็บไข้และความตายนั้น, เป็นการปฏิบัติอย่างรวบรัด ลัด ๆ สั้น ๆ กระโจนทีเดียวถึงพระนิพพานไปได้เลย ด้วยอาการอย่างนี้.

นี่แหละเรียกว่าเป็นผู้ฉลาด สมกับที่เป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้รุ่งเรืองอยู่ด้วยปัญญา มีสติปัญญาประจำอยู่เสมอ ทั้งเวลาปกติ และเวลาใกล้จะตาย. สติปัญญานั้น ก็ไม่มีเรื่องมากมายอะไรอื่น นอกไปจากเรื่องดับตัวกู และของกู กันเสียที ซึ่งมีไว้คุ้มแต่รังแห่งความทุกข์. เมื่อมีสติปัญญาอย่างนี้อยู่แล้ว อะไร ๆ มันก็หลุดร่วงไปหมด ไม่มาปรุงให้เป็นตัวกูหรือเป็นของกู; เมื่อยังไม่ตาย ยังสบายดีอยู่ ก็มีความสุขสงบเยือกเย็น ไม่มีอะไรเป็นตัวกูเป็นของกู : พุด ทำ คิดสิ่งต่าง ๆ ไปได้ด้วยสติปัญญา ไม่เจ้อด้วยกิเลสตัณหาที่เป็นตัวกูหรือเป็นของกู; เพราะฉะนั้นจึงไม่มีความทุกข์, จะทำอะไรก็ไม่มีความทุกข์, จะรับหน้าที่อย่างไรก็ไม่มีความทุกข์.

แม้แต่จะรับหน้าที่เป็นงานหนักที่สุด, ทำงานในที่เหนื่อยยากลำบากที่สุด : ร้อนเพราะแดดเพราะลม หรือเหม็นสิ่งสกปรกที่สุด มันก็ยังไม่มีมีความทุกข์ อยู่นั่นเอง; เพราะความที่ไม่ได้ยึดถืออะไรไว้ โดยความเป็นตัวกูหรือของกู. หรือถ้าหากว่าจะได้ทำงานที่มีเกียรติสนุกสนาน สะดวกสบาย

อยู่ในสถานทีที่หอมหวลยวนใจ ก็ไม่ได้ยินดีในการได้เช่นนั้น, หรือการเป็น
 อย่างนั้นเลย; สามารถที่จะวางเฉยเป็นปกติอยู่ได้ โดยทุกอย่างทุกทาง ไม่ว่าจะ
 มาหรือจะมีชนในกรณีเช่นไร, อย่างไหน.

คนที่ว่างจากตัวกู^{นี้} มีลักษณะอาการเป็นคนเฉยได้ในทุกกรณี.
 คนที่เต็มไปด้วยตัวกู^{นี้} จะต้องร้องไห้ในกรณีหนึ่ง และจะต้องหัวเราะตีปีก
 เต็มแรงเต็มกา ไปในอีกกรณีหนึ่ง; มันจึงมีการฟูๆ แฝบๆ สลับกันไป เฉยอยู่
 ไม่ได้. นั่นแหละอย่าได้ประมาท อย่าได้อวดดี ว่าคนที่หัวเราะว่าเริงอยู่นั้น
 เป็นคนที่ไม่ถูกหนทุกข์ทรมาน เพราะอำนาจของตัวกูและของกู, หรือว่าอย่าได้
 ประมาทและอวดดี ว่าสิ่งที่ตนหวังอยู่นั้น เป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะหวังแล้ว.
 ที่แท้ก็เป็นเรื่องหวังงจกักรเป็นดอกบัวเสียมากกว่า; เพราะสิ่งที่ตนหวังไว้นั้น
 มีแต่สิ่งที่จะทำให้ตนต้องหัวเราะ ไม่ข้างนอกก็ข้างใน, ต้องกระเพื่อมอยู่ไม่ข้าง
 นอกก็ข้างใน คือจะต้องฟูๆไป ตามอำนาจของการปรุงแต่งผลักัดัน ของสิ่งที่
 ตนรักตนพอใจนั่นเอง, จนได้เป็นขี้ขี้ ได้เป็นทาส ของกิเลสตัณหาที่เป็นตัวกู
 ชนิตนั้น; แต่แล้วตนก็พอใจและยินดี ว่าได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้แล้ว.
 นั่นแหละคือเรื่องของบุคคลที่ไม่รู้จักความสงบ ไม่รู้จักเรื่องของพระนิพพาน ซึ่ง
 เป็นความเฉยได้ในสิ่งทุกสิ่ง หรือในทุกกรณีนั่นเอง.

เพราะฉะนั้นคนทุกคน ควรจะเสาะแสวงหาความรู้ เรื่องความเฉย
 ได้ในสิ่งทั้งปวง, หรือที่เรียกกันว่าเรื่องของพระนิพพาน^{นี้}ไว้ เป็นเครื่อง
 ประจำตัวด้วยกันทุกคน ไม่ว่าจะป็นชาวนา ชาวไร่ ชาวสวน เป็นพ่อค้า เป็น
 ข้าราชการอะไรก็ตาม. การงานที่ตนจะต้องกระทำนั้น มันจะมีแต่เรื่องที่จะทำ
 ให้ตนต้องฟูๆ แฝบๆ, ต้องหัวเราะ ต้องร้องไห้ สลับกันไปทั้งนั้น. เราจึงมา

แสวงหาเครื่องมือ ที่จะใช้เป็นคู่มือ ในการที่จะไม่ต้องฟูๆ แปะๆ ไม่ต้องหัวเราะ ร้องไห้สลบกันไป ในการปฏิบัติหน้าที่ของตน ด้วยกันจงทุกคน; จะไม่ดีกว่า หรือ? **ร้องไห้ก็เหนื่อยไปอย่างหนึ่ง, หัวเราะก็เหนื่อยไปอย่างหนึ่ง** นี่หมายความว่า ความเสียใจก็เป็นทุกข์ไปอย่างหนึ่ง, ความดีใจก็เป็นการทรมานไปอีกอย่างหนึ่ง, **สู้อยู่เฉยๆ ไม่ได้ อยู่กะเนื้อกะตัว คงที่มั่นคง อยู่ด้วยสติปัญญา** ดังนี้ ไม่ดีกว่าหรือ?

เพราะฉะนั้นเราจะต้องฝึกฝน ในทางที่จะให้ได้มาซึ่งสติปัญญาอันดี คือ วางเฉยอยู่ได้ เป็นปกติอยู่ได้ เพราะไม่ปล่อยให้ตัวกูหรือของกูเกิดขึ้น แล้วก็มี ความดีใจหรือเสียใจ มีความฟูๆ แปะๆ ไปตามประสาทของตัวกู ที่ถูกปรองขนมมาด้วยกิเลสตัณหา นั่นเอง.

จงควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไว้ ตามแบบของพระอรหันต์ หรือตามธรรมชาติที่พระองค์ได้ทรงประกาศ แก่สัตว์โลกทั้งหลาย; แล้วควบคุมตนเองไว้ได้ โดยไม่ต้องห่วงไหวไปตามอารมณ์ ที่มากระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย. แล้วเราจะเป็นอะไร จะอยู่ที่ไหน โดยสมมติกันในโลกนี้ ก็ไม่มีความทุกข์เลย, ความเป็น, ความมีที่เป็นๆ มีๆ กันอยู่นั้น กลายเป็นของสมมติไปสิ้น.

สมมติในที่นี้หมายความว่า หัวใจของเราไม่ได้ยึดถือโดยความเป็นตัวเรา หรือของเรา ในสิ่งนั้นๆ รู้ว่าสิ่งนั้นๆ เป็นของธรรมชาติ ไม่ใช่ของเรา. แต่ในบางโอกาสนั้น ตามสมมติของโลกนั้น เขาสมมติกันว่า มันเป็นของคนนั้น คนนี้ เช่น บุตร ภรรยา สามีของคนนั้นคนนี้, ทรัพย์สมบัติเงินทอง ข้าวของ

ของคนนั้นคนนั้น, คนนั้นเป็นนั้น คนนั้นเป็นนั้น, เป็นนาย เป็นบ่าว เป็นเศรษฐี เป็นขอทาน; ล้วนแล้วแต่จะสมมติกัน ตามที่ความรู้สึกของบุุคคลชนคนธรรมดา เขารู้สึก แล้วสมมติให้. จิตใจของผู้ที่เป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น ไม่ได้หลงไหลไปตามสมมติเหล่านั้น; แต่เห็นความจริงโดยประจักษ์ชัดอยู่เสมอว่า ธรรมะหรือธรรมชาติ นั้นมันก็สักว่าธรรมะหรือสักว่าธรรมชาติ, เป็นไปตามอำนาจของธรรมชาติ มีเหตุปัจจัยเกิดดับอยู่ตามธรรมชาติ.

อย่าได้ไปหลงยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือของตน แต่ประการใดเลย; ปล่อยให้เป็นไปเพียงเรื่องของสมมติ มีอะไร ก็มีและใช้ไปทำไป อย่างเรื่องของสมมติ : จะได้มากก็ไม่หวัหระ, จะเสียไปก็ไม่ร้องไห้, เพราะเราไม่ได้เกิดมาสำหรับหวัหระหรือร้องไห้. เราเกิดมาสำหรับเป็นปกติ; อย่างนี้จะถูกกว่า แล้วธุระอะไรที่จะต้องไปหวัหระร้องไห้ กับความเปลี่ยนแปลงของสิ่งเหล่านั้น. นี่แหละเรียกว่า ได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้ ไปไว้เป็นคู่มือ หรือเป็นเครื่องมือ เป็นเครื่องประจำตัว สำหรับจะเป็นอยู่ในโลกนี้ จนกว่าจะถึงวาระสุดท้าย คือการแตกสลายของนามและรูป.

เป็นอันว่าเราได้สิ่งที่ทำให้ไม่ต้องเป็นทุกข์อีกต่อไป จะมีอายุยืนยาวไปอีกกี่ร้อยกี่พันปีก็ตาม หรือว่าจะต้องดับลงเดี๋ยวนี้ก็ตาม ไม่มีปัญหาอะไรเลย, ไม่มีปัญหาที่จะต้องเดือดเนื้อร้อนใจอะไรเลย. เราไม่ได้ยึดครองสิ่งใดไว้โดยความเป็นของของเรา, เราไม่ได้ยึดถือสิ่งใดไว้โดยความเป็นตัวเรา. นี่หมายถึงจิตนั้นเป็นเพียงสักว่าจิต ที่ประกอบอยู่ด้วยสติปัญญา.

ร่างกายนี้เป็นร่างกายบริสุทธิ์ เป็นเพียงที่ตั้งที่อาศัยของจิต. จิตนี้เป็นจิตที่บริสุทธิ์ ไม่ได้ถูกหมักหมมอยู่ด้วยความโง่ความหลง แล้วไปยึดมั่น ยึดนี้ โดยความเป็นตัวกูหรือของกู; เมื่อเป็นดังนี้ ทงกายและทงจิตก็เป็นของ บริสุทธิ์ เรียกว่าเป็นนามรูปบริสุทธิ์ เป็นเบญจขันธ์บริสุทธิ์ ไม่ถูกลบล้างด้วยกิเลสตัณหาอุปาทานเลย เป็นเบญจขันธ์ถ้าสมมติ ก็เรียกว่าพระอรหันต์. ถ้าไม่สมมติก็เรียกว่า เบญจขันธ์ที่บริสุทธิ์ คือไม่เป็นอะไรเลย. แต่โวหารโลก เขาก็สมมติกันว่าเป็นพระอรหันต์ เพราะว่า เป็นร่างกายและจิตใจที่บริสุทธิ์จากกิเลสตัณหาอุปาทาน นั้นเอง.

เรามารู้เรื่องสมมติ และ เรื่องความจริง อย่างนี้กันเสียก่อน จึงจะง่าย ดายในการที่จะปฏิบัติตน ให้เป็นคนที่มีการเป็นอยู่ชนิดที่อยู่เหนือสมมติ กล่าวคือไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวกูหรือของกูในสิ่งใดๆเลย; แต่ก็มีชีวิตอยู่เป็นปกติสุขในโลกนี้ได้ จนถึงวาระสุดท้าย. และในการที่จะบำเพ็ญประโยชน์ตน กิติ บำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่นก็ดี ไม่มีทางที่จะทำความทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ตนได้เลย เพราะความที่ไม่ยึดถืออะไรไว้ โดยความเป็นตัวกูหรือของกูนั่นเอง.

นี้แหละคือ ใจความทั้งหมดของธรรมะ ที่พระพุทธองค์ทรงประกาศ และเป็นธรรมะที่อาจจะกล่าวได้โดยไม่ต้องกระดาก ว่ามีแต่ในพระพุทธศาสนา เท่านั้น จึงเป็นความรู้ใหม่ของโลก เพิ่งจะเกิดขึ้นในขณะที่มีการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จนถึงกับ *พระองค์ทรงย่ำว่า "เป็นธรรมะที่ฉันไม่เคยได้ยินได้ฟัง มาแต่กาลก่อน"* เป็นธรรมะชนิดที่เกิดขึ้น เพื่อจะแก้ไขสิ่งที่ผิดนั้นใหญ่, เพื่อจะแก้ไขสิ่งที่ถูกแต่เล็กน้อยนั้น ให้ถูกโดยสมบูรณ์.

นี้เราเรียกว่า พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาในโลก, หรือถูกประกาศ แล้วโดยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อให้โลกนี้ มีความรู้ถึงที่สุด และ สมบูรณ์

กันเสียที, คือมีความรู้ชนิดที่จะดับทุกข์ได้สิ้นเชิงนั่นเอง. และมีใจความสั้น ๆ อยู่ตรงที่ดับความยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทานว่าเรา ว่าของเรา นี้ กันให้เด็ดขาดนั่นเอง ซึ่งในที่นี้นำมาใช้โดย *โฆหารธรรมดาสามัญว่า* ตัวกู-ของกู, ทั้งที่ในบาลีท่านเรียกว่า *อิตตา* บ้าง *อิตตนิยา* บ้าง เรียกว่า *อหังการ* บ้าง เรียกว่า *มังการ* บ้าง ซึ่งเป็นภาษาต่างประเทศและบรมโบราณเต็มที อันท่านทั้งหลายไม่อาจจะเข้าใจได้เลย จึงนำมาพูดด้วยคำธรรมดาสามัญตรง ๆ สั้น ๆ ว่าตัวกูและของกู ดังนี้.

ท่านจะต้อง รู้จักปฏิบัติเป็น ๓ ชั้น : ในขั้นต้นก็มีตัวกูหรือของกูที่ตีให้เป็นบุญเป็นกุศลไปก่อน, แล้วขั้นต่อไปก็ทำให้มันน้อยลง ๆ จนกว่าจะถึงขั้นสุดท้าย คือ *หมดตัวกูโดยสิ้นเชิง* ถ้าขึ้นไปปะปนกันแล้ว ก็ทะเลาะกันไม่มีวันหยุดหย่อน; เหมือนกับที่คนพุทธธรรมะกันไม่ได้ เพราะคนหนึ่งมุ่งหมายแต่จะพูดในขั้นสูงสุด, คนหนึ่งก็มุ่งหมายแต่จะพูดในขั้นต่ำ ๆ ทีเดียว, จนต้องทะเลาะกัน วิวาทกัน ว่านิพพานเป็นเรื่องราวที่ควรพูดหรือไม่ควรพูด? ดังที่ปรากฏอยู่ในที่ทั่วไปว่า แม้แต่ท่านเจ้าวัดสมภาร ก็ไม่ยอมพูดเรื่องนิพพาน; แต่จะพูดเรื่องสนุกสนานสรวลเสเฮฮากันไป ตามประสาของคนที่ตั้งมั่นยึดมั่นอยู่ในเรื่องของตัวกูดังนี้.

เรามาชำระชะล้างอุปสรรค เครื่องเศร้าหมองเหล่านั้นกันให้หมดไป, และปรึกษาหารือกัน ในโอกาสแห่งวันศักดิ์สิทธิ์ คือวันอาสาฬหบูชา พิจารณากันถึงธรรมะที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้ แล้วทรงประกาศให้เห็นแจ่มแจ้งชัดเจนตามที่ เป็นจริง ว่าพระองค์ทรงประกาศอะไร? ทรงประกาศอย่างไร? และเราจะรับเอามาได้โดยวิธีใด? แล้วประพฤติปฏิบัติให้สำเร็จประโยชน์แก่ตน โดยสมควรแก่ธรรมะ สถานะนั้น ๆ จงทุก ๆ ประการเทอญ.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้.

อาสาฬหบูชาเทศนา - ๘ -

๑/๒๕๐๕ ณ ศาลาโรงธรรม

ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ ปีชวด, วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๐๕

อริยสัจจปริปทีปีกากถา.

[อริยสัจจคือ เรื่องความทุกข์และความดับทุกข์.]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

จตุตทริมาณี อริยสัจจันํ ทุกฺขํ อริยสัจจํ

ทุกฺขสมฺมุทยอ อริยสัจจํ ทุกฺขนิโรธอ อริยสัจจํ

ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจจหนุ - ตี.

ธมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพ - ตี.

ณ บัดนี้จะได้วิชันาพระธรรมเทศนา เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา
ส่งเสริมศรัทธา - ความเชื่อ, และวิริยะ - ความพากเพียร ของท่านทั้งหลาย
ผู้เป็นพุทธบริษัท; ให้เจริญงอกงามยิ่งๆ ขึ้นไป ในธรรมวินัย คือศาสนาของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นทพของสัตว์ทั้งหลาย กว่าจะยุติลงด้วยเวลา.

ธรรมเนียมเทศนาในวันนี้ นับว่าเป็นธรรมเนียมเทศนาพิเศษ เนื่องใน
 อภิลักขิตสมัยอาสาฬหบูชา ซึ่งท่านทั้งหลายก็ทราบดีแล้วว่า เป็นวันสำคัญใน
 พระพุทธศาสนา ซึ่งมีอยู่เพียงไม่กี่วัน เช่นวันมาฆบูชา วิสาขบูชา และ
 อาสาฬหบูชา เช่นวันนี้. พุทธบริษัททั้งหลาย ได้พากันประกอบกิจเป็นพิเศษ
 ในวันเช่นวันนี้ เนื่องด้วยการบูชาดังที่กล่าวแล้ว; แม้ในต่างประเทศก็ยังคงมีการ
 ทำพิธีอาสาฬหบูชา. ในต่างประเทศบางประเทศ ไม่รู้จักทำมาฆบูชา แต่ก็ยังรู้จัก
 ทำอาสาฬหบูชา เพราะว่าถือว่าเป็นวันที่สำคัญยิ่งไปกว่าวันมาฆบูชา ดังนี้ก็มี.

สำหรับในประเทศไทยเรา เพิ่งมีการทำอาสาฬหบูชากันมาเพียงไม่กี่ปี;
 แต่เมื่อได้กระทำ ก็รู้สึกว่าเป็นวันที่มีความสำคัญยิ่ง เช่นเดียวกันกับวันวิสาขะ
 เป็นต้น. ทางราชการจึงได้จัดให้มีพิธีอย่างเดียวกัน; เช่นการหยุดราชการ
 แล้วประกอบกุศลกิจเป็นการใหญ่ เช่นเดียวกับวันมาฆะ หรือวิสาขะ. เพราะ
 ฉะนั้นถ้าท่านทั้งหลายบางคน ยังไม่เข้าใจเกี่ยวกับคำว่า อาสาฬหบูชา ก็จงได้มี
 ความเข้าใจให้ถูกต้องว่า เป็นวันสำคัญเช่นเดียวกัน.

เมื่อกล่าวอย่างเปรียบเทียบหน้าหน้ากันแล้ว เราอาจจะ
 เปรียบเทียบกันได้ดังนี้ เริ่มต้นปีก็ถึงวันมาฆบูชาก่อน คือจะตกในราวเดือน
 กุมภาพันธ์ แล้วถัดมาอีกราว ๓ เดือน ก็ถึงวิสาขบูชา ซึ่งจะตกในราวเดือน
 พฤษภาคม เป็นส่วนมาก และถ่วงมาอีก ๓ เดือน ก็จะถึงวันอาสาฬหบูชา คือวันนี้
 ซึ่งจะตกในเดือนกรกฎาคม เป็นส่วนมาก; รวมความว่า ระยะเวลา ๓ เดือนครึ่งหนึ่ง
 ก็มีวันที่สำคัญในทางศาสนา คือวันมาฆะ วิสาขะ และอาสาฬหะ ดังกล่าวแล้ว.
 แล้ววันเข้าพรรษา ก็ติดกันกับอาสาฬหบูชา. ถ่วงไปจากนี้อีก ๓ เดือน
 ก็ถึงวันออกพรรษา. ถัดจากออกพรรษาไป ๓ เดือน ก็ถึงวันมาฆบูชาอีก.

เราจึงเห็นได้ว่า มีวันสำคัญ ที่จะประกอบกุศลกรรมในพระพุทธศาสนา ๓ เดือน
ครั้งโดยเฉลี่ย ปีหนึ่งก็มี ๔ ครั้งดังนี้.

วันมาฆบูชา นั้นถือกันว่าเป็นวันสำหรับพระอรหันต์ คือเป็นวัน
ที่พระพุทธเจ้าประชุมด้วยพระอรหันต์ทั้งหลาย บรรดามีในพระพุทธศาสนา
๑,๒๕๐ รูป; ประกาศหัวข้อธรรมที่เป็นหลักของพระพุทธศาสนา ซึ่ง
เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ ซึ่งเป็นเหมือนกับหัวใจของพระพุทธศาสนา; แต่
เนื่องจากว่าเป็นวันที่พระอรหันต์ทั้งหลายประชุมกัน และด้วยอาการที่น่าอัศจรรย์
มีการไม่ได้นัดหมายเป็นต้น เขาจึงยกให้เป็นวันของพระอรหันต์ คือเป็นวันของ
พระสงฆ์ไป.

ส่วน วันวิสาขบูชา นั้น เป็นวันที่คล้ายกับวันประสูติ ตรัสรู้ และ
ปรินิพพาน ของพระพุทธเจ้า ฉะนั้น จึงยกให้เป็นวันของพระพุทธเจ้าไป.

ส่วน วันอาสาฬหบูชา เช่นวันนี้นั้น ถือว่าเป็นวันของพระธรรม
เพราะว่าพระพุทธเจ้า ได้ทรงประกาศพระธรรม เป็นวันแรกที่ประสบความสำเร็จ, และพระธรรมที่ประกาศในวันนี้ ก็เป็นหัวใจของธรรมทั้งหลาย เป็น
ใจความของพระพุทธศาสนาทั้งหมด ซึ่งเราเรียกกันว่า เรื่องอริยสัจจ์, และเรียก
พระสูตรนี้ว่า ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งมีความหมายว่าเป็นการยังธรรมจักร
ให้เป็นไปในหมู่สัตว์. ประกาศความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยสมบูรณ์
เทียบกันได้กับพระมหาจักรพรรดิ ที่ยังจักรทางโลกให้เป็นไป คือส่งกองทัพออก
ประกาศความเป็นจักรพรรดิของตน ไปทั่วทุกประเทศ; ให้ประเทศเหล่านั้น
ยอมรับความเป็นจักรพรรดิของตน. ประเทศใดไม่ยอมรับ ก็ยกกองทัพนั้นเข้า

ทำลายให้พ่ายแพ้ และให้ยอมรับ ความเป็นจักรพรรดิของตน. ๕๗ เป็นการยัง
จักรให้เป็นไป ตามแบบของชาวโลก.

ส่วน การยังธรรมจักรให้เป็นไปนี้ เป็นแบบของธรรมะ เป็นแบบ
ของศาสนา; เปรียบเทียบโดยอาการที่คล้ายกันก็คือว่า ในวันนี้พระพุทธเจ้า
ได้ประกาศธรรมะ ซึ่งเป็นหัวใจพระพุทธศาสนาออกไป ในฐานะที่เป็นการ
ยืนยัน, หรือถ้าจะเรียกตรงๆก็คือ ทำทนายให้สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ก็ตาม, พิสูจน์ คัดค้าน.

แต่เนื่องจากการที่ธรรมจักรหรือ พระธรรมนี้ เป็นธรรมะที่ถูกต้อง
บริสุทธิ์บริบูรณ์ จึงไม่มีใครสามารถจะคัดค้านได้ ดังคำกล่าวสรรเสริญของ
พวกเทวดาว่า ปวตฺตติ ฐมฺมจกฺกํ อปฺปฏฺวตฺตติยํ สมณเณ ว พุราหฺมเณน ว เป็นอาทิ
ซึ่งมีใจความว่า ธรรมจักรอันพระผู้มีพระภาคเจ้าให้เป็นไปแล้ว ในบ้ำอัสปิตนมฤค-
ทายวัน เป็นธรรมจักรที่ใครๆ ต่อต้านให้หมุนกลับไม่ได้; ไม่ว่าจะเป็นสมณะก็ดี
เป็นพราหมณ์ก็ดี เป็นเทวดาก็ดี เป็นมารก็ดี เป็นพรหมก็ดี หรือเป็นอะไรๆ ก็ตาม.

เป็นอันว่า พระธรรมที่ทรงแสดงออกไปแล้วในวันนี้ ๕๘ เป็น
เหมือนกับการประกาศธรรมาณาจักรของพระพุทธเจ้า ออกไปอย่างกว้างขวาง
ไม่มีขอบเขต, ทำทนายกระทั่งโลกมนุษย์ โลกเทวดา มารโลก พรหมโลก ให้สัตว์
ทั้งหลายเหล่านั้น พิสูจน์และต่อต้าน; และเมื่อพิสูจน์ และต่อต้านไม่ได้
ก็พ่ายแพ้ด้วยการยอมรับเอา เป็นหลักสำหรับปฏิบัติ เพื่อถอนตนออกจากทุกข
กลายเป็นบุคคลผู้รับนับถือพระธรรมในพระพุทธศาสนาไปดังนี้. เพราะเหตุ

จะนับจึงได้เรียกว่า ธรรมจักร, และเรียกว่า การยังธรรมจักรให้เป็นไป เหมือนกับที่พระมหาจักรพรรดิประกาศอำนาจของตน, ฉะนั้นก็ฉนั้น.

นี้เป็นคำกล่าวเปรียบของพระทณกถาจารย์ และพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย เพื่อจะเชิดชูคำสั่งสอน ซึ่งเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ซึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงสั่งสอนในวันเช่นวันนี้เป็นวันแรก แก่คนหมู่หนึ่งซึ่งเรียกว่า บัญจวคคีย์, เป็นการประดิษฐานพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะลงไปในโลกนี้ และมีผู้เข้าใจรับเอาได้ เป็นการประสบความสำเร็จในการประกาศพระศาสนา นั้น ทำให้ได้ชื่อว่าได้ประกาศพระธรรมลงไปแล้วในโลกนี้, และทำให้ได้ชื่อว่า มีพระสงฆ์ที่ถูกต้องและสมบูรณ์ขึ้นมาแล้วในโลกนี้, จึงครบทั้งพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยสมบูรณ์ในวันนี้.

เมื่อความสำคัญของวันเช่นวันนี้มีอยู่ดังนี้ ก็ควรที่เราทั้งหลายทุกคนจะได้ตั้งอกตั้งใจ สวรรค์สำรวมเป็นพิเศษ เพื่อเป็นเครื่องบูชาแต่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์; และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ ธรรมะ ซึ่งเป็นเหมือนกับธรรมจักรนั้น ซึ่งถ้าแผ่ไปแล้ว สัตว์ทั้งหลายจะได้รับประโยชน์และความสุขอย่างที่ไม่เคยมีมาแต่ก่อน จนถึงกับพระพุทธเจ้าเองท่านก็ยังทรงยืนยันว่า เป็นสิ่งที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน เมื่อมีการตรัสรู้แล้ว ก็นำมาสอน.

เรื่องที่ทรงนำมาสอนแก่บัญจวคคีย์ในวันนั้นนั้น ถ้าจะเรียกกันสั้น ๆ โดยสรุปแล้ว ก็คือเรื่อง ความดับทุกข์; ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า คำว่า "ความดับทุกข์" นั้น เป็นคำที่มีความหมายอย่างสำคัญอยู่ในตัวมันเอง. ใคร ๆ ก็ต้องการความดับทุกข์, และ ลัทธิต่าง ๆ ก็สอนความดับทุกข์ อยู่ด้วยกันทั้งนั้น; แต่ก็

สอนผิดกันตามลัทธิของตน ๆ แม้จะคล้ายคลึงกันบ้าง ก็ยังมีส่วนที่ผิดกันอยู่โดยใจความสำคัญ.

อย่างไรในประเทศอินเดีย ในสมัยพุทธกาลนั้น ก็มีวิธีที่ดับทุกข์ ที่สอนกันอยู่มากมาย นับตั้งแต่อย่างต่ำที่สุด จนถึงอย่างสูงที่สุด, นับตั้งแต่อย่างต่ำสุด ถึงไกลออกนอกทางที่สุด จนกระทั่งถึงอยู่ในร่องในรอยที่สุด; จึงนับว่ามีมากมายด้วยกัน หลายหรือหลายสิบลัทธิ.

แต่ถ้าสรุปแล้วก็อาจจะกล่าวได้ว่า พวกหนึ่งถือว่าต้องดับทุกข์ด้วยการตามใจตัวเอง คือแสวงหากามคุณให้แก่ตนเอง จนเต็มปี่ยมจนบริบูรณ์ ก็เป็นการดับทุกข์ไปในตัว; ส่วนอีกพวกหนึ่งนั้น สอนตรงกันข้าม คือให้ทำลายอวัยวะหรือทรมานร่างกาย อันเป็นที่ตั้งของความรู้สึกในทางกามคุณนั้นเสีย; เพื่อว่าจิตใจจะได้ไม่โน้มไปในทางกามคุณ ก็จะเป็นสุขโดยสมบูรณ์.

นี้เรียกว่า โดยหลักใหญ่ๆ เป็นเช่นนี้ ข้อที่เอาพระเจ้าเข้ามาเกี่ยวข้องกับนี้ เป็นเพียงเครื่องประกอบว่า ถ้าทำถูกใจพระเจ้าแล้ว จะได้รับความสุข คือกามคุณ นี้, หรือว่าถ้าการทรมานร่างกายนั้น เป็นการถูกใจพระเป็นเจ้าแล้ว ก็จะทำให้นายให้ได้รับผลตามที่ตนต้องการ คือความดับทุกข์ ดังนี้เป็นต้น; มีเหตุปัจจัยภายในบ้าง, มีเหตุปัจจัยภายนอกบ้าง, ดังที่กล่าวมานี้.

เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จอุบัติขึ้นมาในโลกนั้น เป็นเวลาที่ชาวโลกทั้งหลายกำลังมีลัทธิมากมาย และทุ่มเถียงกันอยู่ว่าอันไหนผิดอันไหนถูก? แล้วแต่ตนจะชอบใจอย่างไร; ใครชอบใจลัทธิไหน ก็ถือลัทธินั้น. แต่ในที่สุด ไม่มี

ลัทธิใดที่จะแสดงความดับทุกข์ให้เด็ดขาด แน่นอนลงไปได้ หรือให้บริสุทธิ์ ผุดผ่อง หรือให้บริบูรณ์เต็มเปี่ยมครบถ้วน; จนกระทั่งมีคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันกล่าวด้วยเรื่องอริยสัจจ์นี้ จึงถือกันว่ายุดิกันสำหรับการดับทุกข์; เพราะไม่มีใครที่จะพิสูจน์ให้เห็นได้ว่า มีวิธีอื่นนอกไปจากนี้ หรือดีไปกว่านี้.

จะนั้น จึงยุดิกันมาจนกระทั่งถึงบัดนี้ ในหมู่ชนผู้มีสติปัญญาเพียงพอว่า เป็นการถึงที่สุดแล้ว ของการแสวงหาความดับทุกข์. ส่วนผู้ที่มิปัญญาอ่อน ยังโง่เขลาขมง่ายอยู่ ซึ่งก็มีอยู่เป็นจำนวนมาก ก็ยังคงถือลัทธิบางอย่างบางชนิดไปตามเดิม; ไม่พอใจในพุทธศาสนา อย่างนี้ก็มี. ทั้งนี้เป็นเพราะความเคยชินมาแต่กาลก่อนบ้าง, เป็นความยึดมั่นถือมั่นในความเคยชินนั้น มาแต่ก่อนบ้าง. หรือว่ามีสติปัญญาอ่อนเกินไป มีแต่ความเชื่อขมง่ายอย่างเดียว; ก็ไม่สามารถที่จะรับเอาหลักธรรมะนี้ ซึ่งเหมาะสมแก่บุคคลผู้มีปัญญา ไปถือปฏิบัติได้.

ส่วน บุคคลเหล่าใดเป็นผู้มีสติปัญญา พอสมควรแก่อัตตภาพแล้ว ย่อมพิจารณาเห็น ตามที่เป็นจริงในคำสอนเหล่านี้ จึงได้รับนับถือพระพุทฺธศาสนา ซึ่งก็มีอยู่เป็นจำนวนไม่น้อยเหมือนกัน.

เกี่ยวกับข้อนี้ ขอให้ถือเอาความหมายของคำว่า พุทฺธะ, พุทฺธะ ดังนี้เถิด. คำว่า พุทฺธศาสนานี้ มันมีความสำคัญอยู่ตรงที่คำว่า พุทฺธะ นั้นเอง. คำว่า พุทฺธะ นี้ ตามตัวหนังสือแล้ว ย่อมแปลว่า ผู้ตื่น คือ ตื่นจากหลับ; แล้วขยายความออกไป เป็นผู้รู้ คือ รู้สิ่งที่ควรรู้, แล้วขยายความออกไป เป็นผู้เบิกบานสดใส แจ่มใสสดชื่น.

ใจความสำคัญแท้ ๆ นั้น อยู่ตรงที่ว่า เป็นผู้ตื่น; หมายความว่า ก่อนนี้ยังหลับอยู่ ผู้ที่หลับอยู่นั้นย่อมไม่อาจจะรู้สึกอะไรได้ แต่ว่าหลับในทันที หมายถึงหลับด้วยความหลง ด้วยอวิชชา ไม่ใช่ว่านอนหลับทางร่างกาย; แต่ว่าเป็นการหลับในทางจิตใจ ด้วยอำนาจของอวิชชา ทำให้ไม่รู้ไม่เห็นตามที่เห็นจริง จึงมีอาการเปรียบเทียบกันได้กับคนหลับ. หลับกันมานานเท่าไร ก็ยากที่จะกล่าวได้; แต่ในที่สฤตก็มาตื่นขึ้นได้ ด้วยอำนาจของพระธรรมะในพระพุทธศาสนา. เพราะฉะนั้น จึงได้นำมาว่า พุทธศาสนา คือ ศาสนาแห่งบุคคลผู้ตื่นจากหลับ กล่าวคือ กิเลส; มาเป็นผู้รู้ รู้สึกตัว แล้วก็เป็นผู้แจ่มใส มีความสงบเย็น.

เราทั้งหลาย ถ้าจะนับถือพระพุทธศาสนาให้ถูกความหมาย ก็ย่อมจำเป็นอยู่เอง ที่จะต้องปฏิบัติตนให้เป็นผู้ตื่นจากหลับ กล่าวคือความโง่ ความหลง, มาเป็นผู้รู้ แล้วเป็นผู้มีความแจ่มใสสดชื่นเป็นสุข เพราะอำนาจของความรู้นั้น; ทำอย่างนั้นเท่านั้น จึงจะได้ชื่อว่า เป็นผู้ นับถือพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องและสมบูรณ์. ถ้าผิดไปจากนี้แล้ว ก็จะเป็นพวกที่มีความมกมาย เหมือนพวกใดพวกหนึ่งในบรรดาคนทั้งหลาย หลายสิบลัทธิ หลายสิบพวกด้วยกัน ซึ่งมีอยู่ก่อนพุทธศาสนานั่นเอง.

เพราะฉะนั้นถ้าท่านผู้ใดมีความสำนึกตนในขั้นนี้แล้ว; จึงได้พยายามเป็นผู้ตื่นยิ่ง ๆ ขึ้นไปทุกโอกาสเกิด. อย่าได้มัวหลับใหลมกมายอยู่เหมือนแต่กาลก่อนเลย, หรือว่าอย่าได้ยำทำหยาต้อยอยู่กับที่เรื่อย ๆ ไปดั่งนั้นเลย จนเป็นผู้มีความตื่นคือมีความก้าวหน้าไปอย่างถูกต้อง จนกว่าจะถึงจุดหมายปลายทางด้วยกันทุกคนเกิด.

ข้อนี้จะต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่า ปัญญา, สติปัญญา หรือความรู้ ซึ่งเป็นเครื่องกำจัดความหลับ ดังกล่าวแล้วนั่นเอง; เพราะฉะนั้น เราจะ ต้อง ทำการศึกษา เป็นเบื้องต้น แล้วจะต้องทำการพิจารณาให้เกิดความรู้ความ เข้าใจโดยแท้จริง แล้วก็จะต้องทำการปฏิบัติตามสมควรแก่เหตุผล ที่ตนได้ คิดและได้เข้าใจ ได้รู้สึกแล้วอย่างไร จนเกิดผลเป็นความดับทุกข์ระดับใดระดับ หนึ่งขึ้นมา ก็จะได้รู้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนลงไปว่า ความทุกข์เป็นอย่างไร, เหตุ ให้เกิดทุกข์เป็นอย่างไร, ความไม่มีทุกข์นั้นเป็นอย่างไร, และวิธีปฏิบัติให้ถึงความ ไม่มีทุกข์นั้นเป็นอย่างไร.

นี้เรียกว่าเป็นผู้รู้ธรรมะที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ที่เรียกว่าอริยสัจจ์ อันมีอยู่ ๔ ประการ ซึ่งเป็นใจความสำคัญของธัมมจักกัปปวัตตนสูตร นั้น. และ เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงประกาศในวันเช่นวันนี้ แก่ภิกษุขุญชวัคคีย์ คือบรรพชิต ๕ คนที่อยู่กันเป็นพวก ที่ยิวศึกษาความดับทุกข์ จนกระทั่งมาพบพระผู้มี พระภาคเจ้า เกิดความเข้าใจไม่ตรงกันเสียระยะหนึ่ง; แต่ในที่ที่สุดก็สามารถที่จะ เข้าใจได้ ด้วยความพยายามของพระผู้มีพระภาคเจ้านั่นเอง.

นับว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ประกอบไปด้วยมหากรุณาธิ-คุณอันใหญ่หลวง คือทรงทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้า โดยไม่เห็นแก่ความเหน้อย ยากลำบากแต่ประการใดเลย จนให้หมู่สัตว์ที่กำลังหลับนี้ ตื่นขึ้นมาได้ด้วยการ ปลุกของพระองค์, และการปลุกโดยทำนองนี้ได้คงมีสืบต่อ ๆ กันมา จนกระทั่ง ถึงทุกวันนี้ แม้ว่าจะมีสิ่งอื่นแทรกแซงเข้ามาบ้าง; ใจความสำคัญก็ยังเป็นอย่าง เดียวกันอยู่นั่นเอง, คือ จะต้องมีความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องอันเกี่ยวกับความ ทุกข์ แล้วปฏิบัติเพื่อดับทุกข์เสียให้ได้.

เราไม่ต้องสนใจเรื่องอื่นนอกไปจากเรื่องนี้ ; เพราะว่าเรื่องอื่นนั้นไม่ได้เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่การดับทุกข์เลย ต้องเป็นเรื่องนี้โดยตรงเท่านั้น. แต่ว่าคนทั้งหลายส่วนมาก ก็หาสนใจกับเรื่องที่สำคัญนี้ไม่ ; กลับไปสนใจเรื่องปลีกย่อย เรื่องฝอย เรื่องเปลือก เรื่องกระพี้ กันเสียเป็นส่วนใหญ่ จนกระทั่งตายไป ก็ไม่เคยได้ยินได้ฟัง หรือได้เข้าใจ ในเรื่องอันเป็นหัวใจแท้ของพุทธศาสนา.

เช่นบางคนไปสนใจเรื่องตายแล้วเกิด, ตายแล้วเกิดหรือไม่? อะไรไปเกิด? ไปเกิดได้อย่างไร? โดยวิธีใด? ผลบุญผลบาปที่ทำไว้วันนี้ติดตามไปได้อย่างไร? ดังนี้ เป็นต้น. ไม่มีใครสามารถอธิบายให้เห็นแจ่มแจ้งชัดเจนได้ ก็ได้แต่บอกกล่าวกันไปตามธรรมเนียม แม้จะบอกกล่าวอย่างไร คนคนนั้นก็หาเห็นจริงได้ด้วยตนเองไม่? ตกกลางเป็นอันว่าต้องเชื่อตามเขาไป, ต้องพลอยเชื่อตามเขาไป, **ต้องฝากไว้กับความเชื่อ.**

อย่างนี้เรียกว่ายังไม่เป็นความรู้ที่แท้จริง ยังเป็นความเชื่อตาม ๆ กันไป แล้วก็เชื่อในเรื่องซึ่งยัง **ไม่ได้ทำอะไรที่เป็นการดับทุกข์เลย.** เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงปฏิเสธเรื่องเหล่านี้ออกไปเสีย เรียกว่าไม่ใช่เรื่องที่จะต้องสนใจ, คือไม่เป็นอาทิพรหมจรรย์; หมายความว่าไม่เป็นเงื่อนไขต้นของพรหมจรรย์ ที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์; มิแต่จะให้ชักถามกันไปไม่มีที่สิ้นสุด เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด จนกระทั่งออกนอกลู่หนทางไป ไม่วกเข้ามาหาเรื่องความดับทุกข์คือทำลายกิเลส นี้เลย. นับว่าเป็นเรื่องที่เก็บไปได้ เก็บไปทิ้งเสียที่ไหนก็ได้, ไม่ต้องสนใจ; มาสนใจแต่เรื่องริบด่วน คือเรื่อง หัวใจของพระพุทธศาสนา ที่เป็นเรื่องความดับทุกข์ นี้.

เกี่ยวกับข้อนี้ พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ปุพฺเพ จาหิ ภิกฺขเว เอตฺรหิ จ - **ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ในกาลก่อนก็ดี บัดนี้ก็ดี, ทุกฺขญฺเจว ปญฺญาเปมิ ทุกฺขสฺส จ นิโรธํ** - **เราตถาคตบัญญัติเฉพาะเรื่องความทุกข์ และความดับไม่เหลือแห่งความทุกข์เท่านั้น.**

หมายความว่า ในบรรดาคำที่๘๗ เป็นพระพุทธวจนะนั้น ไม่ได้มุ่งหมายที่จะกล่าวถึงสิ่งอื่นเลย, นอกจากกล่าวถึงเรื่องความทุกข์กับความดับทุกข์เท่านั้น; ฉะนั้น จะเป็นการกล่าวในรูปไหน ด้วยถ้อยคำอย่างไรก็ตาม ถ้าไม่เป็นไปเพื่อทำความดับทุกข์แล้ว ไม่พึงถือว่าเป็นพระพุทธวจนะ. นำมาพูดมาศึกษา มาเรียนมาจำ ก็เป็นการเสียเวลาเปล่า; ต่อเมื่อเป็นเรื่องของความดับทุกข์โดยตรง จึงจะเป็นพระพุทธวจนะ เป็นประโยชน์แก่อกุศลแก่บุคคลผู้ศึกษา และประพฤติปฏิบัติตามนั้น.

ฉะนั้น เราจึงต้องระมัดระวัง เกี่ยวกับเรื่องที่จะศึกษาหรือจะปฏิบัติ^๕ ให้ถูกต้องตรงเป็นอย่างดีด้วยกันทุกคน. จะทำได้ตาม^๕ ก็ด้วยการสนใจในเรื่องหลักที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้อย่างไรนั่นเอง; และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือหลักที่ทรงสอนในวันที่สำคัญเช่นวันนี้; เพราะฉะนั้นจะได้กล่าวถึงใจความของเรื่อง^๕ ตามสมควรแก่โอกาส.

.....

เรื่องแรกที่สุดก็คือ เรื่องความทุกข์ เรื่องถัดไปก็คือเรื่อง มูลเหตุให้เกิดความทุกข์นั้น, เรื่องถัดไปอีกก็คือ เรื่องความดับสนิทของความทุกข์,

และเรื่องสุดท้ายก็คือ วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับสนิทของความทุกข์, กลายเป็น ๔ เรื่องด้วยกัน. สองเรื่องแรกเรียกว่า คู่ที่หนึ่ง คือเรื่อง ทุกข์ กับเรื่อง เหตุให้เกิดทุกข์นั้น; รวมเรียกสั้น ๆ ก็คือเรียกว่า เรื่องความทุกข์. คู่หลังคือ เรื่องความดับสนิทของความทุกข์ กับ วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับสนิทของความทุกข์นั้น; รวมเรียกว่า เรื่องความดับทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงเหลือเพียง ๒ เรื่อง คือ เรื่องทุกข์กับเรื่องความดับทุกข์เท่านั้น เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าท่าน ได้ตรัสยืนยันว่า เราตถาคตพูดถึงแต่เรื่องนี้.

ทั้งใน ๒ เรื่องนี้ คือ เรื่องทุกข์กับเรื่องความดับทุกข์นั้น ถ้ารวมกันเข้าแล้วก็จะเหลือเพียงเรื่องเดียว คือ เรื่องความดับทุกข์ เท่านั้นเอง; เพราะว่าเรื่องที่ทรงมุ่งหมายจะกล่าวนั้น เป็นเรื่องความดับทุกข์. แต่การที่ต้องเอาเรื่องความทุกข์มากล่าวด้วย ก็เพราะว่ามันเป็นต้นปัญหา จะต้องยกเอาปัญหา นั้นขึ้นมาวางไว้ก่อน แล้วจึงจะแก้ปัญหานั้นให้สิ้นสุดไป. เพราะฉะนั้น จึงต้องเอาเรื่องความทุกข์เข้ามา ตั้งไว้ในฐานะเป็นต้นปัญหา แล้วก็กล่าวเรื่องความดับทุกข์ ซึ่งเป็นเรื่องที่ทรงประสงค์จะสั่งสอนโดยตรง.

เพราะฉะนั้น ถ้าเรารวมกันทั้ง ๒ เรื่องนี้ ก็มีทางที่จะรวมกันได้เป็น เรื่องความดับทุกข์แต่อย่างเดียว; จึงกล่าวได้ว่าเรื่อง พุทธศาสนานี้ ก็ไม่มีเรื่องอะไร นอกจากเรื่องความดับทุกข์; แยกออกไปก็เป็นเรื่องความทุกข์กับความดับทุกข์; แยกออกไปอีก เรื่องความทุกข์ก็ได้เป็น ๒ ประเด็น คือเรื่องความทุกข์กับ มูลเหตุให้เกิดทุกข์. เรื่องความดับทุกข์ก็ได้เป็น ๒ ประเด็น คือว่า สภาวะแห่งความไม่เป็นทุกข์ ไม่มีทุกข์นั้นเป็นอย่างไร. และวิธีปฏิบัติเพื่อให้ถึง สภาวะนั้นเป็นอย่างไร, นี้เรียกว่าเป็น ๔ เรื่อง.

สำหรับเรื่องทีหนึ่ง คือ ความทุกข์ นั้น มีส่วนที่จะต้องเข้าใจเป็น ส่วน ๆ ไป ซึ่งจะยกมาพอเป็นแนวสำหรับการศึกษา.

ส่วนแรกที่สุด ก็ควรจะเป็น ความหมายของคำว่า ทุกข์ นั้นเอง. เราจะได้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า ทุกข์ นี้ได้ง่ายเข้า และถูกต้องสมบูรณ์. คำว่า “ทุกข์” นี้ ตามตัวหนังสือสามารถที่จะให้ความหมายได้ถึง ๓ อย่างด้วยกัน แล้วแต่จะถือว่า คำคำนี้ประกอบขึ้นด้วยมูลศัพท์อย่างไร.

ความหมายทีหนึ่ง ของอาจารย์ทั่ว ๆ ไป ถือว่าคำคำนี้ประกอบขึ้นด้วย คำว่า *ทุ* กับคำ *ขม ทุ* แปลว่า *ยาก, ขม* แปลว่า *ทน, ทุขม* แปลว่า *ทนยาก*; หมายความว่า *สิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้น อยู่ในสภาพที่ทนอยู่ได้ยาก* คือมันไม่อาจจะทนอยู่ได้ ในสภาพอย่างใดอย่างหนึ่ง มัน *เปลี่ยนแปลงไปตามอำนาจของความเปลี่ยนแปลง มันจึงทนยาก*; หรือ *มีอาการต้องทน และ ทนได้ยาก*.

โดยที่แท้มันก็คงอยากจะเป็นอยู่อย่างนี้ โดยไม่ต้องเปลี่ยนแปลง; แต่แล้วมันทนอยู่ไม่ได้ มันต้องเปลี่ยนแปลงเสมอ เรื่อย ๆ ไปไม่มีทีสิ้นสุด. เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า อยู่ในลักษณะที่ทนได้ยาก. สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ว่า จะเป็นสิ่งที่มีชีวิต หรือไม่มีชีวิต ล้วนแต่มีลักษณะที่ส่อให้เห็นอย่างนี้ทั้งนั้น; มันต้องการจะอยู่ในรูปใด มันก็ไม่ได้อยู่ในรูปนั้น, มันต้องเปลี่ยนไป : มีอาการของบุคคลที่ต้องทน ด้วยความยากลำบากอยู่เสมอ. นี้ก็เรียกว่า ความทุกข์.

บางคนเอาใจความแคบ ๆ แต่เพียงว่า *เจ็บปวด* แล้วก็ทนได้ด้วยความยากลำบาก. เช่น *ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นทุกข์ ก็เพราะว่ามัน*

ทนยาก อย่างนี้ก็มี. แต่การเข้าใจอย่างนี้มันแคบไป ไม่อาจจะหมายถึงสังขาร
บางประเภท อันเป็นสังขารที่ไม่มีชีวิตจิตใจ; ก็จะทำให้เห็นไปว่า สังขาร
ทั้งหลายเหล่านั้นไม่เป็นทุกข์ไป ก็ได้.

แต่ตามความจริงนั้น ท่านถือว่าขึ้นชื่อว่า สังขาร แล้ว จะมีชีวิต
วิญญาณหรือไม่มีชีวิตวิญญาณก็ตาม มันต้องเป็นทุกข์ทั้งนั้น ทั้งนี้ก็เพราะว่ามี
อาการแห่งการที่ต้องทน และทนได้ยาก ดังที่กล่าวแล้วนั่นเอง. เพราะฉะนั้น
ขอให้จำความหมายอันแรกนี้ไว้ว่า คำว่า ทุกข์ นั้นแปลว่า ทนยาก.

ความหมายที่สอง มาจากคำว่า *ทุ* กับคำว่า *อิกฺข* *ทุ* แปลว่า *น่าเกลียด*,
อิกฺข แปลว่า *เห็น* หรือ *ดู*, *ทุ* กับ *อิกฺข* *รวมกันเป็น* *ทุกข์* แปลว่า *เห็นแล้วหรือดู*
แล้วน่าเกลียดน่าระอา. ข้อนี้หมายความว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวง ถ้าเราดู
กันให้จริงๆ แล้ว มันน่าเบื่อน่าระอาทั้งนั้น ไม่ว่าจะอยู่ในรูปไหน; จะสวย
สดงดงาม, หรือจะน่าเกลียดน่าชังอย่างไร เมื่อดูให้จริงแล้ว ล้วนแต่น่าระอา
ทั้งนั้น; ไม่ว่าจะอยู่ในสภาพที่หอมหวาน หรือน่าเหม็นอย่างไร เมื่อดูให้ดีแล้ว
ก็อยู่ในสภาพที่น่าเอือมระอาด้วยกันทั้งนั้น.

เพราะฉะนั้นจึงมีพระพุทธภาษิตว่า *สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา - สังขารทั้ง*
หลายทั้งปวงเป็นทุกข์. นี้หมายความว่า สังขารทุกชนิด ไม่ยกเว้นสังขารอะไร
ล้วนแต่เป็นทุกข์ เพราะว่า ดูแล้วน่าเกลียด ดูแล้วน่าเอือมระอา ด้วยกันทั้งนั้น
ดังนี้. พึงให้เข้าใจนัยที่สองนี้ว่า คำว่า ทุกข์ นั้นแปลว่า ดูแล้วเป็นทุกข์ใจ
ดูแล้วรู้สึกเอือมระอา.

ความหมายที่สามนั้น มาจากคำว่า *หุ* กับคำว่า *หิ*, คำว่า *หุ* แปลว่า *นำเกลียด* ไปตามเดิม, คำว่า *หิ* นี้ แปลว่า *ว่าง*. คำว่า *ว่าง*, ว่างเหมือนกับสูญ-เปล่าหรือไม่มีอะไร. นี้หมายความว่า สิ่งต่าง ๆ นั้น ถ้าดูกันให้ดี ให้จริงแล้ว ไม่มีสิ่งที่จะเป็นตัวเป็นตน อันเที่ยงแท้แน่นอนถาวรได้ที่ไหน, มันว่างอย่าง น่าใจหาย ว่างอย่างนำเกลียดทั้งนั้น. สิ่งใดไม่เที่ยงแล้ว สิ่งนั้นก็เป็นที่ หุ นี้หมายความว่าสิ่งที่ไม่เที่ยงนั้น มันไม่มีตัวตนที่ตรงไหน.

พระพุทธองค์จึงตรัสว่า *ยถาจิ ตํ หุกุขิ* ซึ่งแปลว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นหุกุขิ, สิ่งใดไม่เที่ยง คือ เปลี่ยนแปลงเรื่อย มันจึงเป็นหุกุขิ เพราะ ไม่มีตัวตนอยู่ที่ตรงไหน; เพราะมันว่างจากตัวตน เห็นแล้วดูแล้ว จะเอือมระอา เพราะมันว่างอย่างน่าหวาดเสียว, ว่างอย่างไม่มีอะไรที่จะให้เป็นที่ยึดมั่นถือมั่น ได้เลย.

ทั้งหมดนี้เป็น ใจความ ของคำว่า *หุกุขิ* ซึ่งมีอยู่ ๓ ความหมาย ว่า ทยาก อย่างหนึ่ง, ว่า ดูแล้วนำเกลียด อย่างหนึ่ง ว่า ว่าง อย่าง น่าเอือมระอา อย่างหนึ่ง. พิจารณาดูในความหมายอันไหน ก็ย่อมจะได้ผลคล้าย ๆ กัน คือทำให้เกิดความเอือมระอา แก่บุคคลผู้เข้าไปมองเห็นทั้งนั้น. มีสติปัญญา มองเห็นความจริงขึ้นแล้ว ย่อมเกิดความเบื่อหน่าย ความเอือมระอา อยู่ด้วยกันทั้งนั้น. นี้แหละคือความหมายของคำว่า *หุกุขิ* ที่แท้จริง นับว่าเป็นส่วน ที่แรกที่จะต้องเข้าใจ.

ส่วนที่สองถัดไป เรียกว่า อาการของความหุกุขิ. อาการของความ หุกุขินั้นมีมาก เช่น *ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย โสกะปริเทวะ ทุกขะ*

โทมนัส อุปายาส ประสบสิ่งไม่เป็นที่รัก พลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก ปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น ตั้งนี้เป็นต้น; ล้วนแต่เป็นอาการอันหนึ่ง ๆ ของความทุกข์. แม้จะเรียกว่า ความทุกข์ ก็พึงทราบเสียว่า เป็นเพียงอาการของความทุกข์ ยังไม่ใช่ตัวแท้ของความทุกข์.

ส่วนที่เป็น ตัวแท้ของความทุกข์นั้น พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ด้วยคำว่า สงขัตติเคน ปรณฺหิตานกฺขนฺธา ทุกฺขา - เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานนั้นแหละเป็นตัวทุกข์; เพราะฉะนั้น พึงให้ถือเอาใจความข้อนี้ให้ถูกต้องว่า ตัวทุกข์แท้ ๆ นั้น อยู่ที่สิ่งที่มีความยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวกู ว่าเป็นของกู; ต่อเมื่อมีความยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวกู เป็นของกู มันจึงจะเป็นทุกข์.

ขอให้คิดดูให้ดีเถิดว่า ถึงแม้ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายนั้น ถ้าไม่ยึดมั่นว่า เป็นของกู แล้ว ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย นั้น ก็หาเป็นความทุกข์ไม่; ต่อเมื่อมีความยึดมั่น ว่ามีตัวกู และมีความเกิด แก่ เจ็บ ตายของกู มันจึงจะเป็นทุกข์ขึ้นมา. ฉะนั้น เรากล่าวได้ว่า ถ้าพ้นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายแท้ ๆ นั้น หาเป็นทุกข์หรือเป็นสุขไม่; ต่อเมื่อไปยึดมั่นเข้า มันจึงเป็นความทุกข์ขึ้นมา.

ที่นี้ ตามปกติธรรมดา คนทั่วไปย่อมยึดมั่นถือมั่นอยู่แล้ว; เพราะฉะนั้น ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ของคนทุกคนจึงเป็นทุกข์; เพราะว่าเขามีความยึดมั่นถือมั่นอยู่เป็นปกติแล้ว. แต่เมื่อพระพุทธเจ้าจะตรัสถึงความจริงที่ลึกซึ้งขึ้นไป พระองค์ก็ตรัสว่า เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานต่างหาก ที่เป็นตัวความทุกข์ที่แท้จริง. นี่หมายความว่า ถ้าสิ่งใดไม่ยึดมั่นถือมั่น, ไม่ถูกยึดมั่นถือมั่น

แล้วสิ่งนั้นก็^๕ไม่เป็นทุกข์. สิ่งใดไปยึดมั่นถือมั่นเข้า สิ่งนั้นก็^๕เป็นทุกข์; เป็นทุกข์อยู่ในตัวสิ่งนั้นด้วย, เป็นทุกข์แก่จิตใจของบุคคล ผู้เข้าไปยึดมั่นถือมั่นนั้นเองด้วย.

ตัวทุกข์ที่แท้^๕ จึงอยู่ที่ความยึดมั่นถือมั่น ในฐานะเป็นตัวตนของตน. นั่นเรียกว่า มันเกิดเป็นตัวเป็นตนขึ้นมา มันจึง เป็นความทุกข์ทุกทีที่เกิดเป็นตัวเป็นตนขึ้นมา. ถ้าอย่าให้เกิดเป็นตัวเป็นตนขึ้นมา มันก็หาเป็นทุกข์ไม่; เช่นว่า ความชรา^๕ ก็มีกันอยู่ด้วยกันทุกคน แต่^๕ถ้าไม่ยึดมั่น^๕ว่าเป็นตัวของตัว มันก็^๕ไม่เป็นทุกข์, คือ ไม่มีรู้สึก^๕ว่าชรา, และไม่^๕ได้กลัวความชรา. แต่พอยึดมั่นเป็นตัวขึ้นมา ก็กลัวความชรา^๕ว่าจะทำให้เจ็บป่วยบ้าง จะทำให้ตายบ้าง ก็เกลียดกลัวความชราขึ้นมาทันที. นี่เป็น เครื่องแสดงว่า ความทุกข์อยู่ที่ความยึดมั่นถือมั่น โดยแท้จริง.

ท่านทั้งหลาย จงรู้จักให้ถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริงว่า ตัวแท้ของความทุกข์นั้น เป็นอย่างไร, และอาการของมันนั้นเป็นอย่างไร, ซึ่งอาจจะเข้าใจได้โดยง่ายว่า ตัวแท้ ของมันก็คือ ความยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน, และ อาการของมันก็คือความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้น. อย่าไปดูที่อาการกันนัก; จงดูที่ตัวจริงของมันบ้าง ว่ามันอยู่ที่ตรงไหน? และมันเป็นทุกข์เพราะเหตุใด?

ที่^๕ส่วนที่สามถัดไป^๕ที่จะต้องรู้จักคือ เรื่อง มายาของความทุกข์. เราต้องเข้าใจว่าสิ่งที่เรียกว่า ความทุกข์^๕นั้นเป็นมายา; ถ้าความทุกข์นั้นไม่เป็นมายาแล้ว คนทั้งหลายก็จะเห็นความทุกข์ได้โดยง่าย เหลือบตาที่เดียวก็เห็น; แต่^๕มันไม่เป็นอย่างนั้น.

แม้พยายามจะศึกษากันสักเท่าไร ๆ ก็ยังไม่ค่อยจะเห็นความทุกข์เลย ; เพราะว่ามีสิ่งที่เรียกว่า มายา นั้นแหละปิดบังเอาไว้ หลอกลวงเอาไว้ ให้เห็นเป็น อย่างอื่นเสีย ไม่ให้เห็นว่าเป็นทุกข์ได้เลย. สัตว์ทั้งหลายจึงหลงไหลอยู่ในสิ่ง ที่เรียกว่าเป็นทุกข์ ยินดีอยู่ในสิ่งที่เรียกว่าเป็นทุกข์, และ สมัคร์ที่จะเป็น ทุกข์โดยไม่รู้สีกตัว. อาการอย่างนี้เรียกว่า เห็นกงจักรเป็นดอกบัว หรือเห็น งูเป็นปลา.

คนที่ เห็นกงจักรเป็นดอกบัว นั้น มีนิทานเปรียบเทียบสั้น ๆ ง่าย ๆ ว่า คนคน หนึ่งเห็นเปรต ที่มีกงจักรพัดอยู่บนศีรษะเลือดไหลโซม. คนคนนั้นกลับเห็น กงจักรนั้นว่าเป็นดอกบัว ไปวิ่งวอนขอร้องจากเปรตนั้นเอามาจนได้ แล้วก็เอา มาใส่หัวของตัวเอง มันจึงพัดให้หัวของตัวเองมีเลือดไหล ประกอบไปด้วยทุกข- เวทนาดังนี้.

เรื่องที่ว่า เห็นงูเป็นปลา นั้น ก็คือคนที่ไม่รู้จักรู้ว่าปลานั้นเป็นอย่างไร ; ไปสู่่มปลาในน้ำ หยิบขึ้นมาเป็นงูก็คิดว่าปลา ยึดถือพาไปบ้านในฐานะที่เป็น ปลา อาการทั้งหมดนี้ล้วนแต่แสดงให้เห็น ความเป็นมายาของสิ่งต่างๆ ที่เป็น ทุกข์อยู่ในโลกนี้ ทำให้คนเห็นเป็นสิ่งที่น่ารักน่าปรารถนาไป ; คนเราจึงได้ สมัคร์เป็นทุกข์โดยซันตาซันใจ. ถ้าหากว่าสิ่งที่เป็นทุกข์นี้ ไม่มีมายาหลอกลวง แล้ว ก็ไม่มีใครที่จะต้องเป็นทุกข์เลย คงรู้จักความทุกข์กันหมด หลีกหนีความ ทุกข์กันหมด. ฉะนั้น อย่าได้เข้าใจว่า สิ่งที่เรียกว่า ความทุกข์ หรือ กิเลส นั้น เป็นสิ่งที่จะมองเห็นได้ง่ายๆ หรือว่าเป็นสิ่งที่น่าเกลียดน่ากลัว ; ความจริงนั้น เป็นสิ่งที่น่ารักน่ายึดถือที่สุด และยิ่งกว่าสิ่งใด.

การที่บุคคลเข้าใจว่า พญามารมีรูปร่างหน้าตาครุร้ายน่ากลัวนั้น เป็นความเข้าใจผิดอย่างยิ่ง; เพราะว่า พญามารที่แท้จริงนั้น ย่อมมาในรูปของคนที่สวยงามที่สุด ฉลาดเฉลียวที่สุด มัน จึงสามารถจะหลอกลวงคนได้ หรือครอบงำคนได้. ถ้ามาในรูปที่เห็นชัดเป็นของน่าเกลียดน่ากลัว น่าขยะแขยงแล้ว ใครจะไปติดบ่วงของพญามาร. ฉะนั้น จึงรู้เรื่องแห่งมายาของความทุกข์นี้ให้ถูกต้อง จนกระทั่งรู้ว่า แม้แต่สิ่งที่เรียกกันว่า สวรรค์นั้นก็ยังมีมายา. สวรรค์เป็นสิ่งที่มีการเสียบแทงแผลน ตามแบบของสวรรค์ แล้วก็ *ไม่แสดงอาการเสียบแทง แผลนนั้น ให้ปรากฏง่าย ๆ*; คนจึงได้หลงอยู่ในสวรรค์ และต้องร้องไห้ฟูมฟาย เนื่องด้วยสวรรค์นั้น อยู่เป็นประจำ. นี้เรียกว่า มายาแห่งความทุกข์ด้วยเหมือนกัน คือสิ่งที่เรียกว่า สวรรค์นั้น โดยเนื้อแท้ก็เป็นความทุกข์ชนิดหนึ่ง; แต่แล้วก็อยู่ในรูปของมายาที่เราเรียกกันว่า สวรรค์; แล้วแต่ใครจะวาดภาพความหมายอย่างไร ตามกิเลสตัณหาของตน ๆ.

ความทุกข์ที่เปิดเผยตรงไปตรงมานั้น เป็นพวกนรกมากกว่า คือมองดูที่เดียวก็ออก ว่าเป็นเรื่องเจ็บปวด; แต่ความทุกข์ที่ซ่อนเร้นนั้น อยู่ในรูปของสวรรค์เสมอไป; แล้วท่านทั้งหลายก็จงเปรียบเทียบดูเถิดว่า อันไหนน่ากลัวกว่ากัน? นรกกับสวรรค์ ๒ อย่างนี้ อันไหนน่ากลัวกว่ากัน? นรกกับสวรรค์ ๒ อย่างนี้ อันไหนจะลวงคนไปสู่ความทุกข์ได้มากกว่ากัน?

หรือถ้าพูดกันให้ตรง ๆ แล้ว เราก็จะต้องพูดว่า สิ่งที่เรียกว่า นรก นั้น คงลวงใครไปไม่ได้; เพราะใครเห็นเข้าแล้ว ก็เอาแต่จะวิ่งหนีทั้งนั้น. ส่วนสิ่งที่เรียกว่า สวรรค์ นั้น ย่อมจะ ลวงคนไปได้มากที่สุดทีเดียว; เพราะอยู่ในลักษณะที่ใคร ๆ ที่มีกิเลสตัณหาก็กักกันต้องการ. ฉะนั้น เป็นสิ่งที่น่ากลัวมาก

หรือว่ากล้วนน้อยกว่านรก ลองคิดดูเถิด. ถ้ามีความเข้าใจเรื่องนรกแล้ว ก็เรียกว่ารู้เรื่องมายาของความทุกข์.

ส่วนที่ ๔ สุดท้ายก็ควรจะทราบเกี่ยวกับความทุกข์นั้น เป็นคำบอกสั้น ๆ ว่า มัน ไม่มีอะไรเลยมีแต่ความทุกข์เท่านั้น. ข้อนี้หมายความว่า ในบรรดาสิ่งต่าง ๆ ที่มาเกี่ยวข้องกับมนุษย์ ที่มีอยู่ในโลกนี้ ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปในโลกนั้นมันไม่มีอะไรเลย นอกจากความทุกข์. การเกิดขึ้นแห่งร่างกาย กดี, การเกิดขึ้นตั้งอยู่ ดับไป แห่งร่างกาย กดี, การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป แห่งจิตใจ กดี, การเกิดขึ้นตั้งอยู่ ดับไป แห่งอารมณ์ทั้งหลายเหล่านี้เหล่าใด กดี, สิ่งอื่นสิ่งใด สิ่งไหนกดี; ล้วนแต่ไม่เป็นอะไรอื่นนอกจากความทุกข์, ล้วนแต่เป็นความทุกข์อยู่ในตัวมันเอง.

เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าในบรรดาสิ่งที่เกิดขึ้นนั้น ไม่มีอะไรนอกจากความทุกข์, ในบรรดาสิ่งที่กำลังตั้งอยู่นี้ ก็ไม่มีอะไรนอกจากความทุกข์, ในบรรดาสิ่งที่จะดับไปนี้ ก็ไม่มีอะไรนอกจากความทุกข์. ขอให้ดูให้เห็นชัดตามที่เป็นจริงว่า ในบรรดาสิ่งทั้งหลาย ที่หมุนเวียนเปลี่ยนแปลงอยู่ในการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป นี้ ไม่มีอะไรเลย นอกจาก สิ่งที่เรียกว่า ความทุกข์อย่างเดียว. ที่ไปหลงเรียกกันว่าความสุขนั้น เป็นเพราะความหลงในมายาของความทุกข์นั่นเอง; ถ้าหายหลงแล้ว ก็จะเห็นว่าไม่มีอะไรนอกจากความทุกข์, มีแต่ความทุกข์เท่านั้น ไม่ว่าในที่ไหน ในกรณีใด ในเวลาไหน. จะทำอย่างไร จึงจะดับความทุกข์เสียได้ นั้นเป็นเรื่องอีกเรื่องหนึ่ง.

ที่นี้จะได้กล่าวถึงอาการที่ค้นหาให้เกิดทุกข์อย่างไร หรือ อวิชา ให้เกิดทุกข์อย่างไร ข้อนี้จะต้องสังเกตดูที่ตัวเองด้วยกันทุกคน ว่าเมื่อตากระทบกับรูป หูกระทบกับเสียง จมูกกระทบกับกลิ่น ลิ้นกระทบกับรส ผิวกายสัมผัสกับกับสิ่งที่มีกระทบผิวกาย, แล้วมันมีเรื่องอะไรเกิดขึ้น? เมื่อมีการกระทบทางตา เป็นต้นแล้ว เรียกว่า ผัสสะ, หลังจากผัสสะก็มีเวทนา คือมีความรู้สึกว่ามันเป็นอย่างไร เช่นตาเห็นรูป ก็รู้สึกว่ายหรือไม่สวย ชอบใจหรือไม่ชอบใจ หูได้ฟังเสียง ก็รู้สึกว่ายหรือไม่ไพเราะ ชอบใจหรือไม่ชอบใจ จมูกได้กลิ่น ก็รู้สึกว่ายหอมหรือเหม็น ชอบใจหรือไม่ชอบใจ ลิ้นกระทบกับรส ก็รู้สึกว่ายอร่อยหรือไม่อร่อย ชอบใจหรือไม่ชอบใจ ผิวกายกระทบกับวัตถุพละแล้ว ก็รู้สึกว่ายนุ่มนวลหรือแข็งกระด้าง เป็นที่ถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง ดังนั้นเป็นต้น อย่างนี้เรียกว่า เวทนา.

เมื่อเวทนาเกิดอย่างนี้แล้ว ถ้าเป็นบุคคลที่มีอวิชา ก็ย่อมจะเกิดความอยากไปตามเวทนานั้นๆ คือถ้าเวทนานั้นถูกใจ ก็อยากได้ มีความรัก มีความหวัง มีความอาลัยอาวรณ์. ถ้าเวทนานั้นไม่ถูกใจ ก็อยากจะทำลายเสีย อยากจะตีให้ตาย อยากจะให้พ้นไปเสีย อย่างนี้เป็นต้น; แม้แต่ตัวเอง ตัวของตัวเอง ถ้าเกิดไม่ชอบขึ้นมา ก็ยังอยากตายเสีย อย่างนี้เป็นต้น.

อาการเกิดแห่งความทุกข์ ก็เริ่มตรงที่ว่า เวทนานั้นให้เกิดค้นหา คือความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาแล้ว. เมื่อมีค้นหาแล้ว ก็มีตัวผู้อยาก ยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวผู้อยากมาได้เป็นของกู อย่างนี้. *การยึดมั่นนี้ ดำเนินไป เป็นมโนกรรมในทางจิตใจ* เรียกว่า การก่อกองสำหรับบุคคลนั้นแล้ว. *หลังจากนั้นก็มีความเกิด, ความเกิดเป็นตัวกู - ของกู* ขึ้นมา

ด้วยอำนาจอุปาทาน นั้น มันก็ต้องเป็นทุกข์ เพราะความเกิด ความแก่ ความตาย, เพราะรู้สึกว่าจะ ตั๋วก็มีเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย หรืออะไรต่างๆ ซึ่งเป็นอาการของความทุกข์ ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น.

ตัณหาให้เกิดทุกข์ อย่างนี้ หรืออุปาทานให้เกิดทุกข์ อย่างนี้ หรือ อวิชชาให้เกิดทุกข์ อย่างนี้ คือมัน ทำให้ปฏิบัติผิดในเมื่อมีรูปกระทบตา มีเสียงกระทบหู มีกลิ่นกระทบจมูก เป็นต้น. อวิชชาเป็นเหตุให้ปฏิบัติผิด ต่อสิ่งเหล่านั้น คือ คิดผิด หวังผิด ตั้งใจผิด มีความรู้สึกผิดแล้ว ก็เดินไปในทางของความยึดมั่นถือมั่นจนเป็นทุกข์ในที่สุด. นี่แหละคืออาการที่ตัณหาให้เกิดทุกข์.

ที่นี้ส่วนต่อไป ที่เราจะต้องรู้เกี่ยวกับเหตุให้เกิดทุกข์นี้ ก็คือ วัฏฏะ ของความทุกข์. วัฏฏะ แปลว่า ความวนเวียน เป็นวงกลม. วัฏฏะ แปลว่า วงกลม, วัฏฏะแห่งทุกข์ แปลว่า วงกลมของความทุกข์ หมายถึงความวนเวียนของความทุกข์.

วนเวียนของความทุกข์นี้ เราอาจจะดูกันได้หลายแบบ อย่างแบบ ที่หนึ่ง ก็คือ วนเวียนของกิเลส ของกรรม ของวิบาก คือ ผลกรรม. กิเลส เป็นเหตุให้กระทำความกรรม; เช่น มีความอยากเป็นกิเลส แล้วก็ให้ทำความกรรม อย่างไม่อย่างหนึ่ง ตามความอยาก เป็นกรรมดี กรรมชั่ว ก็แล้วแต่ความอยาก; กรรมใดกระทำให้ไปแล้ว ก็เกิดผลกรรม คือวิบากขึ้นมา เป็นผลอย่างนั้นอย่างนี้ ตามสมควรแก่การกระทำ. ถ้าผลนั้นเกิดขึ้นถูกใจ ก็เกิดกิเลสอันใหม่, อยาก หวัง อย่างนั้นอย่างนี้ต่อไปอีก; ถ้าผลนั้นไม่ถูกใจ ก็เกิดกิเลสอย่างอื่น, เป็นความไม่ถูกใจ แล้วก็อยากอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปอีก.

หรือแม้ที่สุด แต่การที่อยากจะทำลาย หรือล้างผลาญสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นก็ตาม เรียกว่า เป็นกิเลสทั้งนั้น เป็นเหตุให้กระทำกรรม อย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปอีก แล้วกรรมที่ทำนั้น ก็ให้ผลคือวิบากต่อไปอีก. มันเลยเป็นวงกลม คือเป็นกิเลส กรรม วิบาก, กิเลส - กรรม - วิบาก, หรือเป็นความอยาก - เป็นการกระทำ - เป็นการได้ผล, แล้วก็มาอยากอีก - แล้วก็กระทำอีก - แล้วก็ได้ผลอีก; แล้วก็มาอยากอีก - กระทำอีก - ได้ผลอีก; เป็นวงกลม อยู่อย่างนี้. เขาเรียกว่า วัฏฏะของความทุกข์ ในส่วนที่เป็นเหตุ เป็นวัฏฏะในส่วนที่เป็นเหตุ.

ทีนี้ถ้าเรามองดูใน วัฏฏะส่วนที่เป็นผล เราก็จะเห็นว่า มันเวียนวนอยู่ในความเกิด - แก่ - เจ็บ - ตาย. ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย นี้ถูกจัดไว้ในฐานะที่เป็นผล; จะเอาเพียงเกิด แก่ ตาย ก็ได้ หรือจะเอาเกิด แก่ เจ็บ ตาย ก็ได้ มันเหมือนกันทั้งนั้น มันเป็นผลของการที่ต้องเวียนวนอยู่ในวงของกิเลส เรียกว่า วัฏฏะเหมือนกัน.

ทีนี้ ถ้าดูที่ อารมณ์ หรือวัตถุ อันเป็นที่ตั้งของกิเลส เราก็จะได้วัฏฏะเป็นอีกอย่างหนึ่ง คือวัฏฏะอยู่ที่รูป - เสียง - กลิ่น - รส - โผฏฐัพพะ - ธรรมารมณ์; ๖ อย่างด้วยกัน ได้แก่เหยื่อทางตา เหยื่อทางหู เหยื่อทางจมูก เหยื่อทางลิ้น เหยื่อทางผิวหนัง และเหยื่อทางจิตใจ เป็น ๖ อย่าง. มันจะวนเวียนอยู่ใน ๖ อย่างนี้ไม่ไปไหน ตลอดเวลาที่ยังมี ตัณหา อวิชชา อุปาทาน. จิตใจก็จะวนเวียนอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์นี้ นี้ก็เรียกว่าวนเหมือนกัน วนไปวนมาอยู่ที่นี้ เป็นความวนของอารมณ์ หรือของวัตถุ อันเป็นที่ตั้งของกิเลสหรือความทุกข์.

วนของกิเลสโดยตรง ก็คือ วนในกิเลส - กรรม - วิบาก. วนใน
 ผลของกิเลส ก็คือ วนในเกิด - แก่ - เจ็บ - ตาย. วนในวัตถุที่ตั้งที่อาศัยของ
 กิเลส ก็คือ วนอยู่ในรูป - เสียง - กลิ่น - รส - โผฏฐัพพะ - ธรรมารมณ์. ทั้ง ๓
 เรื่อง นี้ล้วนแต่เป็นการชั้ระบุง ให้เห็นว่า มูลเหตุให้เกิดทุกข์นั้น มันอยู่ที่นี้
 มัน อยู่ที่ตณหา อุปาทาน หรือ อวิชชา และมี อากาโรให้วนเวียนอยู่ อย่างนี้
 นับว่าเป็นเรื่องที่สอง คือเรื่องมูลเหตุให้เกิดทุกข์.

.....

ที่นี้ ก็มาถึง อริยสัจจเรื่องที่สาม คือ นิโรธ หรือ ความดับทุกข์
 สนิท หรือ ความไม่มีแห่งความทุกข์. ข้อนี้มี หลักที่จะต้องรู้เป็นข้อแรก ว่า
 ต้องดับที่เหตุ, หรือต้องทำให้สิ้นเหตุ.

พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่กล่าวถึง เหตุและความดับแห่งเหตุ นี้
 เป็นหัวใจของศาสนา, คือถ้อยคำที่ พระอัสสชิได้กล่าวแก่พระสารีบุตรก่อนบวช
 ว่าพุทธศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีหลักอย่างนี้, มีหลักว่า; **สิ่งทั้งหลาย
 ทั้งปวงมีเหตุ ถ้าจะดับมัน ต้องดับที่เหตุ.**

เพราะฉะนั้น ความทุกข์นี้ก็เป็สิ่งที่มีเหตุ ถ้าจะดับทุกข์ก็ต้องดับที่
 เหตุของมัน คือ ดับตณหา หรือดับอุปาทาน หรือดับอวิชชา อันเป็นต้นตอ
 ของเหตุเสียนั่นเอง; จะดับชั่วคราว หรือจะดับถาวรก็ได้ แล้วแต่สติปัญญา
 สามารถของตน; ดับได้ยิ่งดีกว่าไม่ดับ.

ดับชั่วคราวหมายความว่า มันมีเหตุชั่วคราวโดยบังเอิญ มาประจวบเหมาะ เช่นว่าไปเห็นซากศพ เกิดความเบื่อหน่ายสังเวช หยุดกิเลสเสียได้ อย่างนี้ก็เรียกว่า เป็นการดับชั่วคราว; เพราะ *การประจวบเหมาะ* เป็น *ตทังคปทานะ* ก็ยังดี, หรือว่าถ้าไป *เจริญสมาธิภาวนา* ข่มขี้กิเลสตัดหาไว้ได้ชั่วคราวที่ *ทำสมาธิ* อย่างนี้ก็ยังดี เรียกว่า *วิกขัมภนปทานะ*, หรือว่าถ้า *เจริญปัญญา* *วิปัสสนา* ไปจนถึงที่สุด *ขุดรากเหง้าของกิเลสตัดหา* ออกได้สิ้นเชิงแล้ว *ดับทุกข์* *ถาวรเด็ดขาด*; อย่างนี้ก็นับว่าดับทุกข์ถึงที่สุด เป็น *สมุทเทปทานะ*. จะเป็นปทานะอย่างไหน ก็ยังเรียกว่าเป็นการดับทุกข์ได้ เป็นการดีด้วยกันทั้งนั้น.

ที่นี้ ก็มาถึง *อาการดับแห่งความทุกข์* ตามแนวของการปฏิบัติขั้น *พึงรู้* โดยนัยที่ตรงกันข้ามจากการเกิดของมัน เช่นว่า เมื่อตากระทบรูปแล้วเกิด *เวทนา* เกิด *ตัณหา* เกิด *อุปาทาน* เกิด *ภพ* เกิด *ชาติ* นั้น ในการปฏิบัติก็ปฏิบัติอย่าให้เกิด *ตัณหา* *อุปาทาน* *ภพ* *ชาติ* นั้นเอง; คือเมื่อตากระทบรูป หูกระทบกับเสียง เป็นต้นแล้ว ให้เกิด *สติสัมปชัญญะ* ทันควัน แล้วมี *สติปัญญา* รู้ว่า *จะต้องจัดการอย่างไร* กับรูป เสียง กลิ่น รส ที่มากระทบนี้; แล้วก็จัดการไปตามนั้น. ถ้าไม่ต้องจัดอะไร ก็เฉยเสีย *ตัณหา* *อุปาทาน* *ภพ* *ชาติ* ก็ไม่เกิด *ทุกข์* ก็ไม่เกิด. นี่เป็นอาการตัดทางเกิดแห่งความทุกข์.

ลักษณะของการที่ทุกข์ดับไป นั้น ในขั้นที่เรียกว่า *นิพพิทา* หมายถึง *อาการที่หน่ายออกจากความยึดมั่นถือมั่น* หน่ายเป็นครั้งแรก เหมือนกับว่า *สี่ที่ย้อมผ้า* ที่ถูกน้ำราดลงไปแล้วหน่ายออก. ถัดไปก็เรียกว่า *วิราคะ* คือ *ความวาง* หรือ *ความคลาย*. ถัดไปก็เรียกว่า *วิมุตติ* คือ *ความหลุดจากกัน*. ถัดจากนั้นก็เรียกว่า *ความดับไปแห่งความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู* *ว่าของกู* เรียกว่า *นิโรธ*.

ถัดไปจากนั้นก็เรียกว่า นิพพาน คือ *ปราศจากการเสียบแทง เพลอน ร้อยรัด โดยประการทั้งปวง*. นี่เป็นอาการของความดับทุกข์, เป็นอาการของสิ่งที่เราเรียกว่า ความดับทุกข์ ซึ่งมีอยู่เป็นลักษณะหรือเป็นระยะ พอที่จะให้สังเกตได้.

ที่นี้ดับทุกข์แล้ว ควรจะมีความเข้าใจถูกต้องว่า เดี่ยวนี้ทุกข์ไม่มี เป็นทุกข์สูญ คือว่างไป. อย่าได้ไปหลงว่าเป็นสุข. ความจริงนั้น มันมีอยู่ ว่า ผู้ที่ดับทุกข์ได้จริงนั้น ไม่มีทางที่จะหลงว่าเป็นสุขได้เลย; มีทางที่จะ หลงว่าเป็นสุขได้ ก็แต่ผู้ที่ยังไม่ดับทุกข์ แล้วคาดคะเนเอาว่า ถัดดับทุกข์แล้วก็จะ เป็นสุข.

ข้อนี้มันก็ได้แก่ *คนธรรมดาทั่วไป ที่ยังไม่เคยดับทุกข์ จึงเหมาเอาว่า ดับทุกข์แล้ว ก็จะเป็นสุขอย่างยิ่ง ดังที่เขาถ่าวกันว่า นิพพาน นั้นเป็นสุขอย่างยิ่ง*; สมกันแล้วที่เขาถ่าวอย่างนี้ ก็ถ่าวเพื่อเป็นโฆษณาชวนเชื่อ ให้คนที่ไม่อยาก ดับทุกข์นั้น จะได้ทำความดับทุกข์เสียบ้าง.

แต่ถ้าเมื่อ ถึงความดับทุกข์จริงแล้ว มันก็เป็นเพียงทุกข์สูญ ไม่มี ทุกข์เท่านั้นเอง; แต่ที่ถ่าวว่าเป็นความสุขอย่างยิ่งอยู่ในตัว เป็นเรื่องเรียกโดย สมมติว่าเป็นความสุขอย่างยิ่ง; โดยที่แท้แล้วก็เป็นการสงบอย่างยิ่งเท่านั้น ไม่ควรจะเรียกว่า ความสุข หรือ ความทุกข์เลย. ถ้าเรียกอย่างหลักวิชาตาม เหตุผลก็เรียกว่า ทุกข์สูญ คือ ว่างจากทุกข์; ถ้าเรียกอย่างคนยึดมั่นถือมั่นอย่าง ชาวโลก ก็เรียกว่าเป็นสุขอย่างยิ่ง.

แต่ถ้าเรียก อย่างที่ถูกต้องที่สุดแล้ว ก็ควรจะเรียกว่า ความสงบ ซึ่งไม่เป็นสุขหรือเป็นทุกข์แต่ประการใด; เป็นความว่าง เป็นความเฉย ซึ่ง

นับว่าเป็นความสงบอย่างยิ่ง. ถ้าไป มัวสุข มัวทุกข์ อยู่แล้ว มัน จะสงบได้อย่างไร, มัน จะว่างได้อย่างไร, มันมีแต่ความระส่ำระสายไปหมด. ความสงบที่แท้จริงจึงเป็นความว่าง; ฉะนั้น การที่กล่าวว่า นิพพานเป็นความว่างอย่างยิ่ง นั้น ย่อมถูกต้องอย่างยิ่ง นับว่าเป็นเรื่องที่สาม คือเรื่องของความดับทุกข์ไม่มีเหลือ.

.....

ที่นี้ ก็มาถึงเรื่องสุดท้าย คือเรื่องที่สี่ ที่เรียกว่า หนทาง คำนี้เรียกว่า มรรค แปลว่า หนทาง เรียกเต็ม ๆ ว่า นิโรธคามินีปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติเป็นทาง ให้ถึงความดับ, คือดับทุกข์นั่นเอง; แต่เราเรียกสั้น ๆ เพื่อจำง่ายว่า ทว อย่างนี้ สะดวกกว่า. คำว่า ทาง ในที่นี้หมายถึง ทางสำหรับจิตใจเดิน; ไม่ใช่ทางสำหรับเท้าเดิน. เพราะฉะนั้น จึง หมายถึงวิธีปฏิบัติ หรือ การปฏิบัติในทางจิต ทางใจ แต่เรียกมันสั้น ๆ ว่า ทาง.

คำว่า ทาง, ทาง นี้ตามธรรมดาที่ย่อมจะหมายความว่า เป็นสิ่งที่ ถูกต้องอยู่ในตัว; เช่นเราพูดว่า เดินถูกทาง นี้ มันก็หมายถึง ทางถูก, หรือถ้า เราเรียกได้ว่า นี้เป็นหนทาง มันก็หมายความว่า หนทางนี้ถูก. หนทางนี้สามารถ เดินไปให้ถึงที่ที่มุ่งหมายได้ จึงได้เรียกว่า ทาง. ถ้ามันไม่ถูกเราก็ไม่เรียกว่า ทาง; เพราะฉะนั้น ถ้าเรียกว่า ทาง ก็ต้องถือว่า มันเป็นสิ่งที่ถูก; ฉะนั้นเราจึงไม่ต้องพูดว่า ทางผิด ทางถูก กันอีกแล้ว. พูดแต่ว่าทางก็พอแล้ว เพราะฉะนั้น คำว่า ทาง ในที่นี้ต้องหมายถึง ความถูกต้อง.

ที่นี้ เราควรจะตั้งปัญหาขึ้นว่า ความถูกต้องของอะไร? เราจะมองเห็นได้ว่า เป็นความถูกต้องของความเชื่อ ก่อน. ความเชื่อนี้รวมทั้งความคิดเห็น

ความเข้าใจ ความสันนิษฐาน ความหวัง ความปรารถนา อะไรด้วยเสรีจ ; มันจะต้องเป็น ความถูกต้องของความเชื่อ หรือความเข้าใจ หรือความคิดเห็น ก่อน เป็นพวกที่แรก ; แล้วก็ เป็น ความถูกต้องของการประพฤติกระทำ ทางกาย หรือ ทางวาจา และในที่สุด ก็เป็น ความถูกต้องของการใช้กำลังใจ หรือการใช้กำลังจิต เป็นความถูกต้อง ๓ พวกด้วยกัน.

ความถูกต้องพวกแรก ซึ่งเป็นความถูกต้องทางความเชื่อหรือทาง ปัญหานี้ ท่านจำแนกไว้เป็นเพียง ๒ อย่าง คือ สัมมาทิฐิ กับ สัมมาสังกัปปो. สัมมาทิฐิ แปลว่า มีความเห็นถูกต้อง. สัมมาสังกัปปิ แปลว่า มีความหวังถูกต้อง. ข้อนี้มันเนื่องกัน คือ ถ้าเห็นถูกต้องแล้วมันก็หวังถูกต้อง ; ถ้าเห็นหรือ เข้าใจไม่ถูกต้องแล้ว มันก็หวังไม่ถูกต้อง ฉะนั้นมันจึงเป็นของเนื่องกัน.

ที่ความเห็นหรือความเข้าใจนี้ มันเป็นเหตุให้มีความเชื่อ ; คนเรา ถ้าเห็นหรือเข้าใจอย่างไรแล้ว มันก็เชื่ออย่างนั้น ; เพราะฉะนั้น ในสิ่งนี้จึง รวมศรัทธา หรือความเชื่ออย่างถูกต้องเข้าไว้ด้วย. เราจึงเรียกว่า มีความเชื่อ อย่างถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ และ สัมมาสังกัปปิ เป็น หมวดแรก คือความ ถูกต้องของความเชื่อ.

ที่ หมวดที่สอง คือ ความถูกต้องของทางกาย ทางวาจา นั้น หมายถึง การกระทำทางกายถูกต้อง, หมายถึงการกระทำทางวาจา. คือ การพูดจา ก็ถูกต้อง, และหมายถึง การประกอบกรเลียงชีวิต อาชีวะนั้นก็ถูกต้องด้วย ; รวมเป็น ๓ ถูกต้อง นี้เรียกว่า ถูกต้องในทางกาย วาจา จัดเป็นหมวดหนึ่ง.

หมวดสุดท้ายที่เรียกว่า ถูกต้องในการใช้กำลังใจนั้น หมายความว่า เรารู้จักใช้จิตใจ คือ ใช้กำลังของจิตใจนี้ให้ถูกทาง. อันแรกเรียกว่า สัมมาวายาโม คือ ความพากเพียรหมั่นในทางจิตใจนั้นถูกต้อง, แล้วก็มีการรำลึกควบคุมตัวเอง ที่เรียกว่า สติ นั้น ก็ถูกต้อง, แล้วก็มีความมั่นคงแห่งจิต ที่เรียกว่า สมานะ นั้นก็ถูกต้อง. นี้เรียกว่า สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็น ๓ อย่างด้วยกัน เป็นหมวดที่สาม.

หมวดที่หนึ่งมี ๒ อย่าง, หมวดที่สองมี ๓ อย่าง, หมวดที่สามมี ๓ อย่าง, รวมกันเป็น ๘ อย่าง, เรียกว่าเป็น องค์ทั้ง ๘ ของหนทาง เรียกตามบาลีว่า สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปิ สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ; รวมเป็น ๘ องค์ ดังนี้. รวมกันแล้วจึงจะเป็นทาง; ถ้ายังแยกกันอยู่ยังไม่เป็นทาง เพราะว่า ถ้ายังแยกกันอยู่ ยังไม่สำเร็จประโยชน์ที่จะให้เกิดความดับทุกข์. ต่อเมื่อรวมกันเป็นของอย่างเดียว จึงจะเป็นทางที่ให้ถึงความดับทุกข์. ฉะนั้น เราจึงเรียกว่า มรรคมีองค์ ๘ หมายความว่า มรรคนี้มีสายเดียว ทางเดียว แต่ประกอบไปด้วยคุณสมบัติ ๘ ประการ. อย่าได้ไปหลงเรียกว่า มรรค ๘ จะกลายเป็น ๘ ทาง แล้วก็เดินไม่ได้; เพราะไม่รู้ว่าจะเดินไปทางไหน อย่างไร มันมีตั้ง ๘ ทาง.

ทีนี้ในที่สุดที่ควรจะระมัดระวัง หรือ ตั้งข้อสังเกตเป็นพิเศษก็คือว่า ในทางมีองค์ ๘ นี้ พระพุทธเจ้าท่านได้ทรงยกเอาปัญญาเข้ามาไว้ข้างหน้า, คือ สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปิ นั่นเอง มาไว้ข้างหน้า แล้วจึงมาถึงพวกศีล คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว, แล้วจึงมาถึงพวกสมาธิ คือ สัมมาวายาโม สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ; เรียงลำดับ ได้ว่า ปัญญา แล้วศีล แล้วสมาธิ.

ถ้าเรียงลำดับอย่างนี้ จึงจะเป็นทางที่เป็นไปได้ คือเป็น สิ่งที่เป็นได้
 จริง ปฏิบัติได้จริง; ถ้าไปเรียงลำดับอย่างอื่นแล้ว ไม่มีทางที่จะเป็นไปได้.
 นี้เรามีความเคยชิน เข้าใจไปในทางที่ว่า จะต้องมศีล มีสมาธิ มีปัญญา เอาศีล
 มาไว้ข้างต้น, เอาปัญญาไปไว้ข้างปลาย; แต่พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้แนะนำอย่างนี้
 ท่านแนะนำว่า มัชฌิมาปฏิปทานี้ ต้องเอาปัญญามาก่อน แล้วจึงถึงศีล, แล้วจึง
 ถึงสมาธิ.

ข้อนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง การที่ปฏิบัติไม่สำเร็จ ก็เพราะว่าอวดดี;
 ไปไขว้ของพระพุทธเจ้าเสีย, คือ *ปฏิบัติศีลก่อนปัญญา* นั้นเอง. ถ้า *ปฏิบัติ
 ปัญหาก่อน* อะไร ๆ หมดแล้ว ก็จะประสบความสำเร็จ คือว่า *ปัญญานั้นเองจะ
 ควบคุมให้ศีลอยู่ในร่องในรอยของศีลที่แท้จริง* ที่ถูกต้อง ที่บริสุทธิ์. *ปัญญานั้น
 เองจะควบคุมสมาธิ ให้เป็นไปถูกต้องบริสุทธิ์.*

เดี๋ยวนี้ ไม่เอาปัญญามาไว้ข้างหน้า ไม่เอาปัญญามาเป็นผู้จูง ศีล สมาธิ
 ของคนเหล่านั้นจึง เข้าวรเข้าพังไปหมด : รักษาศีลจะให้สวยให้รวย, จะให้มี
 โชคดี, จะให้เกิดในสวรรค์, ลงทุนนิดเดียวก็จะเอาสวรรค์วิมานตั้งมากมาย.
 นี้เรียกว่าศีลที่เข้าวรเข้าพังไปแล้ว เพราะว่า ปัญญาไม่มาก่อน.

สมาธิก็เหมือนกัน ถ้าไม่มีปัญญามาจูงมานำแล้ว ก็ฝึกสมาธิ เพื่อ
 กิเลสตัณหาของตัว, คือจะได้มีฤทธิ์ มีเดช มีปาฏิหาริย์ แล้วใช้ปาฏิหาริย์ นั้น
 แสวงหาประโยชน์ใส่ตัว ตามกิเลสของตัว; หรืออย่างน้อยก็จะได้เป็นผู้พิเศษ
 กว่าคนอื่น เลยกลายเป็นมิจฉาสมาธิ, เป็นเรื่องที่ไม่ดับทุกข์ เป็นเรื่องที่เพิ่ม
 ความทุกข์ให้มากขึ้นไปอีก, มันก็สมน้ำหน้าของคนที่อวดดี เอาปัญญาไปไว้

ข้างหลัง ไม่เอาบัญญัติมาไว้ข้างหน้า เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านได้สอนไว้ หรือ
ได้วางไว้.

....

ฉะนั้น จึงหวังว่าเราทั้งหลายทุกคน ที่มีความเคารพหนักแน่นใน
พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นั้น จะไม่ต้องทำสะพานในเรื่องนี้; จะต้อง
พิจารณาหิวินิจฉัยพิจารณาดูให้ดี ให้สมกับที่ในวันเช่นวันนี้ คือวันอาสาฬห-
บูชาปีนี้. **พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสเรื่องมรรคมีองค์ ๘ และได้ตรัสในลักษณะที่**
เอาบัญญัติมาก่อน, แล้วจึงมาถึงศีล และสมาธิ, แล้วบัญญานันก็จึง ศีล สมาธิ
ไปถูกทาง ตรงแนวไปตามทางของความดับทุกข์, แล้วสมาธินันก็เพิ่มกำลังให้แก่
บัญญัติยิ่งขึ้นไปอีก. บัญญาก็แก่กล้ายิ่งขึ้นไปอีก มันก็จึงศีล จึงสมาธิให้ไป
ถูกทางและโดยเร็ว ยิ่งขึ้นไปอีก; ไม่ก็มากน้อย ก็ถึงจุดหมายปลายทาง เพราะ
การประพฤติกกระทำที่ถูกต้อง บริสุทธิ์ บริบูรณ์ โดยลักษณะอย่างนี้.

จึงหวังว่าท่านทั้งหลาย อย่างน้อยที่สุด ก็จะได้โอกาสแห่งวันเช่นวันนี้
มา ปรับปรุงวิธีปฏิบัติของตนเสียใหม่ ให้กลายเป็นมีรูปโครงว่า บัญญา ศีล
สมาธิ ตามหลักของพระพุทธเจ้าเถิด; จักเป็นผลดีในการดับทุกข์ของตนโดย
แท้จริง.

ที่เราจะเรียงลำดับว่า ศีล สมาธิ บัญญา นั้น เพียงแต่เอาไว้ผูกกันเถิด
เอาไว้ศึกษากันเถิด. แต่สำหรับ การปฏิบัติโดยตรงแล้ว จงเรียงลำดับว่า บัญญา
และศีล แล้วสมาธิเถิด จึงจะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ คือจะปฏิบัติได้; และจะเป็น

การดับทุกข์ได้จริง **สมตามที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ว่า** **หนทางนี้เป็นทางเอก**
เส้นเดียวสายเดียว สำหรับบุคคลผู้เดียว **เดินไปสู่จุดหมายปลายทางเพียงอย่าง**
เดียว; ไม่มุ่งหมายจะให้แะววกไปในทางหนึ่งทางใด.

นี้เรียกว่า เป็นหนทางที่ถูกต้อง เพราะปัญญาจึงไป **ให้ถือเอาปัญญา**
นี้ว่าเหมือนกับรุ่งอรุณ; ถ้ารุ่งอรุณโผล่ขึ้นมาแล้ว แสงสว่างย่อมมีมา. ฉะนั้น
จึงรีบพอกพูนสัมมาทิฐิ นี้โดยเร็วเถิด แล้วเจริญให้มันงอกงามก้าวหน้า เป็น
สัมมาทิฐิ คือความเห็น ความเข้าใจอย่างถูกต้องเต็มที่ บริสุทธิ์ บริบูรณ์; มัน
ก็จะเป็นแสงสว่างเต็มที่ ที่ทำให้การปฏิบัตินี้ ไม่มีทางที่จะผิดพลาดได้เลยดังนี้;
เพราะเราจัดทำถูกต้องในสิ่งซึ่งเป็นตัวนำ ซึ่งเป็นเหมือนกับรุ่งอรุณดังกล่าวแล้ว.

เดี๋ยวนี้เรายังไม่มีรุ่งอรุณ เดี่ยวนี้เรายังมืดมัวสลัวหรือดำมืด ไม่มี
รุ่งอรุณ **ไม่รู้ว่าจจะรุ่งอรุณทางทิศไหน? ฝ่ายไหน? ดูนั่นมีตรอบด้าน** แล้วจะ
บากหน้าไปทางไหนก็ไม่ถูก; มันจึงไม่มีการเดินที่ถูกต้อง เพราะไม่มีรุ่งอรุณ
คือ สัมมาทิฐิ. ที่แล้วมาเต็มไปด้วยความประมาทอย่างไร? ความสะเพร่า
อย่างไร? ความอวดดีอย่างไร? ก็ให้มันเลิกแล้วกันไป. แต่ว่าต่อแต่นี้ไป ก็
ขอให้กลายเป็นความไม่ประมาท เป็นสติสัมปชัญญะ ซึ่งนับว่าเป็นธรรมะ
เครื่องต้นจากหลัอย่างยิ่ง **ไม่มีธรรมะอะไรจะยิ่งไปกว่าสิ่งที่เรียกว่า** สติ-
สัมปชัญญะ **คือปัญญาที่คู่กันอยู่กับสติแล้ว.**

ฉะนั้นเราจงสำนึกตัวใหม่ **ราวกับว่าลืมตาขึ้นมาใหม่, เกิดขึ้นมา**
ในโลกใหม่ ซึ่งเต็มไปด้วยแสงสว่างของธรรมะ; **รู้ว่าความทุกข์เป็นอย่างไร, รู้ว่า**
มูลเหตุให้เกิดทุกข์นั้นเป็นอย่างไร, รู้ว่าความดับสนิทของความทุกข์นั้นเป็นอย่างไร,

และรู้ว่าหนทางดับสนิทของความทุกข์นั้นเป็นอย่างไร, แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นตามนั้น ก็จะได้ประสบกับความดับทุกข์ สมตามที่ตนปรารถนาทุกประการ. แล้วในที่สุดการทำอาสาฬหบูชาของเราในวันนี้ ก็จักไม่เป็นหมันเปล่า; แต่ว่าจะเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อผล เพื่อกำไร เกื้อกูลแก่ความดับทุกข์เต็มทีทุกประการ, นับว่าได้ทำสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตที่ควรจะทำ สมตามที่เราเป็นพุทธบริษัททุกประการแล้ว.

หวังว่าท่านทั้งหลาย จะได้มีความรำลึกนึกถึง ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงหลักธรรมะอันประเสริฐนี้ ในวันเพ็ญอาสาฬหบูชาเช่นวันนี้ แก่ภิกษุ ปัญจวัคคีย์; เป็นการประคิษฐานพระศาสนาลงไปในโลกแล้ว กล้าทำทนายไปรอบทิศรอบด้าน ว่าเป็นคนทั้งหลายคัดค้านและพิสูจน์. ในที่สุด ก็ไม่มีใครจะคัดค้าน และพิสูจน์ให้เป็นอย่างอื่นได้ จึงคงอยู่เป็นหลักธรรมะอันรุ่งเรือง สำหรับความดับทุกข์ของสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ไม่มีประมาณ สืบมาจนถึงทุกวันนี้, จนกระทั่งถึงเราท่านทั้งหลายได้มาประชุมกันที่นี่, ได้มานั่งกันอยู่ที่นี่ เพื่อความรำลึกถึงธรรมะนี้ ถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น; แล้วดำรงตนให้ตั้งอยู่ในแนวทาง อันประกอบไปด้วยองค์ ๘ ประการนี้, สำเร็จประโยชน์ได้ตามความมุ่งหมายทุก ๆ ประการเทอญ.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เหว่ ก็มีด้วยประการฉะนี้.

อาสาฬหบูชาเทศนา - ๙ -

๒/๒๕๐๕ ณ ศาลาโรงธรรม

ชั้น ๑๕ ตำบล เดือน ๘ ปีชวด, วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๐๕

วิถมลธัมมจักขุกถา.

[ธรรมจักร เพื่อ ธรรมจักร์.]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺสฯ

อิทานิ อาสาฬหปุณฺณมี ทิวเส สนฺนิปตฺตตาย พุทฺธปริสาย กาลิ ธมฺมิกถา กถียเต:

ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพนตํ นโรธมฺมน - ติ

วิรัช วิถมลํ ธมฺมจักขุ - ติ

ธมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพ - ติ.

ณ บัดนี้ จะได้วิสัชนาพระธรรมเทศนาเพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา
ส่งเสริมศรัทธา - ความเชื่อ และวิริยะ - ความพากเพียรของสัตว์ทั้งหลาย ผู้มี
ความเชื่อ ความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า, เพื่อความเจริญงอกงามก้าวหน้า
ในพระศาสนาของสมเด็จพระบรมศาสดาพระองค์นั้น จนกว่าจะสมควรแก่เวลา.

ธรรมเทศนาในโอกาสนี้ *ปรารภอาสาฬหบูชา* คือ การบูชาที่เนื่องในวันอาสาฬหบูชาปุณณมี ดังที่ท่านทั้งหลายได้ทราบแล้วว่า *มีอุบัติเหตุอย่างไร ดังที่ได้พรรณนาแล้วแต่ตอนเช้า*. โอกาสนี้จะได้กล่าวถึง ธรรมะบางประการ เนื่องด้วยอาสาฬหบูชาปุณณมีนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ ธรรมจักขุอันไม่มีมลทิน, มีมลทินปราศจากแล้วโดยสิ้นเชิง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่พระอัญญาโกณฑัญญะ ในวันอาสาฬหบูชาปุณณมีนี้ ว่า *ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพทนต์ํ นโรธธมฺมํ* ซึ่งมีใจความว่า *ธรรมเหล่าใดมีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ธรรมเหล่านั้นย่อมมีการดับไปเป็นธรรมดา* ดังนี้.

การเกิดขึ้นแห่งธรรมจักขุนี้หมายความว่า ได้มีผู้เข้าใจธรรมะของพระผู้มีพระภาคเจ้าจนถึงที่สุด เต็มตามที่พระพุทธรูปประสงค์, หรือเต็มตามที่ควรจะเป็น. ถ้ายังไม่มีผู้บรรลุธรรมจักขุก็หมายความว่า ยังไม่มีใครเข้าใจในคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าเลย คำสั่งสอนนั้นยังเป็นหมันอยู่; ต่อเมื่อใดมีผู้เข้าใจจนสามารถทำให้ธรรมจักขุเกิดขึ้น เมื่อนั้นจึงจะกล่าวว่าการตรัสรู้และการสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ ไม่เป็นหมันเปล่า. ความจริงข้อนี้มีอยู่อย่างนี้โดยแน่นอนจักเป็นอย่างอื่นไม่ได้; แต่ว่าความจริงของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งรวมทวงเราทั้งหลายทุกคนเหล่านั้น จะเป็นอย่างไรก็ยังไม่แน่; เป็นสิ่งที่จะต้องวินิจฉัยเอาเอง, คือวินิจฉัยในข้อที่ว่า ธรรมจักขุเห็นปานนั้น ได้เกิดขึ้นแก่เราแล้วหรือยัง? ถ้าว่ายังไม่ได้เกิดขึ้น ก็หมายความว่ายังไม่เข้าใจในพระธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า จนถึงขนาดที่จะกล่าวได้ว่า มีความเข้าใจอย่างแท้จริง ชนิดที่จะทำให้การตรัสรู้ของพระพุทธรูปเจ้านี้เป็นประโยชน์แก่เรา ไม่เป็นหมันเปล่า ดังนี้.

เพราะฉะนั้น การที่จะได้ ศึกษาพินิจพิจารณาให้เข้าใจถึงสิ่งที่เรียกว่า ธรรมจักขุ นั้น ย่อมเป็นการสมควร. หวังว่าท่านทั้งหลายทุกคนจะได้สนใจ ในเรื่องนี้ พินิจพิจารณาดูให้เป็นอย่างดี ให้สำเร็จประโยชน์ทุก ๆ คนเถิด.

คำว่า “ธรรมจักขุ” แปลว่า *ดวงตาในธรรม* หรือ *ดวงตาที่เห็นธรรม* หรือ *ดวงตาที่เกิดจากการเห็นธรรม* ก็ได้ทั้งนั้น, ขอแต่ให้มีใจความสำคัญว่า ดวงตาในทางธรรมได้เกิดขึ้นแล้ว. และเมื่อดวงตาในทางธรรมได้เกิดขึ้นแล้ว จะมีการเห็นแจ้งอย่างไร? ข้อนี้ท่านได้กล่าวไว้ชัดในพระบาลีนั้นว่า เมื่อดวงตาเห็นธรรมเกิดขึ้นแล้ว จะมีความเห็นอย่างแจ่มแจ้งว่า *ยงฺกิญฺจิ สมุทฺทรมฺหิ - ธรรมเหล่าใดมีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา, สัพฺพนตํ นิโรธรมฺหิ - ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นทั้งปวง มีความดับเป็นธรรมดา.*

การกล่าวอย่างนี้ เป็นการ *กล่าวตามตัวหนังสือ* และใช้ถ้อยคำตามที่ ตัวหนังสือมีอยู่อย่างไร คนชาวบ้านทั่วไปไม่เข้าใจ; เพราะไม่รู้ว่สิ่งที่เรียกว่า ธรรม นั้นคืออะไร เลยไปเข้าใจเสียว่า พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าก็ได้ ว่าพระธรรมคำสอนนั้น มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา แล้วมีความดับไปเป็นธรรมดา; ดังนี้ก็เป็นการผิดอย่างยิ่ง, เป็นความเข้าใจผิดชนิดที่ไม่มีประโยชน์ แล้วยัง กลับจะเป็นโทษด้วยซ้ำไป.

ท่านทั้งหลายควรจะเข้าใจว่า คำว่า “ธรรม” ในกรณีอย่างนั้นนั้น ย่อมหมายถึง สิ่งทั้งปวงที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง จึงมีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา และมีการดับไปเป็นธรรมดา. ถ้ากล่าวอย่าง *ภาษาธรรมะ* เขาก็เรียกว่า *สังขาร*

ทั้งปวง หรือว่า **ธรรมที่เป็นสังขตะคือมีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่งทั้งปวง ธรรมทั้งปวงนี้ มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา แล้วจะมีการดับไปเป็นธรรมดา;** เพราะเหตุว่าเป็นเพียงสังขาร ที่มีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่งนั่นเอง. ยิ่งกว่านั้นอีก ผู้มีปัญญาที่ย่อมจะรู้ได้เอง รู้ได้ด้วยตนเองว่า ถ้าธรรมเหล่าใดไม่มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ธรรมเหล่านั้นก็ย่อมไม่มีการดับไปเป็นธรรมดา เพราะว่าไม่ได้มีการเกิดขึ้น. เมื่อกล่าวดังนั้น คำว่า ธรรม ย่อมหมายถึงวิสังขาร คือ สิ่งที่ไม่ใช่สังขาร ได้แก่สิ่งที่เป็นอสังขตะ คือไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยปรุงแต่งนั่นเอง.

เมื่อกล่าวมาอย่างนี้แล้ว ผู้ที่มีสติปัญญา ย่อมนี้ก็ได้ ด้วยตนเองว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ธรรม, ธรรมนั้นจะต้องมีเป็น ๒ อย่างเสียแล้ว คือ ธรรมชนิดที่มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา, และธรรมชนิดที่ไม่มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา. ถ้ามีความเข้าใจอย่างนี้ได้ ก็เป็นการดี เพราะจะรู้จักเปรียบเทียบได้ด้วยตนเอง ว่าในบรรดาสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้น มีอยู่เป็น ๒ ประเภท คือ ประเภทที่มีปัจจัยปรุงแต่ง, มีการเกิดขึ้นและดับไปเป็นธรรมดา, และยังมีประเภทที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ไม่มีการเกิดขึ้น ไม่มีการดับไปเป็นธรรมดา; แล้วก็ไปคิดดูเอาเองให้มาก ให้ละเอียดให้ลึกกลงไป ว่ามันได้แก่สิ่งอะไร.

การที่อยู่เฉย ๆ จะไปตั้งต้นคิดถึงสิ่งที่ไม่มียปัจจัยปรุงแต่ง ไม่มีการเกิดขึ้น ไม่มีการดับไปเป็นธรรมดานั้น มันยากเกินไป; มันควรจะนึกถึงสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งมีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา มีการดับไปเป็นธรรมดา ให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งเสียก่อน แล้วจึงค่อยคำนึงคำนวณ เปรียบเทียบดู ให้เห็นออกไปถึงสิ่งซึ่งตรงกันข้ามโดยประการทั้งปวง ว่าไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ว่าไม่มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา และไม่มีการดับไปเป็นธรรมดา ดังนั้นย่อมเป็นการง่ายเข้า.

ฉะนั้น ขอให้สนใจในสิ่งที่เรียกว่า มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา มีการดับเป็นธรรมดานั้นเสียก่อน. และเรื่องราวที่สำคัญ มันก็อยู่ที่สิ่งเหล่านี้ คือ ความทุกข์นั้นมันอยู่ที่สิ่งที่มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา และมีการดับเป็นธรรมดานั้นเอง; ฉะนั้นจึงต้องสนใจสิ่งเหล่านี้ เพื่อจะได้รู้เรื่องความทุกข์ และดับทุกข์เสีย.

คำกล่าวที่ว่า “*ธรรมทั้งหลายเหล่าใด*” นี้ ย่อมหมายความว่า *หมายถึงธรรมเหล่านั้นทั้งหมด*; จะเป็นธรรมพวกไหนชนิดใดก็ตาม ถ้ามีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดาแล้ว ย่อมมีการดับไปเป็นธรรมดาด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น. ที่ว่า “*การเกิดขึ้น*” ในที่นี้ หมายความว่า *ปรากฏออกมาให้เห็น ให้ประจักษ์แก่ความรู้สึกของคน* ของมนุษย์เรา และในที่สุด มันก็หายไป คือดับไป ไม่มีสิ่งใดจะเป็นอย่างนั้นอยู่ได้ อย่างเที่ยงแท้ถาวร, คือจะไม่มีความคงทนของสิ่งเหล่านั้น ที่เที่ยงแท้ถาวรนั่นเอง.

เมื่อผู้ใดเห็นอยู่ว่า สิ่งประเภทนี้เกิดขึ้นชั่วคราว แล้วก็ดับไปในที่สุด ดังนี้แล้ว ก็จักไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งเหล่านั้น โดยความเป็นตัวเรา หรือโดยความเป็นของเรา. เช่นถ้ามีความเห็นแจ้งว่า ร่างกายนี้ มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา แล้วก็มีการดับไปเป็นธรรมดา ดังนี้แล้ว ก็จักไม่ยึดมั่นถือมั่นร่างกายนี้ โดยความเป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา. แล้วยังจะเห็นต่อไปว่า เหตุปัจจัยทั้งหลายที่ปรุงแต่งร่างกายนี้ ก็ล้วนแต่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา และดับไปเป็นธรรมดา; เพราะฉะนั้น ร่างกายที่เกิดมาแต่เหตุปัจจัยเหล่านั้น จึงได้มีการเกิดปรากฏขึ้นเป็นธรรมดา และดับไปเป็นธรรมดา, มันจึงเกิดขึ้น เป็นของชั่วคราว เพราะ

เกิดมาจากเหตุจากปัจจัย ที่มีการเกิด การดับ อยู่เสมอ; ก็เป็นอันว่าไม่มี ความยึดมั่นถือมั่น ในส่วนที่เป็นร่างกายนั้น ๆ ว่าเป็นของตน หรือเป็นตัวเป็นตน.

อีกทางหนึ่งก็มีการเห็นอย่างแจ่มแจ้งว่า แม้สิ่งที่เรียกกันว่าจิตหรือใจ หรือเป็น นามธรรมที่อาศัยกันอยู่กับกายนี้ ก็ล้วนแต่เป็นของเกิดขึ้นเป็น ธรรมดาและดับไปเป็นธรรมดา; เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่า นามธรรม เหล่านี้ก็ไม่มีตัวมันเอง, มันได้แต่ อาศัยสิ่งปรุงแต่งต่าง ๆ มาปรุงกันเข้า แล้วก็ปรากฏขึ้นมา, ปรากฏออกมา. เช่นว่ามีรูปมากกระทบตา ซึ่งเต็มไปด้วย เส้นประสาทสำหรับเห็น มันก็เห็น มันจึงได้เกิดความรู้สึกเป็นนามธรรมขึ้น ที่เรียกว่า เวทนา รู้สึกพอใจหรือไม่พอใจในรูปที่ได้เห็นนั้น.

เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า เวทนา จึงเป็นสิ่งที่เพิ่งจะเกิดขึ้นเดี๋ยวนี้เอง, เพิ่งจะเกิดขึ้นเมื่อตากระทบรูป เป็นต้นเอง. และเกิดมาจากเหตุจากปัจจัย คือ รูปหรือตา เหล่านี้เอง แล้วมันจะเป็นตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวรไปได้อย่างไร; เพราะว่ามัน เพิ่งเกิดมาหยก ๆ และเกิดขึ้นมาอย่างง่าย ๆ เพราะสักว่า รูป กระทบตาเท่านั้น จึงไม่มีตัวตนที่มันคงเป็นแก่นสารอะไร, ตั้งอยู่ประเดี๋ยว ก็ดับ ไป. เวทนานั้นจึงมีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา และมีการดับไปเป็นธรรมดา ดังนี้.

หรือว่า เวทนานั้นได้ปรุงแต่ง ให้เกิดความอยาก คือ ตัณหา อย่างใด อย่างหนึ่งขึ้นมาแล้ว ก็จะต้องเห็นต่อไปว่า; แม้แต่สิ่งที่เรียกว่า ตัณหา นี้ก็ เหมือนกัน มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา มีการดับไปเป็นธรรมดา เพราะว่าเพิ่ง จะเกิดมาจากการปรุงแต่งของเวทนาหยก ๆ นี้เอง, ตั้งอยู่ชั่วครู่ชั่วยาม แล้วก็ดับ ไปเพราะเหตุปัจจัยนั้นดับไป ดังนี้. ดังนั้นจึงกล่าวว่า แม้สิ่งที่เรียกว่า ตัณหา ก็มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา มีการดับไปเป็นธรรมดา.

และแม้ว่าตัณหา^๕นั้น ก่อนแต่ที่จะดับไป ได้ปรุงแต่ง ให้เกิดเป็น อุปาทาน^๕ขึ้นมา คือมีความรู้สึกยึดมั่นเป็นตัวเราเป็นของเราในเวทนานั้น ก็ตาม; ถึงแม้กระนั้น สิ่ง^๕ที่เรียกว่า อุปาทาน^๕นั้น ก็เป็นของเพ็งเกิดขึ้นมา หยุกๆ^๕นั่นเอง ด้วยการปรุงแต่งของตัณหา; แม้มันจะมีความรู้สึก^๕ว่าตัวกู—ของกู อยู่อย่างไร มันก็เป็นของหลอกๆเป็นของมายาโดยสมบุรณ์ เพราะถูกตัณหา ปรุงแต่งขึ้นมา เมื่อตะกัหยุกๆ^๕นี้เอง แล้วก็กลางเดือนไปด้วยอำนาจของเหตุปัจจัย^๕ที่ปรุงแต่งนั้นสนสนลดลงไป.

หรือแม้ว่า อุปาทาน^๕นั้นจะได้ ปรุงแต่งให้เกิดภพ เกิดชาติ เกิด ความทุกข์^๕ขึ้นมา; ภพหรือชาติ หรือความทุกข์ เหล่า^๕นั้น ก็เป็นของเพ็งเกิด หยุกๆ^๕เมื่อตะกั^๕นี้เอง ด้วยการปรุงแต่งกันขึ้นมาตามลำดับๆ และในที่สุดก็ดับไป ตามลำดับๆ.

พึงพิจารณาให้เห็นตามที่เป็นจริงว่า สิ่งเหล่านี้เป็นมายา เนื่องจากการเกิดมาอย่างมายา ตั้งอยู่ชั่วขณะอย่างมายา แล้วก็ดับไปอย่างมายา; จึงว่ามีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา และมีการดับไปเป็นธรรมดา. ไม่มีอะไรที่จะเป็นตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวร ในบรรดาสิ่งทั้งหลายที่มีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่งอย่างนี้.

แม้ว่าเราจะดูให้ละเอียดลึกซึ้งลงไปอีกทางหนึ่ง คือเป็น ฝ่ายดี ที่เรียกกันว่า สติปัญญา หรือ บุญกุศล ก็ตาม. เช่นว่า เมื่อตาเห็นรูปแล้ว เกิดเวทนา อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาแล้ว แต่กลับมีสติสัมปชัญญะ^๕ทันทั่วทั้งที่มีปัญญา^๕รู้ว่า ควรจะจัดจะทำอย่างไร, มีปัญญา^๕รู้ว่า เวทนานั้นเป็นมายา หลอกหลวงอย่างไร, ควรจะเฉยอย่างไร, หรือควรจะทำอย่างไร, ก็กระทำลงไปด้วยสติปัญญานั้น;

ไม่เปิดโอกาสให้เกิดตัณหา อุปาทาน เป็นต้น ความทุกข์ก็ไม่เกิด; แต่เกิดเป็นสติปัญญาอยู่แทน. เราก็คงต้องเห็นตามที่เป็นจริงว่า แม้สิ่งที่เรียกว่า สติปัญญา^๕ ก็เหมือนกัน มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา และมีการดับไปเป็นธรรมดา; เพราะว่า เพิ่งเกิดมาหยก ๆ เมื่อ^๕ ต่^๕เอง ด้วยอาศัยเหตุปัจจัย มีรูปกระทบตา เป็นต้น มันจึงเกิดความรู้สึกที่เป็นสติปัญญาขึ้นมา. เมื่อมองเห็นตามที่เป็นจริงอย่าง^๕ แล้วก็ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในสติปัญญานั้น โดยความเป็นตัวตนหรือเป็นของของตนอย่างเดียวกัน.

หรือถ้าจะกล่าวให้เลยไปถึง บุญกุศล เช่นว่า สติปัญญา^๕ นั้นสามารถให้เกิดความรู้สึกคิดนึก ในการที่จะบำเพ็ญบุญบำเพ็ญกุศล แล้วก็บำเพ็ญบุญกุศลลงไป; แต่ก็ยังเห็นอย่างแจ่มแจ้งต่อไปว่า บุญกุศล^๕ นั้นก็มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา มีการดับไปเป็นธรรมดา; เพราะเหตุว่า เพิ่งจะเกิดขึ้นมาหยก ๆ เมื่อ^๕ ต่^๕เอง ด้วยอาศัยการปรุงแต่งของสติปัญญา ที่ทำให้เกิดกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม เป็นต้น, ที่^๕ เป็นกุศลขึ้นมา; จึงกล่าวได้ว่า **แม้บุญกุศล^๕ทั้งหลาย^๕ก็เป็นสิ่งที่มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา และมีการดับไปเป็นธรรมดา** ไม่ควรแก่การยึดมั่นถือมั่น โดยความเป็นตัวตนหรือเป็นของของตน. อย่างดีที่สุดที่จะเป็นได้ ก็เป็นเพียงยานพาหนะหรือพ่วงแพ สำหรับอาศัยข้ามทะเล คือความทุกข์ไปได้ชั่วคราว ชั่วขณะ เท่านั้นเอง. เมื่อถึงที่สุดแห่งความทุกข์แล้ว สิ่ง^๕ ที่เรียกว่า บุญกุศล^๕ นั้นก็ย่อมไร้ค่า ไร้ความหมายไปเอง; เพราะเป็นเพียงสังขาร ที่ถูกปรุงแต่งขึ้นมาด้วยเหตุด้วยปัจจัย มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา แล้วก็มีการดับไปเป็นธรรมดา^๕ ดั่งนั้น.

เมื่อมีความเข้าใจอย่างนี้ ก็อาจจะเข้าใจในข้อที่ว่า บุญกุศล ก็เป็นสิ่ง
ที่เปลี่ยนแปลง, เป็นสิ่งที่หมดสิ้นได้, เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะเที่ยงแท้ถาวรอยู่ในตัว
มันเอง, คือต้องสร้างสมเพิ่มเติมกันเรื่อย ดังนี้ เป็นต้น. ความยึดมั่นถือมั่นใน
บุญกุศล จนถึงกับมัดเมาในบุญนั้นก็ย่อมไม่เกิดขึ้น; แม้นี้ก็เรียกว่า ธรรม
จักขุ ด้วยเหมือนกัน, คือเป็นธรรมจักขุที่สูงขึ้นไป เห็นแจ้งในสิ่งที่คนทั้งหลาย
ชอบยึดมั่นถือมั่นนั้น ว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น.

นี่แหละเราจะเห็นได้ว่า สิ่งที่เรียกว่า ธรรมจักขุ นั้น ถ้ามีขึ้นโดย
แท้จริงแล้ว ย่อมเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวง โดยความเป็นของที่มีการเกิดดับเป็น
ธรรมดา ด้วยกันทั้งนั้น, มันจึงปล่อยวางสิ่งทั้งปวง อยู่ในตัวมันเอง โดยไม่ต้อง
เจตนาจะปล่อย คนที่ไม่มีธรรมจักขุนั้น ไม่มีการปล่อย; แม้ตั้งอกตั้งใจว่าจะ
ปล่อย; ตั้งเจตนาว่าจะปล่อย มันก็ปล่อยออกไปไม่ได้ เพราะมันไม่รู้ตามที่
เป็นจริง ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีการเกิดขึ้นและดับไปเป็นธรรมดา ดังนี้.

เขากลับไปเห็นเสียว่าเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร, ยึดมั่นถือมั่นเอาได้ เอา
มาเป็นตัวกู เป็นของกูได้; มีความมั่นหมายสำคัญอย่างนี้แล้ว มันจะปล่อยได้
อย่างไรกัน; จะปล่อยได้ก็แต่ปาก หรือแต่ทำท่าทาง; ส่วนในจิตใจแท้จริงนั้น
หามีการปล่อยวางไม่. ต่อเมื่อใดได้ทำให้ ธรรมจักขุ หรือ ดวงตาเห็นธรรมนี้
เกิดขึ้นแล้ว; เมื่อนั้นมันก็ปล่อยของมันเอง โดยไม่ต้องเจตนา โดยไม่ต้อง
บังคับ มันก็เป็นการปล่อยได้. เมื่อเป็นดังนี้ ผู้มีปัญญาจึงได้พยายามนัก
พยายามหนา ที่จะให้เกิดสิ่ง ที่เรียกว่า ธรรมจักขุนั้นขึ้นมา คือการพยายาม
พินิจพิจารณาสอดส่อง ไปตามที่เป็นจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ว่าเป็นอยู่อย่างไร.

สำหรับ **พระอัญญาโกณฑัญญะ** นั้น เรากรูเรื่องของท่านคิดว่าท่านได้ฟังเรื่องอริยสัจ ๔ หรือที่เราเรียกกันว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร; แล้วท่านจึง **เกิดดวงตาเห็นธรรม** ใน **เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้กล่าวอริยสัจทั้ง ๔ นั้นจบลง**. ข้อที่เราอาจจะเห็นได้ชัด จากเรื่องของอริยสัจทั้ง ๔ นั้นเอง เพราะว่า **อริยสัจทั้ง ๔ นั้น ได้กล่าวถึงสิ่งที่เกิดขึ้น แล้วได้กล่าวถึงสิ่งที่ดับลงไป, ได้กล่าวถึงอาการที่เกิดขึ้น และได้กล่าวถึงอาการที่ดับลงไป**. การเกิดขึ้นในที่นี้ ก็คือ การเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ ซึ่งเป็นอริยสัจที่ ๑ และอริยสัจที่ ๒. และการดับลงไปในที่นี้ ก็คือ การดับของความทุกข์ นั้นเอง ซึ่งเป็นอริยสัจที่ ๓ และอริยสัจที่ ๔. ดังนั้นเราย่อมเห็นได้ว่า **สิ่งที่เกิดขึ้นก็ดี สิ่งที่ดับไปก็ดี หาได้มีอะไรไม่ มีแต่ความทุกข์อย่างเดียว** : ความทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น, ความทุกข์เท่านั้นดับไป, นอกจากความทุกข์แล้ว หาได้มีอะไรเกิดขึ้นไม่, หาได้มีอะไรดับไปไม่; มันจึงมีแต่เรื่องความทุกข์ล้วน ๆ ที่เกิดขึ้นและดับไป.

ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะได้ มองเห็นความจริง ข้อนี้ จากการทรงแสดงเรื่องอริยสัจทั้ง ๔ ท่านจึงได้ **มีดวงตาเห็นธรรม** ว่า **สิ่งทั้งหลายเหล่าใด มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งเหล่านั้นมีการดับไปเป็นธรรมดาดังนี้** ย่อมเป็นการแสดงชัดแจ้งอยู่ในตัวแล้ว.

.....

สิ่งที่จะต้องพิจารณาต่อไปโดยละเอียด ก็คือสิ่งที่เราเรียกกันว่า ความทุกข์ นั้น หมายถึงอะไร? สิ่งที่เรียกว่า ความทุกข์ หมายถึงอะไรก็ได้กล่าววิสัยชาแล้วในตอนเช้า ซึ่ง โดยสรุป แล้วก็ได้แก่เบญจขันธ์ทั้ง ๕ ได้แก่ขันธ์ทั้ง ๕,

ที่เราเรียกกันว่า เบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่มีอุปาทานเข้าไปยึดครองว่าเป็นตัวเรา หรือเป็นของของเรา.

ที่นั่นทำนองหลาย ลองมองดูให้ชัดเจนลงไปเถิดว่า มันได้แก่อะไรเล่า? โดยที่แท้มันก็ได้แก่โลกทั้งหลาย โลกทั้งปวง คือ ได้แก่สิ่งที่มีอยู่ในโลกทั้งปวงนั่นเอง; เพราะคำว่า เบญจขันธ์ นั้น ย่อมหมายถึงสิ่งต่างๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นสัตว์เป็นบุคคลบรรดามีอยู่ในโลกนี้. เบญจขันธ์จึงไม่ได้หมายถึงสิ่งอื่นใดนอกไปจากสิ่งที่เราเรียกกันว่าสัตว์หรือบุคคล, ด้วยความเข้าใจผิดไปว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคล ไม่มองเห็นว่าเป็นเบญจขันธ์เลย.

ที่นี้มองให้ดีให้ละเอียดให้ไกลซิดยิ่งขึ้นไปอีก ก็จะได้เห็นว่าได้แก่ตัวเราเอง ที่กำลังนั่งกันอยู่ทุกคน เพราะว่าเบญจขันธ์ นั้นก็ได้แก่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นคนคนหนึ่ง แล้วเต็มอึดอยู่ด้วยอุปาทาน ยึดมั่นถือมั่นขันธ์แต่ละขันธ์นี้ ว่าเป็นตัวเราบ้าง ว่าเป็นอย่างของเราบ้าง แล้วแต่จะมีความเห็นผิดอย่างไร. เพราะฉะนั้น เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน จึงนั่งอยู่เกลื่อนไปในที่นี้ จึงไม่ต้องไปดูที่ไหน ดูแต่ที่นั่นก็พอ ย่อมจะเห็นได้ว่า มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา และมีการดับไปเป็นธรรมดา วันหนึ่งๆไม่รู้จักกี่ครั้งก็ครา แล้วแต่ว่ามีอะไรมากระทบ.

ข้อนี้หมายความว่า เมื่อมีรูปมากระทบตา เมื่อมีเสียงมากระทบหู เป็นต้นแล้ว เกิดความรู้สึกเป็นเวทนาแล้ว เกิดตัณหา เกิดอุปาทาน; เมื่อนั้นก็กล่าวได้ว่า เบญจขันธ์นั้น ได้มีอุปาทานเข้ายึดครองแล้ว เป็นเบญจขันธ์

ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน ; ในขณะที่นั้นก็เป็ความทุกข์ ปรากฏขึ้นในจิตใจ เป็นความหนักเหมือนกับบุคคลที่แบกของหนัก ดังนี้ เป็นต้น.

ฉะนั้น จึงไม่ต้องไปดูการเกิดขึ้นของความทุกข์ที่ใหนอีก ; ย่อมดูได้ที่เบญจขันธ์ ที่สมมติว่าเป็นตัวเรา นี้ที่กำลังมีความยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่ โดยความเป็นตัวเราหรือเป็นของของเรา. ในวันหนึ่งๆ นั้น มีรูปมากระทบตาก็ครั้งก็ครา? เสียงมากระทบหู มีกลิ่นมากระทบจมูก มีรสมากระทบลิ้น มีโผฏฐัพพะมากระทบกาย ตลอดถึงความรู้สึกที่เกิดขึ้นกระทบใจนั้น มันมีกี่ครั้งก็ครา? ก็ขอให้นึกดูเถิด. เมื่อมีการกระทบแล้ว เกิดความยึดมั่นถือมั่นเมื่อไร ก็กล่าวได้ว่า เมื่อนั้นมีเบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน ทุกคราไป ทุกคราไป จึงเห็นการเกิดขึ้นของความทุกข์ที่นี้ เห็นการดับไปของความทุกข์ที่นี้ ไม่ต้องไปที่ใหน. ถ้าผู้ใดมองเห็นแจ่มแจ้ง โดยทำนองนี้ยิ่งๆ ขึ้นไปจนเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนดแล้ว ย่อมกล่าวได้ว่าผู้นั้น มีธรรมจักษุเกิดขึ้นแล้ว เช่นเดียวกันกับที่ได้เกิดแล้ว แก่ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะนั้นเหมือนกัน.

เมื่อผู้ใด มีธรรมจักษุเกิดขึ้น ในลักษณะเช่นนี้แล้ว ย่อมเป็นการกล่าวได้ว่า ผู้นั้นมีทางที่จะรับประกันได้ว่า จักไม่วกกลับไปสู่ความเข้าใจผิดอีกต่อไป มีแต่จะเข้าใจถูกต้องยิ่งขึ้นทุกที จึงไม่มีทางที่จะทำผิด ชนิดที่จะไปตกนรกหรือไปลงอบายได้อีกต่อไป ดังนี้. เป็นผู้รอดพ้นแล้วโดยแน่นอน แม้ไม่ใช่ในขณะที่ก็ในอนาคตอันใกล้ เรียกว่าเป็นผู้หลุดถอนขึ้นมาได้แล้วจากโลก อันเป็นที่ตกที่จม.

หรือถ้าจะกล่าวตรง ๆ ก็ว่า เป็นผู้ที่มีแต่จะเพิกถอนความยึดมั่นถือมั่น ในเบญจขันธ์ทั้งหลายเหล่านั้นได้ ตามลำดับ ๆ ไป จนกว่าจะสิ้นสุดลงในโอกาสหนึ่ง ในขณะหนึ่ง. ด้วยเหตุฉะนั้นแหละ ท่านจึงเรียกบุคคลที่มีวัชรธรรมจักขุ โดยแท้จริงนี้ว่า พระโสดาบัน ซึ่งแปลว่า **ผู้ถึงแล้วซึ่งกระแสของพระนิพพาน, เป็นผู้ที่มีกระแสอันตั้งต้นแล้ว เพื่อการบรรลุถึงนิพพาน** คือเป็นผู้ที่มีความแน่นอนแล้ว ที่จะบรรลุถึงนิพพาน.

ทำไมจึงต้องใช้คำว่า “กระแส” ด้วยเล่า? ข้อนี้เป็น การเปรียบเทียบ เพื่อให้เข้าใจง่าย เพื่อให้ฟังง่ายนั่นเอง เพราะว่าถ้าไม่มีการเปรียบเทียบโดยทำนองนี้แล้ว คนธรรมดาสามัญย่อมไม่เข้าใจได้; เพราะฉะนั้นจึงได้ **เปรียบว่าเหมือนกับกระแสของน้ำ ที่ไหลไปสู่มหาสมุทร.** เช่น น้ำในแม่น้ำ ที่มีกระแสไหลเชี่ยว เป็นเกลียวไปสู่มหาสมุทร; ถ้าหากว่าวัตถุลอยน้ำชิ้นใด ๆ ได้ตกลงไปในกระแสนี้แล้ว ย่อมเป็นการแน่นอนที่ว่าจะถึงมหาสมุทร.

ในทางธรรมะนั้นก็เหมือนกัน ถ้าการประพฤติปฏิบัติของบุคคลใด เป็นไปถึงขนาดที่มีความเห็นแจ้ง ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง มีการเกิดขึ้นและดับไปเป็นธรรมดาแล้ว ก็เปรียบเหมือนกับว่า จิตใจนั้นได้ถึงกระแสของพระนิพพาน, มีอันไม่เวียนกลับเป็นธรรมดา มีแต่จะก้าวไปข้างหน้าจนบรรลุถึงพระนิพพาน ฉะนั้นก็ฉะนั้น. อย่างนี้เรียกว่าเป็นผู้ที่มีดวงตาเห็นธรรม ชนิดที่ทำให้บุคคลนั้นไม่เดินผิดทางอีกต่อไป. เมื่อก่อนนี้อาจจะเดินผิดทางหรือหลงทาง หรือไม่เดินเสียเลยก็ได้; แต่เดี๋ยวนี้จะมีแต่การเดินที่ถูกต้อง จึงเป็นการไปโดยเร็วเพื่อลุล่วงถึงฝั่งโน้น คือ ฝั่งแห่งนิพพาน ซึ่งหมายถึงความดับทุกข์สิ้นเชิง.

การกล่าวอย่างนี้ ถ้าฟังไม่ดี ก็ดูว่าจะเป็นมากเรื่อง คล้ายๆกับว่าจะต้องสร้างพระนิพพานขึ้นมาอีกใหม่ หรือว่าพระนิพพานมีอยู่ในที่ใดที่หนึ่ง แล้วคนก็ไปให้ถึงให้ได้. ถ้าเข้าใจอย่างนี้ก็ยังไม่เข้าใจผิดอยู่; เพราะว่าการกล่าวเช่นนั้นเป็นการกล่าวเปรียบเทียบกับท่านนั่นเอง. ตามที่เป็นจริงนั้นไม่ต้องไปที่ไหน มีแต่ความรู้ความเข้าใจนั้น มันดับความรู้สึกว่าตัวกูว่ของกูเสียได้ ความดับไปแห่งความรู้สึกว่าตัวกู - ของกูเสียได้นั่นเอง เป็นการดับของความทุกข์ชนิดที่เรียกว่านิพพาน.

ความทุกข์เกิดขึ้น แล้วความทุกข์ดับไป, หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าตัวกูเกิดขึ้น แล้วตัวกูก็ดับไป; มันไม่มีอะไรนอกจากสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป, เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป, อะไรเกิดขึ้น สิ่งนั้นแหละจะดับไป. ถ้าความรู้สึกว่าตัวกูของกูเกิดขึ้น ความรู้สึกว่าตัวกู - ของกูก็ดับไป; ถ้าความรู้สึกว่าเป็นทุกข์เกิดขึ้น ความรู้สึกว่าเป็นทุกข์นั้นแหละดับไป.

เพราะฉะนั้นจึงกล่าวว่า *สิ่งใดเกิดขึ้น สิ่งนั้นจะต้องดับไป* จึงไม่มีอะไรนอกจากสิ่งสิ่งเดียว ที่มีการเกิดขึ้น แล้วมันก็ดับไป. นี่แหละคือคำอธิบายที่ว่า *ไม่ต้องมีนิพพานอยู่ที่ไหน ที่จะต้องไปให้ถึง และว่าไม่มีนิพพานอะไรที่ไหน ที่เราจะต้องสร้าง* ต้องทำ ต้องปลุก ต้องปรุงขึ้นมา.

สิ่งที่เรียกว่า นิพพาน นั้น เป็นเพียงความดับไปแห่งความทุกข์ หรือดับไปแห่งกิเลส ที่เป็นเหตุให้ยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวเรา ว่าของเราเท่านั้น. ในความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราของเรานั้นแหละ คือตัวทุกข์หรือตัวความทุกข์; เพราะฉะนั้น มันจึงเป็นสิ่งเดียวกัน สมตามที่พระมีผู้พระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ ว่า

สงบชิตฺเตน ปณฺญูปาทานกฺขนฺธา ทฺถกฺขา ซึ่งแปลว่า เมื่อกล่าวโดยย่อแล้ว เบญจขันธ์
ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานนั้นเป็นตัวทุกข์ ดังนี้.

เมื่อเป็นดังนี้ เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานนั่นเอง เป็น
สิ่งที่เกิดขึ้น แล้วเบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานนั่นเองดับลงไป; เมื่อ
เหตุปัจจัยยังมีอยู่ มันก็เกิดขึ้นเรื่อย แล้วมันก็ดับไปเรื่อย เพราะความเปลี่ยน
ไปของเหตุของปัจจัยนั้น; มันจึงมีแต่การเกิดขึ้น และดับไป, เกิดขึ้น และดับ
ไปไม่มีที่สิ้นสุด. เหมือนกับลูกคลื่นในมหาสมุทร ที่ได้เหตุได้ปัจจัยแล้ว น้ำก็
เกิดขึ้นเป็นคลื่น แล้วก็ดับไป, เกิดขึ้นเป็นคลื่นแล้วก็ดับไป, ไม่มีที่สิ้นสุด
ฉนฺโตกฺฉนฺนํ.

ขอให้ถือเอาความจริงข้อนี้ มาเป็นเครื่องเปรียบเทียบแล้ว ก็ให้เห็น
ได้ว่า คลื่นที่เกิดขึ้นเป็นวัฏฏะเป็นของกู หรือเป็นความทุกข์นั้น เกิดขึ้น
ไม่ค่อยจะขาดสายเลย ในความรู้สึกนึกคิดนี้ของคนเรา; จึงมีแต่ความทุกข์อยู่เป็น
ประจำ, หากความดับไปแห่งความทุกข์ได้โดยยาก. เพราะว่า *คลื่นลูกหนึ่งยังไม่
ทันจะดับไปโดยสมบูรณ์ คลื่นลูกใหม่ก็ได้เกิดขึ้นมาแทนแล้ว* เป็นเรื่องตัวกู - ของกู
ในอารมณ์นั้น อารมณ์นี้ อารมณ์โน้น เรื่อยไป ไม่มีที่สิ้นสุด; แม้แต่อันหลับ
แล้วก็ยังฝันโดยทำนองนั้น ซึ่งเป็นความทุกข์ได้ทั้งในความฝัน. อย่างนี้เรียกว่า
มันมีการปรุงแต่งเรื่อย มีการเกิดดับ เกิดดับ อยู่เรื่อย เป็นการจมอยู่ในกองทุกข์
ตลอดกาลนั่นเอง.

นี่แหละคือภาวะของความทุกข์ ซึ่งเป็นภาวะที่น่าเวทนาสงสารอย่างยิ่ง.
ผู้ที่มีสติปัญญามองเห็นความจริงข้อนี้ จึงเกิดความดิ้นรนที่จะพ้นไปจากความทุกข์

ต้องการจะดับทุกข์นั้นเสีย จึงได้พยายามศึกษาค้นคว้า จนได้รู้ความจริงข้อนี้เป็นคนแรก และสอนคนอื่น ซึ่งเราเรียกว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านได้รู้ความจริงข้อนี้ถึงที่สุด จนดับทุกข์ของพระองค์ได้ แล้วสอนคนอื่นให้ดับทุกข์ตาม.

เช่นได้มาสอนภิกษุปัญจวัคคีย์ ๕ รูป และทำให้ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ ได้รู้ธรรมะข้อนี้ ถึงกับบรรลุธรรมจักษุ เป็นบุคคลแรกในโลกขึ้นมา, และก็ได้นำผู้บรรลุตาม โดยลำดับสืบมา; เรียกว่า การตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่อกุลแก่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง สมตามพระคุณข้อหนึ่ง ซึ่งเราได้ออกชื่อเมื่อตะกัณว่า *हितสี* ซึ่งแปลว่า *เป็นผู้แสวงหาซึ่งประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง.*

เมื่อเราได้นึกถึงความจริงข้อนี้แล้ว ก็จะเกิดความรู้สึก ที่เป็นไปในทางกตัญญูทเวทิตี มีความหวังว่า ทำอย่างไรจึงจะสนองพระพุทธรประสงค์นั้น ให้เป็นความสำเร็จได้, ให้เกิดความเต็มเปี่ยมขึ้นมาได้. ในเมื่อ *พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นได้ทรงหวังอยู่ว่า สัตว์ทั้งหลายที่มีรูปในดวงตาแต่เล็กน้อย จงเป็นผู้ประสบความสำเร็จในการเห็นธรรม มีธรรมจักษุเกิดขึ้น เป็นเครื่องถอนตนออกจากความทุกข์เกิด* ดังนี้แล้ว. บุคคลใดได้ประพฤติปฏิบัติ ในทำนองที่ทำให้ธรรมจักษุเกิดขึ้นมาได้แล้ว ผู้นั้นชื่อว่า เป็นผู้สนองพระพุทธรประสงค์ ของพระพุทธรองค์ได้โดยแท้จริง, ซึ่งเราทั้งหลายทุกคนควรจะสนใจ ว่าเราเป็นผู้สนองพระพุทธรประสงค์ หรือสนองพระกรุณาธิคุณของพระองค์ได้แล้วหรือยัง? ดังนี้ เป็นต้น.

การคิดนึ่กอย่างนี้ นอกจากจะเป็นการกตัญญูทเวทิตีต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ยังเป็นการทำประโยชน์แก่อกุลแก่ตนเองอย่างใหญ่หลวง ไม่มีอะไรจะ

เปรียบเทียบได้อีกด้วย; เพราะว่าคนเราไม่มีอะไรดีไปกว่าการดับทุกข์ หรือ ความพ้นทุกข์, และการดับทุกข์ของเราเอง เป็นการสนองพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย. เรื่องมันจึงเป็นไปในทำนองว่า ประพตติเพียงอย่างเดียว่อมเกิดประโยชน์ชั้นหลายอย่างหลายทาง นับว่าเป็นสิ่งที่ควรสนใจอย่างยิ่ง.

จึงหวังว่าท่านทั้งหลายทุกคน ที่ได้มาร่วมกันประกอบกุศลอาสาฬหบูชา ในวันนั้น จะได้มีความสดสังเวชในความโง่ ความหลง ความประมาท ความสะเพร่า ของตนที่มีมาแล้วแต่หนหลัง โดยสมควรแก่ภาวะของตน ๆ จงทุก ๆ คนเถิด; ว่าอันนี้เอง เป็นเครื่องปิดกั้นเสียซึ่งธรรมจักขุ.

เราปฏิญาณตัวว่าเป็นอุบาสก เป็นอุบาสิกา ภิกษุสามเณร หรือเป็นอะไรก็ตาม ที่เกี่ยวเนื่องกันกับพระพุทธศาสนา มากี่ปีแล้ว มากี่สิบปีแล้ว แล้วก็ยังมีมัว ยังเที่ยวคว่ำทางนั้นที่ คว่ำทางโน้นที่ เหมือนคนตาบอดที่ไม่มีคนจูง แต่แล้วก็เถียงว่า เราเป็นผู้มีธรรมะ ฐุธรรมะ เห็นธรรมะ ทั้งที่มอการเหมือนกับคนตาบอดไม่มีคนจูงอยู่นั่นเอง. นั้นมันเป็นเรื่องปากพูด ว่าเอาเอง จะว่าอย่างไรก็ได้; แต่ตามความจริงนั้น ก็ยังไม่มีธรรมจักขุที่เพียงพอ ที่สมบูรณ์ หรือที่แท้จริง.

นี่แหละคือภาวะที่น่าเวทนาสงสาร แล้วก็ยังมีประมาท มัวเฉื่อยชาอยู่ ไม่เป็นผู้ชะมกเขม้น ในการที่จะบรรลุธรรมะ ชนิดที่เป็นธรรมจักขุโดยแท้จริงดังนี้. เราจะทำอาสาฬหบูชากันไปทำไม? ดูๆ ก็เป็นเรื่องน่าสงสารยิ่งขึ้นไปอีก ว่าการทำอาสาฬหบูชา มันเป็นเรื่องฉลองชัยชนะของบุคคลผู้มีธรรมจักขุเราก็มีความนิยมชมชื่นในการมีธรรมจักขุ; แต่แล้วเราก็ไม่มี, แล้วเราก็

ยังไม่รู้ว่ามันอยู่ที่ทิศเหนือหรือทิศใต้; เป็นแต่เพียงได้ยินเขาบอกกล่าว ว่าเป็น
อย่างนั้นอย่างนี้ ก็ท่อง ๆ กันไป สวด ๆ กันไป บางทีก็กลายเป็นเรื่อง หนวกหู
รำคาญไม่สำเร็จประโยชน์อันใดเลยก็ยังมี.

ฉะนั้น ต่อไปนี้ ถ้าอย่างไรก็ควรจะได้ปรับปรุงแก้ไขกันใหม่ ในการที่
จะพิจารณาพิจารณาสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป โดยทำนองที่กล่าวแล้ว ว่าจง
ขยันพิจารณาดูเบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน ที่กำลังถูกสมมติว่าเป็น
ตัวเรา ชอนนชอนน มีการกระทำอย่างนั้นอย่างนี้ อยู่เป็นปกติเป็นประจำวัน ;
แต่แล้วก็เป็น ไปแต่ในทางเกิดขึ้นของความทุกข์ เกิดดับ ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด ;
แต่ก็เป็นเรื่องของความทุกข์ทั้งนั้น ทำให้เป็นความพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิงที่เป็น
นิพพานไม่.

การดับไปแห่งความทุกข์ชนิดนี้ ไม่ใช่เป็นการดับที่สิ้นเชิง; เป็น
แต่เพียงการเปลี่ยนรูปของความทุกข์. ในรูปร่างที่ต่างกันเท่านั้นเอง, ทำให้
เป็นความดับไปแห่งความทุกข์ไม่. อย่าได้ไปหลงใหลว่าเราก็ดับทุกข์อยู่ทุกวัน
เพราะว่าความทุกข์นั้น เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า เกิดขึ้นเป็น
ธรรมดา แล้วก็ดับไปเป็นธรรมดา ไม่ต้องชวนขวยอะไร นอกเสียให้สบาย
มันก็ดับของมันเอง ดังนี้ มันก็ยังเป็นคนโง่ เป็นคนหลง มากขึ้นไปอีก.

ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา มีการดับไป
เป็นธรรมดา นั้น มันมีความหมายที่ซับซ้อนกันอยู่หลายชั้นนัก. ข้อที่จะทำให้
ความทุกข์ดับไปในลักษณะของนิพพานนั้น มันมีอีกความหมายหนึ่ง ไม่ใช่มีอยู่
ในคำกล่าวสั้น ๆ ว่า "เกิดขึ้นเป็นธรรมดา ดับไปเป็นธรรมดา" ข้อนี้มัน

หมายถึง การที่ความที่ทุกระดับไป เพื่อจะเกิดขึ้นมาใหม่, เป็นความทุกข์อย่างอื่น ทยอยกันไปไม่มีที่สิ้นสุด.

แต่ถ้าเราต้องการจะให้ เป็นความดับทุกข์ ชนิดที่ดับทุกข์จริงๆ แล้ว มัน ต้องมีการปฏิบัติ ชนิดที่ถูกต้องตามหนทางของอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ให้ครบถ้วนบริบูรณ์ บริบูรณ์จริงๆ เท่านั้น จึงจะเกิดเป็นการดับทุกข์ที่ถาวร, เป็นการดับทุกข์ชนิดที่ไม่เกิดขึ้นมาใหม่. แต่ก็ อาศัยหลักเกณฑ์อันเดียวกัน นั่นเองว่า สิ่งที่มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดาแล้ว มันก็ต้องมีการดับเป็นธรรมดา ซึ่งหมายความว่า ถ้าสิ่งใดมีการเกิดได้ สิ่งนั้นก็ย่อม มีการดับได้.

ข้อนี้หมายถึง ความทุกข์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาได้ มันก็ต้องเป็นสิ่งที่ดับได้; ถ้าจะให้ดับได้เด็ดขาดเป็นการถาวร มันก็ต้องมีการประพฤติปฏิบัติที่ถูกทาง ของการดับไปอย่างเด็ดขาดและถาวร นั่นเอง. เพราะฉะนั้น เราจะต้องศึกษาให้เข้าใจให้ลึกลงไป ถึงวิธีที่จะดับทุกข์โดยตรง ให้เป็นการเด็ดขาดและถาวร ไม่ใช่ให้ทุกข์มันเกิดขึ้นมาเอง แล้วดับไปเอง, ให้เกิดขึ้นมาเอง แล้วดับไปเอง. อย่างนี้ฟังดูแล้ว มันก็เป็นคำตอบอยู่ในตัวแล้วว่า เกิดขึ้นก็ไม่มีที่สิ้นสุด ดับไปก็ไม่มีที่สิ้นสุด; มันจะเป็นการวนเวียนอยู่ในกองทุกข์ ในรูปร่างที่แตกต่างกันเท่านั้น หาใช่เป็นความดับทุกข์ไปโดยสิ้นเชิงไม่.

ถ้าพระอัญญาโกณฑัญญะจะมีความเห็นว่า ความทุกข์เกิดขึ้นได้เป็นธรรมดา ความทุกข์ก็ดับไปได้เป็นธรรมดาแล้ว ก็ย่อมจะหมายความว่า ท่านมีความเห็นแจ่มแจ้ง กว้างขวาง ลึกซึ้งลงไปถึงขนาดที่ว่า เรามีวิธีที่จะปฏิบัติดับความทุกข์นี้ให้เด็ดขาด ให้สิ้นเชิงลงไปได้ที่เดียว; เพราะว่า *พระผู้มี*

พระภาคเจ้าได้ตรัส อริยสัจจกัรบถ้วนทั้ง ๔ ประการ ซึ่งข้อนี้ย่อหมายความว่า ได้
 ตรีสรเรื่องมรรคมองค์ ๘ ประการนั้นในอริยสัจจข้อสุดท้ายซึ่ง พระอัญญาโกณฑัญญะ
 ย่อมจะมองเห็นได้ว่า เมื่อบุคคลเดินไปตามทางนั้นแล้ว ย่อมดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง
 ดังนี้; แล้วท่านจึงเกิดความรู้สึกเห็นแจ้งขึ้นมาว่า สิ่งใดมีการเกิดขึ้นเป็น
 ธรรมดา สิ่งนั้นมีการดับไปเป็นธรรมดา ดังนั้นก็; เป็นการกล่าวที่ลึกซึ้งกว่า
 ธรรมดา คือยิ่งกว่าที่จะเพียงแต่ว่า ทุกข์นี้เกิด ๆ ดับ ๆ อยู่เป็นธรรมดา.

ท่านได้เล็งถึงข้อที่ว่า ความทุกข์นี้เมื่อปฏิบัติถูกต้องทางแล้ว ย่อมดับไป
 โดยสิ้นเชิง; เพราะว่าเป็นการดับไปแห่งเหตุแห่งปัจจัยของความทุกข์นั้น ซึ่งได้แก่
 การดับกิเลส ตัณหา อุปาทาน ซึ่งเป็นต้นเหตุของความทุกข์นั้นได้สิ้นเชิงนั่นเอง.
 หรือว่าเมื่อบุคคลดำเนินอยู่ตามหนทางนี้ ซึ่งเป็นหนทางที่ประกอบด้วยองค์ ๘
 นี้แล้ว ไม่มีทางที่จะเกิดกิเลส ตัณหา อุปาทาน ขึ้นมาได้ ความทุกข์จึงเป็น
 อันดับไปโดยสนิท ไม่มีส่วนเหลือ เป็นการดับทุกข์สิ้นเชิงจริง ๆ เป็นนิโรธ-
 อริยสัจจข้อที่ ๓ ดังนี้.

ตามที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นการชี้ให้เห็นแล้ว ถ้อยคำที่พูดที่กล่าวนี้
 ย่อมมีความหมายดังนี้ได้ เป็นหลายอย่างหลายทาง คือ อาการกำกวมของคำพูด;
 ถ้าเข้าใจผิดแล้ว ย่อมเตลิดเบิดเบี่ยงไปในทางที่หลงใหลมงาย ไร้สาระไร้ประโยชน์
 มีแต่จะก่อให้เกิดความทุกข์ใหม่ ๆ แปลก ๆ ออกไป ไม่มีที่สิ้นสุด.

เพราะฉะนั้นจะต้องสนใจกันสักหน่อย ในการที่จะฟัง ในการที่จะคิด
 นี้ก็ พินิจพิจารณาให้รู้ว่า คำคำหนึ่งก็ดี ประโยคประโยคหนึ่งก็ดี ที่ท่านได้กล่าว

ไว้หรือได้ตรัสไว้อย่างไรนั้น มันมีความหมายว่าอย่างไรกันแน่ ; มันคงจะไม่ง่าย ๆ สั้น ๆ ลุ่น ๆ เหมือนที่เอามาพูดได้ง่าย ๆ อย่างนี้. โดยที่แท้แล้ว จะต้องมีความหมายที่ลึกซึ้ง ที่ต้องตอกตังใจพิณิจพิจารณากันจริงๆ จึงจะมองเห็นได้. เพราะฉะนั้น เราควรจะได้วินิจฉัยกัน ถึงความหมายของคำว่า “ธรรมจักขุ” มองเห็นการเกิดขึ้นและดับไปเป็นธรรมดา ของสังขารธรรมทั้งหลายทั้งปวง อีกต่อไป.

ข้อนี้ก็ควรจะเพ่งเล็งไปยังสิ่งที่เรียกว่า ความทุกข์อีกตามเคย พิจารณาให้เห็นตามที่เป็นจริงว่า ทุกข์เท่านั้นได้เกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นได้ตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นได้เปลี่ยนไป ; นอกจากทุกข์แล้ว หาได้มีอะไรเกิดขึ้นหรือดับไปไม่. พิจารณา ดูให้เห็นชัดว่า ในบรรดาสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ในโลกนี้หรือในโลกไหนก็ตาม ที่มี การเกิดขึ้นและดับไป ราวกะว่าเป็นอาการของลูกคลื่น เต็มไปทั่วทั้งสากลจักรวาล นั้น ไม่มีอะไรเลย นอกจากความทุกข์อย่างเดียว.

ถ้าผู้ใดมองเห็นความจริงข้อนี้แล้ว ย่อมจะมีหนทางที่จะปฏิบัติเพื่อเอาตัวรอดได้ ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ ว่า : *เอตตาวตานิปี สมฺมา วจนานํ อตฺถิ ฌตฺวา ปฏิปชฺเชติ เมธาวิ ปตฺตํ สนฺติว เจตโส* ซึ่งมีใจความว่า เพราะรู้ความหมายแห่งคำกล่าวทั้งหลายมีประมาณเพียงเท่านั้น อย่างถูกต้องแล้ว เป็นบัณฑิตปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงสันติธรรมด้วยจิตใจ.

ข้อนี้หมายความว่า ท่านไม่ขอร้องให้ศึกษาอะไรมากไปกว่านี้, ท่านจึงได้กล่าวว่า เมื่อรู้เนื้อความของคำกล่าวเพียงเท่านั้นอย่างถูกต้องแล้ว ก็ย่อมจะปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานได้ โดยแน่นอน.

ทำไมทำนจิงกล่าวสั้น ๆ ลุ่น ๆ ว่า ฐึความหมายของคำกล่าวเพียงเท่านั้น ก็สามารถที่จะปฏิบัติเพื่อลุดถึงนิพพานได้เล่า? มันก็เป็นการตอบอย่างซ้าซากอยู่นั่นเองว่า เรื่องมันมีเพียงเท่านั้น เรื่องมันไม่มีมากไปกว่านี้. เรื่องมันมีเพียงเท่านั้น ว่าทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดับไป; นอกจากความทุกข์แล้ว หามืออะไรเกิดขึ้น หามืออะไรดับไปไม.

มันช่างสั้นเสียจริง ๆ สั้นจนไม่ได้กล่าวถึงอะไรอื่น นอกจากความทุกข์ ซึ่งเป็นการกล่าวที่ยืนยันลงไปว่า มันหามืออะไรไม ในโลกนี้หรือในโลกไหน, หรือทั่วทั้งสากลจักรวาลไหนก็ตาม มันหามืออะไรไม. มันมีแต่ของเพียงสิ่งเดียว และของเพียงสิ่งเดียวนั้น ก็คือ ความทุกข์ นั้นเอง ซึ่งมันเกิดขึ้นดับไปในรูปต่างๆ กัน; มันเกิดขึ้นมาในรูปของบุญกุศล หรือสวรรค์ก็ได้

ขอให้พิจารณาดูให้ดี ๆ ว่า ความทุกข์นั้น มันเกิดขึ้น ในรูปของสวรรค์ วิมานได้อย่างไร, แล้วมันก็ดับไปในรูปของสวรรค์หรือวิมานนั้นอย่างไรอีกด้วย. สิ่งที่เราพากันหลงใหลกันนั้น ก็คือสิ่งซึ่งเป็นที่ตงของสุขเวทนา; คือความรู้สึกที่ถูกกันกับความตงการของกิเลสและตัณหา ไมรู้สิ่งทั้งหลายตงปวงตามที่เป็นจริง แล้วก็หลงใหลในสุขเวทนานั้น.

เมื่อกกล่าวอย่างนี้ ใคร ๆ ก็พอจะเข้าใจได้ว่า สิ่งที่เราเรียกกันว่า สวรรค์ นั้นแหละ เป็นที่ตงของสุขเวทนา ทางวัตถุหรือทางเนื้อหนัง คือทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส แล้วก็บัญญัติสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นสวรรค์ เป็นความสุขอย่างย้ง ไมมีใครเคยพูดว่านี่คือตัวทุกข์, ไมมีใครเคยพูดว่านี่คือความทุกข์. แต่พระพุทธเจ้า หรือพระอรหันต์ทั้งหลาย หรือพระอริยเจ้าทั้งหลายกลับไปกล่าวว่า สิ่งที่เกิดขึ้น

และดับไปนั้น ไม่มีอะไรนอกจากความทุกข์ ซึ่งข้อนี้ก็ยอมหมายความว่า สวรรค์ที่เกิดขึ้นในความรู้สึกของใครก็ตาม นั่นก็คือตัวความทุกข์, แล้วในที่สุด มันก็จะดับไป. นั่นก็คือความทุกข์ดับไป หาใช่สวรรค์เกิดขึ้นแล้วสวรรค์ดับไปไม่ โดยที่แท้แล้วก็คือความทุกข์เกิดขึ้น และความทุกข์ดับไป.

ที่ที่เราทั้งหลายมีสวรรค์กันที่ตรงไหน? มันก็มีสวรรค์กันตรงที่ สุขเวทนานั่นเอง : สุขเวทนาในทางวัตถุ ทางเนื้อทางหนัง เกิดขึ้นเมื่อไร; ก็เรียกว่า มีสวรรค์ที่นั่น. ทำไมจะต้องใช้คำว่าทางวัตถุหรือทางเนื้อทางหนัง ด้วยเล่า? ก็เพราะเหตุว่าถ้อยคำมันกำกวม ภาษาคนได้อีกนั่นเอง เดียวจะเอาไป ปั่นกันเข้ากับความสุขหรือความสงบ ที่เกิดมาจากนิพพาน, หรือความสุขที่เกิดมาจากธรรมชาติ ซึ่งไม่ใช่เป็นอันเดียวกันกับความสุขอย่างที่เราเรียกกันว่าสวรรค์.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี ต้องไม่ลืมว่า ความรู้สึกที่เป็นสุขชนิดไหนก็ตาม; แม้แต่ความสุขที่จะเกิดมาจากความหมดไปแห่งกิเลสก็ตาม มันก็ยังเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา และดับไปเป็นธรรมดา. ขึ้นชื่อว่าเวทนาแล้ว จะเป็นเวทนาชนิดไหนก็ตาม ย่อมเกิดขึ้นและดับไปทั้งนั้น, หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ว่าเป็นตัวความทุกข์ทั้งนั้น.

แต่คนเราไม่เคยบรรลุนิพพาน, ไม่เคยรับความสุขอันเกิดมาจากการ บรรลุนิพพาน ก็มีความหมายมันเป็นสุขเวทนาไปหมด. ต่อเมื่อบรรลุดังความดับทุกข์สิ้นเชิงจริง ๆ ไม่มีอวิชชาเป็นเครื่องให้หลงจริง ๆ จึงจะรู้สึกว่า ความสงบอันเกิดมาจากนิพพานนั้น หาใช่เป็นเวทนาไม่. เพราะฉะนั้น มันจึงไม่เกิดไม่ดับไปในลักษณะของความทุกข์; มันเป็นความไม่เกิด เป็นความไม่ดับ

เป็นความสงบตลอดอนันตกาล, ตามความหมายของคำว่า นิพพาน, แล้วท่านก็ไม่เรียกว่าความสุขด้วย.

คนไปเรียกว่าความสุข ก็เพราะความยึดมั่นถือมั่นของตนเอง, ตามความโง่ ความหลง ที่เคยยึดมั่นในความสุขทางวัตถุทางเนื้อทางหนังอย่างไร ก็เอาไปปนกับความสงบสุข ที่จะได้รับจากการบรรลุนิพพานว่า จะต้องเป็นสุขเวทนาอย่างนั้นแน่. อย่างนั้นมันเป็นเรื่องที่ทำให้เข้าใจได้ยากยิ่งขึ้นไป; เพราะเป็นการหลงเอาเอง ว่าเอาเอง, เข้าใจเอาเอง.

เราควรจะมีใจเข้าใจอย่างถูกต้องตามที่ เป็นจริงว่า ในบรรดาสิ่งที่เกิดขึ้นและดับไปแล้ว ไม่มีอะไรนอกจากความทุกข์; ดังนั้น ในโลกนี้จึงไม่มีอะไรนอกจากความทุกข์. แม้จะเป็นโลกของสวรรค์ เทวโลก มารโลก พรหมโลก ชนิดไหน ชั้นไหน ระดับไหนก็ตาม มันจึงเป็นตัวความทุกข์ ไปหมดสิ้น; เพราะมีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา และมีการดับไปเป็นธรรมดา. ต่อเมื่อเป็นเรื่องที่พ้นโลก เหนือโลก ที่เรียกว่าโลกุตตระ เท่านั้น จึงจะไม่นับรวมอยู่ในการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ดับไปเป็นธรรมดา ไม่นับรวมอยู่ในกองทุกข์ นับรวมอยู่ในฝ่ายความดับทุกข์ โดยแท้จริง และเป็นการถาวร คือดับทุกข์ ชนิดที่เรียกว่า สมุจเฉทวิมุตติ — หลุดพ้นด้วยอำนาจของการตัดกิเลสต้นหาสิ้นเชิง ดังนี้.

ถ้ายังไม่เข้าใจในความจริงข้อนี้อยู่เพียงไร ก็จะต้องเอาไปปนกันเข้าจนยุ่งเหยิงไปหมด ไม่มีทางที่จะเข้าใจ ชนิดที่จะเกิดธรรมจักษุขึ้นมาได้ จึงไม่มีหวังที่จะเกิดธรรมจักษุ; เพราะเหตุนี้ คงเป็นผู้มืดมนต์ต่อไป และจะยิ่งสับสนวนเวียนมากยิ่งขึ้น เพราะความเข้าใจผิดนั้น. การที่นำมากล่าวดังนี้ ก็เพื่อจะ

เป็นการชี้ให้เห็นว่า โดยแท้จริงแล้ว เรื่องมันไม่มากเลย มันมีแต่เรื่องทุกข์ และเรื่องดับทุกข์เท่านั้น, มีการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ และมีการดับไปแห่งความทุกข์เท่านั้น.

แต่เราไปมัวเข้าใจว่าเป็นสวรรค์วิมาน เป็นเทวโลก เป็นพรหมโลก ที่น่าปรารถนาอย่างยิ่ง; และที่ต่ำไปกว่านั้น ก็คือ *ความลุ่มหลงอยู่ในมนุษย์โลก* นี้เอง, ในมนุษย์โลกซึ่งเต็มไปด้วยรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสอย่างมนุษย์นี้เอง ไม่ใช่อย่างสวรรค์ เทวโลก หรือพรหมโลก ด้วยซ้ำไป; รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ในมนุษย์โลก เป็นไปอย่างมนุษย์โลกนี้เอง *ก็ยังเป็นที่ตั้งของความหลงไหลไม่สร่าง* ไม่รู้จักลืมหืมตา. เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ธรรมจักขุจะเกิดขึ้นได้อย่างไร? เพราะว่าธรรมจักขุนี้ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความหลงไหล แม้ในความสุขอย่างเทวโลก หรือพรหมโลกชั้นสูงสุดดังกล่าวแล้ว.

ดังที่กล่าวมานี้ ย่อมเป็นการเพียงพอที่จะชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่า ธรรมจักขุ นั้น ย่อมปิดกั้นความหลงไหล เสียได้โดยประการทั้งปวง : ในมนุษย์โลกก็ดี เทวโลกก็ดี พรหมโลกก็ดี, หรือจะกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือว่า แม้จะเป็นความสุขในชั้นกามาวจรก็ดี รูปาวจรก็ดี อรูปาวจรก็ดี, ไม่ว่าภูมิไหนหมด ย่อมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความหลงไหล ของบุคคลผู้มีธรรมจักขุเลย.

ท่านกล่าวรวบรัดเดียวจบว่า มีความเห็นแจ้งตามที่เป็นอย่างจริง ไม่มี ความหลงไหลอยู่ในภูมิไหน ภพไหนอีกต่อไป; จะเป็นกามภพ หรือรูปภพ หรือ อรูปภพก็ตาม ย่อมไม่เป็นที่ตั้งของกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา แต่ประการใดเลย ความทุกข์จึงไม่อาจจะเกิดขึ้น. เมื่อไม่อาจจะเกิดขึ้น มันก็ไม่เกิดขึ้น; เมื่อ

มันไม่เกิดขึ้น มันก็ไม่มีการดับ; มันจึง อยู่ในฝ่ายที่ไม่มีการเกิด และไม่มีการดับอยู่ตลอดเวลา ดังนี้ เรียกว่าเป็น ฝ่ายโลกุตตระ - อยู่เหนือโลก, หรือ ยิ่งขึ้นไปกว่าโลก.

หวังว่าท่านทั้งหลาย จะรู้จักเปรียบเทียบ ให้เข้าใจความแตกต่าง ระหว่างสิ่งที่มีการเกิด และดับไปเป็นธรรมดา กับสิ่งที่ไม่มีการเกิดและการดับไปเป็นธรรมดา ว่าแตกต่างกันอย่างไร. จะได้มีความเข้าใจในสิ่งที่เรียกว่า ธรรมจักขุ น้อย่างชัดเจน; และเมื่อมีความเข้าใจในข้อนี้แล้ว ก็จะเข้าใจในข้อที่ว่า รู้เพียง ความหมายแห่งคำกล่าว มีประมาณเพียงเท่านั้นเท่านั้น ก็เป็นการเพียงพอแล้ว เพื่อการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงสันติ คือความว่างไปแห่งความทุกข์ในทางใจ.

ทีนี้ เราก็จะได้พิจารณากันไปถึงข้อที่ว่า เราส่วนมากนั้นมีความสับสน วนเวียน ในคำกล่าวที่มากมาย ในคำกล่าวที่มากเกินไป จนสับสน จนจับต้น ชนปลายไม่ถูก, กลายเป็นมีมากเรื่อง หลายเรื่อง หลายสิบเรื่อง หลายร้อยเรื่อง หลายพันเรื่องทีเดียว. แต่ตามความจริงนั้น มันมีเพียงเรื่องเดียว และมีประมาณ เพียงเท่านั้นเท่านั้น คือมีประมาณเพียงที่จะกล่าวได้สั้น ๆ ว่า ไม่มีอะไรเกิดขึ้น ไม่มีอะไรดับไป นอกจากความทุกข์. ถ้ามีการเกิดและการดับแล้ว ก็เป็นความทุกข์เท่านั้น; ถ้าทำไม่ให้เกิดแล้ว ก็ไม่มีความดับ ฉะนั้น การปฏิบัติควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้เกิดเป็นต้นหาอุปาทานขึ้นมา มันก็ไม่มี ความทุกข์เกิดขึ้นมา มันก็เป็นเรื่องของความดับทุกข์อยู่เป็นประจำตลอดเวลา ดังนี้.

จึงเห็นได้ว่า โดยที่แท้จริงแล้ว มันมีเพียงเรื่องเดียว คือการ เป็นอยู่ อย่างถูกต้อง ตามหนทางที่เรียกว่า มรรคมืองค์ ๘ ประการ แล้ว ความทุกข์ก็

ไม่เกิดขึ้น. คนที่ฉลาดมาก จึงได้กล่าวว่า ไม่ต้องทำอะไร อยู่ให้ถูก อยู่ให้ดี ความทุกข์มันก็เกิดขึ้นมาไม่ได้.

ข้อที่กล่าวว่าไม่ต้องทำอะไร อยู่หนึ่งๆ เสีย; นี่มันก็ฟังยาก. บางคนก็เข้าใจผิด จนเข้าใจไปว่าสอนอย่างนั้นมันผิด ใช้ไม่ได้; มันต้องปฏิบัติ คือสมาธิ ปัญญา อย่างมากมาย จนกระทั่งตายก็ยังไม่เคยหวังว่าจะสำเร็จ เลยไปหวังเอาชาติหน้า ชาติโน้น ก็สืบชาติ กี่ร้อยชาติ จึงจะนิพพานกันสักที; มันสมกันแล้วกับความโง่ที่มันมีมากถึงอย่างนั้น.

ส่วน คนที่ฉลาดนั้นกลับไปพูดว่า ไม่ต้องทำอะไร อยู่หนึ่งๆ อยู่ให้ถูกต้อง อยู่ให้มีความว่าง, คือไม่มีความเกิดขึ้นแห่งความรู้สึกว่าตัวกู ว่าของกู ในเมื่อมีอารมณ์มากระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย เท่านั้น เรื่องมันก็จบกัน ทันทีทันควัน ที่นี้และเดี๋ยวนี้, ไม่มีอะไรเหลือให้เป็นปัญหายุ่งยากอีกต่อไป.

นี่แหละเราพิจารณาดูเถิดว่า มันเป็นธรรมจักขุมากน้อยเท่าไร? เป็นปัญญาจักขุที่แก่กล้า เข้มแข็ง เจียบขาดเท่าไร? ในเวลาที่กระทันหันและสั้นที่สุด เป็นการบรรลุลุอย่างรวดเร็วจับพลันที่สุด ในการที่จะตัดเสียซึ่งต้นเหตุของความทุกข์ ไม่ให้ความทุกข์เกิดขึ้นมาได้. เมื่อไม่มีการเกิดแล้ว มันก็ไม่ต้องมีการดับ, มันจึงเป็นเรื่องนิพพานตลอดอนันตกาล, เป็นสิ่งนิรันดร คือเป็นการดับทุกข์นิรันดร ซึ่งเรียกว่าเป็นความว่างอย่างยิ่ง; เพราะว่าไม่มีอะไรเกิดขึ้นมาเลย และไม่มีอะไรดับลงไป ให้มันสับสนวุ่นวายด้วยการเกิด ๆ ดับ ๆ, มันเป็นความว่างจากการเกิดและการดับ โดยแท้จริง ดังนี้.

ทำไมไม่ลองคิดนึกไปในทำนองนี้? ทำไมจึงไม่ลองสร้างกรรมจักขุกัน
 ในทำนองนี้? ให้เกิดความเห็นแจ่มอย่างฉับพลัน เหมือนท่านอัญญาโกณฑัญญะ
 ได้เกิดธรรมจักขุขึ้นในขณะนั้น โดยกระทันหัน. ในขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ได้ตรัสอริยสัจจ์ ๔ จบลงไปในนั่นเองเล่า? ทำไมจึงไม่เอาอย่างท่านบุคคลผู้นี้ ซึ่ง
 สามารถจะเกิดธรรมจักขุขึ้นโดยฉับพลันตั้งนี้เล่า? ทำไมจะต้องไปตั้งปณิธาน ว่า
 อิกิชาติ กิสิบชาติ กิร้อยชาติ จึงค่อยบรรลุกันเล่า? และที่ทำอยู่ทุกวันนี้จะทำ
 ไปทำไม? ทำไปอย่างบ้าหลัง ทำไปอย่างคนบ้าคนบอ คือไม่มีความมุ่งหมายที่
 แน่นนอน ไม่มีความแน่ใจแต่ประการใดเลย ในการกระทำของตัว; แต่ก็ทนทำไป
 อย่างนั้น มันจะไม่เรียกว่าความมงงอย่างไรเล่า? มันคงจะเป็นความมงงายที่
 มากเกินไปเสียแล้วกระมัง.

ถ้าจะให้สำเร็จประโยชน์ ในการบำเพ็ญอสาพหบูชา อย่างที่ทำกัน
 วันนี้แล้ว ก็ควรจะเอาอย่างท่านอัญญาโกณฑัญญะ ที่เกิดธรรมจักขุเห็นธรรมนั้น
 หรือไม่เล่า? และควรจะเกิดโดยเร็ว โดยฉับพลันกระทันหัน ในทำนองนั้นหรือ
 ไม่เล่า? ถ้าว่าเป็นตัวอย่างที่ดี และเราทั้งหลายจะพากันถือเอาเป็นตัวอย่างแล้ว
 ก็ควรจะเข้าใจความซึ้งกันให้ชัดเจนยิ่งขึ้นไป คือข้อที่ว่า มันไม่มีอะไรนอกจาก
 ความทุกข์ ที่มันจะเกิดขึ้นและดับไป.

เราจงกระทำอย่าให้มันเกิดขึ้น ด้วยการปฏิบัติถูกต้องอารมณ์ที่มากกระทบ
 ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจนั่นเอง; มันก็เป็นเรื่องสั้น ๆ
 ที่สุด เป็นเรื่องลัดสั้นที่สุด ที่ไม่ทำให้ความทุกข์เกิดขึ้น และมันก็ไม่ต้องมี
 อะไรดับไป มีแต่निพพานถาวร, มีแต่สันติสุขอันถาวร; สำเร็จประโยชน์
 ขึ้นมาได้ก็เพราะความรู้ความเข้าใจ ความหมายแห่งคำกล่าว ที่มีประมาณแต่เพียง

สักว่า “ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดับไป นอกจากทุกข์แล้ว หามืออะไรเกิดขึ้น และดับไปไม่” ดังนี้.

นี่แหละขอให้ถือว่า เป็นตัวธรรมจักขุที่แท้จริง จะกล่าวในรูปของประโยคที่ว่า สิ่งใดมีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นมีการดับไปเป็นธรรมดา ดังนี้ก็ได้, หรือจะกล่าวไปในรูปของประโยคว่า ความทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ความทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ ความทุกข์เท่านั้นดับไป; นอกจากความทุกข์แล้ว หามืออะไรเกิดขึ้น หามืออะไรดับไปไม่เลย. มันจะได้หมดความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่เกิดขึ้นในจิตใจ. จะอาศัยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ก็ตาม, หามือความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งเหล่านั้น แต่อย่างไรอย่างหนึ่งไม่; มันจึงเป็นการป้องกันที่เด็ดขาดและนับพลัน ไม่ให้ความทุกข์เกิดขึ้นมา แล้วก็ไม่มีอะไรดับลงไป; จึงเป็นการปฏิบัติที่ครบถ้วนบริบูรณ์สำเร็จถึงที่สุด ตามเนื้อความแห่งคำกล่าว ที่กล่าวไว้เพียงแต่สักว่า ไม่มีอะไรเกิดขึ้นนอกจากความทุกข์ ดังนี้.

หวังว่าท่านทั้งหลาย จะได้มีความสนใจในประโยคที่ว่า ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดับไป; นอกจากทุกข์แล้ว หามืออะไรเกิดขึ้นไม่ หามืออะไรดับไปไม่ ดังนี้ ให้มากยิ่งขึ้นไปเถิด. การที่ท่านทั้งหลายเข้ามาเกี่ยวข้องกับธรรมะ หรือเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา นี้ จะมีผลก้าวหน้าโดยแท้จริง; ไม่ว่าท่านจะเข้ามาในรูปของความเป็นอุบาสกอุบาสิกา หรือว่าจะเข้ามาในรูปของความเป็นภิกษุหรือสามเณรก็ตาม ย่อมจะเข้าใจธรรมะนี้ได้โดยตรงโดยสมบูรณ์ลึกซึ้งถึงที่สุดได้ เพราะความเข้าใจในประโยคสั้น ๆ ว่า ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดับไป ดังนี้ ซึ่งเป็นสิ่งสิ่งเดียวกันกับสิ่งที่เรียกว่าธรรมจักขุที่เกิดขึ้นแก่พระอัญญาโกณฑิณแล้ว.

ดังนั้น เป็นอันว่า การทำอาสาฬหบูชาของเรา^{นี้} เป็นสิ่งที่มีความหมาย และยังประกอบไปด้วยประโยชน์และกำไร ในการที่กระทำ; เพราะว่าเป็นทางให้เกิดขึ้น ของสิ่งที่เรียกว่า ความดับทุกข์สิ้นเชิง ซึ่งเราเรียกกันว่า นิพพาน หรืออื่น ๆ ตามแต่จะเรียก. แต่โดยที่แท้แล้ว เป็นการปิดกั้นเสียซึ่งทางเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ แล้วก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้น, แล้วก็ไม่มีอะไรดับไป. เป็นการถึงที่สุด ของการปฏิบัติทั้งหมดทางสิ้นในพระพุทธศาสนา; ซึ่งเป็นการกล่าวได้ว่า การประพฤติปฏิบัตินั้นได้ถึงที่สุดลงไปแล้ว, พรหมจรรย์^{นี้} ได้อยู่จบแล้ว, กิจที่จะต้องทำไม่มีเหลือให้ต้องทำอีกต่อไป, ดังนี้. เป็นอันกล่าวได้ว่า ถึงที่สุดของความมุ่งหมาย ในการที่มาเป็นพุทธบริษัท ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง; เพราะว่าได้รับประโยชน์ ได้รับคุณ ได้รับอันสงส์ ตามความมุ่งหมายของธรรมะ^{นี้} ของพระพุทธศาสนานี้ ครบถ้วนแล้วทุกประการ.

จึงหวังว่าในการทำอาสาฬหบูชาในวันนี้ จักเป็นการเพิ่มสติปัญญาให้แก่ท่านทั้งหลาย มากยิ่งขึ้นไปกว่าที่เคยมีมาแต่ก่อน, หรือที่เคยทำมาแล้วในปีก่อน ๆ. ขอให้เป็นการกระทำที่ก้าวหน้าต่อออกไป จากการที่ได้กระทำมาแล้วในปีก่อน ๆ ให้เป็นผู้ก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไปตามลำดับ ๆ ทุก ๆ คราวที่เราประกอบการอาสาฬหบูชา หรือมาฆบูชา วิสาขบูชา เป็นต้นก็ตาม ยิ่ง ๆ ขึ้นไปทุกที่เกิด จักไม่เสียที่ที่มาประชุมกันทำอาสาฬหบูชา อย่างที่กระทำอยู่ในบัดนี้.

ในที่สุดนี้ ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาท เป็นผู้เห็นภัยในความประมาท, แล้วปรับปรุงความรู้สึกรัตติกัตติกของตน ให้เข้ารูปเข้ารอยกัน กับสิ่งที่เรียกว่า ธรรมจักขุ โดยสมควรแก่สติปัญญาของตน จงทุก ๆ คนเทอญ.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้.

อาสาฬหบูชาเทศนา - ๑๐ -

๑/๒๕๐๗ ณ ศาลาโรงธรรม

ชั้น ๑๔ ค่า เดือน ๕ ปีมะโรง, วันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๐๗

อุปาทานสี่เลขนกกถา.

[ธรรมทุกหมวมุ่งชุกเกลาคความเห็นแก่ตัว.]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

สุญฺญโต โลโก อเวกฺขสฺสุ อตฺตเนนา อตฺตนีเยน วา สุญฺโฆ-ติ

ธมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพ-ติ.

ณ บัดนี้จะได้วิสันาพระธรรมเทศนา เพื่อเป็นเครื่องประดับสติ
ปัญญา ส่งเสริมศรัทธา - ความเชื่อ, และวิริยะ - ความพากเพียรของท่านทั้งหลาย
ผู้เป็นพุทธบริษัท ให้เจริญงอกงามก้าวหน้าในทางแห่งพระศาสนา ของสมเด็จพระ
พระบรมศาสดา อันเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย กว่าจะยุติลงด้วยเวลา.

*พ.ศ. ๒๕๐๖ ไม่มีบันทึกเทป.

ธรรมเทศนาในวันนี้ เป็นธรรมเทศนาปรารภเหตุ คือ อาสาฬหบูชา ซึ่งเราได้ประชุมกันเพื่อประกอบพิธีอันนี้ ควรที่ท่านทั้งหลายจะได้มีความรู้ความเข้าใจ ในเรื่องอันเกี่ยวกับอาสาฬหบูชาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อสำเร็จประโยชน์สมตามความมุ่งหมายทุกประการ.

ข้อแรกที่เราเรียกว่า *อาสาฬหบูชา* นี้ หมายถึง *การบูชาที่กระทำในวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ* เพื่อเป็นที่ระลึกแก่การที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดง *อนุตตรธรรมจักร* เป็นการประกาศพระธรรม ในพระพุทธรูปศาสนาขึ้นเป็นครั้งแรก เรียกกันง่าย ๆ ก็เหมือนกับว่า เป็นการตั้งพระศาสนา; เพราะว่าก่อนหน้านั้น พระองค์ไม่เคยแสดงหลักพระพุทธรูปศาสนาแก่บุคคลผู้ใด หลังจากการตรัสรู้แล้ว ให้เป็นขึ้นเป็นอัน.

ครั้นถึงวันเช่นวันนี้ *หลังจากการตรัสรู้* พระองค์ก็ได้ทรงแสดง *ธรรมเทศนา* ที่เรียกว่า *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร*; หมายถึงข้อความที่อาจจะเปรียบกันได้กับการเผยแผ่อาณาจักร ให้เป็นไป ด้วยอำนาจของการใช้จักรของพระจักรพรรดิ; หากแต่ว่าในที่นี้เป็นเรื่องทางธรรม เป็นการประกาศธรรมอาณาจักร โดยอาศัยจักรของพระพุทธเจ้า; ไม่ใช่ของสิ่งเดียวกัน. แต่พอที่จะเปรียบเทียบกันได้ คือว่าที่ได้เรียกว่าอาณาจักรนี้ ก็หมายถึงข้อที่คนทั้งหลายหรือทั้งโลกจะต้องรับเอา ด้วยอาศัยอำนาจเป็นเครื่องบังคับ.

สำหรับอาณาจักรในทางโลกนั้น ก็ใช้อำนาจอาวุธ อำนาจกำลังเป็นเครื่องบีบบังคับ; แต่สำหรับทางธรรมนั้น ได้อาศัยอำนาจของธรรม ของพระธรรมนั่นเอง *อำนาจของพระธรรมครอบงำจิตใจแล้ว ย่อมทำบุคคลให้พ่ายแพ้*

โดยสิ้นเชิง ไม่มีส่วนเหลือ ยินดีรับเอาซึ่งพระธรรมนั้น. ส่วนอำนาจทางโลกที่ใช้อำนาจอาวุธเป็นต้นนั้น ไม่สามารถจะชนะบุคคลได้โดยสิ้นเชิง มักจะชนะเขาได้ แต่ทางภายนอก คือทางกาย; ส่วนทางภายในหรือจิตใจนั้น ไม่สามารถจะเอาชนะเขาได้; ดังนั้น อำนาจของธรรม อำนาจของพระธรรม จึงเป็นอำนาจที่แท้จริง เป็นอำนาจที่เด็ดขาดสูงสุด. พระพุทธองค์ได้อาศัยอำนาจนี้แล เป็นการเผยแผ่ธรรมจักรของพระองค์, คือการแสดงให้รู้ให้เข้าใจ ให้เห็นด้วย, ให้ยอมรับเอา ซึ่งหลักพระธรรมที่พระองค์ทรงแสดงนั้น. พระธรรมที่ทรงแสดงเป็นครั้งแรก มีอาการเหมือนอย่างนั้นนี้ จึงได้นำมาว่า **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร** คือ **พระสูตรเปรียบด้วยการยังจักรให้เป็นไปโดยธรรม.**

พระสูตรนี้ ถูกตั้งชื่อขึ้นภายหลังว่า **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร** เพราะเหตุที่ว่า **เปรียบกันได้กับการเผยแผ่อาณาจักรของพระจักรพรรดินั่นเอง.**

วันที่แสดงธรรมจักรนี้เป็นวันอาสาฬหบูชา คือ วันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ คล้ายกันกับวันนี้. วันเพ็ญอาสาฬหบูชา จึงมีความหมายเป็นวันสำคัญขึ้นมาได้ ก็เพราะเป็นวันที่ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนั่นเอง. คำว่า **อาสาฬหะ** นั้น เป็นเพียงชื่อเดือนตามธรรมดาเท่านั้น หากความสำคัญอันใดไม่ได้; แต่เมื่อวันเพ็ญวันนี้เป็นวันที่แสดงธรรมจักร ชื่อเดือนเดือนนี้ก็พลอยเป็นเดือนที่มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมา ด้วยอำนาจของพระธรรมนั้น. นี้เราจะเห็นได้ว่า ชื่อนี้ชื่อว่าพระธรรมแล้ว เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งใด ย่อมทำสิ่งนั้นให้มีคุณค่า มีน้ำหนัก มีความหมาย มีอำนาจขึ้นมาทีเดียว; ควรที่จะสนใจให้มากเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งเราจะได้พิเคราะห์พิจารณากันดูสืบไป.

เมื่อวันอาสาฬหปุณณมี มีความสำคัญเพราะเป็นวันแสดงธรรมจักรแล้ว เราก็คงจะรู้ต่อไปว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ธรรมจักร นั้น หรือ ธรรมจักรกัปวัตตนสูตร นั้นมีข้อความว่าอย่างไร? พุทธบริษัทโดยมากย่อมเคยได้ยินได้ฟังพระสวดสาธยายธรรมจักรกัปวัตตนสูตร. บางคนก็เคยบวชพระ บวชเณรแล้ว ก็สวดได้เองก็มี, ได้ยินเขาสวดกันอยู่ทั่วไป, แต่ว่าโดยมากนั้น เพียงแต่ได้ยินได้ฟังคำสวดที่เป็นภาษาบาลี แล้วไม่ค่อยรู้ความหมาย จึงจำเป็นจะต้องศึกษาให้รู้ความหมาย.

ความหมายโดยใจความสำคัญ นั้น มีเรื่องอริยสัจ ๔ ประการ และเรื่อง มัชฌิมาปฏิปทา คือมรรคมองค์ ๘ ประการ. ในเรื่อง *มรรคมองค์ ๘ ประการ* นี้ พระองค์ทรงเรียกว่า *ธรรมที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน*; หมายความว่า *ธรรมะนี้พระองค์ไม่ได้รับการแนะนำสั่งสอนจากบุคคลใด แต่เป็นธรรมที่พระองค์ทรงพิจารณาแล้ว เห็นแจ้งขึ้นมาด้วยพระองค์เอง ว่าเป็นธรรมเครื่องดับทุกข์*

อริยมรรคมองค์ ๘ ประการ นี้ มีความสำคัญในกรณีนี้ ตรงที่เป็น *เครื่องมือ* หรือเป็นหนทางสำหรับทำความดับทุกข์; ส่วนหลัก *อริยสัจ ๔ ประการ* นั้น เป็นหลัก ทั้งหมดทั้งสิ้นหรือเป็นหลักทั่วไป, ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นการกล่าวโดยหลักฝ่ายทฤษฎี คือบอกให้รู้ว่าความทุกข์เป็นอย่างไร, เหตุให้เกิดความทุกข์คืออะไร, ความดับสนิทไม่เหลือของความทุกข์นั้น มีภาวะเป็นอย่างไร, และวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งความทุกข์นั้นเป็นอย่างไร, ดังนี้; เป็นการชี้บอกโดยหลักวิชาหรือโดยหลักทฤษฎี เรียกว่าอริยสัจ ๔ ประการ.

ส่วนอภิวรรคหรือมรรคมองค์ ๘ นั้น เป็นการบอกโดยตรงว่า ต้องทำอย่างไรๆ ความทุกข์จึงจะดับไป : ระบุชัดเจนไปว่า ได้แก่ *ความ*

ประพฤติกะทำให้ถูกต้อง ๘ ประการ คือมีความเห็น หรือ มีความเข้าใจ หรือ มีความเชื่อ อย่างถูกต้อง นี้ประการหนึ่ง, และมีความปรารถนาใฝ่ฝัน ดำริอย่างถูกต้อง นี้ประการหนึ่ง; แล้วมีการพูดจา อย่างถูกต้อง, แล้วมีการกระทำการงานที่ถูกต้อง, การเลี้ยงชีวิต หรือ ดำริชีวิตอยู่อย่างถูกต้อง, นี้อีก ๓ ประการ เป็นเรื่องที่เป็นไปทางฝ่ายกาย. แล้วยัง มีความพากเพียรพยายามในทางจิตใจโดยถูกต้อง, มีการตั้งสติวิปลักษณ์กำหนดอย่างถูกต้อง, และมีสมาธิ คือความมั่นคง หรือ ตั้งมั่นแห่งจิตอย่างถูกต้อง อยู่ตลอดเวลา.

รวมเป็นความถูกต้อง ๘ ประการด้วยกัน คือ ความเห็นที่ถูกต้อง ความใฝ่ฝันที่ถูกต้อง การพูดจาที่ถูกต้อง การทำงานที่ถูกต้อง การดำรงชีวิตอยู่อย่างถูกต้อง การพากเพียรที่ถูกต้อง การดำรงสติที่ถูกต้อง และการตั้งสมาธิไว้อย่างถูกต้อง เป็นความถูกต้อง หรือเป็นสัมมาปฏิบัติ ๘ ประการด้วยกัน; รวมเป็นอันเดียวกันแล้ว เรียกว่า มรรค คือหนทาง จึงได้เรียกว่า มรรคมีองค์ ๘ ประการ.

อย่าได้เข้าใจไปว่าเป็นหนทางตั้ง ๘ ทาง; แต่ว่าเป็นหนทางเพียงทางเดียว ซึ่งประกอบอยู่ด้วยองค์ประกอบ ๘ ประการด้วยกัน. ต่อเมื่อประพฤติกครบถ้วนทั้ง ๘ ประการแล้ว จึงจะเกิดเป็นหนทางขึ้นมา. ถ้ายังประพฤติดแต่เพียงข้อใดข้อหนึ่ง ไม่ครบถ้วนทั้ง ๘ แล้ว ยังหาเกิดเป็นหนทางขึ้นมาได้ไม่; เพราะเหตุฉะนั้นแหละ จึงได้เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์

นี่เป็นใจความสำคัญของ ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร จนพระพุทธองค์ ทรงยืนยันว่า นี่เป็นสิ่งที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน, และข้อสำคัญ อีกประการหนึ่งก็คือว่า หลักปฏิบัติอันนี้ไม่พ้องกัน ไม่ช้ำกัน กับหลักปฏิบัติ ที่มีอยู่แต่ก่อนหน้านี้.

หลักปฏิบัติที่มีอยู่แต่ก่อนหน้านี้ โดยส่วนใหญ่แบ่งได้เป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายหนึ่งอ่อนแอ จนถึงกับตกไปในทางของกาม พรารณากาม, แม้แต่ ประพฤติพรหมจรรย์ก็ประพฤติเพื่อได้ผลเป็นกาม, แม้แต่จะบูชาัญญูบำเพ็ญพรต ปฏิบัติอย่างไร ก็หวังผลเป็นกาม. เพราะฉะนั้น จึงเรียกรวมกันทั้งหมดว่า *กามสุขัลลิกานุโยค* คือการประพฤติปฏิบัติที่เป็นไปในทางของกาม นี้พวกหนึ่ง.

ที่นี้ อีกพวกหนึ่งตรงกันข้าม ได้แก่ *การทรมานกาย* โดยหวังว่าการ ทรมานกายนั้น จะหยุดเสียได้ซึ่งความอาลัยในกาม หรือว่าถึงกับทำลายอวัยวะให้ เสื่อมเสียไป ไม่ให้สามารถใช้ในการบริโภคนกาม ดังนี้ เป็นต้น; ตรงกันข้าม กับอย่างแรก เป็นการประพฤติกระทำ ที่เข้มแข็งหรือเกรี้ยวกราดมากเกินไป.

ทั้งสองอย่างนี้ ไม่ตั้งอยู่ในระดับที่พอดี พระองค์จึงเรียกว่า *อนโต* คือ *ที่สุดโต่ง* : สุดโต่งไปทางซ้ายก็มี, สุดโต่งไปทางขวาก็มี, ที่สุดโต่งไปในทางซ้าย ก็คือ พวกที่อ่อนแอ ตกต่ำไปในทางกามอย่างทีกล่าวแล้ว; พวกที่ สุดโต่งไป ทางขวา ก็คือพวกที่เข้าใจผิด จนถึงกับคิดจะทำลายสมรรถภาพของร่างกายนี้ให้ สูญเสียไป; ทั้งสองอย่างนี้เรียกว่า *แกว่งไปสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่งเสมอ.*

ส่วนมัชฌิมาปฏิปทา อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการนี้ ไม่แกว่งไปในทางสุดโต่งเช่นนั้น แต่ดำรงอยู่ในทางกลาง หรือสายกลาง หรือที่ตรงกลาง; แม้จะเกี่ยวข้องกับกามคุณ ก็เกี่ยวข้องกับความรู้สึกตามนัยที่ถูกต้อง, ประพฤติปฏิบัติแต่ในทางที่ถูกต้อง. ในส่วนที่จะใช้ร่างกายนี้ ก็ไม่ได้ตามใจร่างกายมากเกินไป; แต่ก็ไม่ได้ทรมานร่างกายมากเกินไป, จัดให้ตั้งอยู่ในระดับที่พอดี คือให้เป็นร่างกายที่มีความคล่องแคล่ว เหมาะสมที่จะประกอบกิจการงานทางจิต เท่านั้นก็พอแล้ว. ดังนั้น จึงเรียกว่า *มัชฌิมาปฏิปทา* คือ *ข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลาง ไม่ข้องแวะ* ไปในทาง *กามสุขัลลิกานุโยค*, และ *ไม่ข้องแวะ* ไปในทางตรงกันข้าม คือ *อตตกิลมถานุโยค*.

พระองค์ทรงยืนยันว่า นี่แหละคือสิ่งที่พระองค์ *ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน* เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์เองเป็นผู้ทรงคำนวณคำนวณ ทรงพิจารณาค้นคว้าจนกระทั่งพบว่า หลักเกณฑ์อันนี้เท่านั้น ที่จะนำไปเพื่อความดับทุกข์ได้โดยแท้จริง.

ข้อปฏิบัติที่เป็นไปสุดโต่ง ๒ วิธีนั้น ไม่สามารถจะดับทุกข์ได้เลย; พระองค์จึงทรงยืนยันแก่ประชาชนในขั้นนี้ จึงเป็นเหมือนกับการเกิดคำสอนลัทธิอันใหม่ขึ้นมา ไม่พ้องกับใคร ไม่ซ้ำกับใคร, และเมื่อประกาศออกไป ก็ไม่มีใครคัดค้านได้, ประกาศออกไปในที่ใด ก็มีแต่คนเข้าใจและยินดีรับเอา ยอมพ่ายแพ้คือยอมรับเอานั่นเอง. ดังนั้น จึงเหมือนกับลักษณะของการเผยแผ่อาณาจักรของพระเจ้าจักรพรรดิ ที่ใช้อำนาจอาวุธสำหรับเผยแผ่อาณาจักรของพระองค์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงใช้อาวุธ คือ พระธรรม สำหรับกำจัดเสีย ซึ่งมีจนาภิภูมิต่างหลาย อันมีอยู่แต่กาลก่อน; ดังนั้น จึงเปรียบเทียบการกระทำของพระองค์ว่า เป็นเหมือนกับการตีกลอง ปลุกโลกนี้ให้ตื่นจากความหลับ คือ อวิชชา ได้แก่ความโง่เง่านานาประการ ซึ่งสรุปรวมเป็นสุดโต่ง ๒ อย่าง ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น. พระองค์ทรงตีกลอง หมายความว่า กล้าประกาศ กล้าทำทนาย ให้คนมาได้ยินได้ฟัง แล้วพิจารณาพิจารณา แล้วพิสูจน์และคัดค้าน.

ในที่สุด ผู้มีปัญญาพอจะเข้าใจได้ ก็เข้าใจธรรมะของพระองค์ ไม่มีทางที่จะคัดค้าน และรับเอาธรรมะของพระองค์; พระองค์จึงประสบความสำเร็จในการตั้งอาณาจักรอันใหม่ขึ้นมา เรียกว่า ธรรมอาณาจักรของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, และแผ่ออกไป ครอบงำย่ำยีมิชจาทิภูมิต่างหลายนานาประการในโลกนี้. แต่ก่อนนั้น คนถือลัทธิผิด ๆ ทุกคนอยากจะได้ที่พึ่งเอาตัวรอดด้วยกันทั้งนั้น; แต่แล้วถือเอาที่พึ่งผิด ๆ ไม่สามารถจะดับทุกข์สิ้นเชิงได้ เช่น พวกไหว้เทวดา ไหว้ต้นไม้ ไหว้ผี ไหว้ภูเข่า ไหว้แม่น้ำลำธาร ไหว้อากาศ หรือกระทั่งเชื่อว่า มีเทวดาประจำอยู่ในสิ่งนั้น ๆ แล้วก็บูชาบวงสรวงอันวอน โดยวิธีต่าง ๆ นานา ที่คิดกันขึ้นมาเอง. อย่างนี้พิสูจน์อยู่ในตัวว่า ไม่สามารถดับทุกข์ได้สิ้นเชิง จึงจัดเป็นฝ่ายมิชจาทิภูมิต่างไม่มากนักน้อย.

พระองค์ทรงตีกลองเพื่อประกาศให้รู้ว่า นั่นเป็นมิชจาทิภูมิต่าง, ให้คิดกันดูใหม่; ให้มีความเข้าใจให้ถูกต้องใหม่ ว่าความทุกข์นั้นเป็นอย่างนี้, มูลเหตุให้เกิดความทุกข์นั้นเป็นอย่างนี้, ดับทุกข์สิ้นเชิงนั้นต้องเป็นอย่างนี้ ๆ, และวิธีปฏิบัติเพื่อดับทุกข์สิ้นเชิงนั้นต้องเป็นอย่างนี้ ๆ, ซึ่งรวมใจความแล้ว ก็ได้แก่อริยสัจจ์ทั้ง ๔ ที่เราสวดร้องท่องบ่นกันอยู่เสมอ.

ใน อริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้น มีข้อความสำคัญคือให้รู้ว่า ความทุกข์นั้นเป็นอย่างไร, และ มาจากไหน, ให้รู้ว่า ความดับทุกข์สิ้นเชิงนั้นเป็นอย่างไร, และ จะได้มาโดยวิธีใด. เพราะฉะนั้น เราจึงได้หัวข้อที่จำได้ง่าย ๆ ว่า เราจะต้องเข้าใจว่า สิ่งนั้นคืออะไร, และสิ่งนั้นมาจากอะไร, สิ่งนั้นเพื่อผลในที่สุดอย่างไร และ จะถึงผลที่สุดนั้นได้โดยวิธีใด.

นี้ถ้าจะเรียกก็เรียกได้ว่า เป็นตรรกอันหนึ่ง ตามหลักของพระพุทธศาสนา, เป็นองค์แห่งตรรก สำหรับค้นหาความสมบูรณ์ของความรู้ และของ การปฏิบัติ คือเราจะรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยแท้จริงนั้น เราต้องรู้ให้ครบทั้ง ๔ ประการ นี้ : ว่าสิ่งนี้คือ อะไร, สิ่งนี้มาจากอะไร, สิ่งนี้เพื่อประโยชน์อะไรในที่สุด, และ สิ่งนี้ จะสำเร็จได้โดยวิธีใด. เดียวนี้ เราไม่ถือหลักอย่างนี้กัน; เพราะว่าไม่เข้าใจ หรือว่าเพราะไม่ชอบที่สุดแท้ จึงกระทำการสิ่งต่าง ๆ เป็นไปในทางที่ไม่น่าดู ไม่สำเร็จประโยชน์.

ยกตัวอย่างเหมือนกับว่า ท่านทั้งหลายจะบำเพ็ญทาน; ที่ถูก ควรจะรู้ให้ถูกต้องว่า สิ่งที่เราเรียกว่าทานนั้นคืออะไร, มันมาจากอะไร, เพื่อประโยชน์อะไรในที่สุด, และจะสำเร็จได้โดยวิธีกระทำอย่างไร. เดียวนี้เราไม่ได้มีความคิดไม่ได้มีสติปัญญาของเราเองที่จะคิดอย่างนี้; เราทำไปเหมือนกับการตื่นข่าว โดยเขาบอกกล่าวกันว่า ทำแล้วจะได้ไปสวรรค์ ลงทุนสักบาทหนึ่งก็จะได้ไปสวรรค์ตั้งมากมาย ร่ำรวยกันในสวรรค์เป็นการใหญ่ แล้วก็ทำทาน. อย่างนี้เรียกว่าเป็นความเชื่ออย่างหลับหูหลับตา อย่างงมงาย ไม่ได้คิดดู ตามหลักของพระพุทธเจ้า โดยกฎเกณฑ์ของอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ประการนั้น : ว่าสิ่งนี้มันคืออะไร, ว่าสิ่งนี้มันมาจากอะไร, สิ่งนี้เพื่อประโยชน์อะไรกันแน่ หรือโดยแท้จริง, และสิ่งที่กล่าวนั้น จะสำเร็จได้โดยการกระทำอย่างไร.

ถ้าเรารู้ว่า *การให้ทาน* นี้ โดยความหมายอันแท้จริงแล้ว ก็ *เพื่อจะช่วยเหลือผู้อื่น* อย่างหนึ่ง, และ *เพื่อจะกำจัดกิเลส* คือ *ความเห็นแก่ตัวของเราเอง* นี้ก็อย่างหนึ่ง, นี้คือการให้ทาน. สิ่งนี้ก็มีมูลมาจาก การที่โลกเราเดือดร้อน เพราะเราไม่เผื่อแผ่กัน; เพราะว่าเราเห็นแก่ตัวจัดเกินไป, นี้เรารู้ว่ามันเกิดขึ้นได้เพราะเหตุอย่างนี้. เราจะรู้ผลในที่สุดของความตรงกันข้ามว่า เราจะอยู่กันอย่างผาสุกเป็นสุขที่สุด อยู่กันเหมือนกับพี่น้องท้องเดียวกัน นอนไม่ต้องปิดประตูบ้านประตูเรือน ก็ยังได้ ดังนี้. นี้คือผลที่มุ่งหมาย และจะสำเร็จได้โดยวิธีใด, ก็คือเราทำการบริจาค ความเห็นแก่ตัวให้หมดไป, มีความเห็นแก่ผู้อื่นเหมือนกับความเห็นแก่เราเอง.

เมื่อเป็นอย่างนี้ สิ่งที่เราเรียกว่า “*ทาน*” ก็เป็นไปอย่างถูกต้องที่สุด *ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับสวรรค์ นรก* ที่ตรงไหน, จะเกี่ยวข้องกับระดับทุกข์ของเราเองโดยตรง ตรงที่ว่าเราจะอยู่กันเป็นผาสุกโดยส่วนรวม ไม่มีการเบียดเบียนกัน. โดยส่วนตัวนั้น เราหมดความเห็นแก่ตัว หมายถึงความหมดกิเลส, เป็นผู้หมดกิเลส, ได้รับความหมดกิเลส ซึ่งเป็นสิ่งสูงสุดที่มนุษย์เราจะพึงได้รับ, ก็เป็นอันว่า เราได้รับสิ่งที่ควรได้รับอย่างสมบูรณ์แล้ว เพราะการบำเพ็ญทาน ที่ถูกต้องตามหลักของพระพุทธศาสนา; เพราะเรารู้ว่าสิ่งนี้คืออะไร, สิ่งนี้เนื่องจากอะไรหรือมาจากอะไร, และสิ่งนี้เพื่อประโยชน์อันใดในที่สุด, และสิ่งนี้จะสำเร็จได้โดยวิธีใด. ดังนั้นแหละท่านทั้งหลาย ที่ยังอ้างตัวเองเป็นพุทธบริษัท จงได้จำกฎเกณฑ์อันนี้ไป สำหรับซักฟอกความคิดความนึก และการกระทำของตนเสียใหม่.

แม้ที่สุด แต่ในเรื่องอันเกี่ยวกับ *การรักษาศีล* ก็เหมือนกัน ไม่ใช่ว่าเรื่องให้ทานอย่างเดียว ที่จะต้องถือหลักอย่างนี้; แม้แต่เรื่องที่จะถือศีล เราก็ต้องมีหลักอย่างนี้ *เราจะต้องรู้ว่าศีลคืออะไร, ศีลนี้เนื่องมาจากอะไร หรือมาจากอะไร และเพื่อผลสุดท้ายคืออะไร และสำเร็จได้โดยวิธีใด.* เมื่อเรารู้ดังนี้แล้ว เราก็จะรักษาศีลเป็นศีลที่แท้จริง; *ไม่ใช่รักษาศีลเพื่อไปเกิดในสวรรค์* เหมือนคนโบราณก่อนแต่พุทธกาล เขาก็ยังมุ่งหมายกันอย่างนั้น.

เรารู้ว่า *ศีลนี้คือความอยู่เป็นปกติทั้งของเราเอง และทั้งของผู้อื่นโดยส่วนรวม,* และเป็นปรกติลึกลงไป ตรงที่ว่า *เราบังคับตัวเองได้.* ถ้าเราบังคับไม่ได้ ก็จะมีแต่การแผดเผาตัวเอง แล้วลุกลามไปเป็นการแผดเผาผู้อื่นด้วย; มันมีมูลมาจากสิ่งนี้ เราจึงต้องมีศีลกัน.

แล้วผลที่เราต้องการนั้น ก็คือความต้องการที่ถูกต้องได้แก่มี ความปรกติ, ความอยู่เป็นปรกติ, ความอยู่อย่างสงบสุข ทั้งในภายในจิตใจของเราเอง และทั้งภายนอกเป็นส่วนรวม. แล้วเราก็รักษาศีล โดยวิธีที่จะให้เป็นอย่างนั้น คือ *ว่ารู้เรื่องศีลดีแล้ว ก็สามารภที่จะรักษาศีลนี้ให้ดีได้ ให้สมบูรณ์ได้* โดยความหมายไม่ใช่สักว่ารักษาพอเป็นพิธี เช่นรับศีลด้วยปาก เสร็จแล้วก็จะมีศีลอย่างนั้นก็ไม่ถ้อย่างนั้นแล้ว เราไปจับเอานกแก้วนกขุนทอง มาหัดร้องรับศีล มันก็จะมีศีลไปด้วย.

คนจะต้องรู้ว่า *ศีลคืออะไร จากอะไร เพื่ออะไร โดยวิธีใด* โดยแท้จริงเสียก่อน จึงจะรับศีลให้เป็นศีลให้ คือเขารู้ว่าศีลนี้จะสำเร็จขึ้นมาได้อย่างไรจริงๆ. *ศีลนี้เป็นเครื่องกำจัดความเห็นแก่ตัว* ยิ่งขึ้นไป, เราก็ต้องประพฤติไปในทางกำจัด

ความเห็นแก่ตัว. *ศีลนั้นจะมีได้ก็เพราะความละอายและความกลัว* คือเราต้องเป็นคนละอาย; ไม่ใช่เป็นคนหน้าด้าน คือว่าละอาย เมื่อประพฤติดีศีล ละอายเมื่อประพฤติกุไปในทางที่ไม่ดีไม่งาม แล้วละอายแก่ตัวเอง; ไม่ต้องมีใครมารู้มาเห็นก็ละอาย เรียกว่ามีความละอาย หรือมีหิริ อย่างนั้นศีลจึงจะอยู่ได้, และต้องมีความกลัว คือกลัวความชั่วนี้ ยิ่งกว่ากลัวผีกลัวเสือ ยิ่งกว่ากลัวความเจ็บไข้และความตาย.

เรากลัวความไม่มีศีลหรือความทุศีลนี้ ยิ่งกว่าอะไรหมด; อย่างนี้เรียกว่ามีความกลัว คือมีโอดตป้ปะ. *เมื่อมีทั้งความอายและความกลัว* อย่างนี้แล้ว *ศีลก็ตั้งมั่นงอกงาม บริสุทธ์ บริบูรณ์* โดยไม่ต้องสงสัยเลย. เดียวนี้คนรักษาศีลนั้น ไม่รู้จักอายไม่รู้จักกลัว ไม่รู้จักอาย นับตั้งแต่ว่ารับศีลนี้ รับหลอกๆ กันทั้งนั้น คือไม่ได้รับเอาไปถือไว้อย่างแท้จริง, มันตกเรียรด่าฟันฟันอยู่ตรงที่รับนั่นเอง แล้วก็ไม่อาย; อย่างนี้เรียกว่าไม่อาย. เมื่อไม่อายแล้ว ก็ต้องไม่กลัว เพราะว่าไม่ได้กลัวโทษอันจะเกิดจากการทุศีล หรือไม่มีศีล; เมื่อไม่กลัวแล้ว มันก็มีจิตใจที่กระด้าง.

ที่นี้ *ทำไมจึงจะมารับศีล?* มารับศีลเพราะว่าจะได้ชื่อได้เสียง ได้หน้า ได้ตาบ้าง จะป้องกันคนนินทาบ้าง หรือหวังคำกำไรด้วยความโง่ ว่ารักษาศีลแล้ว จะร่ำรวย จะถูกหวย หรือว่าตายแล้วจะไปเกิดในสวรรค์ เขาผลเป็นวัตถุในทางที่จะส่งเสริมกิเลสมากยิ่งขึ้นไปอีก, ไม่ได้รักษาศีลเพื่อจะกำจัดกิเลส. นี่แหละคือการที่ไม่รู้ให้ถูกต้อง ตามที่เป็นจริงโดยหลักทั้ง ๔ ประการนั้น ว่าสิ่งนั้นคืออะไร สิ่งนั้นมาจากอะไร สิ่งนั้นเพื่อประโยชน์อะไร และสิ่งนั้นโดยวิธีใดนั่นเอง.

ถึงแม้ว่าเราจะบำเพ็ญภาวนา เจริญวิปัสสนากรรมฐาน อะไรก็ตามใจ เราจะต้องรู้ว่า วิปัสสนานั้นคืออะไรมาจากอะไร เพื่อประโยชน์อะไร และโดยวิธีใด อย่างเดียวกันอีก; ไม่ว่าทำอะไร เราจะต้องรู้โดยกฎเกณฑ์ที่ ๔ ประการนี้ด้วยกันทั้งนั้น. เหมือนอย่างว่าพุทธบริษัทนี้จะเลี้ยงวัว ก็ต้องรู้ว่าวัวนี้คืออะไร? วัวนี้มาจากอะไร? เพื่อประโยชน์อะไร? โดยวิธีใด? หรือว่าพุทธบริษัทจะปลูกกล้วย ก็จะต้องรู้ว่ากล้วยนี้คืออะไร? จากอะไร? เพื่อประโยชน์อะไร? โดยวิธีใด? หรือว่าจะทำอะไรสักอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม จะต้องรู้จักสิ่งที่ตัวกระทำนั้น โดยกฎเกณฑ์ทั้ง ๔ นี้เสมอไป ก็จะทำให้โดยไม่ผิดพลาด; สมกับที่ตนเป็นพุทธบริษัท คือสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ต้น ผู้รู้ ผู้เบิกบาน คือมีความสว่างไสวแจ่มแจ้ง ในสิ่งที่ควรรู้ทุกอย่างทุกประการนั่นเอง.

เราต้องเป็นพุทธบริษัทกันให้ถูกต้อง อย่าให้เสียที่ ที่เป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. เพราะฉะนั้น เราจะต้องจับใจความ อันเป็นความหมายที่สำคัญที่สุดของพระธรรม ที่พระองค์ทรงแสดง ในลักษณะที่เป็นการประกาศ ธรรมาณาจักรของพระองค์ คือธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้ว่า มีหลักเป็นอริยสัจ ๔ ประการ ซึ่งมีความหมายในทางตรรก เป็นองค์แห่งตรรกที่จะใช้ได้ทั่วไปทุกกรณีว่า สิ่งนี้ คืออะไร, สิ่งนี้มาจากอะไร, สิ่งนี้ เพื่อประโยชน์อะไร, และสิ่งนี้ โดยวิธีใด. ถ้าเป็นอย่างนี้แล้ว เป็นรับประกันได้ว่า ไม่มีทางที่จะผิด. เราจะรู้จักสิ่งทั้งหลาย นับตั้งแต่สิ่งที่ต่ำ ๆ เล็ก ๆ น้อย ๆ ยิ่งขึ้นไป สูงขึ้นไป มากขึ้นไปตามลำดับ จนถึงสิ่งสูงสุด คือดับทุกข์ถึงที่สุด เป็นการบรรลุ มรรคผล นิพพาน นั่นเอง.

นี่แหละเป็นการกล่าวให้เห็นได้ว่า การประกาศธรรมาณาจักรของ พระองค์นั้น ถ้าเราสามารถรับเอาได้แล้ว จะใช้ประโยชน์ได้ในทุกกรณี, ไม่ว่า สิ่งใด ไม่ว่าอะไร; ถ้าเป็นไปเพื่อความดับทุกข์แล้ว จะเป็นเรื่องทางโลกก็ตาม ทางธรรมก็ตาม อย่างสูง อย่างกลาง อย่างต่ำก็ตาม ล้วนแต่มีหลักเกณฑ์อย่าง เดียวกัน ๕ ๕ ๕. พุทธบริษัทจึงไม่จำเป็นต้องไปอนง้อขอวิชาความรู้จาก คนเหล่านี้ ซึ่งไม่ใช่พุทธบริษัท หากแต่ว่า เราไม่เป็นพุทธบริษัทที่ถูกต้องกัน เสียเอง จึงต้องไปเที่ยววงอนง้อ ขอทาน ขอวิชาความรู้จากคนเหล่านี้ ที่ไม่ใช่ พุทธบริษัท นี่เป็นสิ่งที่น่าอับอายอย่างใหญ่หลวง.

เราควรจะได้คิดกันเสียใหม่ เพื่อให้มีความรู้ ความเข้าใจ ในสิ่งที่เรียกว่า อริยสัจจ์ อันเป็นใจความสำคัญของธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และรายละเอียด ที่เกี่ยวกับการกระทำเพื่อประสบความสำเร็จ นั้น ยังมีแสดงอยู่ในพระสูตรนั้น ซึ่ง เรียกกันว่า *ญาณ ๓ ประการ* หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *ปรัวัญญ์ ๓ ประการ*. ประการแรกคือรู้ว่า สิ่งนี้เป็นอย่างไร, และรู้ต่อไปว่า สิ่งนี้มีหน้าที่ที่จะต้อง ประพฤติต่อมันอย่างไร, และยังรู้ต่อไปว่า หน้าที่นั้นเราได้กระทำถูกต้องสำเร็จ แล้วหรือหาไม่, รวมเป็น ๓ อย่างด้วยกัน เป็นความรู้ ๓ ประการ.

เหมือนอย่างกับเรื่องของ *ความทุกข์* เราจะต้องรู้ว่าความทุกข์นั้น *เป็น อย่างไร*, และความทุกข์นั้นเมื่อเกี่ยวกับเรา เรามี *หน้าที่ที่จะต้องรู้* มันให้แจ่ม แจ่มแตกฉาน, และรู้อีกครั้งหนึ่งว่า ความรู้เกี่ยวกับความทุกข์นั้น *เราได้รู้แล้วจริง*.

ทีนี้สำหรับเรื่อง **เหตุให้เกิดทุกข์** คือ **ตัณหา** หรือ **ทุกข์สมุทัย** นั้น จะต้องรู้ว่า เหตุให้เกิดทุกข์นั้น **เป็นอย่างไร** ๆ. เหตุให้เกิดทุกข์นั้นเกี่ยวกับเราก็คือ เราจะต้องละมันเสียให้ได้, แล้วเราก็รู้เป็นอันที่ ๓ อีกว่า เราได้ละแล้วหรือยัง.

สำหรับอริยสังขารข้อที่ ๓ คือ **นิโรธหรือความดับทุกข์** นั้น เราต้องรู้ว่า ความดับทุกข์นั้นมัน **มีลักษณะอย่างไร** ๆ และความดับทุกข์นี้ มันมีความเกี่ยวข้องกับเราตรงที่ว่า เราต้องทำมันให้ **แจ้ง** ที่เรียกว่า **สัจฉิกาทัพพี** แปลว่า **กระทำให้มันปรากฏ** แก่เราให้จนได้ ให้สิ่งที่ขึ้นที่ตัวของเราให้จนได้, แล้วก็รู้เป็นอันดับสุดท้ายว่า เราได้ทำให้แจ้งแล้วหรือยัง.

สำหรับอริยสังขารข้อสุดท้าย คือ **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** หรือที่เรียกว่า **มรรคมงคล** ๘ ประการนั้น จะต้องรู้ในอันดับแรกว่ามัน **เป็นอย่างไร** ๆ และรู้ในอันดับที่ ๒ ว่า มันเกี่ยวกับเราตรงที่ว่าเราจะต้องทำให้ **เกิดมีขึ้นมาให้จนได้** แล้วก็รู้เป็นอันดับที่ ๓ ว่า เราได้ **ทำให้มันเกิดมีขึ้นมาแล้วหรือยัง**.

นี้เรียกว่า **ปรีวัฏฐี** ๓ ในอริยสังขารทั้ง ๔ รวมเป็น ๑๒ อย่างด้วยกัน เรียกว่า มีอาการ ๑๒. **พระพุทธเจ้าท่านถือเป็นหลักว่า ถ้ายังไม่รู้อริยสังขารทั้ง ๑๒ อาการ** อย่างนี้แล้ว **ยังไม่ปฏิญญาตนว่า เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า** หรือผู้บรรลุนุตรธรรมสัมมาสัมโพธิญาณ. ต่อเมื่อได้รู้อริยสังขาร ๔ ประการ โดยลักษณะ ๑๒ อาการเช่นนี้แล้ว **เมื่อนั้นจึงจะปฏิญญาว่า เป็นผู้รู้ เป็นผู้ตรัสรู้** ซึ่งอนุตรธรรมสัมมาสัมโพธิญาณ ดังนั้นเป็นต้น.

เราไม่ได้ถือหลักเกณฑ์อัน^๕ ในกรณีกิจของเราเอง เราจึงมีความ
 ลุ่ม ๆ ตอน ๆ ไม่สม่ำเสมอในการกระทำ. ถ้าเรามีหลักที่ถูกตั้งในเรื่องนี้ เราจะ
 กระทำอะไรทุกสิ่งทุกอย่างได้ดีกว่า^๕. เรารู้จักสิ่งนั้น เรารู้จักหน้าที่ที่เราต้องมี
 ต่อสิ่งนั้น, แล้วเรารู้จักวิธีทำให้สำเร็จ จนมองเห็นว่าเราประสบความสำเร็จ
 แล้วในสิ่งนั้น; นี้ก็เรียกว่า *สังจญาณ กิจจญาณ และ กตญาณ*, ซึ่งใช้ได้ใน
 ทุกสิ่งทุกอย่าง ซึ่งเป็นหน้าที่ที่เราจะต้องทำ.

ถ้าเรามีความรู้ในเรื่องนั้นแจ่มแจ้งแตกฉาน เอาไปใช้ได้ในหน้าที่การ
 งานทุกอย่างทุกประการแล้ว เราจะประสบความสำเร็จ ในหน้าที่การงานอย่าง
 กว้างขวางเหลือประมาณทีเดียว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องทางโลกหรือเป็นเรื่องทางธรรม.
 แต่ว่าทั้งหมดนี้เป็นเพียงหลักเกณฑ์หรือหัวข้อ รายละเอียดโดยส่วนใหญ่เป็น
 อย่างไรนั้น จะต้องศึกษากันเรื่อย ๆ ไป อย่าได้ทอดทิ้งเลย.

ที่น่ามากล่าว^๕ ในเวลาอันน้อย^๕ ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า ความหมายใน
 คุณค่าอันสำคัญอันสูงสุด ของธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อันเป็นมูลเหตุของอาสาฬ
 บูชา^๕มีอยู่อย่างไร, แล้วในวัน^๕เราจะได้**ทำในใจ ถึงคำว่าธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**
นั้นให้มากที่สุด เราทำ^๕มีผลหลายอย่างหลายประการ เช่นว่าเราจะสวด, เราจะ
 พิจารณาธรรมะ^๕, เราจะศึกษาให้เข้าใจแจ่มแจ้งในหลักเกณฑ์เหล่านี้ ในวันคือ
 วัน^๕นั้น ก็จะเป็นการบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างยิ่งด้วย จะเป็นประโยชน์
 แก่เราผู้ศึกษาและประพฤติปฏิบัติเป็นอย่างยิ่งด้วย, จะเป็นการสืบอายุพระศาสนา
 ให้ยืนยาวต่อไป ให้มีพระศาสนาที่ใช้เป็นประโยชน์ได้ ที่คุ้มครองสัตว์โลกได้จริง
 อยู่ในโลก^๕นี้เป็นเครื่องคุ้มครองสัตว์โลกไป.

เราจงตั้งใจที่จะทำอสาฬหบูชากันในลักษณะเช่นนี้เถิด ก็จะไม่เสียที่ที่เราเป็นพุทธบริษัท จะได้รับอะไร ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับอย่างสูงสุด ไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่านี้แล้ว, เราควรจะภาคภูมิใจในความเป็นพุทธบริษัทของเรา ว่าเราได้เกิดมาในหมู่บุคคล ที่มีเลือดเนื้อเชื้อไขเป็นพุทธบริษัท และอยู่ในหมู่บุคคล ที่ยังมีพระพุทธรูปศาสนาที่สืบต่อกันมาด้วยดี ที่สืบอายุไว้เป็นอย่างดี สำหรับจะศึกษาประพฤติปฏิบัติกันต่อไป, และเราเมื่อประพฤติปฏิบัติได้โดยสมบูรณ์อย่างนั้นแล้ว ก็จะได้สิ่งที่ประเสริฐที่สุด ที่มนุษย์เราควรจะได้ ไม่มีอะไรดียิ่งไปกว่านี้อีกแล้ว.

นี่จึงเป็นอันว่า เรืองมันก็จบกันเพียงเท่านี้ เพราะว่าเกิดมาเป็นมนุษย์ ที่หนึ่งหรือชาติหนึ่งนี้ ไม่เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และได้พบพระพุทธรูปศาสนาแล้วได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ

เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายเมื่อถึงวันเช่นนี้ ก็จงได้มองเห็นความสำคัญให้มาก, ศึกษาความสำคัญของวันนี้ให้มาก จนถึงกับเสียสละทุกอย่างทุกประการ, ทำอสาฬหบูชาให้มีความหมาย. จงคิดดูเถิดว่า แม้แต่เราให้ทานหรือรักษาศีลในวันนี้ ก็ควรจะมี ความหมายกว้างขวางกว่าวันธรรมดา เพราะว่าวันนี้เป็นวันอสาฬหบูชา. ธรรมะนั้นมีขอบเขตไพศาลกว้างขวาง เป็นที่พึ่งแก่คนทั้งโลก; ดังนั้น เราจะให้ทานในวันนี้ ก็ต้องเพื่อคนทั้งโลก เราจะรักษาศีลในวันนี้ก็ต้องเพื่อคนทั้งโลก. เราจะแผ่เมตตากรุณา หรือทำกรรมฐานภาวนาข้อใด ก็ต้องหวังว่า จะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่คนทั้งโลก, ให้สมกับที่ธรรมะนี้เป็นของสำหรับคนทั้งโลก และพระพุทธรูปเจ้าก็ทรงตั้งพระหทัย ที่จะเผยแผ่ธรรมาณาจักรนี้ให้ครอบงำไปทั่วทั้งโลก และทุก ๆ โลก ไม่ว่าโลกไหน.

เรามีจิตใจกว้างขวางอย่างนี้แล้ว ก็เป็นการเข้าถึงธรรมะได้โดยถูกต้อง ไม่ใช่คิดแคบๆ อะไรๆ ก็เพื่อตัว อะไรๆ ก็เพื่อพวกพ้องของตัวเอง, อะไรๆ ก็สำเร็จอยู่เพียงเท่านั้น, นั่นเป็นเรื่องของความเห็นแก่ตัว เป็นเรื่องของบุคคลที่ทำบุญเพื่อประโยชน์แก่ตัว เพื่อความเห็นแก่ตัวหรือพวกพ้องของตัวเอง นั่นมันยังแคบเกินไป ไม่สมควรจะนำมาใช้ในวันเช่นวันนี้เลย.

เราจะต้อง *ตั้งจิตตั้งใจให้กว้าง* ไม่มีขอบเขต เหมือนกับพระธรรมะของพระศาสดาไม่มีขอบเขต และให้เหมือนกับการเผยแผ่พระมาณาจักรของพระองค์ ไม่มีขอบเขต. การเผยแผ่อาณาจักรของพระเจ้าจักรพรรดินั้น ไปสิ้นสุดอยู่แค่ฝั่งสมุทรทั้ง ๔ ทิศ ๔ ด้าน แล้วก็จบกันแค่นั้นเอง; นี้เรียกว่ามีเขตจำกัด แต่การเผยแผ่พระมาณาจักรของพระพุทธองค์นั้น แผ่ออกไปไม่มีอะไรจำกัด ไม่มีอะไรต่อต้านแผ่ออกไปเต็มไปโลกทั้งโลก แล้วก็ทุกๆ โลก ไม่ว่าโลกไหน จะมีอยู่ที่ไหนก็ตาม และไม่มีอะไรเป็นขอบเขตจำกัดเลย มันแตกต่างกันถึงอย่างนี้.

เพราะฉะนั้นเรา *ควรจะส่งจิตใจไปตาม ให้ไปสู่สิ่งที่ไม่มีความขอบเขต* เห็นปานนั้น จึงจะได้ชื่อว่า ประสพพระธรรมที่แท้จริง และมีความสงบ ไม่มีความทุกข์เลยโดยแท้จริง. ถ้ายังจำกัดแคบๆ อยู่ในโลกนี้ โลกของเรา, เดียวก็เกิด "ของเรา" แคบๆ เข้ามา; เพราะว่าเป็นของเรา จนกระทั่งมาเป็นตัวเรา มันก็ติดอยู่แค่เรา, แค่งอเรานี่เอง, มันเป็นเรื่องไปไม่ได้; มันเป็นเรื่องชนิดที่ตรงกันข้าม ซึ่งเรียกว่า มิจฉาทิฏฐิเท่านั้น.

ถ้าจะ *เป็นสัมมาทิฏฐิ* แล้วมัน *ต้องกว้างออกไปๆ จนไม่มีตัวเราเหลืออยู่เลย*; อะไรๆ ก็เป็นอันเดียวกันหมด คือเป็นธรรมะหมด ไม่มีความเห็นแก่ตัว

เหลืออยู่ได้เลย ไม่มีอะไรเหลืออยู่เป็นที่ตั้งที่อาศัยแห่งความเห็นแก่ตัวเลย. นี่แหละเรียกว่าธรรมะที่แท้จริง.

ขอให้ทุกคนกำหนดใจความสำคัญข้อนี้ไว้ แล้วอุทิศสำเนาเอาไปคิดไปตรอง พินิจพิจารณาอยู่เสมอตลอดเวลา ให้ได้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรม, เกี่ยวกับอาณาจักรของธรรม, และเกี่ยวกับหน้าที่ของเรา ที่จะพึงประพฤติปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ๆ ด้วย. เหมือนกับอย่างว่า วันนี้เราสำนึกในหน้าที่ของเรา เราจึงมาบำเพ็ญอาสาฬหบูชา, เราจึงทนอยู่ได้ถึงตอนบ่าย และฟังเทศน์, และเรายังอาจจะทนอยู่ได้ถึงตอนกลางคืน เพื่อฟังเทศน์, และเราอาจจะทนอยู่ได้ถึงรุ่งสว่าง เพื่อว่าลองทำลายความเห็นแก่ตัวดูบ้าง. อย่างนี้มันก็เป็นการเดินทางไปตามทำนองของพระธรรม เป็นการสมคล้อยกันกับหลักเกณฑ์ของพระธรรม คือเพื่อกำจัดความเห็นแก่ตัวของคนทุกคน.

ส่วนผู้ที่ไม่รู้ความหมายอันนี้ *ไม่รู้คุณค่าของธรรม* ก็มาเพียงเพื่อกินข้าวกันให้สนุกสนานสักมื้อหนึ่ง แล้วก็รีบกลับไปบ้าน, หรือว่ามาเที่ยวเพื่อสนุกสนานสักครู่หนึ่ง แล้วก็บ้านไปกลับ โดยไม่รู้ว่่วันนี้เป็นวันอาสาฬหบูชา, หรือได้ยินเขาว่าวันนี้เป็นวันอาสาฬหบูชา ก็รู้แต่เพียงว่ามันเป็นวันอาสาฬหบูชา; ไม่รู้ว่ามันเป็นวันที่เราจะต้องทำอะไรบ้าง, จะต้องทำอะไรด้วยสุดชีวิตจิตใจของเราบ้าง ไม่รู้เลย. นั่นแหละคือการกระทำของลูกเด็ก ๆ ที่ยังอมมือ; แต่ว่าเป็นลูกเด็ก ๆ ที่มีอายุตั้งหลายสิบปีแล้ว เป็นคนที่มีผมขาวทั้งศีรษะแล้ว ก็ยังมี แต่ก็ยังเป็นลูกเด็ก ๆ ที่อมมือ ในเรื่องของพระพุทธเจ้าอยู่นั่นเอง; เรียกว่าให้ทาน หรือรักษาศีล หรือทำอะไรต่าง ๆ ตามธรรมเนียมตามประเพณีมานานแล้ว; แต่ก็

ไม่มีความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้น จึงเหมือนกับเป็นเด็กอมมือ อายุตั้ง ๕๐ ก็มี ๖๐ ก็มี ๗๐ ก็มี ๘๐ ก็มี เป็นเด็กอมมือนำเข้าโลงไปเลยก็มี.

นี้เรียกว่าเป็นการได้ที่ไม่ดี เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์และพบพระพุทธศาสนา; เกิดมาทางที่ *ไม่ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์เราควรจะได้.* คิดดูเถิด น้าอดสูสักเพียงใด น้าละอายสักเพียงใด น้ากลัวสักเพียงใด; แต่เขาไม่เคยอดสู ไม่เคยกลัว เพราะว่าเขาไม่รู้อะไรว่าเป็นอะไร เขาจึงไม่พยายามที่จะแก้ไขสิ่งเหล่านี้ เพราะไม่รู้ว่า มันต้องแก้ไข จึงขอโทษที่จะกล่าวเรียกเขาว่า เป็นเด็กอมมือนำเข้าโลงไป. แล้วจะเป็นอย่างไร. ถ้าอาการอันนี้ มันได้เกิดขึ้นแก่เรา เราควร จะละอายหรือกลัวกันสักเท่าไร; แล้วเราจะต้องจัดการอย่างไรต่อไป.

ถ้าเรา *เกิดความละอายและความกลัว* ขึ้นมา เราก็ *ต้องรีบแก้ไขตัวเราเอง* *ให้ถูกต้อง* ให้เข้ากับทำนองคลองธรรม ให้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ให้เห็นแก่ธรรมะ ซึ่งเป็นของส่วนรวม. อย่าเห็นแก่เรื่องของเรา, อย่าเห็นแก่เรื่องตัวของเราหรือของพวกพ้องของเรา. นั่นถ้ามันหมักหมมหนักเข้าแล้ว มันจะครอบงำ ปกปิดมิดชิดเลย ไม่ให้เห็นพระธรรม ไม่ให้รู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริง; เห็นแต่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่จะเข้าข้างเรา ที่จะช่วยเรา ที่จะทำให้เรารวยเร็ว ที่จะทำให้เราได้อะไรอย่างใจของเรา เป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เพื่อนเกลอของเรา. อย่างนี้ไม่ใช่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริงนั้น จะเห็นแก่ตัวใคร ผู้ใด แคบๆ เช่นนั้นไม่ได้, จะต้องเป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ของทุกคน กว้างขวางไม่มีขอบเขต. เราจะมีจิตใจเช่นนั้นบ้าง เพื่อเราจะมีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริง.

เพราะฉะนั้น เราจึงเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ให้ยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตัวเถิด แล้วผลจะเกิดขึ้นแก่ตัวเรานั้นแหละ ไม่เกิดขึ้นแก่ใครที่ไหน สูงยิ่งไปกว่า ที่เราจะมัวเห็นแก่ตัวเราอย่างเดียว. เราจะมัวเห็นแก่ตัวเราอย่างเดียวยังไปไหน จนตายไม่มีใครว่า ไม่มีใครจับไปฆ่าไปขัง ; แต่หัวใจของเรานั้นยังคงอยู่แค่นั้น เพียงเท่านั้น มันไม่ได้อะไรมากกว่านั้น. ถ้าเราลองคิดให้กว้าง คิดว่าสัตว์โลกทั้งหมด บรรดาสิ่งที่มีชีวิตแล้ว เป็นตัวเดียวกัน ไม่มีเขา ไม่มีเรา, เรื่องของชีวิตทุกชีวิต เป็นเรื่องของคนคนเดียวกัน. ดังนั้นเราจึงช่วยกันและกันทุกอย่างทุกวิถีทาง เหมือนกับว่าเป็นคนคนเดียวกัน ; แล้วท่านลองคิดดูเถิดว่าอะไรมันจะเกิดขึ้น. มันจะมีอะไรเกิดขึ้นมากมายทีเดียว, ที่เป็นเรื่องโลก ๆ นั้น จะมีอะไรเกิดขึ้นมากมาย : มีถนนหนทางที่ดีเกิดขึ้น, มีสิ่งสาธารณะประโยชน์มากมายนานาประการเกิดขึ้น มากมายและสมบูรณ์สำหรับคนทุกคน, เพราะทุกคนไม่เห็นแก่ตัว หนึ่งอย่างหนึ่ง.

ส่วนในทางจิตใจหรือในทางนามธรรมนั้น แต่ละคน ๆ ไม่มีความหวาดกลัว ไม่มีความหิวกระหาย ไม่มีความโลภ ไม่มีความโกรธ ไม่มีความหลง, มีความหยุดพักสงบแห่งจิตแห่งใจ มีความสะอาด สว่างไสว แจ่มแจ้ง สงบเย็น เป็นความอิมความพวยอยู่ในจิตนั้น เพราะมันไม่ทะเยอทะยานอะไร ซึ่งเป็นเรื่องของกิเลสตัณหา. อย่างนี้แล้วมันก็เป็น การได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ ในทางธรรม : ในทางโลกก็ได้สมบูรณ์, ในทางธรรมก็ได้สมบูรณ์, จึงเป็นอันว่า ได้รับประโยชน์ถึงที่สุดของประโยชน์ทั้งหลาย และเป็นความมุ่งหมายของพระธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งจะเรียกว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ หรือจะเรียกว่าอะไรก็สุดแท้.

ทุกอย่างจะเป็นเรื่องเดียวกันหมด จะเป็นเรื่อง *อริยสัจ* หรือจะเป็นเรื่อง *อริยมรรค* หรือจะเป็นเรื่อง *ไตรสิกขา* หรือจะเป็นเรื่อง *ธรรมะหมวดไหน* *ข้อไหน* ก็ตาม ทุก ๆ เรื่อง ทุก ๆ ข้อ *ล้วนแต่จะเป็นไปเพื่อขุดเกลาคความเห็นแก่ตัว*, ทำลายความเห็นแก่ตัวให้หมดไป เหลือแต่จิตที่สะอาด สว่างใสแจ่มแจ้ง สงบเย็น; นั่นแหละคือตัวธรรม. เมื่อตัวธรรมนั้นเป็นอย่างนั้นเหมือนกันหมดแล้ว มันก็เป็นตัวธรรมะตัวเดียวกัน ไม่มีเขา ไม่มีเรา, มีแต่ความสะอาด สว่าง และสงบ อยู่ในจิตใจของคนทุกคน.

นี่เรียกว่าได้รับประโยชน์ถึงที่สุด จากการเผยแผ่ธรรมาณาจักรของพระองค์; เราอยู่ในขอบในวงแห่งธรรมาณาจักรของพระองค์ ได้รับรสแห่งพระธรรม ในธรรมาณาจักรของพระองค์ สมกับที่เราเป็นพุทธบริษัท ไม่เสียที่ที่เรียกตัวเองว่าเป็นพุทธบริษัท ไม่เสียที่ที่เป็นลูกเป็นหลานของบรรพบุรุษที่เป็นพุทธบริษัท.

หวังว่าท่านทั้งหลายทุกคน เมื่อได้พิจารณาดูความข้อนี้แล้ว เห็นประโยชน์เห็นอนิสงส์ของพระธรรมแล้ว พอใจที่จะทำอาสาพหุชา อันเป็นวันที่สำคัญยิ่งของพระธรรม คือเป็นวันที่พระองค์ทรงแสดงธรรม ตงพระศาสนา ประกาศธรรมาณาจักรให้เป็นไป และแสดงหัวใจของธรรม คือเรื่อง *อริยสัจ* ๔ และ *อริยมรรคมีองค์ ๘* นี้ ด้วยกันทุกคนเถิด; เป็นการเตรียมกายเตรียมใจให้พร้อม เตรียมความคิดความเห็นให้พร้อม ที่จะทำอาสาพหุชา ตลอดเวลาแห่งวันนี้ ด้วยกันจงทุก ๆ คน.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้.

อาสาฬหบูชาเทศนา - ๑๑ -

๒/๒๕๐๗ ณ ศาลาโรงธรรม

ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีมะโรง, วันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๐๗

อาสาฬหบูชาเทศนา

[วิธีการทำอาสาฬหบูชาให้สำเร็จประโยชน์.]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

อโหสิ โข โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ

สตุเตสฺส การุณฺณํ กรุณายโก ทิเตสฺสิ

อนุกมฺปิ อูปาทาย อาสาฬหปุณฺณมียํ

พาราณสียํ อีสิปตเน มิคทายเ ปญฺจวคฺคิยานํ ภิกฺขุณํ

อนุตฺตรํ ฌมฺมจกฺกํ ปจฺมํ ปวตฺเตตฺวา

จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ปกาเสสฺสี-ติ

ฌมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพ-ติ.

ณ บัดนี้ จะได้วิชันาพระธรรมเทศนา เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา ส่งเสริมศรัทธา - ความเชื่อ และวิริยะ - ความพากเพียร ของท่านทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัท ให้เจริญงอกงามก้าวหน้า ในทางแห่งพระศาสนาของสมเด็จพระบรมศาสดา อันเป็นที่พึ่งของเราทั้งหลาย กว่าจะยุติลงด้วยเวลา.

ธรรมเทศนาในโอกาสเช่นนี้ ท่านทั้งหลายย่อมเห็นได้แล้วว่า เป็นธรรมเทศนาพิเศษปรารภอาสาฬหบูชา. ควรที่ท่านทั้งหลายจะระลึกนึกให้มากให้กว้างออกไป ให้ยิ่งไปกว่าการฟังธรรมเทศนา คือให้เป็นการส่งจิตไป เป็นการบูชาแด่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น พร้อมกันไปในตัว.

เมื่อท่านทั้งหลายตั้งใจไปตามความหมายของคำ ที่อาตมาได้กล่าวไปตามลำดับ ๆ แล้ว ย่อมเป็นการบูชาพระคุณของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ในโอกาสนี้โดยไม่ต้องสงสังเลย; เพราะว่ *ข้อความนี้จักได้ดำเนินไปตามนิทานกถาอันเนื่องด้วยวันอาสาฬหบูชา* อันเป็นวันที่ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และอาศัยการทำความของคำบูชา ที่เราทั้งหลายได้กล่าวไปแล้วนั้น.

ข้อแรก ที่สุดนั้น ก็คือข้อที่กล่าวว่า *เราถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดเป็นสรณะ? พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดเป็นพระศาสดาของเรา? และเราทั้งหลายขอบใจธรรมะของพระผู้มีพระภาคเจ้าองค์ใด? พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธะ* นี้เป็นข้อต้น.

เราทั้งหลายมาระลึกนึกถึง การที่เราถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่าเป็นที่พึ่งเป็นที่ระลึกก่อน คือเราจะระลึกนึกถึง *ข้อที่เราถึงพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นสรณะ*

ที่ฟัง อยู่ตลอดเวลาจริง ๆ และเรารู้ความหมายของคำว่า เป็นสรณะที่ฟังด้วย ; ไม่ใช่เพียงแค่ปากว่า แต่เรารู้ความหมายด้วย และมีจิตใจเคารพบูชาในพระผู้เป็นที่พึ่งนั้นด้วย จนกล่าวยืนยันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นพระศาสดา คือเป็นครูผู้สั่งสอนของเรา, และเราก็ขอบใจธรรมะของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น. แต่กล่าวเป็นบททำความซึ่งกันและกัน ตามสำนวนของภาษาบาลี จึงได้กล่าวเป็น “คำใด” เป็นคำฝ่ายที่เรียกว่า ไต เสียฝ่ายหนึ่ง, แล้วจึงกล่าวถึงคำที่เรียกว่า นั้น คือฝ่ายนั้น. เราจึงได้ยินได้ฟังเป็นสำนวนที่แปลกประหลาดกว่าภาษาไทย ดังที่กล่าวไว้ เราถือพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดเป็นสรณะ, พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดเป็นพระศาสดาของเรา, และเราขอบใจธรรมะของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด, แล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ดังนี้.

นักเพื่อให้ความมุ่งหมายเจาะจงลงไป ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นอย่างแน่นแฟ้น ; เป็นสำนวนของภาษาบาลีอย่างนี้เอง. ถ้าเราซึบทราบในความหมายข้อนี้ เราจะยังมีศรัทธาปสาทะในพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เพิ่มขึ้น ๆ ทุกครั้งที่เรากล่าวข้อความนี้ ตามโอกาสทุก ๆ คราวไป.

ขอให้ทำในใจอย่างนี้ก่อน ให้มีความรู้สึกแถมแจ้งประจักษ์ ในข้อที่เราถึงพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นสรณะ, และพระองค์เป็นพระศาสดาของเรา, และเราขอบใจพระธรรมของพระองค์โดยแท้จริง. ความคิดของเรามีแนวดำเนินไปตามลำดับว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีความกรุณาในสรรพสัตว์ แสงหาซึ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ; เพราะอาศัยความกรุณานั้น จึงได้ทรงแสดงธรรมจักร อันไม่มีอะไรยิ่งกว่า แก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ ที่อิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี, เป็นการประกาศอริยสัจจทาง ๔ ให้เป็นไปในทันที.

ข้อที่ควรสนใจ อย่างยิ่งก็คือสิ่งที่เรียกว่า **อนุตตรธรรมจักร**, และพระองค์ได้ทรงประกาศ **ให้เป็นไปเป็นครั้งแรก**. ที่เรียกว่า อนุตตรธรรมจักรนั้น มีความมุ่งหมายที่จะให้อยู่เหนือจักรทั้งปวง; คือขอชนชอว่าจักรนยอมหมายถึงอำนาจ เช่นอำนาจของพระจักรพรรดิ แต่ในที่นี้มีคำว่า **“ธรรมจักร”** จึงกลายเป็น **จักรโดยธรรม** ไม่ใช่จักรที่ใช้อำนาจหรือกำลังย้ายผู้อื่นด้วยอาวุธ แต่เป็นจักรที่ใช้อำนาจหรือกำลังย้ายผู้อื่นด้วยธรรม.

สิ่งที่ถูกย้ายนั้นก็คือ **มิจฉาทิฏฐิ**, และบุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิทั่วไปในโลกนี้. ธรรมจักรของพระองค์ย่อมครอบงำบุคคลเหล่านั้นในโลก, เอาชนะบุคคลเหล่านั้นในโลก ให้เปลี่ยนจากมิจฉาทิฏฐินั้นมาเป็นสัมมาทิฏฐิ หรือมาเป็นสาวกของพระองค์; ดังเช่นพระจักรพรรดิได้ใช้จักรที่เป็นอาวุธ ครอบงำย้ายโลกทั้งปวง โลกทั้งโลกให้อยู่ในอำนาจของตน.

สำหรับคำว่า **“อนุตตระ”** ที่แปลว่าไม่มีอะไรยิ่งไปกว่านั้น มีความหมายที่จะนึกได้เป็นหลายทางด้วยกัน เช่นว่า จักรที่ใช้อาวุธเป็นอำนาจของพระจักรพรรดินั้น ก็จะไปสิ้นสุดลงแค่ฝั่งสมุทร ซึ่งเป็นขอบเขตของแผ่นดิน, แล้วก็มากไปกว่านั้นไม่ได้. แต่ว่า **ธรรมจักรของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น แผ่ไปทั่วทุก ๆ โลก ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก**, หรือจะเป็นโลกไหนอีกก็ตาม. ดังนั้นจึงได้กล่าวว่า อนุตตรธรรมจักร คือธรรมจักรที่ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า.

หรือจะมองกันในแง่อื่นก็ยังมีอีกเป็นอันมาก; เช่นว่า อำนาจของพระจักรพรรดิที่ใช้อาวุธนั้น มีชัยชนะเพียงชั่วคราวช่วยยาม ชั่วเวลาอันจำกัด ไม่เท่าไรก็กลายเป็นความพ่ายแพ้ สูญเสียอำนาจของพระจักรพรรดินั้นไป. แต่

อำนาจแห่งธรรมจักร อันไม่มีอะไรยิ่งกว่า ของพระผู้มีพระภาคเจ้า^๕ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในทำนองนั้น, และไม่มีผู้ใดต้านทานได้, ไม่มีผู้ใดทำลายหักล้างได้; เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่าเป็นอนุตตระ คือไม่มีจักรอันยิ่งกว่า ดังนี้ เป็นต้น.

ขอให้เราทั้งหลาย น้อมระลึกนึกถึงข้อเท็จจริงข้อนี้ ที่เกี่ยวกับตัวเราทุกคน เราได้พ่ายแพ้แก่ธรรมจักรของพระพุทธองค์อย่างไร? โดยสนิทสนมอย่างไร? โดยไม่มีทางต่อสู้ดิ้นรนอย่างไร? ขอให้ลองพิจารณาดูด้วยกันจงทุกคนเถิด; ความเป็นอย่างนั้น ได้มีมาแล้วตั้งหลายชั่วบรรพบุรุษของเรา จนกระทั่งบัดนี้. ^{๕๘๘} ข้อที่เรายอมรับนับถือพระธรรมคำสอนของพระองค์, ประกาศตนเป็นสาวกของพระองค์ ด้วยอำนาจธรรมจักรของพระองค์ นั้นเอง. ธรรมจักร^๕ จึงได้ชื่อว่าอนุตตระ คือไม่มีจักรอันยิ่งกว่า.

ส่วนข้อที่พระองค์ทรงยังธรรมจักรให้เป็นไป ในอิสิปตนมฤคทายวันนั้น เป็นการกล่าวด้วยสำนวนที่จะต้องพิจารณาให้ดี. ถ้าผู้ใดมีความเข้าใจว่า ประกาศธรรมจักรเพียงเขตเท่าที่มฤคทายวันใกล้เมืองพราณสี และเฉพาะแก่บุคคล ๕ คนที่เรียกว่า ปัญจวัคคีย์ ดังนี้ ตามตัวหนังสือแล้ว ควรจะรู้สึก^{๕๘๙}ว่า เป็นการตีความผิดเกินไป, เข้าใจความหมายอันน้อยไป.

ควรจะเข้าใจให้กว้างกว่านั้น คือว่า การยังธรรมจักรให้เป็นไปนี้ ได้ให้เป็นไปทั่วทั้งโลก ให้เป็นไปแก่บุคคลทั่วทุกคน หากแต่ว่าการแสดงนั้นมีบุคคล ๕ คนนั้นเป็นผู้รับ; เพราะว่าเป็นผู้อยู่ในที่เฉพาะหน้า. ดังนั้น เราอย่าได้ถือเอาใจความแคบ ๆ ว่าแสดงแต่ที่นั่น, และเพื่อบุคคลเพียง ๕ คน. ต้องรู้ตามที่เป็นจริงว่า ธรรมจักร^๕นพระพุทธองค์ได้ทรงประกาศให้เป็นไปทั่วทุกโลก ในที่ทุกหน

ทุกแห่ง ที่เราจะรู้ได้ จะเข้าใจได้ จึงจะเป็นการถูกต้อง ตามความหมายของคำว่า
ธรรมจักร.

สำหรับบทว่า ทรงประกาศอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ประการนั้น นี้ก็เป็นชื่อของ
ธรรมที่พระองค์ทรงประกาศออกไป. ท่านทั้งหลายจะต้องเข้าใจเสียก่อนว่า คำว่า
ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้ ไม่ใช่ชื่อที่พระองค์ได้ทรงตั้งขึ้น, ไม่ใช่ชื่อที่พระพุทธองค์
ได้เคยทรงเรียก มาแต่ก่อน หรือตั้งแต่ที่แรก; เป็นชื่อหรือ เป็นคำที่พระอาจารย์
ในชั้นหลังตั้งขึ้น สมมติขึ้น, ตั้งขึ้นเพื่อพระธรรมข้อนี้ คือ อริยสัจจ์ ๔ นี้ ว่า
อริยสัจจ์ ๔ นี้เป็นเหมือนกับธรรมจักร เลยเรียกพระสูตรสูตรนี้ว่า พระสูตรที่
กล่าวถึงการประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไป ให้เข้าใจเรื่องกัน ดังนั้น อริยสัจจ์ทั้ง ๔
นั่นเองชื่อว่าธรรมจักร.

อริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ ถ้าจะจำแนกออกไปแล้ว ก็จำแนกได้ด้วยอาการทั้ง
๓ แต่ละอริยสัจจ์ๆ นั้นมี ๓ อาการ ทั้ง ๔ อริยสัจจ์ จึงเป็น ๑๒ อาการ. สิ่งนี้
เรียกว่าธรรมจักร ถ้าสมมติว่าเป็นรูปปลูกล้อ ก็คงจะมีซี่ล้อ ๑๒ เท่าจำนวนของ
อริยสัจจ์ทั้ง ๔ ซึ่งแต่ละอย่างๆ มีอาการ ๓ อย่าง :-

เช่น ทุกขสัจจ์ จะต้องมีอาการ ๓ อย่าง : ว่าทุกขสัจจ์นี้ มีลักษณะ
อย่างนี้ๆ, และทุกขสัจจ์นั้น เป็นสิ่งที่ทุกคนจะต้องรู้, และทุกขอริยสัจจ์นี้ ทุกคน
ได้รู้แล้ว นับเป็น ๓ ก็คือว่า สิ่งนี้ เป็นอย่างไร, สิ่งนี้ ทำให้เกิดหน้าที่อย่างไร แก่
เรา, และหน้าที่อันนี้เราได้กระทำเสร็จแล้วหรือไม่, อย่างนี้เรื่อยไปทั้ง ๔ อริยสัจจ์.

สำหรับ สมุทยสังข์ คือ ตัณหา อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์นั้น ก็อย่างเดียวกัน คือจะ ต้องรู้ ว่าเหตุให้เกิดทุกข์นั้นเป็นอย่างไร, แล้วธรรมชาติของมัน ทำให้เกิด หน้าที่ อะไรแก่เรา, และ หน้าที่นั้น เราได้ทำเสร็จแล้วหรือยัง.

สำหรับ ทุกขนิโรธสังข์ ก็อย่างเดียวกันอีก ว่า ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ นั้น มีลักษณะ หรือมีความจริง หรือ มีวิธีการอย่างไร, อริยสังข์ข้อนี้ทำให้ เกิด หน้าที่ ขันแก่เราอย่างไร, และ หน้าที่นั้น เราได้ทำเสร็จไปแล้วอย่างไร.

และอริยสังข์ข้อสุดท้ายที่เรียกว่า มรรคสังข์ นั้น ก็คือว่า มรรคสังข์นั้น เป็นอย่างไร. และมรรคสังข์นั้นได้ ทำให้เกิดหน้าที่ ขันแก่เราอย่างไร, และเรา ได้ปฏิบัติหน้าที่นั้นแล้วอย่างไร.

ทำให้เห็นได้ว่า อริยสังข์ทั้ง ๔ ย่อมมีอาการ ๓ เสมอกัน รวมกันทั้งหมดแล้วจึงเป็น ๑๒ อาการ คือ ไตโนบทว่า ตปิปริวัฏฏี ทฺวาทสาการํ - มีปริวัฏฏี ๓ มีการ ๑๒ ดังนี้; ลูกล้อที่มีซี่ ๑๒ ซี่ มีความหมายอย่างนี้ และพระองค์ได้ ทรงประกาศให้เป็นไป.

คำว่า “ประกาศให้เป็นไป” นี้ หมายความว่า ทำให้แจ้งแก่สรรพสัตว์, และเมื่อสัตว์นั้น ๆ ธุแจ้งแล้วก็ตกเป็นคนของพระองค์ คือเป็นสาวกของพระองค์ เป็นผู้นับถือพระองค์ว่าเป็นพระศาสดา.

วันเช่นวันนี้ซึ่งเรียกว่า “วันเพ็ญอาสาฬหะ” เป็นวันที่คล้ายกันกับวันที่ ทรงประกาศธรรมจักร ที่บ่าอสิปตนมฤคทายวัน และ แก่ภิกษุทั้ง ๕ ที่เรียกว่า

ปัญจวคคีย์. วันเช่นวันนี้ได้เวียนมาถึงเป็นประจำปี ปีละวัน ๆ เราทำในใจถึงความ เป็นไปข้อนี้ เพื่อให้เกิดความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า^๕ นั้น, เพื่อให้เกิดความรู้สึกประทับใจ ในการที่เราจะต้องประพฤติปฏิบัติต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์^๕ นั้น ซึ่งเป็นเหมือนกับเจ้าหน้หนือศิระของเรา ด้วยการยังธรรมจักร ให้เป็นไป; ทำลายมิจฉาทิฏฐิในโลก^๕ นี้ คือในหัวใจของเรา ให้หัวใจของเรามี สัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นมา มีความเป็นพุทธะอยู่ในจิตใจนั้น เป็นอย่างเดียวกันกับ พระพุทธเจ้า กลายเป็นพระพุทธเจ้าไปดังนี้.

แล้วลองคิดดูเถิดว่า เราจะไม่เป็นหน้บุญคุณ, ไม่เป็นหน้พระเดช-พระคุณ, หรือเป็นหน้พระมหากรุณาธิคุณของพระองค์อย่างไรเล่า; เพราะว่ ข้อนี้พระพุทธรองค์ได้ทรงกระทำไป ด้วยอาศัยความเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง โดย บทว่า *हितสึ อนุกรมปิ ออุปาทาย - เป็นผู้แสวงหาซึ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ อาศัยความเอ็นดูเป็นที่ตั้งแล้ว จึงได้ทรงยังธรรมจักรนั้นให้เป็นไป.*

ถ้าเราจะเทียบกันดู กับการแผ่อำนาจหรือแผ่จักร ของพระจักรพรรดิ อย่างโลก ๆ แล้ว เราจะเห็นได้ว่าต่างกันอย่างยิ่ง คือพระจักรพรรดิในโลก^๕ นี้ ไม่ได้อาศัยความเมตตาหรือเอ็นดูอะไร; ที่แผ่อำนาจออกไปนั้น เพื่อจะเอาเขามา เป็นบ่าวเป็นทาส.

แต่ว่า *พระผู้มีพระภาคเจ้า^๕ ทรงอาศัยความเอ็นดูในสรรพสัตว์เป็นที่ตั้ง แล้วจึงทรงทำหน้าที่* เดินไปด้วยความยากลำบาก เพื่อจะไปสอนเขา, ไม่ใช่ว่าจะทำได้โดยสะดวกตาย, ยังต้องไปตั้งหน้าตั้งตาทรมาณเขา. ครังแรกเขาก็ไม่เชื่อ เขาก็โต้เถียงต่าง ๆ นานา. นั่นแหละคือส่วนที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ ที่มีอยู่ในจิตใจของ

คนเรา ไม่ว่าจะใครสักคนหนึ่งย่อมจะมีมิจฉาทิฎฐิ - ความเห็นผิด อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นประจำใจ คอยคัดค้านต่อพระธรรมคำสอนอยู่ไม่มากก็น้อย. แต่ว่า *อาศัย* อำนาจของธรรมจักรซึ่งพระพุทธองค์ทรงยังให้เป็นไป ด้วยอาศัยความเอ็นดู นั้นเอง มิจฉาทิฎฐิเหล่านั้นจึงได้พ่ายแพ้ไปโดยสิ้นเชิง.

ถ้าเราจะมองดูในจิตใจเรา คงจะเกิดเป็นปัญหาขึ้นบ้างว่า เราคนแรกที่เป็นมิจฉาทิฎฐินั้น มากลายเป็นเราคนหลัง คือเป็นสัมมาทิฎฐิไป ด้วยอำนาจแห่งธรรมจักรนั้น ก็เป็นที่น่าอัศจรรย์อยู่บางอย่าง คือว่าธรรมจักรนี้ได้เข้าไปกวาดล้างในจิตใจของคนทุกคน ให้หมดจากมิจฉาทิฎฐิ จนเรากล่าวว่ธรรมจักรนี้มีหน้าที่เชือดเฉือนมิจฉาทิฎฐิ ที่มีอยู่ในหัวใจของคน.

สิ่งที่เรียกว่า “โลก” ก็คือคน และแคบเข้าไปอีก ก็คือ หัวใจของคนนั่นเอง คือโลก. *ธรรมจักรของพระพุทธองค์* แผ่ไปในหัวใจของคนทุกคน; แต่เราเรียกว่าแผ่ไปในโลก. เราจึงเห็นลักษณะของอาการที่เรียกกันว่า ความน่าอัศจรรย์ของพระพุทธ ของพระธรรม ของพระสงฆ์ ที่เป็นไปได้ในลักษณะเช่นนี้เป็นอาการที่น่าอัศจรรย์เป็นอย่างยิ่ง, *เราจึงได้กล่าวคำสาธุการ สรรเสริญคุณ* ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น *กระทำประทักษิณเวียนรอบวัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นนิมิตเครื่องหมายของพระองค์* สำหรับจะได้ส่งใจไปยังพระพุทธองค์ ซึ่งยังทรงอยู่โดยพระคุณ ตลอดกาลนาน. นี้เรียกว่าเรากระทำอาสาฬหบูชา อย่างถูกต้องตามความหมายของพุทธบริษัทแล้ว.

....

ที่นี่ จะได้พิจารณากันต่อไปถึงหัวข้อที่ ๒ ที่ว่า ในหมุ่บัญญัติทั้ง ๕ นั้น ผู้ที่เป็นหัวหน้ามีชื่อว่า “อัญญาโกณฑัญญะ” ได้ฟังธรรมในขณะนั้นแล้ว เกิดธรรมจักขุ ที่เป็นวิริย คือปราศจากธุลี ที่เป็นวิตมล คือมีมลทินไปปราศแล้ว, หมายความว่า ดวงตานั้นเคยเต็มอยู่ด้วยธุลี เคยเต็มอยู่ด้วยมลทิน. เดียวนี้กลายเป็นดวงตาที่ไม่มีธุลี ไม่มีมลทิน จึงได้เห็นสิ่งสิ่งนี้โดยเฉพาะโดยประจักษ์ คือ ได้เกิดเห็นความจริงของสิ่งที่ปวงชนมาว่า *ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพทนต์นิโรธธมฺมํ* — *สิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทุกสิ่งมีความดับเป็นธรรมดา.*

ท่านทั้งหลายลองคิดดูในข้อที่ว่า ทำไมสิ่งที่เรียกว่าหัวใจของธรรมะ หรือธรรมจักขุ นี้ มีเพียงสั้น ๆ ๒-๓ คำ ว่า *สิ่งใดมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นมีความดับเป็นธรรมดา* ดังนี้เล่า? มันจะสั้นเกินไป สำหรับที่เราจะเข้าใจกันได้เสียแล้วกระมัง. ข้อนี้เป็นเพราะว่า ตามตัวพระบาลีหรือตามตัวหนังสือที่เหมาะสมที่สุด รัตกุมที่ที่สุด ที่จะกล่าวไว้เพียงเท่านั้น เพราะว่า เป็นเพียงความรู้สึกที่เกิดขึ้นในจิตใจในขณะนั้น สรุปคำพูดได้เพียงเท่านั้น แต่ว่าใจความหรือความหมายของถ้อยคำเพียงเท่านั้น ย่อมจะมีมากมายมหาศาล คือเห็นแจ่มแจ้งเป็นวงกว้างออกไป ในข้อที่เกี่ยวข้องกัน.

ข้อที่ว่า *สิ่งใดมีความเกิดเป็นธรรมดา ย่อมมีความดับเป็นธรรมดา* นั้น หมายความว่า เห็นความจริงของสิ่งนั้น *ว่าเป็นสิ่งที่ไร้ความหมาย* ที่ควรจะยึดมั่น ถือมั่นว่าตัวเราหรือว่าของเรา เป็นต้น. เพราะว่าบรรดาสิ่งทั้งหลายเท่าที่เกี่ยวข้องกันกับมนุษย์นี้ มีแต่สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา ทั้งนั้น ไม่ว่าจะป็นรูปธรรม หรือเป็นนามธรรม คือว่าไม่ว่าจะเป็นทางร่างกาย หรือทางจิตใจ ความคิดความนึก ล้วนแต่เรียกว่า เป็นสิ่งที่มีการเกิดขึ้นทั้งนั้น, แล้วก็เป็นอันว่า *ทุกสิ่งนั้นจะต้องมี*

ความคับเป็นธรรมดา; รู้ความจริงข้อนี้แล้ว จิตก็ไม่ติดพัน ไม่ยึดมั่นในสิ่งเหล่านี้.

ความหมายมีอย่างกว้างขวาง อย่างนี้ เป็นที่พอใจของผู้ได้เห็น ว่าเราไม่มีความทุกข์เพราะเหตุนี้ จึงได้ชอบใจในธรรมะของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จึงได้สมัครเป็นพระสาวก คือขอบวช แล้วก็ได้รับการบวชสมตามความมุ่งหมาย; ถ้าไม่มองเห็นว่ามีอะไรดี หรือมีอะไรเป็นประโยชน์แก่ตนแล้ว ย่อมจะไม่ชอบใจ และย่อมจะไม่ขอเป็นพระสาวกโดยการขอบวช ดังนี้ เป็นต้น.

ความหมายอันลึกซึ้งอยู่ตรงที่มองเห็นคุณสมบัติ หรือ คุณค่าของพระธรรม นั้น ว่าตรงกับความประสงค์ของเรา คือ **ดับทุกข์ได้จริง**. เราแต่ละคนล้วนแต่แสวงหาความดับทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น แต่ก็คว่ำไม่พบ, หรือจะได้พบอะไรมาบ้าง ก็ไม่ทนต่อการพิสูจน์, ในที่สุดเราก็ไม่ชอบใจ เราก็อ้างเสีย. เดียวนี้ธรรมะของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เอาชนะเราได้ เหมือนกับว่าเป็นสิ่งที่มิอำนาจ; เรายินดีรับเอา ประกาศตนเป็นสาวก จนถึงกับขอบวช ดังนี้ เป็นต้น. สำหรับพระอัญญาโกณฑัญญะนั้น ถือกันว่าเป็นพระสาวกโดยสมบูรณ์องค์แรก คือเป็นอริยสาวกองค์แรก เพราะเห็นธรรมะนั้น จึงถือว่า เป็น อริยสาวกองค์แรก ของโลก หรือของพระพุทธศาสนา.

ในขณะที่นั้นเอง ได้ถือว่า **สังขรัตนะได้เกิดขึ้น** คือมีผู้ชอบใจในธรรมของพระองค์ เกิดเป็นพระสาวกขึ้นมา; และเมื่อพระพุทธองค์ได้ทรงชี้แจงต่อไปอีกจนคนที่เหลืออีก ๔ คน มีดวงตาเห็นธรรมอย่างเดียวกัน ขอบวชอย่างเดียวกัน, สิ่งที่เราเรียกว่า **สังขรัตนะ** ก็สมบูรณ์ขึ้นในที่นั้น ในโอกาสนั้น.

สำหรับ **พุทธรัตนะ** เล็งถึง **พระพุทธเจ้า**, สำหรับ **ธรรมรัตนะ** เล็งถึง **คำสอนของพระองค์ คือธรรมจักร**, สำหรับ **สังฆรัตนะ** เล็งถึง **หมู่คนที่ได้เข้าถึงธรรมะนั้น**, เลยครบถ้วนถึง ๓ **รัตนะ** คือ **ผู้พูด สิ่งที่พูด และ ผู้ที่เข้าใจในสิ่งที่พูด**. เมื่อสิ่งทั้ง ๓ ครบถ้วนบริบูรณ์ดังนี้แล้ว ก็เรียกว่า การเผยแผ่ธรรมอันเป็นเครื่องดับทุกข์นั้นสมบูรณ์; เราเรียกว่าสิ่งที่มีประโยชน์ที่สุดแก่มนุษย์เรา ได้เกิดขึ้นแล้ว ได้มีขึ้นแล้ว ได้สมบูรณ์แล้วในโลกนี้ : คือมี **ทางพระพุทธเจ้า** เป็นผู้พูด, มี **ทางพระธรรม** ซึ่งเป็นสิ่งสำหรับพูด สำหรับสอน และให้ปฏิบัติตาม, แล้วก็มี **พระสงฆ์** คือผู้เข้าใจและปฏิบัติตาม, ได้ชื่อว่าโลกนี้มีทั้ง ๓ สิ่ง, โลกนี้มีธรรมะเป็นที่พึ่ง โดยสมบูรณ์แล้ว.

พระพุทธองค์ได้ประสบชัยชนะในขั้นนี้แล้ว เรียกว่า **พระองค์ทรงชนะสิ่งที่มนุษย์เราเรียกว่ามาร**. สิ่งที่เราเรียกว่ามาร หรือพญามาร นั้น มีอยู่ในโลก คือในหัวใจของคนทุกคน; เดียวนี้พระพุทธองค์ได้ทรงชนะพญามารนั้นแล้ว, ปราบปรามพญามารนั้นให้หมดไปได้ เป็นโอกาสแรก และในลักษณะที่มั่นคง เรียกว่า ทรงประกาศธรรมจักรได้สำเร็จ เป็น **ปวัตตคติ อปปวัตตคติ** คือ **พระองค์ทรงยังธรรมจักรให้เป็นไป ในลักษณะที่ไม่มีผู้ใดอาจจะตัดให้ถอยกลับได้** เพราะความที่ธรรมะนั้น มีคุณสมบัติครบถ้วนบริบูรณ์จริง ๆ.

การที่เรามาระลึกนึกได้อย่างนี้ แล้วมีจิตใจเฝ้ามองไปด้วยคุณของพระธรรม และยกเครื่องสักการะขึ้นบูชา หรือว่าเดินเวียนประทักษิณ ๓ รอบก็ตาม; **ถ้าจิตใจของเราดำเนินในพระคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์** อย่างนี้ **จริง ๆ** แล้วเราก็นึกว่า **ทำอาสาฬหบูชา** ครบถ้วนแล้ว โดยไม่มีข้อบกพร่องแม้แต่ประการใด. ถ้าเราทำได้จริง ตามถ้อยคำที่เรากล่าว ว่าเรามีร่างกายของเรา เป็นเหมือนกับ

ภาษาสำหรับใส่เครื่องสักการะนั้น ก็ย่อมหมายความว่า เราอุทิศชีวิตจิตใจทั้งหมดของเรา เป็นเครื่องสักการะบูชา แต่พระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ; ยังมีค่าไม่ถึงกับเครื่องสักการะด้วยซ้ำไป คือเป็นเพียงภาษาสำหรับใส่เครื่องสักการะเท่านั้นเอง.

เราสำนึกในคุณของพระพุทธเจ้าตามที่เป็นจริงอย่างไร ? ข้อนี้หมายความว่า บางคนอาจจะไม่มีก็ได้, ไม่มีความรู้สึกเช่นนั้นก็ได้อีก เพราะเขาไม่รู้คุณของพระพุทธเจ้าตามที่เป็นจริงอย่างไร. เขามีแต่การกล่าว หรือ การพูดเพ้อ ๆ ไปตามที่มีผู้นำให้กล่าวให้พูด อย่างนี้ไม่เรียกว่าระลึกอยู่ ถึงคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าตามที่เป็นจริงอย่างไร แล้วทำประทักษิณ.

เราอาจจะกล่าวได้ว่า คนเป็นอันมาก ที่ทำอาสาฬหบูชา หรือมาฆบูชา หรือวิสาขบูชา ก็ตาม ไม่ได้ระลึกถึงคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้า ตามที่เป็นจริงอย่างไรอยู่ในจิตใจ แล้วทำประทักษิณ ; เพราะว่าเป็นการยากที่เขาจะทำได้ เพราะเขาไม่รู้ไม่เข้าใจ ซึ่งพระคุณของพระพุทธเจ้า ตามที่เป็นจริงอย่างไร. ถึงเขาจะสวดร้อง *ท่องบ่นพระพุทธานุคุณ มีอติปิ โส ภควา* เป็นต้น อยู่สักเท่าไร เขาก็ร้องไปอย่างนกแก้วนกขุนทอง เพราะว่าเขาไม่รู้จักตัวความทุกข์, ตัวเหตุให้เกิดทุกข์, ตัวสภาพที่เป็นความดับทุกข์, และวิธีปฏิบัติ คือเขาไม่เคยได้รับความสงบสุข อันเนื่องมาจากการเอาชนะกิเลสได้, ไม่เคยได้รับความสงบเยือกเย็น เพราะว่าละความยึดมั่นถือมั่น ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ได้.

เขาไม่เคยสงบรำงับ จากความรู้สึกว่าตัวกูว่ของกู เขา *เต็มอยู่ด้วย* ความรู้สึกว่าตัวกูว่ของกู เป็นอุปาทานอยู่เสมอตั้งนั้นแล้ว ย่อมไม่มีเวลา ไม่มี

โอกาส ไม่มีหนทาง ที่จะชิมชาในพระคณของพระธรรมตามที่เป็นจริงอย่างไร, **ไม่มีโอกาสที่จะชิมทราบในพระคณของพระพุทธรเจ้า** ตามที่เป็นจริงอย่างไร เพราะเหตุนั้น; เพราะเหตุว่าพระธรรมไม่ได้แอบย้อมจิตใจของเขา, เขาไม่ได้ดื่มรสของพระธรรม. เขาจึงไม่รู้คณของพระพุทธรเจ้าตามที่เป็นจริงอย่างไร; เขาจึงเวียนประทักษิณไป ตามสัจว่าเขายากจะเวียน เพราะว่ามี การชักชวนให้กระทำ และสรรเสริญกันว่า เป็นการกระทำที่ดีที่สุดสำหรับการบูชา.

นี่แหละเราจะเห็นได้ว่า ความไม่ก้าวหน้าในทางธรรมของพุทธบริษัทเรา มีอยู่ในลักษณะอย่างนี้ และ การกระทำซ้ำ ๆ ซาก ๆ โดยไม่รู้ความหมายนั้นเอง **ยังเป็นเครื่องปกปิด หรือ เป็นการขุดหลุมฝังเราให้ติดแน่นอยู่ที่นั่นยิ่งขึ้น.** การกระทำซ้ำ ๆ ซาก ๆ นั้นจึงไม่มีผลดีเกิดขึ้น, และมีแต่จะเป็นผลร้ายยิ่งขึ้นไปอีก เพราะว่ายิ่งโง่งมทุกปี.

อย่าได้เข้าใจว่ามันจะโง่งเท่ากันทุกปี; มันคงจะโง่งมากกว่าปีที่แล้วมา และโง่งมากกว่าปีที่แล้วมา จนกลายเป็นนิสัยสันดาน เป็นความเคยชินไปเพราะเหตุนี้. **นี่คือความไม่ก้าวหน้าของพุทธบริษัท** เรา เพราะเราได้สร้างระเบียบพิธีอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ขึ้นเป็นเครื่องห่อหุ้มเรา เหมือนกับเรา **ขักไยพันตัวเรา** จนหนาเตอะตะไปหมด **มองไม่เห็นแสงสว่างเลย.** เราควรจะสะสางความจริงข้อนี้ ด้วยกันทุกคน ให้มากยิ่งขึ้นทุกปี.

ก่อนแต่ที่จะทำการบูชา อาสาฬหบูชาเป็นต้นนี้ เราควรจะ **ปรับปรุงความเข้าใจกันเสียก่อน** เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วเมื่อตอนเที่ยงวันวันนั้น ว่าเราทำเพื่ออย่างไร, เพื่ออะไร, ว่าสิ่งนี้คืออะไร, มาจากอะไร, เพื่อประโยชน์อันใด, และโดยวิธีใด, ซึ่งเรียกว่าเป็นหลักอันใหญ่ ของอริยสัจทั้ง ๔ ประการ.

ให้เรา มองเห็นคุณของพระธรรม หรือธรรมจักรนั้นเสียก่อน เราจึงจะบูชาสิ่งนั้นได้ด้วยจิตใจจริงๆ ; เมื่อจิตใจของเราเข้าถึงธรรมะแล้ว เราจะเดินประทัภษณ หรือไม่เดินประทัภษณ ก็เป็นการบูชาในทางจิตใจถึงที่สุดแล้ว. แต่เดี๋ยวนี้เราอยากจะ แสดงออกทางร่างกาย ด้วย เราจึงได้ เดิน ๓ รอบ, และเราอยากจะ แสดงออกทางวาจา ด้วย เราจึงได้ กล่าวพระพุทธรคุณ มีบทว่า อติปิ โสภควา เป็นต้น.

อย่างนี้จะเห็นได้ว่า เป็นการซึบทราบในพระคุณของพระธรรม หรือของพระพุทธรเจ้าทั่วไปหมด แสดงออกทางกายทั้งทางวาจา เรียกว่าเป็นการทำอาสาฬหบูชาเป็นอย่างยิ่งแล้ว. เพราะฉะนั้น เวลาที่ยังเหลือแห่งคิณคิณนี้ ท่านผู้ใดจะไปนั่งระลึกนึกถึงพระคุณของพระองค์ ให้แจ่มแจ้งให้ยิ่งขึ้นไป ก็จะเป็นการดี; เพราะว่าเป็นโอกาสเพียงวันเดี๋ยวนี้ ที่เราถือหรือสมมติกันว่าเป็นวันพิเศษ เราก็คควรจะทำให้เป็นพิเศษ ให้สมกับที่เราสมมติว่าเป็นวันพิเศษ. เราอย่าได้สมมติเฉยๆ อย่าได้สมมติแต่ปาก; เมื่อเราสมมติว่าเป็นวันพิเศษ เราก็คต้องทำใจให้เป็นพิเศษ ให้สุดความสามารถของเรา : เราจะพูดกัน เราจะปรึกษาหารือกันแต่เรื่องนี้ คือเรื่องพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ซึ่งมีอุปมาเหมือนกับการเผยแผ่ธรรมจักร, ทำลายล้างมิจจาทิฏฐิในโลก, แล้วเราทั้งหลายเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์อันนั้น.

ในที่สุด เราก็คได้กล่าวคำบูชาว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ดั่งพวกข้าพเจ้าทั้งหลายขอโอกาส. ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้เสด็จปรินิพพานนานดีแล้ว แต่ยังทรงปรากฏอยู่โดยพระคุณทั้งหลาย”, ตามที่สัตว์รื้ออยู่อย่างไร ในฐานะเป็นอติदारมณ; คือว่าเราระลึกนึกถึงพระพุทธรองค์ ที่เสด็จปรินิพพานนานดีแล้วนั้น

ในฐานะเป็นอดีตารมณฺ์ ว่าอย่างน้อยก็เป็นเวลาที่ล่วงมาถึง ๒,๐๐๐ กว่าปี. แต่เราก็เอามาระลึกนึก เหมือนกะว่าเป็นเรื่องใหม่ ๆ เดียวกัน หนึ่ง เวลานี้ ปรากฏอยู่แก่จิตใจของเรา พระคุณนั่นเอง คือองค์พระผู้มพระภาคเจ้า ที่ยังทรงพระชนม์อยู่.

พระคุณนั้นก็ไม่มีอะไรมากไปกว่า *พระธรรม* ที่เป็นหลัก ก็คือเรื่อง *อริยสัจจ์*, ที่เป็น*ตัวการปฏิบัติ* ก็คือ *อัญญํคิกมรรค*, ที่เป็น*ตัวปฏิเวธ* ก็คือ *ความสะอาด สว่าง และ สงบ* ที่เราได้รับอยู่ในจิตใจ คือแบ่งเป็นชั้น ๆ ว่าเป็นพระโสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี หรือพระอรหันต์ แล้วแต่ว่าจะสะอาด สว่าง สงบ ได้มากน้อยเพียงไร.

เมื่อเรามาระลึกนึกอยู่ดังนี้ เรื่องก็จะกลายเป็นว่า *พระผู้มพระภาคเจ้า* นั้น *ยังทรงมีชีวิตอยู่ในที่ทั่วไป* ในที่ทุกหนทุกแห่ง ที่มีผู้ระลึกนึกด้วยความรู้โดย *ประจักษ์*, ว่าธรรมะนั้นเป็นอย่างไร, คือเรื่องความดับทุกข์นั้นเป็นอย่างไร, และมีผู้ประพฤติปฏิบัติเพื่อดับความทุกข์นั้น อยู่ตลอดเวลา. ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่า *พระพุทธเจ้าจะปรากฏแก่เรา* ก็ต่อเมื่อเรานึกคิดถูกทางหรือถูกวิธีเท่านั้นเอง. เรามีการระลึกนึกคิดถูกทางหรือถูกวิธีขึ้นมาเมื่อไร พระพุทธเจ้าก็มีขึ้นมาสำหรับเราเมื่อนั้น; แล้วเราก็บูชาพระองค์ ด้วยเครื่องสักการะทั้งหลายเหล่านั้น มีดอกไม้ รูป เทียน เป็นต้น, หรือว่าด้วยการเวียนประทักษิณ เป็นต้น, หนึ่งเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข เกื้อกูลแก่เราทั้งหลายตลอดกาลนาน.

คนเป็นอันมากเข้าใจคำนิพิต เข้าใจว่าประโยชน์เกื้อกูลนั้นเป็นเรื่องสวย เป็นเรื่องรวย เป็นเรื่องสนุกสนาน เอร็ดอรร้อย ตามที่ตัวต้องการ; แต่ตาม

ความหมายของพระบาลีนั้น *ความสุข และ ประโยชน์เกื้อกูล* หมายถึงเรื่องความ *ดับทุกข์* ที่เหลือวิสัยของคนธรรมดา ของบุดูชนคนธรรมดา บุดูชนคนธรรมดา จะมีปัญญา มีความรู้ความสามารถอย่างไร ก็ไม่สามารถจะดับความทุกข์อันนั้นได้; จะดับความทุกข์ได้ก็เป็นความทุกข์ต่ำๆเตี้ยๆ เป็นความทุกข์ของคนธรรมดานั่นเอง คือมีปัญญาเพียงทำมาหากินได้, รักษาโรคภัยไข้เจ็บได้ ซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องของคนธรรมดา.

คนเหล่านั้นไม่มีปัญญา ที่จะดับความทุกข์อันแท้จริง ที่เกิดขึ้นจากกิเลสตัณหา; ดังนั้น เราควรจะกล่าวว่า *วิชาความรู้ที่เขามียุ่กันนั้น มิได้เป็นประโยชน์สุขเกื้อกูลแก่เขาเลย.* สิ่งที่จะเป็นประโยชน์เป็นความสุขเกื้อกูลแก่เขานั้น คือความดับทุกข์ ซึ่งเกิดมาจากกิเลสตัณหา.

เพราะฉะนั้น เขา *ควรจะได้รับความรู้อันใหม่* ซึ่งเป็นความรู้ที่แท้จริง ที่จะดับความทุกข์อันเกิดมาจากกิเลสตัณหาได้ จึงจะเรียกได้ว่า เขาได้รับประโยชน์เกื้อกูลตลอดกาลนาน จากพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น คือได้รับความรู้ความเข้าใจในเรื่องของพระธรรม; เช่นเรื่องอริยสัจจ์ทั้ง ๔, แล้วเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติพระธรรมนั้น ตามแนวของมรรคมืองค์ ๘ ประการ, แล้วก็ได้รับผลเป็นประโยชน์เกื้อกูลเป็นความสุขเกื้อกูล ซึ่งเรียกกันว่ามรรค ผล : จะเป็นชั้นพระโสดา สกิทาคา อนาคา อรหันต์ อย่งไรนั้นไม่สำคัญ แล้วแต่จะเรียก, สำคัญอยู่ที่ว่า ดับทุกข์ได้จริง. *ภาวะแห่งความดับทุกข์ได้จริงนั้นได้ปรากฏขึ้นแล้ว* นี้แหละคือประโยชน์เกื้อกูลแก่เราทั้งหลายตลอดกาลนาน.

เดี๋ยวนี้พวกเราชินปากชินหู กันแต่ในธรรมที่มีความหมายไปในเรื่องทางวัตถุ เมื่อได้ยินคำว่า “ความสุข หรือประโยชน์เกื้อกูล” ก็เพ่งเล็งไปแต่ใน

เรื่องทางวัตถุ : เป็นเรื่องสวย เรื่องรวย เรื่องสนุกสนานเพลิดเพลิน เป็นต้นด้วยกันทั้งนั้น; มุ่งหมายสิ่งที่เป็นเหยื่อแห่งตัวกู—ของกู อีกต่อไปตามเคย, ไม่ได้หมายถึง สิ่งที่จะเป็นเครื่องทำลายล้างตัวกู—ของกู แต่ประการใด; เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่า ตัวกูหรือของกูนั้นแหละ เป็นผู้ต้องการประโยชน์เกื้อกูลในที่นั้นมันจึงไม่ต้องการที่จะไปทำลายตัวมันเอง.

เราจะต้องมีปัญญาของพระพุทธเจ้า คือมีพระพุทธเจ้านั้นแหละ มาเป็นตัวเรา คือเต็มอยู่ในจิตใจ รู้ว่าอะไรเป็นอย่างไร; ภาวะแห่งความรู้ชั้นนี้เรียกว่าพระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าจึงเต็มอยู่ในจิตใจของเรา, มีความรู้ชนิดที่ทำลายความรู้สึกที่เป็นตัวกู—ของกูนั้น ออกไปหมดสิ้นไม่มีเหลือ นั้นแหละคือประโยชน์เกื้อกูลที่แท้จริงในที่นี้.

เพราะฉะนั้น หวังว่าท่านทั้งหลายทุกคน เมื่อได้สวดร้องท่องบ่นเอง หรือเมื่อได้ยินผู้อื่นสวดร้องท่องบ่นว่า *อมหากิ ทิฆรตติ หิตาย สุขาย* ดังนี้แล้ว ขอได้เข้าใจเสียใหม่ว่า หมายถึงสิ่งที่จะดับทุกข์ได้จริง จึงจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลจริง. อย่าให้เป็นเพียงเรื่องบุญเรื่องกุศล ที่จะนำไปสู่สวรรค์เป็นต้น; นั้นมันยังน้อยเกินไป ไม่สมควรที่จะเอามาใช้เป็นเครื่องบูชาคุณ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งมีอยู่อย่างมหาศาล. และเราก็จะลดตัวเราเอง ลงไปเป็นบุคคลที่เสมอกันกับพวกสาวกของเดิรติยเหล่าอื่น ซึ่งมีอยู่มากมายหลายลัทธิหลายศาสนา ในโลกนี้ ซึ่งล้วนแต่ต้องการ *หิตาย สุขาย* ในขั้นต่ำๆ เต็มๆ; เหมือนเด็กอมมือ หรือเหมือนเด็กที่ยังชอบกินน้ำตาล ลูกกวาด อย่างนี้ อยู่ทั่วไปในโลกนี้.

นี่เรียกว่าเราได้ทำให้สิ่งที่สูงสุดประเสริฐสุด คือธรรมจักรของพระองค์นั้น กลายเป็นของที่ไร้ความหมาย เป็นของสำหรับเด็กเล่นไปเสีย, ไม่สมควรเลย ที่จะประกาศตน ว่าเป็นผู้นับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, แล้วอุตส่าห์มาทำอาสาฬหบูชาด้วยความลำบาก ในโอกาสเช่นนี้เป็นต้น. ถ้าเรานึกได้อย่างนี้ และพยายามกระทำให้ได้อย่างนี้ เราก็คงจะไม่ย่อท้ออยู่ที่นี้ เหมือนกับที่เคยย่อมาแล้วทุก ๆ ปี. เราคงจะก้าวหน้าไปได้ตามลำดับ ๆ และในเวลาอันไม่นานเลย, เราจะได้รับประโยชน์จากความเป็นพุทธบริษัทของเรา, เราก็คงจะทำอาสาฬหบูชา หรือการบูชาอย่างอื่น ๆ ได้ เต็มตามความหมาย. เราทำการบูชาในวันอาสาฬหะ หรือในวันมาฆะ หรือวิสาขะ หรือในโอกาสไหนก็ตาม อย่าได้หลงไปว่ามันต่างกัน.

ท่านลองสอบสวนตัวเองดูให้ดี ๆ ว่า ความรู้ที่มีอยู่ในขณะนี้ เห็นว่าการบูชาที่มีชื่อต่าง ๆ กันนี้ มันต่างกันอย่างไรจริงหรือเปล่า? เช่นว่าอาสาฬหบูชา ย่อมต่างจากมาฆบูชา หรือมาฆบูชาย่อมต่างจากวิสาขบูชา อย่างนี้เป็นต้น. *ถ้ายังรู้สึกว่ามันต่างกัน แล้ว ก็ให้เข้าใจเถิดว่า คนนั้นยังมีความรู้เพียงที่เปลือก เพียงแค่เปลือก ไม่ได้รู้ถึงสิ่งซึ่งเป็นหัวใจข้างใน* จึงเห็นเป็นของแตกต่างกันไป ว่าอาสาฬหบูชาอย่างหนึ่ง, วิสาขบูชาอย่างหนึ่ง มาฆบูชาอย่างหนึ่ง ไปตามชื่อของเดือน ซึ่งเรียกต่าง ๆ กัน.

ถ้าเขาเข้าใจเรื่องธรรมะของพระพุทธเจ้า และรู้จักพระพุทธองค์โดยพระคุณ ตามที่เป็นจริงอย่างไรแล้ว *เรื่องก็จะเป็นเรื่องเดียวกันหมด* ไม่ว่าจะบูชาที่ไหน, คราวไหน, เมื่อไร กลายเป็นการบูชาอย่างเดียวกันหมด คือบูชาพระพุทธองค์, หรือบูชาพระธรรมของพระองค์, หรือแม้แต่จะบูชาพระสงฆ์ ซึ่งเป็นสาวกของพระองค์ ก็มี ความหมายเหมือนกันหมด.

ความหมายของอาสาฬหบูชา^{นี้}ก็อยู่ที่^๑ธรรมเนียม ที่เรียกว่า ธรรมเนียม^๒นั้น^๓ ^๔ดับทุกข์ได้, ความหมายของ^๕วิสาขบูชา^๖ก็อยู่ที่^๗ธรรมเนียม^๘พระพุทธองค์^๙ตรัส^{๑๐}นั้น^{๑๑} ^{๑๒}ดับ^{๑๓}ทุกข์^{๑๔}ได้, หรือว่า^{๑๕}มาฆบูชา^{๑๖} เรา^{๑๗}บูชา^{๑๘}พระอรหันต์^{๑๙} กัน^{๒๐}เป็นการ^{๒๑}ใหญ่^{๒๒} แต่^{๒๓}แล้วก็^{๒๔}ไม่^{๒๕}พ้น^{๒๖}ไป^{๒๗}จาก^{๒๘}ธรรมเนียม^{๒๙}ที่มี^{๓๐}อยู่ใน^{๓๑}หัวใจ^{๓๒}ของท่าน^{๓๓} ซึ่ง^{๓๔}เป็น^{๓๕}ความ^{๓๖}ดับ^{๓๗}ทุกข์^{๓๘}ได้. ^{๓๙}นี่^{๔๐}แหละ^{๔๑}อะไร^{๔๒} ๆ^{๔๓} ^{๔๔}ย่อม^{๔๕}ไป^{๔๖}รวม^{๔๗}อยู่^{๔๘}ที่^{๔๙}ความ^{๕๐}ดับ^{๕๑}ทุกข์^{๕๒}ได้^{๕๓} จึง^{๕๔}จะเป็น^{๕๕}ความ^{๕๖}หมาย^{๕๗}ของ^{๕๘}ธรรมเนียม^{๕๙}นั้น^{๖๐}มา. ^{๖๑}ถ้า^{๖๒}ธรรมเนียม^{๖๓}นี้^{๖๔}ดับ^{๖๕}ทุกข์^{๖๖}ไม่^{๖๗}ได้^{๖๘} หรือ^{๖๙}ยัง^{๗๐}ไม่^{๗๑}ได้^{๗๒}ดับ^{๗๓}ทุกข์^{๗๔} ก็^{๗๕}ยัง^{๗๖}ไม่^{๗๗}มี^{๗๘}ประโยชน์^{๗๙}อะไร^{๘๐}, แล้ว^{๘๑}เราก็^{๘๒}บูชา^{๘๓}กัน^{๘๔}นั้น^{๘๕}แต่^{๘๖}ปาก^{๘๗}ไป^{๘๘}ตาม^{๘๙}เดิม^{๙๐} เพราะ^{๙๑}หัวใจ^{๙๒}ไม่^{๙๓}ได้^{๙๔}มี^{๙๕}ความ^{๙๖}พอใจ^{๙๗} ไม่^{๙๘}ได้^{๙๙}มี^{๑๐๐}ความ^{๑๐๑}ชอบ^{๑๐๒}ใจ^{๑๐๓} อย่าง^{๑๐๔}แท้จริง.

หวัง^๑ว่าจะ^๒ได้^๓ปรับปรุง^๔ความรู้^๕ ความ^๖เข้าใจ^๗ ใน^๘ข้อ^๙นี้^{๑๐}กัน^{๑๑}เสีย^{๑๒}ใหม่^{๑๓} ให้^{๑๔}ยิ่ง^{๑๕}ขึ้น^{๑๖}ทุก^{๑๗} ๆ^{๑๘} ปี^{๑๙} ให้^{๒๐}เป็น^{๒๑}การ^{๒๒}บูชา^{๒๓}ที่^{๒๔}สูง^{๒๕}ขึ้น^{๒๖}ทุก^{๒๗} ๆ^{๒๘} ปี^{๒๙}. ^{๓๐}อย่า^{๓๑}ให้^{๓๒}ทำ^{๓๓}อาสา^{๓๔}ฬหบูชา^{๓๕}ช้า^{๓๖}ช้า^{๓๗}กั^{๓๘}อยู่^{๓๙}อย่าง^{๔๐}นั้น^{๔๑}, ^{๔๒}อย่า^{๔๓}ให้^{๔๔}ทำ^{๔๕}มา^{๔๖}ฆบูชา^{๔๗}หรือ^{๔๘}วิสา^{๔๙}ขบูชา^{๕๐}ช้า^{๕๑}ช้า^{๕๒}กั^{๕๓}อยู่^{๕๔}อย่าง^{๕๕}นั้น^{๕๖}, ^{๕๗}จะ^{๕๘}เป็น^{๕๙}การ^{๖๐}ทำลาย^{๖๑}พระ^{๖๒}พุทธ^{๖๓}ศาสนา^{๖๔}ไป^{๖๕} ด้วย^{๖๖}การ^{๖๗}ขุด^{๖๘}หลุม^{๖๙}ฝัง^{๗๐}ให้^{๗๑}ลึก^{๗๒}ยิ่ง^{๗๓}ขึ้น^{๗๔}ทุก^{๗๕}กั^{๗๖}. ^{๗๗}ใน^{๗๘}ที่^{๗๙}สุด^{๘๐}ก็^{๘๑}จะ^{๘๒}เอา^{๘๓}ไว้^{๘๔}ไม่^{๘๕}ได้^{๘๖} สำหรับ^{๘๗}จะ^{๘๘}เป็น^{๘๙}ที่^{๙๐}พึ่ง^{๙๑}แก้^{๙๒}ตน^{๙๓}; ^{๙๔}ได้^{๙๕}พ่าย^{๙๖}แพ้^{๙๗}แก้^{๙๘}ความ^{๙๙}เจริญ^{๑๐๐} หรือ^{๑๐๑}ว่า^{๑๐๒}ความ^{๑๐๓}สข^{๑๐๔}อย่าง^{๑๐๕}ที่^{๑๐๖}คน^{๑๐๗}ใน^{๑๐๘}โลก^{๑๐๙}สมัย^{๑๑๐}นี้^{๑๑๑} เขา^{๑๑๒}ลุ่ม^{๑๑๓}หลง^{๑๑๔}กัน^{๑๑๕}เสีย^{๑๑๖}แล้ว^{๑๑๗}. ^{๑๑๘}นั่น^{๑๑๙}แหละ^{๑๒๐}คือ^{๑๒๑}ความ^{๑๒๒}อวสาน^{๑๒๓}ที่^{๑๒๔}สิ้นสุด^{๑๒๕}ของ^{๑๒๖}สิ่ง^{๑๒๗}ที่^{๑๒๘}เรีย^{๑๒๙}กว่า^{๑๓๐}พระ^{๑๓๑}พุทธ^{๑๓๒}ศาสนา^{๑๓๓} คือ^{๑๓๔}เป็น^{๑๓๕}พุทธ^{๑๓๖}บริษัท^{๑๓๗}กัน^{๑๓๘}แต่^{๑๓๙}ปาก^{๑๔๐}; ^{๑๔๑}ส่วน^{๑๔๒}จิตใจ^{๑๔๓}นั้น^{๑๔๔}บูชา^{๑๔๕}ความ^{๑๔๖}สุข^{๑๔๗}ทาง^{๑๔๘}เนื้อ^{๑๔๙}ทาง^{๑๕๐}หนัง^{๑๕๑} เหมือน^{๑๕๒}กับ^{๑๕๓}ที่^{๑๕๔}คน^{๑๕๕}สมัย^{๑๕๖}นี้^{๑๕๗}แทบ^{๑๕๘}ทั่ว^{๑๕๙}ทั้ง^{๑๖๐}โลก^{๑๖๑}เขา^{๑๖๒}กำลัง^{๑๖๓}บูชา^{๑๖๔}กัน^{๑๖๕}.

ถ้า^๑อย่างไร^๒ เรา^๓ทำ^๔อาสา^๕ฬหบูชา^๖ใน^๗วันนี้^๘ ก็^๙ขอ^{๑๐}ให้^{๑๑}เป็น^{๑๒}เรื่อง^{๑๓}เหน็บ^{๑๔}ยรัง^{๑๕}กลับ^{๑๖}มา^{๑๗}, ^{๑๘}มี^{๑๙}สติ^{๒๐}สัม^{๒๑}ปชัญญะ^{๒๒}กลับ^{๒๓}มา^{๒๔}, ^{๒๕}มี^{๒๖}การ^{๒๗}กระทำ^{๒๘}ที่^{๒๙}ชัก^{๓๐}ฟอก^{๓๑}ความ^{๓๒}ผิด^{๓๓}พลาด^{๓๔}ต่าง^{๓๕} ๆ^{๓๖} ให้^{๓๗}สูญ^{๓๘}สิ้น^{๓๙}ไป^{๔๐}; ^{๔๑}ถือ^{๔๒}เอา^{๔๓}สภาพ^{๔๔}เช่น^{๔๕}เดียวกับ^{๔๖}ที่มี^{๔๗}อยู่^{๔๘} ใน^{๔๙}วันที่^{๕๐}พระ^{๕๑}พุทธ^{๕๒}เจ้า^{๕๓}ตรัส^{๕๔}รู้^{๕๕} ใน^{๕๖}วันที่^{๕๗}พระ^{๕๘}พุทธ^{๕๙}เจ้า^{๖๐}ทรง^{๖๑}แสดง^{๖๒}ธรรม^{๖๓}จักร^{๖๔} หรือ^{๖๕}ว่า^{๖๖}พระ^{๖๗}อรหันต์^{๖๘}ประชุม^{๖๙}กัน^{๗๐} เพื่อ^{๗๑}ประกาศ^{๗๒}หัวใจ^{๗๓}ของ^{๗๔}พระ^{๗๕}พุทธ^{๗๖}ศาสนานี้^{๗๗} ให้^{๗๘}ได้^{๗๙}แจ้ง^{๘๐}ทุก^{๘๑} ๆ^{๘๒} คราว^{๘๓}ที่^{๘๔}เรา^{๘๕}กระทำ^{๘๖}; ^{๘๗}ให้^{๘๘}เป็น^{๘๙}เหมือน

กับบ้อมค่ายที่มั่นคงแข็งแรง จะตั้งอยู่ในโลกนี้ เพื่อเป็นที่พึ่งของโลกตลอดกาลนาน.

นั่นคือประโยชน์สุข หรือความเกื้อกูลแก่สัตว์โลกทั้งหลายตลอดกาลนาน สมกับที่เราอธิษฐาน เป็นคำสุดท้ายของการกล่าวคำบูชา ไม่ว่าจะเป็นการบูชา หรือการถวายไทยธรรมเครื่องสักการะชนิดไหน คราวไร เราจบลงด้วยการอธิษฐานใจ ว่าเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เราทั้งหลายตลอดกาลนาน ไม่มีที่สิ้นสุด อันนั้นเถิด เราจะได้ชื่อว่าได้ทำสิ่งที่ดีที่สุดในที่ที่เราควรจะทำ เป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่สรรพสัตว์ ตลอดกาลนานจริงๆ.

หวังว่าท่านทั้งหลาย จะได้นำข้อความนี้ไปคิดไปนึกไปพิจารณา แล้วปรับปรุง พวกเราตนเอง ให้มีความก้าวหน้าไปตามทางของพระศาสนา ของสมเด็จพระบรมศาสดา ซึ่งเป็นที่พึ่งของเราทั้งหลาย ให้สมกับที่ว่าเรานับถือพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นสรณะ, และเรามีพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นพระศาสดาของเรา, และเราชอบใจพระธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น, อย่างแท้จริงจงทุกประการเถิด.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เอิ๊ ก็มีด้วยประการฉะนี้.

อาสาฬหบูชาเทศนา - ๑๒ -

๑/๒๕๐๘ ณ ศาลาโรงธรรม (กัณฑ์เช้า)

ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีมะเส็ง, วันที่ ๑๓ กรกฎาคม ๒๕๐๘

นानาธัมมุปมกถา.

[อุปัชฌายาของธรรมนานาประการ.]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

อิทานิ ปณฺณรสีทิวเส สนฺนิปตฺติตาย พุทฺธปริสาย กาจิ ธมฺมิกถา กถิตเต :

ธมฺโม ทิ อีสํ ฐโช ธมฺโม รหฺโท อทุกทโม

ธมฺมํ สุจฺริตํ จเร อหิสฺสา ปรมฺโม ธมฺโม

นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา-ติ

ธมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพ-ติ.

ณ บัดนี้ จะได้วิสัชนาพระธรรมเทศนา เพื่อเป็นเครื่องประดับสติ
ปัญญา ส่งเสริมศรัทธา - ความเชื่อ และวิริยะ - ความพากเพียร ของท่านทั้งหลาย
ผู้เป็นพุทธบริษัท ผู้ประชุมกันในที่นี้ กว่าจะยุติลงด้วยเวลา.

วันนี้เป็นวันอาสาฬหปุณณมี ธรรมเทศนาในวันนี้ จึงปรารภ พระธรรม เพราะเหตุว่า **วันอาสาฬหปุณณมี** เช่นวันนี้ นี้ **เป็นวันพระธรรม**. ขอให้ท่านทั้งหลายกระทำในใจ โดยพื้นฐานทั่วไปว่า วันนี้เป็นวันพระธรรม; เราจะพูดกันถึงเรื่องพระธรรม, เราจะปรึกษาหารือกันถึงเรื่องพระธรรม, ทำความเข้าใจกัน ในเรื่องของพระธรรม, แล้วจะได้กระทำอาสาฬหบูชา ให้ถูกต้อง สมตามความมุ่งหมาย ในโอกาสต่อไป.

ข้อที่กล่าวว่า **วันนี้เป็นวันพระธรรม** นั้น บางท่านอาจจะยังไม่เข้าใจ. ที่จริงก็เป็นเรื่องง่าย ๆ ที่พอจะสังเกตได้ด้วยกันทุกคน กล่าวคือ **วันวิสาขะเพ็ญ เดือนหก**นั้น ควรจะเรียกว่า **เป็นวันพระพุทธเจ้า** เพราะเป็นวันประสูติ ตรัสรู้ และ **ปรินิพพาน** ของพระผู้มีพระภาคเจ้า, เป็นเหตุการณ์เนื่องกันกับพระพุทธเจ้าโดยตรง จึงควรจะเรียกว่า **เป็นวันพระพุทธเจ้า**.

ส่วน **วันเพ็ญเดือนแปด**นี้ **เป็นวันพระธรรม** ก็เพราะเหตุว่า **เป็นวันที่พระองค์ทรงเปิดเผยพระธรรมแก่โลก เป็นครั้งแรก**; หมายความว่า ตรัสรู้แล้วยังไม่ได้ทรงเปิดเผยพระธรรม สั่งสอนผู้ใดในทันที, ต่อเมื่อถึงวันเพ็ญเช่นวันนี้ คือวันอาสาฬหปุณณมี นี้ จึงได้ทรงแสดงธรรม เปิดเผยธรรม ที่พระองค์ตรัสรู้แล้ว อย่างที่เรียกว่า เป็นกิจลักษณะ หรือที่เราจะเรียกกันในสมัยนี้ว่า เป็นทางการ จนทำให้เกิดมีพระสงฆ์ขึ้นได้ด้วย.

ครั้นถึง **วันเพ็ญเดือนสาม** ก็เป็นวันที่ ควรจะเรียกว่า **วันพระอรหันต์** หรือวันพระสาวก เพราะว่า **เป็นวันที่พระสาวก ล้วนแต่ที่เป็นพระอรหันต์ มีจำนวนสมบูรณ์ถึงที่สุด ประชุมกัน ประกาศความเป็นปึกแผ่นของพระสงฆ์** หรือของ

คณะสงฆ์ ซึ่งได้ตั้งมั่นคงลงไปในโลกนี้. ดังนั้นเราจึงถือเอาวันมาฆปุณณมีนั้นว่า เป็นวันพระสงฆ์. เราจึงได้วันครบทั้งสามวัน คือทั้งพระพุทธรูป ทั้งพระธรรม และทั้งพระสงฆ์. วันเพ็ญเดือนหก เป็นวันพระพุทธรูปเจ้า, วันเพ็ญเดือนแปด เป็นวันพระธรรม, และ วันเพ็ญเดือนสาม เป็นวันพระสงฆ์ ดังนี้.

เมื่อถือว่า วันนี้เป็นวันพระธรรมแล้ว ก็ควรที่จะได้พิจารณากันถึง คำว่า “ธรรม” โดยละเอียด เพื่อความเข้าใจ และทำในใจให้สมบูรณ์ที่สุด ใน วันเช่นวันนี้ ดังที่ได้กล่าวแล้ว. ขอท่านทั้งหลายจงตั้งใจกำหนดความหมาย ของคำว่า “ธรรม” โดยปริยายต่างๆ กัน ให้ได้จงทุกๆ ปริยาย.

ขั้นแรกที่สุด อยากจะให้ระลึกนึกถึง ข้อที่ท่านตรัสไว้ว่า *ธมโม หิ อีสึนิ ธโร - ธรรมะเป็นธงชัยของผู้แสวงทั้งหลาย.* ข้อนี้หมายความว่า ในบรรดา บุคคลผู้แสวงหาสิ่งที่ประเสริฐที่สุด มากด้วยกัน หรือหมดด้วยกันแล้ว ล้วนแต่ ท่านมุ่งแสวงหาธรรม; เหมือนกับว่า ธรรมนั้นเป็นหลักชัย หรือธงชัย ที่ปักไว้ที่ใดที่หนึ่ง ให้คนทั้งหลายเสาะแสวงหา หรือวิ่งไปหา จนกว่าจะพบ.

ผู้ที่แสวงหาทั้งหลาย ได้นามว่า อีสึ หรือ ฤษี; คำว่าฤษี หรือ อีสึ ในที่นี้ มิได้มุ่งหมายเฉพาะแต่ฤษีที่อยู่ตามป่า แสวงหาผลไม้กิน เหล่านี้เป็น ต้นแต่อย่างเดียว. ในที่นี้ท่านหมายถึง ผู้แสวงหาทั่วไป คือ แสวงหาคุณอันสูง หรือสิ่งที่สูงสุด ที่มนุษย์ควรจะได้; ดังนั้นผู้ใดก็ตาม เมื่อมีความรู้สึกว่า บรรดาสิ่งที่เรามีๆ กันอยู่แล้วนี้ ยังไม่ใช่สิ่งสูงสุด, แล้วเกิดความคิดขึ้นว่า อะไรหนอจะเป็นสิ่งสูงสุด ดังนี้แล้ว คนเหล่านั้นก็ควรจะได้ดื่มนามว่า อีสึ หรือ ฤษี ด้วยกันทั้งนั้น.

คนเหล่านั้นพิจารณาเห็นว่า เงินทอง ทรัพย์สินสมบัติก็ดี ยังไม่เป็นสิ่ง
 อำนาจสิ่งสูงสุดให้แก่ตน เกียรติยศ ชื่อเสียง, อำนาจวาสนา พวกพ้อง บริวาร ก็ดี
 ล้วนแต่ไม่ใช่สิ่งที่จะอำนาจ สิ่งที่ประเสริฐที่สุดให้แก่ตน; และจะนึกได้
 กระทั่งว่า แม้แต่สิ่งที่เรียกว่า สวรรค์อันจะพึงถึงพึงได้ ในกาลข้างหน้า นั้นก็ยัง
 ไม่ใช่สิ่งสูงสุด จึงตั้งข้อสงสัยอยู่เสมอว่า **อะไรจะเป็นสิ่งสูงสุด ที่จะให้หยุด
 ความอยาก ความต้องการ เสียได้?** กามารมณ์ทั้งหลาย ก็ล้วนแต่ส่งเสริม ให้
 เกิดความอยากยิ่ง ๆ ขึ้นไป. สิ่งทีเรียกว่าสวรรค์ ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่ากามารมณ์
 ดังนั้นจึงไม่ต้องพูดถึงทรัพย์สินสมบัติ เงินทอง เป็นต้น.

เมื่อมีความคิดที่จะแสวงหาสิ่งที่สูงสุด ที่มนุษย์ควรจะได้ กรุ่นอยู่ในใจ
 ดังนี้แล้ว ก็ดำเนินไป ตามควรแก่ความต้องการของตน คือเที่ยวเสาะแสวงหา
 ด้วยการไต่ถามผู้รู้ ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ก็มี, **เที่ยวแสวงหา ด้วยการออกไปทดลองทำดูอย่าง
 นั้นอย่างนี้ด้วยตนเอง** อย่างนี้ก็มิ.

เช่น ในสมัยโบราณกาล เราได้ยินว่า พระราชา ผู้มีอายุมากแล้ว ก็ละ
 ทุกสิ่งทุกอย่างออกไปจากบ้านเรือน เป็นคนสาปสูญไปที่เดียว; หมายความว่า
 ไปแสวงหาสิ่งที่ดีกว่าสิ่งที่เคยผ่านมาแล้ว, อย่างนี้เรียกว่า พวกที่ออกไปแสวงหา
 ทดลองดู ด้วยการ **ทดลองทำดู ตามลำพังตัวเอง ก็มี,** หรือว่าเป็นสันยาสี คือ
 เป็นนักบวช เที่ยวเร่ร่อนไปตามบ้านนั้นเมืองนี้ **เที่ยวเสาะแสวง ไต่ถามผู้
 ผู้หนึ่งนั่น** สืบไป ดังนี้ก็มี เรียกว่า เป็นผู้เที่ยวสอบถาม.

พวกฤษีทั้งหลายเหล่านี้ ได้แสวงหาไป, แสวงหาไป จนกว่าจะได้พบ
 สิ่งซึ่งพอใจ ทำให้หยุดแสวงหา คือสิ่งที่ตัวเองก็เห็นด้วย ว่านั่นทำให้สิ้นสุดของ

ความปรารถนา. เช่น พระสถิตถณะ ผู้ซึ่งจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าของพุทธบริษัท เราก็ออกไปจากเรือน เป็นอิสี หรือ ฤาษี คือ ผู้แสวง ทรงเที่ยวศึกษาทดลองปฏิบัติ ตามสำนักต่าง ๆ จนหมดสิ้น ก็ยังไม่พอใจ เพียงแต่ได้รับความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้น ตามลำดับเท่านั้น. ในที่สุดก็ได้ทรงออกไป ทดลองค้นคว้า ส่วนของพระองค์เอง ด้วยการปฏิบัติ จนกระทั่งตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นที่พอใจของพระองค์เองว่า รู้แล้ว พอแล้ว ถึงที่สุดเพียงเท่านั้นแล้ว, และในกาลต่อไป ก็เป็น พระศาสดา สั่งสอนความรู้นั้น แก่คนทั้งหลาย. นิสัยลักษณะของ อิสี หรือ ฤาษี เป็นอย่างนี้.

เราที่ไม่อาจจะออกไปแสวงหาในวงกว้างเช่นนั้น ก็ยังคงแสวงหาอยู่ เหมือนกัน; ยิ่งในสมัยนี้ มีการแสวงหาสะดวก มากกว่าสมัยโน้น เพราะมี เครื่องมือสื่อสาร เช่น การพิมพ์ให้อ่าน เป็นต้น จึงเป็นการแสวงหาได้กว้างขวาง ไม่แพ้กันเลย; มีอยู่แต่ว่า จะรู้จักแสวง หรือไม่แสวง เท่านั้น, คือไม่รู้จักแสวง ถึงกับแสวงไม่เป็น อย่างนี้ก็มี, ไม่เคยคิดจะแสวงเสียเลย ดังนี้ก็มี ธรรมชาติเลย เป็นหมัน คือไม่มีประโยชน์อะไรแก่บุคคลนั้น ไม่เป็นแรงช่วยสำหรับบุคคลนั้น ได้แต่ประการใด.

นี่เป็นข้อแรก ที่อยากจะให้ ทำความเข้าใจกันทั่วไป ว่าสิ่งที่เรียกว่า ธรรมชาติหรือ พระธรรมนั้น เกี่ยวข้องอะไรกันกับมนุษย์. ถ้ามนุษย์ เป็นมนุษย์จริง สมคำว่ามีมนุษย์ คือ มีใจสูงแล้วคงจะแสวงหาธรรมะ โดยแน่นอน. ไม่เที่ยว แสวงหาสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ กระทั่งแสวงหาสิ่งซึ่งเป็นอบายมุข มีการกินเหล้า เมายา นานาประการ เป็นต้น; อย่างนี้ไม่ได้เป็นการแสวงหาธรรมไม่ได้ แสวงหาอย่างมนุษย์ แต่แสวงหาอย่างสัตว์ ที่มีความโง่เขลา ไม่รู้ว่าอะไร

เป็นสิ่งที่ควรแจแสวง จึงไม่ตรงกับพระพุทธรภาษิตที่ว่า “ธรรมะเป็นธงชัย ของ บุคคลผู้แสวงหาหลาย” ดังนี้ เป็นต้น.

หวังว่า พุทธบริษัททั้งหลายทุกคน จะได้มีความเข้าใจว่า มนุษย์จะ ต้องแสวงหาอะไร หรือว่า อะไรเป็นธงชัย สำหรับมนุษย์ ดังนี้.

.....

ที่นี้ก็ควรจะได้เข้าใจต่อไป ถึงพระพุทธรภาษิตข้อที่สอง ว่า *ธมฺโม รหิโต อทุกทฺธโม* — ธรรมะนั้น เหมือนสระน้ำที่ไม่มีตม. ท่านลองนึกถึงสระน้ำ สักสระหนึ่งก่อน และเป็นสระที่ไม่มีตม สระน้ำชนิดไหน เป็นสระไม่มีตม ก็คงจะหาดูได้ยากในโลกนี้ เพราะว่า แม้จะจัดจะทำอย่างไร ไม่นานเท่าไร ก็มีฝูงละออง เป็นต้น ทำให้เกิดตม; จะมีอยู่ก็เพียงสระเดียวคือธรรมะ เท่านั้น ที่จะคงเป็นสระน้ำไม่มีตมอยู่ได้.

ทำไมจึง เรียกธรรมะว่า สระน้ำ? เพราะว่า เป็นเครื่องรดให้เย็น, เป็น เครื่องให้ดื่มแก้ความระหาย, เป็นเครื่องให้ความสุขสบาย, เหมือนที่มนุษย์เรา ต้องการจะใช้น้ำกันอยู่ทั่วไป; แม้ที่สุดแต่ใช้ดับไฟ ก็ยังได้. ธรรมะนั้นถ้า จะใช้ดับไฟ ก็คือ ดับความเร่าร้อน ที่มีอยู่ในอกในใจ. ถ้าจะใช้ให้ เหมือนน้ำดื่ม ก็ดื่มเพื่อดับความอยาก ความกระหาย ด้วยอำนาจของอวิชา, หรือถ้าจะใช้ อาบ ให้เย็น ก็คือ ประพฤติปฏิบัติอยู่ที่เนื้อที่ตัว ทางกาย ทางวาจา และทางใจ แล้ว ก็ จะประสบกับความเย็น เยือกเย็นแสนที่จะเย็น จนไม่มีคำพูดที่จะกล่าวได้; เพราะเหตุฉะนั้นท่านจึงเรียกพระธรรมนั้นว่า *รหิโต* คือ สระน้ำ.

ส่วนข้อที่ว่า “ไม่มีเปือกตม” นั้น, คำว่า “*เปือกตม*” มีความหมายถึง *มลทิน* ทำให้สิ่งนั้นไม่บริสุทธิ์ สุกญเสียคุณภาพ หรือคุณสมบัติไป; แต่สำหรับ *ธรรมะ* แล้ว เป็นสิ่งที่ *ไม่มีอะไร* ที่จะทำ *ธรรมะนั้น* ให้เป็น *มลทิน* ไปได้. ถ้ามี *มลทิน* เกิดขึ้น มันเกิดขึ้นที่เนื้อที่ตัวของคน ที่ประพฤติ *ธรรมะ* ไม่สุจริต. ทำไมจึงต้องใช้คำว่า *ประพฤติธรรมะ* ไม่สุจริต? ข้อนี้ต้องระลึกไว้ว่า แม้แต่พระพุทธรูปเจ้าท่านก็ยังตรัสเตือนว่า *ธมฺมํ สุจริตํ จเร - จงประพฤติธรรมให้สุจริต.*

คนทั่วไปคงจะนึกสงสัยกันบ้างว่า *ประพฤติธรรม* แล้วทำไมยังจะต้องให้ *สุจริต* อีกเล่า? จะ *ประพฤติธรรม* อย่าง *สุจริต* ได้อย่างไรกัน? ข้อนี้เห็นได้โดยง่าย *คนส่วนมากประพฤติธรรมสุจริต* คือว่า *ประพฤติธรรมแต่ปาก* โดยใจจริงนั้น *ไม่อยาก ไม่ต้องการ* คือ *ใจไม่ได้ประพฤติ*. ทำไมจึงทำอย่างนั้น? เพราะว่าเห็นแก่ชื่อเสียง เห็นแก่หน้าแก่ตา จึงไป *ประพฤติธรรม*, หรือว่าเป็นผู้ *ประพฤติ* แต่ต่อหน้าคน ไม่ได้ *ประพฤติ* ในที่ทั่วไป หรือว่า *ประพฤติธรรม* นั้น ต้องการจะเอาอะไร ตามที่กิเลสตัณหาของตัวต้องการ : มีคนเป็นอันมาก *ประพฤติธรรม* เพื่อให้ได้ลาภ หรือ *สุจริต* ไปยิ่งกว่านั้น ก็คือเพื่อให้ได้ลาภมาในลักษณะที่ไม่สมควร หรือเป็นการเอาเปรียบผู้อื่น.

ธรรมะนั้นมุ่งหมายจะทำคนให้ปล่อยวาง ให้หลุดพ้นจากความทุกข์; แต่คนเหล่านี้ *ประพฤติธรรม* เพื่อยึดมันถ้อมมันยิ่ง ๆ ขึ้นไป, เอนั้นเอนี่มากยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม, แม้ที่สุดแต่จะปรารถนา *กามารมณ์* ใน *สวรรค์* ก็คิดว่าคงจะสำเร็จได้ด้วยการ *ประพฤติธรรม*. ข้อนี้มันเป็นเรื่องที่มีมองเห็นยากสักหน่อย ที่จะเรียกกันว่า *สุจริต* ที่ตรงไหน.

ธรรมะนี้ ^๕พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมุ่งหมาย จะให้ปลดเปลื้องคนจาก
กิเลสตัณหา นานาประการทั้งหมดทั้งสิ้น. ^๕ ^๕ แต่คนก็ยังใช้ธรรมะเป็นเครื่องมือ
สำหรับเพิ่มกิเลสตัณหา ก็ยังมี : นับตั้งแต่ประพตฺติหลอกลง คือประพตฺติแต่
ต่อหน้า ให้เข้าใจ, แล้วก็ทุจฺริต เอาประโยชน์จากบุคคลที่ไว้ใจนั้น. แม้ที่สุด
แต่บรรพชิต ที่ประพตฺติตนให้เข้าใจ และรับสักการะอยู่ แต่โดยเนื้อแท้
หาจิตใจที่พอใจในธรรมะนั้นไม่; อย่างนี้ก็เรียกว่า ประพตฺติธรรมเป็นทุจฺริต
ด้วยเหมือนกัน คือมีความมุ่งหมายไม่ตรง ตามความมุ่งหมายของพระธรรมแล้ว
จะต้องเรียกว่า เป็นการประพตฺติธรรมที่ทุจฺริตทั้งนั้น.

เพราะเหตุฉะนั้นแหละ ^๕พระพุทฺธเจ้าจึงทรงกำชับไว้ว่า “จงประพตฺติธรรม
ให้สุจฺริต”. อย่าประพตฺติธรรมให้คด ๆ งอ ๆ ให้ทุจฺริต ให้เป็นการหน้าไหว้หลัง
หลอก, หรือเป็นการกลับกันอยู่กับธรรมเนียมชาติอันแท้จริงของพระธรรม.

เท่าที่กล่าวมานี้ เป็นเครื่องชี้ให้เห็นอยู่แล้วว่า ธรรมะคืออะไร.
ธรรมะในลักษณะที่เป็นธงชัยของผู้แสวง, ธรรมะในลักษณะที่เป็นเหมือนสรระ
นาที่ไม่มีตม, ธรรมะในลักษณะที่เป็นสิ่งที่ต้องประพตฺติกันให้สุจฺริต. อย่าได้
ประพตฺติกันให้ทุจฺริตเลย มันไม่เหมือนกับสิ่งต่างๆ เช่นการค้าขาย เป็นต้น. ถ้า
จะให้เป็นธรรมะแล้ว ต้องประพตฺติให้สุจฺริต.

....

เมื่อจะดูพิจารณากันต่อไป ว่า อะไรเป็นธรรมะอย่างยิ่ง? นี้ก็ต้อง
อาศัยหลักทั่วไป ที่มีอยู่ในประเทศอินเดีย หรือที่เราเรียกกันว่า เมืองที่กำเนิดของ

พระพุทธเจ้า นับตั้งแต่โบราณกาลก่อนพระพุทธเจ้า มากกระทั่งถึงพระพุทธเจ้า, และแม้กระทั่งเดี๋ยวนี้ ล้วนแต่ถือกันว่า *อหิสา ปรมิ ธมฺโม - ธรรมะที่สูงสุคนั้น คือ ความไม่เบียดเบียน*; *อหิสา* แปลว่า *ความไม่เบียดเบียน, ปรมิ ธมฺโม* แปลว่า *ธรรมะอย่างสูงสุด*. เมื่อเราได้ใจความว่า *ความไม่เบียดเบียนเป็นธรรมะสูงสุด*; จะต้องระลึกนึกต่อไปว่า *ความไม่เบียดเบียนนั้นมีขอบเขตเพียงไหน?*

คนทั่วไปมักจะคิดแต่เพียงว่า ไม่ทำใครให้เดือดร้อน ไม่ทำสัตว์เล็ก สัตว์น้อยให้เดือดร้อนแล้ว ก็เป็นการไม่เบียดเบียน อย่างนี้ก็ถูกแล้ว; แต่การไม่เบียดเบียนอย่างนี้ ยังไม่ใช่ถึงที่สุด; ยังไม่สูงสุด. *การไม่เบียดเบียนที่เป็นธรรมะสูงสุดนั้น คือไม่มีใครเดือดร้อนเลย กระทั่งตัวเองด้วย.*

ความไม่เบียดเบียนถึงที่สุด มีความหมายจำกัดเฉพาะ; แต่ถึงอย่างนั้น แม้จะกล่าวว่า *ความไม่เบียดเบียนทั่วไป เป็นธรรมะสูงสุด* ก็ยังเป็นหลักที่ใช้ได้. รวมความแล้ว จะเอาไปใช้แก่ระดับไหนก็ได้ ระดับต่ำ ระดับกลาง ระดับสูง ก็ได้ทั้งนั้น ว่าความไม่เบียดเบียนนั้นแหละ เป็นธรรมะสูงสุด, หรือแม้แต่จะใช้แก่ศาสนาไหนในโลกนี้ ในยุคไหน ก็ยังได้. *ความไม่เบียดเบียนนั้นแหละ เป็นธรรมะสูงสุด ในฐานะเป็นหลักทั่วไป.*

แต่สำหรับพระพุทธศาสนา ของเราเล่า ความไม่เบียดเบียนชนิดไหนเล่าที่จะเป็นธรรมะสูงสุด? นี่เราต้องอาศัยพระพุทธภาษิต ที่ว่า *นิพพานํ ปรมิ วทन्ติ พุทฺธา* ซึ่งแปลว่า *พุทธะทั้งหลายกล่าวนิพพานว่าเป็นธรรมะสูงสุด* คือ เป็นบรมธรรม.

นิพพานนี้หมายถึงอะไร? นิพพาน คือ ความไม่เบียดเบียนเป็นอย่างยิ่ง, นิพพานคือความดับสนิทแห่งความเบียดเบียน; เบียดเบียนผู้อื่นนั้น เป็นอันเว้นขาดอยู่ในตัวแล้วโดยแน่นอน, เบียดเบียนตนเองนั้นเป็นสิ่งที่เว้นขาดด้วย เพราะว่า ไม่ทำตัวเองให้เดือดร้อน แม้แต่ประการใด, ความหมกมิดกิเลสตัณหา โดยสิ้นเชิงนั้น ไม่ทำตัวเองให้เดือดร้อน แม้แต่ประการใด. ดังนั้น สิ่งที่เราเรียกว่า นิพพานนั้น จึงเป็นความไม่เบียดเบียนอย่างยิ่ง, ไม่เบียดเบียนตนเองถึงที่สุด, ไม่เบียดเบียนผู้อื่นถึงที่สุด.

คนที่ไม่เบียดเบียนตนเองถึงที่สุดนั้น จะมีแต่บุคลิกผู้หมดกิเลสแล้ว โดยสิ้นเชิง ทุกอย่างทุกประการเท่านั้น; ถ้ายังมีกิเลสอะไรเหลืออยู่บ้างแล้ว จักต้องมีการเบียดเบียนตน โดยสมแก่สัดส่วนของกิเลสนั้น เป็นแน่นอน. เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า ผู้ที่ไม่มีการเบียดเบียนตนเองเลยนั้น จะมีก็แต่พระอรหันต์ คือผู้ที่ถึงที่สุดแห่งธรรมะเท่านั้น. ส่วนพระโสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี เบื้องต้นของพระอริยบุคคลนี้ ยังจะต้องมีการเบียดเบียนตนเองเล็กน้อย ๆ อย่างไม่อย่างหนึ่ง อยู่เป็นธรรมดา; เพราะเหตุที่ว่า กิเลสทั้งหลายยังไม่ดับไปหมดสิ้น โดยสิ้นเชิงนั่นเอง.

เมื่อเป็นพระอรหันต์ ก็บรรลุสิ่งที่เราเรียกกันว่า บรรลุนิพพาน นั่นคือดับถึงที่สุดแห่งกิเลส ซึ่งเป็นเครื่องเบียดเบียน จึงไม่มีการเบียดเบียนเหลืออยู่ แม้แต่ประการใด; ฉะนั้นจึงกล่าวว่า นิพพานเป็นบรมธรรม คือ ธรรมะสูงสุด และได้แก่ความไม่เบียดเบียน นั่นเอง.

ถ้าจะถามว่า *อหิงสาโดยทั่วไป* กับ *อหิงสา ในพระพุทธศาสนา* ที่เป็นนิพพานนี้ ต่างกันอย่างไร? ก็พึงตอบได้ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เพราะ *ความไม่เบียดเบียนโดยหลักทั่วไป* ในศาสนาไหนๆ นั้น เน้นถึงความไม่เบียดเบียนผู้อื่นเป็นพื้นฐาน; ส่วน *ในพระพุทธศาสนา* เน้นถึงความไม่เบียดเบียน โดยประการ *ทั้งปวง*. เรื่องเบียดเบียนผู้อื่นนั้น อยู่ในระดับแรก ระดับต่ำ, ไม่เบียดเบียนตัวเองถึงที่สุดนี้แหละ เรียกว่าเป็นความไม่เบียดเบียนในระดับสูงสุด จึงสมที่จะกล่าวว่าเป็นบรมธรรม.

ที่นี้เราเหลือบุญ ด้วยสายตาของเราที่เดียวตลอดสาย ว่า *ธรรมะทั้งหลายนั้น ตั้งต้นที่ไหน? และไปสุดลงที่ไหน?* ก็จะเห็นได้ว่า *ตั้งต้นที่ความไม่เบียดเบียนโดยทั่วไป* แล้วไป *สูงสุดอยู่ที่ความไม่เบียดเบียนตัวเอง* แม้แต่ประการใด. ธรรมะชนิดนี้เป็นสิ่งที่จำเป็นหรือหาไม่? ท่านทั้งหลายลองคิดดู.

ถ้าคิดเห็นตามที่เป็นจริงแล้ว จะร้องออกมาทันทีว่า ถูกแล้ว นั่นแหละคือ *ธงชัยของมนุษย์* เรา. เราจะต้องไปถึงที่นั่นให้จงได้ คือไปให้ถึงบรมธรรมนั้นให้จงได้ เพราะว่าธงไชยของมนุษย์อยู่ที่นั่น. *บรมธรรมนั้นคือความไม่เบียดเบียนตน ถึงที่สุดเด็ดขาดลงไป*, ไม่เบียดเบียนตนเองอย่างเด็ดแล้ว รับผิดชอบต่อได้โดยแน่นอนว่า จะต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ในตัว. คนที่คิดถึงขนาดที่ไม่เบียดเบียนตน ในลักษณะนี้ แล้วจะไปเบียดเบียนคนอื่นอย่างไรได้, คนที่ไม่มีกิเลสเหลืออยู่เลยแล้ว จะไปเบียดเบียนคนอื่นอย่างไรได้.

เพราะฉะนั้น *จงชวนช่วยแต่เพียงอย่างเดียวก็ยั้งได้* คือชวนช่วยในเรื่องการ *ไม่เบียดเบียนตน ให้ถูกให้ตรงจริง ๆ* เท่านั้น; เพราะว่าการไปเบียดเบียนคนอื่นเข้า ก็คือการเบียดเบียนตน อย่างน้อยก็ด้วยความโง่เขลาของตน.

การไปเบียดเบียนคนอื่นนั่นแหละ คือเป็นการเบียดเบียนตน นี่จงระวังให้ดี, จงเข้าใจให้ดี. คนโดยมากกระทบกระทั่งบุคคลอื่น เบียดเบียนคนอื่นอยู่ด้วยความโง่ ความหลง ว่าความเบียดเบียนนั้นจะไม่เป็นการเบียดเบียนตน, จะเป็นการเบียดเบียนผู้อื่นแต่ข้างเดียว. นี่คือความคิดของคนที่คิดผิด เป็นคนโง่ คนหลง.

การที่ทำอะไรลงไป ด้วยอำนาจความโง่ความหลงนี้ เป็นการเบียดเบียนตนทั้งนั้น แม้ที่สุดแต่เรื่องกินหมาก สูบบุหรี่ นี่ก็เป็นความโง่ ความหลง ชนิดที่เป็นการเบียดเบียนตน. ทำไม่ไม่มองดูกันเสียบ้าง ว่าความเบียดเบียนอย่างต่ำๆ อย่างเล็กๆ น้อยๆ ง่าย ๆ อย่างนั้นแล้ว ก็ยังมองไม่เห็น, แล้วจะไปมองเห็นสิ่งซึ่งลึกซึ้งกว่านั้นได้อย่างไร. นี่แหละคือความเขลาของมนุษย์ ที่ไม่รู้จักสิ่งซึ่งเป็นความเบียดเบียน, แล้วจะไปรู้ธรรมะสูงสุด ที่เป็นความไม่เบียดเบียนสูงสุดได้อย่างไรกัน.

ถ้าพิจารณาดูกันโดยรอบคอบเช่นนั้นแล้ว คนทั้งหลายก็คงจะเห็นได้ต่อไป อย่างกว้างขวางอีกว่า ไม่ว่าอะไร เป็นธรรมะไปหมด; ไม่ว่าจะเคลื่อนไหวหรือริยาบถไหน ที่ใด อย่างไร มันล้วนแต่สัมพันธ์กันกับธรรมะไปหมด, ล้วนแต่จะต้องระวังไม่ให้เป็นการเบียดเบียนตน, ไม่ให้เบียดเบียนผู้อื่น ทั้งนั้น.

แม้แต่จะหุงข้าวกินสักหม้อหนึ่ง ก็ยังจะต้องระวังไม่ให้ไฟไหม้มือ หรือน้ำร้อนลวกมือ, ถ้ามันโง่ หรือมันเผลอไป มันคงจะทำไฟไหม้มือ หรือน้ำร้อนลวกมือ. นี่คือการขาดธรรมะ จึงเกิดการเบียดเบียนตนขึ้นมา แม้ในอย่างต่ำที่สุด ซึ่งเป็นเรื่องทางวัตถุแล้ว.

นี่ทำให้เห็นได้ว่า สิ่งที่เราเรียกว่าธรรมะนั้น มีอยู่ในสิ่งทุกสิ่ง, เกี่ยวข้องกันอยู่กับสิ่งทุกสิ่ง, เป็นหน้าที่ที่ประจำอยู่ในสิ่งทุกสิ่ง ที่คนจะต้องรู้ และจะต้องทำให้ถูกต้อง. ดังนั้นเราจึงมาพิจารณากันให้ลึกซึ้งละเอียดยิ่งขึ้นไป ถึงคำเพียงคำเดียวว่า **ธรรมะ**; โดยตั้งปัญหาในทางวิชาการให้เต็มที่ ว่าสิ่งที่เราเรียกว่าธรรมะนั้น หมายถึงอะไร? ขอให้ท่านทั้งหลายบางคนสนใจฟัง เพราะว่าคงจะเป็นของใหม่อยู่ก็ได้.

.....

คำว่า "**ธรรมะ**" นั้นจะหมายถึง **สิ่งทุกสิ่ง ไม่ยกเว้นอะไรหมด**; เพราะคำว่า ธรรมะนั้น ถ้าแปลเป็นไทย ก็แปลว่า "สิ่ง" เท่านั้นเอง เพราะว่าไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะ, ล้วนแต่เป็นธรรมะไปหมด. นี่เป็นเพราะคำบาลี หรือคำสันสกฤต คำนั้นมันมีความหมายอย่างนี้; แต่ว่าสิ่งที่เราจะต้องรู้ เกี่ยวกับสิ่ง อะไร ๆ ทั้งหมดนั้น มันมีอยู่หลายแง่หลายมุม; เช่นตัวธรรมชาติแท้ ๆ ทุกสิ่งทุกอย่าง เราก็เรียกว่า ธรรมะ, เช่นรูปธรรม นามธรรม.

รูปธรรม ก็คือ **สิ่งที่เป็นตัวดุษของ มีรูปมีร่าง, นามธรรม** ก็คือ **สิ่งที่ไม่มีตัวตนเป็นรูปเป็นร่าง** แต่ก็มีอยู่จริง คือเป็นฝ่ายนามธรรม. ทั้งรูปธรรมและนามธรรม เรียกว่า **ธรรม** หรือ **ธรรมะ** ด้วยคำคำเดียวกันหมด นั้นมันก็มากมายเหลือเกินอยู่แล้ว ถ้าเราจะนับกันนับไม่ไหวอยู่แล้ว ในบรรดาสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นธรรมชาติ.

ที่เป็นรูปธรรม คือวัตถุสิ่งของ กระทั่งขึ้นมาถึงเนื้อหนัง ร่างกายของเรา ทรัพย์สินสมบัติของเรา. ที่เป็นนามธรรม เช่น ความคิดนึก รู้สึกต่าง ๆ หรือ

สิ่งที่มีแต่เพียงชื่อไม่มีวัตถุ เหล่านี้เรียกว่า นามธรรม; จะจดยละเอียดเรียงอย่างย่อไม่ได้ แต่ขอให้รู้จักชื่อนั้นว่า เรียกว่า ธรรม, หรือธรรมชาติ ด้วยกันทั้งหมดก็แล้วกัน.

ที่นี้ *ความรู้* ของเราเอง ที่เกี่ยวกับสิ่งทั้งหมดนั้น ก็เรียกว่า ธรรม หรือ พระธรรม. อย่าเอาไปปนกันเข้า คือว่า *สิ่งทั้งหลายทั้งปวง* ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ นั้น ก็เรียกว่า ธรรม, แล้ว *ความรู้* ของเรา ที่รู้จักสิ่งเหล่านั้น ว่าอะไรเป็นอะไร มีกฎเกณฑ์อย่างไร นี้ก็เรียกว่า ธรรม.

ที่นี้ *สูง* ขึ้นมาอีก ก็คือ *หน้าที่ที่เราจะต้องประพฤติปฏิบัติ ต่อสิ่งเหล่านั้น* ทุกสิ่งทุกอย่างอย่างไร; นี้ก็ยัง เรียกว่า ธรรม คำเดียวอยู่นั่นเอง.

สูง ขึ้นไปอีก ก็คือ *ผลที่เกิดจากการปฏิบัติ* ของเรา เมื่อเราปฏิบัติหน้าที่ถูกต้องแล้ว มีผลอันใดเกิดขึ้น มากน้อย สูงต่ำ อย่างไร สิ่งเหล่านั้นทั้งหมด ก็ยัง เรียกว่า ธรรม อยู่นั่นเอง แม้สิ่งที่เรียกว่า *นิพพาน* ก็รวมอยู่ในคำคำนี้ ในหมวดนี้.

นี่แหละขอให้คิดดูเถิดว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ธรรม นั้น มันมีขอบเขตเพียงไร มีขอบเขตกว้างจนเรากำหนดไม่ไหว อย่างไร.

ทบทวนกันอีกครั้งหนึ่งว่า *ธรรมชาติ* ทั่วไป ก็คือธรรม *ความรู้* ของเรา เกี่ยวกับธรรมชาตินั้น ก็เรียกว่า ธรรม, *หน้าที่* ที่เราประพฤติลงไปต่อสิ่งเหล่านั้น ก็เรียกว่า ธรรม, *มีผลเกิด* มาอย่างไร เท่าไร *ก็ล้วนแต่เรียกว่า ธรรม*; มันเป็น ธรรมไปหมด ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรม. สิ่งที่ว่า มีอะไร ไม่ก็เรียกว่า ธรรม

สิ่งที่กรูกรู้งานาประการ ก็เรียกว่าธรรม ไม่มีอะไรที่ไม่เรียกว่าธรรม. นี่แหละ คือความหมายของคำ, คำพูดเพียงคำเดียวในภาษาบาลี ที่เรียกว่าธรรม ที่พูดว่า ธรรม ที่ออกเสียงว่าธรรม มีความหมายตามทางวิชาการ ก็เป็นอย่างนี้.

ทีนี้ คนทั่วไป จะเอากำลังความคิดสติปัญญาที่ไหน มาศึกษาสิ่งทั้งหมดนี้ได้. เมื่อไม่อาจจะศึกษาทั้งหมดได้ ก็ต้องเลือกเอาแต่ส่วนที่จำเป็นก่อน; ดังนั้น เราจึงเลือกเอา แต่ส่วนที่เป็นความรู้ ว่าเรา *ควรจะรู้อะไรบ้าง* และเรา *เลือกเอาส่วนที่เป็นหน้าที่ ที่จะต้องปฏิบัติ* ว่าเราจะต้องปฏิบัติอะไรบ้าง. เราก็สนใจกันแต่ส่วนนี้ ซึ่งเป็นประโยชน์แก่เรา และจำเป็นสำหรับเราโดยตรง คือจะช่วยให้เราช่วยเราได้. ดังนั้นเราจึงให้เกียรติยกย่องส่วนนี้ขึ้นมา เป็นพระธรรม ในภาษาไทย; ส่วนในภาษาบาลี หรือสันสกฤตนั้น คงเรียกลุ่น ๆ สั้น ๆ ว่าธรรม พยางค์เดียวไปตามเดิม.

ในภาษาไทยเรา ใส่คำว่า "พระ" เข้าให้ เป็นพระธรรม ก็เพราะว่า เราจะหมายถึงแต่ส่วนที่จะเป็นที่พึ่งแก่เราเท่านั้น.

ถ้าจะถามถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ว่า *พระพุทธเจ้าตรัสรู้ครบถ้วน เป็นสัมพัญญู ทุกสิ่งทุกอย่างนั้น รู้ทั้งหมด นี้จริงหรือเปล่า?* นี่เป็นสิ่งที่จะต้องคิดดูกันให้ดี. ที่ถูกที่ควร ควรจะถือว่า พระพุทธเจ้ารู้หมดทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ในส่วนที่เป็นประโยชน์ หรือดับทุกข์ได้; ส่วนที่ไม่ดับทุกข์นั้น ก็รู้ในฐานะที่จะให้ดับทุกข์ได้ เพราะฉะนั้นจึงรู้ทั้งฝ่ายทุกข์และฝ่ายดับทุกข์. รวมความว่า *เรื่องใดที่เกี่ยวกับความดับทุกข์แล้วก็ต้องรู้; แต่ถ้าไม่เกี่ยวกับความดับทุกข์แล้ว ไม่ต้องรู้ก็ได้,* จะไปเหน็ดเหนื่อยกับมันทำไม.

ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ควรจะอยู่ในขอบเขต คือที่เกี่ยวกับความดับทุกข์ หรือพูดกลับอีกทีหนึ่งว่า: ถ้าในเรื่องที่เกี่ยวกับความดับทุกข์แล้ว ความรู้ของพระพุทธเจ้าไม่มีขอบเขต, มีขอบเขตเพราะกันออกมาจากสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้; เช่นพระพุทธเจ้าไม่จำเป็นจะต้องรู้ภาษาจีน ภาษาอังกฤษ หรือเอามาขบรณนต์เดียวกันก็ได้ อย่างนี้ไม่จำเป็นจะต้องรู้ ในความรู้ส่วนนี้ มันไม่เกี่ยวอะไรกันกับเรื่องของพระพุทธเจ้า; แต่ถ้าเรื่องที่จะช่วยให้สัตว์โลกทั้งหลาย ให้ดับทุกข์ได้ อย่างไม่รู้ตัว เป็นหน้าที่ของท่าน; ดังนั้นท่านต้องรอบรู้ อย่างไม่มีขอบเขตที่เดียว.

คำว่า “ตรัสรู้ เป็นสัพพัญญู” ควรจะมีความหมาย อย่างที่กล่าวมานี้ ท่านผู้ใดจะเห็นด้วย หรือไม่เห็นด้วย ก็ตามใจ. ข้อสำคัญมันอยู่ตรงที่ว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “ธรรม” นั้น หมายถึงทุกสิ่ง เราเลือกรู้แต่เฉพาะสิ่ง, แล้วปฏิบัติแต่เฉพาะสิ่ง ที่จำเป็นแก่ความดับทุกข์; นอกนั้นมันมากมายเกินไป จนไม่มีความสามารถอะไร ที่เราจะไปรู้ หรือไปปฏิบัติให้หมดได้.

ข้อนี้ตรงกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า ธรรมะที่ตรัสรู้ และนำมาสอนนั้น มีเพียงกำมือเดียว; ในเมื่อเทียบกันกับต้นไม้ ใบไม้ทั้งป่ามากมายนั้น สิ่งที่เราสอน เท่ากับใบไม้กำมือเดียว. ทำไมจึงมีน้อยเหลือเกิน? ใบไม้ทั้งป่าหรือทั้งโลกนั้นมีเท่าไร? แล้วเราสอนเท่ากับใบไม้เพียงกำมือเดียวนี้ มันน้อยเกินไป ถ้าฟังดูแล้วก็ชวนจะสงสัย. นี้ก็เพราะเหตุว่า ธรรมะที่ตรัสรู้ และต้องปฏิบัติ นั้น มีเป็นส่วนน้อย ในเมื่อเทียบกับสิ่งที่เรียกว่าธรรมะทั้งหมดทั้งสิ้น ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น ว่าธรรมะนั้นมีความหมายกว้างขวางอย่างไร.

คำว่า “**ธรรม**” ที่**ต้องรู้** และ**ต้องปฏิบัติ** เหลืออยู่เพียง**ประมาณกำมือเดียว**; **แต่ว่าธรรมะประมาณเพียงกำมือเดียวนั้น เป็นความรู้ที่มากมายเกินไป**, เหลือวิสัยของคนธรรมดาสามัญทั่วไปอย่างยิ่ง แม้จะเป็นของเพียงกำมือเดียว. คนเหล่านั้นก็ถือเอาไม่ได้ แม้เพียงสักว่าหยิบมือเดียว จึงไม่อาจจะดับทุกข์ของตนได้, ทั้งๆที่ว่ามันควรจะเป็นไปได้. นี้ก็เพราะเหตุที่ว่า พวกกันไม่รู้เรื่อง พวกกันไม่เข้าใจ; เพราะอาศัยสิ่งแวดล้อม ความรู้สึกคิดนึก หรือการศึกษาไม่เพียงพอ.

อย่าง ในหลักพระพุทธศาสนาที่มีอยู่ว่า **ธรรมทั้งหลายทั้งปวง เป็นอนัตตา**, หรือว่า**ธรรมทั้งหลายทั้งปวง อันใครๆไม่ควรยึดมั่นถือมั่น** เพียงเท่านั้น ก็พากันงงด้วยกันทั้งหมด และเฉยเมยไปในที่สุด จนคำกล่าวนี้ไม่มีประโยชน์อะไร เป็นหมันไป.

ถ้าเข้าใจ แต่เพียงว่า **ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น** กันให้ได้เท่านั้นแล้ว **ก็จะเป็นการรู้ธรรมทั้งหมดทั้งสิ้น** ทั้งที่เป็นกำมือเดียว หรือมากกว่ากำมือเดียว, และยังแถมจะดับทุกข์ หรือดับความทุกข์ของตนได้สิ้นเชิง. ทำให้เกิดสระน่าไม่มีถม ที่จะรดบุคคลนั้นให้เยือกเย็น หรือดื่มกินจนหมดความกระหาย, ดับความเวรร้อนทั้งหลายทั้งปวงได้ **ชื่อว่า เป็นผู้ถึงธงชัย** ของพวกฤๅษีทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้.

เพราะเหตุฉะนั้น **ควรจะสนใจ** ในลักษณะเฉพาะที่พระองค์ตรัสไว้สำหรับ **ธรรมทั้งหลายว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา หรือไม่ควรยึดมั่นถือมั่น** กันนั้นให้ได้ ให้มากที่สุด เท่าที่จะทำได้ ในฐานะที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา.

....

ลักษณะของกรรมะ นั้น การที่เรากล่าวว่ เหมือนสระน้ำที่ไม่มีตม
นั้น ฟังดูแล้วมันเป็นโฆษณาชวนเชื่อเท่านั้นเอง, ให้หันมาสนใจกับสิ่งอื่น
แล้วพากันศึกษาต่อไป. พอศึกษาต่อไป ก็ได้ความรู้ว่ กรรมะนั้นเป็นอนัตตา
ไม่มีส่วนใดส่วนไหน ที่ควรจะยึดถือเอาไว้ โดยความเป็นตัวตน หรือ เป็นของของ
ตน. แต่มนุษย์ทั่วไปต้องการจะยึดอะไร เป็นตัวตน หรือเป็นของของตนเสมอ;
เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่า มนุษย์ นั้น ก็คือ ความหลง ความงอ หรืออวิชา กำลัง
ครอบงำ กำลังเป็นไปอย่างเต็มที่ จึงมีความรู้สึกแต่ในทางที่จะยึดมั่นถือมั่น
นั้นนี้ โดยความเป็นตัวตน - ของตน.

การตรัสรู้ หรือคำสอน จึงมาในลักษณะที่เหนือ หรือว่าตรงกันข้าม
ถึงกับบอกว่า ทั้งหมดนั้นเป็นอนัตตา ยึดถือไม่ได้; แม้แต่ตัวจิตที่คิดจะยึดถือ
สิ่งใดนั้น ก็เป็นอนัตตา, แล้วสิ่งที่จิตตั้งใจจะยึดถือ จะยังเป็นอนัตตาสองเท่า
สามเท่า ไปทีเดียว. เพราะว่ตัวจิต หรือความรู้สึกคิดนึก ที่เราเรียกกันว่จิต
นั้นเอง ก็เป็นอนัตตาแล้ว, สิ่งที่มีมันจะไปยึดถือ มันก็ยังเป็นอนัตตามากขึ้นไปอีก.

นี้แหละคือ ข้อที่พระพุทธเจ้าตรัสว่ **สิ่งทุกสิ่ง อันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่น
ถือมั่นว่ เป็นตัวตน หรือของตน** หมายความว่า แม้แต่จิตที่กำลังคิดนึกอะไรได้
อย่างน่าอัศจรรย์ : คิดนึกอย่างนั้น คิดนึกอย่างนี้ เป็นเราอย่างนี้ เป็นของเรา
อย่างโน้น มากมายหลายอย่าง อย่างวิเศษอัศจรรย์ ก็จงเข้าใจเถิดว่ แม้ตัวจิตนั้น
ก็ไม่ใช่เป็นตัวตน, ไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่น หรือเข้าใจตัวจิตนั้นว่ตัวตน,
หรือพูดให้ตรงกว่ จิตนั้นไม่ควรจะสำคัญตัวเองว่ เป็นตัวตน.

จิตนั้นจะต้องเฉลียวฉลาด จนกระทั่งรู้ว่า ตัวที่กำลังคิด หรือตัวผู้ที่กำลังคิดอยู่นี้ ก็ไม่ใช่ตัวตน มัน เป็นเพียงธรรมชาติที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย, ตามกลไกของธรรมชาติฝ่ายนามธรรม. เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว มันก็ถอยหลัง คือไม่คิดไปในทางที่จะยึดมั่นถือมั่นจิตนั้นเองว่า เป็นตัวตน, รู้สึกว่า เป็นเพียงธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไป ทำหน้าที่ไป ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ตามกลไกของธรรมชาติ ดังนี้.

เมื่อความไม่ยึดมั่นถือมั่นเกิดขึ้น ดังนี้ ความรู้สึกที่เป็นทุกข์ ก็ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้เลย; เพราะว่่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงจะเป็นไปอย่างไร มันก็เป็นเรื่องของธรรมชาติ. ดังนั้นจึงไม่มีผู้ใดจะต้องร้องไห้ เพราะลูกตาย แม่ตาย พ่อตาย เมียตาย; ถ้าหากว่า เขาเหล่านั้นมีความเข้าใจในข้อนี้ คือรู้เรื่องธรรมชาติ, รู้เรื่องกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ, รู้เรื่องหน้าที่ ที่เราจะต้องประพฤติต่อธรรมชาติ, กระทั่งรู้เรื่องผลที่เกิดขึ้นจากการประพฤตินั้น ว่าทั้ง ๔ ประเภทนี้ มากมายเท่าไรก็ตาม ล้วนแต่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเรา หรือเป็นของของเรา; มีความรู้สึกเฉลียวฉลาดอย่างไร ก็ทำไป ประพฤติไป ปฏิบัติไป ตามความรู้ที่ถูกต้องนั้น. ขอแต่อย่ากล้าเลยไป จนถึงกับยึดมั่นถือมั่น โดยความเป็นตัวตน - ของตน อັตตภาพร่างกาย จิตใจนี้ ก็จะไม่มีความทุกข์ทรมาน แม้แต่ประการใด.

จะมีบุตร ภรรยา สามี ทรัพย์สมบัติ ข้าวของ เกียรติยศ ชื่อเสียงอะไร อย่างไร เท่าไร ก็ไม่เป็นทางที่จะให้เกิดความทุกข์; และถ้าไม่มีความรู้เรื่องนั้นแล้ว, หรือถ้ามีความเข้าใจผิดในเรื่องนี้แล้ว แม้แต่จะมีไม้ขีดไฟสักก้านหนึ่ง ก็จะต้องเป็นทุกข์; หรือแม้แต่จะมีเข็มที่กันทักแล้วสักเล่มหนึ่ง ก็ยังต้องเป็นทุกข์โดยแน่นอน ไม่มีทางที่จะช่วยได้.

ธรรมะทั้งหลาย มีลักษณะเป็นอนัตตา ไปยึดมั่นถือมั่น ว่าของเราหรือ
ตัวเราเข้าไม่ได้; มีลักษณะอย่างนี้. แต่ว่าธรรมะนั้น เราเข้าไปเกี่ยวข้องได้
โดยไม่ต้องยึดถือ, แล้วก็จะสามารถใช้สอย หรือกระทำ หรือมี หรือเกี่ยวข้อง
กับสิ่งต่างๆ ทั้งหลายได้ โดยไม่ต้องเป็นทุกข์; เรียกว่าเกิดมาทั้งที่ ไม่ต้องเป็น
ทุกข์ แต่ทำอะไรได้มากมายถึงที่สุด จนกระทั่งมีความเจริญ งอกงาม ก้าวหน้า
ในทางจิตทางใจ, สามารถดำรงจิตใจไว้ ในลักษณะที่ไม่มีการเบียดเบียนตน
แม้แต่ประการใด, เป็นความสุขสงบเย็นแต่ต้นจนปลาย เพราะความไม่ยึดมั่น
ถือมั่นธรรมะส่วนไหน ว่าเป็นของตน ดังนี้.

ขอให้เข้าใจในข้อที่ว่า สิ่งที่เราเรียกว่า *ธรรม* หรือธรรมะในภาษาบาลีนี้
หมายถึงสิ่งทั้งปวง ไม่ยกเว้นอะไรอย่างนี้, และหมายถึงความรู้ หรือ หน้าที่ ที่เกี่ยว
กับสิ่งทั้งปวง ที่มนุษย์เราจะต้องรู้ และจะต้องทำ อย่างนี้, และหมายถึงว่า
ถ้าเกิดผลอันใดขึ้น ก็จักไม่ยึดมั่นถือมั่น. ในวาระสุดท้าย หมายความว่า ข้างต้น
ก็ไม่ยึด ตรงกลางก็ไม่ยึด ข้างปลายก็ไม่ยึด.

คำว่า “ยึด” ในที่นี้ มิได้หมายความว่าจับฉวยด้วยมือ แต่หมายความว่า
ว่าจับฉวยด้วยจิตใจ คือมีอวิชชา – ความไม่รู้ มีแต่ความเข้าใจผิด เกิดเป็นอุปาทาน
เป็นความรู้สึก ที่สำคัญมันหมายความว่า เป็นตัวเรา หรือ เป็นของเรา; อย่าง
นี้เรียกว่า ความยึดในภาษาธรรมะ ความยึดมั่นเป็นตัวความทุกข์; ถ้ามีโดยไม่ยึด
ก็ไม่ทุกข์, ถ้ามีโดยยึดก็ต้องเป็นทุกข์.

ถ้าเป็นนั่นเป็นนี่ โดยไม่ยึดก็ไม่เป็นทุกข์; ถ้าเป็นนั่นเป็นนี่
โดยความยึดก็ต้องเป็นทุกข์. แม้ที่สุดแต่จะบริโภคผลของการทำงาน เช่นกินอาหาร

ประจำวัน; ถ้าทำไปด้วยความยึดมั่นถือมั่น ก็จะต้องเป็นทุกข์, ถ้าไม่ทำไปด้วยความยึดมั่นถือมั่น ก็เป็นปกติ คือไม่มีความทุกข์. ^๕นี้เราควรจะมองเห็นว่า **ภาวะความปกตินั้นควรจะเป็นความไม่ยึดมั่นถือมั่น**; ความยึดมั่นถือมั่นนั้น ไม่ใช่ของปกติ เป็นของอุทริ เป็นความโง่ ความหลง กระทำขึ้นมา เป็นของใหม่.

ตามปกติเดิมของมนุษย์ ควรจะเป็นความไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร; เช่น ตามปกติในจิตใจของเราก็ไม่เดือดร้อน เพราะเราไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร. วันหนึ่ง ^๕คนหนึ่ง เราเดือดร้อนเพราะเกิดยึดมั่นถือมั่นขึ้นมา ^๕นี้ไม่ก็ชั่วโง่ ไม่ก็น่าที่ด้วยซ้ำไป. ควรจะถือว่า ปกติภาวะของเรา คือความไม่ยึด เหมือนกับว่า เราไม่ ^๕หิวถึงน้ำ ไม่แบกของ ไม่จับฉวยอะไรอยู่ตลอดเวลา; เราจะไปแบก ไปจับ ไปฉวย ต่อเมื่อเกิดเป็นธุระการงานขึ้น ^๕ชั่วครูช้วยาม.

^๕นี่เมื่อตามธรรมดาของเราที่ว่าง ไม่จับฉวยอะไรอยู่แล้ว, จิตใจของเราก็ควรจะเป็นอย่างนั้นด้วยเหมือนกัน ให้มันอยู่ว่าง ๆ เหมือนมือที่ไม่ชุกชน. **ใจนี้ก็ไม่ไปจับฉวยเอาอะไรเข้า ด้วยความสำคัญมั่นหมายว่า เป็นตัวเราหรือเป็นของเรา**; นั่นแหละคือความรู้ที่ถูกต้องต่อสิ่งทั้งปวง, และนั่นแหละคือการปฏิบัติที่ถูกต้องต่อสิ่งทั้งปวง.

^๕ทีนี้ถ้าเราจะไปจับไปฉวยเข้า เช่นมันนั่นมันนี่ เป็นนั่นเป็นนี่เข้า; **ใจก็อย่าได้ยึดถือ** นี่มันทำงานง่ายกว่าทางวัตถุ. ทางวัตถุถ้าเราจะไปเอาอะไรเข้า เราก็ต้องไปจับด้วยมือจริงๆ; แต่ทางจิตใจนี้เราจะไปทำ ไปเอา ไปบริโภคสิ่งใด; **จิตใจอย่าไปยึดถือ** นี้ก็ยังทำได้, เป็นสิ่งที่ทำได้ หมายความว่า **กระทำไปด้วยสติปัญญา หรือสติสัมปชัญญะ. อย่ากระทำไปด้วยอุปาทาน - ความยึดมั่น**

ด้วยกิเลสตัณหาเท่านั้นเอง; เช่นถ้าจะมีเงิน ก็มีความรู้สึกอยู่ด้วยสติ ปัญญา ไม่ยึดมั่นถือมั่นจนเป็นทุกข์, หรือว่าจะทำการงานสิ่งใด ซึ่งเป็นหน้าที่ประจำวัน ก็ทำไปด้วยสติปัญญา สติสัมปชัญญะ. อย่าทำไปด้วยความสำคัญมั่นหมาย ด้วยตัณหาอุปาทาน ซึ่งแตกต่างกันมาก.

ทำด้วยตัณหา อุปาทาน นี้เรียกว่ายึด. พอลงมือทำ ก็ลงมือเป็นทุกข์; ทำเรื่อยไป ก็เป็นทุกข์เรื่อยไป. แต่ถ้าทำด้วยสติปัญญาแล้ว ไม่มีความทุกข์; ลงมือทำก็ไม่เป็นทุกข์, ทำเรื่อยไป ก็ไม่มีความทุกข์. ครั้นได้ผลเกิดขึ้นมาตามที่ต้องการ ถ้ายึดถือก็ต้องเป็นทุกข์, ถ้าไม่ยึดถือก็ไม่มีความทุกข์. ผู้ที่ยึดถือ เป็นความทุกข์อยู่ในความยึดถือ ไม่ต้องมีสิ่งอื่นมาเกี่ยวข้อง; ผู้ที่ไม่ยึดถือ จึงไม่มีความทุกข์ อยู่ในความไม่ยึดถือ.

ฉะนั้นร่างกายจะเกี่ยวข้องกับสิ่งใด จิตใจมีสติสัมปชัญญะที่จะไม่ยึดถือ แม้ว่าจะต้องทำ ในฐานะที่จะต้องเอาจริงเอาจังอย่างไร เพียงไร ก็ยังคงไม่มีความยึดถืออยู่นั่นเอง; ยิ่งเป็นหน้าที่สำคัญจะต้องทำจริงทำจัง เพียงไร ก็ยิ่งต้องใช้สติสัมปชัญญะให้มาก ให้ห่างไกลจากความยึดถือ มากยิ่งขึ้นเท่านั้น. เพราะ ว่าสิ่งที่มีความค่ามาก หรือเรารักมาก นั้น จะเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือมากข้นเท่านั้น; เพราะฉะนั้น เมื่อไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น จะต้องมึสติสัมปชัญญะ หรือมีความไม่ยึดถือมากขึ้น อย่างเพียงพอกันทีเดียว.

ธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง เป็นสิ่งที่ยึดถือไม่ได้แบบนี้ แล้วเราจะตั้งดีดิ่งไปยึดถือ โดยไม่ให้เป็นทุกข์นั้น เป็นไปไม่ได้. เราจะตั้งประพฤติให้ถูกต้อง ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ในทุกสิ่ง ทุกกรณี ทุกเหตุการณ์ ทุกเวลา

ทุกสถานที่ ไปที่เดียว ก็จะเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์ จากพระธรรมอันสูงสุด? ที่จะช่วยเราได้ คือ คำสั่งสอนกำมือเดียว ของพระพุทธเจ้า ที่จะทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติ ไม่มีความทุกข์เลย :-

ถอนความยึดถือในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเสีย ด้วยจิตใจ; ส่วนปากจะต้องพูดไปอย่างไร มือจะต้องทำไปอย่างไร ก็คงทำไป ตามที่ชาวโลกเขามีอาณัติ, เขามีระเบียบปฏิบัติ สำหรับพูดจา หรือกระทำ. เช่นจะต้องพูดว่า บ้านของเราเราก็พูดได้; แต่ใจของเราไม่ยึดถือ. อย่างนี้เรียกว่า สิ่งนั้นถูกถอนความยึดถือแล้ว.

แม้ในคำพูดที่เราพูดไป ก็หาได้มีความยึดถือไม่; แต่เราพูดอย่างคนยึดถือ เพราะเราต้องพูดกับคนที่ยึดถือ, หรือจะต้องพูดกันกับชาวโลก โดยภาษาแห่งความยึดถือ เพราะว่าในโลกนี้มีแต่ภาษาแห่งความยึดถือ เราก็ต้องพูดด้วยภาษาแห่งความยึดถือ; แต่ใจของเรา ก็ดี ความสำคัญในคำที่เราพูด ก็ดี หามีความยึดถือไม่. นี่เป็นกฎเกณฑ์ที่ตายตัว ที่ผู้ไม่ต้องการความทุกข์จะพึงกระทำ; ถ้าผิดไปจากนี้แล้ว ก็ไม่มีธรรมะเลย เป็นผู้เห็นห่างจากธรรมะ ซึ่งมีลักษณะยึดถือไม่ได้.

ข้อที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า ธรรมะนี้มีลักษณะอย่างไร, มีความลึกซึ้งซับซ้อนอย่างไร, มีความลับที่มนุษย์ยังรู้ไม่ถึงอย่างไร, และเราจะต้องรู้จักให้ถึงในส่วนไหน, และสักเท่าไร, ซึ่งหวังว่า "สักกำมือเดียว" นั้น คงจะไม่มากมายเกินไป.

....

ถ้าวันนี้เป็นวันพระธรรม เป็นวันอาสาฬหบูชาแล้ว เราจะนึกถึงธรรมะ
 นึกกันอย่างไรดี จึงจะเป็นการสมควร? เราจะนึกถึงทั้งหมด เราคงจะทำได้;
 เราจะนึกถึงแต่ที่จำเป็น ที่จะต้องใช้ จะต้องมี สำหรับเรา ที่จะเอาชนะความทุกข์
 ให้ได้เท่านั้นเอง. เดียวนี้มัน ยากเย็นอยู่ตรงที่ว่า ความเคยชิน หรือ อาสวะของ
 เรา นั้น มันเหนียวแน่นเกินไป.

สิ่งที่เรียกว่าอาสวะกิเลส นั้น ไม่มีความหมายอะไร มากไปกว่าเคยชิน
 คือความเคยชิน : เราโลภจนเคยชิน เรารักจนเคยชิน เราโกรธจนเคยชิน
 เราโง่งจนชินยิ่งกว่าจะชิน. ความเคยชินเหลือประมาณนี้ เรียกว่า อาสวะ มันจะ
 ตัดได้ยาก หรือง่ายเพียงไร ท่านทั้งหลายลองคิดดูเถิด.

พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ก็คือตัดอาสวะได้; เราอยากจะทำทุกอย่างท่านเรา
 ต้องการจะตัดอาสวะได้. เราทำบุญอะไร เราก็ตั้งความปรารถนาว่า อาสวกุชยาวให้
 โหด —จงเป็นเครื่องนำมาซึ่งความสิ้นอาสวะ ดังนี้. แต่ว่าเราก็ทำเพื่อ ๆ ไป
 อย่างนกแก้ว นกขุนทอง; เพราะไม่รู้ว่า สิ่งที่เราเรียกว่า อาสวะ นั้นคืออะไร.

อาสวะ — เครื่องดองสันดาน นั้น ก็คือ กิเลสที่เคยชินจนเป็นนิสัย
 ตั้งแต่เกิดมาจนบัดนี้. สิ่งสิ่งนี้เอง เป็นอุปสรรค เป็นศัตรูอย่างยิ่ง ที่ทำให้เรา
 เข้าใจธรรมะไม่ได้; แม้เราจะฟังอย่างที่เรียกว่ากรอกหูกันอยู่ทุกวัน ทางวิทยุ
 เราก็ฟัง หนังสือเราก็อ่าน เทศน์เราก็ฟัง อะไร ๆ ก็ฟัง; แต่แล้วเราก็เข้าใจ
 ธรรมะไม่ได้. นี้ก็เพราะว่า สิ่งที่เราเรียกว่า อาสวะนั้น มันมีอำนาจมากเกินไป;
 พูดอย่างภาษาธรรมดา ก็คือว่า ความเคยชินในทางตรงกันข้ามนั้น มันมากเกินไป.

เกี่ยวกับข้อนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ตรง ๆ ว่า *อุปรากรมภจิตโต ทุมฺเมโธ สฺมาติ ชินสาสนิ - คนที่ไม่มีปัญญา มีจิตเข้าไปยึดมั่นถือมั่นสิ่งต่างๆ อยู่ ได้ฟัง คำสั่งสอน ของพระศาสดา ผู้ชนะมาร, อารกา โหติ สหฺรฺมฺมา นภา โส ปถวิ ยถา - เขาก็ยังคงห่างไกลจากพระธรรมนั้น เหมือนฟ้ากับดินอยู่นั่นเอง.*

ลองคิดว่า คนที่ชินแต่ในทางโง่ คือมีความลุ่มหลงแต่จะยึดมั่นถือมั่น อยู่ตลอดเวลา อย่างเหนียวแน่นนั้น; ต่อให้ฟังคำสั่งสอนของพระศาสดามากสักเท่าไร เขาก็ยังห่างไกลจากพระธรรมนั้น เหมือนกับฟ้าและดินอยู่นั่นเอง.

ชาวบ้านทั้งหลาย ที่เป็นชาวไร่ชาวนา พ่อค้า หรืออะไรก็ตาม มีความเคยชินอย่างลุ่มหลงในสิ่งที่เป็นการยึดมั่นถือมั่น : เรื่องเงิน เรื่องทอง เรื่องข้าว เรื่องของ เรื่องลูก เรื่องเมีย เรื่องเกียรติยศชื่อเสียง ทุกๆ อย่างซึ่งเป็นที่ตั้งของความยึดมั่นถือมั่น อย่างลุ่มหลง, มีความลุ่มหลง เป็นความเคยชินยิ่งกว่าชินที่เรียกว่า อาสวะ^๕ อยู่เสมอไป; *เมื่อได้ฟังมันก็กลัวว่าฟัง* เหมือนกับได้ยินเสียงนกร้อง, หรือว่า คิด เข้าใจ ก็เป็นเรื่องของความคิดความเข้าใจ ไม่ซึมซาบในภาวะที่ตรงกันข้าม.

เขายังรักเงินมากกว่าพระพุทธเจ้า, ยังรักทรัพย์มากกว่าพระพุทธเจ้า, ยังรักลูกเมียมากกว่าพระพุทธเจ้า หรืออะไรทำนองนี้ อยู่นั่นเอง; แม้แต่วันพระ^๕ นี้ จะมาฟังเทศน์ที่นี่ แต่โดยเนื้อแท้ของจิตใจนั้นคงจะรักทรัพย์มากกว่าธรรมะ. ลองให้ควายหาย คงจะลุดไปตามควาย มากกว่าที่จะทนนั่งฟังธรรมะ.

นี้เรียกว่าเป็น *ความเคยชิน* ชนิดที่เรียกว่า *เป็นอาสวะ* ; จิตใจจึงอยู่ในภาวะ ที่ว่า ถูกปิดกั้นไว้ ด้วยความเคยชินนั้น *ธรรมะแทรกซึมเข้าไปไม่ได้* ; แม้จะได้ยินได้ฟังสักเท่าไร ธรรมะก็แทรกซึมเข้าไปไม่ได้ *ยังเห็นแต่ได้เป็นตัว* อยู่ในตัวเอง, ไม่ยอมเห็นว่า สละออกไปจึงจะดี, เป็นผู้ถือลัทธิว่า ได้นั้นแหละดี, ส่วนสละนั้นไม่ได้อยู่ในตัวเอง. ทำอย่างไร ๆ ก็ยังมีความรู้สึกอย่างนั้นอยู่เรื่อยไป จึงไม่เข้าถึงธรรมะ ; จึงยังห่างไกลจากธรรมะ เหมือนกับฟ้าและดิน ถึงจะทำไปเท่าไรในลักษณะนี้ จนกระทั่งตาย ก็ยังห่างไกลจากธรรมะนั้น.

เพราะฉะนั้นถ้าผู้ใดมีความรักตัวเอง *ต้องการจะให้ตัวเองมีรাকা* เกิดมาทางที่ใดเข้าถึงสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้ คือธรรมะแล้ว *จงตั้งหน้าเกลียดชังสิ่งที่เรียกว่า อาสวะ นั้นเสียบ้าง* ; และเกลียดชังให้มากที่สุด ยิ่งขึ้นไปตามลำดับ, เกลียดชังที่จะอาลัย เยื่อใย ในสิ่งที่เคยยึดมั่นถือมั่น เป็นตัวกู-เป็นของกูนั้นให้มากยิ่งขึ้นไป. ถ้าสิ่งเหล่านั้นเบาบางลงแล้ว ธรรมะก็จะแทรกเข้าไปถึงจิตใจของบุคคลนั้นได้ เขาก็จะอยู่ใกล้กับธรรมะ เหมือนดินอยู่ใกล้ดิน ฟ้าอยู่ใกล้ฟ้า เป็นแน่นอน.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้อีกอย่างหนึ่ง ว่า :—

ปฎิโสตกามิ นิปถมิ คมภีริ ทุทฺถลํ อณฺเฐ

วากรตฺตา น ทกฺขนฺติ ตโมกฺขนฺเรน อาวุตา.

ซึ่งมีใจความว่า *คนที่เคยชินแต่เรื่องราคะ - ความกำหนัด มีความมืดมัวห่อหุ้มแล้ว เขาก็ไม่มองเห็นธรรม อันลึกซึ้งละเอียดอ่อน ทวนกระแสธรรมตาได้เลย.* กล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า :—

คนที่เคยชินแต่ความกำหนัดยัดถ้อ มีความมืดท้อหุ้มแล้ว จักไม่มองเห็นธรรมะ ซึ่งเป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อน ลึกซึ้ง สุขุม ทวนกระแสธรรมดาไปได้เลย.

อธิบายไปตามลำดับที่ว่า **สิ่งที่เรียกว่าธรรมะ นั้น เป็นปฏิโสตกามิ์ คือทวนกระแส.** กระแสในที่นี้ หมายถึงกระแสน้ำแห่งความโง่ ความหลง ความโลภ ของสัตว์, หรือธรรมดาของสัตว์นั่นเอง เรียกว่ากระแส. ส่วน **ธรรมะนั้นเป็นของตรงกันข้าม** มันไม่เหมือนกันเลย กับความรู้สึกตามธรรมดาของสัตว์ ที่ยังประกอบไปด้วยความโง่ ความหลง; เช่นคนธรรมดาทั่วไป มีความกำหนัดยัดถ้อ ในสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยัดถ้อ; แต่ส่วนสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้น มันกลับกัน เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ซึ่ให้เห็นว่า สิ่งเหล่านั้น ไม่ใช่สิ่งที่ควรจะเข้าไปหลงไหลยัดถ้อ.

คำว่า “**ราคะ**” ในภาษาบาลีนั้น หมายถึง **ความรักด้วยความยึดถืออย่างเหนียวแน่น** รักในบุตร สามี ภรรยา ด้วยกิเลส เกี่ยวกับเพศ กัม, แม้แต่รักสิ่งซึ่งถูกอกถูกใจ เช่นแก้วแหวนเงินทอง อย่างสุดจิตสุดใจ อย่างนี้ก็ยิ่งเรียกว่าราคะ, แม้แต่ความพอใจ ในเรื่องของความสงบสุข เกี่ยวกับสมาธิ หรือฌาน, ถ้าวักอย่างเหนียวแน่น จับจิตจับใจ แม้อย่างนี้ก็ยิ่งเรียกว่าราคะ. เพราะฉะนั้นคำว่าราคะ จึงใช้ได้กว้างทั่วไป ถึงสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งความรัก ความยินดี จะเป็นอย่างใ้ไรก็ได้.

บางคนอาจจะมึราคะในวัวในควาย ก็ได้ เพราะสังเกตดูคนบางคน รักวัว รักควาย ยิ่งกว่าลูกกว่าเมีย ก็ยังมี. คำว่า “**ราคะ**” มีความหมายกว้างขวางอย่างนี้ แล้วกระแสที่จะไหล ไปหาสิ่งซึ่งตนรักตนใคร่อยู่เสมอไป; ส่วน **ธรรมะ**

นั่นเป็นปฏิโสตกามิ คือ ทวนกระแสอยู่เสมอไป แล้วจะให้คนชนิดนั้นมองเห็นได้ โดยง่าย ได้อย่างไรกัน.

และยิ่งกว่านั้น สิ่งเรียกว่า *ธรรมะนั้นเป็น นิปฺปณฺิ, นิปฺปณฺิ* คือละเอียดที่สุด, หรือเป็น *อณฺิ* คือ *น้อย เล็ก* ละเอียดจนมองด้วยตาไม่เห็น. คำว่า *ละเอียดที่สุด* นี้ก็หมายความว่า *คนธรรมดามีหู ตา จำกัด* มองเห็นได้จำกัด; แม้สติปัญญาของชาวโลกตามธรรมดา ก็มีประสิทธิภาพจำกัด เพราะฉะนั้นจึงมองไม่เห็นธรรมะ; เช่นเดียวกับตาของมนุษย์ ไม่อาจจะมองเห็น สิ่งที่ต้องมองด้วยกล้องจุลทรรศน์เป็นต้น. *สติปัญญาของชาวโลกตามธรรมดา* ที่หนาแน่นด้วยอาสวะ ความเคยชินอย่างโลก ๆ นั้น มันหยาบเกินไป *ไม่อาจจะมองเห็นธรรมะ ที่ละเอียดอ่อนได้.*

อีกคำหนึ่ง เรียกธรรมะนั้นว่า *คมฺภีริ* หรือ *ทุทฺทสฺ*; *คมฺภีริ คมฺภีริ* แปลว่า *ลึกซึ้ง, ทุทฺทสฺ* หรือ *ทุทฺทส* แปลว่า *เห็นยาก, ลึก* ก็หมายความว่า *สายตาทิ้งลงไปไม่ถึง* ดังนั้นจึงเห็นยาก. เหมือนอย่างว่า ในบ่อลึก เหวลึก ในมหาสมุทรที่ลึก สุดที่เราจะมองลงไปเห็นได้ เราก็มองไม่ได้ว่า ที่นั้นมีอะไร. ธรรมะนั้นก็เหมือนกัน *ตัวของธรรมะนั้นมีสภาพเป็นของลึกซึ้ง* อย่างนั้น *มองเห็นได้ยาก,* แล้วยากถึงที่สุด สำหรับ ผู้ที่เคยชินอยู่แต่กับความยึดถือ และมีความมืดท้อทุมอยู่เป็นนิจ.

ราครตฺตา - กำหนดด้วยราคะ; หมายความว่า *เคยชินอยู่แต่ด้วยความยึดถือ ตโมกฺขนฺุเรน อาวุตา* ถูกท้อทุมอยู่ด้วยความมืดคืออวิชชา. พระพุทธองค์ทรงแสดงลักษณะนี้ไว้ สองลักษณะ คือว่า *เหนียวแน่นอยู่ ด้วยความ*

กำหนด ยินดี, แล้วก็ถูกหุ้มห่ออยู่ด้วยความมืด คืออวิชชา คนที่มีลักษณะอย่างนั้น ไม่อาจจะมองเห็นธรรมะ ซึ่งมีลักษณะทวนกระแส ละเอียดอ่อน ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก.

นี่แหละ ถ้าเราพิจารณาดูให้ดี เราอาจจะตอบคำถามของเราได้ ด้วยตัวเราเองว่าทำไมเราฟังเทศน์มาเป็นไม่รู้กี่สิบปี ไม่รู้กี่ร้อยครั้ง หรือฟัง หรืออ่าน หรืออะไรมาทีไรมาก แต่แล้วทำไมเราก็กังมิดม่นที่อยู่คนเดียว.

เราควรจะนึกดูในข้อนี้ ให้เห็นว่า **สิ่งที่ปกปิด ห่อหุ้ม** มันยังมีอยู่มาก เราจึงมองไม่เห็น, และที่สำคัญที่สุดนั้น มันทวนกระแสต่อกันและกัน : เรามัวแต่จะไหลไปทางนี้, ธรรมะมัวแต่จะไหลไปอีกทางหนึ่ง, มัน **หันหลังให้แก่กันและกันเสียเรื่อย**. นี่เรียกว่า เป็นการทวนกระแสต่อกันและกัน แล้วมันจะพบจะปะ จะเจอจะกันได้อย่างไร ในเมื่อต่างคนต่างเดินไป ในทางที่ตรงกันข้าม.

ที่นี้ สมมุติว่า เราได้พิจารณาเห็น อย่างรอบคอบกว้างขวาง ทั่วถึงแล้วว่า **ธรรมะนี้เป็นสิ่งจำเป็น**; เพราะว่า ตลอดเวลาที่แล้วมา จนถึงบัดนี้ มันเป็นการพิสูจน์ให้เห็นว่า เราทนทุกข์ทรมาน, เราเบื่อเต็มที่แล้ว ที่จะให้เป็นอย่างนั้นอีก, เราต้องการจะรื้อถอนความทุกข์นั้นกันบ้าง แล้วคงจะไม่มีอะไร ที่จะช่วยเราได้ นอกจากสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ. เราก็คควรจะ **สมัคใจ เดินตามกระแสของธรรมะอย่าให้ทวนกระแสกันอีกต่อไป**.

สิ่งที่เคยรัก เคยหวงแหน เคยยึดมั่นถือมั่นนั้น ควรจะเปลามือเสียบ้าง โดยมองเห็นเป็นว่า ไม่จำเป็นที่จะต้อง ไปรักไปยึดถือ ไปหวงแหน, ปล่อยไว้ตามเรื่องก็ได้ จะไม่ไปไหนเสีย, มีความเป็นอยู่อย่างไม่มียึดมั่นถือมั่น; แล้วเกี่ยวข้อ

กับสิ่งเหล่านั้นไปเรื่อย ๆ. นี่แหละคือ การเดินกอดคอกันไปกับธรรมชาติ อย่างที่เรียกว่า ไม่ทวนกระแส; มันคงจะเกิดการเปลี่ยนแปลง อย่างใหญ่หลวงขึ้นมา คือจะไม่มี ความทุกข์เกิดขึ้น เพราะสิ่งใด ๆ ที่เคยรัก เคยยึดถือ เคยหวงแหน ดั่งที่กล่าวแล้ว.

เกี่ยวกับที่เราจะมองเห็น จนเกิดความรังเกียจ หรือความกลัว ในข้อนี้ พระพุทธเจ้าท่านยังได้ตรัสไว้ว่า :—

ยํ ยํ ทิ โลกสมํ อุปาทินนตุ
เตเนน มาโร ว อนเวติ ขนตุ.

—สัตว์ บุคคล หรือใครก็ตาม เข้าไปยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด ๆ ในโลกนี้ มารย่อมติดตามสัตว์นั้น ด้วยสิ่งที่เขาเข้าไปยึดมั่นถือมั่นนั้น. กล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด ๆ อยู่ พญามารย่อมติดตามติดสัตว์นั้น ด้วยอาศัยสิ่งที่เขายึดมั่นถือมั่นนั้น.

กล่าวโดยสั้น ๆ ก็คือว่า ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดอยู่ สิ่งนั้นจักเป็นมาร หรือเป็นเหตุให้เกิดมาร ติดตามผู้นั้น. คำว่า “มารติดตามผู้นั้น” หมายความว่า ความทนทาน ที่เนื่องกันไม่ขาดสาย นี้เป็นกล่าวอย่างบุคคลาธิษฐาน จนตั้งชื่อสิ่งที่เบียดเบียนว่า มาร เหมือนกับพญามาร ติดตามและเบียดเบียน.

โดยที่แท้แล้ว ก็สิ่งที่ยึดมั่นถือมั่นนั้นแหละ เป็นผู้เบียดเบียน เพราะว่าการยึดมั่นถือมั่นเมื่อไร ก็ต้องมีความยึดมั่นถือมั่น อยู่ในที่นั้น และเมื่อนั้น.

ความยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง เป็นตัวมารและเบียดเบียน; แต่พูดตรงๆ อย่างนี้ คนไม่ค่อยกลัว จึงต้องเรียกชื่อด้วยคำว่า มาร หรือพญามาร. ที่เขาเคยกลัว ว่า มารจะติดตามสัตว์นั้น หมายความว่าคอยทำลายล้างคนนั้น, แล้วก็ด้วยสิ่งที่เขา ยึดมั่นถือมั่น.

หมายความว่า เขามีอะไรไว้ที่ไหน? เก็บไว้อย่างไร? พอเขาเกิด ความยึดมั่นถือมั่นขึ้นมาเมื่อใด ก็จะเกิดมารขึ้นมา ย่ำยีจิตใจของเขาคู่นั้น เมื่อนั้น ทุกคราวไป; เรียกว่าเหมือนกับเงาตามตัว อย่างแน่นอนที่สุด. ไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็แล้วไป, พอยึดมั่นถือมั่นขึ้นมาเมื่อใด ก็จะย่ำยีจิตใจบุคคลนั้น เมื่อนั้น ในฐานะที่เป็นพญามาร. เพราะฉะนั้นการที่เราจะมีวัฏควายไร่นาก็ดี มีข้าวของ เงินทอง บุตรภรรยา สามี อะไรก็ดี เกิดความยึดมั่นถือมั่นขึ้นมาเมื่อไร นั้นจะกลายเป็นมาร ย่ำยีจิตใจบุคคลนั้น ที่นั่น และเมื่อนั้น.

พอระวังความยึดมั่นถือมั่นลง พญามารก็หายไป, ถ้าประเดี๋ยว เกิด ความยึดมั่นถือมั่นขึ้นมาอีก ก็จะกลับมาอีก อย่างนี้อยู่เรื่อยไป ไม่มีที่สิ้นสุดเลย. พระพุทธเจ้าท่านหมายความว่า ท่านจึงตรัสอย่างนี้ ดังนั้นท่านจึงตรัสเป็น การตักเตือน ต่อไปว่า :—

อาทานตณฺหิ วินฺเขถ สพฺหิ

อุทฺธิ อโร ติริยํ วาปี มขฺเณ.

—บุคคลควรระวังถอนเสียซึ่งตัณหา อันเป็นเหตุให้ยึดมั่น ทั้งในเบื้องต่ำ ทั้งในเบื้องสูง ทั้งในเบื้องขวาง รอบๆ และทั้งที่ตรงกลาง. จึงพึงดูให้ดีว่า สิ่ง

ที่จะทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นนั้น มีได้ทั้งในเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางรอบ ๆ ตัว และที่ตรงจุดศูนย์กลาง.

การที่จะ **ต้องถอนตัวหา** อันเป็นเหตุให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นนั้น **ให้อ่อนเสียให้หมดสิ้นในที่ทุกสถาน,** หรือในที่ทุกกาลเวลา ทุกขนาด ทุกชนิด ทุกปริมาณ; ข้างบนก็คือดีกว่า ข้างล่างก็คือต่ำกว่า หรือว่า ข้างบนก็คืออนาคต ข้างล่างก็คืออดีต.

คนเราอาจจะไปยึดถืออนาคตก็ได้ อดีตก็ได้ ดีกว่าก็ได้ ต่ำกว่าก็ได้; เพราะที่ **ความยึดถืออันนั้นมันไม่ได้ทุกประการ** : ถ้ามาให้ชอบให้รัก ก็ยึดถืออย่างชอบอย่างรัก, ถ้ามาให้โกรธก็ยึดถืออย่างโกรธ อย่างเกลียด อย่างกลัว นานาประการ; แล้วอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นี้ มีได้ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ ทั้งโดยรอบ และทั้งตรงกลาง.

หรือว่าที่ตรงกลาง เราจะหมายถึงปัจจุบันนี้ ที่เรากำลังหายใจอยู่ที่นี้ เราก็อย่าได้ยึดมั่น, หรือว่าที่แล้วมาแต่หนหลัง ซึ่งเป็นเบื้องต่ำ เราก็อย่าได้ยึดมั่น, หรือว่าที่เป็นอนาคต อันเราหวัง, หวังอยู่ด้วยความหวังนั้น ก็จงเลิกความหวังเสีย อย่าได้ยึดมั่น. มีความต้องการ **มีความปรารถนาในอนาคต** ก็จึง **ต้องการปรารถนาด้วยสติสัมปชัญญะ** เกิด. อย่าต้องการ **อย่าหวังด้วยอำนาจของคณาอุปาทาน** แต่ประการใด.

นี้เรียกว่า เราตัดความอยากด้วยอำนาจความยึดมั่น หรือเป็นเหตุให้เกิดความยึดมั่นนี้ โดยรอบด้าน. ในที่นี้เรียกว่า **อาทานคณา** คือ **คณาอันเป็น**

เหตุให้ยี่ดมั่น ตามนัยแห่งปฏิจจสมุปบาทที่ว่า ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดอุปาทาน, **อุปาทาน - ความยี่ดมั่นถ้อมมั่น** เกิดมาจากความอยาก. หมายความว่าเมื่อมีอะไรมากระทบ ตา หู ฯลฯ ของเรา เกิดความพอใจ และเกิดความอยาก; พอเกิดความอยากเท่านั้น ก็จะมีความรู้สึกที่เป็นตัวเราผู้อยาก, อยากจะยึดครองสิ่งนั้นเอาเป็นของเรา.

กิริยาที่ยึดตอนหลังนี้ เรียกว่า **อุปาทาน**, **กิริยาที่อยากตอนต้น** เรียกว่า **ตัณหา**, **ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดอุปาทาน - ยี่ดมั่นถ้อมมั่น**, แล้ว **ตัวยี่ดมั่นถ้อมมั่นนั้น** เป็น **ตัวความทุกข์**; เหมือนกับเราแบกของเมื่อไร เราก็ก้นกเมื่อนั้น เราหลงเสียเมื่อไร เราก็ก้นกเมื่อนั้น.

พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนให้เพิกถอนเสียซึ่งตัณหา โดยรอบด้านอย่างนี้ และถอนให้ขาดสิ้นรากสิ้นเหง้า เหมือนกับพระพุทธภาษิตที่ว่า **อุจฺฉินฺท สเนหมตฺตโน กุมฺภํ สารทิกํ ว ปาณินา** - เธอจงถอนเสียซึ่งตัณหา อันเป็นยางเหนียวของตน เหมือนบุคคลถอนบัวสายในฤดูน้ำ ฉนใดก็ฉนนั้น.

เราลองนึกถึงบุคคล ผู้ถอนบัวสาย, อย่างถอนสายตึง; คนก็จับเข้าที่สายๆ หนึ่ง แล้วก็คล่าลงไปตามสาย, ความไป ความหาไป จนพบกอกของมัน, แล้วก็จับฉวยทั้งกอก ถอนขึ้นมาทั้งกอก ขึ้นมาทั้งๆ พวง คือทุกสาย หมดสิ้นไม่มีอะไรเหลือ เพราะถอนขึ้นมาทั้งกอก. **ข้อนี้ฉันใด คนเราจะต้องถอนตัณหาอันเป็นยางเหนียวของตน** ในลักษณะนั้น **คือจะต้องความหาไป จนถึงรากเหง้าของมัน** ว่าคืออะไร แล้วก็ **ถอนรากเหง้าขึ้นมาหมดด้วยกัน.**

อย่างที่เราศึกษาแล้ว เราจะรู้ว่า **ต้นเหตุเกิดมาจากเวทนา—เวทนาเกิดมาจากผัสสะ—ผัสสะเกิดมาจากอายตนะ—อายตนะเกิดมาจากนามรูป—นามรูปเกิดมาจากวิญญาณ—วิญญาณเกิดมาจากสังขาร—สังขารเกิดมาจากอวิชชา—อวิชชาคือความโง่ความหลง เป็นเหมือนกับกกหรือหัว ของบัวกอนี้**; เราจะต้องทำลายหรือถอนกันที่อวิชชา จึงจะเป็นการถอนต้นเหตุ ซึ่งเป็นยางเหนียวได้.

ถ้าเรามัวแต่ที่จะบังคับจิตใจว่า **อย่ายินดีในรูปๆนี้ อย่ายินดีในเสียงๆนี้ อยู่อย่างนี้** มันก็เหมือนกับถอนสายตึงที่ละใบ ไม่มีทางที่จะสำเร็จประโยชน์ได้, หรือถอนบัวที่ละสาย ที่ละใบ กกหรือหัว ก็ยังคงอยู่ได้ दिन พร้อมที่จะงอกงามต่อไป ไม่สำเร็จประโยชน์ได้. **พระพุทธองค์จึงทรงกำชับไว้ว่า จงถอนเหมือนกับคนถอนบัวสาย ในฤดูน้ำ.**

การถอน นั้นมันคงจะไม่ง่าย เหมือนกับถอนสายบัว เพราะว่าเรื่องของกิเลสต้นเหตุที่เกี่ยวกับทุกสิ่งทุกอย่างนั้นสลับซับซ้อน; ดังนั้นเอง จึงต้องมี**แนวทางสำหรับประพฤติปฏิบัติ**, มีการปฏิบัติที่จัดไว้เป็นระบบหรือเป็นแนว จนเปรียบเหมือนกับหนทาง ที่เดินทางไกล, จะต้องจัดให้ถูกต้อง ให้ครบถ้วนกันจริงๆ จึงจะสำเร็จประโยชน์แห่งการเดินทาง.

.....

สิ่งที่เรียกว่าหนทาง หรือ การปฏิบัตินี้ ก็เล็งถึง**อริยมรรคมีองค์แปด** คือ **ทำให้ถูกต้องในหลายๆสิ่ง อยู่เป็นประจำวัน**; อย่างที่เรียกว่า **มีความคิดเห็นถูกต้อง มีความใฝ่ฝันถูกต้อง มีการพูดจาถูกต้อง มีการกระทำการงานถูกต้อง**

มีการเป็นอยู่เลยชีวิตถูกต้อง มีความพยายามถูกต้อง มีความตั้งใจถูกต้อง มีสมาธิ
ถูกต้อง; เป็น ๘ อย่างด้วยกัน เรียกว่ามรรคมงคลแปด.

ใน *ความถูกต้องเหล่านี้* หมายความว่า *ไม่เจ้อด้วยความยัดถ้อ* :—

ความคิดเห็นถูกต้อง ก็คือ ความคิดเห็นนั้นไม่เจ้อด้วยความยัดถ้อ.

ความใฝ่ฝันถูกต้อง ก็คือไม่ใฝ่ฝัน ด้วยอำนาจความยัดถ้อ แต่ใฝ่ฝันด้วย
อำนาจของปัญญา.

การพูดจาถูกต้องนั้น คือ ไม่พูดจาด้วยความยัดถ้อ แต่พูดจาด้วยสติ-
ปัญญา.

การงานถูกต้อง ก็เป็นอย่างเดียวกัน อย่าทำการงานด้วยความยัดถ้อมัน
ถ้อมัน แต่ทำด้วยสติปัญญา.

การเลี้ยงชีวิตก็ทำด้วยสติปัญญา; ถ้าทำความยัดถ้อ ก็เป็นการ
ตะกละตะกลาม.

ความพากเพียรบากบั่นขยันขันแข็ง มุ่งหมายด้วยความพากเพียรนั้น
ก็เหมือนกัน; ถ้าทำไปด้วยความยัดถ้อ ก็จะเป็นการเผาผลาญตัวเอง. แต่ถ้า
ทำไปด้วยสติปัญญา ก็ไม่มีการเผาผลาญตัวเอง มีความก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว และ
เยือกเย็น.

มีความรำลึกประจำใจคือสติอย่างถูกต้องนั้น เราคอยควบคุมไว้ อย่า
ให้ความยัดถ้อเกิดขึ้นมาได้ ให้เป็นสติสัมปชัญญะอยู่ตลอดเวลา ปราศจากความ
ยัดถ้อ.

มีความตั้งใจมั่น หรือสมาธิถูกต้องนั้น ใจแน่วแน่อยู่ แต่ด้วยความ
ไม่ยัดถ้อ ไม่มีความยัดถ้อเข้ามารบกวน.

ทั้งแปดอย่างนี้เรียกว่า **หนทางแห่งสันติ คือนิพพาน**; เราต้องพอกพูนหนทางนี้ เหมือนกับคนทำถนน ต้องขยันพูนดิน. เราพอกพูนหนทางนี้ ด้วยการระมัดระวังอยู่ตลอดเวลา ทุกลมหายใจเข้าออก ไม่ว่าในขณะไหน : ขณะกิน นอน พักผ่อน ทำการงาน หรืออะไรก็ตาม ต้องระมัดระวังไม่ให้เกิดความงัว ความหลง ไปยึดมั่นถือมั่นเข้าได้. นี้เรียกว่า พอกพูนหนทางแห่งพระนิพพานอยู่ตลอดเวลา สมตามพระพุทธภาษิตที่ว่า **สนฺติมกฺกเมว พุรุหฺย นิพฺพานํ สุกฺเตน เทสํ** — **ท่านทั้งหลายจงพอกพูนหนทางแห่งสันติ เพราะว่าพระนิพพานนั้น เป็นสิ่งที่พระสुकตแสดงไว้ดีแล้ว.**

พูดสั้น ๆ ก็คือว่า **ให้สร้างหนทางนิพพาน เพราะว่านิพพานนั้นพระสुकตได้แสดงไว้เป็นอย่างดีแล้ว,** คือพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้อย่างเปิดเผยชัดเจนที่สุดแล้วว่า นิพพานนั้นเป็นอย่างไร. เราทั้งหลายก็สร้างหนทาง เพื่อถึงนิพพานนั้น คือการปฏิบัติ ชนิดที่ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นเข้ามาครอบงำอยู่เป็นประจำวันนั่นเอง; แล้วในที่สุดควรจะยึดถือตาม **ภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า :—**

ฉนฺทชาโต อนกฺขาเต มนสา จ ศุภฺโง ติยา
 โย จ ปฺปญฺจํ หิตฺวาน นิปฺปฺปญฺจปเท รโต
 อารายิ โส นิพฺพานํ โยกฺกเขมํ อนุตฺตรํ.

ซึ่งมีใจความว่า **จงเป็นผู้ที่พอใจในธรรมะ ซึ่งเป็นสภาวะที่กล่าวไม่ได้ เป็นผู้ถูกต้องธรรมะนั้นด้วยใจ.** ฟังดูให้ดีว่า ในที่นี้ท่านกล่าวว่า พระนิพพานนั้น เป็นธรรมะที่มีลักษณะที่บรรยายไม่ได้; แต่แล้วสอนให้เราสร้างความพอใจในสิ่งนั้น และให้ถูกต้องสิ่งนั้น ด้วยจิตใจของเรา.

ธรรมที่เป็นความพันทุกข์สิ้นเชิงนั้น เรียกว่า นิพพาน และธรรมะนั้น เป็นสิ่งที่บรรยายด้วยภาษาธรรมดาไม่ได้; ไม่ใช่เราจะพูดไม่ได้ แต่เราจะพูด สักเท่าไร, พูดสักเท่าไร ถึงเรื่องนิพพานนั้น ก็ไม่สามารถจะทำให้ผู้ฟัง ได้ชิม รสของพระนิพพาน และแม้แต่ชิมทราบในพระนิพพานนั้นได้ เว้นไว้แต่เขาจะ ไปปฏิบัติด้วยตนเอง ดังนั้น จึงมีคำกล่าวกำชับไว้ว่า :-

มณฑา จ ศุภฺใจ สียา - ท่านจงเป็นผู้ที่ถูกต้องสิ่งนั้น ด้วยเนื้อ ด้วยตัว ด้วยใจของท่านเอง, โย จ ปฺปลฺยจํ หิตฺวาน - ผู้ใดละธรรมะที่ทำความเนิ่นช้าเสียได้, นิปฺปลฺยจฺปเท รโต - ยินดีในธรรมที่ไม่ทำความเนิ่นช้า, อารายฺย โส นิพฺพานํ โยคกฺเขมํ อนุตฺตํ - คนนั้นแหละจะเกิดขอบใจในพระนิพพาน อันเป็นเครื่องเกษม จากโยคะ ไม่มีสิ่งใดยิ่งไปกว่า.

นี่เป็นการตอบปัญหาอยู่ในตัวแล้วว่า คนปกติที่มากด้วยอาสวะนั้น จะเกลียดพระนิพพาน, ไม่ยินดีในพระนิพพาน. ฉะนั้นเขาจะต้องทำลายอาสวะ ซึ่งเป็นปญฺจจรรรม คือเป็นเหตุให้เนิ่นช้าเสีย, แล้วไปยินดีในธรรมะ ที่ทำ ความรวดเร็ว. สิ่งทำความเนิ่นช้า ก็ไม่มีอะไร คือ ความเขื่อยใจในสิ่งที่ตน ยึดมั่นถือมั่นอยู่เป็นประจำ เคยชินเป็นนิสัยตั้งแต่เดิมา จนกระทั่งถึงทุกวันนี้. นี่เป็นเหมือนกับสิ่งที่ผูกแข็งผูกขา แล้วดึงเอาไว้ไม่ให้ก้าวหน้า.

ที่คนเราไม่ก้าวหน้า สูงไปในทางธรรม ทั้งที่อาจจะเป็นไปได้ ก็เพราะ ว่า มีสิ่งเหล่านี้เอง เป็นเครื่องจุกตรงเอาไว้, เป็นเครื่องทำความลังเลก่อน, แล้ว เขาตัดสินใจ ไปในทางที่จะย้อนกลับไปทางหลัง ไม่ก้าวไปทางหน้า. นี่คนจึงสละ สิ่งที่ยึดมั่นถือมั่นไม่ได้; เช่นจะออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีเรือนไม่ได้, หรือ

ว่าไม่อาจจะสละสิ่งซึ่งเคยรักใคร่ ยึดถือ หวงแหน ทั้งที่สิ่งนั้นทรمانจิตใจของตนอยู่ทุกวัน ๆ ก็ยังไม่ได้. นี่แหละคือ **ปัญจธรรม** คือ **ธรรมะประเภทที่ทำความเนิ่นช้า.**

ส่วน **ธรรมะประเภทที่ทำความไม่เนิ่นช้า** คือทำความรวดเร็วนั้น ได้แก่ **ปัญญา** ซึ่งพิจารณา จนรู้จักธรรมะทั้งหลายทั้งปวง ตามที่เป็นจริงในวงกว้าง; อย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้นโน้น ว่า ธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวงเป็นอย่างไร, ว่ากฎเกณฑ์ของธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวงเป็นอย่างไร, ว่าหน้าที่ที่จะต้องประพฤติต่อธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวงนั้นอย่างไร, อย่างนี้เป็นต้น จนมองเห็นว่า ทำอย่างนี้เป็นทุกข์, ทำอย่างนั้นไม่มีทุกข์, แล้วก็สมัครที่จะเลือกเอาข้างไม่มีทุกข์ จึงกระโดดแผละวไปทางนั้น. ความรู้สึกอันนี้เรียกว่า **นิปฺปญฺจนมม** คือ **ธรรมะที่ไม่ทำความเนิ่นช้า.**

ถ้าเขาเป็นผู้ยินดีในธรรมะประเภทนี้ เขาก็รักนิพพาน ไม่เกลียดนิพพาน เหมือนแต่เดิมมา. เราถูกสอนให้สวดให้ร้องว่า ต้องการพระนิพพาน, ให้ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นบัจจัยแห่งพระนิพพาน, ให้นำมาซึ่งพระนิพพาน: แต่เป็นเรื่องร้องกันแต่ปาก อย่างนกแก้วนกขุนทอง. เพราะฉะนั้นจึงต้องยกเว้น ไม่เกี่ยวกับความจริงในข้อนี้ คือเขาไม่ยินดีในพระนิพพาน นั้นเอง.

คำว่า “**ยินดีในพระนิพพาน**” นั้น หมายถึง **ชอบใจ พอใจ ยิ่งกว่าสิ่งใด** ถือว่า **นี้เป็นบรมธรรม คือสิ่งสูงสุด** ในบรรดาสิ่งที่มนุษย์จะพึงได้พึงถึง. ความยินดีนี้ **เป็นความยินดีด้วยสติปัญญา** ด้วยความรู้ **ด้วยวิชชา**; ไม่ใช่ยินดีด้วยความยึดมั่นถือมั่น อย่างคนแก่ ๆ บางคน คิดว่านิพพานเป็นบ้านเป็นเมือง ไปอยู่ที่นั่นแล้ว ได้อะไรตามที่ต้องการหมดทุกข์สิ่งทุกอย่าง, แม้แต่เรื่องลูกเรื่องเมีย เป็น

ของวิเศษวิโส ยิ่งกว่าธรรมดาไปทั้งนั้น. ถ้ายินดีในพระนิพพานอย่างนี้ เป็นเรื่องที่ไม่ใช่พระนิพพาน เป็นเรื่องความโง่เขลา หรืออวิชชา ซึ่งตรงกันข้ามจากนิพพานที่พูดว่า นิพพานเป็นบ้านเป็นเมือง อย่างอุปมาเป็นบุคคลาธิษฐานนั้น มีความหมายอย่างอื่น; แต่ที่ถูกต้องแล้ว ก็คือ ความไม่มีทุกข์เลยนั่นเอง.

เมื่อคนทุกคน **รู้จักบรมธรรม** คือยอดสุดของธรรมะ หรือนิพพาน, **รู้จักยอดสุดของธรรมะว่า ได้แก่ นิพพาน** อย่างนี้แล้ว ก็แปลว่า เขารู้จักทั้งเบื้องต้นทั้งตรงกลางและเบื้องปลายของธรรมะทั้งหลาย ว่าเป็นอย่างไร, แล้วพอใจในส่วนที่จะควรพอใจ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า **วิราโค เสฏโฐ รมฺมานิ** แปลว่า **วิราคธรรม ประเสริฐ ที่สุดกว่าธรรมทั้งปวง.**

เมื่อพูดว่า ธรรมทั้งปวง ก็ให้หมายถึงธรรมทุกชนิด ทุกประเภท. วิราคธรรม ประเสริฐกว่าธรรมทั้งหลายทั้งปวง หมายความว่า **วิราคะนี้ก็เป็นธรรมอย่างหนึ่ง ด้วยเหมือนกัน; แต่เป็นธรรมที่ ประเสริฐกว่าธรรมทั้งปวง.** **วิราคธรรม** ก็คือ **ความคลายออกจากความยึดมั่นถือมั่น.** เมื่อใดมีความจางคลายออกแห่งความยึดมั่นถือมั่น, เมื่อนั้นเรียกว่ามีวิราคธรรม ตามมากตามน้อย จนกระทั่งคลายออกหมด ไม่มีเหลืออยู่ ก็เป็นพระอรหันต์.

วิราคธรรม ประเสริฐกว่าธรรมทั้งปวง ก็เพราะเหตุผลชัดแจ้งอยู่แล้วว่า **คลายออกจากความทุกข์,** คลายออกจากความที่ติด ผูกติดอยู่กับความทุกข์. อุปาทานนั้นเองเป็นเหมือนเชือก หรือโซ่ตรวน ที่ผูกสัตว์ให้ติดอยู่กับความทุกข์. เมื่อสิ่งนั้นคลายออก ก็ถือว่า เป็นความดีที่สูงสุด ไม่มีอะไรดีเท่า; พอคลายออกหมด ก็แปลว่าหลุดเป็นอิสระไป.

ทุกคนจึงควรสนใจ และจำไว้ เป็นหลักที่ตายตัว ว่า **ความคลายออก** แห่งความยึดมั่นถือมั่น นั้นแหละ เป็นธรรมะที่ประเสริฐสำหรับพวกเรา, อยู่ในประเภทธรรมะกำมือเดียว ไม่เหลือวิสัยแต่ประการใดเลย.

นี่คือธรรมะ ซึ่งจะสรุปได้ง่ายๆว่า **เราจะต้องรู้สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ตามที่เป็นจริง แล้วประพฤติก่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้น และไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด ทั้งข้างหน้า และข้างหลัง หรือตรงกลาง, คือว่า เราเคยโง่ หลง จมอยู่ในสิ่งใด เราก็ไม่ยึดถือสิ่งนั้น : คือไม่ยึดถือข้างหลัง. และแม้ว่า เราจะได้ประพฤติปฏิบัติ จนเกิดผลเป็นความไม่ทุกข์ เป็นสุข อะไรขึ้นมา ก็อย่าได้ยึดมั่นถือมั่น ในกาลข้างหน้า, และที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ทุกครั้งที่หายใจเข้าออก ก็อย่าได้มีความยึดมั่นถือมั่น แต่ประการใดเลย.**

....

จงเป็นผู้รู้จักเดินตามกระแสของธรรมะ อย่าเดินตามกระแสของสัตว์ บุคคล ที่ไม่รู้จักรักรณะ ซึ่งมันเป็นการทวนกระแสกันอยู่เสมอไป คือเดินกันคนละทาง อยู่เสมอไป. ถ้าจะให้ช่วยความจำสำหรับบ้านนี้แล้ว อยากจะกล่าว ว่า ที่บ้านนี้ เมืองนี้ หรือภาคไหน มีคำกล่าวที่มีประโยชน์อยู่ว่า **“งามนั้นอยู่ที่ซากผี ความคั่นนั้นอยู่ที่การสละ พระนั้นอยู่ที่จริง นิพพานนั้นอยู่ที่ตายแล้ว ก่อนแต่ตาย”**.

งามอยู่ที่ซากผี ลองคิดดูว่า มันทวนกระแส กับความรู้สึกรู้สีกของคน ธรรมดาสามัญ ที่ว่างามอยู่ที่ความสวยงาม สีสรร วรรณะ เช่นดอกไม้ เช่นอะไร ที่ถือกันว่างาม ไม่ได้อยู่ที่ซากผี. งามที่ดอกไม้ เป็นต้นนั้น คือความรู้สึกของ

คนธรรมดา แต่งามอยู่ที่ซากฝัน เป็นความรู้สึกของคนที่มีธรรมะ หรือถึงธรรมะแล้ว; เพราะว่าดอกไม้มัน มีส่วนที่จะหลอกจะล่อให้หลงให้ติด ยึดมั่นถือมั่น; ส่วนซากฝัน ชี้แจงความจริง บอกความจริง ถอนความยึดมั่นถือมั่น. อันไหนควรจะถือว่างาม? หรือจะถามอีกอย่างหนึ่งว่า อันไหนเป็นมิตร? อันไหนเป็นศัตรู? ถ้าอันไหนเป็นมิตร ควรจะถือว่างาม.

แล้ว ขัดต่อไปที่ว่า *คืออยู่ที่เสียสละ* นั้น นั้นมันก็ *ทวนกระแส*. คนทุกวันนี้ คืออยู่ที่ได้ คืออยู่ที่รับเอา มา, รับเอาเข้ามา, ได้แล้วก็เป็นที่; นี่เป็นกระแสของบุญคุณ. ส่วน *ธรรมะนั้น* กลายเป็นว่า *คืออยู่ที่ขัดออกไป สละออกไป*. อันไหนจะดีจริงกันแน่ ก็ลองไปคิดดู; แต่อย่าลืมนะว่า ในที่นี้ได้ยืนยันว่า *ดีของธรรมะนั้น อยู่ที่ถอนความยึดถือ คือสละออกไป*.

ที่ว่า *พระอยู่ที่จริง* นั้น ก็หมายความว่า *เลิศ* หรือ *ประเสริฐ* อยู่ที่การ *ประพฤติจริง ปฏิบัติจริง เรียนจริง ได้ผลจริง*.

และที่ว่า *นิพพาน* หรือ *บรมธรรม* *อยู่ที่ตายเสียให้เสร็จ* ตั้งแต่ก่อนตายนั้น หมายความว่า *เมื่อเรายังหายใจอยู่ได้นี้แหละ เราถอนความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเสีย*; นั่นแหละคือ *นิพพาน* ที่สมควรแก่เรา ที่เป็นประโยชน์แก่เรา. *นิพพาน* ต่ตายแล้ว ไม่มีประโยชน์อะไร แม้แต่ชนิดเดียวเป็นนิพพานอะไรก็ไม่รู้. เป็นนิพพานปลอม นิพพานไม่มีความหมายเลย.

นิพพานที่แท้จริงและมีความหมาย มีประโยชน์แก่เรา ก็ต้อง *ที่นี้* และ *เดี๋ยวนี้*. ถ้าหากว่า เราตายเสียได้ ก่อนแต่ตาย คือถอนความยึดถือ, ถอนความ

ยึดถือว่า ตัวเรา หรือว่าของเรา เสียให้ได้; เมื่อถอนความยึดถือ ว่าเรา ว่าของ เราได้ ก็คือตัวเราไม่มี นั่นคือเราตาย โดยที่ร่างกายยังไม่ทันจะตาย. รูปธรรม นามธรรม ยังไม่ทันแตกดับ; แต่เราก็ตายเสร็จแล้ว เพราะไม่มีตัวเรา. นั่นคือ นิพพาน ที่เป็นประโยชน์แก่เราทุกคน.

ความจริงทั้งหมดนี้ คือธรรมะ หรือกระแสของธรรมะ ซึ่งล้วนแต่ ผืนความรู้สึกรวมของท่านทั้งหลาย โดยทั่วไป ก็ว่าได้; เพราะว่า คนส่วนมาก คิดว่า จะนิพพานกันต่อตายแล้ว. แต่ในที่นี้บอกว่านิพพานนั้นต้องเป็นความ ตาย ที่ตายแล้ว ก่อนแต่ร่างกายตาย.

ที่ยกตัวอย่างมาให้ฟังดังนี้ ก็คือเพื่อจะชี้ให้เห็นว่า กระแสของธรรมะ นั้นไหลไปทางหนึ่ง, กระแสของคนโง่ บุกชนคนเขลา เราตามธรรมดานี้ ไหล ไปอีกทางหนึ่ง, แล้วไม่มีทาง ไม่มีวันที่จะพบกันได้เลย. ดังนั้นเราจึงถือเอา หลักเกณฑ์ ที่เป็นของธรรมะเป็นหลัก; อย่าเอาหลักเกณฑ์ของอวิชชา ความ โง่ ความหลง ของบุกชน คนพาลเป็นหลัก; เพราะว่าจะต้องนั่งร้องไห้.

ส่วนผู้ที่ถือเอาหลักเกณฑ์ของธรรมะ คือ งามอยู่ที่ซากผี คืออยู่ที่สละ พระอยู่ที่จริง และ นิพพานอยู่ที่ตายเสียก่อนตาย นั้น จักได้หัวเราะตลอดไป โดย ไม่ต้องมีตัวตน ผู้หัวเราะ.

นี่คือความหมายทั้งหมดทั้งสิ้น ของสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ ที่เราควรจะรู้ ควรจะเข้าใจ อย่างจำเป็นที่สุดแล้ว ที่ควรจะเอามาพูดกัน, เอามาพิจารณา

ปรีษาหารีอกัน ในวันเช่นวันนี้ ซึ่งถือว่าเป็นวันของธรรมะ คือวัน
อาสาฬหปุณณมี.

หวังว่า ท่านทั้งหลาย จะได้ เอาข้อความเหล่านี้ไปคิดไปนึก ตรึกตรอง
อยู่ จนตลอดเวลา เพื่อเกิดความพอใจ ในการที่จะทำอาสาฬหบูชา ในค่ำวันนี้
ด้วยกันจงทุกคน.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เหว่ ก็มีด้วยประการฉะนี้.

อาสาฬหบูชาเทศนา - ๑๓ -

๒/๒๕๐๘ ณ ศาลาโรงธรรม (กัณฑ์บาย)

ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีมะเส็ง, วันที่ ๑๓ กรกฎาคม ๒๕๐๘

นानาธัมมลักขณกถา.

[ธรรมลักษณะ ๒๔ ประการ.]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ธมฺมทีปา ธมฺมสรณา อตฺตทีปา อตฺตสรณา

อนณฺณทีปา อนณฺณสรณา - ตี

ธมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพ - ตี.

ณ บัดนี้ จะได้วิสันหาพระธรรมเทศนา อันเป็นปพพาปรลำดับ สืบต่อ
ธรรมเทศนาที่วิสันหาแล้วในตอนกลางวัน, ปรารภเหตุที่วันนี้เป็นวันอาสาฬห-
บูชา, หรือถ้าจะถือเอาความหมายง่าย ๆ ก็คือเป็นวันของพระธรรม; เพราะว่า
เป็นวันที่พระธรรมได้ปรากฏขึ้นในโลกในวันนี้ ด้วยการแสดงอนุตตรธรรมจักรของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทำให้เกิดอริยสาวกสงฆ์ ขึ้นเป็นครั้งแรกด้วย เพราะการ
ประกาศซึ่งธรรมนั้น จึงนับว่าเป็นวันสำคัญ.

เมื่อถือเอาวันวิสาขะเป็นวันพระพุทธเจ้า, วันอาสาฬหะก็เป็นวันพระธรรม, และวันมาฆะก็เป็นวันพระสงฆ์ ดังนี้. เราจึงได้วินิจฉัย พิจารณา ปรึกษาหารือกันถึงเรื่องของพระธรรม หรือความหมายของคำว่าธรรม ดังที่ได้กล่าวแล้วแต่ตอนกลางวันนั้น.

ในโอกาสนี้ จักได้กล่าวถึงพระธรรมนี้อีก ในลักษณะที่จะเป็น อานิสงส์เป็นที่พึง เป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นความสุขแก่เราทั้งหลาย, คือจะ ชักชวนกัน ให้พิจารณาศึกษา เข้าใจ ในลักษณะของพระธรรม เป็นพิเศษออกไป โดยละเอียด ตามที่จะเป็นประโยชน์แก่เราได้อย่างไร.

สำหรับ ข้อที่ ๑. ธรรมะนี้เป็นเหมือน ที่พึง. ขอให้ทุกคนมีความ เข้าใจคำว่า “ที่พึง”; คำนี้โดยภาษาบาลีคือคำว่า “ที่ป” ซึ่งแปลว่า ที่พึง; คู่กันกับคำว่า “สรณ” ซึ่งแปลว่า ทัศติก. ที่ป นี้เป็นคำๆเดียวกับคำที่แปลว่า เกาะ หรือ ทวีป คือมีน้ำล้อม. เกาะเป็นที่พึงของคนคนนั้น, คำว่า “ที่ป” มีความหมายโดยส่วนใหญ่ดังนี้. ธรรมเป็นที่พึง ก็หมายความว่า เป็นที่พึงของคน ที่ตกทะเล คือความทุกข์. ความทุกข์ทั้งหลายเป็นเหมือนกับน้ำตกลงไปแล้วก็ ลำบากถึงตาย, หรือเป็นทุกข์เจียนตาย จึงต้องการที่พึง; และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คนที่อ่อนแอ ไม่สามารถจะพึงตัวเองได้ ก็ต้องแสวงหาที่พึง.

สำหรับ ในพระพุทธศาสนา นี้ ได้สอนให้พึ่งธรรม; ไม่ได้สอนให้ พึ่งบุคคลอื่น. เพราะว่า การพึ่งธรรม นั้น เป็นอันเดียวกับกับการพึ่งตัวเอง เหมือนกับที่กล่าวเป็นนิเชปบทข้างต้นว่า ธมฺมที่ปา ธมฺมสรณา - มีธรรมเป็นที่พึ่ง - มีธรรมเป็นที่พึ่ง, อดตที่ปา อดตสรณา คือ มีตนเองเป็นที่พึ่ง มีตนเอง

เป็นที่ระลึก, อนุญที่ป่า อนุญสรณา - อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่ระลึกเลย ดังนี้. นี่เป็นพระพุทธานุชาด ที่ปรากฏอยู่ในที่ทั่วไป. ใจความสำคัญก็มีอยู่ว่า พึ่งธรรมะก็คือพึ่งตัวเอง และอย่าได้พึ่งสิ่งอื่นเลย.

คำกล่าวนี้ อาจจะถูกฟังเกินไป จนคนบางคนฟังไม่เข้าใจ เพราะว่าคนโดยมากคิดแต่จะพึ่งคนอื่น โดยลืมนึกถึงตัว. ถ้าพุทธบริษัทเป็นอย่างนี้ ก็เป็นที่น่าอับอายขายหน้ายิ่งนัก, เป็นที่น่าอับอายต่อบริษัทแห่งศาสนาอื่น ซึ่งเขาก็สอนกันว่า ต้องช่วยตัวเอง พระเจ้าจึงจะช่วย อย่างนี้เป็นต้น. พุทธศาสนามีคำสอนเรื่องพึ่งตัวเอง คือพึ่งธรรม, และไม่พึ่งผู้อื่น ไม่พึ่งสิ่งอื่น.

สิ่งอื่นนั้น ก็คือ วัตถุที่คนเคยถือเป็นที่พึ่ง มาแล้วแต่โบราณก่อนพุทธกาล. เช่น ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ป่าศักดิ์สิทธิ์ ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ แม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ กระทั่งจอมปลวกศักดิ์สิทธิ์ ก็ยังมี; เหล่านี้เป็นวัตถุอื่น ที่คนถือเอาเป็นที่พึ่ง. และถ้าเป็นบุคคลอื่น ก็หมายถึง คิดแต่จะพึ่งผู้อื่นให้เขาช่วยตน. ในกรณีที่ผู้อื่นจะช่วยได้นั้น จะมีบ้างก็เป็นเรื่องทางวัตถุเล็กๆ น้อยๆ. แต่ถ้าจะมองดูอีกทีหนึ่งแล้ว ก็จะต้องเห็นได้ด้วยกันทุกคนว่า; การที่คนอื่นจะมาช่วยเรา นั้นก็เพราะว่าเรามีอะไรดีอยู่บ้าง เขาจึงได้ช่วยเรา, และความดีที่เรามีอยู่บ้างนั้นแหละคือธรรมะ.

เพราะฉะนั้นการช่วยของเขา ที่เขาช่วยเรา ก็เพราะเรามีธรรมะอย่างน้อยก็มีคุณสมบัติเป็นมนุษย์ที่พอควรได้, หรือว่าเป็นสัตว์ที่มีคุณธรรม คุณค่าอย่างใดอย่างหนึ่ง เขาจึงช่วย; เพราะว่ามีความดี อยู่ในตัวของสัตว์เหล่านั้น, ความดีนั้นเองเป็นเหตุให้เขาช่วย.

แม้ที่สุดแต่ว่า ถ้าเราจะยืมเงินของเขา เมื่อคราวมีทุกข์มีร้อน; เขาจะให้เรายืม ก็เพราะว่า เขาเห็นว่าเราเป็นคนซื่อตรง. ความซื่อตรงของเรา นั้น เป็นธรรมชาติ ซึ่งเราสร้างขึ้นมาเอง เขาจึงให้เรายืมเงินเพราะเรามีธรรมชาติเราจึงเป็นผู้ที่ช่วยตัวเองก่อน แล้วเขาจึงช่วยเรา.

แม้ว่าในกรณีที่เป็นเรื่องทางวัตถุ ทางร่างกาย คนจะช่วยกันก็เพราะว่าคนที่จะถูกช่วยนั้น เป็นคนที่ควรช่วยเสมอไป. นี้เรื่องทางวัตถุทุกอย่างก็ยังคงเป็นอย่างนั้นแล้ว.

ส่วนเรื่องในทางธรรมะ คือ *เรื่องทางจิตใจ* นั้นเป็นอันว่า *ต้องพึ่งตัวเองล้วน*. เช่น กิเลสเกิดขึ้นเป็นความทุกข์; ไม่มีใครช่วยได้ เราต้องช่วยตัวเอง. เพราะ *พระพุทธเจ้าท่านก็ทรงตรัสว่า* *ตมฺเหติ กิจฺจํ อาตปฺปิ - การพยายามประพฤติปฏิบัติธรรม เป็นสิ่งที่ท่านทั้งหลายจักต้องทำเอง. อภฺยาตาโร ตถาคตา - พระตถาคตทั้งหลายเป็นแต่เพียงผู้บอกทางเท่านั้น. นี้ยังเห็นชัดว่า* ธรรมะแท้ๆ เป็นที่พึ่ง, ธรรมะที่เราปฏิบัติเองแท้ๆ เป็นที่พึ่ง.

ทีนี้ เราจะมองดูกันต่อไปในบางแง่ ว่า *สิ่งอื่นนอกจากธรรมะแล้ว ไม่อาจจะเป็นที่พึ่ง*. ที่เห็นได้ง่ายๆ ก็คือคนทั่วไปนี้ ไม่อาจจะเอาชณะกิเลสหรือความทุกข์ได้ ตามลำพัง. ต้องอาศัยธรรมเป็นเครื่องมือ หรือเป็นเครื่องราง; เป็นเครื่องรางในที่นี้ ขอให้สังเกตว่า บรรดาเครื่องรางทั้งหลาย จะมีอะไรเป็นเครื่องรางยิ่งไปกว่าธรรมะเล่า? เครื่องราง เช่น ตะกรุด ผ้ายันต์ หรืออะไรเหล่านั้น จะเป็นเครื่องรางได้มากน้อยเพียงไร? จะเป็นของจริงไว้ใจได้สักเพียงไร? ลองคิดดูเองด้วยกันทุกคน ดูจะเป็นเรื่องหลอกลวงเด็กมากกว่า.

ส่วนธรรมะเป็นเครื่องรางนนั้น คุ่มได้จริง; ขอแต่ให้มีธรรมะที่แท้
จริง. ถ้ามีธรรมะจริงถึงที่สุด ก็จะไม่ให้ตาย, ไม่ให้
มีความตาย. เพราะว่าผู้ชูธรรมะแท้จริงนั้น ถอนความยึดถือว่า ตัวตน สัตว์
บุคคล เสียได้, เลยไม่มีอะไรตาย.

ธรรมะที่ทำให้บรรลุถึงนิพพานนั้น ก็คือทำให้หลุดถึงสภาพที่ไม่ตาย, คือ
ไม่มีความรู้สึกที่เราตาย; เพราะมีจิตใจอยู่สูงเหนือความเป็นคน ธรรมะกันเสีย
ได้ซึ่งความตาย ดังนั้น, นับว่าเป็นที่พึ่งได้จริง.

ถ้าปราศจากธรรมะแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็เป็นคนที่เหมือนกับคนอ่อนแอ
ช่วยตัวเองไม่ได้; ไม่มีเครื่องมือไม่มีเครื่องราง ไม่มีที่พึ่ง น้อย่างหนึ่ง. จึง
ขอให้กำหนดจดจำไว้ให้ดี ว่าที่พึ่งอันไม่มีอย่างแท้จริง นอกจากธรรมะ. แม้ใน
บางคราวเราจะพูดว่า พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง. พระธรรมเป็นที่พึ่ง, พระสงฆ์
เป็นที่พึ่ง, แต่ทั้งสามที่พืงนั้น รวมอยู่ในสิ่งๆเดียว คือธรรมะ.

พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง ก็เพราะเราปฏิบัติธรรมะตามคำสอนของท่าน,
พระธรรมเป็นที่พึ่ง นี้ก็ตรงอยู่แล้ว, พระสงฆ์เป็นที่พึ่ง ก็ไม่มีอะไรอีก นอกจาก
จะต้องปฏิบัติตามพระสงฆ์ คือปฏิบัติธรรมะนั้นเอง. และธรรมะนั้นเองทำบุคคล
ให้เป็นพระพุทธเจ้า, ธรรมะนั้นเอง ทำบุคคลให้เป็นพระสงฆ์, ไม่มีทางที่จะ
เป็นอย่างอื่น. ดังนั้นที่พึ่งอย่างเดีวยก็คือธรรมะ ขอให้กำหนดไว้อย่างนั้นข้อ
หนึ่งก่อน.

ข้อถัดไป ธรรมะนี้เป็นประทีป เป็นดวงประทีป คือเป็นแสงสว่าง. นี้เรา
ต้องนึกว่า ถ้ามืดไม่มีตะเกียงเราก็กเดินไม่ได้, ทำงานกลางคืนก็ไม่ได้, เจ็บไข้

ขึ้นมากล้าปากเหลือประมาณ ถ้าไม่มีตะเกียง. เพราะมีตะเกียง เราจึงทำการงานหรือเดินทางได้ แม้ในที่มืด. ^{๕๗}นี้เป็นเรื่องทางวัตถุ; ส่วนเรื่องทางจิตใจที่จิตใจจะเดินทางไปหาความดับทุกข์นั้น มีตะเกียงแต่เพียงอย่างเดียว คือธรรมะ.

ธรรมะตั้งอยู่ในฐานะเป็นดวงประทีป ส่องไฟให้คนเดินทาง. คนมีตาที่ยังดีอยู่ก็จะมองเห็นทาง, เป็นแสงสว่างส่องให้เราเดินถูกทาง นับตั้งแต่ต้นไปที่เดียว. เรามีความรู้อะไรสักอย่าง; แม้ที่สุดแต่ว่า ความรู้เรื่องทำมาหากินนั้นก็คือธรรมะเหมือนกัน. เพราะได้กล่าวแล้วแต่ตอนต้น ในตอนกลางวันนั้นว่า คำว่า *ธรรมะนั้น* หมายถึง*ธรรมชาติ*, *ธรรมะนั้น* หมายถึง *ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ*, *ธรรมะนั้น* หมายถึง *หน้าที่ ที่บุคคลจะต้องประพฤติตามธรรมชาติ*, และ*ธรรมะนั้น* หมายถึง *ผล ที่เกิดขึ้นมาจากการที่บุคคลทำหน้าที่ถูกต้องตามธรรมชาติ*. ^{๕๘}นี้เราจะเห็นได้ทันทีว่า ความรู้เรื่องธรรมชาตินี้ เป็นแสงสว่างอย่างยิ่ง.

ธรรมะในฐานะที่เป็นความรู้เรื่องธรรมชาติ ทั้งปวง นั้น เป็นแสงสว่างอย่างยิ่ง. เช่นที่เราจะรู้ว่า ความทุกข์คืออะไร, เหตุให้เกิดความทุกข์คืออะไร, ความดับทุกข์คืออะไร, และหนทางให้ถึงความดับทุกข์คืออะไร; ^{๕๙}นี่ก็เป็นความรู้เรื่องธรรมชาติโดยตรง เป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติโดยตรง. ความรู้เหล่านี้จึงเป็นเหมือนแสงสว่าง คือทำให้เราเดินถูกทาง.

ดังนั้นเป็นอันว่า ความรู้ในเรื่องธรรมชาติทุกอย่างเป็นแสงสว่างให้เราประพฤติกระทำ สิ่งที่เราควรประพฤติกระทำ ได้เป็นอย่างดี. แม้แต่รู้จักทำไร่นา รู้จักค้าขาย รู้จักหาเลี้ยงชีวิต รู้จักสังคม รู้จักทุก ๆ สิ่งที่มีมนุษย์จะต้องรู้จัก; ^{๖๐}เหล่านี้เป็นธรรมะทางสน, เป็นดวงประทีป, เป็นแสงสว่างทางสน.

ถ้าปราศจากธรรมะนี้แล้วก็จะกลายเป็นคนตาบอด ไม่อาจจะเดินทางหรือทำการงานชนิดที่จะต้องอาศัยแสงสว่างไปได้เลย. เราจึงถือเอาธรรมะเป็นดวงประทีปสำหรับส่องทางที่จะเดินไป ทั้งในทางวัตถุและในทางจิตใจ อย่างนี้เป็นข้อที่ ๒

ที่นี้ เราจะดูต่อไป ถึง *ธรรมะในฐานะที่เป็น สหาย*. ในโลกนี้ คนทุกคนต้องการบุคคลที่สอง ซึ่งเรียกว่า *สหาย* คือ *ผู้ไปด้วยกัน*. คำว่า *สหาย* คำนี้แปลว่า *ไปด้วยกัน*. ในการ *เดินทาง* เรา *ต้องการสหาย*, หรือเมื่อเรา *มีทุกข์* เรา *ต้องการคนปลอบ*, หรือเมื่อเรา *ห้อย* เรา *ต้องการคนที่ช่วยส่งเสริมกำลังใจ* อย่างนี้เป็นต้น. อย่างนี้เรียกว่า *ผู้ไปด้วยกัน* คือ *สหาย*.

ในบรรดาสหายทั้งหลาย พิจารณาดูให้ดีแล้ว *อะไรจะเป็นสหายได้ยิ่งกว่าธรรมะ?* คือ ถ้าเราไม่มีธรรมะก็ไม่มีใครมาเป็นเพื่อนเป็นมิตรกับเรา. และแม้เพื่อนหรือมิตรที่เป็นคน ๆ ด้วยกันนั้น ยังช่วยเราได้ น้อยกว่าที่ธรรมะจะช่วย. เราปลอบตัวเองดีกว่าให้คนอื่นปลอบ; การปลอบตัวเองนั้น ต้องมีธรรมะที่เพียงพอจึงจะปลอบได้, หรือการที่จะช่วยกำลังใจให้เกิดขึ้น เรายช่วยเราเองดีกว่าให้คนอื่นช่วย. เราต้องมีธรรมะที่ถูกต้องทาง ที่เพียงพอ; เราจึงจะช่วยตัวเอง ให้มีกำลังใจถึงที่สุดได้.

อย่างนี้ย่อมเป็นการแสดงอยู่ในตัวแล้วว่า *สหายที่ดีที่สุดนั้น คือธรรมะ*. ถ้าจะเอาบุคคลเป็นสหาย ก็จงเอาบุคคลที่มีธรรมะ; อย่าเอาบุคคลที่ไร้ธรรมะมาเป็นสหาย เพราะว่าธรรมะในบุคคลนั้น จะเป็นสหายแก่เรา.

มองดูแล้ว ไม่ว่าจะไปในทางไหน สิ่งที่จะเป็น *เพื่อนที่ดีที่สุด* ก็ *ธรรมะ* ๕ ๕. เรามีธรรมะเป็นเพื่อนเป็นสหายแล้ว จะสำเร็จประโยชน์. ในการ

ที่เราต้องการเพื่อน ต้องการผู้ให้กำลังใจ ผู้ปลุกปลอบ นี่นับว่าเป็นสิ่งที่ควร
สังเกตดูกันให้มาก; เพื่อว่าจะได้เป็นบุคคลที่เข้มแข็ง ไม่เป็นคนอ่อนแอ เหมือน
กับที่เป็นกันโดยมาก, มีอะไรนิดหน่อยก็ร้องตะโกนหาคนช่วย จนไม่รู้ว่าจะทำ
อะไรถูก; เพราะมีความกลัวมากเกินไป. แต่ถ้าเป็นคน มีธรรมะแล้ว จะน่าดู
จะไม่น่าสงสารมากอย่างนั้น. ดังนั้น เราจึงคิดนึก ที่จะมีธรรมะเป็นสหาย,
หรือแม้แต่เป็นผู้ปลอบ กันให้ยิ่งไปกว่าที่แล้วมา. นี่นับว่าเป็นคุณสมบัติหรือ
เป็นคุณค่า ของสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนี้เป็นข้อที่ ๓.

ข้อต่อไป อยากจะให้มองดู **ธรรมะ ในฐานะที่เป็นบ่อเกิดของความดี,**
เป็นเหมือนกับเหมืองที่ให้เกิดความดี. เราต้องการแร่ เราต้องทำเหมืองแร่,
แล้วก็กอบโกยเอาแร่ออกมา. แต่ถ้าเรา **ต้องการความดี** เรา **ต้องทำเหมืองธรรมะ,**
ทำธรรมะให้เป็นเหมือง เราจึงจะได้ความดีมากพอ. บรรดาความดีทั้งหลาย ที่
มนุษย์เราต้องการกันในโลกนี้จะค้นหาเอาได้จากเหมือง คือธรรมะเพียงอย่างเดียว.

การที่มีคนกล่าวว่า **ธรรมะเป็นคุณค่า** คือ **บ่อเกิดของความดี** นี้ เป็น
ความถูกต้องอย่างยิ่ง. เราจึงพยายามทำความเข้าใจ มองให้เห็นความจริงข้อนี้
ว่าอย่าไปแสวงหาความดีที่อื่นให้ช่วยการ. จงแสวงหาเอาจากเหมืองคือธรรมะ,
หรือทำเหมืองธรรมะกันแล้ว จะเป็นการดีกว่าทำเหมืองอย่างอื่น โดยแน่นอน;
เป็นเหมืองที่ให้ความดีอย่างไม่มีที่สิ้นสุด. คนขุดแร่นั้นไม่เท่าไรก็หมดเหมือง;
แต่เหมืองคือธรรมะนี้ ยิ่งขุดยิ่งมีมาก, ยิ่งขุดเท่าไร จะยิ่งมีมากยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม.
ดังนั้นธรรมะจึงเป็นบ่อเกิดของความดี, เป็นเหมือนเหมืองของความดี ซึ่งเราจะ
ต้องกำหนดไว้ในฐานะเป็นคุณสมบัติอย่างยิ่งของธรรมะนี้ เป็นข้อที่ ๔.

ข้อต่อไป เราจะมองกันถึง *ธรรมะ ในฐานะที่เป็น ยาแก้โรค หรือ เป็น โอสถ*. ท่านทั้งหลายคงจะได้ยินคำว่า “ธรรมโอสถ” อยู่บ่อย ๆ แต่แล้วก็คงจะเข้าใจว่า เป็นยาแก้โรคทางจิตใจไปเสียอย่างเดียว. ขอให้คิดดูว่า ความเป็นโรคนั้น มันมีมูลมาจากอะไรกันแน่.

ความเจ็บไข้ได้ป่วยนั้น มันมีมูลมาจากอะไรกันแน่? ในที่นี้ขอยกขียนยืนยันว่า *ความเจ็บไข้ได้ป่วยทางร่างกาย ทุกชนิดก็กล่าวได้ ล้วนแต่มีมูลมาจาก การที่ขาดธรรมะ*. เช่น คนสะเพร่าเดินเล่อเป็นคนขาดธรรมะก็ต้องถูกบาดเจ็บอย่างหนึ่งอย่างนี้ ไปตามประสาทของคนเดินเล่อ. *คนโง่คือคนขาดธรรมะ* ก็จะต้องเจ็บป่วยด้วยเหตุอย่างหนึ่งอย่างนี้.

ที่นี้ มองให้ลึกให้ละเอียดลงไป แม้แต่คนจะหกล้มมันก็เพราะขาดธรรมะด้วยเหมือนกัน. *ขาดสติสัมปชัญญะชนิดไหน ก็ล้วนแต่เป็นการขาดธรรมะทั้งนั้น*; คนจึงได้เจ็บป่วยลงไป. แม้แต่คนจะเป็นหวัด ก็เพราะขาดธรรมะคือความสะเพร่า ความเดินเล่อ ความโง่ ความไม่ฉลาดอย่างใดอย่างหนึ่งโดยแน่นอน. แต่เพราะว่าเราไม่ค่อยจะกลัวกัน เราจึงไม่ค่อยสนใจในเรื่องนี้.

ที่นี้ จะพิจารณาดูกันถึง *ความเจ็บป่วย* ที่เป็นกันอยู่มากที่สุดในโลกนี้ในเวลานี้โดยเฉพาะ. เช่น โรคที่เกี่ยวกับกระเพาะอาหาร และโรคเกี่ยวกับประสาท. โรคกระเพาะอาหาร โรคลำไส้เรื้อรัง; โรคอะไรก็ตามที่เกี่ยวข้องกับลำไส้ กระเพาะอาหาร จะต้องมีมูล มาจากการที่มีโลหิตไปหล่อเลี้ยงไม่พอ.

การที่ *โลหิตไปหล่อเลี้ยงไม่พอ* ก็เพราะว่า คน ๆ นั้น มีความวิตกกังวล, มีความทรมาณใจของตนเอง, มีความเดือดพล่านในทางจิตใจจนโลหิตต้องไปเลี้ยง

ข้างบนคือสมอง จนหมดสิ้น, ไม่พอที่จะเลี้ยงกระเพาะ ทำให้กระเพาะและลำไส้ผิดปกติบ้าง ไม่อาจจะทำหน้าที่ของตนบ้าง, จึงได้เกิดเป็นโรคผิดปกติขึ้นที่ลำไส้หรือกระเพาะ นานเข้าก็เรื้อรัง.

เมื่อคนเราเสียใจ หมอจะรู้ได้ว่า ไม่มีโลหิตไปเลี้ยงที่กระเพาะเลย, *เมื่อเราโกรธ* จะไม่มีโลหิตไปเลี้ยงที่กระเพาะเลย, *เมื่อเราวิตกกังวล* จะไม่มีโลหิตไปเลี้ยงที่กระเพาะเลย; เมื่อเรามีความพิการทางจิตใจอย่างนี้อยู่บ่อย ๆ เราก็เป็นคนนอนไม่หลับ และเป็นโรคเส้นประสาทอย่างที่ไม่อาจจะรักษาให้หายได้, และคนเราก็ก็นอนโดยมาก. เมื่อเรามีโรคกระเพาะอาหารหรือโรคประสาท เป็นเจ้าเรือนแล้ว โรคอื่น ๆ ก็ตามมาอีกมากมาย.

ถ้าคน *มีจิตใจปกติ* อาหารจะย่อยดี เพราะว่าลำไส้ดี กระเพาะอาหารดี. พวกที่อยู่ตามป่าตามเขาเป็นโยคีกินใบไม้เป็นอาหารก็ได้ ก็เพราะเหตุว่ามีการย่อยอาหารดี เพราะจิตใจดี. คนเหล่านี้ไม่เป็นโรคกระเพาะ ไม่เป็นโรคเส้นประสาท ไม่เป็นโรคเบาหวาน ไม่เป็นโรคอะไร ๆ ที่ชาวบ้านกำลังเป็นกันอยู่ในขณะนี้; เพราะว่าขาดกรรมะ. ข้อสำคัญที่สุด คือ *ขาดกรรมะ* ที่เป็นเหตุให้ตัดความยึดมั่นถือมั่น หรือตัดความวิตกกังวล นั้นเอง.

ในโลกนี้ มีความวิตกกังวลมากขึ้น, มีความกลัวมากขึ้น, มีความตุนรณะเยอทะยานมากขึ้น, เมื่อขจัดออกไปไม่ได้ ก็เป็นภัยขึ้น ทั้งทางกายและทั้งทางใจ. ธรรมะสามารถจะกำจัดสิ่งเหล่านี้ได้ จึงเป็นโอสถ คือหยุดยารักษาโรคทั้งทางกายและทั้งทางใจ. *คนเจ็บป่วย ถ้ามีธรรมะเข้ามาช่วย ความเจ็บนั้นจะบรรเทา หรือถึงกับหายไป* ในที่สุด แปลว่า ธรรมะจะเป็นหยุดยารักษาทั้งใน

ทางป้องกันและรักษา, หรือแม้ที่สุดแต่ชุกกำลัง คือเป็นยา หรือเป็นโอสถ ได้ทุก
อย่างนั่นเอง.

คนเดี๋ยวนี้ ไปหวังพึ่งหยูกยาที่เป็นวัตถุ มากกว่าหวังพึ่งธรรมะเป็น
หยูกยา; ดังนั้นจึงยิ่งกินยาเข้าไปเท่าไรก็ยิ่งมีความเจ็บไข้ในโลกนี้มากขึ้นเท่านั้น.
เพราะว่าเมื่อ *ไม่มีความเข้าใจถูก ในเรื่องต้นเหตุของโรค* แล้ว; ไปกินยาก็คือการ
ผันธรรมชาติอย่างหนึ่ง ซึ่งทำให้เกิดความผิดปกติอย่างอื่น มากขึ้นไปอีก.

หมอยิ่งมากขึ้น ยายิ่งมากขึ้นในโลกนี้ ก็ยังเป็นการเพิ่มโรคภัยไข้เจ็บ
ให้แปลกประหลาด และมากมายขึ้นเท่านั้นเอง; จึงสงสัยที่คนมีธรรมะ
มากๆ ไม่ได้ คือแทบจะไม่รู้จักกับความเจ็บไข้เอาเสียเลย, ไม่มีการทบทวน
คือเป็นโรคประสาท โรคกระเพาะอาหาร ก้นเกือบทงร้อยเปอร์เซ็นต์ ของคน
ในโลกนี้.

นี้แหละ คือความที่ธรรมะเป็นหยูกยาเป็นโอสถ ที่เราเรียกกันว่า
“*ธรรมโอสถ*” แต่ขออย่าได้เข้าใจว่า เป็นเพียงหยูกยาสำหรับแก้กิเลส หรือ
รักษากิเลสโดยตรง. จะต้องเข้าใจให้ถูกต้องว่า เป็นหยูกยาที่ *รักษาโรคสารพัด*
อย่าง; และโรคทั้งหลายทงปวง ที่เกิดขึ้นทางกายนนี้ มีมูลมาจากทางจิตใจ
คือจากกิเลสนั่นเอง. แต่เรามักจะไม่ค่อยเรียกกันว่ากิเลส; เช่น *ความวิตก*
กังวล ก็คือกิเลส ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดโรคนานาประการ แก่คนในโลกนี้ ใน
ปัจจุบันนี้ นี้เป็นคุณสมบัติ เป็นอานิสงส์ของธรรมะ ประการที่ ๕.

ที่นี้ เราจะมองดูให้กว้างออกไป เหลียวไปทางอื่นบ้าง เราจะพบว่า
ธรรมะนี้เป็นเหมือนกับร่มโพธิ์ร่มไทร : ให้ความคุ้มครอง ให้ความเยือกเย็น;

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อคนเดินทางเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า ก็ต้องการร่วมไม้ที่จะพักผ่อน.

การที่คนเราปลุกปล้ำในชีวิต มาตั้งแต่เกิดจนตายนี้ก็เหมือนกับการเดินทาง; เดินกันตั้งแต่เกิดจนตายทีเดียว ไปตามอำนาจของความต้อต้องการ แล้วแต่ว่าเขาจะต้องการอะไร. ในการเดินทางอันยืดยาวนี้ เขาจะไปพักที่ร่มโพธิ์ร่มไทรอันไหน? *เมื่อเกิดเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าขึ้นมา ไม่มีอะไรที่จะเป็นร่มโพธิ์ร่มไทร ได้ดีไปกว่าธรรมะ.* ขอแต่ให้รู้จักคิดนึกศึกษา ให้รู้จักทำธรรมะในฐานะเป็นร่มโพธิ์ร่มไทร คู่ครองชีวิตจิตใจ ตลอดเวลาที่เดินทางตั้งแต่เกิดจนตาย. ถ้ามีสิ่งอื่นเป็นร่มโพธิ์ร่มไทร ก็จะเป็นสิ่งที่น่าเวทนาสงสารอย่างยิ่ง; เพราะไปเอาสิ่งที่ไม่ร่มเย็นมาสร้างควมร่มเย็น, หรือจะไปหวังควมร่มเย็นจากสิ่งที่ไม่อาจจะสร้างควมร่มเย็น.

ควมมีธรรมะ คือ *ควมเข้าใจถูกต้อง ประพฤติถูกต้อง กระทำถูกต้อง* ในการที่จะทำการงาน ในการที่จะพักผ่อน หรือในการที่จะศึกษาชีวิตนี้ ให้เข้าใจยิ่งขึ้นตามลำดับ. *นี่เป็นควมรู้ ที่จะทำให้เรารู้จักพักผ่อน* ให้เพียงพอแก่การงาน. ชีวิตไม่ใช่เป็นการงานล้วน ๆ; ต้องเป็นการพักผ่อน ประกอบกันไปในตัว อย่างสมสัดสมส่วน จึงจะรอดไปได้; มิฉะนั้นแล้วจะต้องตายภายในไม่กี่วัน.

ทางร่างกาย เรายังต้องนอนตงหลาย ๆ ชั่วโมงต่อวันหนึ่ง, ในทางจิตใจ เราก็ต้องมีการพักผ่อนให้พอกัน; มิฉะนั้นจะเป็นโรคภัยไข้เจ็บ เช่นโรคประสาทและโรควิกลจริต, ไม่สำเร็จการเดินทาง ที่ก้าวหน้าไป ตั้งแต่เกิดจนตายได้เลย.

มีแต่ความชอกช้ำและทรุดโทรมลงตามลำดับ แล้วก็ตายเสีย หรือล้มละลายเสีย ในเวลาอันสั้น; เพราะไม่รู้จัก มีสิ่งที่จะช่วยให้เกิดการพักผ่อนอันแท้จริงในทางจิตใจนั่นเอง. ความรู้ในเรื่องนี้ เป็นสิ่งที่จำเป็นที่สุดแก่มนุษย์ ในโลก ในสมัยปัจจุบันนี้ นับว่าเป็นคุณค่า หรือเป็นคุณสมบัติของธรรมชาติ เป็น ประการที่ ๖.

ที่นี้ เราจะเหินหวัดไปทางอื่นอีกบ้าง เราจะเห็นว่า *ธรรมชาติเหมือนสระน้ำหรือบ่อน้ำ*. เมื่อเรากระหายน้ำเราต้องไปหาสระน้ำหรือบ่อน้ำ, เมื่อเราร้อนทนไม่ไหวเราก็ต้องไปหาที่อาบน้ำ; *การที่จะให้จิตใจหยุดกระหาย หยุดร้อนรน กระวนกระวายนั้น ไม่มีสระน้ำหรือบ่อน้ำไหน ยิ่งไปกว่าธรรมชาติ.*

คิดดูแล้ว ร่างกายนี้ไม่สำคัญ ถ้าว่าจิตใจกระหาย หรือร้อนรนแล้ว ร่างกายก็จะพลอยกระหายและร้อนรนไปด้วย. ถ้าได้อาศัยสิ่งที่จะดับความกระหาย และความร้อนรนกระวนกระวายได้จริง ก็ควรจะเป็นธรรมชาติ ซึ่งเป็นเหมือนสระน้ำและบ่อน้ำ เป็นน้ำที่ไม่มีเบือกมีตม ไม่มีตะกอน; ดังนั้นจึงไม่ประกอบด้วยโทษ.

เมื่อตอนกลางวัน ได้กล่าวถึงลักษณะของธรรมชาติที่เป็นเหมือนสระน้ำ ไม่มีตะกอนอยู่โดยละเอียดแล้ว. ควรจะระลึกนึกถึงกันอีกสักครั้งหนึ่ง *สิ่งที่จะระงับความกระหาย* ความกระวนกระวายของคนเรานั้น คือ *ธรรมชาติจะช่วยดับกิเลสตัณหา*, ช่วยบรรเทาความยึดมั่นถือมั่น; สร้างความสงบเย็น ให้เกิดขึ้นมาในขณะนั่นเอง. เราต้องการน้ำอย่างที่เราดื่มน้ำไม่ได้; แต่*ทำไมเราจึงไม่ดื่มว่าธรรมชาติ เป็นน้ำที่เราต้องการ.*

เมื่อเราไม่ได้อาศัยน้ำ คือธรรมะแล้ว เราจะสกปรกยิ่งกว่าที่จะสกปรก; เพราะไม่มีอะไรจะช่วยขัดช่วยล้าง ให้ได้ดีเหมือนธรรมะ. เราจึงกลายเป็นคนสกปรก ที่เนื้อที่ตัวก็สกปรก, ที่คำพูดวาทก็สกปรก, ที่จิตใจก็สกปรก; แล้วเราจะเป็นคนระหายน้อยเสมอ, เป็นคนกระวนกระวายอยู่เสมอ. *ควรจะรู้จักดื่ม* น้ำในบ่อนี้ให้ถูกให้ดีเพียงให้พอแก่ความต้องการ ในวันหนึ่ง ๆ ด้วยกันจงทุกคน, และพยายามอาบล้างด้วยน้ำบ่อนี้ ให้เพียงพอ ในวันหนึ่ง ๆ ด้วยกันทุกคน, จะได้พบสิ่งซึ่งน่าประหลาดและมหัศจรรย์ อย่างที่ไม่เคยพบมาแต่ก่อน.

ธรรมะเป็นเหมือนสระน้ำบ่อน้ำ ที่ทำให้สะอาดถึงที่สุด ดับความกระหายถึงที่สุด ดับความร้อนถึงที่สุด; นับว่าเป็นคุณธรรมหรือคุณสมบัติอย่างยิ่งของสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้น และนับเป็นประการที่ ๗.

ถ้าจะมองดูอีกทางหนึ่ง เราจะพบว่า *ธรรมะนั้นเป็นเหมือนกับเกาะ ที่มีอยู่กลางสมุทร* ที่คนลอยทะเลเคืองคว้าง ต้องการอย่างยิ่ง หรือว่าเป็นเหมือนกับหลัก ที่คนตกน้ำจะต้องการอย่างยิ่ง.

ในบรรดาสิ่งที่เราเกี่ยวข้องนั้น ถ้าเราไม่มีหลักเป็นที่เกาะแล้ว ก็จะมีแต่ความผิดพลาด. ความผิดพลาดในชีวิตประจำวันนั้น เป็นเหมือนกับน้ำกลางทะเล; มีความหมายว่า ตกลงไปแล้วจะต้องตาย เพราะมันลึกมาก มันกว้างมาก และยังเต็มไปด้วยคลื่นลม. คนเราที่มีชีวิตอยู่ทุก ๆ วันนั้น แต่ละวัน ๆ ก็มีอาการเหมือนกับว่า เวียนว่ายอยู่ในทะเล, มีอุปสรรคเต็มไปหมด จากสิ่งทุกสิ่งที่เราเกี่ยวข้องอยู่ด้วย.

ถ้าเราไม่มีหลักสำหรับยึดแล้ว เราก็คงจะเป็นบ้าในสองสามวัน, หรือไม่เป็นบ้า ก็คงจะทำอะไรไม่ถูก มีแต่ทำอะไรผิดๆ : มีการตัดสินใจผิด, และมีการกระทำผิด; เพราะไม่มีหลักสำหรับยึด สำหรับเกาะ สำหรับเป็นที่มุ่งหมาย หรือเป็นเครื่องประคับประคอง.

นี้เรียกว่า ในทางจิต ทางใจของเรา นั้น ต้องการ หลัก **ต้องการที่เกาะที่ยึดเป็นหลัก** จึงจะไม่มีอาการเหมือนกับคนที่เคืองคว้าง ไปตามอารมณ์ชั่วขณะ; ทำอะไรก็ทำไปอย่างที่เราเรียกว่า “ถูก” ก็ได้, “ผิด” ก็ได้; เพราะเราไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร. ถ้าเพ้อฝันมัน “ถูก” ก็เลยกลายเป็นของดีไป ถ้ามัน “ผิด” ก็ล้มเสียก็แล้วกัน; คนชนิดนี้เป็นบุคคลที่น่าสงสารอย่างยิ่ง คือคนที่ไม่มีหลัก.

แต่ถ้าว่ามี **ธรรมะคือความรู้ที่ถูกต้องเพียงพอ** ในเรื่องชีวิต ในเรื่อง การงาน เป็นต้นแล้ว; ธรรมะนั้นจะเป็นเหมือนหลักที่มั่นคง อาศัยเป็นที่เกาะที่ยึดได้จริง. **ธรรมะในลักษณะนี้มีมากมาย** นับตั้งแต่ **ความมีสติสัมปชัญญะ การศึกษา** ที่ทำให้เกิดความเฉลียวฉลาด, **ความรอบรู้** ในสิ่งที่เคยผ่านมา, ซึ่งล้วนแล้วแต่จะให้ความรู้ที่ถูกต้อง ต่อไปตามลำดับเป็นที่เกาะที่ยึดสำหรับบุคคลผู้ประกอบการทำงานที่กำลังเวียนว่ายอยู่ในทะเลแห่งการงาน หรืออาชีพ.

เราจงพยายามสร้างเกาะ สร้างหลัก อันนั้นขึ้นให้เพียงพอ แก่ความต้องการของเรา. **ธรรมะนั้นแหละมีคุณสมบัติ เป็นเกาะหรือเป็นหลัก ในท่ามกลางมหาสมุทร** ให้ได้อย่างนี้ ไม่ให้เกิดความว้าเหว่ ผิดพลาด เลื่อนลอยแต่ประการใด; นับว่าเป็นคุณสมบัติอันที่ ๘.

ที่นี้ เราจะมองดูต่อไป อย่างที่จะพบเห็นในพระบาลี มีอยู่หลายแห่ง ว่า *ธรรมะนี้เหมือนกับร่มกันฝน*, หรือสมัยนี้ ก็มักจะใช้เสื่อฝนแทนร่มกันเป็นส่วนมาก แต่ความหมายมันก็ยังอย่างเดียวกัน เราเรียกว่า ร่มกันฝนก็แล้วกัน. คนที่ไม่มีร่ม พอฝนตกจะเป็นอย่างไร? เราก็คงจะทายถูกด้วยกันทุกคน; เพราะที่เราเคยไม่มีร่มไม่มีเสื่อฝน ในบางขณะกันมาแล้วด้วยกันทั้งนั้น.

แต่คำว่า “ฝน” ในที่นี้ เป็นเพียงคำอุปมา เปรียบอย่างหนึ่งของกิเลส. *ฝนมีอุปมาด้วยกิเลส* ก็ตรงที่ว่า *ตกรจิตใจ* ทำให้เปียกปอนไป, ทำให้หนาวสั่น สะท้าน, หาคความสุขไม่ได้; และมีสิ่งที่จะต้องรู้กันไว้ว่า สิ่งที่เรียกว่า *ฝน* นั้น เป็นของ *ธรรมชาติ*, และเป็นธรรมดาอย่างยิ่ง *ที่มันจะต้องตก*.

ฝนเป็นสิ่งที่ต้องตก จะต้องมี อยู่ในโลกนี้เป็นที่แน่นอน. เราต่างหาก ที่จะต้องหาเครื่องต้านทานหรือต่อสู้; ดังนั้นเราจึงมีร่มมีเสื่อฝน หรือมีหลังคาบ้านเรือนของเรา เป็นเครื่องต่อสู้ฝน. เราลองไม่มีร่ม ไม่มีเสื่อฝนไม่มีหลังคาเรือนดูกันบ้าง แล้วก็รู้ได้เองว่า จะเป็น อย่างไร. ฝนจะทำอันตรายแก่เรา แก่เด็ก ๆ แก้วตุ๊กข้าวของในเรือนของเราอย่างไร; ไม่ต้องอธิบายก็พอจะรู้กันได้.

ที่นี้ ถ้ามีสิ่งอะไร สิ่งใด จะช่วยคุ้มครองให้ ก็นับว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุดแล้ว; เพราะฝนเป็นสิ่งที่ต้องมี และต้องตก; เราก็จะต้องมีสิ่งที่จะต่อต้านฝน. *ในบรรดาเครื่องต่อต้านฝนนี้ ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่าธรรมะ* ที่จะต่อต้านฝนที่จะตกรดลึกเข้าไปถึงจิตถึงใจ. แม้แต่เรื่องฝนที่จะตกรดข้าวของก็เถอะคน ก็ต้องการความเฉลียวฉลาดในการที่จะปกป้อง นั่นก็คือธรรมะอย่างหนึ่งด้วยเหมือน

กัน; ถ้าเราไม่มีความฉลาดเพียงพอ เราคงจะลำบากมาก. แม้แต่ในเรื่องหาอะไรปีดฝน กันฝน. ในเรื่องทางจิตใจยิ่งจำเป็นยิ่งไปกว่านั้น; ไม่มีร่ม ไม่มีเสื้อฝน ไม่มีหลังคาอะไร ที่จะช่วยป้องกันให้ได้ นอกจากธรรมะ.

ขอให้รู้จักธรรมะ ในฐานะที่เป็นเครื่องกันฝน; คือหมายถึงสิ่งที่ต้องมีตามธรรมชาติธรรมดาต่างๆไป กันในลักษณะอย่างนี้ด้วย. นี้เรียกว่าคุณสมบัติของธรรมะเป็นประการที่ ๙.

ที่นี้ ดูต่อไปถึงข้อที่ท่านอุปมา ธรรมะนี้ ว่าเป็นเหมือน เหย้าเรือน. คนเราต้องมีที่อาศัย เช่นเดียวกับที่สัตว์ก็ยังมีที่อาศัย อยู่ในเรือวโนรูในโพรงไม้ ก็ยังถือว่าเป็นที่อาศัย คนเรามีเหย้าเรือนเป็นที่อาศัย.

ถ้าไม่มีที่อาศัยจะเป็นอย่างไร? ก็ตายได้ดีด้วยกันทุกคน. คนไม่มีเรือนอยู่นั้นจะเป็นอย่างไร? ในจิตใจนี้ก็เหมือนกัน; ถ้าไม่มีธรรมะเป็นเหย้าเรือนแล้ว จิตใจนี้ก็จะต้องร้อน เหมือนคนไม่มีเรือนอยู่. ถ้าไม่มีธรรมะแล้ว แม้จะได้ที่อยู่เรือนที่สร้างสรรคกันอย่างวิมาน ก็ไม่มีประโยชน์อะไร คงจะมีแต่ความร่ำร้อนยิ่งขึ้นไป เท่านั้นเอง. ต้องหาเรือนให้ใจอยู่เสมอ ร่างกายจึงจะอยู่เรือนตามธรรมดาต่างๆไปได้.

ถ้าจิตใจไม่มีเรือนอยู่แล้ว; ร่างกายก็เหมือนกับไม่มีเรือนอยู่; เพราะว่าจะอยู่ที่บ้านไหน อย่างไร มันก็หาความสุขไม่ได้, จะอยู่ดีก็อยู่วิมานอย่างไร มันก็หาความสุขไม่ได้, ตึกหรือวิมานนั้นก็ไร้ความหมาย. ต่อเมื่อใดหาเรือนให้ใจอยู่เสมอได้แล้ว เรือนทั้งหมดก็จะมีความหมายคือเป็นคุณเป็นประโยชน์ขึ้นมา.

ดังนั้น ท่านจึงว่า **ธรรมะนี้เหมือนเหย้าเรือนที่แท้จริง** อย่าลืมคำว่า **“แท้จริง”** นี้ นับว่าเป็นคุณสมบัติของธรรมะ เป็นประการที่ ๑๐.

นี่ เราจะดูต่อไปถึงข้อที่ว่า **ธรรมะนี้เป็น ข้าวปลาอาหาร**, เรียกว่า อาหารสั้น ๆ ก็แล้วกัน. **คนเราต้องกินอาหาร ทั้งทางกายและทั้งทางใจ**; เพราะเราคนเราไม่ได้มีแต่ร่างกายอย่างเดียว คนเรามีจิตใจด้วย. ร่างกายก็กินอาหารในทางกาย จิตใจก็กินอาหารในทางจิตใจ; แต่มันมีอะไรมากไปกว่านั้น คือว่าถ้าจิตใจไม่ได้กินอาหารแล้ว, แม้จะได้กินอาหารทางร่างกาย, คนเราก็กินไม่ได้โดยแน่นอน จักต้องบ้าบอ จักต้องวิกลจริต จักต้องเป็นโรคภัยไข้เจ็บ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น.

เมื่อเป็นเช่นนั้น สิ่งที่เราเรียกว่า **อาหาร** เช่นข้าวปลาอาหารเป็นคำ ๆ นี้ จะเป็นอาหารที่แท้จริง หรือสำเร็จประโยชน์ได้จริง; ก็ต้องเพราะใจได้กินอาหารในทางใจ หรือธรรมะเสียก่อน. **อาหารใด ๆ จะมีค่าขึ้นมา ก็เพราะประกอบอยู่ด้วยธรรมะทั้งนั้น.** ถ้าคนเราไม่มีธรรมะ กินอาหารแล้ว; อาหารนั้นจะเป็นยาพิษขึ้นมา, ไม่ว่าอาหารชนิดไหนหมด. **ความสำเร็จประโยชน์ของความเป็นอาหาร จึงอยู่ที่มีธรรมะเป็นอาหาร.**

คนเราหิว ต้องการอาหาร; ต่อเมื่อได้กินอาหาร จึงจะสงบลงได้. คนเรามีความหิว ทั้งทางกายและทั้งทางใจ แต่ถ้า**มีธรรมะแล้ว** อาจจะหยุดความหิวได้ **ทั้งทางกายและทั้งทางใจ**; แม้จะต้องตายลงเพราะขาดอาหาร ก็ยังไม่มีความกระวนกระวาย. นี่แหละสิ่งที่เรียกว่า อาหารนั้น มีความหมายอันสำคัญอยู่ที่ความหมายของคำว่าธรรมะ ด้วยเหมือนกัน **ธรรมะเป็นอาหารหล่อเลี้ยงชีวิต** อยู่เป็นปกติ ดังนั้น เรียกว่าเป็นคุณสมบัติ เป็นประการที่ ๑๑. ของธรรมะ.

มีคำกล่าวอยู่ทั่วไป ว่า **ธรรมะนี้เป็น เครื่องนุ่งห่ม, คนที่ไม่มีธรรมะคือคนไม่นุ่งผ้า** เป็นคนเปลือย. การที่คนเราอยากนุ่งผ้า ก็เพราะว่ามีหิริ-โอตตัมปะ คือความละอาย จึงได้นุ่งผ้า; ลองขาดหิริโอตตัมปะคือธรรมะข้อนี้ คงจะไม่นุ่งผ้า เพราะไม่ละอาย. ความละอายเป็นเหตุให้นุ่งผ้า; ดังนั้นเครื่องนุ่งห่มที่แท้จริง เกิดขึ้นเพราะธรรมะ เพราะความละอาย. **ธรรมะเป็นเครื่องนุ่งห่มแก่ร่างกายโดยอ้อม** อย่างนี้; แต่ **ธรรมะเป็นเครื่องนุ่งห่มแก่จิตใจโดยตรงเต็มที่** อย่างนี้. คนเราจึงไม่เปลือย ทั้งทางกายและทั้งทางใจ นี้มองกันในแง่ที่น่าละอาย.

แต่ถ้าจะมองกันในแง่อื่น เช่น **เครื่องนุ่งห่มนี้ กัณร่อนกันหนาว กัณยุงกันร้อน** เป็นต้น ก็ยังคงได้ความอย่างเดียวกันอีกว่า **อาศัยธรรมะเป็นหลัก จึงป้องกันความหนาวความร้อน** ซึ่งจะเกิดขึ้นแก่จิตใจ. ศัตรูตามธรรมชาติเช่นนี้ เราจะต่อสู้ด้วยธรรมะอีกเหมือนกัน นี้เรียกว่าเป็นคุณสมบัติประการที่ ๑๒ ของสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะนั้น ในฐานะที่เป็นเหมือนเครื่องนุ่งห่ม.

มองดูต่อไปอีก **ธรรมะนั้นตั้งอยู่ในฐานะเป็น อาวุธ.** คนเราทุกคนต้องการอาวุธ แม้ที่สุดแต่มีดเล็กๆ สักเล่มหนึ่ง ก็ยังเป็นเครื่องอุ่นใจ; เพราะว่าการเรามีความกลัว คนเราจึงต้องการอาวุธ; เพราะว่าการเรามีศัตรู เราจึงต้องการอาวุธที่จะทำลายศัตรู.

ศัตรูนั้นมีทั้งภายนอกและทั้งภายใน : ภายนอกคือคนที่เกลียดเรา ไม่ชอบเรา, ภายในก็คือกิเลสของเราเอง. เราจะปราบปรามศัตรูเหล่านั้นด้วยอะไร? จะใช้อาวุธอะไร? คำตอบก็มีว่า ไม่มีอาวุธอะไรดีไปกว่าอาวุธคือ

ธรรมะ. ถ้าเรามีธรรมะ ทุกคนในโลกจะรักเรา, แล้วใครจะเป็นศัตรูแก่เรา, แล้วใครจะคอยฆ่าเรา. คนที่ขาดธรรมะต่างหาก จึงก่อให้เกิดศัตรู. เกลียดคนนั้นเกลียดคนนั้น, ก่อเวรก่อภัยกับคนนั้นคนนั้น ชนมาบ่อย ๆ, ก็เพราะขาดธรรมะ จึงต้องกลัว จึงต้องหาบั้นผาหน้าไม้ มาคอยป้องกันตัว.

นั่นมันเป็นความผิดของคนนั้น ที่ขาดธรรมะ. แต่ถ้าเขามีธรรมะ เป็นอาวุธแล้ว; เขาจะปราบศัตรูได้หมด ทั้งภายนอกและภายใน ไม่มีศัตรูอะไรเหลืออยู่เลย.

ขอให้ใช้ธรรมะเป็นอาวุธ สำหรับป้องกันตัวและต่อสู้ศัตรู ด้วยกัน อย่างนี้จงทุกคนเถิด. และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศัตรูในภายในแล้ว ไม่มีอะไร นอกจากธรรมะที่จะเป็นเครื่องป้องกันได้. จงอาศัยความดี เป็นเครื่องชนะ คนชั่วให้เสมอไป เป็นการใช้ธรรมะเป็นอาวุธอย่างถูกต้อง อย่าได้ใช้ความชั่ว เอาชนะความชั่วหรือคนชั่วเลย. จงพยายามชนะคนทุกคนด้วยความดี และสิ่งนั้นคือธรรมะเป็นอาวุธที่ไม่มีใครต่อสู้ไหว ไม่มีใครต่อต้านได้ ชัดไปที่ไหน ไม่มีใครจะต่อต้านได้ เป็นอันว่าต้องแพ้เรียบราบไปหมด เพราะอำนาจของอาวุธคือธรรมะ. นี้ควรจะถือว่าเป็นคุณสมบัติของธรรมะอย่างยิ่ง ประการหนึ่งด้วย เหมือนกันเป็นอันดับที่ ๑๓.

มองดูต่อไป ธรรมะนี้เป็นเหมือน เกราะกันภัย หรือบ้อมปราการ. ที่ตัวเรา, เราต้องการสวมเสื้อเกราะเพื่อป้องกันอาวุธ. บ้านเมืองของเราต้องการ บ้อมปราการสำหรับป้องกันอาวุธ; แต่แล้วไม่มีอะไร ที่จะป็นเกราะหรือเป็น บ้อมปราการ ได้ดียิ่งไปกว่าธรรมะ.

เมื่อเราถูกเขาระดมทำร้าย; เราต้องการสวมเสื้อเกราะหรือมีป้อม
 ปราการ; แต่แล้วในที่สุด ก็ไม่เคยเห็นว่าสำเร็จ. ถ้าเราใช้เสื้อเกราะธรรมดา
 หรือป้อมปราการธรรมดา จะถูกทำลายให้วินาศไป, ไม่เป็นเครื่องป้องกันอะไรได้.
 แม้จะป้องกันได้ ก็เป็นเรื่องที่น่าหัวเราะ เป็นเรื่องเล็กน้อยมากเกินไป ไม่มีคุณค่า
 อะไร; ถ้าหากว่าในภายในถูกทำลายเสียยับเยิน.

**มีธรรมะแล้ว จะเป็นเกราะป้องกันตัว เป็นป้อมปราการป้องกันบ้าน
 เมือง ให้ปลอดภัยอย่างที่ไว้ใจได้** อย่างที่กว้างขวางมั่นคงตลอดกาลทีเดียว. นี้
 นับว่าเป็นคุณสมบัติของธรรมะ ในฐานะที่เป็นเหมือนเกราะหรือป้อมปราการ
 เป็นอันดับที่ ๑๔.

เรามองดูอีกทางหนึ่ง ซึ่งมีมากในพระบาลี **พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมะ
 นี้เป็นพวงแพ เรือแพนาวา ชนิดที่จะข้ามสังสารวัฏฏ์ได้.** เราเรียนธรรมะ
 ศึกษาธรรมะ ในฐานะเป็นยานพาหนะ ที่จะข้ามสังสารวัฏฏ์.

แต่เดี๋ยวนี้ **คนโดยมาก** คือพวกเรานี่เอง **ไม่ได้มีธรรมะในฐานะเป็น
 พวงแพ** สำหรับข้ามทะเลคือวัฏฏสงสาร; **เรียนธรรมะก็เพื่อจะโอ้อวดกัน** เพื่อ
 จะยกตนข่มท่าน. ธรรมะนั้นเลยไม่กลายเป็นพวงแพ สำหรับข้ามทะเล;
 แต่กลายเป็นอาวุธ สำหรับประหัตประหาร ทำลายล้างซึ่งกันและกัน. คนสมัยนี้
 รู้ธรรมะไว้เถียงกัน จนโกรธกันเป็นแถวๆ เป็นพวกๆไป; ไม่เอาไปใช้เป็น
 เหมือนกับเรือแพ สำหรับข้ามทะเลเลย. **นับว่า เป็นสิ่งที่น่าสลดสังเวชเป็น
 อย่างยิ่ง** ที่คนเราไม่ใช้ธรรมะ ให้ถูกต้องตามคุณสมบัติของธรรมะ.

อย่างดกมีเรือไว้ขาย แทนที่จะเอาไว้ข้ามทะเล คือคนที่ *เรียนธรรมะ* *ไว้รับจ้างสอนเขา*, เอาเงินเอาสัการะเพียงอย่างเดียวเท่านั้น; ไม่เคยคิดที่จะข้ามทะเล คือความทุกข์ไปด้วยตนเอง. นี้ก็เรียกว่า เป็นผู้ที่ *ไม่รู้จักคุณค่าของธรรมะ ในฐานะที่เป็นห่วงแพ*. เท่าที่กล่าวมาเป็นอันดับที่ ๑๕ นี้ ก็นับว่า ล้วนแต่เป็นสิ่งที่จำเป็นแก่คนเรา.

ท่านลองคิดดูว่า บรรดาสิ่งที่กล่าวมาแล้ว ถึง ๑๕ อย่างนี้ เป็นความจำเป็นหรือไม่จำเป็น แก่ชีวิตของคนเรา. ถ้าเห็นว่าจำเป็น; ก็ควรจะกล่าวได้แล้วว่า เท่าที่กล่าวมาเป็นตัวอย่างทั้งหมดนี้; ธรรมะเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับคนเรามนุษย์เรา จะต้องใช้จะต้องใช้ ในทุกๆ อย่างที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับชีวิตของเรา, เพื่อความรอดอยู่ได้, เพื่อความเจริญยิ่งขึ้นไป.

ต่อไปนี้จะมองดูธรรมะกัน ในฐานะเป็นสิ่งเหลือเฟือบ้าง, หรือเป็นสิ่งประเล้าประโลมใจบ้าง; เพราะดูเหมือนว่า *คนในโลกนี้* *ขาดสิ่งประเล้าประโลมใจไม่ได้*, ทั้งสิ่งที่ประเล้าประโลมใจนั้น ไม่ใช่สิ่งจำเป็น.

สิ่งแรกที่สุด เราจะมอง *ธรรมะนี้* *ในฐานะเป็นเครื่องประดับประดาเป็นอารมณ์* ให้เกิดความงดงาม. นี้ก็เพราะว่า คนเรารักงาม ชอบสวยชอบงาม อยู่ตามธรรมชาติอย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้; แต่ถ้าเรารักงามหรือรักความงามจริง ก็จงพยายามหัดมองกันเสียบ้าง ว่าอะไรเป็นเครื่องประดับ ที่จะช่วยให้งดงามได้จริง.

ธรรมะเป็นอารมณ์ เป็นเครื่องประดับ ทำให้คนเรางาม. คนรักงาม ควรจะรู้จักสิ่งที่ช่วยให้งาม. คนเรามองเห็นกันอยู่ว่า แม้จะประดับประดา

ด้วยเพชรพลอย แก้วแหวนเงินทองอย่างไร ถ้ามีจิตกิริยาอาการอย่างคนไพร่ มันทักก็ไม่ใช่ทำให้เกิดความงามได้เลย. เพราะว่าชาติธรรมะจึงมีกิริยาอาการอย่างคนไพร่; แล้วจะไปใส่แหวนเพชรให้ มันทักยิ่งน่าเกลียดยิ่งกว่าที่จะไม่ใส่เสียอีก. ^๕ **นี่เพราะ ชาติธรรมะเป็นเครื่องอาภรณ์ มันจึงงามไปไม่ได้.**

บัณฑิตทั้งหลายถือว่า **ธรรมะนี้เป็นเครื่องประดับที่ทำให้งามอย่างยิ่ง** แม้จะเป็นสิ่งเหลือเพื่อ นับว่าเป็นคุณสมบัติ ของสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะนั้น เป็นประการที่ ๑๖.

ข้อต่อไป อยากจะให้นักศึกษา หรือผู้ที่เป็นนักศึกษา มองกันให้ดี ว่า **ธรรมะนี้เป็นคนตรี เป็นกาพย์กลอน** คำว่า **คนตรี** นี้ หรือ **กาพย์กลอน** นี้ เราหมายถึง **สิ่งที่ให้ความไพเราะ.** เพราะว่าคนเรา ต้องการสิ่งประเล้าประโลมใจ ทางโสตประสาทคือทางหู; เช่นเดียวกับที่เราต้องการทางตา. เรามีดนตรี และกาพย์กลอนเป็นเครื่องให้ความไพเราะ; แต่แล้วจิตตุดิถีว่า อะไรรจะไพเราะ ได้อย่างไร?

สิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้น มีความไพเราะอย่างยิ่ง. ถ้าคนรู้จักความไพเราะ **คนตรีของธรรมะ กาพย์กลอนของธรรมะ ไพเราะอย่างยิ่ง;** แต่ไม่มีประโยชน์อะไร สำหรับคนที่มองไม่เห็นหรือไม่ได้ยิน เพราะว่าเสียงนั้นละเอียด ประณีตเกินไป.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสอยู่เสมอๆ ว่า ธรรมะนี้ พรหมจรรย์นี้ มีความงดงามความไพเราะ ทั้งในเบื้องต้นท่ามกลางและเบื้องปลาย อาทิกุลยานิ - งดงาม

หรือไพบราในเบื้องต้น, มขุเขกถยาณิ - งคกวมหรือไพบราในท่ามกลาง, ปรีโย-
 สานกถยาณิ - งคกวมหรือไพบราในที่สุด; แต่คนก็ไม่วู้สึกว่าไพบรา เพราะ
 ไม่วเคยเห็นใครติตธรรมะ ในฐานะที่เป็นของไพบรา; มีแต่ความงองความหลง
 บางอย่าง เท่อ ๆ ตาม ๆ กันไป ที่มาสนใจกับธรรมะ หรือศึกษาธรรมะอยู่เป็น
 ส่วนมาก.

หรือดีกว่านั้น แม้จะรู้ธรรมะก็รู้ในฐานะจำเป็น, เรียงเพราะจำเป็น,
 ปฏิบัติเพราะจำเป็น, ไม่มีจิตใจอันละเอียดประณีต ที่จะรู้ความงามความไพบรา
 ของธรรมะ; เหมือนพระพุทธรเจ้าท่านตรัสไว้.

เพราะเป็นสิ่งที่สูงเกินไป ละเอียดเกินไป สำหรับคนที่มีจิตใจต่ำ ๆ;
 เห็นแต่เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ เรื่องเงินเรื่องของ เรื่องลูกเรื่องหลาน
 แต่อย่างเดียวเท่านั้น. อย่างนั้นแล้ว ไม่มีทางที่จะรู้ความไพบราของธรรมะ ใน
 ฐานะที่เป็นตนตรีและกาพย์กลอนอย่างย้ง. มันมีลักษณะเป็นตนตรี เพราะ
 ให้ความไพบรา, มันมีความ เป็นกาพย์กลอน เพราะมีการร้อยกรองกันอยู่อย่าง
 นำอัศจรรย์ ในตัวธรรมะนั้นเอง. นั้นนับว่าเป็นคุณสมบัติของธรรมะ เป็นประการ
 ที่ ๑๗ แล้ว.

มองดูต่อไปอีก ย้งจะพบว่า ธรรมะนั้นเป็นกีฬา. สิ่งทีเรียกว่า กีฬา นั้น
 เล่นสนุก ก็มี, เล่นเอาแพ้เอาชนะกัน ก็มี; แต่รวมความแล้ว ก็เพื่อความ
 เพลิดเพลิน จึงจะเรียกว่า กีฬา.

ธรรมะเป็นกีฬาอย่างยิ่ง; แต่คนก็ไม่รู้จักใช้ ไปแสวงหากีฬาชนิดที่จะจูงจุมุกคนเล่น, เข้าไปเป็นทาสของกิเลสเสียมากกว่า. ธรรมะเป็นกีฬาในฐานะเป็นเครื่องเล่นของจิตใจ.

อย่างพวกโยคี ฤาษี ก็เล่นสนุกอยู่ด้วยการเข้าฌาน, คือเข้าฌานได้แปลก ๆ อย่างนี้ อย่างนั้น อย่างโน้น พลิกแพลงได้แปลก ๆ นี้ก็เป็นกีฬา. ในภาษาบาลี เรียกลักษณะอย่างนี้ว่า กีฬา เพราะในฐานะเป็นของเล่น; ไม่ใช่เข้าฌานเพื่อจะนั่งเงิบไป หรือไม่ใช่เข้าฌานเพื่อจะเป็นบาทฐานของวิปัสสนา. แต่ว่าเข้าฌานเพื่อความสนุกสนาน อย่างที่เป็นกีฬาชนิดหนึ่ง.

ทีนี้ ถ้าว่าคนเรา จะมองธรรมะในฐานะที่เป็นกีฬา กันให้ได้แล้ว ก็ลองมองกันในแง่นี้ ว่า สมมติว่าจะเลิกกินเหล้า มันก็ต้องมีกีฬาเกิดขึ้น ระหว่างเรากับปีศาจของเหล้า. เรากับปีศาจของเหล้า จะต้องเล่นกีฬา กัน; แล้วใครจะเป็นฝ่ายแพ้หรือฝ่ายชนะ. เอาผลแต่เพียงเป็นเกียรติยศ หรือเป็นความสนุกสนาน.

หรือว่าเราจะเลิกบุหรี่ เราก็จะต้องเป็นฝ่ายหนึ่ง, ปีศาจของบุหรีก็จะต้องเป็นอีกฝ่ายหนึ่ง, จะมาเล่นกีฬากัน. ใครจะเป็นผู้แพ้ผู้ชนะ? ถ้าเรามีความสามารถ ในการที่เอาชนะมันได้ เราก็เป็นนักกีฬา; และ ธรรมะนั้นเองเป็นกีฬา. การต่อสู้กัน ระหว่างความรู้สึกฝ่ายต่ำ กับความรู้สึกฝ่ายสูง นี้ก็เป็นกีฬา.

คนเรามีสัญชาตญาณอย่างสัตว์เดรัจฉาน ติดมาด้วยกันทุกคน. เราลองนึกดูให้คิดว่า ความรู้สึกที่เป็นสัญชาตญาณอย่างสัตว์นั้น มันมีมาตามลำดับ

ตั้งแต่แรกสร้างโลกขึ้นมา. มนุษย์นี้เป็นผลสุดท้ายของวิวัฒนาการ, เคยเป็นสัตว์ต่ำ ๆ ต้อย ๆ มาแล้ว; ความรู้สึกอันนั้นยังเหลืออยู่ มักจะชวนให้เราทำอะไรง่าย ๆ ง่าย ๆ เลว ๆ เหมือนสัตว์อยู่บ่อย ๆ. เพราะฉะนั้นเราจะ **ต้องมีน้ำใจในทางที่จะต่อสู้** กับมัน เอาความสนุกสนานเป็นเดิมพัน ให้เห็นว่าเรา **เป็นนักกีฬา**.

ธรรมะนั้นแหละจะช่วยได้ ในข้อนี้ เพราะว่าถ้าเราชอบธรรมะ ในฐานะที่เป็นกีฬาแล้ว ก็จะมี ความเจริญอกงาม ยิ่งไปกว่า ที่จะไปวิ่งเล่นอะไรตามสนามหญ้า, หรือเล่นอะไรกัน เหมือนที่เขาประกวดกัน อย่างที่เรียกว่ากีฬา; ไม่เห็นว่าเป็นการทำคนให้ดีขึ้นเลย ยิ่งเล่นไปเท่าไร ก็ยิ่งเห็นแก่ตัวมากขึ้นเท่านั้น, มีความหน้าไหว้หลังหลอกมากขึ้นเท่านั้น, เห็นได้ที่ **กีฬาระหว่างหมู่ระหว่างคณะ**; แม้แต่ระหว่างชาติ ที่เขาประกวดกันในโลกนี้ ก็มีแต่เครื่องทำให้เห็นแก่ตัว, หน้าไหว้หลังหลอกอยู่นั่นเอง, **พร้อมที่จะเอาเปรียบผู้อื่นอย่างยิ่ง** ขึ้นไป. กีฬาอย่างนี้ไม่ช่วยในทางจิตใจ **ไม่ทำให้โลกนี้ดีขึ้น**.

เราลอง **ใช้ธรรมะเป็นกีฬา ต่อสู้กัน** ในระหว่างเรากับบิดาของกิเลส **ชั่วร้ายต่าง ๆ**; ให้สนุกเหมือนกับการชกมวยดูบ้าง. กีฬาอย่างนี้จะช่วยให้มนุษย์ดีขึ้นเป็นแน่นอน; ถ้าในโลกนี้มีกีฬาอย่างนี้ โลกนี้ก็จะดีขึ้นกว่ามาก. ธรรมะในฐานะที่เป็นกีฬาเครื่องเล่นอย่างนี้ ก็มีอยู่จริง ๆ; แต่เราก็มองข้ามกันไปเสีย. นี่เป็นการชี้ให้เห็นคุณสมบัติของธรรมะ ในฐานะที่เป็นกีฬาที่น่าเล่นที่สุด นับเป็นประการที่ ๑๘.

ทีนี้ จะมองดู **ธรรมะ ในฐานะที่เป็นเหมือนมหรสพ** กันบ้าง. คนเรา ยังต้องการความซบถล่อม ความประเล้าประโลมใจ อย่างที่ขาดไม่ได้. แต่ถ้า

เราจะไปกินเหล้า, หรือไปเล่นนอบายมุขนานาชนิด ที่มีอยู่ในโลกนี้ เช่น ดูนาง
 ดุละคร ย่อมจิตใจให้เป็นไปในทางของกิเลสแล้ว จะถือว่าเป็นมหรสพที่บริสุทธิ์
 หรือถูกต้อง หรือสูงส่งไปไม่ได้.

สิ่งที่เรียกว่ามหรสพนั้น กลับทำคนให้ทนทุกข์, กลับทำบ้านเมือง
 ให้สกปรก, ทำโลกนี้ให้เศร้าหมอง. การขับกล่อมชนิดนี้ ควรจะถือว่าเป็น
 การขับกล่อมของภูตผีปีศาจ ไม่สมควรแก่มนุษย์เลย. ถ้าเราต้องการความขับ
 กล่อมแล้ว **จงให้ธรรมะนี้เป็นเครื่องขับกล่อม.** เราจะได้รับความสะดวกสบายใจ
 บริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มี ความทุกข์, ไม่มี ความสกปรกเศร้าหมอง.

เราจะต้องศึกษาธรรมะกัน ในแง่ที่ทำให้เกิดความสะดวกสบายใจ เป็นการ
 ขับกล่อมประเล้าประโลมใจ มีอยู่มากมายหลายแง่หลายมุม, มีสติปราโมทย์เกิดขึ้น
 ด้วยอำนาจของธรรมะนั้น, เป็นสิ่งที่ดึงดูดใจ ยิ่งไปกว่ามหรสพ ที่สกปรก
 เศร้าหมอง. แต่คนเราไม่เคยคิดนี้กว่า **ธรรมะนี้เป็นมหรสพ** หรือเป็นโรง-
 มหรสพ; ไปเข้าใจแต่ว่า จะต้องไปที่บ่อน จะต้องไปที่โรงหนัง จะต้องไปที่
 โรงเหล้า จึงจะได้รับการขับกล่อม; มีความเข้าใจผิด ในความหมายของคำว่า
 “มหรสพ” กันอย่างยิ่ง; จึงไม่ได้รับรสของมหรสพที่แท้จริง ที่ธรรมชาติมิให้
 คือธรรมะนั้น.

ธรรมะในฐานะที่เป็นมหรสพ นี้ ถ้าผู้ใดเห็นว่ายังจำเป็นแก่ตน, หรือ
 แก่คนในโลกแล้ว, ก็ควรจะศึกษากันให้มาก. ที่ยังไม่เคยเข้าใจก็จงทำความเข้าใจ
 ให้ได้; ให้ธรรมะนั้นเป็นมหรสพแก่ตนให้จงได้ เพราะ **ว่าตามธรรมชาตินั้น**
ธรรมะเป็นมหรสพอยู่ในตัวธรรมะเอง. ^๕นี้เป็นคุณสมบัติประการที่ ๑๙ ของ
 ธรรมะ ในฐานะที่เป็นมหรสพ.

มองดูอีกนิดหนึ่ง ธรรมะในฐานะที่เป็น เครื่องหอม หรือ ยาหอม. *คนเราต้องการของหอม* เช่นดอกไม้ที่หอม เครื่องลูบทาที่หอม แม้กระทั่งบางคราว เราก็กต้องการกินยาหอม เพียงเพื่อชู้จิตใจให้สบายไปเท่านั้น; ไม่ได้เป็นโรคภัยอะไร นี่ก็แสดงว่า คนเรายังต้องการของหอม.

ในบรรดาของหอมเครื่องชูใจนี้ ควรจะมองให้ดี ให้เห็นว่า *ไม่มีอะไร* *ยิ่งไปกว่าธรรมะในบางประเภท* เป็นเครื่องกระตุ้นใจให้เกิดความร่าเริง, รู้สึก เหมือนกับการกินยาหอม. ธรรมะในส่วนที่จะไว้คู่กันเล่น ก็ยังมีอยู่มาก ล้วนแต่ให้ความสบายใจ เหมือนกับการกินยาหอม; ไม่ใช่ว่าธรรมแล้ว จะต้องขม เหมือนกับยาขมไปเสียหมด. *มีธรรมะอยู่มากมาย ถ้าคนรู้จักใช้ ก็จะเป็นเหมือนยาหอม.* นี่เป็นคุณสมบัติประการที่ ๒๐ ของธรรมะแล้ว.

แต่จะชี้ให้เห็นต่อไปอีกว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า *ธรรมะนี้เหมือนสวนดอกไม้* ที่เต็มไปด้วยดอกไม้ครบถ้วนทุกอย่างทุกชนิด. ใครต้องการดอกไม้ชนิดไหนก็ไปเลือกเก็บเอาได้ จากสวนดอกไม้นั้น. ธรรมะในฐานะที่เป็นสวนดอกไม้^{นี้} หมายความว่า ดอกไม้ทุกชนิดคงให้ความพอใจได้ อย่างใดอย่างหนึ่ง ตามลักษณะของมัน.

ธรรมะนี้มีอยู่มากมาย ถ้าจะกล่าวอย่างที่พูดกันโดยมาก ก็ถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์. คล้าย ๆ กับว่ามันมีดอกไม้ให้เลือกอยู่ตั้ง ๘๔,๐๐๐ ชนิดนั่นเอง. ถ้าเลือกไม่ได้สักชนิดหนึ่ง มันก็ควรจะเป็นความโง่ความเขลาของบุคคลนั้นมากกว่า; ไม่ควรจะไปโทษว่า ธรรมะ^{นี้} ไม่น่าดู ไม่น่าชื่นตา ที่ตรงไหนเสียเลย; เพราะคนมีจิตใจต่ำเกินไป จึงไม่รู้สึกรู้ว่า *พระพุทธวอนะทั้งหมดคนนั้น* *สวยสดงดงามไป เหมือนกับสวนดอกไม้.*

แต่ว่าบุคคลผู้มีปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง **พระอริยเจ้า** ย่อมผลิตเพลิน
 หอใจในการที่จะเลือกเก็บดอกไม้จากสวนดอกไม้ของพระพุทธเจ้า, กล่าวคือ **ธรรมะ**
มากมายตั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นชั้นนั้น, จนถึงกับว่าเป็นเครื่องมือมาหลงไหล
 ไม่ค่อยปฏิบัติให้ก้าวหน้าไปในทางของพระนิพพานด้วยซ้ำไป เพราะความสวยงาม
 ยั่วยวนของดอกไม้ ทำความเนิ่นช้าอยู่.

นี้ถ้าไปพิจารณาดูแล้ว จะเห็นได้ด้วยกันทุกคนว่า ความงามของธรรมะ
 นั้นมีอยู่มากมาย หลายสิบหลายร้อยหลายพันชนิด, เหมือนสวนดอกไม้ ที่เต็ม
 ไปด้วยดอกไม้มีนานาชนิดนั่นเอง. **นั่นนับว่าเป็นคุณสมบัติประการที่ ๒๑ ของ**
ธรรมะแล้ว.

มองดูต่อไปอีกว่า ธรรมะนี้ในฐานะที่เป็น ลูกกวาด เป็น ขนมมมเนย
 ของกินเล่นเอร์ดีอรรอย อย่างนี้ก็ยังมีได้. คนเรายังชอบกินของเล่น, กินเล่น ๆ
 เช่น กินลูกกวาด กินขนม ซึ่งไม่จำเป็นเลย ก็ยังกินกันอยู่โดยมาก. อย่างที่
 เห็นคนกินจุกกินจิบ กินอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน เพราะละนีสัยไม่ได้.
 แต่ถ้าว่ากันโดยที่ถูกต้องแล้ว ของกินเล่นเหล่านี้ ก็ควรจะถูกจัดถูกกระทำ ให้เป็น
 ไปในลักษณะที่ปลอดภัย.

ธรรมะตั้งอยู่ในฐานะเป็นขนมมมเนย ของกินเล่นก็มีอยู่มาก; เหมือน
 กับที่เราคุยธรรมะกันเล่น. **ถ้ารู้จักจัดรู้จักทำให้ดี** จะมีความพอกพอใจ
 สนุกสนานผลิตเพลิน ติดในรสของธรรมะอย่างลูกไม้ชั้น ลูกจากที่นั่นไม่ได้
 ก็ได้เหมือนกัน; เพราะมีธรรมะเบ็ดเตล็ด ประเภทที่คิดแล้วสนุก, คุยกันยิ่ง
 สนุก, ปฏิบัติดูแล้วก็ยิ่งสนุก, ในฐานะเหมือนของกินเล่น, มีอยู่ดังนี้.

อย่าต้องไปคิดแสวงหาที่อื่นจากสิ่งอื่น หรือเรื่องอื่น ให้ลำบากหมดเปลือง, และนำมาซึ่งความทุกข์ในภายหลัง. **จงมองดูที่ธรรมชาติ ในฐานะที่เป็นอะไรให้เราทุกอย่าง** แล้วแต่เราจะต้องการอะไร เหมือนกับว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่สารพัดนึก ต้องการอะไรก็มีให้งนง.

ที่นี่ เราจะมองดูกันต่อไป ในฐานะที่ **ธรรมะนี้เป็นเหมือน ธงชัย, เป็นเหมือน จอรถ, เป็นเหมือน ยี่ห้อ.** ข้อนี้หมายถึงว่า คนเราต้องการมีเครื่องเข็ดหน้าชูตา. การที่เราซ้กซง ก็เพราะเราต้องการจะแสดง สิ่งที่เข็ดหน้าชูตา. จอรถไม่ได้มีไว้เพื่อประโยชน์อะไรเลย; นอกจากจะเป็นเครื่องเข็ดชูรถ. หรือคนเราชอบมียี่ห้อ มีเกียรติอย่างนออย่างนี้ เป็นเครื่องเข็ดหน้าชูตา; ก็เพราะว่าคนเราต้องการสิ่งเข็ดหน้าชูตา. หรือสิ่งที่เรียกว่า **เกียรติ** อย่างที่จะขาดเสียไม่ได้ ตลอดเวลาที่ยังไม่หมดกิเลส ก็ยังต้องการ สิ่งเหล่านี้อยู่.

ในที่นี้ขอแนะว่า **เครื่องที่จะเข็ดหน้าชูตานี้ ไม่ควรจะมีอะไรออกไปจากธรรมะ.** ถ้าเราจะยกธง ก็จงยกธงของธรรมะ. ถ้าเรามีจอเหมือนที่รถมีจอ ก็จงใช้ธรรมะ นั้นเป็นจอรถเถิด. ถ้าเราจะมียี่ห้อม์เกียรติอะไร ก็จงใช้ธรรมะนั้นให้เป็นเกียรติเป็นยี่ห้อม์ ซึ่งจะเรียกอย่างอื่นอีกได้มากมาย. แต่รวมความแล้ว ก็คือเครื่องเข็ดหน้าชูตา อย่าได้เอาสิ่งอื่นมาอวดกันเลย; จงเอาแต่เพียงสิ่งเดียว คือสิ่งที่เรียกว่า **ธรรมะนี้ เป็นเครื่องอวดประกวดกัน.**

เท่าที่กล่าวมาตอนหลังนี้ ตั้งแต่อย่างที ๑๖ ถึงอย่างที ๒๓ นี้ เราจะถือว่า เป็นสิ่งเหลือเพื่อ ไม่จำเป็น; แต่ถึงอย่างนั้น มนุษย์นั้นก็ยังขาดไม่ได้. **จงจัดให้สิ่งเหลือเพื่อทั้งหมดนี้ ได้แก่ธรรมะ,** เหมือนกับสิ่งจำเป็น ซึ่งได้แก่ธรรมะดังที่กล่าวมาแล้ว.

ประการสุดท้าย เป็นประการที่ ๒๔ น้อยากจะบอกว่า *ธรรมะนั้นเป็นเหมือนกระจกเงา*. ถ้าเราอยากส่องดูหน้าตัวเองแล้ว; จงส่องกระจกเงาธรรมะ, มีธรรมะเป็นกระจกเงา. เพราะว่ากระจกเงาอย่างอื่นมันคงจะหลอกหลอนเรา ไปในทิศทางต่างๆไม่ตรง ไม่จริง ไม่ถูกต้อง เหมือนกระจกเงาคือธรรมะ.

คนที่ส่องกระจกเงา ก็ต้องการจะดูตัวเองว่า มีอะไร เป็นอย่างไร ว่าสวยหรือไม่สวย หรือมีอะไรเกิดขึ้น; เพื่อจะจัดจะเข้าไป ตามความต้องการของตน. แต่ว่ากระจกเงาตามธรรมดานั้น ไม่สามารถจะช่วยให้รู้ว่า อะไรดีอะไรชั่ว, อะไรควรอะไรไม่ควร, จนเราต้องถล่ำถลนไป ในทิศทางของกิเลสตัณหา, จนเอาตัวรอดได้ยาก; เพราะว่าเราใช้กระจกส่องที่ทุจริต ที่หลอกหลวง.

เราจงเอาธรรมะเป็นกระจกเงา เพื่อส่องดูตัวเองอยู่เสมอ ทุกคราวที่เรต้องการจะส่อง; ไม่มีทางที่จะหลอกหลวง เพราะว่าเราก็ได้ศึกษาธรรมะมา มากมายพอสมควรแล้ว ว่าอะไรผิดอะไรถูก อะไรดีอะไรชั่ว อะไรสูงอะไรต่ำ อะไรเป็นบุญ อะไรเป็นบาป อะไรสมควรอะไรไม่สมควร อะไรนำไปเพื่อความทุกข์ อะไรนำไปเพื่อความดับทุกข์ เหล่านี้เป็นต้น. มีธรรมะเป็นกระจกเงา เราก็เป็นผู้ที่เดินถูกทาง รู้จักตัวเองดี เข้าใจตัวเองอย่างถูกต้อง.

คนเราในโลกนี้ ในทุกวันนี้ มีปัญหาอยู่แต่ที่ไม่รู้จักตัวเอง; ไปเอา กิเลสเอาความชั่ว มาเป็นตัวเองอยู่เสมอไป, ไม่เอาธรรมะเป็นตัวเองเลย. จงเอาธรรมะเป็นกระจกเงาส่องดูเสียบ้าง ก็จะรู้จักเอาธรรมะเป็นตัวเอง, และปิด กิเลสตัณหาออกไป, ไม่ให้มาเป็นตัวเราอีกต่อไป ดังนี้. นี่เป็นประการสุดท้าย ของคุณสมบัติหรือคุณค่า ของสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ

.....

กล่าวมาตั้งมากมายแล้ว ขึ้นจะกล่าวอีกต่อไป ก็คงจะไม่มีที่สิ้นสุด; แต่ที่กล่าวมานี้ ก็พอจะเป็นเครื่องรับประกันได้แล้วว่า สิ่งที่เราเรียกว่า **ธรรมะนั้น** เป็นสิ่งที่ประเสริฐวิเศษสูงสุด สำหรับมนุษย์เพียงไร. สำหรับในวันนี้เรา พิจารณากันอย่างละเอียดในข้อปลีกย่อย แต่ก็ก็เป็นสิ่งที่จำเป็นจะต้องศึกษา ยิ่ง พิจารณาไป ก็ยิ่งชวนให้ชอบใจธรรมะมากขึ้น.

แต่ถึงว่า **ธรรมะจะดีอย่างนี้** จะมีมากมาย อย่างน้อยก็มีประโยชน์ตั้ง ๒๔ อย่าง อย่างนี้แล้ว ก็ยังเป็นสิ่งที่ไม่ควรจะยึดถือเอา **ว่าเป็นตัวตนหรือของตน** อยู่นั่นเอง. พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ว่า **ธรรมทั้งหลายทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่น โดยความเป็นตัวตนของตน.** เพราะว่าถ้าไปยึดมั่นถือมั่น เข้าแล้ว ก็เป็นทางให้เกิดกิเลสตัณหาโดยส่วนเดียว แม้ในสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้น; แล้วก็จะติดตันอยู่ที่ตรงนั้น ไม่เป็นธรรมะที่ถูกต้อง, หรือก้าวหน้าไปถึงความดับทุกข์ คือนิพพานได้.

แม้ธรรมจะดีอย่างนี้ จะประเสริฐอย่างนี้ ก็คงให้ธรรมะเป็นธรรมะ ให้ทำหน้าที่ของธรรมะ โดยไม่ต้องถูกยึดถือ**ว่าเป็นตัวตนของตน, เป็นตัวเราหรือ เป็นของของเรา.** นั่นแหละจึงจะคงเป็นธรรมะต่อไป คือเป็น **ธรรมะที่จะดับทุกข์ได้; เพราะเหตุที่ไม่ถูกยึดถือด้วยอุปาทาน** **ว่าเป็นตัวตน หรือ เป็นของของตน** ดังนี้.

เมื่อเรามีจิตใจ ชนิดที่สว่างไสว ในเรื่องของธรรมะอย่างนี้แล้ว ย่อมเป็นการง่ายที่สุด ที่จะมึธรรมะเป็นทิพหรือเป็นสรณะ, หรือที่จะมีตัวเอง เป็นทิพ หรือเป็นสรณะ. ถ้าเราไม่รู้จักธรรมะ ก็คือไม่รู้จักตัวเอง; แล้วจะ ใช้ธรรมะหรือตัวเอง เป็นสรณะเป็นทิพให้แก่ตัวเองได้อย่างไร. เราก็จะต้อง

หลงไปเอาสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง : แขนงตะกรุดแขวนผ้ายันต์ เพื่อเป็นที่พึ่ง, จะนั่ง
 อ้อนวอนงอนง้อ ภูตผีปิศาจ เทวดา ศาสดาพระภูมิ เป็นต้น ให้เป็นที่พึ่ง, จะต้อง
 ไปขอให้เขาช่วยรดน้ำ เอาสตางค์ไปให้เขา ให้เขาช่วยรดน้ำมนต์ให้, หรือทำ
 อย่างอื่นให้ อยู่ร่ำไป เหมือนกับที่กระทำกันอยู่ทุก ๆ วัน.

นี่คือผู้ที่มีสงอนเป็นสรณะ มีสงอนเป็นที่พึ่ง เพราะไม่สามารถที่จะ
 ถ้อยเอวธรรมะเป็นสรณะหรือเป็นที่พึ่ง; เป็นที่น่าอับอายขายหน้า; เพราะไม่มี
 ความเป็นพุทธบริษัทเหลืออยู่เลย, เป็นพุทธบริษัทปลอม ปิดจลาจลว่าเป็น
 พุทธบริษัท บิดบ้ายว่าเป็นพุทธบริษัท; แต่หาความเป็นพุทธบริษัทไม่ได้.

เพราะความไม่เข้าใจธรรมะ ทั้งที่ธรรมะมีอะไรให้ทุก ๆ อย่าง. ทั้งที่
 ธรรมะเป็นอะไรให้ได้ทุก ๆ อย่าง จนเหลือที่จะนำมากล่าวได้แล้ว. แล้วจะไป
 โทษใคร? ก็คงต้องโทษความงอ ความเขลา ความหลงของตัวเอง. ไม่ถ้อยเอว
 ประโยชน์จากธรรมะ ทั้งที่มีอยู่ในที่ทั่วไป, ทั้งที่มีอยู่อย่างมากมาย เหมือนกับ
 สวนดอกไม้ ที่จะให้เลือกเก็บเอาได้อย่างไร ก็ยังไม่รู้จักเก็บเอา.

วันนี้เป็นวันอาสาฬหบูชาเป็นวันของพระธรรมเป็นวันของพระธรรม.
 เราพูดกันถึงธรรมะอย่างละเอียดลออพอสมควรแล้ว. เราจะต้องเข้าใจธรรมะ
 ในวันอาสาฬหบูชาวันนี้ ให้พิเศษไปกว่าวันธรรมดา และให้มากยิ่งขึ้นไปทุกปี.
 เพราะฉะนั้นการที่พูดอะไรในวันนี้แปลกออกไปบ้าง ก็เพราะด้วยความหวังว่า
 ท่านทั้งหลายจะมีความก้าวหน้า ในความเข้าใจ เกี่ยวกับธรรมะมากยิ่งขึ้นไป.
 อย่าให้เสียที่ ที่มาทำอาสาฬหบูชากันทุก ๆ ปีเลย.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เอิ๊ว ก็มีด้วยประการฉะนี้.

อาสาฬหบูชาเทศนา - ๑๔ -

๑/๒๕๐๙ บนเขาพุทธทอง

วันจันทร์ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ ปีมะเมีย, วันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๐๙

พุทธปรัชญาสาริกสังฆชนกถา.

[การเตรียมพิธีการอาสาฬหบูชาที่สำเร็จประโยชน์.]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

อิทานิ ปณฺณรสีทิวเส สนนฺปิตติตาย พุทฺธปริสาย กาจิ ฐมฺมิกถา กถิตเต :

สพฺพภาภฺยฺ สพฺพวิทฺฐมฺสมฺมิ
สพฺพเพสฺส ฐมฺเมสฺส อณฺุปลิตฺโต
สพฺพพมฺชโห ตณฺุทกฺขเย วิมุตฺโต
สยฺ อภฺยํมาย กมฺุทฺทิสฺเสยฺยนฺ-ติ
ฐมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพ-ติ.

ณ บัดนี้ จะได้วิสันนาพระธรรมเทศนา เพื่อเป็นเครื่องประดับสติ-
ปัญญา ส่งเสริมศรัทธา—ความเชื่อ และวิริยะ—ความพากเพียร ของท่าน
ทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัท ให้เจริญงอกงามก้าวหน้า ในทางแห่งพระศาสนาของ
สมเด็จพระบรมศาสดา อันเป็นที่พึ่งของเราทั้งหลาย กว่าจะยุติลงด้วยเวลา.

ธรรมเทศนาในวันนี้เป็นธรรมเทศนาพิเศษ ปรารภเหตุอาสัพพัญญา
 ดังที่ท่านทั้งหลายย่อมจะทราบได้อยู่ดีแล้ว; ดังนั้นจึงได้กล่าวถึงเรื่องราวอันเกี่ยว
 กับอาสัพพัญญา และธรรมเทศนาซึ่งเป็นหลักสำคัญเกี่ยวกับวันนี้ กล่าวคือ
 ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ทั้งหลาย.

ท่านทั้งหลายทุกคน ควรจะมีสติสัมปชัญญะ ดำรงตนเป็นพิเศษใน
 โอกาสเช่นนี้ เพื่อทำการระลึกนึกถึงเหตุการณ์ในวันนั้น ให้ปรากฏแจ่มแจ้ง
 แก่ตน ๆ จนเกิดความรู้สึกสว่างไสว และมีปีติปราโมทย์ ในธรรมของพระผู้มี
 พระภาคเจ้า. **ทำในใจว่า วันนี้เป็นวันเดียวกันกับที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดง
 อนุตตรธรรมจักร,** เหมือนกะว่าเราทั้งหลาย ได้มีอยู่ด้วยในวันนั้น ได้เห็นอยู่ด้วย
 ได้ฟังอยู่ด้วย และได้รับประโยชน์จากการที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในวันนั้น โดย
 สมควรแก่อุปนิสัยแห่งตน ๆ. และมีความรู้สึกว่่า วันนี้เป็นวันสำคัญในพระ-
 พุทธศาสนา ในระดับที่เรียกว่าสูงสุด ซึ่งมีอยู่ ๓ วันด้วยกัน :—

วันวิสาขบูชา เพ็ญเดือนวิสาขะ เป็นวันเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้า ทั้ง
 โดยสรีระร่างกายและทั้งโดยธรรม คือโดยการตรัสรู้, หรือที่เรียกว่าเกิดขึ้นโดย
 จิตใจ หรือเรียกว่าเกิดขึ้นโดยอริยชาติ. วันวิสาขบูชาเป็นวันที่ระลึกเกี่ยวกับ
 องค์พระศาสดาเอง ดังนี้.

ส่วน **วันอาสาฬหบูชา** เป็นวันที่ระลึกเกี่ยวกับพระธรรม เพราะว่่า
 พระองค์ได้ **ทรงแสดงธรรมในวันนี้เป็นปฐมฤกษ์,** และ **ธรรมที่ทรงแสดงนั้น เป็นใจ
 ความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา,** เป็นหลักธรรมที่เป็นตัวพระพุทธศาสนา, เป็น
 หลักธรรมที่พระองค์ทรงประกาศว่า **ปุพฺเพสุ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ** คือ **ในธรรม**

ทั้งหลายที่ตกาศไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่กาลก่อน, ได้ทรงรัฐธรรมนูญนั้นและได้ตรัสสอนธรรมนั้น คือ ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร. ดังนั้น การแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร จึงเป็นการแสดงธรรมที่เป็นตัวพระพุทธศาสนา; เราจึงถือเอาวันนี้เป็นวันพระธรรม.

ส่วนวันมาฆบูชา นั้น เป็นวันที่พระอรหันต์ทั้งหลายประชุมกัน ๑,๒๕๐ รูป มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นประธาน เรียกว่า มหาสังฆนิบาต. ทรงประกาศใจความสั้น ๆ แก่หมู่แห่งพระภิกษุสงฆ์นั้น เหมือนกับ เป็นการประดิษฐานหมู่สงฆ์ หรือคณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนา; อย่างที่เรียกว่าเป็นทางการ เป็นกิจลักษณะ หรือเป็นการประกาศการตั้งขึ้นโดยสมบูรณ์, มีอยู่โดยสมบูรณ์ แห่งพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา. ดังนั้น เราจึงเรียกวันมาฆบูชา นี้ ว่า เป็นวันที่ระลึกแก่พระสงฆ์.

วันวิสาขบูชา เป็นที่ระลึกแก่พระพุทธเจ้า, วันอาสาฬหบูชา เป็นที่ระลึกแก่พระธรรม, วันมาฆบูชา เป็นที่ระลึกแก่พระสงฆ์, มีอยู่ ๓ วันด้วยกัน ในลักษณะที่มีความสำคัญเท่าเทียมกัน บัดนี้วันชนิดนั้นก็ได้มาถึงเข้าแล้ววันหนึ่ง คือวันอาสาฬหบูชา นี้ ท่านทั้งหลายจงกระทำในใจให้ดีที่สุดที่จะทำได้ เพื่อกระทำสิ่งที่เรียกว่าอาสาฬหบูชา.

สิ่งที่เรียกว่า “บูชา” นั้น คนโดยมากรู้จักแต่การบูชาด้วยดอกไม้ ธูปเทียน หรือบูชาด้วยวัตถุสิ่งของ ก็เลยเข้าใจผิด ว่าการบูชา นั้น คือการกระทำเพียงเท่านั้น. ถ้าถือเอาตามที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระประสงค์แล้ว พระองค์ทรงมุ่งหมายให้สาวกทั้งหลาย บูชาพระองค์ด้วยการบูชาอีกแบบหนึ่ง เรียกว่า

ปฏิบัติดีบูชา. สิ่งทีเรียกว่า ปฏิบัติดีบูชา^{นี้} หมายถึง *การบูชาด้วยการทำตามพระพุทธรประสงค์*; พระพุทธรองค์ทรงมีพระพุทธรประสงค์ จะให้เราทำอย่างไร; ถ้าเราทำอย่าง^{นี้} การกระทำ^{นี้}เรียกว่า ปฏิบัติดีบูชา.

เราจึงต้องทราบต่อไปว่า *พระพุทธรองค์มีพระประสงค์จะให้เราทำอย่างไร?* ข้อ^{นี้}ควรจะระลึกรึกให้กว้างไป ถึงข้อทีพระองค์ทรงมีพระมหากรุณาแก่สัตว์^{ทั้ง}หลาย. *การตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า^{นี้}* ถือกันว่าไม่ใช่เฉพาะพระองค์แต่ผู้เดียว แต่มีความมุ่งหมายทีจะเป็นประโยชน์แก่สัตว์^{ทั้ง}มีชีวิต^{ทั้ง}หลาย; ดังนั้นจึงได้มีข้อความกล่าวไว้ในพระคัมภีร์^{ทั่วไป} ว่าพระองค์ได้บำเพ็ญบารมีสี่สงไขยแสนกัป^{ปี} เพื่อเป็นพระพุทธรเจ้าชนิดทีสอนสัตว์^{ทั้ง}หลายได้.

ถ้าไม่มีความมุ่งหมายทีจะไปรดสัตว์^{ทั้ง}หลายแล้ว ก็สามารถทีจะเป็นพระอรหันต์ดับทุกข์สิ้นเชิงได้ ตั้งแต่ก่อนหน้าสี่สงไขยแสนกัป^{ปี}; แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า หรือพระโพธิสัตว์ในครั้งกระ^{นั้น} มีความประสงค์ทีจะไปรดสัตว์^{ทั้ง}หลาย จึงได้ถอยถอยถอยทีจะเวียนว้ายไปในวัฏฏสงสาร, บำเพ็ญบารมีญาณ เพื่อเป็นพระสัมมาสัมพุทธรเจ้า ตลอดเวลาสี่สงไขยแสนกัป^{ปี}.

อะไรเป็นเหตุให้ทรงอดทน หรือทรงเสียสละมากถึงขนาด^{นี้}? คำตอบของเรื่อง^{นี้}ก็มีอยู่ว่า พระมหากรุณาธิคุณ ทีหวังจะช่วยเหลือสัตว์^{ทั้ง}หลายให้พ้นจากความทุกข์ด้วย. เมื่อเรามองเห็นพระมหากรุณาธิคุณอันใหญ่หลวงเห็นปาน^{นี้}แล้ว ก็ควรจะรู้สึกในพระคุณอันใหญ่หลวง^{นั้น} ด้วยน้ำจิตทีจะสนองพระคุณ อย่างทีเราเรียกกันว่า “ขอบพระคุณท่าน” เหลือทีจะกล่าวได้; เช่นเดียวกับทีพระคุณของท่านมีแก่เรา เหลือทีจะกล่าวได้เช่นเดียวกัน. ดังนั้น ในวันนี้เราจะต้องมี

จิตใจชนิดนี้ จึงจะสมกัน; จึงขอร้องให้ท่านทั้งหลายทุกคนทำในใจให้ดี ให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้นขึ้นมาให้ได้. **เมื่อมีความรู้สึกในพระคุณอันใหญ่หลวงเช่นนี้แล้ว ก็จะมีความง่ายดาย ในการที่จะปฏิบัติธรรมด้วยความเสียสละ;** พระองค์ทรงสั่งสอนไว้อย่างไร เราก็จะปฏิบัติตามโดยครบถ้วน.

โดยทั่วไป ก็ทรงสั่งสอนให้เว้นจากการกระทำความชั่ว, ให้ทำความดีคือกุศล, แล้วทำจิตให้หมัดจดจากกิเลส โดยประการทั้งปวง เป็น ๓ หัวข้อด้วยกัน. แต่ถ้าจะกล่าวให้สั้นกว่านั้น ก็เรียกว่า ทรงสอนให้ปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ ด้วยการดับเสียซึ่งกิเลส.

บัดนี้เราก็มาพิจารณาว่า เราได้สนองพระพุทธรประสงค์อันนั้น มากหรือน้อยเพียงใด? คือว่า เราได้พยายามที่จะดับทุกข์ หรือดับกิเลสมากน้อยเพียงไร? เราได้พยายามตั้งอกตั้งใจที่จะกระทำให้จริงให้จังเพียงไร? ลองระลึกนึกดูว่า พระพุทธรองค์ไม่ได้ประสงค์ที่จะได้อะไรจากเรา, ไม่ได้มีพระพุทธรประสงค์ที่จะรับอะไรตอบแทนจากเรา, ไม่ได้คิดค่าจ้างค่าสอน ค่าอะไรทุกอย่าง; แต่กลับหวังดีต่อเรา จนสุดที่พระองค์จะทรงหวังได้.

และเมื่อเรามาเหลวไหลโลเลอยู่อย่างนี้ มันจะเป็นการกระทำที่สมควรหรือไม่สมควรอย่างไร? ทุกคนย่อมจะตัดสินใจหรือวินิจฉัยตัวเองได้ดี; ดังนั้นจึงชักชวนให้มาระลึกนึกถึงเป็นอย่างยิ่ง **ในวันเช่นวันนี้** เพื่อจะระงับเสียซึ่งความเหลวไหลโลเลนั้น, **ตั้งหน้าตั้งตาประพฤติปฏิบัติให้มากให้พอ ที่จะใช้เป็นเครื่องบูชาคุณของพระองค์** จนได้นามว่าเป็นปฏิบัติบูชา; ระลึกนึกถึงสิ่งที่เราได้ประพฤติกระทำทุกอย่างทุกประการ ตามคำสั่งสอนของพระองค์ มากน้อยอย่างไร นำเอา

มาประมวลกันในวันนี้ ณ ที่นี้ แล้วยกขึ้นโดยจิตใจ บุษาคุณของพระองค์ ว่าเรา
ได้เสียสละแล้วอย่างไร, ได้ปฏิบัติแล้วอย่างไร, ขอยกขึ้นเป็นเครื่องบูชา แต่พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ในวันที่เช่นวันนี้ จึงจะเป็นการบูชา ที่ควรจะ
ได้นามว่าอาสาฬหบูชา.

*การบูชาไม่ใช่เพียง แต่บูชาด้วยรูปเทียมน และเวียนประทักษิณ เพียง
เท่านั้น. นั้นเป็นการกระทำในทางร่างกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ส่วนทางจิตใจนั้น
ยังไม่ได้ทำ; จะต้องทำจิตใจให้ถึงขนาดที่ว่า มีความรู้สึกที่ว่า เราเป็นหนี้บุญคุณ
คือเป็นหนี้ในพระเดชพระคุณ ในพระมหากรุณาธิคุณ ของสมเด็จพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้านั้นมากมายเท่าไร? แล้วเราได้ใช้หนี้อันนั้นตอบแทนไปแล้วสักเท่าไร?
สักก็มากน้อย?*

สำหรับคนพาลคนเขลา ย่อมไม่รู้สึกรู้ว่าตนเป็นหนี้, สำหรับคน
คดโกง ก็ไม่พยายามที่จะใช้หนี้, ผู้ที่รู้สึกอยู่แต่ๆ ก็ยังใช้หนี้น้อยเกินไป คือ
การปฏิบัติธรรมตามคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น น้อยเกินไป ยังน้อย
เกินไป ยังไม่สมกับความที่พระองค์ มีความรักมีความเอ็นดู ในพวกเราทั้งหลาย.
แม้ว่าอย่างนี้เรียกว่าเป็นลูกหนี้ที่ไม่ซื่อตรง ไม่ตั้งใจจะใช้หนี้ให้สุดความสามารถ
ของตน; ถ้าเป็นดังนี้แล้ว ก็ขอให้ทำในใจเสียใหม่ ที่นี้ และเวลานี้. เพราะ
ความเป็นลูกหนี้ที่ไม่ซื่อตรงนี้ ใช้ไม่ได้ จะทำแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า อันเป็น
บุคคลสูงสุดเช่นนี้ไม่ได้, จะเกิดโทษ เกิดอันตราย แก่ตัวบุคคลผู้ตนเอง.

*เราจะต้องเป็นผู้ที่ซื่อตรงอย่างยิ่ง ซื่อตรงหมดทั้งชีวิตจิตใจ ต่อพระองค์
ผู้มีพระเดชพระคุณ มีพระมหากรุณาธิคุณ อยู่เหนือศีรษะของเรา เหนือชีวิตของเรา,*

แล้วพยายามที่จะใช้หนี้ได้ แม้ด้วยชีวิตของเรา; ให้เสียสละทุกอย่างทุกประการ ที่จะทำตามพระพุทธรประสงค์นั้น ซึ่งไม่มีอะไรมากไปกว่าให้เราทำแก้ตัวเราเอง เพื่อจะดับทุกข์สิ้นเชิงให้แก่ตัวเราเอง. พระองค์ไม่ได้เรียกร้อง หรือคิดค่า บ่วยการ หรือคิดค่าอะไรตอบแทน แม้แต่ประการใด; สิ่งใดที่ทำได้ก็เป็น ของเราทั้งหมด.

พระองค์มีหน้าที่ ที่จะหวังให้เราพ้นจากความทุกข์ และช่วยเหลือ แนะนำสั่งสอนเราให้พ้นจากทุกข์, ให้เราได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ ไม่เสีย ชาติที่เกิดมา; จึงนับว่า เป็นผู้ที่มีอะไร ๆ ทุกอย่างเหนือเรา ที่เราจะต้องรับรู้ รับทราบไว้ และสนองพระคุณของพระองค์ให้สมควรแก่กัน. นี่เป็นข้อต้นที่ ตักเตือนกันในวันนี้ เพื่อเป็นการเตรียมตัว สำหรับทำอาสาฬหบูชา.

ที่นี้ ขอต้อไปก็มีอยู่ว่า เพื่อเราจะมีใจเข้าใจในวันนี้ยิ่งขึ้น, เข้าใจ เหตุการณ์ในวันนี้ยิ่งขึ้น, และเข้าใจการงานของพระองค์ในวันนี้ หรือเกี่ยวกับ วันนี้ยิ่งขึ้น, เราก็คงต้องฟังเรื่องราว อันเกี่ยวกับธัมมกับปวัตตนิสสูตรนั้นบ้าง ตามสมควร และโดยเฉพาะที่เป็นใจความ.

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้ว ก็มีความระลึกถึงไปในทางที่ว่า การตรัสรู้เป็นสิ่งสูงสุด, สิ่งที่ตรัสรู้ก็ถึงขั้นที่สุด, ละเอียด ประณีต สุขุม ถึงที่สุด จนแทบจะไม่มีประโยชน์แก่ใคร คือไม่มีใครที่จะรับเอาได้ จึงได้ทรงท้อพระทัย ในการที่จะแสดงธรรม, มีพระทัยน้อมไปในทางที่จะไม่แสดงธรรม. สำหรับข้อนี้ ท่านทั้งหลายจงคิดว่า แม้แต่พระพุทธเจ้าเอง ท่านก็ยังรู้สึก ว่า ธรรมะที่เป็น

เนื้อแท้ ที่ได้ตรัสรู้นั่นลึก ประณีต สุขุม ละเอียด จนไม่มีใครอาจจะเข้าใจ จนทรงคิดไปในทางที่จะไม่แสดง.

ทีนี้สำหรับพวกเราเล่า นึกกันว่าอย่างไร? นึกกันว่าเป็นของยากหรือง่ายอย่างไร? บางคนก็นึกไปในทางที่ประมาทอวดดี, บางคนก็นึกไปในทางซื่อซลาด ท้อแท้ท้อถอย ไม่พอเหมาะพอดี, บางคนก็ผัดวันประกันพรุ่ง อาศัยความโลเลของตน **ตั้งใจประพฤติธรรมะนั้น เท่าที่สะดวก ไม่รับผิดชอบแก่ตนเอง ที่จะประพฤติธรรมะให้บริสุทธิ์บริบูรณ์** เป็นอย่างนี้เสียโดยมาก.

แม้ว่าธรรมะนั้นลึก เราก็ควรจะตั้งใจ; เหมือนกับที่ **พระพุทธเจ้าได้ทรงรำลึกต่อไป** คือพระองค์ได้ทรงระลึกทบทวนต่อไป ๆ จนกระทั่งเกิดความรู้สึกมาจากพระมหากรุณา ซึ่งได้อบรมสั่งสมมามาก แต่กาลก่อน; **ว่าแม้ว่าธรรมะนั้นจะเป็นของยากสักเท่าไร สัตว์บางคนที่มีธุลีในดวงตาแต่เล็กน้อย ที่สามารถจะเข้าใจธรรมะนั้นได้ ก็ยังมีอยู่.**

พระองค์ทรงระลึกในข้อที่ว่า **“สัตว์ที่มีธุลีในดวงตาแต่เล็กน้อยนั้นก็มีอยู่พอจะเข้าใจธรรมะนั้นได้ ถ้าเราไม่แสดงธรรม ความเสียหายอันใหญ่หลวงจะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น”** ^{๕๔๗} นึกเป็นพระมหากรุณาธิคุณอีกครั้งหนึ่ง ที่ทรงระลึกไปในทางว่า แม้จะต้องทรงเหนื่อยยากลำบากอย่างไร ในการที่จะสอนสัตว์บางคน ที่มีธุลีในดวงตาแต่เล็กน้อยให้เข้าใจได้ ^{๕๔๘} ก็จะต้องอดทน จะเสียสละ เพื่อจะไปสอนคนเหล่านั้นให้ได้; ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้เปลี่ยนไป ในทางที่จะสั่งสอน.

ต่อไป พระองค์ทรงระลึกนึกต่อไปว่า จะสอนใครก่อน? ก็นึกถึงผู้ที่เคยสอนท่าน คือ *อาหารดาบส* และ *อุทกดาบส*. ตอนนี้เป็นเรื่องของความกตัญญูกตเวทิต. ขอให้พวกเราจดจำไว้ว่า แม้เป็นพระอรหันต์แล้ว, เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว, ท่านก็ยัง *ทรงยอมรับระเบียบปฏิบัติ ที่เรียกกันว่าความกตัญญูกตเวทิต*; ไม่ใช่ว่าเป็นพระอรหันต์ พ้นจากความยึดมั่นถือมั่นแล้ว จะอยู่เหนือระเบียบ หรือความรู้สึกที่เป็นไปตามระเบียบตามประเพณี ดังนั้นก็หาไม่. พระองค์จึงได้ระลึกนึกถึงผู้ที่เคยสั่งสอนพระองค์ และคิดจะตอบแทนแก่ผู้นั้นก่อน.

แต่ในที่สุด ก็ได้ทรงทราบว่า อาจารย์ทั้งสองนั้น ได้ถึงแก่กรรมไปเสียก่อนแล้ว; องค์แรกก็ถึงแก่กรรมไปเสีย ๗ วันแล้ว, องค์หลังก็ถึงแก่กรรมไปเสียเมื่อวานนี้แล้ว, เป็นอันว่า ไม่สามารถที่จะสั่งสอน ผู้ที่เคยเป็นอาจารย์ในกาลก่อน ๒ องค์นั้นได้ จึงได้นึกถึงต่อไปถึงว่า บัญจวักคีย์ทั้ง ๕ นั้น ได้เคยอุปการะแก่ตถาคตเป็นอันมากในสมัยหนึ่ง; ดังนั้น ควรจะไปแสดงธรรมแก่บัญญัติคีย์นี้.

แม้ข้อนี้ก็เป็นเรื่องของความกตัญญูกตเวทิต เพราะว่าเป็นสมัยที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญเพียร กระทำทุกรกิริยาอยู่ประมาณเกือบ ๖ ปีนั้น ได้อาศัยการอุปฐากของบัญญัติคีย์เหล่านี้ คอยติดสอยห้อยตาม, คอยปรนนิบัติพระองค์ตลอดเวลาทั้งหมดนั้น; ดังนั้นจึงได้ระลึกนึกถึงบัญญัติคีย์นั้นด้วยความขอบคุณ. พระองค์จึงได้ทรงตั้งพระทัยที่จะไปโปรดบัญญัติคีย์ ในที่สุดก็ได้ทรงดำเนินไปด้วยพระบาท ไม่มียานพาหนะ เช่น รถหรือเรือ เป็นหนทางไกล ไปจนถึง.

ในระหว่างทางที่พระพุทธองค์เสด็จไป ก็ได้พบกันกับนักบวชในศาสนาอื่นรูปหนึ่ง ซึ่งมีชื่อว่า *อุปกะ* ได้สนทนากัน. ข้อความที่สนทนากัน ก็คือหัวข้อ

นิเชปบท ที่ได้ยกมากล่าวไว้ข้างต้นสำหรับแสดงธรรมในวันนี้ ว่า สัพพาทิภู สัพพวิทูหมสมิ เป็นต้นนั่นเอง.

นักบวชชื่อ อุปกะ ได้เห็นพระพุทธรองค์เสด็จดำเนินสวนทางมา ได้เห็นพระรูปโฉมของพระพุทธรองค์ อยู่ในลักษณะที่น่าสนใจ น่าเลื่อมใส มีอะไรผิดธรรมดา จึงได้ขอโอกาสสนทนาไต่ถาม ด้วยบทว่า วิปฺปสนฺนานิ โข เต อาวุโส อินฺทฺริยานิ เป็นต้น ซึ่งมีใจความว่า คุณก่อนเพื่อน อินทรีย์ทั้งหลายของท่าน ผ่องใสนัก ผิวพรรณแห่งท่านบริสุทธิ์ผ่องใสนัก. ท่านได้บรรพชาแล้วกับผู้ใด? ผู้ใดเป็นศาสดาของท่าน และท่านชอบใจธรรมะของผู้ใด แล้วประพฤติดูอยู่.

นี่ขอให้ลองพิจารณาดูถ้อยคำเหล่านี้ ว่าผู้ที่มีความสนใจในพระพุทธรเจ้าคนแรกนี้ ก็เพราะได้เห็นพระรูปโฉม ที่ผ่องใสไม่มีความทุกข์ ก็เกิดความรู้สึกใคร่ที่จะทราบ ว่า เพราะอาศัยธรรมะอะไร; จึงได้ถามว่า บรรพชาจะใคร? ใครเป็นศาสดา? ชอบใจธรรมของผู้ใด? นี่เป็นธรรมเนียมในครั้งพุทธกาล ที่เขาเรียกระเบียบปฏิบัติกันว่า ธรรม. ที่ถามว่าชอบใจธรรมของผู้ใด ก็หมายความว่า ชอบใจคำสั่งสอนหรือศาสนาของผู้ใด นั่นเอง, มีผู้ใดเป็นพระศาสดาสั่งสอนให้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบ โดยหัวข้อนิเชปบทข้างต้นที่ว่า สัพพาทิภู สัพพวิทูหมสมิ — เราเป็นผู้รอบจำแล้วซึ่งธรรมะทั้งปวง, เราเป็นผู้รู้แจ้งแล้วซึ่งธรรมะทั้งปวง สัพพตฺตฺวิโท ตณฺหุขเย วิมุตฺโต — เราเป็นผู้ละเสียแล้วซึ่งธรรมะทั้งปวง, เราเป็นผู้ทำตัดหาให้สิ้นแล้ว พันพิเศษแล้ว น้อมไปในธรรมที่เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา นั้น, สย อภิญญา กมฺมฺทฺติเสยฺย — เมื่อเราเป็นผู้รู้สัจอยู่ด้วย

ตนเอง, รู้พร้อมเฉพาะด้วยปัญญาอันยิ่งของตนเอง แล้วจะพึงกล่าวว่าบวชอุทิศใคร หรือชอบใจธรรมของผู้ใด.

น เม อัจฉริโย อตฺถิ - อาจารย์ของเราในธรรมนี้มีได้มี. ตาทีโส เม น วิชชติ - ผู้ที่ได้รู้ธรรมนี้ และละเสียแล้วซึ่งกรรมทั้งปวงนี้ก็มีได้มี. สเทวกสมิ โลกสมิ นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโล - ในโลกนี้ก็ดี ในเทวโลกก็ดี บุคคลที่เหมือนกับเรามีได้มี, อหิ หิ อรทา โลเก - เราเป็นผู้พ้นจากกรรมทั้งปวงแล้วในโลกนี้, อหิ สตฺถา อนุตฺตโร - เราเองเป็นศาสดาอันไม่มีบุคคลใดเกินกว่า. เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ - เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะแล้วด้วยตนเอง, สตีภูโตสมิ นิพฺพุโต - เราเป็นผู้เย็นสนิทแล้ว ดับสนิทแล้ว, ธมฺมจกฺกํ ปวตฺเตตฺถํ คจฺฉามิ กสฺสินิ ปูริ - เรากำลังจะไปสู่นครกาสิ เพื่อยังธรรมจักรให้เป็นไป อนฺธภูตสมิ โลกสมิ อหฺลณี อมตฺนทฺภี - เมื่อสัตว์โลกกำลังหนวกกำลังบอดอยู่ เราจะตั้งกลองอมตะ ปลูกสัตว์เหล่านั้นจากความหายหนวกหายบอด ดังนี้.

นี่คือถ้อยคำที่พระองค์ได้ตรัสในวันนั้น และเกี่ยวเนื่องกันกับอาสาฬหบูชา. สิ่งที่เราจะต้องนึกเป็นลำดับไป ก็คือข้อที่ว่า พระองค์เป็นสพฺพาทิภู - เป็นผู้ครอบงำแล้วซึ่งสิ่งทั้งปวง จำเป็นที่จะต้องใช้คำว่า "สิ่งทั้งปวง" ไม่มีคำอื่นที่เหมาะสมกว่า. สิ่งทั้งปวงในที่นี้ หมายถึงสิ่งของก็ได้, มีชีวิตวิญญาณหรือไม่มีก็ได้, ดังนั้นจึงหมายความว่าถึง ทุกสิ่งที่เป็นอารมณ์ : จะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ หรืออะไรก็ตาม, ที่จะเป็นอย่างมนุษย์ตามธรรมดา, หรือเป็นอย่างของทิพย์ในสวรรค์ หรือเป็นชั้นพรหมโลก ที่เรียกว่าเป็นของบริสุทธิ์ก็ตาม, นี้เรียกว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง.

สหพาทิกู — เป็นผู้ครอบงำสิ่งทั้งปวง หมายความว่า สิ่งทั้งหลายทั้งหมดนั้น ไม่อาจจะแตะต้องพระองค์, ไม่อาจจะเข้ายวนพระองค์, ไม่อาจจะยุแหย่พระองค์, ไม่อาจจะมีอิทธิพลใดๆ เหนือพระองค์, ไม่อาจจะทำให้พระองค์ทรงเกี่ยวของผูกพันยึดถือได้; ดังนั้นจึงเรียกว่า **สหพาทิกู**; **สหพ** แปลว่า **ทั้งปวง**, **อภิกู** แปลว่า **ครอบงำ**, **สหพาทิกู** แปลว่าผู้ **ครอบงำสิ่งทั้งปวง** มีความหมายอย่างนี้.

สหพวัตู แปลว่า **ผู้รู้สิ่งทั้งปวง**. พระองค์ ทรงเป็นผู้รู้แจ้งสิ่งทั้งปวงว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอย่างไร; โดยเฉพาะอย่างยิ่งว่า **สิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา** และ **โดยสรุป**อย่างยิ่ง ก็ว่า **เป็นสัจจะ, เป็นสัจจะ** คือประกอบไปด้วยความว่างจากตัวตน ไม่มีอะไรที่เป็นตัวตน. ถ้ารู้อย่างนี้ ในสิ่งทั้งปวงก็เรียกว่า **รู้จักสิ่งทั้งปวง**; เพราะรู้สิ่งทั้งปวงว่าเป็นอย่างนี้ จึงได้อยู่เหนือสิ่งทั้งปวง, อันสิ่งทั้งปวงครอบงำไม่ได้ด้วยเหตุนี้เอง. **เราต้องรู้จักพระพุทธเจ้าในลักษณะพิเศษอย่างนี้ก่อน** เนื่องในโอกาสเช่นวันนี้ อันเป็นคำที่ได้ตรัสเองว่า **สหพาทิกู สหพวัตู** เป็นต้น.

และบทถัดไปว่า **สหพเสถุ ธมฺเมเสถุ อนุปลิตโต** เป็นเครื่องแสดงให้เห็นชัดอยู่แล้ว. **อนุปลิตโต** แปลว่า **ไม่เข้าไปฉาบทา หรือฉาบไล่**, **สหพเสถุ ธมฺเมเสถุ** — **ในธรรมทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้น** ไม่เข้าไปฉาบทาหรือฉาบไล่ในสิ่งทั้งปวงเหล่านั้น; พึงยากสำหรับภาษาบาลีชนิดนี้.

พูดเป็นภาษาไทยก็ว่า **ไม่มีต้นหาซึ่งเป็นกิเลสมีมายเอนเหนียว**, เป็นเยื่อใยเหนียว สำหรับฉาบไล่ให้ติดกัน เหมือนกับบุคคลที่ใช้ปูนที่เหนียว ฉาบ

โล้้อฐให้ติดกันเป็นผืนึก; ปูนนั้นเรียกว่าเครื่องฉาบไล้. ส่วนจิตใจสัตว์นั้นก็มีเครื่องฉาบไล้ที่เรียกว่า ยางใยของตัณหา หรือ ความอยาก.

ถ้ายางใยของตัณหาหรือความอยากมีอยู่แล้ว ก็หมายความว่า จะต้องถูกฉาบถูกไล้ ให้ติดกันอยู่กับอารมณ์ในโลก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ รั้มมารมณั์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ในมนุษย์โลก ในเทวโลก ในมารโลก ในพรหมโลก, คือในระดับไหนก็ตาม ตั้งแต่ต่ำสุดจนถึงสูงที่สุด. เดียวนี้ความที่ไม่มีเครื่องฉาบไล้ชนิดนั้น จึงเรียกว่า สพฺพเหตุ ธมฺเมสุ อนุปลิตฺโต — เราเป็นผู้ไม่มีเครื่องฉาบไล้ ไม่ถูกฉาบไล้ ในธรรมทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้น.

บทต่อไปว่า สพฺพเหตุโท เป็นผู้ละแล้วซึ่งสิ่งทั้งปวง. ข้อนี้จะเข้าใจได้ เนื่องมาจากข้อที่แล้วๆ มา ว่าเมื่อเป็นผู้ครอบงำสิ่งทั้งปวง ฐูแจ้งสิ่งทั้งปวง ไม่ฉาบไล้ในสิ่งทั้งปวงแล้ว, มันก็เท่ากับละสิ่งทั้งปวงไป จึงเรียกว่า สพฺพเหตุโท.

ตณฺหุขเย วิมุตฺโต — ดังนั้นจึงเป็นผู้พ้นพิเศษแล้วในธรรมเป็นเครื่องสันไปแห่งตัณหา คือ ยางใยนั้น. วิมุตฺโต แปลว่า ผู้พ้นพิเศษแล้ว; คำว่า พ้นในที่นี้หมายถึง มีจิตใจอยู่เหนือสิ่งเหล่านั้น จนสิ่งเหล่านั้นฉาบไล้ไม่ได้ จึงเรียกว่าพ้นพิเศษแล้วในธรรมเป็นที่สันไปแห่งตัณหา. ตณฺหุขเย—ในธรรมเป็นที่สันไปแห่งตัณหา, หมายถึงในนิพพาน, เรียกอีกอย่างหนึ่งก็เรียกว่า นิพพาน เป็นธรรมเป็นเครื่องสันไปแห่งตัณหา. พระองค์เป็นผู้พ้นพิเศษแล้ว ในธรรมะเป็นที่สันไปแห่งตัณหา.

สย อภิญญา กมฺหฺติเสยฺย — เมื่อเป็นผู้พร้อมเฉพาะแล้วด้วยตน
 พันแล้วด้วยตน โดยประการทั้งปวงอย่างนี้แล้ว จะควรกล่าวว่า เป็นผู้ที่ศบฺคฺคฺลิต
 เป็นศาสดาแล้ว. ข้อนี้บางคนอาจจะคิดไปว่า พระพุทธเจ้าตรัสอย่างเข้าข้างตัว;
 เพราะว่าแต่ก่อนนี้ ก็เคยเป็นลูกศิษย์ของคนนั้นคนนั้นมากมาย กระทั่งประพตติ-
 วัตรในสำนักแห่งนิครนถ์ก็เคย. นี้ก็เรียกว่ามีอาจารย์ เคยเป็นศิษย์และมีอาจารย์;
 เดียวนี้มากล่าวว่า ไม่มีที่ระบุผู้ใดว่าเป็นอาจารย์ เพราะเป็นผู้พร้อมเฉพาะแล้ว
 ด้วยตนเอง.

คำกล่าวนี้ ไม่ได้กินความหมายไปถึงความรู้อื่น ๆ กินความหมายเฉพาะ
 ธรรมะที่ได้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ที่เป็นเครื่องดับทุกข์ โดยประการทั้งปวง ที่เรียก
 ว่า อริยสัจจสี่, ที่เป็นใจความสำคัญของธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ที่พระองค์ตรัสรู้
 และกำลังทรงดำเนินไปเพื่อจะประกาศสิ่งนี้. เมื่อกล่าวในธรรมะที่เป็นตัวพุทธ-
 ศาสนาเช่นนี้ ก็ต้องกล่าวว่า ไม่มีผู้ใดเป็นศาสดาของพระองค์; เพราะว่าพระ-
 องค์ทรงชวนชวามาด้วยพระองค์เอง จนได้ตรัสรู้ธรรมะเหล่านี้.

ดังนั้น พระองค์จึงตรัสว่า น เม อจฺริโย อตฺถิ — ผู้หนึ่งผู้ใดที่จะเป็น
 อาจารย์ของเรา มิได้มี. ตาทิโส เม น วิชฺชติ — ผู้ที่เหมือนกับเราก็มิได้มี,
 สเทวสฺมี โลกสฺมี นตฺถิ เม ปฏฺิพฺคฺคฺโล — ผู้ที่จะเป็นคู่ปรับกับเราก็มิได้มี ทั้งใน
 โลกนี้และในเทวโลก. นี้อธิบายว่า ผู้ที่จะมีอะไรเหมือนกันกับพระองค์ ในทาง
 ความรู้ ในทางการปฏิบัติ ในทางความหมดจดจากกิเลส ในทางที่จะช่วยเหลือ
 สัตว์โลก ให้หลุดพ้นตามด้วยนั้น ไม่มีใครเหมือนพระองค์; มิได้หมายความว่า
 จะไม่มีใครเสียเลยที่รู้ธรรมะ หรือหมดกิเลส หรือสอนผู้อื่นได้; แต่ว่ามันไม่
 ใช้ระดับเดียวกัน ไม่ใช่ลักษณะเดียวกัน.

และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในขณะที่กล่าวนั้นด้วยแล้ว ก็ยังกล่าวได้เต็มปากว่า ไม่มีใครเหมือน; เว้นเสียแต่จะย้อนกล่าวไปในทางอดีตเบื้องหลัง ว่าถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในกาลก่อนโน้น นั้นแหละจึงจะเหมือนกัน. แต่บัดนี้ระบูกาลเวลาเฉพาะที่กำลังกล่าวนี้แล้ว ก็ยังไม่มีบุคคลใดที่เหมือน หรือที่จะเป็นคู่ปรับกัน, จึงได้ตรัสตอบอุปกะอาชีวกันในวันนั้น ในลักษณะอย่างนั้น.

อหิ หิ อรทา โลก - เราเป็นพระอรหันต์ในโลก, อหิ สตุธา อนุตฺตโร - เราเป็นพระอรหันต์ชนิดที่เป็นพระศาสดา ไม่มีผู้ไฉยไปกว่า, เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ - เราผู้เดียวเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ.

นี่เป็นคำแปลตามตัวหนังสือตามภาษาบาลี. ฟังดูในภาษาไทยแล้ว คล้าย ๆ กระจ่าง เป็นคำที่กล่าวด้วยมานะทิฎฐิหรือมิกิเลส. เราจะต้องเข้าใจไว้ว่า บุคคลผู้หมดกิเลสเป็นพระอรหันต์ เป็นพระสัมมาสัมพุทธะนั้น บางทีก็กล่าวคำชนิดที่เหมือนกันกับที่เรากล่าว ๆ กัน; แต่แม้ว่าคำพูดเหมือนกัน ความรู้สึกหรือความหมายในจิตใจนั้นไม่เหมือนกัน.

แม้แต่คำว่า เรา, เรา นี้ ก็ได้เป็นเราชนิดที่ประกอบไปด้วยความยึดมั่นถือมั่น, และแม้การที่ประกาศตนว่าเป็นพระอรหันต์ เป็นพระศาสดา เป็นพระสัมมาสัมพุทธะอย่างนี้ ก็ได้เป็นการยกตัวเอง; แต่เป็นการกล่าวประกาศชนิดเป็นการปฏิญญายืนยันตัวเอง ยืนยันสถานะของตัวเอง คือพร้อมที่จะแสดงพร้อมที่จะพิสูจน์. พร้อมที่จะทำทุกสิ่งทุกอย่าง ให้สิ่งนี้ปรากฏออกมา. ดังนั้นจึงได้กล่าวไปในลักษณะเช่นนั้น ซึ่งสำหรับคนธรรมดาแล้ว ฟังดูรู้สึกว่าเป็นการกล่าวด้วยกิเลส. นักต่อนหนึ่งซึ่งจะต้องทำความเข้าใจกันให้ดี.

คำถัดไปที่ว่า *สติญฺโตสฺมิ นินฺพฺโต* แปลว่า *เราเป็นผู้เย็นสนิท เป็นผู้ดับสนิท*. นี่หมายความว่า ของร้อน คือ กิเลส นั้น มิได้มีในขั้นธสันดานอีกต่อไป จึงได้เรียกว่า เป็นผู้เย็นสนิท มีจิตใจมีสันดาน ชนิดที่ไม่อาจจะปรุ่งแต่งให้เป็นกิเลสได้อีกต่อไป, จึงไม่มีความร้อนเกิดขึ้นได้ในขั้นธสันดานนั้น; ดังนั้นจึงได้กล่าวว่า เป็นผู้เย็นสนิท เป็นผู้ดับสนิท.

คำว่า *นินฺพฺโต* ก็คือคำว่า *นินฺพฺพาน* แปลว่า *เย็นสนิท*. ร้อนนั้นถ้าเป็นทางวัตถุ ก็เพราะร้อนด้วยสิ่งที่มีความร้อน เช่น ไฟ เป็นต้น; ถ้าเป็นทางจิตใจ ก็ร้อนเพราะเกิดกิเลสขึ้นในใจ จึงได้เป็นของร้อน. ของร้อนมีอยู่ ๒ ประเภท คือ ทางวัตถุและทางจิตใจอย่างนี้. ขอให้เข้าใจไว้ให้ดี ๆ สำหรับคำพูดในโลกนี้ทุกคำ *ย่อมมีความหมายเป็น ๒ ประเภทเสมอ* คือ ทางวัตถุ กับ ทางจิตใจ; เช่น อย่างความร้อนนี้ ถ้าเป็นร้อนทางวัตถุ ก็ร้อนด้วยไฟ; ถ้าเป็นทางจิตใจ ก็ร้อนด้วยกิเลส. ทุกคำมีความหมายเป็น ๒ ประเภท ให้พยายามศึกษาไว้ จะเข้าใจธรรมะได้ง่ายขึ้น.

และในที่สุด พระองค์ก็ตรัสว่า กำลังจะไปสู่แคว้นกาสิ เพื่อประกาศธรรมจักร, และขยายความข้อนั้นออกไปว่า ในขณะที่โลกนี้กำลังเป็นคนหนวกคนบอดอยู่ พระองค์จะทรงบังนัลือกกลงอมตะ เพื่อปลุกคนเหล่านั้นให้ตื่นจากความหนวกและความบอด *อมตฺนฺทุกฺกิ* แปลว่า *กลองอมตะ*. *พระองค์จะตีกลองนั้น เพื่อปลุกคนให้ตื่น* นี้เป็นสำนวน ที่เรียกว่า *ปุกฺคฺลาธิษฺฐาน* คือเป็นคำอุปมา.

เราอย่าได้เข้าใจว่า พระพุทธเจ้าจะได้ตีกลอง เหมือนที่เราตี ๆ กันอยู่ เป็นสัญญาณอะไรทำนองนั้น; แต่ที่เรียกว่า *กลอง* ในที่นี้ ก็หมายความว่า

การประกาศธรรมะออกไปนั้น เหมือนกับการตีกลอง, และธรรมะนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มี การตั้งต้นและที่สุด เป็นของที่จะบันลืออยู่เสมอ ไม่มีการสิ้นสุด. และเสียง กลองคือข้อความที่ทรงประกาศไปนั้น เป็นการบอกให้สัตว์ทั้งหลายรู้จักสิ่งที่เป็น อมตะ คือไม่ตาย; หมายความว่า ถ้าเราประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระ- พุทธเจ้าจริงแล้ว เราจะบรรลุธรรมะในขั้นที่ไม่มีความตาย คือถึงขั้นที่ทำให้เรารู้สึก ว่า มิได้มีตัวเราอยู่ มีแต่ธรรมชาติล้วนๆ ซึ่งว่างจากตัวเรา จึงไม่มีอะไรตาย และพร้อมกันนั้น ก็ไม่มีอะไรเกิด ไม่มีอะไรแก่ ไม่มีอะไรเจ็บ ไม่มีอะไรได้ ไม่มีอะไรเสีย จึงไม่มีความทุกข์ และเรียกว่าไม่ตาย ไม่มีผู้ที่จะตาย.

ถ้าใครได้ยินเสียงนี้ ก็เหมือนกะได้ยินเสียงกลองที่เรียกว่า *อมตทุภิก* คือ *กลองอมตะ*. พระองค์เสด็จไปเพื่อจะประกาศธรรมจักร แก่ปัญญจวัคคีย์ แต่ พระองค์ตรัสว่า กำลังจะไปตีกลองอมตะ เพื่อปลุกสัตว์โลกที่กำลังหลับอยู่ให้ตื่น.

สัตว์ที่หลับอยู่ด้วยกิเลสนั้น เปรียบด้วยคนหนวก คนบอด คนใบ้ คนต่างๆ สารพัดอย่างที่จะเรียก สำหรับผู้ที่ไม่รู้สิ่งทั้งปวง จนประพฤติกะทำผิด ในสิ่งทั้งปวง จนตัวเองได้รับความทรมานอยู่เป็นประจำ. นี้เรียกว่า *เมือ* *สัตว์ทั้งหลายกำลังหลับอยู่ด้วยความทวน ความบอด กล่าวคืออวิชชา*, อวิชชาทำให้ไม่รู้ มีผลทำให้เป็นเหมือนคนหูหนวก ตาบอด เป็นใบ้ หรือทุกอย่างที่เป็น ความพิการ. *พระองค์จะทรงบันลือกลองอมตทุภิกให้คนหมดอวิชชา* กลายเป็นคนไม่หนวก ไม่บอด ไม่ใบ้ และจะทรงกระทำที่แคว้นกาสี มีปัญญจวัคคีย์ เป็นผู้รับเป็นพวกแรก.

ขอให้เรานึกดูว่า พระพุทธองค์ได้ตรัสถ้อยคำเหล่านี้ แก่คนคนหนึ่ง คือ นักบวชที่ชื่อว่า อุปกะนั้น ในขณะที่เดินสวนทางกัน แต่ผลที่สุดก็ยังไม่สำเร็จ

ประโยชน์อะไรมากมายนัก. อุปกะอาชีวกผู้นั้น ได้แต่กล่าวว่า “ตามที่ท่านกล่าวนั้น มันคงจะเป็นไปได้” นี้นัยหมายความว่า อาชีวกผู้นั้นไม่ยอมเชื่อว่า พระพุทธองค์เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, และการตั้งใจที่จะไปทำอะไรอย่างนั้น เขาก็ไม่เชื่อสนิทว่าจะเป็นไปได้. ดังนั้น เขาจึงตอบว่า “มันก็อาจจะเป็นไปได้” เท่านั้นเองอย่างสุภาพที่สุด แล้วก็หลีกทางแยกกันไป.

ข้อนี้ขอให้เราทั้งหลายนึกดูว่า คนที่เดินสวนทางกันกับพระพุทธเจ้าแท้ ๆ ก็ยังไม่รู้จักพระพุทธเจ้า ยังโต้ตอบกันในลักษณะเช่นนี้; และหลังจากการโต้ตอบแล้ว ก็ได้แต่เพียงพยักหน้าว่า มันอาจจะเป็นไปได้ แล้วก็หลีกทางไป; แล้วเขาก็ไม่ได้รับประโยชน์อะไร จากการที่ได้พบกันกับพระพุทธเจ้า. ข้อนี้ถ้านึกดูให้ถี่ถ้วนแล้ว เป็นสิ่งที่น่าสลดสังเวชด้วย และเป็นที่ยึดแห่งความไม่ประมาทด้วย. เราทั้งหลายอย่าได้ประมาท ว่าเราจะเข้าใจพระพุทธเจ้าได้ง่าย ๆ แม้จะเดินสวนทางกันก็ยังไม่รู้จักก็ได้, หรือในทางตรงกันข้าม อาจจะไปสำคัญบุคคลที่ไม่ใช่พระพุทธเจ้า ว่าเป็นพระพุทธเจ้าไปก็ได้ ดังตัวอย่างนี้.

ทั้งหมดนี้เป็นเหตุการณ์ ที่เกี่ยวกันกับการประกาศธรรมจักร จึงได้นำมาวิชันนาในวันนี้ เพื่อความเข้าใจแก่ท่านทั้งหลาย ตามกาล ตามคราว ตามโอกาส ที่จะพึงกระทำได้, เพื่อให้เราเกิดความรู้ลึกซึ้งในใจว่า พระพุทธเจ้านั้นเป็นบุคคลเช่นไร, มีอะไร ๆ เป็นอย่างไร, ที่เกี่ยวเนื่องกับคนทั้งหลาย. คนบางคน แม้เกิดในครั้งพุทธกาล ได้พบพระพุทธเจ้า ได้เห็นพระพุทธเจ้า ก็ไม่ได้รับประโยชน์อะไรจากพระพุทธเจ้าเลย, บางคนก็ได้รับ, บางคนก็ได้รับมากที่สุด.

ทีนี้ พวกที่ไม่เคยพบกับพระพุทธเจ้า ส่วนมากก็ไม่ได้รับประโยชน์อะไรเลย; แต่ก็มีอยู่ส่วนหนึ่งซึ่งได้รับประโยชน์ จากคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า. ทีนี้พวกเราในสมัยนี้ ปัจจุบันนี้ ซึ่งห่างไกลกันเป็นระยะเวลาถึง ๒,๕๐๐ ปี ก็ควรจะนึกดูว่า กำลังอยู่ในสถานะเช่นไร? ใครบ้างได้รับประโยชน์จากพระพุทธเจ้าโดยแท้จริง? ใครบ้างได้รับประโยชน์แต่สักว่าประเพณี พิธีรีตอง? หรือเพียงสักว่าจดทะเบียนเป็นพุทธบริษัท? หรือว่าใครบ้างได้รับประโยชน์อย่างแท้จริง? เข้าถึงองค์พระพุทธเจ้าได้ เหมือนกับที่พระพุทธองค์ตรัสว่า *ผู้ใดเห็นธรรมะ ผู้นั้นเห็นตถาคต ผู้ใดเห็นตถาคต ผู้นั้นเห็นธรรมะ.*

โดยที่เอาธรรมะเป็นหลัก สิ่งที่เราเรียกว่า *ธรรมะ* นี้ คือภาวะในทางจิตใจ ที่จะเกิดขึ้นเป็นความรู้สึก ให้รู้สึกได้ว่าความทุกข์เป็นอย่างไร, ความไม่มีทุกข์เป็นอย่างไร, สำหรับความไม่มีทุกข์นั้น คือภาวะแห่งความที่ใจมีความสะอาด สว่าง สงบ สิ่งนี้รู้จักได้แต่ด้วยใจ ไม่อาจจะรู้จักได้ด้วยคำพูด หรือบอกกล่าวกัน.

บุคคลจะต้องทำให้เกิดภาวะสะอาด สว่าง สงบ ขึ้นในจิตใจเสียก่อน จึงจะได้รู้จักสิ่งนั้นว่าเป็นอย่างไร; เมื่อรู้จักสิ่งนั้นแล้ว ก็คือรู้จักสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ; เมื่อรู้จักธรรมะชนิดนี้โดยตรงแล้ว ก็เรียกว่ารู้จักพระพุทธเจ้า คือรู้ว่าในหัวใจของพระพุทธเจ้านั้นมีภาวะเช่นนี้, และภาวะเช่นนี้เองที่ทำให้บุคคลนั้นให้นามว่าพระพุทธเจ้า คือมีภาวะแห่งความบริสุทธิ์สะอาดถึงที่สุด, มีภาวะแห่งความรู้แจ่มแจ้งสว่างไสวถึงที่สุด, และมีภาวะแห่งความเยือกเย็นเป็นสุขสงบ สิ้นทุกข์ สิ้นความร้อนโดยประการทั้งปวง อยู่ในใจของท่าน. ท่านจึงให้นามว่าเป็นพุทธะ ถ้าท่านทำได้ด้วยตัวท่านเอง รู้อย่าง ปฏิบัติเอง ก็เรียกว่าสัมมาสัมพุทธะ และสามารถสอนผู้อื่นได้ด้วย.

เดี๋ยวนี้เรารู้จักพระพุทธเจ้าโดยธรรม คือโดยพระองค์จริง โดยแท้จริงนี้ ก็น้อย่างไร? มากน้อยเท่าไร? ก็ขอให้นึกดูเป็นพิเศษในวันเช่นวันนี้ ทุกๆปีไป จนกว่าจะถึงที่สุด. เพราะว่าในวันนี้ เรากำลังจะทำพิธีอาสาฬหบูชาเป็นปฏิบัติบูชา แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า; ถ้าเราไม่รู้จักพระพุทธเจ้าที่แท้จริง แล้วเราจะทำอะไรบูชาท่านได้อย่างไร. เหมือนกับเราจะเอาของอะไรสักอย่างหนึ่งไปให้แก่ใครสักคนหนึ่ง; แต่แล้วเราก็ไม่รู้จักคนนั้นว่าอยู่ที่ไหน? และคือใคร? แล้วเราจะเอาไปให้ได้อย่างไร? เดียวนี้ก็คิดดูให้เถิดเถิด ว่าดอกไม้รูปเทียนที่จุดอยู่นี้ บูชาใครอยู่ที่ไหน? ถ้าไม่รู้จักพระพุทธเจ้าองค์จริงที่แท้จริงแล้ว มันก็เป็นหมัน; เหมือนกับตบมือข้างเดียว, เหมือนกับที่เราจะเอาของไปให้แก่ใครสักคนหนึ่ง แล้วก็รู้ว่ามันเป็นใครอยู่ที่ไหน ฉันทัดก็ฉันทัน. ถ้าเราจะนึกๆโมเมเอาเอง ว่าพระพุทธเจ้าก็แล้วกัน มันก็เป็นพระพุทธเจ้าในความโมเม ไม่ใช่พระพุทธเจ้าองค์จริง ชนิดที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรมะ ผู้นั้นเห็นตถาคต” ก็แปลว่า ดอกไม้รูปเทียนนี้ บูชาไม่ถูกองค์พระพุทธองค์เจ้าที่แท้จริง ถูกแต่เปลือกชั้นนอกซึ่งยังไกลกันอยู่มาก. ควรจะสลัดสังเวชให้มากในข้อนี้.

ที่นี้ที่สูงขึ้นไป เราทำการปฏิบัติบูชาหลายอย่างหลายประการที่กำลังจะกระทำอยู่ และเพื่อจะบูชาพระพุทธเจ้าด้วยปฏิบัติบูชาขึ้น แล้วก็รู้ว่าอยู่ที่ไหน? ในลักษณะอย่างไร? ก็ได้แต่เหมามๆเอาอีกเหมือนกัน. เพราะฉะนั้นทางที่ดีที่สุดแล้ว ในโอกาสเช่นนี้ เวลานี้ ควรจะทำใจที่เป็นการเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างทุกประการ.

อตมาจะรวบรัดตัดสั้น ที่สุด สำหรับท่านทั้งหลายจะพึงกระทำได้ คือขอให้มีความรู้สึกนึกคิดว่า ในขณะนี้เราทุกคน เหมือนกับคนสิ้นเนื้อประดาตัว

ไม่มีบุตรภรรยาสามี ไม่มีทรัพย์สมบัติเงินทองข้าวของอะไรที่ไหน, ไม่มีสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา. ให้มีจิตใจในลักษณะเช่นนี้กันเวลานี้ ก็จะเกิดภาวะแห่งความสะอาด ความสว่าง และความสงบ ขึ้นมาในใจ, รู้จักได้ด้วยจิตใจของเรา ว่านั่นแหละคือพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริง ได้ปรากฏแก่เราแล้ว. เราจงบูชาทางอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา แต่พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ นั้น ในลักษณะเช่นนี้เกิด.

ในขณะที่เราบูชาอยู่ด้วยดอกไม้ธูปเทียน, หรือว่า เราจะลุกขึ้นเวียนประทักษิณ, ก็ขอให้ทุกคนทำในใจอย่างนี้ ให้เป็นคนที่ไม่มียะไร ที่เป็นความยึดมั่นถือมั่น, แล้วมีแต่ความว่าง เป็นความสะอาด สว่าง สงบ อยู่ในใจ, แล้วบูชาและทำประทักษิณ. การกระทำนั้นจะเป็นปฏิบัติบูชาที่ถูกตรงต่อพระพุทฺธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ที่เป็นองค์จริงพร้อมกัน, และในที่สุด การทำอาสาฬหบูชาของเรา นี้ ก็มีความหมาย.

ด้วยเหตุนี้เอง อาตมาจึงได้กล่าวโดยยืดยาว เพื่อชักจูงจิตใจของท่านทั้งหลาย เพื่อให้ท่านทั้งหลายทำในใจโดยแยบคาย ในโอกาสนี้ โดยเฉพาะเวลานี้ เพื่อจะทำอาสาฬหบูชา ให้เป็นประโยชน์ ให้ถึงองค์พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริง ดังที่กล่าวแล้ว; ที่มีจิตน้อมระลึกนึกถึงคุณของพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ อยู่ในใจอย่างแจ่มแจ้ง, แล้วทำความเคารพ หรือการบูชา ออกไปในขณะนั้น. เพื่อเข้าถึงคุณธรรมอันนั้น ซึ่งมีอยู่ได้ในที่ทุกหนทุกแห่ง แต่บัดนี้มาปรากฏอยู่แก่ใจเรา เป็นอันเดียวกันกับที่มีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง, จนเรากล่าวได้ว่า พระรัตนตรัยนี้ มีอยู่ได้ในที่ทุกหนทุกแห่ง และเราสามารถรู้สึกได้เข้าถึงได้ ด้วยการกระทำอย่างนี้ ถ้าเราบูชาอุทิศพระพุทฺธ พระธรรม พระ-

สงฆ์ นั้นโดยตรง คือทั้งหมดทั้งสิ้น. ที่เรารู้สึกอยู่อย่างไร ที่ผู้อื่นรู้สึกก็อย่างนั้น หรือที่โดยส่วนใหญ่ โดยทั่วไป ก็อย่างนั้น, และเป็นพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ องค์เดียวกัน. เราจึงกล่าวได้ว่า เราได้ทำอาสาพหุขาทอย่างมีความหมาย, ไม่ได้ทำอย่างนกแก้วนกขุนทอง ว่าแต่ปากเหมือนนกแก้วนกขุนทอง, และไม่ได้ทำเพียงเป็นพิธีรีตอง เหมือนกับที่เขาทำ พอให้แล้วๆ ไป, หรือทำเพียงเพื่อความสนุกสนาน, เหมือนกับคนส่วนมากเขากระทำกัน.

ขอให้ระลึกนึกว่า เราประชุมกันที่นี่ เวลานี้; เรานั่งกลางพื้นดิน ภายใต้อันไม้ มีบรรยากาศเหมือนกับที่มีในครั้งพุทธกาล. พระพุทฺธเจ้าได้ประสูติกลางพื้นดิน ใต้อันไม้. พระพุทฺธเจ้าได้ตรัสรู้กลางพื้นดิน ใต้อันไม้. พระพุทฺธเจ้าได้ปรินิพพานกลางพื้นดิน ใต้อันไม้. มีบรรยากาศอย่างไร เราพอจะสันนิษฐานได้. ขอให้เราทำในใจอย่างนั้น ให้เรามีความระลึกนึกถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ในลักษณะที่ว่า แม้ประสูติกกลางพื้นดิน, ตรัสรู้กกลางพื้นดิน, ปรินิพพานกกลางพื้นดิน, แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลาย ส่วนมากที่สุดกกลางพื้นดิน.

เดี๋ยวนี้เรามีการได้ที่ดีอย่างหนึ่งแล้ว คือได้อะไรๆ เหมือนกันนั้น : คือนั่งกลางพื้นดิน, ตั้งใจฟังธรรมะกกลางพื้นดิน, ระลึกนึกถึงพระพุทฺธเจ้ากกลางพื้นดิน, แล้วเราก็จะกระทำอาสาพหุขาทกกลางพื้นดิน; โดยถือเอาความหมายหรือใจความที่สรุปสั้น ๆ ว่า การเป็นอยู่ของพระพุทฺธเจ้านั้น ไกล่ชิดธรรมชาติอย่างไรและเพียงไหน; เราก็จะเป็นผู้เป็นอยู่ไกล่ชิดต่อธรรมชาติได้อย่างนั้นหรือเพียงนั้น. เราจึงไม่กระดาก จึงไม่ละอาย จึงไม่เกียติไม่กลัว ที่จะนั่งลงไปกกลางพื้นดิน และมีต้นไม้เป็นเครื่องมุงเครื่องบัง และมีต้นไม้เป็นสัญลักษณ์

อันวิเศษที่สุด ที่จะทำให้ระลึกนึกถึงพระพุทธรเจ้าได้โดยง่าย ยิ่งกว่าที่จะไปนั่งใน
อาคารสถานที่อันหรูหราสวยงาม ซึ่งมีแต่จะจูงจิตจูงใจของเราไปในทิศทางอื่น
ไม่จูงจิตจูงใจของเรา ไปในทิศทางที่เป็นความเป็นอยู่ของพระพุทธรเจ้า คือเป็นอยู่
กับธรรมชาติโดยใกล้ชิด ดังที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง.

ดังนั้น เราจึงลืมอะไรทุกสิ่งทุกอย่างเสียให้หมดสิ้น ทำในใจเหมือน
กะว่าเราเป็นผู้ไม่มีอะไร, เป็นผู้สิ้นเนื้อประดาตัว ในทางวัตถุสิ่งของ. แต่มีจิตใจ
ที่ร่ำรวยไปด้วยคุณธรรม กำลังเข้าถึงพระพุทธร พระธรรม พระสงฆ์ โดยแท้
จริงแล้ว, ทำการเวียนประทักษิณ เพื่อเป็นที่ระลึกแก่การประกาศธรรมจักร
ซึ่งในทันทีไม่มีอะไรมากกว่าแผ่นจำลองศิลาธรรมจักร ซึ่งปรากฏอยู่ต่อหน้าท่าน
ทั้งหลายในทันที.

ถ้าท่านทั้งหลายเป็นผู้มีความรู้ หรือมีคุณธรรมอย่างเป็นพุทธบริษัท
อยู่บ้าง ก็คงจะไม่คิดว่า แผ่นปูนปั้นนี้เป็นแผ่นปูนปั้นอย่างเดียว แผ่นปูนปั้น
เป็นปูนก็จริง แต่ในที่นี้ เวนำมาประดิษฐานไว้ ในฐานะเป็นสัญลักษณ์.
สัญลักษณ์คือเครื่องหมายที่จะให้เกิดความรู้สึกแก่จิตใจ, แต่สัญลักษณ์นั้นจะ
เป็นสัญลักษณ์ได้ ก็ต่อเมื่อเราเข้าใจความหมาย ดังนั้น เราจึงรู้จักว่าสัญลักษณ์
นั้นมีความหมายว่าอย่างไร

สัญลักษณ์ลูกธนูวงกลม นี้เป็นสัญลักษณ์ที่เขาใช้กันมาแต่โบราณ-
กาล และจะก่อนพระพุทธรเจ้าด้วยซ้ำไป หมายถึงสิ่งที่มีอำนาจ แม้ในทางโลก ๆ
ซึ่งเป็นเรื่องของพระเจ้าจักรพรรดิที่จะครองโลก เขาก็ใช้สัญลักษณ์ธนูวงกลมนี้
เป็นสัญลักษณ์แห่งความมีอำนาจด้วยเหมือนกัน. ครั้นพระพุทธรเจ้าเกิดขึ้น

ในโลก มีอาณาจักรแบบใหม่ขึ้นมา, เป็นอาณาจักรในทางธรรม. พระพุทธเจ้าเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด มีอำนาจปกครองธรรมาณาจักรของพระองค์ คนก็คิดสัญลักษณ์รูปวงล้อขึ้นเป็นสัญลักษณ์ แทนธรรมาณาจักรนั้น ตรงกัน.

เพราะฉะนั้น จะต้องรู้ว่า **สัญลักษณ์รูปวงล้อนี้ เป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจ ทั้งทางโลกและทางธรรม** : เป็นสัญลักษณ์ของพระเจ้าจักรพรรดิผู้ครองโลกก็ได้, เป็นสัญลักษณ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ประกาศอนุตตรธรรมจักรก็ได้. ถ้าเป็นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เราเรียกว่า อนุตตรธรรมจักร. จักร ก็คือ **วงล้อ**, ธรรมะก็คือ **ธรรม**, **ธรรมจักร** ก็คือ **วงล้อแห่งธรรม**; อนุตตรระก็แปลว่า **ไม่มีชนิดอื่นยิ่งกว่า**. ส่วนจักรของพระเจ้าจักรพรรดินั้น ไม่ได้เรียกว่า อนุตตรธรรมจักร; เขาเรียกมันว่าจักรเฉยๆ, แต่มีอำนาจพอที่จะปราบปรามข้าศึกใน ๔ ทวีป หรือทั่วโลก ให้เป็นข้าของพระเจ้าจักรพรรดินั้นได้; มีความหมายอย่างนี้ แต่มุ่งหมายต่างกัน

ธรรมจักรนี้หมายถึงพระธรรม มีหน้าที่ที่จะแผ่ไปทั่วสากล เพื่อจะครอบงำย่ำยีเสียซึ่งมิชฉาทิฏฐิ ซึ่งเป็นเหมือนข้าศึกศัตรูในโลก, หรือพูดภาษาชาวบ้านก็ว่า เป็นเสนียดจัญไรในโลก. **อนุตตรธรรมจักร** ของพระพุทธเจ้าคือ ธรรมะนั้น **จะต้องหมุนไปๆ ให้ทั่วโลก** เพื่อกำจัดเสียซึ่งเสนียดจัญไรของโลก เพื่อจะกำจัดเสียซึ่งข้าศึกศัตรูของโลก. แต่ที่นี้คำว่า **โลก** ในที่นี้ มันหมายถึง **หัวใจคน, ไม่ใช่โลกแผ่นดิน**. โลกแผ่นดินนั้น ก็เป็นหน้าที่ของจักรของพระเจ้าจักรพรรดิตามธรรมดา; แต่ถ้า **โลกหัวใจคน** แล้ว ก็**เป็นหน้าที่ของอนุตตรธรรมจักรของพระพุทธเจ้า**. อนุตตรธรรมจักรของพระพุทธเจ้า จึงมีหน้าที่ที่จะเข้าไปกวาดล้าง สิ่งสกปรกเสนียดจัญไร ในหัวใจของคนทุกคน.

ฉะนั้น **จงทำความรู้สึก** ด้วยกันทุกคน **ว่าเราไม่ควรจะมีสิ่งสกปรก**
เสียดจัญไรอยู่ในหัวใจ ที่ทำให้เราประพฤติชั่ว : ทำให้ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ทำให้ลัก
 ทรัพย์ โหมย ให้ประพฤติผิดในกาม ให้พูดเท็จ ให้กินเหล้าเมายาเสพสุราเมรัย
 เป็นต้น. นี่เป็นสิ่งเสียดจัญไรที่มีอยู่ในจิตใจ ซึ่งจะต้องถูกกวาดล้างไป โดย
 อนุตตรธรรมจักร ซึ่งเป็นสัญลักษณ์วงล้อแสดงปรากฏอยู่; แต่มีความหมาย
 คือเป็นสิ่งที่จะหมุนไป ๆ ทั่วโลก แห่งจิตใจของสรรพสัตว์, ไม่ว่าจะเป็นสัตว์มนุษย์
 เป็นสัตว์เทวดา เป็นมาร เป็นพรหม เป็นอะไรก็ตาม ถ้ายังมีหัวใจที่ประกอบอยู่
 ด้วยกิเลสแล้ว ก็เป็นหน้าที่ที่จะต้องกวาดล้าง โดยอนุตตรธรรมจักรนี้. ดังนั้น
 เราควรจะเห็นได้ว่า **สิ่งที่เรียกว่า ธรรมจักร ธรรมจักร** นี้ ไม่ใช่เป็นของ
 เล็กน้อยเลย, และสัญลักษณ์ของสิ่งนั้น ก็ควรจะเป็นสิ่งสูงสุดตามไปด้วย
 เราจึงเอามาประดิษฐานไว้ให้ปรากฏแก่สายตา.

หวังว่าท่านทั้งหลายจะได้มองแผ่นปูนปั้น ให้เข้าใจความหมายของคำว่า
 ธรรมจักร แล้วทะลุแผ่นปูนปั้นไป จนไม่เห็นแผ่นปูนปั้น แต่ไปเห็นตัว **ธรรมะ**
ที่แท้จริง ซึ่งมีฤทธานุภาพในการที่จะ **กวาดล้าง สิ่งสกปรกและเสียดจัญไรใน**
จิตใจของคนทุกคน; และจะต้องหมดไปจากจิตใจของเราก่อนใครอื่นทั้งหมด.
 จึงจะเป็นการสมควรอย่างยิ่ง ที่เราจะทำอาสาฬหบูชา. สิ่งอื่นไม่สำคัญ, สำคัญ
 แต่การกระทำในใจอย่างนี้.

คนโง่คนเขลามาแล้วแต่จะสาละวน แต่จะจัดจะทำทางวัตถุอย่างนั้นอย่างนี้,
 ไม่สนใจในทางที่จะทำในทางจิตทางใจ, ไม่ตั้งอกตั้งใจที่จะฟัง, ไม่ตั้งอกตั้งใจ
 จะเข้าใจ, ไม่ตั้งอกตั้งใจที่จะทำในใจ ให้เป็นไปตามนั้น. นี้เรียกว่าเป็นคนพาล
 คือเป็นคนที่ยังอ่อนอยู่, เป็นคนโง่คนเขลา รู้จักแต่เรื่องทางวัตถุอย่างเดียว.
 เราควรจะเติบโตขึ้นมาตามลำดับ ให้สัมพันธ์กับเวลามันล่องไป.

ถ้าเราทำอสาพหุชาเมื่อปีกลาย ด้วยความรู้สึกอย่างไร; ปีนี้ก็ยังมีความรู้สึกอย่างนั้นแล้ว ก็เรียกว่าเสียที่ที่กระทำ คือไม่ได้ดีขึ้น, ไม่ได้ก้าวหน้าขึ้นไป, ไม่ได้เจริญในทางธรรม ยังง้ออยู่อย่างเดิม ยังไม่มีอะไรที่เป็นพุทธบริษัทมากขึ้นไปกว่าเดิม จึงยังฟังสิ่งต่างๆ ไม่ถูกต้องตามเดิม. แม้ว่าจะพูดซ้ำซากกัน อย่างเดียวกันอีกสักกี่ปี ก็ยังฟังไม่ถูกต้องตามเดิม; เพราะว่ามันฟัง เพราะว่ามันตั้งใจฟัง เพราะมันเข้าใจ และไม่ตั้งใจไปตามนั้น.

เพราะฉะนั้น จึงขอวิงวอนเป็นพิเศษว่า ทำอย่างไรเสีย ก็ขอให้ปีนี้ดีกว่าปีที่แล้วมา. ให้ทุกคนตั้งใจฟังมากกว่า, เข้าใจมากกว่า. ส่งจิตใจไปตามเพื่อเข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้มากกว่า, แล้วเวียนเทียนประทัษณด้วยความสงบที่มากกว่า. และมีความรู้สึกซึ้งทราบอยู่ในใจ ในขณะที่เวียนเทียนนั้นลึกซึ้งกว่า, กว่าปีที่แล้วมา; ให้สมกับที่เรามีความศรัทธา มีความเชื่อ มีความเลื่อมใส ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่างไม่ถ่วงถ่วงคลอนแคลน, และมีความก้าวหน้า จนกว่าจะถึงที่สุด จนกระทั่งว่าไม่มีความทุกข์ ไม่มีกิเลส ไม่มีความทุกข์เหลืออยู่ในใจ.

เวลานี้เราไม่มีกิเลส ไม่มีความทุกข์อย่างไร; ขอให้ภาวะเช่นนี้มีการขยายตัว ยืดยาวออกไปเป็นเวลายาวนาน ตลอดวัน ตลอดคืน ตลอดเดือน ตลอดปี ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้, คือเรามีสติสัมปชัญญะ รักษาสภาวะที่เป็นความสะอาดสว่าง สงบ นี้ ไว้ให้ได้มากที่สุด, นานที่สุดเท่าที่ตนเอง. อย่าให้เกิดๆ ดับๆ เป็นการโลเล และเห็นว่า สิ่งเหล่านี้ไม่สำคัญ. เราจะต้องเห็นว่า สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด กว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่เกี่ยวกับพุทธบริษัทเรา คือการที่เรามีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อยู่กะเนื้อกะตัวของเรา อยู่เสมอนั่นเอง;

แม้เราจะทำอะไรในที่ไหนอย่างไร ก็มีจิตใจที่ประกอบอยู่ด้วยพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ คือความสะอาด สว่าง สงบ มากที่สุดที่เราจะทำได้.

บางคนมีความโง่มากถึงกับว่า ถ้าเราจะต้องไปทำการงานประกอบอาชีพแล้ว เราก็ต้องมีจิตใจเป็นความโลภโมโทสันไปตามนั้น ไม่มีพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เหลืออยู่ในจิตใจเลย; นี่เป็นความเข้าใจผิดของคนนั้น. ผู้ที่เป็นพุทธบริษัทที่แท้จริง ไม่ว่าจะทำการงานอะไร ก็ยังมีจิตใจสะอาด สว่าง สงบอยู่; และมีประโยชน์ที่สุด ตรงที่ความสว่างนั้นเป็นตบัตถุญญา. เมื่อเราทำอะไร ทำการงานอะไรชนิดไหนก็ตาม ด้วยปัญญาแล้ว ก็มีแต่ผลดีอย่างเดียว, และการที่เรามีความสะอาดอยู่ในใจนั้น จะคุ้มกันเรา ไม่ให้ทำผิดทำชั่ว. นี่เป็นเครื่องรางอันศักดิ์สิทธิ์ ยิ่งกว่าพระเครื่องมารวมกันตั้งเกวียน หรือร้อยเกวียน หรือพันเกวียน ก็ไม่สู้ภาวะแห่งความซื่อตรงต่อตัวเอง.

ความสะอาดในจิตใจของตัวเอง จะเป็นเครื่องรางที่คุ้มกันเรา รวมทั้งความฉลาดของเรา คือความสว่างไสวในจิตใจของเรา ก็ยังเป็นการคุ้มกัน. ดังนั้นเราจึงมีความสงบเย็นเป็นสุขอยู่ในขณะนั้น แม้ในขณะที่เป็นการทำการทำงาน, หรือแม้ที่สุด แต่เราจะต้องทำอะไรสักอย่างหนึ่ง ซึ่งคนส่วนมากจะต้องใช้กิเลส เราก็ไม่ต้องใช้กิเลส. *เราทำด้วยจิตใจที่ประกอบไปด้วยสติสัมปชัญญะ* ตามที่เราจะทำได้อย่างไร, เราจะดี ต่ำ ว่ากล่าวสั่งสอนเด็กๆ ที่เป็นลูกเป็นหลาน เราก็ไม่จำเป็นที่จะต้องบันดาลโทสะ. *จงสำรวจจิตใจให้มีความ สะอาด สว่าง สงบ* อยู่ตามเดิม, แล้วใช้อำนาจของความสว่าง คือสติปัญญาอันนั้นทำไป ตามที่รู้สึกว่าจะควรจะทำอย่างไร ในที่สุดก็เป็นผลดี.

แม้ที่สุดแต่การที่เราจะบริโภควัตถุปัจจัย สิ่งของต่างๆ ตามธรรมดาของมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่ ก็จงกระทำไปด้วยสติสัมปชัญญะ; แม้ยังบังคับตนไม่ได้ ยังจะต้องเกี่ยวข้องกับ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ก็ยังต้องทำไปด้วยสติสัมปชัญญะ; อย่างนั้นมันก็ไม่สูญเสียไปโดยสิ้นเชิง ก็จะมีอิสระความสะดวก สว่าง สงบ เหลืออยู่บ้างตามสมควร ที่พอจะเรียกได้ว่า ยังมีอยู่กะเนื้อกะตัว. แต่ถ้าเราเียงเผลอไปทำตามอำนาจของกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้ว ก็ไม่มีอะไรเหลือ; เพราะการกระทำนั้นๆ ก็จะเหมือนกับกรกระทำของสัตว์เดี๋ยวจาน ไม่ผิดไม่แปลก ไม่แตกไม่ต่างอะไรกันเลย แล้วจะมีความดับทุกข์ได้อย่างไร? จะเป็นมนุษย์ได้ตรงไหน? เป็นคนธรรมดาเป็นมนุษย์ธรรมดา ก็ไม่สมกันเสียแล้ว; เพราะว่ามันเปลี่ยนใจสูง ใจอย่างนั้นมันไม่สูง; ดังนั้นจึงไม่ใช่มนุษย์. และถ้าเป็นพุทธบริษัทด้วยแล้ว จะต้องมีความสะดวก สว่าง สงบ กว่ามนุษย์ธรรมดา.

เราทุกคนจึงจะต้องระมัดระวังให้เป็นพิเศษ ว่าทำอะไรเสีย ก็ขอให้พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ อยู่กับเนื้อกับตัวของเรา ทุกเวลาทุกสถานที่, คือมีความสะดวก สว่าง สงบ ตามมากตามน้อย อยู่กะเนื้อกะตัวเสมอไป. เราชิมรสของความสะดวก สว่าง สงบได้ เสมอๆ; โดยเฉพาะอย่างยิ่งเช่นเวลานี้ เราก็ชิมรสของความสะดวก สว่าง สงบได้, และเราพอใจ, เราก็รักษาเอาไว้ สงวนเอาไว้ ให้อยู่กะเนื้อกะตัวเรื่อยไป; ไม่ใช่เวียนเทียนแล้วก็เลิกกัน. แม้จะกลับไปบ้าน ก็ยังต้องมีจิตใจในลักษณะเช่นนี้, และเมื่อจะต้องกระทำการงาน ก็ยังต้องมีจิตใจในลักษณะเช่นนี้.

แม้ในเมื่อจะต้องมีการต่อสู้ วิวาทกัน เช่นจะเป็นถ้อยร้ายความกัน เราพุทธบริษัท ก็ยังต้องทำด้วยจิตใจ ที่ประกอบไปด้วย สติสัมปชัญญะ, รักษา

ความสะอาด สว่าง สงบไว้ให้ได้ให้มากที่สุด ไม่ประกอบไปด้วยกิเลสผิดกลุ่มไปเหมือนคนเหล่าอื่น. การกระทำของเรา ก็จะเป็นไปแต่ในทางดี, ในทางถูกต้องโดยส่วนเดียว, มีทางที่จะเป็นประโยชน์ และได้รับประโยชน์อย่างยิ่งด้วย, แล้วเราเองก็ไม่เสียสิ่งที่สำคัญ ที่มีค่าที่สุด คือความสงบด้วย, เราจึงกล่าวได้ว่า เป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์อย่างยิ่ง, ไม่เสียสิ่งที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา.

ถ้าท่านทั้งหลายมองเห็นว่า สิ่งเหล่านี้มีประโยชน์ ก็ขอให้ **ย้อนระลึก** ไปถึงพระมหากรุณาธิคุณ ที่พระองค์ได้ทรงประกาศธรรมจักร ให้ हमุนไปทั่ว ๆ สากล จักรวาล ผ่านจิตใจของเราทุกคน, ชำระชะล้างสันดานของเราทุกคน ให้หมดสิ่งสกปรกเสนียดจัญไร กล่าวคือกิเลส มาเป็นจิตใจอย่างมนุษย์ มีความบริสุทธิ์ มีความสะอาด สว่าง สงบ เป็นต้น ไม่มีอะไรดีไปกว่านี้ เป็นการทำให้พิสูจน์ว่า ยังมีอะไรที่ดีไปกว่านี้.

เมื่อเรามองเห็นว่า ไม่มีอะไรดีไปกว่านี้ เราก็มีความภาคภูมิใจ ที่เกิดมา ได้รู้ ได้เข้าใจ, หรือได้รับ สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้รับ ไม่เสียสิ่งที่เกิดมาแล้ว. เราเองก็เกิดมา เพื่อศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนา มีลูกมีหลาน ก็ให้บวชให้เรียน เพื่อให้รู้พุทธศาสนา ให้ได้สิ่งที่ดีที่สุด ที่เขาควรจะได้, และทุกคนก็มีหวังที่จะได้สิ่งนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้. เราจึงกระทำทุกอย่างทุกประการ เพื่อให้ได้, แล้วก็ทำทุกอย่างทุกประการเพื่อจะรักษาไว้ แม้การทำอาสาฬหบูชาในวันนี้ ก็มีความมุ่งหมายที่จะให้ได้มา และรักษาไว้ ซึ่งสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้ นั้นเหมือนกัน.

ฉะนั้นจึงแนใจลงไปทุกคนว่า เรากำลังได้ดีที่สุดแล้ว, กำลังจะทำการ
ดีที่สุดในที่สุดแล้ว, และได้ทำการดีที่สุดในที่สุดแล้ว, และเราจะทำอยู่เป็นประจำ เพื่อเป็นคติ
เป็นอนุทธานุส เป็นตัวอย่างแก่คนรุ่นหลัง ที่ได้กระทำสืบ ๆ กันไป; เหมือน
กับเป็นการสืบอายุพระศาสนาส่วนหนึ่งได้ และเพื่อประโยชน์ตลอดกาลนานด้วย.

นี่เป็นคำอธิบาย สิ่งที่เราเรียกว่าอสาฬหบูชา และสิ่งที่เกี่ยวข้องกัน
กับการประกาศอนุตตรธรรมจักร, เป็นส่วนบุพพภาค ในธรรมเทศนาภังค์แรก
ซึ่งจะต้องทำให้สว่างแจ่มแจ้งในใจ ก่อนแต่ที่จะทำพิธีอสาฬหบูชา. รายละเอียด
ของตัวธรรมจักรอย่างไร เราจะไว้กล่าวกันในธรรมเทศนาภังค์หลัง. ในที่นี้
เป็นการเพียงพอแล้ว ที่ว่าเราเป็นหนุบุญคุณ, เป็นหนุพระเดชพระคุณ, เป็นหนุ
พระมหากรุณาธิคุณ ของพระอรหันต์ทั้งหลาย, มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็น
ประธาน เราจะใช้หนุทุกอย่างทุกประการ เป็นลูกหนุที่ซื่อตรง ทำทุกสิ่งทุกอย่าง
ด้วยชีวิตจิตใจในการใช้หนุนี้.

และเมื่อเจ้าหนุนี้ไม่เรียกร้องอะไร ยิ่งไปกว่าการปฏิบัติธรรมะแล้ว;
เราก็ต้องไม่ทำอย่างอื่น, เราก็จะต้องทำการที่เรียกว่าเป็นการปฏิบัติธรรมะ ให้สม
กับที่เป็นลูกหนุที่ดี และมีบุญอย่างยิ่ง ที่ได้มีเจ้าหนุที่ดี คือพระพุทธเจ้า. ท่าน
ไม่ได้เรียกร้องอะไรให้ใช้หนุนี้ มากไปกว่าให้ทุกคนประพฤติธรรม โดยยอมรับ
เอาลัทธิธรรมจักรของพระองค์ ให้เข้าไปจดขยี่สิ่งสกปรกเสนียดจัญไร ในหัวใจของ
เราทุกคนให้หมดไป, แล้วท่านก็ต้องการเพียงเท่านั้น. เราจึงยกมือสาธุการ
เปล่งวาจาสาธุการ มีจิตใจระลึกนึกสาธุการ ในความประเสริฐที่สุดของพระองค์

จนถึงกับพระองค์กล้าทำว่า ไม่มีใครเหมือนพระองค์; เหมือนกับที่ตรัสทำท่าย
แก่อำชีวกคนนั้น. และเราก็จะได้ชื่อว่า เป็นพุทธบริษัทเต็มเนื้อเต็มตัว.

หวังว่าท่านทั้งหลาย จะมีความเข้าใจอันนี้ไว้ประจำใจ ตลอดเวลาที่ทำ
อาสาพหุชาเป็นอย่างน้อย, แล้วติดอยู่ในใจเป็นทุนเป็นรอน สำหรับผสมผสาน
ให้งอกงามมากยิ่งขึ้นไป เป็นความก้าวหน้าในทางพระพุทธศาสนา ตลอดทุก
ทิพาราตริกกาลเทอญ.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เหว่ ก็มีด้วยประการฉะนี้.

อาสาฬหบูชาเทศนา - ๑๕ -

๒/๒๕๐๙ ณ ศาลาโรงธรรม (กัณฑ์คำ)

วันจันทร์ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ปีมะเมีย, วันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๐๙

นิโรธัมมอุปายกถา.

[ธรรมอันเป็นอุปายเพื่อความดับแห่งทุกข์.]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ว

ยงฺกิญฺจิ สมฺมุตฺตมมํ,

สพฺพนฺตํ นิโรธมฺมํ - ติ.

ธมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพ - ติ.

ณ บัดนี้ จะได้วิชันาพระธรรมเทศนา เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา, ส่งเสริมศรัทธา—ความเชื่อ และวิริยะ—ความพากเพียร ของท่านทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัท ให้เจริญงอกงามก้าวหน้า ในทางแห่งพระศาสนาของสมเด็จพระบรมศาสดา อันเป็นที่พึ่งของเราทั้งหลาย กว่าจะยุติลงด้วยเวลา.

ธรรมเทศนานี้เป็นปูพพาปรลำดับ สืบต่อจากธรรมเทศนาเมื่อตอนเย็น โดยหัวข้อว่า ยงฺกิญฺจิ สมฺมุตฺตมมํ, สพฺพนฺตํ นิโรธมฺมํ อันเป็นใจความ

สำคัญของสิ่งที่เรียกว่า**ธรรมจักขุ** คือดวงตาเห็นธรรม อันเกิดขึ้นจากการที่ได้ยินได้ฟัง พระธรรมเทศนา ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร หรือเรื่องอริยสัจ ๔ ประการ, เป็นธรรมจักขุที่เกิดขึ้น แก่ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ ดังที่ปรากฏอยู่ในตอนท้ายแห่งธรรมจักกัปปวัตตนสูตรนั้น.

ข้อนี้ควรจะทราบได้เองว่า **ธรรมจักขุนั้น เป็นผลของการฟังเรื่องอริยสัจ**. ผู้ใดได้ฟังเรื่องอริยสัจ **มีธรรมจักขุเกิดขึ้น** ข้อนี้หมายความว่า ผู้นั้นได้เริ่มเห็น**ธรรมที่เป็นตัวพุทธศาสนา** แม้ว่าจะยังไม่ละกิเลสได้สิ้นเชิง; แต่ก็เป็นการแน่ว่าจะละกิเลสได้สิ้นเชิง ในโอกาสต่อไป ในระดับของการได้ธรรมจักขุนั้น หมายถึงความเป็น**พระโสดาบัน**. **พระโสดาบัน** ก็แปลว่า**ผู้แรกถึงกระแส**, กระแสนั้นคือกระแสแห่งพระนิพพาน.

ผู้ถึงกระแสแห่งพระนิพพาน ก็หมายความว่า **เป็นผู้ที่แน่นอนต่อการบรรลุพระนิพพาน** มีอันไม่เวียนกลับเป็นธรรมดา, แน่นต่อการก้าวไปสู่คุณธรรมเบื้องหน้า เป็นลำดับ ๆ ไปจนกระทั่งถึงอันดับสูงสุด คือเป็นพระอรหันต์. ดังนั้นคำว่า **ธรรมจักขุ** ก็มีความหมายอย่างเดียวกันกับคำว่า **โสดาบัน**, คือผู้แรกถึงกระแสของพระนิพพานนั้น ต้องมี**ธรรมจักขุเกิดขึ้นเห็นธรรม**; หรือกล่าวกลับกันก็คือ **ผู้ที่มีธรรมจักขุมองเห็นธรรมจริงแล้ว ผู้นั้นย่อมถึงกระแสแห่งพระนิพพาน**; ด้วยเหตุนี้จึงได้กล่าวว่า การถึงกระแสพระนิพพานนั้น เป็นอันเดียวกันกับการได้**ธรรมจักขุ**.

ผลของการแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร แก่ภิกษุปัญจวัคคีย์นั้น ปรากฏชัดอยู่ว่า **ทำให้พระอัญญาโกณฑัญญะเกิดธรรมจักขุและเห็นธรรม**. การเห็นนั้น

มีใจความสำคัญว่า *ยงฺกิลฺลิจิ สมุทฺถธมฺมิ* - *สิ่งไร ๆ มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา, สหฺพนฺตํ นิโรธธมฺมิ* - *สิ่งนั้น ๆ ทั้งหมดมีการดับไปเป็นธรรมดา.*

ผู้สนใจในเรื่องนี้ จะต้องสังเกตและกำหนดข้อความนี้ไว้ให้ดี ๆ ให้แน่ชัด ว่า *สิ่งใดมีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นมีความดับเป็นธรรมดา.* ถ้าจะให้สั้นลงไปอีกก็ต้องว่า *สิ่งใดมีความเกิด สิ่งนั้นต้องมีความดับ;* ถ้าสิ่งใดไม่มีความเกิด สิ่งนั้นก็ไม่มีความดับ. เราจึงแยกสิ่งทั้งหลายทิ้งปวงได้เป็น ๒ ฝ่าย หรือ ๒ ประเภท คือ *ฝ่ายหนึ่งมีเกิดและมีดับ,* ส่วน *อีกฝ่ายหนึ่งนั้น ไม่มีการเกิด ไม่มีการดับ.*

ที่นี้ ความฉงนก็จะเกิดขึ้นว่า ไม่มีการเกิดไม่มีการดับแล้ว จะปรากฏอยู่ได้อย่างไร? หรือจะมีขึ้นมาได้อย่างไร? อันนี้เองเป็นใจความสำคัญ ในการที่คนเราจะเข้าใจพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งหรือไม่. *คนธรรมดา* สามัญทั่วไปนั้น รู้จักแต่สิ่งที่มีการเกิดและการดับเท่านั้น *ไม่อาจจะรู้จักสิ่งที่ไม่มีการเกิดและการดับ;* ^{๕๕} *เพราะเหตุว่า* สิ่งที่ปรากฏแก่สายตาคนนั้น มันปรากฏขึ้นมาในลักษณะที่มีการเกิด ^{๕๕} *ทั้งนี้* แม้ว่า ^{๕๕} *จะตั้งอยู่นาน* หน่อยจึงค่อยดับ มันก็มีการดับ; *คนจึงได้เห็น* ^{๕๕} *แต่สิ่งที่มีการเกิดและการดับ.*

สิ่งที่ไม่มีการเกิดและการดับนั้น เข้าใจไม่ได้; จนกว่าเมื่อไรจะมองเห็นพร้อมกันหมดทั้ง ๒ อย่าง ทั้ง ๒ ฝ่าย จึงจะมีความรู้ขนาดที่เรียกว่า *มีดวงตาเห็นธรรม,* คือรู้จักแยกออกมาว่า ถ้าสิ่งใดมีการเกิดแล้ว สิ่งนั้นต้องมีการดับ; ส่วนสิ่งซึ่งตรงกันข้ามนั้น ไม่มีการเกิดและการดับ ซึ่งกล่าวได้ว่า สิ่งใดไม่มีการเกิด สิ่งนั้นก็ไม่มี การดับ.

ที่สิ่งที่จะต้องทราบกันต่อไป ก็คืออาการที่เรียกว่าเกิดหรือดับนั่นเอง จะมีความสงสัยเกิดขึ้นว่า *อะไรเล่าเป็นสิ่งที่เกิดและดับ? และอะไรเล่าที่ไม่เกิดและไม่ดับ?* สำหรับการเกิดนั้น คนธรรมดาสามัญทั่วไป ก็รู้จักแต่การเกิดจากท้องมารดา หรือเกิดจากแม่ เช่นการเกิดของสัตว์เดี๋ยวจาน การเกิดของมนุษย์; รู้จักแต่การเกิดจากท้องแม่เช่นนี้ เรียกว่ารู้จักการเกิดแต่ในทางวัตถุ เท่านั้นยังไม่พอ จะต้องมีความรู้จักการเกิด ซึ่งสำคัญกว่านั้น หรือมีปัญหามากกว่านั้น. *การเกิดที่มีปัญหา หรือมีความสำคัญนั้น ได้แก่การเกิดของความรู้สึกในทางจิตใจ.*

สิ่งที่เรียกว่า *ร่างกาย* และ *จิตใจ* นี้ อาศัยซึ่งกันและกันตั้งอยู่ เพื่อทำหน้าที่ของมัน; เช่นรับอารมณ์มา ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางใจเองแล้ว ก็ *มีการปรุงแต่ง ให้เป็นความรู้สึก* อย่างไม่อย่างหนึ่งขึ้นมา ในทางที่จะให้ *เกิดความรู้สึกว่า เรา หรือของเรา* นี้เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นไม่เคยได้ยินได้ฟังธรรมะของพระอริยเจ้า ที่แสดงให้ทราบว่า ไม่มีอะไรที่เป็นของเรา หรือเป็นตัวเรา. สัตว์เหล่านั้น *ถือเอาแต่ความรู้สึกของตนเอง*; เกิดความรู้สึกไปตามธรรมชาติธรรมดา ของคนสามัญ; ดังนั้นจึงได้ *เกิดความรู้สึก* เป็นไปในทำนองว่า *สิ่งนี้ถูกใจ หรือไม่ถูกใจ.*

เมื่อมีความ *ถูกใจ* ก็เกิดความรัก เกิดความอยาก อย่างนั้นอย่างนี้ในสิ่งเหล่านั้น, เมื่อมีความ *อยาก* อย่างนั้นอย่างนี้ เกี่ยวกับสิ่งเหล่านั้นแล้ว ก็มีความ *รู้สึกเป็นตัวฉัน* ขึ้นมา ซึ่งเป็นผู้ที่จะได้หรือจะเสีย, เมื่อมีความ *รู้สึกเป็นตัวฉัน* ขึ้นมาโดยสมบูรณ์อย่างนั้นแล้ว ก็เรียกว่า *มีการเกิดในทางนามธรรม* หรือทางจิตใจเป็นตัวเรา เป็นตัวฉันขึ้นมาแล้ว; แม้อย่างนี้ก็เรียกว่า การเกิดด้วยเหมือนกัน.

ถ้าเป็นกรณีที่ไม่ถูกใจ ก็เกิดความอยากไปในทำนองที่ตรงกันข้าม ; เช่น
อยากจะทำลายเสีย, หรือว่าอยากจะไม่ประสบพบเห็นเป็นต้น. เกิดความรู้สึก
อยากอย่างนั้นขึ้นมาแล้ว ก็เป็นความรู้สึกที่เรียกว่า เป็นตัวฉัน คือฉันจะต้อง
ประสบกับสิ่งนี้ ฉันไม่ต้องการสิ่งนี้ ฉันอยากจะทำลายสิ่งนี้ หรือไปให้พ้นเสีย.
นี่ก็เป็นความรู้สึกที่เป็นฉันขึ้นมา เรียกว่าเป็นการเกิดในทางนามธรรม หรือทาง
จิตใจด้วยเหมือนกัน.

ดังนั้นจะต้องสังเกตดูให้ดูว่า สิ่งที่กระทบ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทาง
ลิ้น ทางกาย หรือทางใจเอง เป็นต้นเหล่านี้ ไม่ว่าจะให้เกิดความรู้สึกที่พอใจหรือ
ไม่พอใจก็ตาม ย่อมเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความรู้สึกว่า “ตัวฉัน” ได้ด้วยกันทั้งนั้น ;
ก็หมายความว่า มันให้เกิดตัวฉันได้ ทำให้มีการเกิดได้ ด้วยกันทั้งนั้น. นี่เป็น
การเกิดทางนามธรรม หรือทางจิตใจ ; และในที่สุด มันก็มีการดับ คือเมื่อความ
รู้สึกที่เป็นตัวฉันนั้น เป็นไปถึงที่สุดเรื่องหนึ่ง หรือกรณีหนึ่งแล้ว มันก็ดับ คือ
ตาย ในทางฝ่ายนามธรรม หรือทางฝ่ายจิตใจ.

เช่นเดียวกับทางฝ่ายร่างกาย ที่เกิดมาจากท้องแม่ อยู่ได้โดยสมควร
แก่เวลา ; ครั้นถึงอายุขัยแล้ว ก็ดับคือตาย. มนุษย์ก็อยู่ได้ไม่เกิน ๑๐๐ ปี,
สัตว์เดรัจฉานก็อยู่ได้น้อยกว่านั้น เป็นลำดับมา แต่ในที่สุดก็ต้องดับหรือตาย
ด้วยกันทั้งนั้น. ดังนั้น เพียงแต่ดูให้เห็นว่า การเกิดทางวัตถุร่างกายนั้นก็มีการ
ดับ, การเกิดในทางจิตใจนั้นก็มีการดับ.

เมื่อมีการเกิดและการดับแล้ว ก็ต้องได้รับผล อย่างใดอย่างหนึ่งเกี่ยวกับ
การเกิดและการดับนั้น. ส่วนมากหรือทั้งหมดเป็นไปเพื่อความทุกข์ ; โดย

เฉพาะอย่างยิ่ง คือ การเกิดในทางนามธรรม หรือทางจิตใจ ย่อมเป็นทุกข์เสมอไป และทุกคราว. สำหรับการเกิดในทางร่างกายหรือทางวัตถุ ซึ่งเป็น การเกิดของร่างกาย ล้วน ๆ นั้น ว่าโดยเนื้อแท้แล้ว ก็ไม่เป็นความทุกข์หรือความสุข อยู่ในตัวมันเองได้; ต้องอาศัยความรู้สึกในทางจิตใจ หรือการเกิดในทางจิตใจเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย จึงจะเป็นความทุกข์หรือเป็นความสุข.

คนเราที่มีร่างกาย เมื่อยึดถือว่าร่างกายเป็นของตน ก็มีความทุกข์ไป ตามความยึดถือนั้น. นี้จะเห็นได้ว่า การเกิดทางร่างกายนั้นไม่มีความหมาย; จะมีความหมายต่อเมื่อมีการเกิดในทางจิตใจขึ้นมาด้วย. และการเกิดทางร่างกายนั้น คนหนึ่งก็มีครั้งเดียว แล้วในที่สุดก็ตายไปครั้งเดียว; ส่วน การเกิด และการดับในทางจิตใจนั้น มีได้มากกว่า แม้แต่เพียงวันเดียว ก็เกิดและดับได้ตั้งหลายรอบ หรือหลายครั้ง, ทุก ๆ ครั้งนั้นเป็นความทุกข์.

ด้วยเหตุนี้ หลักธรรมะในพระพุทธศาสนา ที่กล่าวถึงการเกิด ก็หมายถึง การเกิดในทางใจ, ที่กล่าวถึงความทุกข์ ก็หมายถึงความทุกข์ในทางใจ, และเป็นปัญหาสำคัญ, หรือเป็นตัวปัญหาอันเดียวเท่านั้น โดยที่ถือว่าการเกิดหรือการดับในทางร่างกายนั้น มันขึ้นอยู่กับ การเกิดหรือการดับในทางจิตใจ.

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึง เรื่องการเกิดหรือการดับ คนก็ฟังเข้าใจไปเสียทางหนึ่ง คือเข้าใจไปในทางที่ เป็นความเกิดหรือความดับของร่างกาย ล้วน ๆ, ไม่อาจจะเข้าใจ ถึงการเกิดหรือการดับในทางจิตใจ ซึ่งเป็นตัวปัญหาหรือเป็นตัวความทุกข์. ในที่สุดก็เข้าใจธรรมะนั้นไม่ได้, และไม่เกิดดวงตาเห็นธรรม แม้ว่าเราจะได้ยินได้ฟัง ธรรมจักกัปปวัตตนสูตรนี้กันอยู่เป็นประจำ ก็ยังไม่เกิดดวงตา

เห็นธรรม เพราะไม่เข้าใจ; และความไม่เข้าใจส่วนใหญ่นั้น ก็เพราะรู้จักแต่เรื่องทางวัตถุหรือทางกาย ดังที่กล่าวแล้ว. โดยเฉพาะคนสมัยนี้ ปัจจุบันนี้ รู้จักและสนใจแต่เรื่องทางวัตถุ หรือทางร่างกายมากยิ่งขึ้นทุกที จนคนบางคน บางพวก ไม่รู้เรื่องที่ละเอียดลึกซึ้งในทางจิตใจเลย, **รู้เรื่องแต่ทางวัตถุทางร่างกาย.** ครั้นได้ยินได้ฟังอะไร ๆ ก็กลายเป็นเรื่องของวัตถุ หรือเรื่องร่างกายไปหมด จึง**เข้าใจธรรมะนั้นไม่ได้.**

สำหรับบุคคลในประเทศอินเดีย ในสมัยโบราณ โดยเฉพาะในสมัยพุทธกาลแล้ว **สนใจแต่เรื่องทางจิตใจกันอยู่เป็นประจำ,** มีคำพูดเกี่ยวกับเรื่องทางจิตใจพอใช้ที่จะพูดจากัน; ดังนั้นจึงเข้าใจได้ง่ายและได้เร็ว. การแสดงธรรมซึ่งเป็นเรื่องทางจิตใจ ในหมู่บุคคลที่มีความรู้ในเรื่องทางจิตใจ จึงเป็นไปได้โดยสะดวก. ครั้นมาถึงสมัยนี้ **คนรู้จักแต่เรื่องปากเรื่องท้อง** เรื่องร่างกาย เรื่องวัตถุ มากกว่าอย่างอื่น จึง **ยากที่จะเข้าใจธรรมะอันเป็นของละเอียด** เป็นเรื่องละเอียดในทางจิตใจ ดังที่กล่าวแล้ว; เราจึงไม่อาจจะเกิดดวงตาเห็นธรรมกันได้ง่าย ๆ เหมือนในครั้งโบราณ, ทั้งที่เราได้ยิน ได้ฟัง ได้อ่านเรื่องราวเหล่านี้ มากกว่าคนในสมัยโบราณ แต่ก็กลับไม่ได้อะไร ไม่เกิดดวงตาเห็นธรรม หรือไม่เป็นพระโสดาบัน ผู้เข้าถึงกระแสแห่งพระนิพพาน.

เราจะแก้ปัญหาข้อนี้กันได้อย่างไร? อาตมามีความเห็นในชั้นแรกที่สุดนี้ว่า **เราควรจะเข้าใจกัน ให้แจ่มแจ้งสักอย่างหนึ่งว่า ในบรรดาคำพูดทั้งหลายที่ใช้กันอยู่ในโลกนี้ มีเป็น ๒ ฝ่าย** ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ว่าคำพูดคำเดียว นั้น **หมายถึงเรื่องทางวัตถุก็ได้, หมายถึงเรื่องทางจิตใจก็ได้** เช่นคำว่า **“เกิด”** เกิดทางกาย **ทางวัตถุก็ได้,** และ **เกิดทางจิตใจ** คือเกิดแห่งความรู้สึกว่า เป็นตัวฉัน

ตัวเรา ตัวกู อย่างนี้ก็ได้. คำว่า ความเกิด คำเดียว มีความหมาย ๒ อย่าง ดังนี้ คำอื่น ๆ ก็เหมือนกัน; เช่นคำว่า ความตาย ก็มีตายทางร่างกาย และมีตายทางจิตใจ. คำว่าความทุกข์ ก็มีเรื่องความทุกข์ทางวัตถุหรือทางกาย และมีความทุกข์ในทางจิตใจ; แม้ความสุขก็เป็นอย่างเดียวกันอีก.

นี้สำหรับคำที่เป็น คำธรรมะ ก็ยังมีความหมายที่ลึกซึ้ง ยิ่งขึ้นไปตามลำดับ จนกระทั่งว่า คนที่คุ้นเคยแต่เรื่องทางวัตถุเข้าใจไม่ได้; เหมือนอย่างเรา ได้ยินได้ฟังอยู่ว่า รัตนะ คือแก้ว เราหมายถึงเพชรพลอยแก้วแหวนเงินทองต่าง ๆ. แต่คำว่า รัตนะ ในทางธรรมนั้น หมายถึงคุณธรรม ที่เป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระธรรม เป็นพระสงฆ์. คุณธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระธรรม เป็นพระสงฆ์ มีอยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้นชื่อว่า เป็นรัตนะ.

ผู้รู้จักแต่แก้วแหวนเงินทอง ก็ไม่อาจจะรู้จัก รัตนะ คือพระพุทธร พระธรรม พระสงฆ์ได้; หรือเมื่อพูดว่า ทรัพย์สมบัติ เราก็รู้จักแต่แก้วแหวนเงินทอง วัวควาย ไร่นา เป็นต้น, ไม่รู้จักว่า คุณธรรมที่ทำความดีทุกอย่าง ต่าง ๆ นั้น เป็นทรัพย์สมบัติ ยิ่งไปกว่าทรัพย์สมบัติที่กล่าวแล้ว พระอริยเจ้าทั้งหลาย มีคุณธรรมเป็นทรัพย์สมบัติ จนกระทั่งไม่รู้สึกว่า เงินทอง เพชรพลอย วัวควาย ไร่นา เป็นต้นนั้น เป็นทรัพย์สมบัติ; เพราะว่าจิตใจได้เปลี่ยนไป ตามความรู้สึกที่ลึกหรือตื้น แล้วแต่กรณี.

เมื่อจิตใจมีความรู้สึกลึก ก็มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้ลึก; แต่ก็ไม่มีการใช้คำพูดเป็นอย่างอื่น คงใช้คำพูดเดิมนั่นเอง. เมื่อเป็นดังนี้ คำว่า รัตนะ ก็ดี คำว่า ทรัพย์ ก็ดี ย่อมมีความหมายเปลี่ยนไป ตามความรู้สึกของบุคคลผู้มองเห็น :

คนธรรมดา รู้จักทรัพย์สมบัติ หรือรู้จักฐานะแต่ในทางฝ่ายวัตถุมากเกินไป, จนเป็นเครื่องปิดบัง ไม่ให้มองเห็นความเป็นรัตนะ, หรือความเป็นทรัพย์ที่แท้จริงของสงฆ์เป็นนามธรรมทางจิตใจ.

และคำที่เป็นปัญหาามากที่สุดในพระพุทธศาสนาเรา ก็คือคำว่า ความว่าง หรือสุญญตา พระนิพพาน นั้นถูกเรียกว่าเป็น **ปรมสุญญตา** คือเป็นความว่างอย่างยิ่ง. เมื่อสิ่งสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพานแล้ว สิ่งี่เรียกว่า ความว่างอย่างยิ่งนั้นก็เป็นสิ่งสูงสุด, เป็นปัญหาสำคัญ นี้นหมายถึงสิ่งที่เป็นที่ตรงแห่งความปรารถนา เป็นวัตถุประสงค์ของการปฏิบัติพระพุทธศาสนา.

ทีนี้ลดลงมา มองดูถึงการปฏิบัติ ตามหลักแห่งการปฏิบัติ ก็มีว่า ให้มองดูสิ่งทั้งปวงโดยความเป็นสุญญตา หรือความว่างอยู่เสมอ; ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า **สุญญโต โลกิ อเวกขสสุ โมฆราช สทา สโต - เองเป็นผู้มีสติ** มองเห็นโลก โดยความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อเกิด. นี้เรียกว่าในทางปฏิบัติ นั้นก็ต้องปฏิบัติด้วยการมองให้เห็นความว่างของสิ่งทั้งปวง ที่รวมเรียกกันว่า "โลก" ในที่นี้. **ผู้ใดเห็นโลกโดยความเป็นของว่าง ผู้นั้นไม่มีความทุกข์; เพราะจะมองเห็นเป็นสิ่งที่ไม่เกิดไม่ดับไปหมด จึงไม่มีความทุกข์ได้.**

แต่ปัญหานั้นมาเมื่ออยู่ว่า **คนทั้งหลายจะมองเห็นโลกเป็นของว่างไปได้** อย่างไร? เพราะว่าคนทั้งหลายมองเห็นโลกนี้ว่า เต็มไปด้วยสิ่งต่างๆ. นี้เป็นเครื่องแสดงว่า คำว่า "ว่าง" ในความรู้สึกของคนทั่วไปนั้น; ไม่ใช่ช้อย่างเดียวกันกับคำว่า ว่าง ชนิดที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเสียแล้ว.

คำว่า ว่าง ตามความรู้สึของคนธรรมดาเป็นอย่างหนึ่ง; คำว่า ว่าง ตามความหมายของพระพุทธเจ้านั้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง. เราจึงเข้าใจคำของท่าน ไม่ได้; ในเมื่อท่านบอกให้มองดูโลก โดยความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อตั้งนี้ เราก็ไม่เข้าใจ. หรือเมื่อบอกว่า นิพพานนั้นเป็นของว่างอย่างยิ่ง เราก็ยังไม่เข้าใจ, และยังไม่ต้องการนิพพาน โดยเข้าใจไปว่ามันว่าง ไม่มีอะไร ทั้งที่เราไม่เคยเห็นสิ่งนั้น และไม่เข้าใจในสิ่งนั้น.

ที่นี้เราลองมาพิจารณากันดู ถึง ความหมายของคำว่า “ว่าง” มันขัดขวางกันอยู่อย่างไร? หรือมันกลับกันอยู่อย่างไร? เราจึงเข้าใจไม่ได้. ถ้าจะเข้าใจเรื่องนี้ให้ได้ ก็ต้องระลึกรู้ถึงคำที่กล่าวแล้วว่า คำคำเดียวมีความหมาย ๒ อย่างเสมอไป; ถึงแม้คำว่า ว่าง หรือ ความว่าง นี้ก็เหมือนกัน. คำว่า ว่าง ทางวัตถุ นั้นก็อย่างหนึ่ง, คำว่า ว่าง ในทางจิต หรือทางนามธรรม นั้นก็อย่างหนึ่ง.

คำว่า ว่าง ในทางวัตถุ นั้นหมายถึง ไม่มีอะไรจริงๆ จึงจะเรียกว่า ว่าง; ส่วนคำว่า ว่าง ในทางธรรมะ หรือทางที่ไม่ใช่วัตถุ นั้น ไม่ได้หมายความว่า ว่าง นั้นคือไม่มีอะไร; หมายความว่าไปอีกอย่างหนึ่งว่า คำว่า ว่าง นั้น มันหมายถึง ไม่มีอะไรที่เราจะต้องสนใจหรือยึดถือ. ดังนั้นมันจะมีอะไรให้มากหมายไปสักเท่าไรก็ตามใจ เราไม่ยึดถือโดยความเป็นสิ่งที่น่ายึดถือ, หรือต้องยึดถือ ก็แล้วกัน. ความว่างชนิดนี้แหละ เป็นความว่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสสอน โดยบทที่ว่า “ให้เห็นโลกโดยความเป็นของว่าง”.

ในโลกนี้มีอะไรทุกอย่าง หรือว่าจะสรุปแล้ว ก็คือสิ่งที่เรารู้จักได้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ หกทางนี้ แต่แล้วมันมีมากมาย

หลายหมื่นหลายแสน หลายล้าน หลายพันล้านอย่าง; ถ้ามองดูในทางวัตถุ มันก็ไม่ว่าง. แต่ถ้า *มองดูในทางธรรมะ* ทางสติปัญญา ทางจิตใจ หรือทางปรัชญา ก็อาจจะมองเห็นได้ว่า มัน *ว่างอยู่ในลักษณะหนึ่ง*, คือ *ว่างจากการที่จะมีตัวมันเอง* โดยเด็ดขาด และ *ว่างจากส่วนที่เราจะไปยึดมันถือมันมั่นว่า เป็นตัวเราหรือเป็นของเรา.*

ที่ว่าเมื่อมองดูด้วยสติปัญญาแล้ว จะเห็นว่า *สิ่งทั้งหลายทั้งปวงว่างนั้น ก็เพราะว่า* บรรดาสิ่งเหล่านั้น *มีความเกิดขึ้นและมีความดับไปเป็นธรรมดา*; มีการเกิดดับอยู่เสมอตั้งขึ้นแล้ว ก็หมายความว่าไม่มีตัวตนที่ถาวร, หรือไม่มีตัวตนที่แท้จริง. ดังนั้น จึงเรียกว่าว่างจากตัวตนที่แท้จริง แม้ว่าจะมีอะไรเป็นปรากฏการณ์ต่างๆ นานาสารพัดอย่าง ปรากฏได้แก่เราทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางผิวหนัง ทางจิตใจ ทุกอย่างทุกทางนี้; แต่แล้วมันก็ว่างจากความ เป็นตัวตนที่แท้จริง, เป็นเพียงมายา ที่ผ่านไปแผล็บๆ แผล้วๆ เรื่อยไป ไม่มีที่สิ้นสุดตามเหตุตามปัจจัยของมันเอง ซึ่งเรียกว่าการเกิดและการดับ. ถ้าใครผู้ใด มองเห็นความจริงข้อนี้ ก็แปลว่าเป็นผู้มองเห็นความว่างในทางนามธรรม หรือทางจิตใจ หรือทางสติปัญญา อาจที่จะเข้าใจได้ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “โลก เป็นของว่าง.”

ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า *โลกนี้ว่าง หรือเป็นของว่าง* นั้น ท่าน *หมายความว่า ว่างจากตัวตน หรือว่างจากของตน* ดังที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง. ถ้า มันมีตัวตน มันก็ควรจะมีความถาวร หรือเป็นตัวมันเองได้ ไม่อยู่ในกระแสแห่งการเกิดดับเรื่อยไปเช่นนั้น; หรือว่าถ้ามันมีตัวตนเป็นของตน มันก็ควรจะมีควบคุมตัวเองได้. เดียวนี้ไม่มีอะไร ที่จะเป็นตัวตน, หรือเป็นไปตามความต้องการของตนได้ จึงเรียกว่า ว่างจากตัวตน ว่างจากของตน; มีแต่กระแสแห่ง

การเปลี่ยนแปลง คือ การเกิด^๕ - ตงอยู่ - ดับไป, เกิด^๕ - ตงอยู่ - ดับไป, เกิด^๕ - ตงอยู่ - ดับไป, ซึ่งเรียกว่า กระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้เท่านั้น. ดังนั้นจึงเรียกว่า สิ่งเหล่านั้นว่างจากตัวตน หรือว่างจากของตน; และมีหลักที่จะกำหนดจดจำได้โดยง่ายว่า ที่เรียกว่า ว่างนั้น เพราะว่างจากตัวตน หรือว่างจากของตน.

พระพุทธเจ้าท่าน ตรัสสอน ให้มองเห็นโลกโดยความเป็นของว่างนั้น ก็คือให้เห็นความว่างจากตัวตน และ ของตน อย่างนี้, และที่ตรัสให้มีสติอยู่เสมอ ก็หมายความว่า ให้เห็นความว่างชนิดนี้อย่างแจ่มแจ้งอยู่เสมอไป. อย่าได้ผลอหลงเห็นเป็นตัวเป็นตน ที่น่ายึดถือแต่ประการใดขึ้นมา. เมื่อใดผลอไป เกิดความรู้สึกเห็นเป็นตัวเป็นตนขึ้นมาแล้ว; เมื่อนั้นเรียกว่าเกิด และเป็นทุกข์ เพราะมีตัวตน; มีความรู้สึกเป็นตัวตนหรือเป็นของของตน ก็ต้องมีความทุกข์ เพราะความวิตกกังวล ความยึดมั่นถือมั่น.

แม้ไม่มีอะไรเลย ก็ยังมีความรู้สึกที่หนัก เหมือนกับมีของหนักมาสูมอยู่ในจิตใจ เพราะมีจิตใจยึดมั่นถือมั่นสิ่งเหล่านั้นไว้; ดังนั้น จึงได้กล่าวว่า ความเกิดเป็นทุกข์ โดยแน่นอนและทุกครั้ง และ หมายถึงความเกิดแห่งความรู้สึกว่าตัวตน หรือ ของตน นั้นเอง ที่เป็นของผู้ใดใครคนหนึ่ง, ก็คือความรู้สึกว่าตัวเรา หรือของเรา; หรือถ้ามันเข้มงวดมาก ก็เป็นความรู้สึกที่พลุ่งพล่าน อย่างที่เราเรียกว่า เป็นตัวกู หรือ เป็นของกู. ความรู้สึกชนิดนี้เกิดขึ้นมาเมื่อใด เรียกว่า มีการเกิดขึ้นแห่งตัวตนเมื่อนั้น; เมื่อนั้นก็มีความทุกข์ ภาวะเช่นนั้นเรียกว่า ไม่ว่าง เพราะว่าเต็มไปด้วยความรู้สึกว่าตัวตน.

ผู้ใดมองเห็นอะไรทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เป็นต้นแล้ว **เกิดความรู้สึกเป็นตัวเป็นตน** ไปหมดแล้ว ก็เรียกว่าเขา**ไม่เห็นโลก** โดย**ความเป็นของว่าง**; แต่เห็นโลกโดย**ความเป็นของมีตัวมีตน** เป็น**ตัวเป็นตน** เป็น**ของตน** ไปหมด; มันจึงต่างกันตรงกันข้าม กับผู้ที่มองเห็นโลกโดย**ความเป็นของว่าง** อยู่เสมอ. ถ้าผู้ที่มองเห็นโลกโดย**ความเป็นของว่าง** อยู่เสมอ เป็น**ผู้ไม่ประสบกับความทุกข์**แล้ว; ผู้ที่เห็นโลกโดย**ความเป็นตัวตน** อยู่เสมอก็**ต้องประสบกับความทุกข์**ตลอดกาล มันไม่อาจจะเหมือนกันได้อย่างนี้. พระพุทธเจ้าท่านจึงได้ตรัสเป็นคำสั้น ๆ ฟังเข้าใจยากว่า **“จงมองดูโลกโดยความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อเถิด”**.

ทีนี้ มาถึงพวกเรา ปฏิบัติตามคำสอนนี้ได้อย่างไร? พิจารณาดูแล้ว อยู่ในสภาพที่น่าเวทนาสงสาร; เพราะว่าแม้แต่คำว่า ความว่างนั้น เราก็อ้างไม่เข้าใจ ว่าว่างอย่างไรกัน. แม้แต่สิ่งที่เรียกว่า “โลก” เราก็อ้างไม่รู้แน่ชัดว่าคืออะไรกัน; เพราะเรา**ไม่เข้าใจคำว่า “ว่าง”** นั้นเอง. เราก็**ไม่เข้าใจคำว่า โลก**; เพราะเราเห็นโลกโดย**ความเป็นของไม่ว่าง** อยู่เสมอไป ดังนี้. เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็กล่าวได้ว่า **มันยาก ที่คนจะมองเห็นโลกโดยความเป็นของว่าง** : เห็นอะไรก็ตาม ย่อมเป็นไปในทางไม่ว่าง, คือถ้าเห็นเป็นที่พอใจ ก็อยากไปทางหนึ่ง, ถ้าเห็นเป็นที่ไม่พอใจ ก็อยากไปอีกทางหนึ่ง, ล้วนแต่ไม่ว่างด้วยกันทั้งนั้น. ตลอดวันตลอดคืนก็มีแต่อย่างนี้; ถ้าอะไรถูกใจ ก็เห็นเป็นตัวเป็นตนไปหมด. แม้แต่กรรม ก็เห็นเป็นตัวเป็นตนไปได้; เพราะมีความถูกใจและยึดมั่นถือมั่น.

นี่เป็นการแสดงว่า ไม่ว่าอะไรหมด ไม่ยกเว้นอะไรหมด เป็นสิ่งที่ไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน **พอยึดมั่นว่าเป็นตัวเป็นตนขึ้นมาแล้ว ก็จะกลายเป็น**

ไม่ว่าง; แม้ว่าจะยึดมั่นในธรรมะ หรือยึดพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือยึดอะไรก็ตาม ถ้าทำไปด้วยความยึดที่จะเอาเป็นของเรา หรือเป็นตัวเราแล้ว มันก็ไม่ว่างด้วยกันทั้งนั้น. และสิ่งที่เรายึดว่าเป็นพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ นั้น ก็พลอยเป็นสิ่งที่ไม่จริง, คือไม่เป็นพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริงไปได้; เพราะเรายึดมั่นถือมั่น ด้วยจิตที่เป็นความหลงใหล เป็นอวิชชา, เพราะเราไม่อาจจะมองเห็นความว่าง ในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์. เราไม่มีจิตใจที่ว่าง เราจึงไม่รู้จักพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์.

จิตใจที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่น เห็นสิ่งทั้งปวงโดยความเป็นของว่างแล้ว มีภาวะแห่งความบริสุทธิ์ สะอาด สว่างไสว แจ่มแจ้ง สงบเย็นเกิดขึ้นในใจแล้ว; เมื่อนั้นเราจึงจะรู้จักพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริง ที่จะปรากฏต่อเมื่อดูจิตใจที่ว่าง ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรไว้ โดยความเป็นของตนนั่นเอง.

ดังนั้น การที่เราจะสวดร้องท่องบ่น หรือออกชื่อพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ กันให้มากมายอย่างไร; ถ้าเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น ในทางเป็นตัวเป็นตนแล้ว เราก็ไม่อาจจะรู้จักพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริงได้, คงรู้จักแต่พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่เป็นชนนอกๆ หรือที่เป็นชันวัตถุบุคคลไปทั้งนั้น. นี้ก็รวมอยู่ในคำที่กล่าวว่า **ไม่เห็นว่าเป็นว่า พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นของว่างจากตัวตน** นั่นเอง.

ยกตัวอย่างนี้มาเพื่อแสดงให้เห็นว่า **ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน** เป็นสิ่งที่ **ควรจะมองเห็นโดยความเป็นของว่าง** ทั้งนั้น, คือว่างจากตัวตน ดังที่กล่าวแล้ว : **วัตถุสิ่งของก็ว่างจากตัวตน, ความรู้สึกคิดนึกก็ว่างจากตัวตน;**

แม้นามธรรมหรือสิ่งที่สมมติต่าง ๆ แม้ที่สุดแต่คำว่าพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์
นี้ ก็ยังว่างจากตัวตน, คือว่างจากภาวะหรือสิ่งที่ควรจะยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน.
เราจะเรียกว่าอะไรก็ได้ โดยชื่อนั้นมันมีมากมาย จะเรียกว่าอะไรก็ได้; แต่
ต้องพยายามให้เห็นลึกซึ้งตามที่เป็นอย่างจริงว่า *ไม่มีส่วนที่เป็นตัวเป็นตน* ที่จะยึดถือ
ให้เป็นตัวเป็นตน หรือเป็นของตัวของตน.

ความรู้ลึกซึ้งที่เป็นความยึดถือ ว่าเป็นตัวตนของตนนั้น *เพิ่งเกิด* และเกิด
ด้วยอำนาจของความไม่รู้; ตามธรรมดาไม่มีใครยึดถืออะไร ว่าเป็นตัวเป็นตน
อยู่เลย. ความยึดถือเป็นตัวเป็นตนนี้เพิ่งเกิด, เพิ่งเกิดต่อเมื่อตาได้เห็นรูป
หูได้ฟังเสียง จมูกได้กลิ่น เป็นต้น; ครั้นได้กระทบสัมผัสเหล่านั้นแล้ว เมื่อ
ปล่อยไปตามเรื่องตามราว ของสัตว์ที่ไม่มีความรู้ในทางธรรมะแล้ว ก็เกิดความรู้
รู้สึกไปตามธรรมชาติธรรมดา คือยึดถือเป็นตัวเป็นตน จนอยากได้ จนมีความทุกข์
หนักอกหนักใจ เพราะความอยาก; เป็นอย่างนี้เสมอมา ตั้งแต่ต้นมาทีเดียว
คือตั้งแต่ที่มนุษย์เป็นมนุษย์ขึ้นมาในโลกนี้ทีเดียว.

ที่ปัญหาก็จะเกิดขึ้นว่า *ความรู้เรื่องไม่มีตัวตนนี้ จะเกิดขึ้นได้อย่างไร?*
ถ้าท่านทั้งหลายสังเกตดูให้ดี ก็พอจะเข้าใจได้ด้วยตนเองว่า มนุษย์ก่อนแต่ที่จะมี
พระพุทฺธศาสนา หรือมีศาสนาใดๆ นั้น ก็มีความยึดมั่นถือมั่นในตัวในตน, แล้ว
กระทำไปตามความยึดมั่น, แล้วก็ทุกข์ โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง เป็นทุกข์
อย่างแรงบ้าง เป็นทุกข์อย่างอ่อนบ้าง เป็นทุกข์ชนิดที่มองเห็นง่ายบ้าง มองเห็น
ได้ยากบ้าง, แต่รวมความแล้วก็ทุกข์ทั้งนั้น.

เมื่อการเบียดเบียนเรื่อย ๆ มา ก็ต้องมาถึงสมัยหนึ่งซึ่ง *มนุษย์ที่มีปัญญา* ข้างสังเกต ย่อมจะสังเกตเห็นได้ว่า *ความรู้สึกที่เป็นทุกข์หนักอกหนักใจ* มันเกิดมาจาก *ความรู้สึกที่เป็นไปในทางผิด* คือประกอบไปด้วยความโง่ ความหลง ความไม่รู้, เกิดความรู้สึกยึดมั่นถือมั่น เป็นตัว เป็นตน อยู่เสมอดังนี้ ก็ต้องเป็นทุกข์เสมอไป. ต่อเมื่อมีความเข้าใจเสียให้ถูก ว่าไม่มีอะไรที่ควรจะยึดถือเป็นตัวเป็นตน จึงจะไม่เป็นทุกข์ และ คนฉลาดคนนั้น ก็คือ พระพุทธเจ้า นั่นเอง.

เรามองเห็นได้ทันทีว่า สิ่งต่างๆ ที่เป็นไปในชีวิตของบุคคลของมนุษย์เรานั้นแหละ ย่อมจะสอนอยู่ทุกเวลา, ย่อมทำให้เกิดความรู้สึก ที่จะต้องค้นคว้าหาหนทาง ที่จะเอาชนะสิ่งซึ่งเป็นความทุกข์. เมื่อยังโง่เกินไป ก็ต้องทนทุกข์ไปพลาง; แต่ครั้นฉลาดขึ้นมาบ้าง ก็อยากจะพ้นทุกข์ตามลำดับๆ. เมื่อฉลาดมากที่สุด จนถึงกับรู้สึก ว่า *ความโลภ ความโกรธ ความหลง* นี้เป็น *ตัวทุกข์แท้*จริง ยิ่งกว่าสิ่งใด จึงมีความคิดไปในทางที่จะละเสียซึ่งความโลภ ความโกรธ ความหลง.

แต่พวกเรายังไม่ถึงขนาดนั้นกันเลย ยังไม่รู้สึกว่าความโลภ ความโกรธ ความหลงนี้ นำมาซึ่งความทุกข์ จึงปล่อยไปตามอารมณ์ตามเรื่อง : ปล่อยให้มันโลภตามสบายใจ, ปล่อยให้มันโกรธตามสบายใจ, ปล่อยให้มันหลงไหลเพราะมันสนุกดี มันไม่ลำบากยากเย็นอะไร. นี้เรียกว่าเป็น *ปกติวิสัยของบุณชน* ซึ่งเรียกโดย *ภาษาบาลีว่า คนพาล*.

ขออธิบายในตอนนี้อีกหน่อยหนึ่งว่า สำหรับภาษาบาลีนั้น คนพาลมีความหมายไม่เหมือนกับในภาษาไทย; เพราะคำว่า พาล พา-ล ในภาษาบาลีนั้น หมายถึงคนอ่อน. เด็กอ่อนๆ ก็เรียกว่า พาล พา-ล; เพราะเด็กนั้นยัง

อ่อนทั้งโดยทางร่างกายและโดยจิตใจ. คำว่า พา-ล แปลว่าอ่อน; ครั้นมาถึงเรื่องทางธรรมะ คำว่า พา-ล ที่แปลว่า อ่อน นั้น ก็หมายถึงอ่อนด้วยความรู้, อ่อนด้วยความรู้ทางธรรมะ, แม้จะมีอายุต่งหลายสิบปีเหมือนพวกเราที่นั่งกันอยู่ที่นี่ ก็ยังเรียกว่า คนอ่อน เด็กอ่อนอยู่นั่นเอง ในทางจิตใจ; เพราะยังอ่อนต่อธรรมะ. นี้คำว่า คนพาล แปลว่า คนอ่อน; ในทางวัตถุ หมายถึงอายุน้อย; ในทางจิตใจหมายถึงมีความรู้^{น้อย}. ถ้าผู้ใดยังมีความรู้^{น้อย}ในเรื่องทางธรรม ก็จะต้องเรียกว่า คนพาล คือคนอ่อนด้วยกันทั้งนั้น.

ดังนั้น เราควรจะนึกกันให้มาก ว่า การที่ถูกเรียกว่า “คนพาล” นี้ ไม่ใช่ของสนุกเลย. ถ้าอย่างใดก็ควรจะเป็นคนแก่ กันเสียบ้าง คือมีความแก่ในทางจิตใจ, ธรรมะที่เป็นเรื่องลึกซึ้ง ละเอียด สุขุมนี้ กันเสียบ้าง; หมายถึงการรู้จริง เข้าใจจริง มีจิตใจสูงขึ้นไปจริง, ไม่ใช่เพียงแต่จะได้ฟังเทศน์หลายๆ หน ได้มาวัดบ๋อยๆ ได้อ่านหนังสือมากๆ แล้วก็จะเป็นคนแก่ได้. แต่มันต้องเป็นคนที่มีจิตใจเจริญ มองเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่เป็นไปตามธรรมชาติ. รู้จักสังเกตด้วยตนเองว่า ความโลภนั้นเป็นอย่างไร, ความโกรธนั้นเป็นอย่างไร, ความหลงนั้นเป็นอย่างไร, จนกระทั่งรู้จักตัวแท้ ของความโลภ ความโกรธ ความหลง.

และมองเห็น ความโลภ โกรธ หลง โดยความเป็นไฟ เหมือนที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นไฟ. เราจะมองเห็นชัดเจน รู้สึกแจ่มแจ้งด้วยใจว่า มันเป็นไฟจริง ๆ และใครที่จะดับไฟนี้เสีย, จึงมีจิตน้อมไปในทางที่จะดับกิเลสนี้เสีย. นี้เรียกว่า มีจิตน้อมไปในทางนิพพาน, หรือความว่างจากกิเลส ที่เป็นเหตุให้เกิดความรู้สึกว่า เป็นตัวเป็นตน. และเมื่อว่างจากกิเลสแล้ว ก็ต้องว่างจากความทุกข์เป็นธรรมดา; เพราะว่าความทุกข์นั้นเกิดขึ้นมาจากกิเลส.

กิเลสนั้นก็เกิดขึ้นมาจากความโง่ หรือความเป็นพาล เป็นส่วนใหญ่, เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *ความไม่รู้*; เรียกเป็นบาลีว่า *อวิชชา* - ความไม่รู้, หรือ *อญฺญาณะ* *อัญญานะ* ก็แปลว่า *ความไม่รู้*. มีความหมายสำคัญอยู่ตรงที่ปราศจากความรู้; ไม่มีความรู้แล้ว ก็เป็นพาล หรือเป็นอวิชชา หรือเป็นอัญญานะ ได้ด้วยกันทั้งนั้น.

เมื่อปล่อยไปตามธรรมดา *ไม่ควบคุม ไม่ศึกษา ไม่ฝึกฝน* มันก็ต้อง *เป็นไปตามธรรมดาของสัตว์* คือ *ประกอบอยู่ด้วยอวิชชา* ความไม่รู้ ว่าอะไรเป็นอย่างไร, ว่าอะไรเป็นความทุกข์, อะไรเป็นความไม่ทุกข์ ดังนี้ เป็นต้น. และในที่สุด มันก็ต้องเป็นไปอย่างที่เราเรียกว่าเปะปะ ๆ ไปวันหนึ่ง ๆ : ได้สิ่งที่ไม่ถูกใจ เป็นความทุกข์ขึ้นมา ก็มานั่งเสียใจร้องไห้ร้องไห้ให้ ขาดตัวตายไปในที่สุด, ได้สิ่งที่ถูกอกถูกใจมา ก็หัวเราะว่าเริงหลงไหลมัวเมา ไปตามเรื่องของคนหลงไหล; แล้วในที่สุดก็เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ ชนิดที่ซ่อนเร้นลึกกลับขึ้นมาใหม่ เช่น ความหึงความหวง ความอิจฉาริษยา เป็นต้น แล้วก็ทำผิดต่อไป เพราะความรู้สึกชนิดนั้น จนได้รับความทุกข์ถึงตายไปอีกก็มี. นี้เรียกว่า ถ้ายังวนเวียนอยู่ในเรื่องของความยึดมั่นถือมั่น เป็นตัวเป็นตนแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะหลีกพ้นไปจากความทุกข์ได้เลย.

คนเรา *ตามธรรมดา* ตามปกติ ก็เวียนว่ายอยู่แต่ในอาการอย่างนี้, ไม่รู้ไม่ถอนขึ้นมาได้. นี้เรียกว่า *เป็นผู้ที่จมอยู่ในกองทุกข์*, หรือเรียกให้เพราะขึ้นมาอีกสักหน่อย ก็เรียกว่า *ผู้เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร* : *มีกิเลสเป็นเหตุให้กระทำ* อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว, *กระทำไปตามอำนาจของกิเลสนั้น* *เกิดเป็นผล* ขึ้นมา *สำหรับจะให้เป็นที่ทุกข์ต่อไป*; คือถ้าได้ถูกใจ ก็เป็นทุกข์ไปตามแบบ

ของคนที่ได้้อย่างใจ, ถ้าได้ไม่ถูกต้อง ก็เป็นทุกข์ไปตามแบบของคนที่ได้ไม่ถูกต้อง. ผลที่เกิดขึ้นนี้ไม่ร้ายกับกิเลสได้เลย. กิเลสจึงทำหน้าที่ต่อไป ในการที่จะให้เกิดความอยาก และการกระทำกรรมขึ้นมาใหม่ และได้เสวยผลกรรมเรื่อยไปเป็นวงกลมอย่างนี้ เรียกว่าผู้ที่เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร, เรียกว่า จมอยู่ในการเกิดการดับแท้ ๆ ก็หาารู้จักการเกิดและการดับนั้นไม่.

เหมือนกับนกไม่เห็นฟ้า เหมือนกับปลาไม่เห็นน้ำ เหมือนกับไส้เดือนไม่เห็นดิน; เหล่านี้เป็น คำอุปมาที่จะต้องสนใจ. พุดตักเตือนกันให้สังเกต ว่า นกไม่เห็นฟ้า ทั้งที่บินอยู่บนฟ้า, ปลาไม่เห็นน้ำ ทั้งที่ว่ายอยู่ในน้ำ, ไส้เดือนก็ไม่ได้เห็นดิน ทั้งที่แตกไถ่ไปในดิน, หนอนไม่เห็นอุจจาระ ทั้งที่เวียนว่ายอยู่ในอุจจาระ. คนนี้ก็ไม่เห็นโลก ทั้งที่จมอยู่ในโลก มันจะเป็นไปได้อย่างไร? เพราะเหตุใด?

ขอให้ลองสนใจกันดู ว่าอะไรที่มามีปิดบังดวงตาเป็นไฟฟ้าอันหนาทึบ ปิดบังดวงตาไว้ไม่ให้เห็นสิ่งเหล่านั้น; อันนั้นแหละเป็นเครื่องปิดบังไว้ ไม่ให้เห็นหรือไม่ให้ ได้ธรรมจักษุที่เป็นดวงตาเห็นธรรม. ดวงตาขนาดที่เรียกว่าเหมือนกับนกไม่เห็นฟ้า เหมือนกับปลาไม่เห็นน้ำ นี้ไม่อาจจะเห็นธรรมได้เลย.

ยกตัวอย่างเหมือนกับปลา น้ำก็แต่อยู่ที่ตาของปลา คือตาของปลากับน้ำก็อยู่ติดกัน; แต่ปลานั้นไม่อาจจะเห็นน้ำ. ที่ว่าไม่อาจจะเห็นน้ำนี้ หมายความว่ามันเห็นไปเสียอีกทางหนึ่ง, ไม่เห็นตามที่เป็นจริง, ไม่เหมือนกับที่เราเห็นปลาอยู่ในน้ำ. ดังนั้นปลาจึงมองไม่เห็นน้ำ ในลักษณะที่เป็นความหมายอันลึกและมันไม่จำเป็น หรือมันไม่ต้องการที่จะต้องมองเห็นน้ำด้วย; มีแต่ความต้องการที่จะมองเห็นเหยื่อ แสวงหาเหยื่อ แสวงหาอาหาร หรือแสวงหาสิ่งอื่น ๆ, มันจึงไปเห็นแต่สิ่งนั้น และไม่ได้เห็นน้ำที่อยู่ถัดตา.

คนเรานี้ก็เหมือนกัน ที่เรียกว่า *เป็นคนอยู่ในโลก แต่ไม่เห็นโลก* นั้น ก็เพราะว่า *คนนั้นจมอยู่ในกองทุกข์ ไม่รู้สึกว่าเป็นทุกข์*, *ไม่รู้สึกว่าสิ่งที่กำลังสัมผัสรู้สึกอยู่นั้นเป็นความทุกข์*. นี้เรียกว่าเป็นคนที่อยู่ในโลก ไม่มองเห็นโลก ไม่เห็นการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ว่าเป็นทุกข์; เพราะไม่เห็นแม้แต่ตัวการเกิดการแก่ การเจ็บนั้นด้วย; ไม่มองเห็นในส่วนลึกว่า ความเกิดของเรา นั้น พุ่งขึ้นมาเพราะความรู้สึก ที่เป็นความยึดมั่นถือมั่นนั้นเอง, และความดับไป ก็คือ ความดับไปแห่งความยึดมั่นถือมั่นนั้นเอง ไม่รู้เรื่องจิตใจอย่างนี้. รู้แต่เรื่องปาก เรื่องท้อง เรื่องวัตถุสิ่งของ จึงเหมือนกับหนอนที่อยู่ในอุจจาระ ก็กล่าวได้ว่า ไม่เห็นอุจจาระ ทั้งที่มันกินเข้าไปอยู่เสมอ.

คนเรานี้ถ้า *เปรียบกับหนอน* ในกรณีเช่นนั้นแล้ว ก็หมายความว่า *เป็นผู้ที่กินความทุกข์* เข้าไป และ *กินอยู่เสมอ* โดยไม่ต้องรู้จักตัวความทุกข์นั้น. นี้เรียกว่า *เวียนว่ายอยู่ในความเกิด แก่ เจ็บ ตาย* เวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์ ก็ไม่รู้จักความทุกข์เลย.

นี้เรียกว่า *คนพาล* คือ *ยังอ่อนอยู่*. นี้เรียกว่า *บุรุษ* คือ *คนหนา* เพราะมีอะไรปิดบังดวงตาหนาเกินไป จึงเรียกว่า *บุรุษ* คือ *คนหนา*; จะเรียกว่าคนอะไรก็ตาม เพื่อรวมความแล้ว ก็คือคนที่ *ไม่มีดวงตาเห็นธรรม* เพราะมีอะไรปิดบังตา คือจิตใจนั้นหนาเกินไป, ไม่มีดวงตาที่จะเห็นธรรมตามที่เป็นจริง, ไม่เหมือนกับพระอัญญาโกณฑัญญะ ที่เพียงแต่ได้ฟังพระธรรมเรื่องอริยสัจจ ๔ ชั่วเวลาอันเล็กน้อย ก็เกิดดวงตาเห็นธรรม ตั้งนี้เป็นต้น.

เราทั้งหลายที่หวังจะได้สิ่งที่ดีที่สุดจากพระพุทธเจ้า ก็ควรจะนึกถึงเรื่อง
 นี้กันให้มาก เพื่อจะเกิดความไม่ประมาท, แล้วพยายามกระทำไป จนมีความรู้
 ความเข้าใจในเรื่องของพระธรรม จนได้รับสิ่งที่เรียกว่า ดวงตาเห็นธรรม ในข้อแรก
 ซึ่งทำให้เป็นบุคคลที่เข้าถึงกระแสของธรรม หรือกระแสของพระนิพพาน, แล้ว
 มีพระพุทธเจ้านั้นเองเป็นนายประกัน คำประกันว่า คนนี้จะไม่มอันถอยกลับเป็น
 ธรรมดา มีแต่จะก้าวไปข้างหน้า จนดับทุกข์ได้สิ้นเชิงในอันดับที่เป็นพระ-
 อรหันต์. ถ้าเรานึกถึงเรื่องนี้กันให้มาก ด้วยความไม่ประมาท ก็คงจะมีผล
 เกิดขึ้น ดีหรือสูง กว่าที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้มากมายทีเดียว.

เมื่อตอนเย็นนี้ ก็ได้กล่าวถึงการทำอะไรซ้ำ ๆ ซาก ๆ ไม่มีอะไรดีขึ้น
 แม้จะเทียบกันกับเมื่อปีก่อนหรือปีก่อนโน้น ก็ยังไม่มีอะไรดีขึ้น, มีแต่การทำ
 อะไร ๆ ซ้ำ ๆ อยู่ทีเดียว : เรื่อง การให้ทาน ก็ดี เรื่องการ รักษาศีล ก็ดี เรื่อง การ
 ฟังธรรม ก็ดี เรื่อง การไหว้พระสวดมนต์ ก็ดี เรื่อง การเจริญกรรมฐาน ทางจิตทางใจ
 ก็ดี ยังเป็นเพียงพิธีรดอง หรือทำไปอย่างในรูปในแบบที่กำหนดไว้ โดยไม่ต้อง
 ใช้ความคิดนึกศึกษาสังเกตอะไรเลย; นี้ก็เป็นเรื่องซ้ำซาก ไม่มีทางที่จะก้าวหน้า
 ไปได้.

แต่เมื่อพอใจหรือสบายใจกันเสียเพียงเท่านั้นแล้ว มันก็ไม่มีทางที่จะ
 ช่วยได้, แล้วก็ไม่ต้องโทษใคร ในที่สุด ก็เป็นกันอยู่อย่างนี้; เรียกว่า เวียนว่าย
 อยู่ในวัฏฏสงสาร หรือในกองทุกข์ อย่างที่ไม่รู้สึก เหมือนกับหนอนที่เวียนว่าย
 อยู่ในกองอุจจาระอย่างไม่รู้สึก, หรือว่าเหมือนกับ *นกไม่เห็นฟ้า ปลาไม่เห็นน้ำ
 ไล่เดือนไม่เห็นดิน คนไม่เห็นโลก* ชนิดนั้นอยู่รำไป. *ทำไมไม่รู้สึกขยะแขยง*

กันบ้าง, ไม่รู้สึกหวาดกลัวกันบ้าง, ไม่พยายามชวนชวายเป็นยอกตัวของตัวให้ขึ้นมา
พ้นจากการเวียนว่ายอยู่ในลักษณะเช่นนั้นบ้าง.

วันนี้เป็นวันอาสาฬหบูชา ซึ่งมีความสำคัญเหมือนกับวันวิสาขบูชา
มาฆบูชา เรามาคิดบัญชีเรื่องกันดูบ้าง และจะได้มีโอกาสทำการบูชาพระพุทธเจ้า
รวมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์ ในลักษณะที่เหมาะสม แก่กันและกัน. ถ้า
สมมติว่า *หนอนตัวหนึ่งไปนอนไปด้วยอุจจาระทั้งตัว คลานเข้ามาหาเรา เราจะรู้สึก
อย่างไร? เราจะวิ่งหนีอย่างไม่คิดแก่อะไรหมด เราก็ต้องคิดดูต่อไปว่า ถ้าเราที่
มีลักษณะเหมือนหนอนตัวนั้น จะเข้าไปหาพระพุทธเจ้า จะไปทำการบูชาแก่
พระพุทธเจ้า แล้วมันเป็นการสมควรกันหรือไม่? เราควรจะทำอย่างไรดี? จึงจะ
ให้สมกันกับที่เราจะทำอาสาฬหบูชา.*

เอาตามที่ได้พิจารณาเรื่องนี้อยู่เป็นประจำ เมื่อมองเห็นความไม่ก้าวหน้า
ของพุทธบริษัทของเราแล้ว ก็มีความรู้สึกไม่สบายใจ. คือมีความรู้สึกที่ไม่
ปลอดภัย ไม่ใช่สิ่งที่ควรจะยินดี, ไม่ใช่สิ่งที่จะปล่อยไปตามเรื่องตามราวได้, เป็น
เรื่องที่เราจะต้องคิดนึกกันอย่างจริงจัง ให้ทันแก่เวลาและเหตุการณ์. ดังนั้นจึง
ได้กล่าวซ้ำๆ ซากๆ ในเรื่องนี้ คือเรื่อง *ความก้าวหน้าในทางธรรม* น้อยๆ เสมอๆ จน
ท่านทั้งหลายบางคน คงจะรู้สึกเบื่อระอาเต็มที่แล้วก็ได้.

แต่แล้วมันก็ไม่มีความที่เป็นอย่างอื่นได้, ไม่มีทางไหนที่จะทำได้,
นอกจากการบรรพ์แก่กันและกันตลอดไป *ให้มีความไม่ประมาท ให้ระลึกรู้ถึง
สิ่งที่เป็นหน้าที่ ให้ระลึกรู้ถึงภาวะที่ยังหมกมอยู่ในกองทุกข์ และให้ช่วยกันและ
กันให้ก้าวหน้า, ไม่อิจฉาริษยากัน แต่เป็นเพื่อนที่ดี คือเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน*

และกัน, ช่วยกันสร้างความก้าวหน้าขึ้นในหมู่พุทธบริษัทเรา ให้เราทำได้ทำ
 อาสาฬหบูชาเป็นต้น ชนิดที่เป็นจริง หรือเป็นความจริงขึ้นมา.

จึงหวังว่าท่านทั้งหลายทุกคน จะได้ช่วยกันนี้ช่วยกันคิดในเรื่องนี้ให้
 มาก ว่าถ้าเราจะทำอาสาฬหบูชา เราจะต้องระลึกรู้ถึงการประพฤติปฏิบัติ ที่ถูก
 ตรงตามพระพุทธประสงค์ และมีผลก้าวหน้าไป ในทางที่จะเกิดดวงตาเห็นธรรม
 อยู่เสมอไป : เข้าใจในคำที่ได้กล่าวไว้ เป็นคำสอนอันสูงสุดของพระพุทธองค์
 ในเรื่องความที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง เป็นสิ่งที่ว่างจากตัวตนหรือของตน, มีแต่การ
 เกิดและการดับ ไปตามปกติของธรรมชาติ, และไม่หลงไหลไปยึดถือเอาธรรมชาติ
 ที่มีการเกิด การดับ นั้น ว่าเป็นตัวตนหรือของตน แม้แต่ส่วนใดส่วนหนึ่ง. ให้
 เห็นว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นอย่างไร, และให้เป็นไปตามเรื่องของสิ่งทั้งปวง.

ถ้าจิตใจ คือตัวเรา นี้ จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น ก็ให้มีวิชาคือ
 ปัญญา รู้ตัวอยู่ก่อน แล้วไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น; เช่นเมื่อรับอารมณ์ทางตา
 ทางหู ทางจมูก เป็นต้น ขึ้นมาแล้ว ก็รู้สึกว่ามันเป็นอะไร, มีความไม่เที่ยง
 เปลี่ยนแปลงอย่างไรอยู่, แล้วเราจะต้องประพฤติกกระทำหรือจัดแจงกับสิ่งเหล่านั้น
 อย่างไร, ก็จัดแจงไป ตามที่ถูกที่ควร. ถ้าไม่จำเป็นที่จะต้องไปเกี่ยวข้องกับ
 ไปเกี่ยวข้องกับ พักผ่อนนอนสบายเสียดีกว่า; ถ้าจำเป็นที่จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับ
 ก็ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยความรู้ หรือด้วยสติปัญญาที่สูงที่สุด, คือสติปัญญาที่เห็น
 ว่าโลกเป็นของว่าง สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นของว่าง ว่างจากตัวตนและของตน.
 ดังที่กล่าวกันอยู่เป็นปกติทั่วไป เป็นประจำวัน โดยบทสวดต่างๆ เรื่องอนิจจัง
 ทุกขัง อนัตตา เป็นต้น.

แม่ที่สุด แต่คำว่า *นิพพานํ ปรมํ สุขญํ* นี้ เราก็เคยได้ยินกันมามากมาย หลายสิบครั้งแล้ว; และพระพุทธรูปต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับความว่างจากตัวตนนี้ ก็กำลังแพร่หลายออกมาทุกที, เราได้ยินได้ฟังมากขึ้นทุกที เราก็ควรจะเข้าใจ สิ่งเหล่านี้มากขึ้นบ้าง. เพื่อเป็นแนวทางสำหรับเข้าใจธรรมะเหล่านี้ จะได้อธิบาย *เรื่องเกี่ยวกับความว่างนี้* ช่วงเวลาที่เหลืออยู่.

ข้อแรก ที่สุด ที่เราจะต้องระลึกนึกถึงนั้น เราจะ *ระลึกนึกถึงพระพุทธรูป* ที่สอนให้มองโลกโดยความเป็นของว่าง ซึ่งตรงกันข้ามกับความรู้สึกคิดนึกของเรา, พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าโลกนี้ว่าง ก็เพราะไม่มีอะไรส่วนใดส่วนไหน ที่เป็นตัวเป็นตนหรือเป็นของของตน; มีแต่สิ่งที่เกิดดับ ๆ อยู่มากมายหลายร้อยหลายพันสิ่งตามธรรมชาติ. และความเกิดความดับของสิ่งเหล่านี้ มันเนื่องกับเรา เพราะเราไปเห็นมันเข้า เพราะเราไปได้ยิน ได้ฟัง ได้ดู ได้กิน ได้ทำอะไร มันเข้า มันจึงมาสัมพันธ์กันกับเรา. ถ้าเราไปหลงเป็นของไม่ว่างแล้ว, เราก็ประพฤติดิตต่อสิ่งเหล่านี้เป็นแน่นอน ไม่มีทางที่จะประพฤติดูกได้. *เมื่อประพฤติดิตต่อสิ่งเหล่านี้* ผลมันก็เกิดขึ้นอีกทางหนึ่ง คือไปในทางที่ผิด ซึ่งหมายถึงทำให้ *เราต้องประสบกันกับความทุกข์* ไม่อยู่เหนือความทุกข์ได้.

เมื่อเราเข้าใจพระพุทธรูปข้อนี้แล้ว ก็เรียกว่ามีความเห็นถูก เป็นสัมมาทิฏฐิ; เมื่อมีสัมมาทิฏฐิเห็นถูกแล้ว ก็ต้องเห็นไปในทางที่จะไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด โดยความเป็นของตน; เห็นโลกนี้โดยความเป็นของว่างจากตัวตนอยู่เสมอ ตลอดเวลาเหล่านี้ *จิตก็ว่างจากความยึดถือ*. *จิตที่ว่างจากความยึดถือสิ่งใดว่าเป็นตัวตนของตน* นี้ เราตั้งชื่อให้ใหม่ให้สั้น ๆ *เรียกว่าง่าย ๆ ว่า จิตว่าง*. ถ้าขยายความออกไปก็คือ *จิตว่างจากความยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง* ว่าเป็นตัวเป็นตนหรือเป็นของของตน, มันเป็นคำพูดที่ขยาดยาว.

ถ้าเราเข้าใจแล้ว เราก็ *สรุป* ให้เป็นคำพูดสั้น ๆ เพียง ๒ พยางค์ได้ว่า *จิตว่าง*; และคำว่า “ว่าง” นี้ หมายถึง *ว่างทางนามธรรม* ทางจิตใจ ทางสติปัญญา ไม่ใช่ว่างในทางวัตถุ คือว่างไม่มีอะไร. ว่างในทางนามธรรม หรือทางสติปัญญา ทางธรรมะ หรือทางปรัชญา แล้วแต่จะเรียกนี้ หมายความว่า *จิตกำลังว่างจากความรู้สึกยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นตัวตน — ของตน และไม่มีความรู้สึกเลย.*

จิตขั้นฐารมณฺ์ทุกอย่าง เสวยอารมณ์ทุกอย่าง พิจารณาอารมณ์ทุกอย่าง หรือแม้ที่สุดแต่ฐารสปริ โภคอารมณ์ทุกอย่าง; แต่ก็ไม่โง่ไม่หลงด้วยอวิชชา ไปมีความยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นตัวตนหรือของตน; แม้ในขณะที่ฐารมณฺ์ ฐารมณฺ์ เสวยอารมณ์ พิจารณาอารมณ์ ก็ทำไปด้วยสติปัญญา ไม่ได้เปลือ เป็นกิเลสตัณหายึดมั่นถือมั่น. อย่างนี้ *แม้ว่าจิตนั้นจะกำลังทำงานในทางจิต อย่างวุ่น* ตัวเป็นเกลียว *ก็ยังเรียกว่าจิตว่าง* อยู่นั่นเอง *เพราะว่ายังว่างจากความยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นตัวเป็นตน หรือ เป็นของของตน.*

จิตอย่างนี้ *ไม่มีความรู้สึก*, จิตอย่างนี้เฉลียวฉลาด สามารถปฏิบัติการทำงานที่จะต้องประพฤติกปฏิบัติ ให้ลุล่วงไปด้วยดี; ดังนั้นจึงไม่มีความเสียหาย ไม่มีการขาดทุน มีแต่การได้ผลดีเป็นกำไร มีความก้าวหน้าในทางการงาน และได้ผลเป็นความพอใจ เป็นความสุขสงบเย็นอยู่เสมอ.

นี่แหละคือใจความสำคัญสั้น ๆ ของสิ่งอันมากมาย ที่พระพุทธเจ้าท่านประทานให้แก่เรา เราเป็นคนโง่คนหลงเสียเอง ทำให้สิ่งที้ง่าย ๆ สั้น ๆ นั้น กลายเป็นของยาก ยืดยาดไป; ถ้าเราไม่เข้าใจผิดในเรื่องนี้ มีการศึกษาดี และเพียงพอแล้ว เราก็เข้าใจได้ เห็นว่าเป็นเรื่องเดียว เป็นเรื่องสั้น เป็นเรื่องง่าย เป็น

เรื่องอยู่ในวิสัยที่เราจะเข้าใจได้, และเป็นเรื่องที่ทำเป็นประจำแก่คนเราในชีวิต ในชีวิตประจำวันแต่ละวัน ๆ จะต้องมิจิตอย่างนี้ คือ มีจิตที่ประกอบไปด้วยสติปัญญา และ **ไม่มีความทุกข์**.

จิตที่ประกอบไปด้วยสติปัญญานั้น ทำให้ทำงานได้ดี, จิตที่ไม่ประกอบไปด้วยความทุกข์นั้น คือภาวะที่เราต้องการ ไม่ว่าในกรณีไหนและเมื่อไร เราต้องมีความแน่ใจว่า **เรานี้ไม่ใช่เกิดมาเพื่อทนทุกข์** เราจะต้องเลือกเอาข้างฝ่ายที่ไม่มีมีความทุกข์ไว้ก่อน เราจึงพยายามไปแต่ในทางที่จะไม่มีทุกข์ ทุกอย่างทุกทางทุกประการ.

ถ้าเป็นเรื่องของความทุกข์แล้ว เราพยายามตีตัวออกห่าง พยายามที่จะไม่ข้องแวะด้วยเลย; ไม่ไปคิดด้วยความประมาทว่า ช่างมัน ทนทุกข์ไปพลาง, ถ้าเราต้องการอะไร เราก็ **ทำไป** แม้ว่าจะต้องมีความทุกข์ อย่างนั้นมันไม่ถูกโดยเนื้อแท้; เพราะว่าเราเกิดมาเพื่อจะพ้นทุกข์ เพื่อจะดับทุกข์ แล้วเราจะไปสมัครเอาข้างความทุกข์ หรือเข้าข้างความทุกข์นั้น มันไม่ถูก. เพราะว่ามัน **มีวิธี มีหนทาง** มีเคล็ดหรือมีอะไรอยู่บางอย่าง **ที่จะทำให้เราไม่ต้องทนทุกข์**; และให้เราทำอะไรไปได้ตามที่ควรจะทำ ซึ่งหมายถึงความไม่เป็นทุกข์อีกนั่นเอง. ถ้าเป็นเรื่องของความทุกข์แล้ว ก็เป็นเรื่องที่ไม่ควรจะทำไปหมดสิ้น.

ดังนั้น **อย่าเป็นผู้มักง่าย** ปล่อยไปตามบุญตามกรรม ว่า "ช่างมันเถอะ" อยากได้อะไร อยากทำอะไรก็ทำไป โดยไม่ต้องพินิจพิจารณา; อย่างนี้แหละคืออาการของคนพาล คนอ่อน คนโง่ คนเขลา คนหนา คนอะไรต่างๆ ที่เป็นคนธรรมดา ยังไม่ได้ใกล้ชิดพระพุทธเจ้า หรือพระธรรม หรือพระสงฆ์, **ยังไม่รู้**

ร่องรอยหนทางของพระนิพพาน. ถ้ารู้ร่องรอยหรือหนทางของพระนิพพาน ก็รู้ว่า เราต้องการจะไปที่ความว่าง เพราะว่าพระนิพพานนั้นเป็นความว่างอย่างยิ่ง; จุดปลายทางของเราคือความว่างอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น เราจะต้องตั้งต้นว่างไปที่ละเอียดละน้อยเสียแต่บัดนี้ มันจึงจะเป็นไปในทางที่เป็นความว่างอย่างยิ่งได้ ในตอนสุดท้าย.

การที่เราปล่อยไปตามเรื่องตามราว ตามแต่ความคิดนึกชั่วขณะมันจะพาไปนั้น เป็นสิ่งที่เป็อันตรายอย่างยิ่ง, เป็นอาการของคนเขลาคนพาลอย่างยิ่ง. พระพุทธเจ้าท่านจึงทรงสอนให้ควบคุมจิตใจ ให้เดินไปตามลู่ตามทางของธรรมะ; อย่าได้ปล่อยไปว่า มันต้องการอย่างไร ก็ปล่อยให้เป็นไปอย่างนั้น. ถ้าปล่อยอย่างนั้นแล้ว มันก็จะต้องไปบูชาสิ่งที่เป็ความทุกข์เข้า โดยไม่ต้องสงสัยเลย.

คำพูดที่กล่าวว่า “เห็นกงจักรเป็นดอกบัว” ก็เกิดขึ้นมาได้ด้วยเหตุนี้; แต่ว่าอย่าลืมนะว่า คนที่เห็นกงจักรเป็นดอกบัวนั้น ไม่มีทางที่จะรู้สึกได้ว่า เขาเห็นกงจักรเป็นดอกบัว เขาจะเห็นเป็นดอกบัวอยู่เสมอไป โดยไม่รู้จักกงจักร หรือไม่เห็นกงจักร. นี่แหละ เป็นอาการที่เราทนทุกข์อยู่ด้วยความสมัครใจ, ยอมจมอยู่ในกองทุกข์ด้วยความสมัครใจ ไม่รู้จักขีดไม่รู้จักหลาบ ในการที่จะต้องเป็นทุกข์นั้น ๆ.

การที่ต้องทนทุกข์ในลักษณะเช่นนี้ เขาเรียกว่าเป็นเปรต; ฟังดูให้ดีว่า มันน่าชื่นใจหรือมันน่าสังเวชใจ ถ้าต้องเป็นเปรต. เปรตนั้นเห็นกงจักรเป็นดอกบัว มันจึงได้ทนทุกข์ยืดยาว จนผอมเหลือแต่ก้าง; ถ้าเราต้องเป็นอย่างนั้น เราจะทำอย่างไร ควรจะมีความละอายแก่ใจอย่างไร ลองหลับตานึกให้เห็นเปรต

ที่มีกงจักรอยู่บนศีรษะ พัดผันอยู่เสมอ; หมายความว่าบดขยี้ให้เล็กลงให้โหดทรน
อยู่เสมอ นั่นมันเป็นที่น่าพอใจที่ตรงไหน.

แล้วก็มีมามองดูให้ดีว่า เราที่ไม่รู้จักเข็ดจกหลาย ในการที่ปล่อยจิตใจให้
เป็นไป ตามที่มันจะเป็นไปเอง มีความทุกข์ก็สมครทนเอา ด้วยความเห็นแก่การ
ได้เล็ก ๆ น้อย ๆ ด้วยการเห็นแก่ปากแก่ท้อง ด้วยการเห็นแก่การได้เล็ก ๆ น้อย ๆ
นั่นแหละ ทำให้ไม่เข้าใจสิ่งทั้งหลายทั้งหมดทั้งปวงได้, ยินดีที่จะเป็นอย่างนี้อยู่
เสมอ คือยอมทนทุกข์นั่นเอง. อาการอย่างนี้ได้ แม้แก่คนทุกคนในปัจจุบันนี้
แม้ว่าจะเป็นคนมีเงิน มีทรัพย์สมบัติ มีชื่อเสียง มีอำนาจวาสนา มีเกียรติยศ
เป็นที่ยกย่องของคนทั่วไป ก็ยังมีลักษณะที่เรียกว่าเป็นเปรต ที่มีกงจักรอยู่บน
ศีรษะได้ เพราะเขาเห็นกงจักรเป็นดอกบัว.

คนที่มีทรัพย์ มีเกียรติยศ มีอำนาจวาสนา อะไรต่าง ๆ เหล่านี้ ต้อง
เป็นอยู่ด้วยความทนต่อ ความทุกข์ทรมาน เขารู้สึกในความต้องทนทรมานนั้นบ้าง
เหมือนกัน; แต่แล้วก็ไม่เห็นเป็นเรื่องสำคัญ มีอวิชชามาปิดบัง ให้พอใจใน
ความเป็นอย่างนั้นอยู่เรื่อยไป. คนมีทรัพย์สมบัติ มีเกียรติยศ มีชื่อเสียง มี
อำนาจวาสนา เหล่านี้แหละ คือคนที่ต้องทนทุกข์ทรมาน อย่างยิ่งไปกว่าคนที่
ไม่มีทรัพย์สมบัติ เกียรติยศ ชื่อเสียง อำนาจวาสนาไปเสียอีก.

ทีนี้ เรามองดูกันอีกทางหนึ่ง ถ้าเป็นผู้ที่รู้จักปรับปรุงจิตใจให้ดี อย่า
ให้ตกอยู่ในลักษณะที่ "เห็นกงจักรเป็นดอกบัว", ให้มีธรรมชาติที่เรียกว่า มี
ดวงตาเห็นธรรมอยู่เป็นประจำ : ไม่ยึดมั่นสิ่งใดโดยความเป็นของตน เป็นตัวตน
คือไม่ยึดมั่นกงจักรว่าเป็นของตน, ไม่ยึดมั่นดอกบัวว่าเป็นของตน, ไม่ยึดมั่นโดย

ประการท่งปวง ท่ง ๒ ฝ่ายอย่างนี้; เพราะว่าไม่ว่าอะไร ถ้ามีการเกิดก็มีการดับ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว. เรื่องที่จะไปเห็นกงจักรเป็นดอกบัว มันก็เกิดขึ้นไม่ได้, มีแต่เรื่องสติปัญญา ที่จะจัดจะทำไปวันหนึ่ง ๆ ให้สูงขึ้นไปตามลำดับ ๆ ในทางที่จะพ้นจากความทุกข์ท่งปวงนั่นเอง.

อย่างนี้เรียกว่า *ตั้งต้นด้วยความว่าง* : ไม่มีกงจักร ไม่มีดอกบัว, ไม่เห็นกงจักรเป็นดอกบัว, หรือไม่เห็นดอกบัวเป็นดอกบัว ชนิดที่จะเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น; แต่เห็นว่าท่งกงจักรและท่งดอกบัว มีความว่างจากตัวตน เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เหมือนกันหมด ท่งกงจักรและดอกบัว. เราก็คือเป็นผู้ที่มีจิตใจอย่างใหม่ชนิดอื่น ผิดคนธรรมดา แต่ไม่ใช่ผิดไปในทางที่จะเป็นเปรตหรือเป็นคนบ้า; แต่ผิดไปในทางที่จะเป็นไปตามทางของพระอริยเจ้า คือจะเป็นพระอริยเจ้านั่นเอง เพราะ *มีดวงตาเห็นธรรม* เป็นพระโสดาบัน เป็นพระอริยเจ้าในอันดับแรก ผู้ถึงกระแสแห่งพระนิพพาน มีพระพุทธเจ้าเป็นนายประกัน ถ้าประกันว่า จะไม่มีอันถอยหลังกลับเป็นธรรมดา ดังที่กล่าวแล้ว.

ท่งหมดนี้ นำมากล่าวในลักษณะอย่างนี้ เพื่อให้ท่านท่งหลายได้นึกได้คิด และให้ถือว่า *การกล่าวนี้เป็น การปรับทุกข์แก่กันและกัน* ไม่ใช่เป็นคำด่า ไม่ใช่เป็นคำประจาน ไม่ใช่เป็นคำดูถูกดูหมิ่น แต่เป็นการปรับทุกข์ซึ่งกันและกัน ว่าสถานะของพุทธบริษัทเรา ยังไม่ขึ้นถึงขั้นที่ควรจะภาคภูมิใจ ยังอยู่ในลักษณะที่น่าอับตราย ยังไม่ปลอดภัย. ควรจะรู้สึกคิดนึกและปรับปรุงแก้ไขกัน ให้สุดสติกำลัง ให้เต็มที่ของสติปัญญาความสามารถของเราแต่ละคน อย่างน้อยก็คิดว่าเพื่อเห็นแก่พระพุทธเจ้าเกิด, ถ้าไม่เห็นแก่ตัว ไม่รักตัว ก็ขอให้เห็นแก่พระ-

พุทธเจ้าเกิด เพราะว่าพระพุทธรเจ้าท่านได้ทรงหวังไว้อย่างนี้ ท่านได้ทรงตั้งพระทัยไว้อย่างนี้.

พระองค์ทรงทนทรมานลำบากตั้งสี่สหัสวรรษแสนกัปป์ เป็นเวลานานถึงเท่านี้ เพื่อจะช่วยพวกเรา, เพื่อจะยกพวกเราขึ้นเสียจากกองทุกข์ โดยประการทั้งปวง; แล้วเราก็อ้างหลับหลับตาไม่รู้ไม่ชี้ หรือท้อท้อขี้ขาง ก็ทำเป็นทองไม่รู้ร้อน ไม่รู้จักขยับขยาย กระดุกกระดิก เพื่อจะแก้ไขให้มันดีขึ้น อย่างนี้เป็นคนที่ไม่นับถือพระพุทธรเจ้า, เป็นคนที่ไม่รักพระพุทธรเจ้า, เป็นคนที่ไม่เห็นแก่พระพุทธรเจ้า จริงหรือไม่ มากน้อยเพียงไร? ขอให้ลองคิดดู.

ปากนั้นก็ว่า *พุทธฺ สรณํ คจฺฉามิ* ปีหนึ่งตั้งหลายสิบครั้ง หลายร้อยครั้งก็มี; แต่ที่ว่าไปอย่างนกแก้วนกขุนทอง, ไม่มีความจริงอยู่ในถ้อยคำที่กล่าวนั้น, ไม่เอื่อเพื่อต่อพระพุทธรประสงค์ ที่ทรงหวังจะช่วยพวกเรา ไม่เอื่อเพื่อต่อคำสั่งสอนของพระองค์ ที่ทรงสั่งสอนให้เป็นคนไม่ประมาท. พระพุทธรเจ้าจะเสด็จปรินิพพานอยู่เดี๋ยวนี้แล้ว ก็ยังทรงมีคำสั่งครั้งสุดท้ายว่า *อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ - พวกท่านทั้งหลาย จงทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด.*

นี่แหละลองคิดดูว่า พระพุทธรเจ้าท่านเป็นห่วงพวกเราไม่น้อยเท่าไร? ท่านจะปรินิพพานอยู่ใน ๒-๓ นาทีนี้แล้ว ท่านยังขยันสั่งเสียว่า *อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ - พวกเธอทั้งหลาย จงทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด* ดังนี้; แล้วเราก็กลิ้มแล้ว แล้วเราก้ไปสนใจในเรื่องอื่น ๆ ที่เป็นเรื่องปากเรื่องท้อง เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ หรือเรื่องกงจักรนั้นมากกว่า. นี่เป็น*การที่ไม่เคารพ ไม่บูชา ไม่เชื่อฟัง ไม่กตัญญู* ไม่อะไรทุกอย่าง *ต่อพระพุทธรเจ้า ชนิดที่ไม่รู้สึกตัว.*

เราจะรับรองความผิดที่ไม่รู้สึกตัว ซ่อนกันมากน้อยเท่าไร. ที่แท้แล้ว เป็นเรื่องที่น่ากลัวมาก น่าวิตกกังวลมาก ที่ทำความผิดไปโดยไม่รู้สึกตัว; มัน อาจทำผิดได้มาก ถึงขนาดที่เห็นกงจักรเป็นดอกบัว ดังที่กล่าวแล้ว. ควรจะเป็น ที่สิ้นสุดกันเสียที ควรจะพอกันเสียที ในการที่จะปล่อยไปตามเรื่องตามราว โดย ไม่มีเหตุอันสว่างไสวที่จะควบคุมมัน, ไปหลงมัวเมาชั่วตูลุสิ่งของเป็นสมณะ. พุด ตรง ๆ ก็คือ รักเงินยิ่งกว่าพระพุทธเจ้า, รักเงินมาก รักของมาก จนไม่ทำตาม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เอื้อเฟื้อ ก็รักเงินมากเกินไปกว่าที่จะทำการ เอื้อเฟื้อ, พระพุทธเจ้าท่านทรงสอนให้เสียสละ เราก็ไม่ยอมเสียสละ มีแต่จะเข้าไปในทางที่ตรงกันข้าม อย่างนี้เสมอไป จนกระทั่งตายไป; แล้วมันได้อะไร นอกจาก *จะได้อะไรมา ๆ เหมือนพวกหนอนที่ได้จากกองอุจจาระ* นั้นเอง, มันมีความวิเศษอย่างที่สุดก็เพียงเท่านั้น ตายแล้วก็เรียกว่าเอาไปไม่ได้ แม้ยังไม่ตาย มันก็ยังมัวเมาเพียงเท่านั้น เพียงเท่าที่หมูหนอนเหล่านั้นจะได้รับ, ไม่มีความ ประเสริฐสูงสุดที่น่าพอใจในส่วนไหน โดยประการทั้งปวง.

คำกล่าวอย่างนี้ ขอให้ถือว่า ไม่ใช่กล่าวเฉพาะพวกเราที่นี่ เป็นการ กล่าวตลอดไปถึงพุทธบริษัท ในที่ทุกหนทุกแห่งและทั่วโลก. เรากล่าวในวัน เช่นวันนี้ ซึ่งเป็นวันสำคัญในพระพุทธศาสนาเช่นนี้ ย่อมมีความมุ่งหมายที่จะ กล่าวเป็นส่วนรวม ไม่ใช่เฉพาะพุทธบริษัทที่นี่; แต่ที่เราจะต้องนึกไว้ว่า เรา, พวกพุทธบริษัทในที่นี้ เราจะต้องรับผิดชอบในที่นี้ ในหมู่นี้ ในคณะนี้ *จะต้องช่วยกันทำ ให้เป็นการแก้ไขปรับปรุงพุทธบริษัท* พวกเราที่นี่ ส่วนนี้ *ให้มีความก้าวหน้า ให้เหมาะสมแก่ความเป็นพุทธบริษัทของตน.*

เราไม่คิดไปในทางทฤษฎีมานะ เป็นเขาเป็นเราก็จริง แต่ว่าเราก็ต้องทำหน้าของเรา; เพราะว่าการทำงานของเรา นั้นเป็นประโยชน์แก่เราโดยตรง ส่วนที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นไปในลักษณะที่เป็นผลพลอยได้. ความสำคัญมันอยู่ที่ ประโยชน์ที่เราจะต้องได้รับ เป็นความดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ ให้มันเสียตั้งแต่ก่อนที่จะแตกตายทำลายขั้นไป จึงจะเข้ากันกับคำที่กล่าวไว้ว่า ไม่เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนาเลย. ถ้ามีใครมาว่าเราว่าเกิดมาทางที่เสียชาติ เพราะไม่ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่พุทธบริษัทควรจะได้ ดังนี้, เราก็จองจะโกรธมาก หรือคงจะเสียใจมาก; แต่แล้วเราก็ทำแก่ตัวเราเองในลักษณะอย่างนั้น แล้วจะไปโกรธใคร, แล้วจะไปโทษใคร.

จึงหวังว่าท่านทั้งหลาย คงจะ ทำตามคำสั่งของพระพุทธเจ้า ที่ตรัสไว้ว่า จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด ด้วยกันทุกคน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันอาสาฬหบูชา นี้ จะต้องระลึกรู้ถึงสิ่งที่เรียกว่า ธรรมจักษุ คือ ดวงตาเห็นธรรม ว่า สิ่งทั้งหลายมีความเกิดเป็นธรรมดา ก็ย่อมมีความดับเป็นธรรมดา. จงบากบั่นหันหน้าไปยังสิ่งที่ไม่มีความเกิดและความดับเถิด, และสิ่งนั้นก็คือความว่างจากตัวตนและของตน ไม่มีความเกิดและความดับแต่ประการใด. นี้เรียกว่า เป็นผู้เดินไปตามทางของผู้ที่มีดวงตาเห็นธรรมโดยแท้; ไม่ไปหลงไหลอยู่ในสิ่งที่มีการเกิดการดับเป็นธรรมดา, มุ่งหน้าแต่จะให้ถึงสถานะที่อยู่เหนือความเกิดและความดับโดยประการทั้งปวง.

หวังว่าจะได้อาศัยศรัทธาอันแน่วแน่ อาศัยสติปัญญาอันเฉียบแหลมของพุทธบริษัท แล้วแก้ไขปรับปรุงสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไปในทางที่เจริญก้าวหน้า

ในทางธรรม, ให้รุ่งเรืองอยู่ได้ด้วยแสงสว่างแห่งปัญญา สมตามคำที่กล่าวว่า
อติโรจติ ปญญา สมาสมุทฺธสวโก - สวากของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รุ่งเรือง
อยู่ได้ก็ด้วยปัญญา ที่มองเห็นธรรมะ เป็นดวงตาเห็นธรรม ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง
มีความเกิดเป็นธรรมดาแล้ว ย่อมมีความดับเป็นธรรมดา. อย่าได้หลงใหลโดยความ
เป็นตัวตน หรือของตณอีกต่อไป.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้.

โปรดแก้คำผิดในหนังสืออาสาพหุชาเทศนา

(การนับบรรทัดให้นับลงตั้งแต่บรรทัดบนสุด หรือบรรทัดของเลขหน้า
ถ้ามี (จ.ล.) ให้นำขึ้นมาจากล่างเพื่อประหยัดเวลา)

หน้า	บรรทัด	คำผิด	แก้เป็น
๑	๓	๘ ปีจอ วันที่ ๑	๘ ปีจอ, วันที่ ๓๑
๑	๔	ธรรมจักษัปปวัตตนกถา	ธัมมจักษัปปวัตตนกถา
๒	๖	ประสูติ	วันประสูติ
๑๔	๖	สิ้นเชิง	สิ้นเชิง.
๑๔	๑๕	เรียว	เรียว
๑๔	๒ (จ.ล.)	จิง	จง
๑๕	๑๔	สัมมา	สัมมา-
๓๓	๓	๘ ปีจอ, วันที่ ๑	๘ ปีจอ, วันที่ ๓๑
๓๓	๗	ปณฺณวสทิวเส	ปณฺณวสทิวเส
๙๙	๑๓	อนฺนุโทนา	อนฺนุโทนา
๑๐๐	๑๓	เหนือ	เหนือ
๑๐๗	๕	ธัมมจักษัปปวัตตนสูตร	ธัมมจักษัปปวัตตนสูตร
๑๐๗	๘ (จ.ล.)	ธัมม	ธรรม
๑๐๘	๕	จักรพรรดิ	จักรพรรดิ
๑๔๖	๖ (สุด)	พระมหา	พระมหา-
๑๕๘	๙	ทาย	ท้าย
๒๑๓	๓	เดือน ๘	เดือน ๘

หน้า	บรรทัด	คำผิด	แก้เป็น
๒๑๕	๓ (จ.ล.)	โลนโผน	โลดโผน
๒๒๗	๒ (จ.ล.)	ก็มีได้	ก็มีได้
๒๓๐	๒ (จ.ล.)	บริสุทธี	บริสุทธี
๒๔๓	๒ (จ.ล.)	อิสีปตมิกทายวัน	อิสีปตมิกทายวัน
๒๔๕	๒ (จ.ล.)	ชิมซาบ	ชิมทราบ
๒๔๗	๒	บุฤชน	บุฤชน
๒๔๙	๔ (จ.ล.)	ธัมมจักกัปปวัตตสูตร	ธัมมจักกัปปวัตตสูตร
๒๕๐-๒๕๑	๓,๖ (จ.ล.)	อย่างไร.	อย่างไร ?
๒๕๒	๑๐	ตน	คน
๒๕๗	๓	บุฤชน	บุฤชน
๒๖๓	๖ (จ.ล.)	พุทฐ	พุทฐ-
๒๖๔	๖	ทุกข์	ทุกข์
๒๖๕	๗	หยาน	ยาน
๒๖๗	๗	บุคคลาธิชฐาน	บุคคลาธิชฐาน
๒๗๑	๒	หวล	หวน
๒๗๖	๗	อริยสัจจანი	อริยสัจจანი
๒๗๘	๑-๒-๓ (จ.ล.)	จักรพรรดิ	จักรพรรดิ
๒๗๙	๒	จักรพรรดิ	จักรพรรดิ
๒๘๐	๓	จักรพรรดิ	จักรพรรดิ
๒๘๐	๔	ทานกถาจารย์	ภานกถาจารย์
๒๘๐	๑๓	สังวรณ	สังวร
๒๘๑	๙	เปี่ยม	เปี่ยม
๒๘๓, ๒๘๕-๓๑๙	๑	ปสุธรรม	ปสุธัมม

หน้า	บรรทัด	คำผิด	แก้เป็น
๒๘๘	๙	กับคำ ขม	กับคำว่า ขม,
๒๘๙	๙	อิกุข	อิกุข,
๒๙๘	๑๓	แซก	แทรก
๓๐๒	๘	สมุทเจตปทานะ	สมุจเจตปทานะ
๓๐๔	๑๐	เดิม	เดิน
๓๐๕	๘	ปัญหา	ปัญญา
๓๐๖	๗ (จ.ล.)	วิป ๆ	ลิป ๆ
๓๐๗	๖	ศีล	ศีล
๓๑๙	๕	ธรรม	ธรรม-
๓๒๗	๕ (จ.ล.)	เจ็อย	เจ็อย
๓๒๙	๓	ทยอย	ทยอย
๓๒๙	๑ (จ.ล.)	พระผู้มี	พระผู้มี-
๓๓๔	๒ (จ.ล.)	มิตมนท์	มิตมน
๓๓๙	๓	ไปไม่	ไปไม่"
๓๓๙	๑ (จ.ล.)	ทัญญะ	ทัญญะ
๓๔๑	๙	สติ	สติ-
๓๔๓	๑๒	ธรรม	ธรรม-
๓๔๒	๑๔	จักรพรรดิ	จักรพรรดิ
๓๔๔	๑๑	จากบุคคล	จากบุคคล
๓๔๕	๑ (จ.ล.)	ทุกข์	ทุกข์.
๓๔๖	๘	ยัญญ์	ยัญญ์
๓๕๖	๘ (จ.ล.)	อาสาฬห	อาสาฬห-

หน้า	บรรทัด	คำผิด	แก้เป็น
๓๕๗	๑๒	จะได้รับ	จะได้รับ.
๓๖๙	๑๒	ติปริวภูฏิ	ติปริวภูฏั
๓๗๖	๒	ชิมซาบ	ชิมทราบ
๓๗๙	๓	บุฤชน	บุฤชน
๓๘๔	๓ (จ.ล.)	สติ	สติ-
๓๘๕	๕ (จ.ล.)	กิจลักษณะ	กิจจะลักษณะ
๓๘๗	๗ (จ.ล.)	สาปสูญ	สาปสูญ
๓๙๔	๘ (จ.ล.)	ธงไชย	ธงชัย
๓๙๗	๑ (จ.ล.)	มีอะไร ไม่	ไม่มีอะไร
๓๙๙	๖ (จ.ล.)	ต้นไม้	ต้นไม้

คำพยานเป็นพ่อค้า.

- ๑ เกิดในตระกูล "พวนิช" บรรพบุรุษ ทำการค้า, ตัวเองก็เคย บิดนี้ไปสืบมา เป็น พ่อค้า ทางเรือ ในนามว่า พุททพาล, เป็นลูกเขย ของ พระพุทธเจ้า แต่งงาน กับ นางสีดาภรรยาของอึ่งกว่า มีอาชีพค้า แต่ไม่มี จิตรั ก็นั่นเอง.
- ๒ ทำชีวิตรับราชการ ตามแบบของ พระพุทธเจ้า มีใช้ตาม แบบพระเพณีสี่คน ซึ่งเป็นเรื่อง ในชาตนาหรือของ โลก; ทำกิจค้าขาย เพิ่งจะมี ตามควร แม้ยังไม่ถึงที่สุด ทำประโยชน์ และประโยชน์ ผู้อื่น ให้ได้ จึงมี ใจดี เป็นที่พอใจ ชนิต ชอบเป็นสูง กว่าคนธรรมดา มาก อยู่เหมือนกัน.
- ๓ มีทั้งค้าปลีกค้าส่ง ชื่อ สอนไม่ถูกพาล ฯลฯ, นายของ มีสีดาภรรยา, มีสินค้า ชื่อ "ธามสิมเสน" สำนับต่อหน้า ทุกวัน ทุกเวลา ทุกเพศ, ยิ่งกว่า นี้ยัง สรรพสิ่ง.
- ๔ แต่ก็มีในเรื่อง กิจนี้ พี่นางคนมีสินใจ แล้ว นาง ว่า นายของปลอม, นางนั้นค้า สีดาภรรยาแล้ว จึง ภัยถึงชีวิตของเธอ, แต่ทั้งนี้ ของเธอ ก็ไม่ล้ม ภัย มีคนรับใช้ เพิ่งจะมี เลี้ยงเอา.
- ๕ มีสินค้า พยานค้า อายุ ๖๐ กว่า ปีแล้ว ก็ยังไม่ทำผิด มีคนถือของ ครองการค้า กลับจะทำผิดดี แต่แล้วล้ม อดใจ ไม่กว่า เลี้ยงมีสินใจ, ที่อบรม ผู้คนให้ ให้เข้าใจ สามารถทำเป็น รอยตาม ได้ จำแนกแน่
- ๖ ขอบใจ ท่านทั้ง หลาย คงจะรู้จักข้าพเจ้า คนนี้ เป็น คนชื่อ อึ่งจัน นี้ข้าพเจ้า เป็นชื่อของข้าพเจ้า รวมใช้ท่าน นี้ชื่อ สีกุณ อึ่งจันไป, ๓๓๓!

บันทึก

หนังสือชุด "ธรรมโมฆณ์ของพุทธทาส" เท่าที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา
มาจนถึงวันนี้ มีรายชื่อ และเลขหมายประจำเล่ม ดังนี้ :-

ลำดับพิมพ์	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม	
(๑)	พุทธประวัติจากพระโอษฐ์	๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๑๓]
(๒)	อิทัปปัจจยตา	๑๒	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๓)	สันทัสเสตัพพธรรม	๑๓	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๔)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๑	๓๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕)	พุทธกิจวัตรธรรม	๑๘	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๖)	ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์	๓	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๘]
(๗)	โอสาเรตัพพธรรม	๑๓.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๘)	พุทธจริยา	๑๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๙)	ตุลาการิกธรรม เล่ม ๑	๑๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๐)	มหิตลธรรม	๑๗.ข	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๑)	บรมธรรม ภาคต้น	๑๙	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๑๒)	บรมธรรม ภาคปลาย	๑๙.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๑๓)	อานาปานสติภาวนา	๒๐.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๑๔)	ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๑	๓๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๕)	สุญญตาปริทรรศน์ เล่ม ๑	๓๘	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๖)	ค้ายธรรมบุตร	๓๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๗)	มรวาสธรรม	๑๗.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๔]
(๑๘)	ปรมัตถสภาวะธรรม	๑๔.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๙)	ปฏิบัติปาปริทรรศน์	๑๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๐)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒	๓๖.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๑)	สุญญตาปริทรรศน์ เล่ม ๒	๓๘.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๒)	เตกัจฉกธรรม	๑๗.ง	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๓)	โมกขธรรมประยุกต์	๑๗.ค	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๔)	ศารทกาลิกเทศนา เล่ม ๑	๒๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๕)	ศีลธรรม กับ มนุษย์โลก	๑๘.ข	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๖)	อริยศีลธรรม	๑๘.ค	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๗)	การกลับมาแห่งศีลธรรม	๑๘.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๘)	ธรรมสังขสงเคราะห์	๑๘.ข	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๙)	ปฏิจสุมุปปาทจากพระโอษฐ์	๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๔]
(๓๐)	ธรรมะกับการเมือง	๑๘.จ	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๑)	เยาวชนกับศีลธรรม	๑๘.ง	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]

ลำดับพิมพ์	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม	
(๓๒)	เมื่อธรรมครองโลก	๑๘.ฉ	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๓)	โกวัลยธรรม	๑๒.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๓๔)	อาสาฬหบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๕)	มามบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๒	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๖)	พระพุทธคุณบรรยาย	๑๑.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๗)	วิสาขบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๓	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๘)	ชุมนุมล้ออายุ เล่ม ๑	๔๒.ก	
(๓๙)	ธรรมบรรยายต่อทางสุนัย	๓๙.ค	
(๔๐)	เทคนิคของการมีธรรมะ	๓๗.ก	
(๔๑)	อะไรคืออะไร?	๓๗.ค	
(๔๒)	ใครคือใคร?	๓๗.ข	
(๔๓)	อริยสังจากพระโอรส	๒	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๔๔)	ราชภโฏวาท	๓๙.ง	
(๔๕)	กข กกา ของการศึกษาพุทธศาสนา	๑๔.ค	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๖)	ธรรมะเล่มน้อย	๔๐	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๗)	ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ	๔๔.ก	
(๔๘)	ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๒	๓๑.ก	
(๔๙)	หัวข้อธรรมในค่างลอน และบทประพันธ์ของ "สิริวิยาส"	๔๒.ค	
(๕๐)	ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีสวนโมกข์ ตอน ๑	๔๖.ค	
(๕๑)	ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีสวนโมกข์ ตอน ๒	๔๖.ง	
(๕๒)	ชุมนุมปาฐกถาชุด "พุทธธรรม"	๓๒	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๓)	สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู	๑๔.ข	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๔)	นวกานุสาสน์ เล่ม ๑	๓๙	
(๕๕)	สันติภาพของโลก	๑๘.ช	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๖)	ธรรมะกับสัญญาตญาณ	๑๕	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๗)	ธรรมศาสตร์ เล่ม ๑	๔๐.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๘)	อติมมยตาประยุกต์	๑๒.ข	
(๕๙)	ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์	๑๕.ข	
(๖๐)	อติมมยตาประทีป	๑๒.ง	
(๖๑)	อติมมยตาปริทัศน์	๑๒.ค	
(๖๒)	สันติวิธีกรรม	๑๓.ข	
(๖๓)	พุทธธรรมประยุกต์	๑๗.จ	
(๖๔)	สัมมัตตานภาพ	๔๐.ฉ	
(๖๕)	ตุลาการิกธรรม เล่ม ๒	๑๖.ก	
(๖๖)	โพธิปักขิยธรรมประยุกต์	๑๔.ง	
(๖๗)	คู่มือการศึกษาพุทธศาสนา	๔๐.ช	

ลำดับพิมพ์**ชื่อหนังสือ****เลขประจำเล่ม**

(๖๘)	อานาปานสติบรรยาย-อภิปราย-สัมมนา-สาริต	๒๐.ค
(๖๙)	พลังใจไตรเทศนา	๒๕.ง
(๗๐)	ตุลาการภิธรรม เล่ม ๓	๑๖.ข
(๗๑)	คู่มือที่จำเป็นในการศึกษาและปฏิบัติธรรม	๔๐.ข
(๗๒)	ธรรมะคือเรื่องของธรรมชาติ	๓๗.ง
(๗๓)	มนุสสรธรรม	๑๗
(๗๔)	พุทธวิธีชนะความทุกข์	๑๔.จ

**ผู้บริจาคทรัพย์ในการพิมพ์ และผู้ร่วมมือช่วยเหลือทุกท่าน
ขออุทิศกุศลแก่สรรพสัตว์**

๘ กรกฎาคม ๒๕๔๗

[โปรดช่วยค่าพิมพ์ อาสาฬหบูชาเทศนา เล่ม ๑ พิมพ์ครั้งที่ ๒ เล่มละ ๓๐๐ บาท]

